T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

PARA KAVRAMI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: MARX, KEYNES, SIMMEL

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Vedat Ulvi ASLAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR

Ankara 2011

T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

PARA KAVRAMI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: MARX, KEYNES, SIMMEL

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Vedat Ulvi ASLAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR

Ankara 2011

ONAY

Vedat Ulvi Aslan tarafından hazırlanan 'Para Kavramı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: Marx, Keynes, Simmel" başlıklı bu çalışma 24.11.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Şahinöz (Başkan)

Prof. Dr. İşaya Üşür

Prof. Dr. M. Tuba Ongun

Prof. Dr. Hüseyin Özel

Doç. Dr. Ozan Eruygur

ÖNSÖZ

Bir disiplinin kavramlarıyla düşünmek ile kavramları hakkında düşünmek arasında kesin bir ayrım bulunmaktadır. Bu ayrım, ilk başta bir metodoloji sorunsalını çağrıştırsa da, özellikle sosyal bilimlerde bunun ötesine geçen bir durum söz konusudur; çünkü kavramlar hakkında düşünmek aynı zamanda bu kavramları ortaya çıkaran toplumsal ilişkiler hakkında düşünmektir. Bu tür bir düşünsel çaba sosyal bilimlerde göz ardı edildikçe, neyi nasıl bildiğimiz de belirsiz hale gelebilmektedir. Bu teze ilham veren temel unsur, sosyal bilimler alanında ve özellikle iktisatta hak ettiği yere sahip olmaktan çok uzak bulunan böyle bir düşünsel/kavramsal sorgulamaya duyulan ihtiyaçtır.

Bu düşünsel sorgulama, toplumsal olgular zihinlerde kendi soyut niteliklerini büyük ölçüde yitirip de, tamamen maddi nesnelere indirgendiklerinde özellikle kaçınılmaz hale gelmektedir. Para, bu tür toplumsal olguların en iyi örneklerinden biridir ve mevcut toplumsal yapı içinde görünürdeki araçsallığıyla karşılaştırılamayacak bir işlev ve öneme sahip olmuştur. Dünyanın "üzerinde döndüğü" bir varlık olarak parayı kavramsal düzeyde ele almak, üzerinde fazla düşünülmemiş soruları gündeme getirmek ve böylelikle bu alandaki büyük boşluğun doldurulmasına elden geldiğince bir katkıda bulunmak veya en azından bu konuda bir yol açma arzusu, bu Tez'in varlık nedenidir.

Paraya ilişkin kavramsal bir tartışmanın hayli zorlu bir uğraş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu nedenle, böyle bir girişimin altından kalkmaya çalışmak mutlaka önemli destek ve işbirliğini gerektirmektedir. Yalnızca teknik anlamıyla sınırlı olmayan bir destek ve işbirliği sunmanın yanı sıra, böyle bir konuyu çalışma olanağını bana tanıdığı için Tez Danışmanım Prof. Dr. İşaya Üşür'e çok şey borçlu olduğumu özellikle vurgulamalıyım. Tez Danışmanım Prof. Dr. İşaya Üşür'le birlikte, Tez İzleme Komitesi'nin diğer

üyeleri Prof. Dr. Tuba Ongun ve Prof. Dr. Hüseyin Özel, tezin yazılması sürecinde titiz okumaları, yönlendirici tartışmalarıyla katkıda bulunmakla kalmayıp, benim için çok önemli bir manevi destek de sunmuşlardır; kendilerine minnetarım.

Tezin yazılması sürecinde yeri doldurulması imkansız desteğini ve dostluğunu bana her zaman hissettiren Prof. Dr. Berna Kocaman, tezin kimi bölümlerini okuyarak çok değerli katkıda bulunmuştur. Ayhan Tosuner ve Tufan Büyükcan, bu süreçteki arkadaşlıklarının yanı sıra Tez'in belirli bölümlerini okuyarak, tezin diliyle ilgili önemli katkıda bulunmuşlardır.

Tezin yazılması sürecinde, yanımda olduğunu bana her zaman hissettiren ve manevi desteğini eksik etmeyen Prof. Dr. Sabri Çaklı'yı özellikle anmak, benim için bir borç olmanın ötesindedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……i
İÇİNDEKİLER DİZİNİ……iii
KISALTMALAR DİZİNİ……viii
GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM
PARAYA KAVRAMSAL YAKLAŞIM: YÖNTEMSEL BİR TARTIŞMA

1.1. GİRİŞ……11
1.1.1. Tezin Yöntemsel İçeriğine Dair Bir Not……16
1.1.2. Para Kavramına Yöntemsel Yaklaşım……18
1.2. TOPLUMSAL İLİŞKİLERİN ANALİZİ……21
1.2.1. Neden Kavramsal Analiz?……23
1.2.2. Toplumsal Olan İle İktisadi Olan Ayrımı……30
1.2.3. "Nesnel Form" Olarak Para……32
1.2.4. Toplumsal Üretim İlişkilerini Mübadeleye İndirgemek……38
1.2.4. Meta Mübadelesi mi Emeklerin Mübadelesi mi?……41
1.2.6. Toplumsal Bilim Nesnesi Olarak Para……47
1.2.7. Toplumsal Olgu ve Süreçleri Analiz Ederken……52
1.2.7.1. Öznellik ve Nesnellik……53
1.2.7.2. Süreç ve Moment……57
1.2.7.3. Öz ve Form……58
1.2.7.4. Öznenin Nesnelliği Dışsallaştırması……59
1.3. TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK PARA……62

1.3.1. Paranın Miktar Teorisi Üzerine Bir Not……66
1.3.2. Siyasi Bir Olgu Olarak Para……..67
1.3.3. Sermaye Olarak Para……70
1.4. SONUÇ……72

İKİNCİ BÖLÜM
MARX'TA PARA KAVRAMI

2.1. GİRİŞ……73
2.2 MARX'TA YÖNTEM……75
2.2.1. Meta……75
2.2.2. Toplumsal ve Maddi Süreçler……..82
2.2.3. Toplumsal Kavram ve Kategoriler ve Marx'ın Eleştirel Yöntemi……86
2.3. DEĞER TEORİSİ……..90
2.3.1. Değer Teorisine Yöntemsel Bir Yaklaşım……..90
2.3.2. Değer ve Mübadele Değeri……94
2.3.3. Değer Kavramı……96
2.4. MARX'TA PARA KAVRAMI……107
2.4.1. Toplumsal Bir İlişki Olarak Para……107
2.4.2. Metadan Paraya……110
2.4.3. Değer İfadesinin İki Kutbu: Nispi Değer Formu ve Eşdeğer Form……123
2.4.4. Değerin Formu veya Mübadele-Değeri……127
2.4.5. Paranın Mevcudiyeti ve Soyut Emek……131
2.4.6. Değerin Basit Biçimi ve Para……..137
2.4.7. Para Metadır……144
2.4.8. Paranın Miktarı……157
2.5. SONUÇ……168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KEYNES'TE PARA KAVRAMI

3.1 GİRİŞ……169
3.2 KEYNES VE KLASİKLER……..174
3.2.1. Ayrışma ve Ortaklıklar……..174
3.2.2. Klasik Teoriden Kopuş……177
3.3. KEYNES'İN İKTİSADI: PARASAL ÜRETİM TEORİSİ……184
3.3.1. Para ve Belirsizlik……188
3.3.2. Belirsizlik Koşullarında İktisat……191
3.4. FAİZ TANIMI ÜZERİNDEN PARA KAVRAMINA BAKIŞ……196
3.4.1. Para ve Mallar Cinsinden Faiz Oranı Kavramı……200
3.4.2. Tasarruf ve Yatırım İlişkisi……209
3.5. *TREATISE ON MONEY* ÜZERİNE……211
3.5.1. Hesap Parası Olarak Sembolik Para……214
3.5.2. Treatise On Money: İktisadi Analiz……218
3.5.3. Treatise ve Genel Teori'de Para Kavramı: Bir Karşılaştırma..225
3.6. KEYNES'TE PARA KAVRAMI……228
3.6.1. Paranın Üretim Esnekliği ve İşsizlik……234
3.6.2. Miktar Teorisi……237
3.6.3. Birimlerin Seçimi……239
3.6.4. Hasıla ve Gelir……241
3.6.4. Bir bilgi nesnesi olarak para……242
3.7. SONUÇ……244

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SIMMEL'DE PARA KAVRAMI

4.1. SIMMEL'İN SOSYOLOJİSİ VE YÖNTEMİ……246
4.1.1 Simmel'de Özne ve Toplumsallık ilişkisi……246
4.1.2 Toplumlaşma ve İlişkisellik……248

4.1.3. Toplumsal Formlar……253
4.1.4. Simmel'in Yöntemi……254
4.1.5. Simmel'in Bireysellik, Toplumlaşma ve İlişkisellik Kavramı Üzerine bir Değerlendirme……265
4.1.6. Simmel'in Tarihsel Materyalizme Yaklaşımı……268
4.2 SIMMEL'DE DEĞER TEORİSİ……270
4.2.1. Simmel'in *Philosophy of Money* Kitabına Giriş: Kimi Yöntemsel ve Kavramsal Meseleler……270
4.2.2. Simmel'de Değer Teorisi……271
4.2.3. Simmel'de Değer Kavramı……277
4.2.4. Mübadele ve Mübadele Değeri……288
4.2.5. İktisadi değer kavramı ve göreli dünya görüşü……296
4.3 SIMMEL'DE PARA KAVRAMI……301
4.3.1. Simmel'de Para Kavramı……301
4.3.2. Paranın İçkin Değeri ve Değerin Ölçülmesi……312
4.3.3. Paranın İçkin Değeri……319
4.4. SONUÇ……322

BEŞİNCİ BÖLÜM
PARA KAVRAMINA İLİŞKİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

5.1. GİRİŞ……324
5.2. KARŞILAŞTIRMANIN YÖNTEMİ YA DA ZEMİNİ……326
5.2.1. Yöntemsel Yaklaşım……328
5.2.2. Değer Kavramı……333
5.2.3. Sermaye Kavramı……350
5.3 PARA KAVRAMI……357
5.3.1. Keynes……362
5.3.2. Simmel……368
5.3.3. Marx……370

SONUÇ……374

KAYNAKÇA……385

ÖZET……403

ABSTRACT……404

KISALTMALAR DİZİNİ

çev. : Çeviren

der. : Derleyen

ed. : Editör

s. : Sayfa

vol. : Volume

GİRİŞ

Bu Tez'de paraya ilişkin kavramsal bir analiz geliştirilmeye çalışılmaktadır. Paraya kavramsal yaklaşımın önemi, bizim için, toplumsal bilimler metodolojisiyle doğrudan ilgili, çok temel bir meseledir. Çünkü kavramsal bir tartışma, kaçınılmaz olarak, kavrayışa ilişkin bir tartışmadır. Bu bağlamda toplumsal alanda ele almaya çalıştığımız analiz nesnesinin, dolaysız bir algı nesnesi olmadığını, bu nedenle bu tartışmanın, aynı zamanda analizi yapan özneye dair bir tartışma olduğunu bu Tez kapsamında açıklamayı amaçlamaktayız.

Bu çalışmanın temel çıkış noktasını, yalnızca gündelik yaşamda değil, aynı zamanda iktisadi teori içinde de veri aldığımız toplumsal kategorilerin ve özelde paranın *ne olduğunu* sorgulama ihtiyacı oluşturmaktadır. Bu yönde bir arayışın arka planında, somut maddi varlıklar olarak karşımıza çıkan toplumsal kategorilerin gerçekte maddi bir varoluşa indirgenmelerinin mümkün olmadığı kabulü yer almaktadır. Dolayısıyla para olma niteliği ile para nesnesi arasındaki ayrım, temel nitelikte bir olgu olarak, analizin merkezine yerleştirilmektedir.

Böyle bir yaklaşım, para nesnesi ile bir toplumsal ilişki olarak para arasında ayrım yapmayı kavramsal bir çıkış noktası haline getirerek, bu ikisi arasında teorik bir ilişki tanımlamayı hedeflemektedir. Ancak bu şekilde yaptığımız bir ayrım, tanımlanması hedeflenen bu ilişkinin somut, maddi bir ilişki olmadığını da ima etmektedir. Dolayısıyla kavramsal analiz sürecinde, birbirini varsayarken bir diğerini dışlayan—biri soyut, diğeri somut—iki temel kategori arasında çelişkili bir ilişkiyi tanımlamak gerekmektedir. Para nesnesi, parayı mümkün ve zorunlu kılan bir toplumsal ilişki olmaksızın anlamı olmayan bir varlıkken, para nesnesinde belli bir momentte ifade bulmayan bir ilişki ise gerçekleşmesi mümkün olmayan bir süreci işaret etmektedir. Daha genel düzeyde ifade etmek gerekirse, toplumsal olan ile maddi olan

ayrımının, temel bir çıkış noktası olması gerektiğinin altını çizmeye çalıştık. Çünkü toplumsal olgu olarak nitelediğimiz şeyler, belirli maddi varlık ya da süreçlerde ifade bulmak zorunda olduğu için, bu olguların analizinin öncelikle bir toplumsal süreç analizi mi, yoksa bir maddi süreç analizi mi olduğunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu ayrımın yapılmadığı yaklaşımlarda, toplumsal olgular maddi varoluş biçimlerine indirgenmekle kalmayıp, bu olguların toplumsal nitelikleri anlamını yitirmekte ve tarihsellikleri gözden kaçırılmaktadır.

Bu paradoksu aşmanın yolu, toplumsal olan ile maddi olanın oluşturduğu özgül birliğin ya da bu ikisi arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılmasıdır. Ancak bizim toplumsal ilişkileri tecrübe ediş tarzımız, ilk başta, bu iki kategoriyi kendiliğinden özdeşleştirmeyi neredeyse bir zorunluluk haline getirmektedir. Dolayısıyla özgül bir kavramsal ve yöntemsel yaklaşım geliştirmedikçe, maddi olan ile toplumsal olanın bir ve aynı şeymiş gibi anlaşılması kaçınılmaz olmakta; maddi olanın toplumsal olanla ilişkisinin ne olduğu, nasıl kurulduğu ve nasıl açıklanması gerektiği soruları, sosyal alanda bilimsel etkinliklerin gündemine dahi girmemektedir. Bir diğer yönden ifade edecek olursak, toplumsal olanı maddi olana indirgeyen yaklaşımlar, toplumsal olanın ne olduğunu ve nasıl var olduğunu sormama eğilimi taşımaktadırlar. İşte bu nedenle, bu tür bir paradoksun en belirgin şekilde karşılaşıldığı olgulardan biri olarak para, bizim bu Tez'de kavramsal bir analize tabi tutmaya çalıştığımız özgül toplumsal kategoridir.

Para, toplumsal olan ve maddi olan ayrımı ve ilişkisini en özgün tarzda sergileyen temel bir kategoridir. Maddi dünyanın kendisinde para diye bir şey var olmadığı halde, para bize her zaman maddi bir varlık olarak *görünmek* zorundadır. Bu görünme ya da ifade bulma olayının, özelde şu ya da bu materyalle ilişkilendirilmesi gerekmemektedir; para bir emek ürünü ya da bilgisayar sinyali olabilmektedir. Ancak böyle bir şeyi söylediğimiz anda, bir sorunsalı, hem çözüme açılan, hem de çözümün önüne set çeken niteliği içinde tanımlamış olmaktayız. Eğer para, *her şey* olabiliyorsa, o zaman, parayı nesnesinden bağımsız olarak tartışmak mümkün gibi görünmektedir ki, bize göre bu, paraya ilişkin bir çözümlemenin başladığı gibi sonlandığı

noktadır. Diğer taraftan paranın tüm bu çeşitliliği içinde, para olma niteliği diye bir şeyin tanımlanması gerekliliği düşüncesi, paraya kavramsal yaklaşımın da kapısını açmaktadır.

Biz bu ikinci yolu seçerek, para olma niteliğini paranın nesnesinden ayırarak, parayı kavramsal olarak tartışma yolunu seçtik. Bu açıdan, bir toplumsal olguyu her şeyden önce bir ilişki olarak tanımlamak, toplumsal bilimlerde en temel yaklaşım tarzı olmak durumundadır. Ve toplumsal olguları bir ilişki olarak tanımlamak, toplumsal olanın doğasını tanımlamak anlamına gelmektedir. Parayı bir ilişki olarak tanımlamak, bize görünen biçimlerinin ötesinde, onu, bir ilişkinin ifade bulma formu olarak görmeyi gerektirmektedir.

Bu bağlamda değer kavramı, kategorik olarak temel bir diğer unsuru oluşturmaktadır. Para aynı zamanda bir nesnel varoluşu gerektirdiği için, bu nesnel varoluşun kendisini ortaya çıkaran ilişkiyi açıklaması mümkün değildir. Para, bu nesnel varoluşu içinde, belli bir momentte, *kendisi olarak* varlık göstermektedir; dolayısıyla bu varoluş biçiminin, ilişkiye dair doğrudan bir bilgi vermesi mümkün değildir. Parayı değerin ifade bulma formu olarak tanımlamak, her şeyden önce değeri bir ilişki olarak tanımlamayı gerektirmektedir.

Değerin bir ilişki olarak tanımlanması, “ürünlerin değere sahip olması” olgusunun ne anlama geldiğini gündeme getirmektedir. Biliyoruz ki, emek ürünlerinin kendi maddi varlıkları içinde değere sahip olmaları diye bir şey söz konusu değildir. Toplumsal olan ve maddi olan ayrımı düzleminde yürüttüğümüz tartışma, bize kavramsal olarak bu tespiti yapma olanağı vermektedir. Değeri bir ilişki olarak koyarken, paranın, değerin yalnızca bir ifade bulma formu olduğunu unutmamak, hayli önemlidir. Çünkü burada para, nesnel bir varoluşa sahip olduğu için, değeri doğrudan *kendisi olarak değil*, bu değerin nesnel bir ifade bulmuş hali içinde göstermektedir.

Bütün bu kavramsal tartışmaların özünde, aslında meta kavramı yatmaktadır. Meta, tarihsel bir kategori olarak, maddi bir varlık ile toplumsal bir niteliği, kendi varoluşunda özgül bir şekilde birleştirmektedir. Değere sahip olduğunu *bildiğimiz* meta, aslında bu değeri doğrudan değil, yalnızca bir ilişki olarak içermekte ve göstermektedir. Paranın kategorik olarak devreye girdiği

yer burasıdır: para, metanın değerine dışsal bir ifade formu kazandıran toplumsal kategoridir.

Bu çerçevede geliştirmeye çalıştığımız kavramsal yaklaşım, bizi toplumsal olan ve maddi olan ayrımından, paranın özgül niteliğinin ne olduğu sorunsalına götürmektedir. Paranın varoluşu, kendinde bir şey olarak tanımlı değildir. Para nesnesi, değer ilişkisine, nesnel *ve* nicel bir varoluş tarzı kazandırmaktadır. Böylelikle değer, parada, bir ilişki olarak doğrudan görünmemekte, nicel olarak ifade bulmaktadır. Yani değer, parada farklı bir form olarak, bir değer büyüklüğü olarak görünmektedir. Böylelikle para, değerden kategorik olarak ayrılmakta, kendine özgü nesnel bir varoluş alanı kazanmaktadır.

Bu durum, değerle paranın kategorik olarak ayrı olması zemininde, bu ikisi arasındaki çelişkiyi de ortaya koymaktadır: değerin ifade bulduğu anda (momentte) para, bir ilişki olarak değerin kendisi olmaktan da çıkmaktadır. Paranın kavramsal olarak yarattığı sorunların temelinde de bu yer almaktadır. Para, hem bir nesne, hem de bir ilişkinin ifade bulma formu olduğu için; bu ilişkiyi ifade ettiği anda ilişkinin kendisine dışsallaşmakta, bağımsız bir varoluş biçimi kazanmaktadır. Diğer taraftan da değer, belli bir form altında ifade bulduğu anda, mevcudiyetini ilişki olarak ifade etme koşulunu yitirmektedir.

Konuyu bir başka yönden ele alacak olursak ve tartışmayı biraz daha iktisadi bir düzleme çekecek olursak, bu Tez'in çıkış noktasını, şu soruyla da ifade etmek mümkündür: Para değeri nasıl ölçmektedir? Bu soruya verilecek doğru cevabın, ilk bakışta, "nasıl" soru sözcüğünde düğümlenmiş olduğu düşünülse de, bu soruya dolaysız bir şekilde doyurucu bir cevap vermek mümkün değildir. Çünkü bu sorunun işaret ettiği asıl şey bir sorunsalın kendisidir ve her toplumsal sorunsal gibi cevabının verilmesini değil, aşılmak üzere tanımlanmayı gerektirmesi itibariyle, öncelikle bu sorunun içerdiği kimi terimlerin kavramsal analizini gerektirmektedir. Kavramsal analizin en yalın çıkış noktası, "para nedir?" sorusudur. Nitekim bu soruya farklı cevap verme tarzları bulunmakla birlikte, cevap niteliği taşıyan girişimleri bu Tez çerçevesinde genel olarak iki kategoriye indirgemek mümkündür. Birincisi,

paranın ne olduğu sorunsalını ontolojik açıdan ele almak, var olduğunu kabul ettiğimiz bir olgunun (paranın, değerin) varoluşsal niteliklerini, bu niteliklerin ne olduğunu, nasıl var olduğunu sormak ve bunlara bir cevap aramak yöntemidir. İkincisi ise, para *olarak* ya da değer *olarak* var olan nesnelerin kendisine yönelik gözlemsel bir analiz yapmak, para olma niteliğine sahip olduğunu düşündüğümüz nesnenin dışarıdan gözlemlenebilir hareketlerini incelemektir.[1]

Bu iki yaklaşım arasında kesin bir ayrım bulunmaktadır. Bu ikinci tarzın, paraya ilişkin tartışmalarda daha sık karşılaştığımız bir yaklaşımı temsil ettiğini söyleyebiliriz. Bu yöntemin belli bir meşruiyeti ve işlevi olsa da, temel ontolojik sorunsalı göz ardı ettiği açıktır. Paraya ilişkin temel ontolojik sorunsalı, en basit düzeyde, para olma niteliğinin maddi dünyada bir karşılığı olmayıp, toplumsal bir olgu olduğu önermesiyle ortaya koyabiliriz. Toplumsal bir kategori olarak para, diğer tüm toplumsal olgu ve kategoriler için geçerli olan basit bir deneyde, kendi soyut niteliğini ortaya koymaktadır: dünya üzerinde insanların var olmadığı bir zamanda, bugün para diye nitelediğimiz varlıklar salt kendileri olarak mevcudiyetlerini sürdürse dahi, bunların "para olarak anlamı" hiçbir şekilde söz konusu olmayacaktır.

Bu basit zihinsel "deney", çağrıştırdığı indirgemeciliğe rağmen şu ya da bu düzeyde tüm toplumsal kategoriler için geçerliliği olan bir yöntemdir. Elbette bu sadece bir çıkış noktasıdır. Ancak toplumsal kategorilerin bu soyut niteliklerinin incelenmesi toplumsal bilimlerde göz ardı edilip, metodoloji tartışmalarının dışında bırakıldıkça, gerçekten bu kategorileri mi araştırıyoruz, yoksa bu kategorilerin belirlenimi altında mı araştırıyoruz sorusu, haklı bir soru olarak kalmaya devam edecektir.

Özünde toplumsal ilişkilerden türeyen iktisadi kategoriler üzerine, bunların "ne olduğu" sorunsalı temelinde düşünmek, bunları gerçek ve mümkün kılan koşulların analizini yapmak anlamına gelmektedir. Bu iktisadi kategoriler, paradoksal bir varoluşa sahiptir: bu kategorilerin yeniden üretimi

[1] Bu ikinci yaklaşımda, para ve değer olarak var olma biçimlerini tarif ederken, bunların birbirlerinin yerine geçebilen şeyler olarak almamızın nedeni, parayı bir nesne ya da sembol olarak gören yaklaşımlarda değere paradan ayrı bir kategorik varoluş biçimi tanımlanmıyor oluşudur.

ile bunları ortaya çıkaran toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi karşılıklı olarak birbirlerini belirlemektedirler. Paradoks, toplumsal kategorilerin üretiminin, örneğin gümüş üretimi gibi bir süreç olmamasından kaynaklanmaktadır. İnsanlar gümüşü üretirlerken, ne ürettiklerini ve nasıl üreteceklerini bilirler. Ancak insanlar ceplerindeki ya da kasalarındaki paranın daha fazlasına sahip olmak için para üreten atölyeler olmadığını da bilirler. İnsanların paraya sahip olmak ve daha fazla para kazanmak için, para dışında her şeyi üretebiliyor olmaları, para için belli bir maddi üretim yapmak gerektiği kadar, bir *toplumsal ilişkiyi* üretmeleri gerektiğini biliyor olduklarını göstermektedir.

Buradan iki sonuç çıkmaktadır. Birincisi insanlar para kazandıklarını miktar olarak daha fazla paraya sahip oldukları zaman bilmektedirler. İkincisi, miktar olarak daha fazla para, doğrudan para üretiminin bir sonucu değildir. Bir başka deyişle, para maddi bir varlık olarak gerçekliğe sahipken, maddi bir varlık olarak üretilebilen bir şey değildir. Bu tartışma, iktisadın dışında bir konu gibi görünmekle birlikte, aslında tam da iktisadın ne olduğu sorunsalının merkezinde yer almaktadır.

Metodoloji tartışmalarının, kavramsal analizlerin toplumsal bilimlerdeki yeri ve önemi kesinlikle sorgulanamaz. Bunun yanı sıra, iktisadi olanın yeniden üretiminin kendiliğinden işleyen mekanik bir süreç olmaması, bizi bu tür bir tartışmaya yöneltmektedir. Diğer taraftan kriz konjonktürleri ya da dünya kapitalist sistemi çerçevesinde konjonktürel olarak “iktisadi coğrafyaların” üretim ilişkilerinin, hegemonik yapısının ve parasal sisteminin değişimi bağlamında yeniden yapılanması gibi tarihsel gerçekler, bizi iktisadi olanın gerçekliğinin nerede ve nasıl tanımlı olduğu tartışmasına götüren olgulardır.

Bu tarihsel tartışmalara girmeksizin, kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde, bir toplumsal bir ilişki olarak paraya yönelik kavramsal bir analiz, bu konular için de teorik bir kapı aralama olanağı sunmaktadır. Paranın doğrudan üretilebilir bir şey olmaması, parayı gerçek kılan ama paradan ayrı olarak mevcudiyetinden söz edebileceğimiz bir şeyi ima etmektedir. Bu mevcudiyetin doğası, anlaşıldığı üzere, maddi dünyada tanımlı değildir, ama öyleyse nedir? Bunun hemen çağrıştırabileceği bir diğer

soru ise, para ile meta arasındaki ilişkinin doğasıyla ilgilidir. Para ile meta arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Ya da para metanın değerini nasıl ifade etmektedir?

Bu Tez'in temel sorunsalı, bu sorular bağlamında tanımlanabilir. Biz, bu Tez'de, paranın ne olduğuna ilişkin kavramsal bir tartışmayı Marx, Keynes ve Simmel'in eserlerine dayanarak yürütmeye çalışacağız. Bu yazarlar, eserlerinde aynı tarz ve içerikte olmasa da, doğrudan paranın kendisiyle ilgili olsun ya da olmasın, genel olarak iktisadın ve daha özelde paranın kavramsallaştırılmasına dair bir teorik zenginlik sunmaktadırlar. Dikkati çekeceği gibi, bu yazarlar arasında hemen doğrudan bir ilişki kurmak da mümkün görünmemektedir. Her üç yazarın genel olarak iktisada ve özelde paraya ilişkin yaklaşımları arasında kavramsal ve yöntemsel olarak önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Ne var ki bu durum, Tez'de tartışma ya da karşılaştırma bağlamında belli ölçülerde kimi kısıtlar oluşturmakla birlikte, farklı kavramsallaştırmanın ne ölçüde farklı bir para kavramına karşılık geldiğini ortaya koyması yönünden, Tez'in amaçlarından birini de gerçekleştirmede önemli bir katkı sağlamaktadır. Farklı kavramsallaştırmalar, aynı terimle nitelenseler dahi tartışılanın aynı şey olduğu anlamına gelmediğini ortaya koymakta; para denince, gerek para gerekse parayı ortaya çıkaran toplumsal ilişkiler bağlamında çok farklı şeylerin anlaşıldığını göstermektedir. Diğer taraftan, iktisadın konusunun tek ve değişmez bir şey olduğu, dolayısıyla tek bir teorik yaklaşımla analiz edilebileceği fikrinin barındırdığı ciddi sorunları da gözler önüne sermektedir.

Farklı kavramsallaştırmaların varlığı, bu Tez kapsamında yürütmeye çalıştığımız tartışmada yazarlar arasında sağlıklı bir karşılaştırmayı gerçekleştirebilmek için iki şeyi birden gerekli hale getirmektedir. Bir yandan yazarları kendi kavramsal dünyaları içinde anlamaya çalışmak gerekirken; diğer yandan bu yazarları aynı zeminde ele almayı sağlayacak bir yaklaşım geliştirmek zorunludur. Dolayısıyla, yine büyük ölçüde bu yazarların eserlerinden yararlanarak, kendimiz bir kavramsal çerçeve oluşturmaya

çalışacak, ardından tüm yazarları bu kavramsal çerçeve içinde ele almaya çalışacağız.

Tezin birinci bölümünde esas olarak hedeflenen, böyle bir kavramsal çerçeve oluşturmaktır. Bu bölümde, genel olarak parayı kavramsallaştırma sorunsalı, "toplumsal olan" kategorisi temelinde ele alınacaktır. Böylelikle para olarak bildiğimiz nesne ile para olma niteliği arasındaki kategorik ayrıma ilişkin bir yaklaşım geliştirilecektir. Bu tartışma, para özelinde yürütülmeden önce, genel olarak "toplumsal olgu nedir?" sorunsalı etrafında yürütülecektir. Toplumsal olan ile maddi olan ayrımı, gerek birinci bölümün, gerekse tüm Tez'in içeriğinde açık ya da örtük bir şekilde varlığını sürdüren, temel bir sorunsal olarak mevcudiyetini korumaktadır.

Bu ayrım temelinde geliştirdiğimiz kavramsal çerçeve, ardından "toplumsal bir olgu olarak para" kavramı etrafında şekillenirken, parayı ele alma konusunda belli bir yöntem geliştirmeye çalışacağız. Böylelikle birinci bölüm, diğer tüm bölümlerde yürüttüğümüz tartışmanın kavramsal ve yöntemsel çerçevesini vermiş olacaktır. Parayı tartışırken, değerin, paranın ne olduğu sorusuyla bağlantılı temel ontolojik olgu olması nedeniyle, yine Tez'in temel temalarından birini oluşturduğunu burada belirtmek gereklidir. Bu nedenle, para tartışması, dolaylı ya da doğrudan, her zaman bir değer kavramsallaştırmasıyla bağlantılı yürütülmektedir. Ancak bu değer tartışması, gerek konunun niteliği gerekse Tez'in kapsamı nedeniyle, değerin büyüklüğü tartışmasına taşınmayacaktır. Önemle belirtmek gerekirse, değerin büyüklüğünü neyin belirlediği tartışmasının bizatihi değere ilişkin kavramsal tartışmayı önemli ölçüde gölgelemekte olduğu yönündeki düşüncemiz de, bu konuyu dışarıda bırakmamızın esas nedenlerinden biridir.

Tezin ikinci bölümünde Marx'ın para kavramına yaklaşımı ele alınacaktır. Burada öncelikle, Marx'ın yöntemi ve kavramsal yaklaşımına dair bir tartışma yürütmekteyiz. Bu bağlamda özellikle öne çıkan unsur, meta kavramıdır. Marx'ın tüm analizi içinde en temel kategori olarak metanın ne olduğuna ilişkin olarak yürüteceğimiz tartışma, bir yandan değer olgusunun tanımlanması, diğer yandan da paranın açıklanması için temel teşkil etmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde Keynes'i tartışmaktayız. Diğer yazarlarla karşılaştırıldığında büyük ölçüde doğrudan iktisat alanında kaldığı için, Keynes'in paraya ilişkin yaklaşımını kavramsal düzeyde ele almak, esas zorluğu oluşturmaktadır. Buna karşın Keynes'in iktisadi analizi belli bir düzeyde, paraya ilişkin kavramsal bir tartışmanın zeminini sunmaya belli ölçülerde olanak tanımaktadır. Keynes'in paraya ilişkin doğrudan yürüttüğü tartışmalarda parayı 'var olduğu biçimiyle', olgusal olarak ele alması, bizi biraz daha dolaylı bir analize yönelmek zorunda bırakmaktadır. Bu bağlamda Keynes'i para kavramı bağlamında tartışmak, diğer yazarlardan farklı olarak, Keynes'te konuya ilişkin doğrudan bulunabilen metinlere dayanma koşullarının kısıtlılığı nedeniyle, daha dolaylı yürütülmektedir.

Dördüncü bölümün konusunu oluşturan Simmel ne iktisatçıdır, ne de doğrudan iktisat üzerine yazmaktadır. Buna karşın, parayı sosyolojik bir unsur olarak ele alma arzusu, para konusunda nicelik ve nitelik yönünden hayli hacimli ve derin bir analiz yapmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle doğrudan bir iktisadi analiz olmaması nedeniyle belki de, kimi yönlerden en verimli tartışma olanağını sunanın Simmel olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Simmel, doğrudan iktisada indirgenmesi mümkün olmayan bir tartışmayla, doğrudan kavramsal ve yöntemsel bir analiz yürütmektedir. Biz, bu temelde, Simmel'in paraya kavramsal yaklaşımının sunduğu olanakları ve analizinin kısıtlarını ele alacağız.

Beşinci bölüm, üç yazar ayrı ayrı ele alındıktan sonra, genel bir karşılaştırma ve değerlendirme niteliğini taşımaktadır. Bu tezde, belirli başlıklarda doğrudan bir karşılaştırma yapmak yerine, daha çok genel bir değerlendirmeyi tercih etmiş bulunmaktayız. Bunun önemli bir nedeni, bu değerlendirme bölümünden önceki bölümlerde her bir yazarın kendi içinde genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş olmasıdır. Bu nedenle kimi tartışmalara bu bölümde yeniden girmek, doğal karşılanabilecek bir sınırın ötesine geçmek anlamına gelebilecektir. Ancak yazarlar arasında doğrudan yapılabilecek bir karşılaştırmanın yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden hayli kısıtlı oluşu, son bölüme karakterini veren asıl unsurdur.

Diğer taraftan yazarlar arasında doğrudan yapılacak bir tartışmanın kimi yönlerden hayli sorunlu olacağı açıktır. Çünkü ortada her bir yazarın kendi fikrini şu ya da bu şekilde dile getirdiği, “bağımsız bir nesne” bulunmamaktadır. Tam tersine, yukarıda ifade ettiğimiz ve Tez’de işlemeye çalıştığımız gibi, her bir yazarın kendine özgü bir para kavramı bulunmaktadır. Bu durum, aşağıda tartışıldığı gibi, farklılaşan nesnellikle bağlantılı olarak farklı teorik yaklaşımları ifade eden öznelliklerle ilgilidir. Bu nedenle, biz beşinci bölümdeki tartışmayı, yine kendi kurduğumuz çerçevede yürütmeye çalıştık.

Altıncı ve son bölüm olan sonuç kısmındaysa, tezden çıkan kimi temel fikirlere ve bu fikirlerin bu alandaki yeni çalışmalara ışık tutabilecek yönlerine değinen genel bir değerlendirmeye yer verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

PARAYA KAVRAMSAL YAKLAŞIM: YÖNTEMSEL BİR TARTIŞMA

1.1. GİRİŞ

Toplumsal olguların gerçekliğinin aranması gereken yer maddi dünya değil, toplumsal ilişkilerdir. Toplumsal olgular dünyada maddi bir varlığa sahip değildirler; eğer böyle bir mevcudiyete sahip olsalardı, bu olguların insanların mevcudiyetinden bağımsız bir hayatları bulunurdu. Oysa toplumsal olarak tanımladığımız olgular, süreçler, nitelikler, insandan ve toplumlardan bağımsız olarak maddi dünyada tanımlı olmayan şeylerdir. Örneğin bir kitabın üzerindeki yazılar sadece bunu yazan ve okuyan insanlar için anlamlıdır; para olarak nitelediğimiz şey maddi dünyada sadece bir kağıt ya da metal parçasıdır ve bunun ötesinde bir anlama sahip değildir. Bunlara benzer daha birçok örnek, bu olguların, taşıdıkları toplumsal anlamlar bağlamında bir gerçekliğe sahip olduklarını göstermektedir.

Toplumsal olgu olarak kategorize ettiğimiz bu varlıkların, maddi dünyada var olmadıklarını söylemek ne kadar doğruysa, bunların yalnızca soyut şeyler olmadığı da bir o kadar doğrudur. “Yazı” dediğimiz şey bir takım şekillerde, “para” dediğimiz şey bir metal ya da kağıt parçasında bir varlık göstermek durumundadır. Dolayısıyla toplumsal olgular maddi bir form kazanmadan var olması söz konusu olmayan şeylerdir. Ancak bu maddi varlıkların da kendi başlarına—insanlardan bağımsız olarak—bu toplumsal niteliklere sahip olduğunu söylemek aynı ölçüde imkansızdır.

Bu durumda maddi olan ile toplumsal olanın, belli bir momentte özgül bir ilişki içinde olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Toplumsal olguların

belirli maddi varlıklarla ilişkilendiriliyor olması, bu maddi varlıkların bu toplumsal nitelikleri dolaysız biçimde kendi bedenlerinde taşıdığı düşüncesine yol açmaktadır. Bu toplumsal nitelikler sanki maddi varlıkların fiziksel uzantılarıymış, onları karakterize eden asli bir unsurmuş gibi bir görüntü kazanmaktadırlar. Bir bakıma böyle bir görüntü kaçınılmazdır; çünkü toplumsal olgular maddi varlıklarda bir şekilde ifade bulmaksızın herhangi bir toplumsal işlev görmeleri de imkansız hale gelecektir. Oysa toplumsal ilişkiler, sadece insanlar arasında ilişkiler olarak kalmaz; insanlar arasında maddi dünya *hakkında* bir ilişki olarak gerçekleşirler. Bu nedenle insanlar arasındaki ilişkilerle karakterize olan toplumsal olgular, toplumsal kategoriler ve bunlara gerçeklik kazandıran ilişkiler maddi dünyada bir ifade biçimi bulmak zorundadır. Örneğin 'sermaye' kavramı, bir üretim aracının doğal nitelikleriyle açıklanabilir bir şey değildir; insanlar arasındaki belirli toplumsal ilişkiler temelinde ortaya çıkmış tarihsel bir kategoridir. Ne var ki, toplumsal ilişkilerin gerçekleşme sürecinde sermaye kavramı ile üretim aracı özdeş şeylermiş gibi görünür ve hiçbir şekilde maddi bir varlık aracılığıyla belirli koşullar altında ifade bulan toplumsal bir ilişki gibi anlaşılmaz.

Toplumsal olgu olarak nitelediğimiz şeylerin gerçek kökeninin insanlar arasındaki ilişkilerde aranması gerekmesine karşın, bu olguları ortaya çıkaran ilişkilerin gerçekleşme sürecinde maddi varlıkların bir takım toplumsal niteliklere kendilerine ait özellikler olarak sahip olmaları, bu nedenle doğal bir şeymiş gibi görünür. Dolayısıyla bu toplumsal olguların ne oldukları ve nasıl mevcudiyet kazandıklarına dair açıklamaların, sadece ve doğrudan maddi varlıklara dayanarak yapılması mümkün değildir. Ancak sorun sadece bu da değildir; toplumsal ilişkiler, ifade buldukları ya da ilişkili oldukları maddi varlıkların gözlemlenebilir hareket tarzıyla da açıklanamazlar. Bu nedenle, toplumsal bilimlerin en temel problematiğinin, maddi varlıkların "toplumsal niteliklere kendi maddilikleri içinde doğal olarak sahipmiş" gibi görünmesine yol açan süreçlerin ve bunun nedenselliğinin açıklanması olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumsal olguların maddi varlıkların kendi doğal özellikleri gibi görünmesi, toplumsal insanı varsayar. Bir başka deyişle, toplumsal nitelikler,

bunlara doğal bir şekilde sahipmiş gibi görünen maddi varlıklarda duyusal algının konusu değildir. İnsanlar toplumsal nitelikleri, duyusal algıları aracılığıyla değil, toplumsal pratiklerin onlarda yaratmış olduğu bilinç halleriyle kavrarlar. İnsanlar, toplumsal yaşam içinde toplumsal bir varlık olarak yaşamayı öğrenirler; bu aynı zamanda, onların maddi hayatı *nasıl yaşayacaklarının* bilincini kendilerine içselleştirmeleri sürecidir. Dolayısıyla maddi varlıklarla toplumsal niteliklerin özdeşleşmesinin bir başka yönü; duyusal algılarla toplumsal bilinç unsurlarının özdeşleşmesi olarak karşımıza çıkar. Örneğin gördüğümüz bir "metal parçasını" doğrudan görsel olarak algılamamızla, bunun aynı zamanda "para" olduğunu bilmemiz, bu ilişkiyi ortaya koymaktadır. Oysa bu nesneyi bir "para olarak algılamamız" kendi maddiliği içinde bu metal parçasının fiziksel özelliklerinin dolaysız bir sonucu değildir. Doğru bir ifadeyle söyleyecek olursak, insanlar, aslında, toplumsal nitelikleri *algılamazlar*, yalnızca kavrarlar; dolayısıyla bir metal parçasını *algılamamız* ile onu para olarak *kavramamız* arasında, toplumsal ilişkilerin gündelik yaşamda insanların farkında olmadıkları bir dolayım vardır. Yani toplumsal nitelikler duyular aracılığıyla beyne iletilen fiziksel özellikler değildir; bu toplumsal nitelikler, bu maddi varlıklarla ilişkilendirilmiş toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerden doğan formlardır.

Toplumsal olgular ile maddi varoluş arasındaki kategorik ayrımı tanımlamak, tüm toplumsal bilimlerde en temel yöntem sorunsallarından biridir. Bhaskar'ın ifadesiyle, "toplumu araştırmakla doğayı araştırmak arasında ne ölçüde bir benzerlik kurulabilir" sorusu, toplumsal bilim felsefesinin belki de en temel problemidir (Bhaskar, 1989: 66). Bunun "toplumsal olanı" anlama çabasının en kritik noktası olmasının nedeni, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, toplumsal olguların mevcudiyetlerinin açıklanması ve aranması gereken yerin toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin nedenselliği olmasına karşın, bu ilişkileri doğrudan gözlemleme olanağının söz konusu olmamasıdır.

Bu durum, aynı zamanda, toplumsal olgu ve süreçleri açıklamada belli bir yöntemsel yaklaşımı ve kavramsal analizi zorunlu kılmaktadır. Çünkü toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerin içeriğini oluşturan nedenselliklerin belli bir

nesnede ya da maddi nesnellikte gözlemlenmesinin imkansız olduğunu söylediğimiz zaman, toplumsal ilişkiler analizinin nasıl yapılacağı sorusu gündeme gelmektedir. Bu durumda toplumsal ilişkilerin ifade buldukları momentlere yönelik kavramsal bir analiz zorunlu hale gelmektedir. Yani bir yandan, toplumsal niteliklerin somut ifade bulduğu maddi olgular ile bunlara atfedilmiş toplumsallığı kategorik olarak ayırmak ve bu ikisi arasındaki bağlantıları yöntemsel olarak analiz etmek gerekirken; diğer yandan toplumsal nitelikler doğrudan gözlemlenebilir olmadığı için, bunlara ilişkin kavramsal bir analiz geliştirilmesi zorunlu olmaktadır. Özetle, maddi ve toplumsal olgu ve süreçleri kategorik olarak ayrı ele almak ve bu ikisini belli bir soyutlama düzeyinde tekrar ilişkilendirmek, yöntemsel bir yaklaşımı gerektirirken; toplumsal niteliklerin maddi varlıklara içkinmiş gibi görünmesiyle bağlantılı sorunsal, kavramsal bir yaklaşımı gerektirmektedir. Daha somut olarak ifade edecek olursak, para bağlamında şunu söyleyebiliriz: parayı analiz ederken, para olma niteliği ile paranın nesnesi arasındaki ayrım kavramsal bir yaklaşımla; para olma niteliğinin ne olduğu ve bunun maddi süreçlerde nasıl ifade bulduğu tartışması ise yöntemsel olarak ele alınabilir olgulardır.

Bu tezin konusunu oluşturan para olgusu, ifade bulduğu maddi varlığın biçimi ne olursa olsun, bir toplumsal olgu olarak, doğrudan gözlemlenebilir olmayan değerin kategorik bir varoluş formudur. Para olma niteliğinin kökenini değer kategorisinde ararken, paranın belli bir maddi form olarak karşımıza çıkıyor oluşu, yukarıda formüle etmeye çalıştığımız sorunsalın iktisadi alanda karşımıza çıkan yönlerinden birini oluşturmaktadır. Temel bir iktisadi kategori olarak para, fiziki varoluşu itibariyle maddi bir varlık gibi görünmekte, insanlar tarafından “kendinde şey” gibi kavranmaktadır. Diğer taraftan maddi varlığı içinde giderek sembolikleştirilip sadece nicel bir ifade biçimine indirgendikçe, varoluşunu borçlu olduğu toplumsal süreçlerden adeta bağımsızlaşmaktadır. İktisat disiplini içinde, bu göreli bağımsızlık ile paranın kendi gerçekliğini borçlu olduğu ilişkilerin her zaman gözlenmeyen varlığı, paraya ilişkin temel problematiği oluşturmaktadır. Para sadece nicel bir ifade biçimi gibi göründüğü ölçüde, “neyin nicel ifadesi olduğu” olgusu geri

planda kalmakta, yine de “kendi bağımsızlığını” mutlak surette hiçbir zaman ilan edememektedir.

Para olgusuyla ilgili temel gerçek, paranın, hangi form altında olursa olsun—ister emek ürünü bir meta, isterse sembolik bir kağıt—değerin dolaysız olarak kendisi olmamasıdır. Bu bağlamda, Gould’un genel bir tespitini paraya uyarlayarak şunu ifade edebiliriz: para “kendisinden farklı bir şeyi varsayar”; yani para, sadece bir *nesne* değildir. Ne var ki, iktisat teorisinde genel eğilim, parayı “kendinde şey” ve bir nesne olarak almaktır. Böylelikle para, içinden çıktığı toplumsal ilişkilerden bağımsızlaştırılmakla kalmamakta, aynı zamanda iktisadi süreçlerde mübadele edildiği metalardan da bağımsız kılınmaktadır. Bu bağımsızlık, elbette teorik düzeyde bir soruna işaret etmekte, sözcüğün gerçek anlamında bir bağımsızlık halini almamaktadır. Daha doğru bir ifadeyle, para bir nesne olarak bağımsız bir varoluşa sahip olmakla birlikte, para olma niteliğinin tanımlı olduğu toplumsal ilişkilerden ayrı bir varoluşa hiçbir koşulda sahip olamamaktadır. Ancak yanlış bir teorik çerçevede bu bağımsız varoluş varsayımının ne ölçüde geçerli olduğunu, “para metanın değerini nasıl ifade eder?” sorusunun bu yaklaşımlarda kendisine pek fazla yer bulamamasından bilmekteyiz.

Toplumsal olguların maddi varlıklarda somut ifade bulmasının yarattığı çelişkili durum, tarihsel olan ve tarihsel olmayan ayrımıyla da ifade edilebilir. Eğer bir yanıyla toplumsal bir süreç olan teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan yeni ürünleri bir kenara bırakacak olursak, genel anlamda maddi varlıkların tarih-dışı kategoriler olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin buğdayın (yine teknolojik gelişmeye bağlı olarak buğdayın geçirdiği yapısal değişimleri bir kenara bırakırsak) insanlık tarihi içinde buğday olarak varoluşunun evrensel bir durumu işaret etmesine karşılık, buğdayın üretim koşullarını karakterize eden toplumsal ilişkilerin zaman içinde değişmekte olduğunu gözlemlemekteyiz. Evrensel bir faaliyet olarak emeğin, yine evrensel bir nitelik olarak insan için faydalı ürünler yaratmasına karşılık, emek faaliyetinin içinde gerçekleştiği toplumsal ilişkilerin ve bununla bağlantılı olarak emek ürünlerin sahip olduğu toplumsal niteliklerin tarihselliği, maddi ve toplumsal olgular arasında ayrım yapmanın bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

Bizim tez konumuz bağlamında paranın “ne olduğu” sorusu, bu nedenle paranın maddesinde (ister gerçek bir maddi varlık isterse sembolik bir şey olsun) açıklanabilir bir şey değildir. Para, bu nedenle, kavramsal olarak ve onu ortaya çıkaran toplumsal ilişkiler temelinde ele alınmak durumundadır. Parayı “şeyleştiren” yaklaşımlar, parayı bir ilişki olarak anlamanın önünde büyük bir engelle karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle temel yaklaşım, paranın ne ile ilişkili olduğunu ve bu ilişkiyi dışsal bir varoluş formu içinde nasıl gerçekleştirdiğini açıklamak olmalıdır. Bu nedenle para ile metanın değeri arasında *içsel* bir ilişki kurmak, bu ilişkiyi paranın maddesinden kavramsal düzeyde bağımsız olarak tartışmak gerekmektedir. Bu tezde amaçladığımız şey, bu temel yöntemsel ve kavramsal yaklaşım itibariyle üç önemli yazarın eserlerinde para kavramının ve para kavramına yöntemsel bir yaklaşımın izin sürmek ve tartışmaktır.

1.1.1. Tezin Yöntemsel İçeriğine Dair Bir Not

Bu bölümde toplumsal bir kavram olarak parayı nasıl ele alacağımızı tartışacağız. Bu tartışmanın, sahip olunan anlayışlara göre birçok farklı şekillerde yürütülebileceği açıktır. Ancak biz bu konuyu, bu tezin asıl tartışma konusunu oluşturan üç düşünürün eserlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak ortaya koydukları fikirlerden yola çıkarak kaleme almaya çalışacağız. Bu çerçevede esas kaynağımızın özellikle Marx ve Simmel’in yazılarından çıkan fikirler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu iki yazar arasında da Marx’ın yöntemi ve kavramsal yaklaşımının daha zengin bir içeriğe sahip olduğunu kabul etmekteyiz.

Üç yazarın karşılaştırmalı olarak ele alındığı bu tezde, bunlardan başka yazarların kaynakları esas alınarak bu üç yazarın para kavramına yaklaşımlarının değerlendirilmesi daha anlamlı görünebilir. Ancak böyle bir yaklaşımın benimsenmesinin oluşturmanın iki türlü sakıncası olabileceğini belirtebiliriz. Birinci olarak, bu tezde tartıştığımız yazarların her biri, uğraş

verdikleri ve fikir ürettikleri alanlarda zaten temel referans kabul edilen şahsiyetlerdir. Bu bağlamda, bu yazarların dışında kalacakları bir düşünsel birikim ya da bu yazarların üstünde bir düşünsel yaklaşım tarzı tanımlamaya kalkışmak, kendi başına bir çelişki olacaktır. Daha açık ifadeyle, para kavramını ele aldığımız bu tezi, bu yazarların sunduğu perspektif olmadan ele almak zaten mümkün olmayacaktır. İkinci olarak, bu üç yazarın dışında bir başka kişi ya da kişileri referans almak, bunların üstünde bir başka düşünce otoritesi bulunduğu anlamına gelecektir. Böyle bir tercih, bir dördüncü kişinin daha bu tezin konusu haline gelmesinden başka pratik bir sonuç yaratmayacak, üstelik bir başkasının yaklaşımının da bu sefer bir diğer temel referans olarak ele alınmasını gerektirecektir.

Her bir yazarı doğrudan kendi içinde değerlendirmeye çalışmak da bir yöntem olabilirdi. Ancak böyle bir şey, üç yazar arasındaki bağlantıları ve karşıtlıkları değerlendirmeyi büyük ölçüde imkansız kılacaktı; çünkü bu yazarların aynı ya da benzer sorunsallardan yola çıktıklarını söylemek mümkün değildir. Bunun da ötesinde, özellikle Keynes'in Marx'tan ve Simmel'den önemli farkları bulunmakta, kavramsal olarak kesinlikle ayrışmaktadır. Bu nedenle, kaynağı büyük ölçüde bu üç yazarda bulunmak üzere belli bir sentez geliştirmek, ardından her bir yazarı hem kendi içinde hem de karşılaştırmalı olarak ele almak daha uygun görünmektedir.

Bu yazarlar, ifade ettiğimiz gibi, kendi içlerinde yeterince zenginlik barındırmakta ve birbirleri arasında kurulabilecek ilişki ya da karşıtlık temelinde önemli yöntem ve kavram tartışmasına zemin sunmaktadırlar. Kimi zaman bu yazarların birini, kimi zaman ikisini veya hepsini referans alarak, kendi aralarında bir tartışma zemini oluşturma çabasının, Tez'in kendi kapsamını daraltmayan bir yöntem oluşturduğu kanaatini taşımaktayız. Bu üç yazar arasında bir paralellik olduğunu söylemek mümkün değildir. Keynes'in, daha çok öne çıkan iktisatçılığıyla, diğer iki yazarın felsefi yaklaşımlarının önemli ölçüde ayrıldığını baştan belirtebiliriz. Bu durum, Keynes ile diğer yazarlar arasındaki kavramsal bir tartışmanın içeriğini hayli zorlaştırmakla birlikte; bir anlamda tezin amaçları yönünden önemli bir olanak da sunmaktadır. İktisadi bir olguya kavramsal bir yaklaşımın nasıl olması

gerektiği konusunda, böylesi bir yaklaşıma uzak birinin de ele alınıyor olması, genel olarak iktisat disiplinine de ışık tutmaktadır. Marx ve Simmel'in analiz biriminin doğrudan iktisadi kategoriler olmak yerine, bunları ortaya çıkaran toplumsal ilişkilerin kendisi olması, esas olarak ekonominin sınırları içinde kalan bir yaklaşımın eleştirel yönden tartışılması için bize önemli bir olanak sunmaktadır.

Diğer taraftan para kavramı tartışmasını, "genel olarak para" bağlamında değil, kapitalist üretim ilişkileri içinde para temelinde yürüteceğiz. Bununla kastettiğimiz şey, meta üretiminin belirleyici olduğu ve bunun da sermaye ve ücretli emek ilişkisi temelinde gerçekleştirildiği bir piyasa ekonomisidir.

1.1.2. Para Kavramına Yöntemsel Yaklaşım

"Para nedir?" sorusu yöneltildiğinde, sorulan soru sanki "para ne yapar?" şeklindeymiş gibi bir cevap verilmesi, sıkça karşılaşılan bir durumdur. Böylelikle kavramsal bir sorun, gözlemsel bir olgunun varoluşuyla ilişkilendirilmiş olur. Standart iktisat kitapları yazarlarının "para nedir" sorusuna ilişkin kavramsal bir analize girişmesi beklenmesi yersiz olsa da, bu sorunun kolaylıkla ve hiçbir açıklamaya gerek duyulmaksızın "paranın işlevleri nelerdir" türünden bir soruya tahvil edilebilmesi de önemsiz görülebilecek bir konu değildir. "Paranın yaptığı şey" denince, akla, iktisat disiplini içinde "paranın fonksiyonları" olarak bilinen şeyler gelmektedir. Bunlar; paranın mübadele aracı olması, değer biriktirme aracı olması ve ödeme aracı olmasıdır. Dikkat edileceği gibi bu fonksiyonların hepsi, dışarıdan gözlemlenebilir ve "paranın hareketi" olarak tanımlanabilir olgulardır. Paranın mübadelede kullanıldığını gözlemleriz; biriktirilebilir bir nesne olarak niceliğini ölçebiliriz; bir ödemenin gerçekleştirilmesinde bizzat kullanabiliriz. Paranın ne olduğu sorusuyla muhtemelen cevabı aranan şey "para olma niteliğinin ne olduğu" meselesiyken, bu temel konuya

girilmeksizin bir cevap verilmiş olmaktadır. Oysa yapılan şey, para olarak tanımlanan nesne ya da şeyin gözlemlenebilir davranışlarını tanımlamaktır ve buna dair tespitlerde bulunmaktır.

İktisat disiplini içinde, paranın bütün bu işlevleri yerine getirirken sahip olması gereken temel bir niteliğin, paranın 'hesap parası' işlevini görmesi yönünde bir kanaat bulunmaktadır (Keynes (1930), Ingham (2004), Harris (1985)). Paranın 'hesap parası' olmasıyla kastedilen, paranın farklı metaların değerlerinin, borç büyüklüklerinin ya da parasal yükümlülüklerin ifade bulmasını, ölçülmesini, karşılaştırılabilmesini mümkün kılan bir işlevselliği üstlenmesidir. Ancak bu temel işlevleri paranın *nasıl* gerçekleştirdiği konusunun teorik olarak boşlukta bırakılması, paranın ne olduğu sorusunun cevapsız bırakıldığının en iyi göstergesidir. Bu boşluğa işaret eden soru şudur: para *ne olarak* bu işlevleri yerine getirebilmektedir?[1]

Bu bağlamda "para nedir" sorusuna şu iki soruyu daha ekleyebiliriz: Para neyi ölçer? Para nasıl ölçer? Bu sorulardan birincisi, para olma niteliğiyle ilişkilidir: gerek paranın gerekse para ile ilişkilendirilen iktisadi varlıkların (farklı para biçimleri ya da parasal araçlar) ortak niteliğini tartışma konusu yapmaktadır. İkinci soru ise, para ile meta arasındaki ilişkinin niteliğini, bu ilişkinin nasıl gerçekleştiğini sorunsal haline getirmektedir.

Bu iki soru, gerek iktisatçılar arasında, gerekse paranın ne olduğu konusunun ele alındığı sosyolojik ya da felsefi tartışmalarda pek sık gündeme getirilmeyen iki temel sorunsala işaret etmektedir. Oysa "para nedir?" sorusunun cevabının mutlaka içermesi gereken temel konular ancak bu iki soru bağlamında tartışılabilir niteliktedir. Bu soruların hiç sorulmadığını ileri sürmek mümkün değilse de, büyük ölçüde cevapsız bırakıldıklarını söylemek mümkündür. Bunun nedeni, para ister meta, ister resmi bir kağıt, ister elektronik bir kayıt olsun, bu soruların cevaplarının "paranın nesnesini" temel alarak verilebilmesinin imkansız olmasıdır. İster altın ya da gümüş olsun, ister devletin resmi damgasını üzerinde taşıyan kağıt ya da madeni

[1] Maddi dünyada bir nesne (termometre, kaldıraç, ayna vb.) ile bu nesnenin yerine getirdiği işlev arasında, bu nesnenin maddi varoluşu içinde açıklanabilir ve dünyanın kendi nesnel yasallığı temelinde açıklanabilir bir ilişki mevcuttur. Toplumsal olgular için böyle bir kural geçerli değildir.

para olsun, para olarak işlev gören ya da kullanılan herhangi bir varlık, paranın ölçtüğü şeyin *ne olduğunu* anlatmaz. Bununla doğrudan bağlantılı olarak eklemek gerekir ki, 'bu paralar' ölçtükleri şeyi *nasıl* ölçtüklerini de anlatamazlar. İşte bu nedenle, paranın ne olduğu sorusunun cevabı, iktisadi ilişkiler pratiğinde paranın gözlemlenebilir işlevlerine bakılarak verilemez; kavramsal bir analizi zorunlu kılar.

Bu kavramsal analizin yönelmesi gereken iki temel konu bulunmaktadır. Birinci olarak, para ile paranın değerini ölçtüğü tüm metalar arasındaki ortak niteliğin ele alınması gerekmektedir. İkinci olarak, bu "ortak niteliğin ne olduğu" sorunsalı temelinde, bu niteliğin ölçülebilirliğinin ve aynı zamanda "kendine dışsallaşması"[2] olgusunun araştırılması gerekmektedir. Yani bir yanda iki şey arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin nasıl kurulduğunu ve bu ilişkiyi mümkün kılan niteliği tanımlamamız; ikinci olarak da bu ilişkide tanımlı niteliğin nasıl nicel bir varoluşa tekabül ettiğini ya da dönüştüğünü sorgulamamız gereklidir.

Bu sorular aynı zamanda birer önerme niteliğindedir. Örneğin paranın ne olduğunu sorarken, biz, "para olma niteliği" diye bir şeyin varlığını kabul etmekte, bu kavramsal temelden hareket ederek, bunun tanımlanabilir bir şey olduğunu ve paranın gözlemlenebilir işlevlerinden kategorik olarak ayrıldığını ileri sürmekteyiz. Bunun yanı sıra, para ile metalar arasında ortak bir nitelik tanımlamayı önsel olarak kabul etmekteyiz. Oysa paranın yalnızca sembolik bir varlık olup kendisi dışında bir nesnelliğe[3] sahip olmadığını—ya da günümüzde artık bu hale geldiğini—ileri sürenler, örneğin, para ile metalar arasında bir ilişki kurma yükünden de kurtulmuş olmaktadırlar. Bizim kavramsal olarak yaptığımız şey ise, paranın nesnel (ya da sembolik) olarak ne olduğundan *bağımsız* olarak, para (nesne olarak değil) ile metalar arasında bir ilişkinin tanımlanması gerektiğini kabul etmektir. Ve son olarak, para ile metalar arasında kurulması, daha doğrusu, açıklanması gereken bir

[2] Toplumsal nitelikler doğrudan kendileri olarak görünmezler; maddi varlıklar dolayımıyla ifade bulurlar. Bu nedenle, gerçekte bir ilişki olarak mevcut olan toplumsal niteliklerin "görünürlüğü" kendileri dışında nesneler aracılığıyla gerçekleşir.

[3] Buradaki nesnellik kavramı, toplumsal bir gerçekliği anlatmaktadır. Bir yandan bir gerçekliği ifade ederken, diğer yandan öznel olandan farklılığı ortaya koyan bir kavramdır.

ilişki olduğunu; bu ilişkinin, zorunlu olarak bir ortak nitelik temelinde açıklanması gerektiğini, bu niteliğin aynı zamanda nicel olarak ifade edilebildiğini ileri sürmekteyiz.

Ancak değişik yazarların kimi tespitlerini tartışırken görüleceği gibi, birçoğunda paraya ilişkin tartışmalar böyle bir kavramsal içerikten yoksun bulunmaktadır. Kavramsal içeriği ele almaktan uzak yaklaşımlar, kaçınılmaz olarak, parayı işlevleriyle tanımlamaya çalışmakta, para ile metalar arasındaki ilişkiyi *dışsal* bir ilişki olarak koymaktadırlar. Bu yazarlar, daha baştan, paranın ne olduğu tartışmasından uzaklaşmakla kalmamakta; daha önemlisi, para ile meta arasındaki ilişkiyi—çoğu zaman farkında olmadan—koparmış oldukları için, bu sefer, analizlerinde, paranın *her şey* olabileceğini ileri sürmelerini sağlayacak bir "teorik boşluk"[4] yaratmaktadırlar. Gerek bir neden gerekse bir sonuç olarak, bu yazarlar, tarihten çok farklı para biçimleri örnekleri vererek (Yap adasında kullanılan taş, deniz kabuğu, sigara, çeşitli madenler, kimi hayvanlar, vs.) paranın her şey olabileceği ve her şeyin para olabileceğini ileri sürebilmektedirler. Yani "para olmanın" nitel anlamda hiçbir ayırt edici özelliği kalmamaktadır. Oysa burada akla gelen ilk soru şudur: para nesnesinin tarihsel ya da konjonktürel olarak alabileceği biçimlerin çeşitliliği, "para olma niteliğinde" bu biçimlere karşılık gelen bir kavramsal çeşitlilik anlamına gelir mi? Önsel olarak parayı para nesnesine indirgeyen yaklaşımların bu soruyu gündemlerine almalarını beklemek elbette yersizdir.

1.2. TOPLUMSAL İLİŞKİLERİN ANALİZİ

Toplumsal ilişkilerin analizi özü itibariyle kavramsal bir analizdir. Bunun nedeni toplumsal ilişkilerin bize belirli kavramlar olarak 'görünmesidir'. Bir

[4] Bu terimle, teorik analizin kimi noktalarında kurulması gereken bağlantıların göz ardı edilerek, birbirleriyle nedensellik ilişkisinin doğrudan kurulması mümkün olmayan unsurlara aynı teorik yapı içerisinde yer verilebilmesini kastetmekteyiz. Örneğin paranın neyi ölçtüğü tartışmasına girilmediğinde, paranın ölçme işlevi kendinden menkul bir şeymiş gibi alınmakta, para bizzat ölçümün kendisi haline indirgenmektedir. Böylelikle para, her şey olabilmektedir.

başka deyişle bizim toplumsal ilişkilere dair bilgimizin içeriğini kavramlar oluşturmaktadır[5]. Bu kavramların bir diğer özelliği de, somut varlıklarda belli bir momentte ifade bulmakla birlikte, aslında süreç içinde tanımlı toplumsal ilişkileri anlatıyor olmalarıdır. Bu durum kavramların çelişkili yapısını karakterize etmektedir. Bu tezin konusunu oluşturan para kavramı da, benzer bir çelişkili yapıyı ifade etmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, para, somut bir varlıkta ifade bulmakla birlikte varoluşu tikel bir nesnede tanımlanması mümkün olmayan bir kavramdır. Bu durum tüm toplumsal kavramlar için geçerlidir. Ancak para olgusunda bu çelişki çok daha belirgin ve aynı ölçüde gizemli bir hal almaktadır.

İnsanların para kazanma uğraşı tamamen toplumsal bir süreç olmakla birlikte, bu süreç pratik olarak tecrübe edildiği için insanların gözünde her şey tikel bir varlığın kendisine odaklanmış gibi görünür. Oysa herkes somut bir nesne olarak aynı (türdeş) paranın peşinde olmakla birlikte, paraya çok farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Zelizer (1994), parayı elde etme yollarının (çalışarak kazanma, kumardan kazanma, yolda bulma gibi) farklılıklarına paralel olarak aslında türdeş olan paraların nitel olarak birbirlerinden farklılarmış gibi görünmesine dikkat çekmektedir. Diğer taraftan benzer bir ayrıştırmayı harcamaya göre yapmak da (günlük alışveriş, okul, giyim masraflarına ayrılan para gibi) mümkün olabilmektedir. Ahlaki değerlerden, eşitlik ve adalet ilkelerine kadar birçok şeyin para ile ilişkilendirilebiliyor olması (tazminat ödenmesi) gibi durumlar, maddi veya manevi neredeyse her şeyin para suretinde bir şekilde ifade bulabilmesi gibi özgül bir durumu ortaya koymaktadır. Üstelik bu durum, farklı tarihselliklerde, farklı toplumlarda karşılaşılan ortak bir özelliktir.

Aynı nesnelliğe sahip olgunun farklı örneklerinin ya da farklı niceliklerinin, bunun elde edilme ve bunların kullanılma biçimlerine bağlı olarak ayrıştırılması, elbette düşünsel bir olgudur. İki tane “bir lira” arasında hiçbir maddi fark yokken, bunlara yüklenen anlamın farklılığıyla birbirlerinin

[5] Ancak bu demek değildir ki toplumsal ilişkiler yalnızca kavramlar olarak zihinsel bir mevcudiyete sahiptir. Daha ileride açıklanacak olmakla birlikte, şimdilik, bu kavramların, belli bir kavrayışın, dolayısıyla toplumsal ilişkileri tecrübe etmenin bir sonucu olduğunu belirtelim.

yerini alamayacak nesnelere dönüşmesi, maddi varlıklara yüklenen toplumsal anlamın nasıl bu varlığa içkin bir şeymiş gibi kavrandığının en uç örneğini oluşturmaktadır.

Paranın toplumsal değerlerle ilişkili yönlerini bir kenara bırakarak konuyu toplumsal tahlilin 'daha teknik' bir düzleminde ele alacak olursak, paranın kavramsal analizini yapmanın, belli bir yöntemsel yaklaşımı zorunlu kıldığını görebiliriz. Bu yöntemsel yaklaşımı biz, belirli kavram çiftleriyle açıklamaya çalışacağız. Bu kavram çiftleri şunlardır: toplumsal olan-maddi olan, özne-nesne, moment-süreç, öz-form. Bunlar arasında en temel nitelikte olanın toplumsal olan ve maddi olan kavram çifti olduğunu söyleyebiliriz; çünkü aşağıda tartışacağımız gibi diğer tüm kavram çiftleri esas olarak bunu temel alarak açıklanabilmekte ve doğrudan bununla ilişkilendirilebilmektedir. Ancak bundan önce, "neden kavramsal analiz?" sorusuna bir cevap vermeye çalışacağız.

1.2.1. Neden Kavramsal Analiz?

Toplumsal ilişkilerin analizi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bir başka yönden, toplumsal kavramların analizi olarak nitelenebilir. Bu tanımlama, toplumsal ilişkilerin kendisinden doğan kavramların toplumsal süreçlere ilişkin bir kavrayışa denk düştüğünü; ayrıca bu kavrayışın, bu süreçte tanımlı nedensellik ile bu kavrayışın öznesi arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Belli bir nedenselliğin tanımlandığı nesnellik ile bu nedenselliği kendi öznel varoluşuna içselleştirmiş öznellik arasındaki ilişki, kavramlar ile tanımlanmaktadır. Bu kavramların, bir "nedensellik" bağlamı dışında bir varoluşa sahip olmaları mümkün değildir. Örneğin bir maden parçasının para olmasının açıklaması, bu *nesnenin* toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde sahip olduğu işlevi *nasıl* yerine getirdiği ile açıklanabilir. Bir başka deyişle, yukarıda da ifade edildiği gibi, "para olma niteliği" yalnızca bu ilişki içinde açıklanabilir niteliktedir ve nesnenin kendisi maddi bir varlık olarak bu ilişkiye

dair hiçbir şey açıklamaz. Bir insanın bu maden parçasını duyusal olarak algılaması ile bu şeyin para olduğunu bilmesi, kategorik olarak iki ayrı süreci içermektedir. Dolayısıyla "bir şeyi" algıladığımız anda onu aynı zamanda para olarak bilmemiz, toplumsal süreçte edindiğimiz bir kavrayışa ve bununla bağlantılı kimi kavramlara önsel olarak sahip olduğumuz anlamına gelmektedir.

Bu nedenle, bir nesnenin para olduğunu bilmemiz veya belli özelliklere (üzerindeki işaretler, yazılar, rakamlar vs.) sahip olan bir nesneyi algıladığımızda onu para olarak kavramamız, nesnenin kendi doğasından türeyen bir şey değildir. Bu tür kavramlara sahip olmamız, bizim dış dünyayı algılamamızı önceleyen bir toplumsallık bilincini varsaymaktadır ki, bu da yalnızca bir toplumsal pratiğin ürünü olabilecek bir şeydir. Böylelikle bizim toplumsal olguları, süreçleri, kategorileri bilmemiz, özünde bu toplumsal pratiği içselleştirdiğimiz özne olma sürecini varsayar. Kavramsal analiz, bu nedenle belirli kategorilere dair ampirik bir analiz olarak kalmaz, bu kavramları ortaya çıkaran toplumsal pratikleri de tahlil etmeyi gerektirir.

Para kavramı bağlamında bu tür bir yaklaşım, paranın sadece bir "şey" olarak ve bir nicelik olarak ele alınması yerine, parayı mümkün ve gerçek kılan toplumsal ilişkileri ele aldığımız bir tartışmayı zorunlu kılması nedeniyle önemlidir. Parasal ekonomi ve reel ekonomi ayrımı üzerine yapılan tartışmalar ya da paranın nötr olup olmaması tartışmaları, özünde toplumsal olgular ile bu olguların ifade bulma biçimleri arasındaki çelişkili ilişkiden türemektedir. Para hem bir kavram, bir ilişki olarak soyut karakterdedir; hem de bu ilişkilerin gerçekleşmesi sürecinde belli bir nesnede ifade bulmak zorunluluğuyla somut bir varlıktır.

Paranın somut bir varlıkta ifade bulduğu anda bir ilişki olarak tanımlanması nasıl mümkün değilse, bir ilişki olarak tanımlandığı zaman da somut bir varlığa indirgenmesi mümkün değildir. Değer bir nicel büyüklük olarak *göründüğü momentte* bir ilişki olarak tanımlanma zeminini yitirmiş olur; çünkü bu anda değer, kendisinin indirgenmesi mümkün olmayan bir form

kazanmıştır.[6] Bu form, bir varlıkta somutluk kazanır; ancak bu somut varlık ile form arasındaki ilişki bir indirgemeciliği de mümkün kılmaz. Paraya ilişkin analizlerde içine düşülen hata, formun kendisini 'para olma niteliği' ile özdeşleştirmektir ve bu nedenle bir varlığın (metanın maddesi[7], kağıt, elektronik kayıt, vs.) neden bu forma büründüğü sorulmadığı gibi, her şeyin de para formunu kazanabileceği düşüncesi farkında olunmadan içselleştirilir. Bir varlığın bu formu almış olmasının nedenselliği, bu nesnenin kendisiyle açıklanamaz; ne var ki, bu nedensellik de *kendisi olarak* (*as itself*) görünmez ve dolaysız biçimde tecrübe edilmez.

Paranın ne olduğunun, paranın işlevleriyle açıklanmasının temelsizliğini; ya da paranın ne olduğunu paranın işlevleriyle açıklamanın yetersizliğini anlatmak için şöyle bir yönteme başvurulabilir. Paranın sadece sembolik bir varlık olduğunu ya da herhangi bir şey olabileceğini iddia edenlerin bakış açısına göre aslında ortada söz konusu olan şey, sadece malların ve hizmetlerin birbirleriyle mübadelesidir. Eğer bu yaklaşıma göre değer diye bir şey tanımlanacaksa, bu, malların mallarla mübadele oranı olarak tanımlanmaktadır ki, bu da değerin mallar arasında (yani malların kendisiyle tanımlı) bir ilişki olarak ifade edilmesinden başka bir anlama gelmemektedir. Bu durumda paranın ekonomideki işlevi tamamen ikincil ya da önemsiz kılınmakta ve daha önemlisi, para pasif bir varoluşa sahip kılınmaktadır. Tüm piyasa ilişkilerinin para aracılığıyla gerçekleştiriliyor olmasına rağmen böyle bir anlayışın söz konusu olabilmesi, bir tesadüf ya da yanılgı olarak açıklanamaz elbette. Bunun en temel nedeni, kavramları ya da bunların temsil ettikleri toplumsal olguları analiz nesnesi haline getirirken, bunları *biliş tarzımızın* bir analiz nesnesi kılınmamasıdır.

---

[6] Buradaki temel önerme, toplumsal ilişkilerin 'kendisi olarak' görünemeyeceği tezidir. Dolayısıyla toplumsal ilişkiler 'göründüklerinde' kendileri olarak görünmez, bir başka şeyde bir form alırlar. Bu formun nesnel nitelikleri, ifade ettiği toplumsal ilişkilerle ne kadar bağlantılı olsa da, sonuçta ayrı evrenlere aittirler. Bir başka deyişle, toplumsal ilişkilerin soyut niteliği ile bu formların somutluğu kaçınılmaz bir çelişkiyi barındırmaktadır.

[7] Meta ile metanın maddesi ayrımı, meta "kavramı" tartışılırken açıklanacaktır.

Bunu şöyle de ifade edebiliriz: maddi dünyanın bilen öznesi bu bilme eylemini duyusal algılarıyla gerçekleştirirken[8], toplumsal dünyanın bilen öznesi bir toplumsal pratiğin üretilmesi sürecinde özgül bir kavrayış biçimi geliştirmektedir. Bir başka ifade biçimiyle, bilinen nesne, aynı zamanda bilen özneyi varsaymaktadır. Bu nedenle maddi dünyada bilen öznesi olmayan bir nesne, somut bir varlık olarak mevcudiyetini korurken, toplumsal dünyanın özneleri olmadan nesnelerinin mevcudiyetinden söz edememekteyiz[9]. Dolayısıyla toplumsal dünyanın nesnelerini tanımlamak, aynı zamanda bu dünyanın öznelerini tanımlamak anlamına gelmektedir. Bir adım daha atarsak, toplumsal dünyanın nesnelerini analiz etmek, bu dünyanın öznesini de sorunsallaştırmak anlamına gelmektedir. Kavramsal analiz ve genel olarak toplumsal ilişkilerin, toplumsal olanın analizi, bir özne-nesne ilişkisini varsayar; nesneyi olduğu kadar özneyi de tanımlamayı gerektirir. Paranın ne olduğu tartışması, bu nedenle parayı ortaya çıkaran toplumsal ilişkilerin ne olduğu meselesi olup, paranın kendi nesnelliğini aşan bir tartışmadır.

Toplumsal olguların gerçekliği ile doğal varlıkların gerçekliği bir yönden tam bir karşıtlık oluşturur. Toplumsal olguların varlığı, insanı ve insan toplumunu varsayar; buna karşılık maddi doğanın varlığı insandan ve toplumdan bağımsızdır. Maddi gerçeklik, bizim onun hakkındaki bilgimizden, düşüncemizden bağımsız olarak varlığını sürdürür. Bunu söylemekle, insan ile maddi dünya arasında bir ilişkinin olmadığını, insanın maddi dünya üzerinde değiştirici, dönüştürücü etkisinin bulunmadığını söylemek istemiyoruz. Burada söylenmek istenen, felsefenin temel sorunsallarından biri olarak, maddi dünyanın, bizim onun hakkındaki bilgimizden bağımsız bir varoluşa sahip olduğu meselesidir[10].

---

[8] Maddi dünyaya ait bilgilerimizin de önsel (*a priori*) bir takım bilgi kategorileri gerektirdiğini Kant sayesinde biliyoruz. Ne var ki, bizim burada kastettiğimiz şey, maddi dünyayı da kavramsallaştırmanın ötesinde, maddi dünyayı doğrudan algılıyor olmamızın ve tecrübe etmemizin toplumsal bir dolayım gerektirmemesidir.

[9] İnsanların var olmadığı bir dünyada masa nitelediğimiz şeyin tahta olma niteliğini sürdürecek olmasına karşın, masa olarak mevcudiyeti söz konusu olamayacaktır.

[10] Bhaskar (1978)'ın "*intransitive objects of knowledge*" olarak nitelediği varlıklardır bunlar. Marx'ın meta analizinde, "metanın içinde değer atomu bulmak imkansızdır" demesi de bu kavramsal yaklaşımı en iyi şekilde özetlemektedir.

Birçok felsefi akım tarafından kabul edilen bu temel önerme, bizi, esas olarak, toplumsal gerçekliğin ne olduğu tartışması bağlamında ilgilendirmektedir. Daha özelde ise gelmek istediğimiz yer, "iktisadi gerçekliğin ne olduğu" ve bu bağlamda para kavramı tartışmasıdır. Böyle bir sorgulama, yani iktisadi gerçekliğin ontolojisine ilişkin bir tartışma, bize iktisadi olgu ve süreçleri kavramada metodolojik ve kavramsal bir zemin sunacaktır.

Maddi gerçeklik ile toplumsal gerçekliği kategorik olarak ayırmanın sosyal bilimler alanında vazgeçilmez bir önemi bulunduğunu belirtmiştik. Ancak bunun önemi, toplumsal gerçekliğe özgü, yani toplumsal gerçekliğin nesnelliği temelinde bir öznellik tanımı yapmamızı sağlayacak olmasıdır. Tekrar vurgulamak gerekirse, aradaki fark şu şekilde konabilir: maddi dünyayı algılayan özne, duyuları aracılığıyla dolayımsız bir ilişki içinde maddi dünya ile ilişki kurmaktayken, toplumsal dünyanın öznesi, toplumsallaşmış, kendinde şey olmaktan çıkmış ve dolayımlı bir öznelliktir. Örneğin insan beyninin bir kaynaktan gelen ışıkla dolayımsız olarak uyarılması, bu ışığı algılamasıyla ilgilidir ve tamamen duyusal bir süreçtir. Buna karşılık, insanın belli bir dalga boyundaki ışığı bir renk olarak adlandırması, toplumsal yaşamda bu renkle ilişkilendirilmiş kurallar koyması ve davranışlarını bu kurallara göre belirlemesi (örneğin kırmızı ışıkta durmak gibi), bir anlamda "yaratılmış bir öznellik" ile mümkündür ancak.

Dolayısıyla toplumsal gerçekliğin öznesi, sadece maddi bir varlık olmaktan çıkmıştır; toplumsal evrenin maddi dünyada karşılığı bulunmayan olgularını, kategorilerini, düzenini, işleyiş mantığını pratik bir süreç içinde içselleştirmiş (ya da içselleştirmesi sağlanmış) öznedir[11].

Bu bağlamda, nesnenin sorgulanmasının öznenin sorgulanması anlamına geldiği açıktır. Simmel'in ilgili bölümde tartışacağımız kavramsallaştırmasına başvuracak olursak, özne-nesne ayrışması, her iki kategorinin birden ortaya çıkmasını gerektirmektedir. Yani insan için değer

[11] Bu konunun altını özellikle vurgulamamızın nedeni, aşağıda "öznenin kendi nesnelliğini dışsallaştırması" olarak tanımladığımız olguya dikkat çekmektir. Şimdilik kısaca belirtecek olursak, bu durum, toplumsal olguların maddi varlıklara indirgenmesi şeklinde bir yanılsamayı ifade etmektedir.

ifade eden varlıkları dolayımsız tecrübemiz (bizim için yararlı nitelikleriyle kullanmamız, bunlara sahip olmamız) imkansız hale gelip de nesneye ulaşmak için bir çaba harcamak gerektiği zaman, bu çabayı göstermesi gereken kişi de aynı zamanda özneleşmektedir. Bu ayrışma ile özne ve nesnenin, daha önce kategorik olarak ayrıştırılması ve tanımlanması gerekmeyen "dolayımsız birliği" ortadan kalkmakta; insan kendini, kendinden ayrılmış bu nesneye göre bir özne olarak bilmeye başlamaktadır. Böylelikle nesne ve özne kategorileri aynı sürecin birbirini varsayan unsurları haline gelmektedir.

Özne ve nesnenin birbirini gerektirmesi ya da varsayması, nesnelliğin kendisi ile nesnelliğin bilgisi arasındaki içsel bağıntıya işaret etmektedir. Bu nedenle, öznenin nesneyi sorgulaması, eğer bu aynı zamanda öznenin sorgulanması anlamına gelmiyorsa eksik kalacak; sosyal bilim felsefesi açısından epistemolojik olanın ontolojik olanın yerine geçmesi anlamına gelecektir.

Bu durumun bir başka açıdan ele alınışına dair bir örnek de, Bhaskar'ın yaklaşımıdır:

> Deneysel faaliyetin kavranabilir olmasının koşulu, bir deneyde, deneyi yapan kişinin, olaylar dizisinin belirlemesini mümkün kıldığı nedensellik yasaları değil ama, olaylar dizisinin nedensellik ajanı (*causal agent*) olmasıdır. Buradan, bilimsel yasalar ile olayların teşkil ettiği model (*pattern of events*) arasında *ontolojik* bir ayrım olduğu sonucu çıkar (Bhaskar, 1978: 12).

Bizim açımızdan önem ifade eden şey, bilimsel deney yapan kişinin, deney ortamını hazırlayan, olayların ortaya çıkış ya da gerçekleşme biçimini kendi tecrübe ettiği pratik düzlemde belirleyen; bir anlamda olayların hangi nedensellik temelinde gerçekleşeceğinin koşullarını yaratan kişi olmasıdır. Yani bireye dışsal gibi ifade edilen nesnellik, aslında, bireyin belirli koşullar altında, bir anlamda "kendisinin yarattığı" bir nesnelliktir. Burada nedensellik yasalarını keşfetmeye ya da tanımlamaya çalışan birey, aslında, bu nedensellik yasalarının *belirli bir oluş biçimi içinde* bu yasallıkları ortaya

çıkarmakta, yani kendisi için kavranabilir kılmaktadır. Dolayısıyla, nedensellik yasalarının varlık alanı ile bunların belirli bir oluş içinde ortaya çıkış alanı arasında kategorik bir ayrım yapmak mümkün olmaktadır. Dahası, bu kategorik ayrım, farklı ontolojilerin varlık alanlarına işaret etmektedir. Burada epistemik bir yanılsama olarak karşımıza çıkan antroposantrizm, dünya hakkındaki soruların yerine, insanın doğası ya da davranışı hakkındaki soruları koymaktadır. Bu durum, ontolojik soruların her zaman bilişsel sorular olarak yeniden oluşturulabileceği şeklindeki *bilişsel yanılsama* (*epistemic fallacy*) olarak karakterize edilebilir (Bhaskar, 1978: 44).

Bu olgunun toplumsal alandaki karşılığı, insanın kendi öznelliğini belirleyen toplumsal ilişkileri, bu ilişkilerden doğan öznelliği veri alarak tanımlamaya çalışmasıdır. Bhaskar'dan aldığımız laboratuar örneği, bize, öznenin, kendi kavrayışı ve tecrübesinin sınırları içinde yarattığı nesnelliği (deneyi), ontolojik olarak kendisine ve bu deney koşullarına dışsal nesnel gerçekliğin yerine koyma olasılığına işaret etmektedir. Bu nedenle, insanın kendi biliş tarzını belirleyen toplumsal ilişkileri, bu biliş tarzı içinden, bu ilişkileri rasyonalize eden bir yaklaşımla analiz etmeye çalışmak, bir yanılsama ve paradokstur. Toplumsal alandaki bu kavramsal paradoksun yanı sıra, bununla bağlantılı ancak pratik düzlemde tanımlanması daha kolay bir diğer sorunsal, mevcut toplumsal ilişkilerin bize görünüş tarzıyla bağlantılı bir sorunsaldır. Bu durum, toplumsal kategorilerin "bize dışsal nesneler" olarak görünmesi ve doğrudan (duyular aracılığıyla) gözlemlenebilir olgular haline gelmesidir. Örneğin para (nesne olarak) ve fiyatlar (nicel ifadeler olarak) günlük yaşamımıza ve içinde yaşadığımız iktisadi sisteme ait kategoriler olarak doğrudan gözlemlenebilir olgulardır. Dolayısıyla bunlara dair bir gözlemin sağladığı ampirik zenginlik içinde, "fiyat nedir?" veya "para nedir?" diye sormak, hayli uzak bir ihtimal haline gelebilmektedir. Çünkü fiyat ya da para gibi gözlemlenebilir kategorilerin olgusal gerçekliği, bunların "bir toplumsal ilişki olarak ne oldukları" sorunsalına odaklanmayı hayli ihtimal dışı hale getirmektedir. Bu soruları gündem dışı bırakan bir diğer koşul ise, gözlemsel bir olgu olarak fiyatların değişkenliğini ya da para miktarıyla

bağlantılı süreçleri açıklama uğraşlarının, kendi başına başka türden bilimsel bir uğraşı gerektirecek olmasıdır.

1.2.2. Toplumsal Olan İle İktisadi Olan Ayrımı

Toplumsal olgu ve süreçler ile maddi olgu ve süreçler arasında yaptığımız ayrım bize belli bir yöntemsel yaklaşım olanağı sunmaktadır. Ancak toplumsal olanın aynı zamanda tarihsel oluşu, "genel olarak" bir toplumsallık tartışmasını da belli bir soyutlama düzeyinin ötesinde anlamsız kılmaktadır. Yani maddi ve toplumsal süreçler arasında yaptığımız ayrım ve bu ayrım üzerinden yürüteceğimiz genel bir tartışma mümkün olmakla birlikte, toplumu veya toplumsallığı belli bir zemine, somut bir düzleme indirgemeye kalktığımızda, karşımıza '*genel olarak* toplum' değil, '*bir* toplum' çıkacaktır. Toplumsal yapıların dönüşümü, bu yapılar içinde tanımlı ilişkilerin zaman içinde değişmesi, toplumsallığın içeriğini araştırmayı zorunlu kılmaktadır.

Toplumsallığın "belirli bir toplum" olarak analizi, kökenini maddeci bakış açısında bulan bir yaklaşımdır. Bunun karşıtı olarak, tarihsel olarak belirli bir toplumu değil de "genel olarak toplumu" analiz etme yaklaşımı, sadece bir tercih değildir. Bunun yöntemsel olduğu kadar, kavramsal olarak da kimi nedenleri ve sonuçları bulunmaktadır. Nedenlerinden biri, yukarıda maddi ve toplumsal olan bağlamında yaptığımız ayrımın, sosyal bilim alanında farklı anlayış sahibi olanlar tarafından göz ardı edilebilmesidir. Sonuçlarından biri ise, toplumsal kategorileri tarih-dışı kategoriler olarak kavramak ve toplumların gelişim süreçlerini bu kategorilerin gelişimi olarak analiz etmektir.

Toplumsal olanı tarihsel olarak ayrıştırmak, nasıl toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerden doğan kavram ve kategorilerin anlaşılması için önemliyse, iktisadi olanı da toplumsal olandan ayrıştırmak iktisadi kavram ve kategorilerin anlaşılması için önemlidir. Bu, iktisadi olanın ontolojisinin

toplumsal olanda aranması gerekliliğinin bir sonucudur. Bu tespit ya da önerme, bu tezin de konusunu oluşturan para *kavramı* ile doğrudan ilişkilidir. Para kavramı aracılığıyla, buraya kadar özet niteliğinde yürüttüğümüz bir tartışmayı, belirli bir bağlama oturtmanın olanağını da yaratmış olmaktayız: para, nesneleşmiş (ya da şeyleşmiş) bir toplumsal ilişki olarak hem maddi olan ile toplumsal olan ayrımında, hem de toplumsal ilişkinin iktisadi bir nitelik kazanması bağlamında toplumsal olan ile iktisadi olan ayrımında mevcudiyetini bulur.

Para, birçok varlıkta ifade bulabilen, yani farklı biçimler alabilen iktisadi bir kategoridir aynı zamanda. Bugün paranın elektronik ortamda da tanımlanabilir olduğunu biliyoruz; dolayısıyla elle tutulur olmayan (ama yine de somut bir varoluşa sahip olmaya devam eden) formları da mevcuttur. Bunun dışında para, resmi bir kağıt ya da metal olarak günlük yaşamımızda hala çok sık kullanılmaktadır. Dahası, tarihsel olarak paranın emek ürünü bir metal olduğunu, kimi zaman deniz kabuğunun, kimi zaman hayvanların para olarak kullanıldığını ve paranın bunun gibi, koşullara ve toplumlara göre çok değişkenlik gösteren biçimlere bürünebildiğini biliyoruz. Bütün bu farklılıkların, paranın tamamen rastlantısal bir şey olabileceği fikrini uyandırabileceği kadar, paranın her zaman “bir şeyde somutlandığı” fikrine zemin oluşturduğu açıktır.

Yöntemsel olarak, para olarak kullanılan şeyin tarihsel olarak zamana ve toplumlara bağlı olmak kaydıyla bu kadar değişkenlik göstermesini, “para olma niteliğinin” aldığı farklı formların örneği olarak görmek, daha anlamlı görünmektedir. Çünkü yöntemsel olarak, parayı, *her şeyden önce* bir toplumsal ilişki olarak tanımlamak gerektiğinin altı çizilmelidir. Böylelikle, yukarıda yaptığımız “toplumsal olan ile maddi olan” ayrımına dair, para özelinde ilk tespitimizi yapmış olmaktayız. Para, şu ya da bu nesnel forma bürünebilmektedir; ancak bu nesnel form ile paranın bir toplumsal ilişki olması, kategorik olarak ayrılmaktadır.

1.2.3. “Nesnel Form” Olarak Para

Bu alt başlıkta kullandığımız “nesnel form” terimi, kategorik olarak birbirini dışlayan iki şeyi birden içermektedir. Bunun bir nedeni, birbirinden temelde farklı, hatta çelişkili olan iki şeyi (nesne ve form) tek bir terim olarak birleştirdiği içindir. Üstelik konumuz para olunca ve paraya ilişkin en önemli tartışma başlıklarından biri olarak “paranın bir meta mı yoksa bir sembol mü olduğu” meselesi göz önüne alınınca, tüm farklı para çeşitlerini tek bir terimle adlandırmak tartışmalı, hatta sorunlu bulunabilir. Çünkü paranın her türlü varoluş biçimini birbirinden kategorik olarak ayırmadan, bunların hepsini nesnel bir form olarak niteleyebiliriz. Dahası, tarihsel sürecin farklı aşamalarında toplumsal kategorilerin sahip olduğu özgüllüklerin bu şekilde göz ardı ediliyor olduğu gibi bir olasılık da bulunmaktadır. Bir diğer eleştiri de, bu kadar farklı şeylerin “nesnellikleri” ile ilgili olarak yöneltilebilir ve “elektronik para ile metal para aynı kategoriye sokulabilir mi?” diye sorulabilir.

Biz bu nitelemeyi özel bir anlamda kullanmaktayız. Öncelikle, “nesnel form” terimindeki nesnellik olgusu, bir toplumsal ilişkinin ve bu ilişkinin ifade bulduğu süreçlerin şu ya da bu şekilde duyusal olarak “algılanabilir” bir ifade biçimi kazanmasının bir zorunluluk olmasıyla ilgilidir. İster elektronik ortamda ekrandaki bir görüntü olarak ya da dijital ortamdaki verinin kağıda dökülmüş hali olsun, isterse elle tutulur bir emek ürünü olsun, paranın algılanabilir, yani insanlar tarafından duyular aracılığıyla bilinebilir olması gereklidir. Böyle bir şey söz konusu olmasa, parasal ilişkilerin ya da para aracılığıyla iktisadi ilişkilerin gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağı açıktır: herhangi bir satma ve satın alma ilişkisinde, tarafların, aynı para birimi cinsinden aynı şeyi ifade ettiklerine ve “aynı dilde” konuştuklarına dair temel oluşturacak ve eğer arada bir anlaşmazlık varsa üçüncü tarafların da gerektiğinde müdahil olabilecekleri bir nesnel zemin bir zorunluluktur. Bu koşul, paranın nesnelliğinin ya da nesneleşmesinin biçimsel gerekliliğidir[12].

[12] Paranın nesnelliğinin bir de özsel bir gerekliliğinden söz edilebilir. Bu özsel gereklilik, başka yerlerde tartışıldığı gibi, bir toplumsal ilişkinin kendisi dışında bir şey aracılığıyla ifade bulması zorunluluğudur.

Ancak paranın nesnelliğinin bir başka yönü daha vardır. Bu yön, paranın işlevleriyle ilgilidir. İster dolaşım ya da mübadele aracı, ister değer birikim aracı, ister ödeme aracı olarak tanımlansın, para kendisine atfedilen işlevleri yerine getirmek zorundadır. Ancak bu işlevsellikten daha önemlisi, paranın "kendisinden başka bir şeyle ilişkili" olmasıdır. İleride daha geniş ve farklı bağlamlarda tartışılacağı gibi, para, özünde değerle ilişkilidir; yani para, değerle, iktisadi ilişkilerin üzerinde yükseldiği bu temel kategoriyle *ilişkilendirilmek* zorundadır.[13]

Bu "ilişkilendirilme" olgusu, dikkatlerden kolaylıkla kaçabilen, kimi teorik çalışmalarda göz ardı edilebilen çok temel bir meseledir. Para eğer dolayımsız olarak ve kendiliğinden değer değilse; bir başka ifadeyle, varoluşsal olarak para ve değer bir ve aynı şey değillerse, para ile değer ilişkilendirilmek zorundadır[14]. Burada Lawson'un tanımladığı iki tür ilişkisellik, bizim için de işlevli görünmektedir. Lawson'a göre iki türlü ilişkinin ayrıştırılması gereklidir: *dışsal* ve *içsel ilişki*. İki nesne ya da iki nitelik, eğer içinde bulundukları ilişki tarafından oluşmadılarsa, bunların birbirleriyle dışsal bir ilişki içinde oldukları söylenebilir. Dışsal bir ilişkiye örnek olarak ekmek ve yağ, kahve ve süt, köpeğin havlaması ve postacı verilebilir. Buna karşıt olarak, iki nesne, eğer birbirleriyle olan ilişki sayesinde kendileri oluyorlarsa, bunların birbirleriyle içsel bir ilişki içinde oldukları söylenebilir. Toprak lordu ve serf, işveren ve işçi, öğrenci ve öğretmen, mıknatıs ve etki alanı gibi örnekler, hemen akla gelenlerdir. Bunların her birinde bir şeyin diğeri olmaksızın var olması düşünülemez; ne iseler ya da ne yapıyorlarsa, bu ancak diğeri ile aralarındaki ilişki sayesinde mümkündür (Lawson, 1997: 164).

[13] Elbette burada dışarıdan bir ilişki kurmaktan bahsedilmemektedir. Var olan bir ilişkiyi düşünsel olarak yeniden kurmak ve tanımlamak gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu ilişkilendirmeyi yapmak gerekliliğine ilişkin vurgu, burada tanımlanan ilişkinin kendiliğinden görünür olmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin parasal ekonomi ve reel ekonomi ayrımı, esas olarak böyle bir ilişkinin teoriye içkin olmamasıyla ilgilidir.

[14] Bu iki kavramın ilişkilendirilmesi gerekliliği yerine, gerçekte zaten var olan bu ilişkinin teorik bir açıklamasının yapılması gerekliliğinden de söz edebiliriz.

Buradan yola çıkarsak, paranın işlevleri ile para işlevi gören nesne arasındaki ilişkinin bir yönüyle[15] dışsal bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkiyi dışsal olarak tanımlamakla, bu ikisinin tamamen bağımsız olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Bu durumu belki de en özlü şekilde ifade eden kişi, Marx olmuştur. Altının para olmasıyla ilgili olarak Marx, şöyle demektedir: altın doğal olarak para değildir, ancak para doğal olarak altındır. Böylelikle Marx, paranın, altının doğasından türemediğini, ancak altının doğasının para işlevini görmek için en ideal nesnelerden biri olduğunu anlatmaktadır. Bu bağlamda, doğal varlığı içinde altın ile para olma niteliği arasında dışsal bir ilişki olduğunu, yani para olmak ile altın olmak arasında dolayımsız bir ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuş olmaktayız.

Ancak paranın ne olduğu tartışması, kesinlikle hangi maddi ya da sembolik varlığın para işlevini görmek için en uygun olduğu tartışmasıyla sınırlı tutulamaz. Dahası, paranın farklı nesnelliklere bürünebilmesinden yola çıkılarak, paranın her tür nesne ya da şey olabileceği fikrine varılamaz. Çünkü bu tür önerme ya da tartışmalar, her şeyden önce, paranın "ne olduğu" meselesini çözmekle yükümlüdürler. Burada yeniden vurgulamak gerekir ki, Lawson'un içsel ilişki tanımı bizim için özel bir önem kazanmaktadır; çünkü öncelikle içsel olarak kurulması gereken bir ilişkiyi, bu ilişkinin gerçekleşme sürecinde ortaya çıkan kimi formlara dayanarak dışsallaştırma olasılığı her zaman doğmaktadır.

Para, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, değerle ilişkili toplumsal bir kategoridir[16]. Yani para, değer ilişkilerinin gerçekleşmesinin bir yönüyle 'aracıdır.'[17] Dolayısıyla para ile değer arasında içsel bir ilişki bulunmaktadır:

---

[15] Burada 'bir yönüyle' dememizin nedeni, bu ilişki dışsal bir ilişki olarak tanımlansa dahi, para nesnesinin bir nicelik ifade etmesi zorunluluğudur. Yani para nesnesi, kendisi ne olursa olsun, değer ilişkisini *aynı zamanda* nicel bir ilişki olarak kurmayı sağlayacak bir yapıya sahip olmak zorundadır. Dolayısıyla nicel karşılaştırmanın ya da ilişkilendirmenin gerek şartlarını yerine getirmek durumundadır.

[16] Paranın değerle ilişkili olduğunu söylemek, başka türlüsünün mümkün olmaması nedeniyle ilk bakışta garip bir ifade olarak görülebilir. Ancak iktisat literatüründe parayı sembol olarak alan yaklaşımlardan, tek iktisadi gerçeklik olarak 'reel' ekonomiden söz edenlere kadar geniş bir spektrumda, bu ilişkiye dair teorik bir argüman bulmak pek mümkün değildir. Dahası egemen iktisat yazınında bu tür bir tartışmanın en küçük bir izine dahi rastlamak söz konusu olamamaktadır.

[17] Burada kullandığımız 'bir yönüyle' terimi, yine bir belirsizlik içermektedir. Öncelikle, para, değerin ifade bulduğu tek somut varlıktır. Bu nedenle paranın değer ilişkilerinin sadece aracı olduğunu

değer ilişkisi olmadıkça paraya yer olmadığı gibi, para olmadan değer ilişkisinin gerçekleştirilebilmesi de mümkün değildir. Sonuç olarak para ve değer, kapitalist üretim ilişkileri içinde varoluşsal olarak birbirlerini gerektiren iki toplumsal kategoridir. Ve geçerken belirtelim ki, bu tür bir yaklaşımın, paranın nötr olup olmadığı ya da parasal ve reel ekonomi ayrımlarının dayandırıldığı tartışmalarına indirgenmesi mümkün değildir.

Değer, doğrudan gözlemlenebilir bir şey değildir; yalnızca para aracılığıyla nesnel bir ifade kazanır. Böylelikle aynı kavram temelinde hem içsel, hem de dışsal bir ilişkisellik tanımlamış olmaktayız. Bir yandan değer ile para arasında kurulan içsel ilişki, diğer yanda da değer ile paranın somut bir varlık olması arasında kurulan dışsal ilişki, toplumsal olan ile maddi olan arasındaki ayrımı ve bağıntıyı birlikte ortaya koymaktadır.

Ancak yukarıda kullandığımız terimin ("nesnel form") sadece bir yanıyla (nesnellik) ilgilendik. Diğer yanı, yani "form" niteliği, toplumsal analiz açısından hayli önemli bir kavramdır. Toplumsal olan ile maddi olanın birlikteliği ya da ilişkiselliği bağlamında yapmaya çalıştığımız kavramsal analiz, form kavramıyla bütünleşmektedir. Form, kavram olarak, gerçekte var olan ancak kendisi olarak görünmeyen ya da görünemeyen toplumsal ilişkilerin gerçekleşme sürecinde ifade bulmasıyla ortaya çıkan bir olgudur. Form kavramı sadece toplumsal ilişkileri açıklamak açısından öneme sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda bu ilişkilerin *bize görünüş biçimini* de anlatır. Örneğin insanlar değeri doğrudan gözlemleyemezler; buna karşılık değer bir form kazanır ve kazanmak zorundadır. Ama hemen belirtelim ki, burada öz ile form arasındaki ilişkinin teleolojik bir içeriğe dönüştürülmesi yanlış olacaktır.

Bu konuyu Hegel, "öz görünmek zorundadır" (*essence must appear*) ifadesiyle ortaya koymaktadır.[18] Öz, elbette, insanlar arasındaki toplumsal bir

---

söylemek, teorik yönden hayli eksiktir. Para değerin ifade ve gerçeklik bulduğu varlık olarak, araçsallığın ötesinde bir anlam ve içeriğe sahiptir. Bunun yanı sıra para, açıktır ki, somut bir varlık olarak değer ilişkilerinin gerçekleşmesinde araçsallık işlevini de üstlenmektedir.

[18] Öz, dolayımsız olarak (özün) kendisi olmayan bir şeyde görünmek zorundadır; çünkü özün kendisi dolayımsız bir varoluşa sahip değildir. Öz görünmek zorundadır, çünkü o sadece düşünsel bir varlıktır ve böylelikle düşüncenin mantığıyla ilişkilidir, öyle ki bu düşüncenin nesnesi olarak bir şeyin verili olması gereklidir. Bu şey, görüntüdür (Murray, 1993: 40).

ilişkiyi anlatmaktadır; buna karşılık özün görünme biçimi olarak 'form', bu özle içsel bir ilişkiye sahip olan, ancak özün kendisi olmayan bir şeydir. Diğer taraftan, öz, kendisine dışsallaşmak zorunda olduğu için, yani kendisi olarak görünemediği ve bu nedenle kendisi dışında bir 'şey' olarak görüneceği için, form ile bir karşıtlık içinde olacaktır.[19]

Toplumsal ilişkilerin, görünür ve dolaysız biçimde tecrübe edilir şeyler olmaması, bize iki şey anlatır. Birincisi, toplumsal ilişkiler, nedenselliklerini insanlar arasındaki ilişkilerden alırlar ve (bu nedenle) maddi dünyanın kendisinden doğrudan türetilemezler.[20] Örneğin özel mülkiyet, insanla doğa arasında değil, öncelikle insanla insan arasında bir ilişkidir; dolayısıyla bir mülkiyet ilişkisi olarak insanla nesne arasındaki ilişki, dolayımlı bir ilişkidir. Bu nedenle, maddi dünyanın kendisi, özel mülk konusu olan varlık (toprak, üretim aracı, ev, vs.) mülkiyet kavramına dair hiçbir şey anlatmaz. Ancak mülkiyetin *konusunun* insanlar dışındaki maddi varlıklarla ilgili olması, toplumsallığın maddi temelidir. İnsanlar, kendi aralarında, kendilerine dışsal olgu ya da süreçler hakkında ilişki kurarlar;[21] bu nedenle görünür olan (maddi bir varlık) bu ilişkiyi (mülkiyet) dolaysız biçimde ifade etmez.

İkincisi, toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesi, bir süreç olgusudur. Toplumsal ilişkilerin duyusal algının konusu olmaması, onların gerçekliğinin süreçte ve belli bir nedensellik olarak tanımlanabilir olmasıyla ilgilidir. Toplumsal ilişkilerin bir süreç olgusu olması, bu ilişkilerin aslında bir *nedensellik olarak* mevcudiyetiyle ilgilidir. Her toplumsal ilişki, insanların davranışlarını belirler. Bu belirlenme olgusu, insanların bu belirlenmiş şekilde hareket etmelerinin nedenselliğini kendi düşünsel yapılarına içselleştirmeleriyle ilgilidir. Bu durum, toplumsal ilişkilerin analizinde öznelliğin özgül bir kategori olarak ortaya çıkmasının da nedenidir.

---

[19] Bu karşıtlığın nedeni, bunlardan birinin momentte, diğerinin süreçte tanımlı olmasıdır; bu nedenle eşanlı bir varoluşu dışlamalarıdır. Bu konu moment ve süreç kavramları bağlamında ileride ele alınacaktır.

[20] Maddi dünya ile toplumsal dünya arasında içsel bağlantıların ve karşılıklı bir belirlenim ilişkisi olduğunu reddetmemiz mümkün değildir. Ancak konumuzu ele alış tarzımız, bu ikisi arasındaki ayrıma belli bir felsefi yaklaşım olarak vurgu yapmayı gerektirmektedir.

[21] Burada ileri sürdüğümüz önermeyi özgür insanlar arasındaki piyasa ilişkileriyle sınırlı olarak almak daha açıklayıcı olacaktır. Çünkü örneğin feodal toplumda ya da köleliğin olduğu toplumsal yapılarda ilişkiler doğrudan insanlar arasında bir bağımlılık ilişkisi olarak kurulmaktadır.

Bu bağlamda felsefenin bir alt dalı olan "zihin felsefesi"nde (*Philosophy of Mind*) temel bir kavram olan *intentionality* teriminden yararlanmak uygun görünmektedir.[22] Bu kavram aracılığıyla para ile değer ilişkileri arasındaki ilişkiyi daha sağlam bir temelde ifade etmemiz mümkün olacaktır. *Intentionality*, zihinsel durum ve olayların, dünyadaki nesneler ya da durumlarla *ilgili* olmasını, bunlar *hakkında* olmasını ya da bunlara *yönelik* olmasını anlatır. Örneğin bir kanaate sahipsek, bu, bir takım şeyler hakkında bir kanaattir; eğer bir arzu taşıyorsak, bu, bir şeye yönelik bir arzudur; eğer bir düşüncemiz varsa, bu, bir şey hakkında bir düşüncedir (Searle, 1983: 1). Bu kavramın bize anlattığı şey, zihinsel durumlarımızın, zihnimizin dışındaki şeylerle ilişkili olduğu; zihinsel durumların (*states of mind*) kendinde şeyler olarak görülmesinin mümkün olmadığıdır. Zihin ile maddi dünya arasındaki ilişkiyi bu şekilde kavramsallaştırmak, elbette zihinsel durumların doğrudan nesnel dünyaya indirgenebileceği anlamına gelmemektedir. Böylelikle biz, zihinsel durumların ve maddi olayların kendilerine özgü gerçekliklerini kabul etmekle birlikte, bunlar arasında var olan ilişkinin esas temel olduğunu ifade etmiş olmaktayız.

Intentionality kavramının anlattığı şeyin para kavramı bağlamındaki önemi, özellikle ana akım iktisatta olmak üzere, birçok iktisadi yaklaşımda paranın *ne ile ilişkili olduğu* konusuna dikkati çekme amacımızla ilgilidir. Örneğin para olma niteliği bir nesnede somutlaştığı zaman, paranın nesnesi, aslında aynı zamanda para olma niteliğine, paranın toplumsal niteliğine "yabancılaşmış" olmaktadır. Ancak para nesnesinin içinden çıktığı toplumsal ilişkilerle bağlantısının pratikte kurulması, "toplumsal yeniden üretim süreci" içinde gerçekleşmektedir. Böylelikle para, '*intentionality'* kavramının anlattığı gibi, *kendisi dışında bir şey hakkında* olma durumunu koruyarak, hem nesnel varlığını, hem de temsil ettiği ya da gerçekleşmesinin dolayımı olduğu toplumsal ilişiklerin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Para nesnesinin belli bir soyutlama düzeyinde kavramsal olarak "para hakkında" (ya da değer hakkında) olması durumu, elbette düşünsel bir gerçekliktir. Yani para

[22] *Intentionality* teriminin, "niyet" anlamına gelen "*intention*" kelimesinden ya da bundan türeyen "niyetlilik" anlamındaki "*intentionality*" kelimesinden doğrudan türetilmediğini vurgulayalım.

nesnesinin maddiliği içinde para olma niteliğine dair (yukarıda altın ile para arasındaki bağın ifade ettiği dışsal ilişki dışında) herhangi bir şey mevcut değilse de, insanların iktisadi ilişkiler içinde parayı kullanmaları, para aracılığıyla belirli iktisadi ilişkileri yeniden üretmeleri, para olma niteliği ile para nesnesinin insanların zihninde özdeşleşmesinin zeminini oluşturmaktadır.

1.2.4. Toplumsal Üretim İlişkilerini Mübadeleye İndirgemek

Paraya ilişkin yaklaşımlarda karşılaşılan temel problemlerden biri, mübadeleyi toplumsal bir ilişki olarak tanımlarken, mübadele ile üretimin toplumsal niteliği arasındaki bağı göz ardı etmektir. Mübadele böyle bir anlayışta, iktisadi ilişkiler olarak tanımlanan sürecin tek gerçekleşme yeri olarak kabul edilmekte; toplumsal üretim sürecinin yalnızca momentlerinden biri olarak görülmemektir. Oysa meta mübadelesinin varsayımı meta üretimidir. Mübadelenin toplumsal niteliğinin açıklaması, üretimin toplumsal yapısında mevcuttur. Mübadele, üretimin toplumsal işbölümüne dayalı olarak gerçekleşiyor olmasının zorunlu bir sonucudur, ancak mübadelede ya da piyasa ilişkileri aşamasında bu gerçek, görünmemektedir.

Eğer kapitalist sistemde piyasa ilişkileri, üretimin toplumsal niteliğinin gözden kaçmasına neden oluyorsa, bu sonuç, kapitalist üretim ilişkilerinin doğasından kaynaklanan bir şey olmalıdır. Bunun asıl nedeni, üretimin maddi koşullarının sermaye ile tanımlanıyor olmasıdır. Sermaye ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumda gerçek üretici ya da üretimin esas öznesi, üretim araçlarından olduğu kadar ürünün kendisinden kopmaktadır. Ürünün “iktisadi niteliği”, onun üretim koşullarından bağımsız olarak sadece meta mübadelesi aşamasında, yani piyasada gerçekleşiyor gibi görünmektedir. Bu şekilde, piyasa iktisadi ilişkilerin merkezi olgusu olarak tanımlanınca, piyasanın bireyi de iktisadi ilişkilerin öznesi haline dönüşmekte, metodolojik bireycilik olarak adlandırılabilecek bir yaklaşım için nesnel bir zemin oluşturmaktadır. Örneğin

mübadele, meta üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak bir zorunluluk haline gelmekteyken, bireylerin öznel iradesiyle gerçekleşen ve fayda maksimizasyonu amacıyla karakterize olan bir fiile indirgenmektedir. Yine toplumsal üretimin yapısal niteliği mübadele aşamasında 'parasal ilişkiyi' bir zorunluluk haline getirirken, analizin odaklanması gereken yer toplumsal üretim ilişkisiyken, bizzat para nesnesinin kendisi olabilmektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri, paranın kimilerince toplumsal bir mutabakat temelinde açıklanmaya çalışılmasıdır. Böylelikle para, toplumdaki tüm bireylerin bir takım işlevleri yerine getirsin diye üzerinde anlaştıkları bir nesne olarak alınmakta; bu irade, bireylerin kendi amaç fonksiyonlarının bir ifadesi olarak görülmektedir. Halbuki bu yaklaşımda toplumsallık, bireylerin bilincinde ifade bulmuş haliyle açıklanmaya çalışılmakta; bireysel iradeler toplum olarak nitelediğimiz bütünselliğin varlık nedeni olarak görülmektedir.

Simmel'in çok yerinde tespitiyle biliyoruz ki, birey kendi toplumsallığının bilincine vardığı zaman, kendisini bir toplumsallığın ürünü olarak görmek yerine, tüm toplumsal ilişkilerin varlık nedeni olarak görmeye başlar. Toplumsallık, toplumsal ilişkilerin bütünselliğinde tanımlı bir nesnel gerçekliğe sahiptir ve bu bütünsellik tekil parçalar halinde bireylere indirgenemez. Metodolojik bireyci yaklaşım, bu önermenin aksine, toplumsal ilişkilerin varoluşunu mutlaka bireye ve bireysel bilince indirgemek durumundadır. Bu nedenle para tanım gereği toplumsal bir kurum olarak kabul edilse dahi, bireysel güven paranın toplumsal geçerliliğinin varlık koşulu haline getirilmektedir. Ama bundan daha önemlisi, paranın yerine getirdiği her bir işlevin, bireyin kendi amaç fonksiyonu temel alınarak açıklanıyor olmasıdır. İnsan bu ilişkiler içinde kendini parayı ve dolayısıyla mübadeleyi zorunlu kılan bir ortamda görmek yerine, kendi amaçları için parayı istediği gibi harcayan birey olarak görmektedir.

Paranın araçsallığı fikri, parayı değerle ilişkisinden koparmaktadır. Çünkü araçlar, kendi başlarına aracın neden öyle bir işlev gördüğünü açıklamazlar. Oysa toplumsal ilişkilerde araçlar, yani toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesinin dolayımı olan momentler, bu ilişkiler tarafından karakterize

olurlar. Paranın araçsallaştırılması, onu ortaya çıkaran toplumsal ilişkilerin analizin dışına itilmesi anlamına gelmektedir.

Ingham'ın, değer biçmenin (*valuation*) tarihsel temellerinin piyasa dışında aranması gerektiğini ileri sürmesi de böyle bir anlayışın sonucudur. Ingham'a göre para fikrinin, yani toplumsal bir pratik olarak değerin ölçülmesinin mantıksal temellerinin piyasa dışında ortaya çıktığına dair sağlam tarihsel kökenler bulunmaktadır (Ingham, 2000: 26). Böylelikle belirli bir karşılıklılık ilişkisinin olduğu ve bu ilişkinin belirli mal miktarlarıyla da ilişkilendirilebildiği durumlarda, bir tür değer ilişkisinin kurulduğu da ima edilmiş olmaktadır. Örneğin bir kişinin başkasına verdiği kişisel bir zarar karşılığında bir tazminat ödenmesi dahi, bir tür değer ilişkisi olarak tanımlanmaktadır. Bu zararın maddi olan ya da olmayan boyutlarının, şu ya da bu şekilde maddi (parasal) bir şekilde tazmin edilmesine bakarak bir değer ilişkisi olarak tanımlanması hayli tartışmalı bir yaklaşımdır.[23] Örneğin bir kişinin komşusunun ineğinin ölümüne sebep olduğu için kendi ineğini vermesi, bir iktisadi ilişki olmak zorunda değildir. Bu tür toplumsal ilişkilerin temelinin, ahlaki, dini, kültürel zeminde aranması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, kapitalist toplumlarda yaşanan bu tür olayların, başka bir toplumsal yapıdaki benzerleriyle doğrudan ilişkilendirilmesi her zaman doğru olmayabilir.

Paranın toplumsal üretim ilişkileriyle bağlantısı kurulmadığı zaman, para sadece mübadele aşamasında gerçekliğe sahip bir olguya indirgenmektedir. Bu durumda para, mübadele edilen metalara dışsallaşmaktadır. Bir başka deyişle, metalar arasındaki mübadele ilişkisi başlıca iktisadi faaliyet olarak düşünülüp, ürünlerin *meta olarak* üretilmeleri olgusu görülmediğinde, meta mübadelesinin ardındaki toplumsal süreçler de göz ardı edilmektedir.

[23] Günlük yaşamda kullandığımız "maddi" teriminin, aynı zamanda "parasal" anlamına geliyor olması ilginçtir. Günümüzde böyle bir özdeşlik ilişkisi kurmak anlamlı olmakla birlikte, bunun tarihsel bir olgu olduğunu unutmamak gereklidir. Farklı üretim ilişkilerinde, maddi olan her şeyin parasal bir niteliğe de sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu ikisinin özdeşleşmesi, yalnızca meta üretimin toplumsal üretimin bütününe egemen olduğu kapitalist üretim ilişkileri içinde mümkündür.

1.2.5. Meta Mübadelesi mi Emeklerin Mübadelesi mi?

Burada meta üretiminin toplumsal niteliği üzerinde durmak gerekmektedir. Bizim vurgulamak istediğimiz şey, meta mübadelesini gerektiren ve onu toplumsal yeniden üretim sürecinin *zorunlu* uğraklarından biri haline getiren kapitalist meta üretim ilişkileridir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, meta mübadelesi meta üretimini varsayar. Bu, tartışmayı gerektirmeyecek ölçüde açık görünebilir; ancak bundan anlaşılan şey o kadar açık değildir. İktisadi kavrayışın temel problemlerinden biri, meta mübadelesini yalnızca emek ürünlerinin mübadelesi olarak anlamaktan kaynaklanmaktadır. Oysa ürünler aracılığıyla mübadele edilenin emekler olduğu fikri, ürünlere bakarak ve ürünlerin mübadele edildiği momentte hemen çıkarılabilecek bir sonuç değildir.

Ürünler aracılığıyla emeklerin mübadele ediliyor oluşuna dair kimi yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan en bilineni muhtemelen Adam Smith'in bu konuda yazmış olduğudur. Smith, emeğin, tüm ürünler için ödenen ilk fiyat olduğunu yazmıştı. Bu tanım ilk bakışta doğru görünmekle birlikte, emek ile fiyat ya da emek ile değer arasında dolaysız bir ilişki kurduğu için eleştirilebilir. Ancak ontolojik olarak emek faaliyetini değerin temeline yerleştiriyor olması itibariyle, bu önemli bir çıkış noktasıdır[24].

Buna benzer bir yaklaşımı Simmel'de de görmekteyiz. Simmel, değeri, özne ve nesne ayrışması ile açıklamaktaydı. İnsanlar kendileri için gerekli veya bir takım arzularını tatmin eden varlıklara dolaysız biçimde ulaşma ve tüketme olanağını yitirip de, bunlara sahip olmak için bir çaba harcamaları gerektiği zaman, bu maddi varlıklar nesneleşmekte, bunlara ihtiyaç duyan insan da özneleşmekteydi. Böylelikle Simmel'e göre bu nesnelerin değer niteliği, kendilerini elde etmek için bir gayretin gerekli olduğu koşullarda

[24] Değeri bir toplumsal ilişki olarak tanımlıyor ve böylelikle maddi bir olguya indirmiyor olsak bile, üretim faaliyetinin olmadığı bir yerde değerden de söz edilemeyeceği açıktır. Marx'ın Kugelman'a 1868 tarihli mektubunda, "her çocuk bir ulusun değil bir yıl, birkaç hafta çalışmadığı zaman bile ortadan kalkacağını bilir" derken altını çizdiği de budur (http://www.marxists.org/archive/marx/works/1868/letters/68_07_11.htm).

ortaya çıkmaktaydı. Buradan yola çıkarak Simmel, yalnızca, elde etmek için bir çaba sarf edeceğimiz şeyler için bir bedel ödemeyi kabul edeceğimiz fikrini temel alarak, bu çaba (emek) ile değer arasında bir ilişki kurmaktaydı.

Nitekim Keynes'in de Smith ve Simmel'in yazdıklarına benzer bir fikre sahip olduğu bilinmektedir. Bir yandan Keynes, bunu açıkça ifade ederek, her şeye sahip olmanın esas bedelinin emek olduğunu yazmaktaydı; diğer taraftan, metaların değerleri için bunların üretiminde kullanılan emeğin ücretinin bir referans olarak alınabileceğini ileri sürmekteydi.

Tüm bu yaklaşımlarda dikkati çeken şey, doğrudan bir üretim faaliyeti olarak emek ile değer ya da fiyat arasında bir ilişki kurmalarıdır. Böylelikle bu yazarlar, değerin tarihsel niteliği ile yaratıcı bir faaliyet olarak emeğin evrensel karakteri arasında dolaysız bir ilişki kurulabileceğini açık ya da örtük olarak ileri sürebilmekteydiler. Ne var ki, yöntemsel olarak yanlış bu türden bir ilişkilendirmeye bakarak Simmel ve Keynes'in, emeğe dayalı bir değer teorisinin savunucusu oldukları kesinlikle ileri sürülemez.

Kategoriler köken itibariyle tarihsel, doğası itibariyle de toplumsaldır (Sohn-Rethel, 1978: 7). Emek ile değer arasındaki ilişkinin tutarlı bir zeminde kurulabilmesi için, tarihsel bir kategori ile tarih-dışı bir kategorinin ilişkilendirilmesinden vazgeçilmesi bir zorunluluktur. Bunun yolu, değer kendi tarihselliğinden soyutlanamayacağı için emeği tarihsel bir kategori olarak tanımlamaktır; yani emeği belirli bir toplumsal yapı içinde *yeniden* tanımlamak gerekmektedir. Bunun çıkış yolunu, en iyi, Rubin sunmaktadır: "tarihsel olarak değer yaratan emek hangi emektir?" diye sorarak (Rubin, 1994), emekten değere giden bir açıklama tarzını tersine çevirmekte, ürünün değer niteliğini kazanmasının toplumsal koşullarının, dolayısıyla bu değeri ortaya çıkaran emeğin toplumsal niteliğinin ne olduğunu sormaktadır.[25] Rubin'in yöntemsel olarak doğru olan bu yaklaşımının kökeni, elbette Marx'ta bulunmaktadır. Marx'ta emek yalnızca dolaysız üretim faaliyeti olarak ele alınmamaktadır. Bilindiği gibi Marx'ın meta tanımı, değer (mübadele-değeri değil) ve kullanım-değeri kavramlarının özgün bir bileşimi olarak

[25] Elson'un "değerin emek teorisi" şeklindeki kavramsallaştırmasının da yöntemsel olarak benzer bir yaklaşımdan kaynaklandığını hatırlatabiliriz (Elson, 1979).

verilmektedir. Marx'a göre emek de, metanın bu ikili karakterine paralel olarak somut emek ve soyut emek olarak karakterize edilmektedir. Marx'a göre değeri açıklayan kategori soyut emektir; ancak soyut emek, somut emek olarak adlandırdığı dolaysız üretim faaliyetinin içinde tanımlı değildir. Soyut emek, üretimin toplumsal niteliğiyle ilişkili ve bu üretim yapısının nedenselliği ile açıklanan bir kategorik olgudur.

Bu bölümde sıkça başvurduğumuz bir ayrım olan maddi ve toplumsal olan ayrımı, burada yine karşımıza çıkmaktadır: ürün ile değeri arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Eğer böyle bir ilişki olduğu iddia edilecek olursa, bu iddianın sahibinin karşılaşacağı ilk soru, emeğin ve ürünün, tarihsel bir kategori olan ve ürüne içkin olmayan değerin açıklanmasına nasıl olanak verdiği şeklinde olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, soru şudur: "her zaman ürün yaratmış" olan emek, nasıl olup da tarihsel bir dönemde, *aynı zamanda* değer de yaratır hale gelmiştir? Dolayısıyla değerin kategorik olarak ortaya çıkışı, somut emek faaliyetinin kendisiyle değil, emeğin içinde gerçekleştirildiği toplumsal ilişkiler dolayımında açıklanmayı gerektirmektedir.

Para ile değer arasındaki ilişki temelinde, değerin kategorik olarak ürüne indirgenmesinin imkansızlığı ölçüsünde, para ile ürünler arasında doğrudan bir ilişki kurulması da imkansız hale gelmektedir. Oysa meta mübadelesinin gerçekleştiği piyasa aşamasında, gerçekleşen ilişki doğrudan ürünler ile para arasında bir ilişki olarak *görünmektedir*. Ancak bu görüntü, değere ilişkin tarihsel bir perspektife ve paranın değerle ilişkilendirilmesi yönündeki yaklaşıma göre, gerçekliğin kendisini açıklayan değil, tersine, örten bir olgudur. Bu nedenle para analizi, meta mübadelesi düzleminde yapılamaz; dolayısıyla meta üretiminin kendisine, emek faaliyetinin toplumsal karakterine bakmak gerekmektedir.

Sonuç olarak, meta mübadelesi denilen şey, kapitalist meta üretimi toplumunda hiçbir zaman dolaysız biçimde iki ürün arasında gerçekleşen bir ilişki değildir. Bu üretim ilişkileri altında meta mübadelesi, iki ürün arasında değil, insanlar arasında tanımlıdır; bir başka deyişle bu mübadelenin gerçekleşmesi için öncelikle metalar arasında bir değer ilişkisinin kurulmuş

olması zorunludur. Bu nedenle iki metanın mübadele edilmesinde sadece iki meta el değiştiriyor gibi düşünülse de, gerçekte böyle bir ilişki mevcut değildir. Metalar her zaman öncelikle para ile mübadele edilirler.

Para toplumsal üretim ilişkileri temelinde açıklanmadığı zaman, piyasa ilişkilerine dışsal bir şekilde giren bir nesne olarak anlaşılmaktadır. Örneğin Ingham, paranın toplumsal bir kurum olarak piyasa ajanı olmayanlar tarafından üretildiğini ve meta üretimi ve mübadelesinin iktisadi 'yasalarına' uymadığını (Ingham, 2000: 22) bu nedenle ifade edebilmektedir. Oysa böyle bir şey söyledikten sonra, "iktisadi yasalara uymayan para ile iktisadi yasalara uyum göstermek zorunda olan metalar arasındaki ilişki *nasıl* tanımlanacaktır?" sorusuna cevap bulmak mümkün değildir.

İktisadın veya iktisatçıların temel bir problemi, mal ve hizmetlerin maddi varoluşlarından ayrı bir varoluş formunu kavramsallaştırmada ortaya çıkmaktadır. Örneğin iktisadi ilişkiler içinde belli bir miktarda ürün (elma, ceket, bilgisayar, vs.) ile bu ürünün değeri (veya fiyatı) arasındaki ilişkinin, dolayımsız bir ilişki haline getirilmesi, sıkça karşılaşılan bir durumdur. Oysa bunun, buraya kadar yapmaya çalıştığımız açıklamalar temelinde, kesinlikle bir yanılsama olduğunu söyleyebiliriz. Bir ürün ile onun fiyatı ya da değeri[26] arasında dolayımsız bir ilişki yoktur. Bir ürünün fiyatı bir ilişki olarak tanımlanacaksa, bu, ürün ile fiyatı arasında değil, ürün ile başka ürünler arasında meta nitelikleri içinde toplumsal olarak kurulan bir ilişki olmalıdır. Kendi maddi varoluşları içinde iki ürün arasında böyle bir ilişki tanımlanamaz. Bu ilişki, yalnızca iki meta arasında gerçekleştirilen mübadele ilişkisi içinde tanımlanır. Bu ürünler de kendi maddi varlıkları içinde böyle bir ilişkiyi kuramazlar. Ancak mübadelenin tüm iktisadi ilişkiler içinde sürekli olarak yaşandığı günümüz toplumunda biz fiyatları ürünlerle dolayımsız ilişkilendirmeye şartlanmış olarak hareket ederiz.[27] Meta mübadelesi içinde,

[26] Bu tez içerisinde, zaman zaman, "fiyatı ya da değeri" şeklinde bir ifadeyi kullanmaktayız. Bunun nedeni, bu ikisini özdeş görmemizden değil; birçok iktisatçının bunu kullanıyor olmasındandır. Bu nedenle, belli bir şeyi açıklarken, belirli bir bağlamda her iki nitelemenin de, yani hem fiyat hem de değer kavramlarının kullanılıyor olmasının, bizim çözümlememizi ya da yerine göre eleştirimizi etkilemeyeceğini vurgulamış olmaktayız.

[27] Bu pratiğin kendisini bir yanılsama olarak nitelemek doğru değildir; yanılsama esas olarak bunun teorik olarak soyutlanmasında ortaya çıkmaktadır.

belli bir miktar ürün belirli bir fiyat ile ifade edildikten sonra, bir ürünün belli bir miktarının fiyatının yanı sıra, belli bir parasal değer karşılığı olarak ürün miktarından (örneğin bir liraya alınabilecek ürün miktarından) da söz etmek mümkün olmaktadır. Böylelikle ürün ile fiyat arasındaki ilişki bir özdeşlik haline getirilmektedir. Bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan bir diğer problem de, aynı fiyata sahip iki farklı ürün arasında dolayımsız bir eşitlik ilişkisinin (iki elma = iki armut gibi) kurulabilmesidir. Sanki bu şekilde iki ürünün belirli miktarları arasında bir eşitlik ilişkisi dolayımsız olarak kuruluyormuş gibi, bu eşitlik ilişkisini önceleyen ve bu eşitlik ilişkisinin kurulmasını sağlayan değer ilişkisi ve bu değerin tek ifade bulma formu olarak para göz ardı edilebilmektedir.

Bunun bir nedeni, bir ürünün fiyatı *belirlendikten sonra*, ürün miktarı ile bu miktarda ürünün fiyatı arasındaki ilişkinin nicel bir ilişkiye indirgenmesidir. Böylelikle biz, örneğin pazarda bir kilogram elmanın fiyatını bir lira olarak gözlemledikten sonra, nicel bir büyüklük olarak bir lira ile bir kilogram arasında doğrudan bir ilişki olduğu kanısına sahip olabilmekteyiz ve aslında *pratikte* de böyledir. Bir kilogram elmanın fiyatı zaman ve mekan içinde değişse bile, bu ilişki her defasında aynı indirgemeciliğe olanak tanıyan bir niteliğe sahiptir. Bu durum, biraz da, içinde yaşadığımız toplumsal hayatın kendisinden türeyen formların ve anlamların, belirli nesnelerde bir görünüş biçimi kazanmasıyla ilgilidir. Toplumsal ilişkilerden türeyen formların nesnelliği, bu formlar sanki fiziksel özelliklermiş gibi maddi varlıklara ait unsurlar gibi görünmesi, bizim bu formları kendi zihinsel dünyamıza içselleştirmemizle doğrudan bağlantılıdır.

Ancak bunun yanı sıra iktisadın toplumsal bir disiplin olarak yarattığı sınırlar, kendi araştırma nesnesine yönelik soruların da belirli kalıpların dışına çıkamamasına neden olmaktadır. Kavramsal bir analizden yoksun olan iktisadi yaklaşımlar, “iktisadi formları” bu formlara bürünen nesnel varlıklardan ayırma yönünde bir metodolojik yaklaşım geliştirememektedirler. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, elmanın miktarı ile fiyatı arasındaki ilişki her zaman veri alınmaktadır. Böylelikle, elmanın mevcut olduğu zaman ve mekan ile fiyatın mevcut olduğu zaman ve mekan birbirlerinden ayrıştırılmamakta,

hatta özdeşleştirilmektedir. Oysa elmanın mevcut olduğu fiziksel mekanda, fiyatın mevcudiyeti diye bir şey söz konusu değildir. Fiyat ya da değer kategorilerinin mevcudiyeti fiziksel dünyada tanımlı değildir derken anlatmaya çalıştığımız, esas olarak budur. Bu nedenle, fiyatın ya da değerin ne olduğu sorusu, ürün temelinde cevabı verilecek bir soru olamaz.

Fiyat veya değer kategorileri iki ürün arasında fiziksel bir ilişki olarak da tanımlanamaz. Ancak mübadele ilişkileri düzleminde, sanki iki ayrı ürün kendi miktarları itibariyle ilişkilendiriliyormuş gibi görünür.[28] İktisadi bir yaklaşım, kavramsal olarak bu düzlemi aşmadığı sürece, fiyat ve değer kategorilerinin varoluşsal özelliklerini kavramsallaştıramayacaktır. Dolayısıyla kavramsal bir analiz, tekrar etmek gerekirse, toplumsal bilimlerin zorunlu içsel bir unsuru olmak durumundadır.

Bu nedenle, altın ya da gümüş gibi madenlerde, deniz kabuğu gibi maddelerde veya bilgisayar üzerindeki sinyallerde olsun, duyular aracılığıyla algılanabilir fiziksel bir varoluşa *da* sahip olan para, para olma niteliğinin ne olduğunun bilgisini bu varlık zemininde içermez. Para, belli bir maddeye ya da dijital ortama referansla para olma niteliğini kazanmamaktadır. Bir başka deyişle, para olma niteliğinin mevcudiyeti maddi evrende değil, toplumsal evrende söz konusudur. Bu nedenle maddi dünyanın olguları paranın ne olduğunu açıklayamaz. Buna karşılık toplumsal evrenin olguları hakkında konuşmak, sadece kavramsal olarak mümkündür. Ancak hatırlatmak gerekir ki, toplumsal evrenin olguları, maddi varlıklarda bir form kazanmak zorunda oldukları için, sadece kendileri olarak somut bir gerçekliğe sahip değildirler.

[28] Eğer buna para dahil edilecek olursa, para, bu iki ürün arasındaki ilişkinin gerçekleşmesinin aracı olarak görülmektedir. Oysa bu iki ürün arasında bir mübadele, öncelikle her birinin para ile mübadelesini varsaymaktadır ve bu ilişkinin iki ürün arasında bir ilişkiye indirgenmesi imkansızdır.

1.2.6. Toplumsal Bilim Nesnesi Olarak Para

Buraya kadar genel olarak toplumsal olgu ve kategorilerin kendi özgül gerçekliği üzerine bir tartışma yürüttük. Bunu yaparken de temel vurgumuz, maddi varlık ve süreçlerle toplumsal olgu ve süreçler arasındaki ayrım üzerine oldu. Bu ayrımı vurgulamamızın nedeni, toplumsal kategorilerin, toplumsal niteliklerin maddi varlıklara içkinmiş gibi görünmelerine yol açan ve böylelikle bunların analizini bir sorunsal niteliğine büründüren toplumsal süreçlerdir. Bu durumla en somut biçimde karşılaştığımız olgulardan biri, hatta belki de bunun en tipik örneği, paradır. Para bir yandan somut bir nesne olarak varlık göstermek zorundayken, bu maddi zeminde tanımlanması mümkün olmayan "para olma niteliği" tamamen toplumsal ilişkilerde tanımlıdır. Bu kategorik ayrımı yapmaksızın ve bu ayrım üzerinden paranın niteliğini sorgulamaksızın, parayı sadece bir nesne ya da sembolik varlığa indirgemek kaçınılmaz olmaktadır.

Burada toplumsal olguları, toplumsal bilimlerin nesnesi olarak tanımlamanın gereği üzerinde dururken, asıl olarak belli bir özne ve nesne ayrımı yapmaya çalışacağız. Bir başka ifadeyle toplumsal bilimlere ilişkin geniş bir metodoloji tartışmasına girmeden, temel bir ayrım olarak özne ve nesne ilişkisini belli bir bağlamda ele alacağız. Bu bağlamda, özel olarak, "öznenin nesnelliğe dışsallaşması" kavramsallaştırması temelinde bir tanım yaparken, toplumsal bilimlerin öznesi ve nesnesi arasındaki yapısal ilişkiye değineceğiz.

Yukarıda toplumsal olguların maddi varlıklardan farklılığını tanımlamaya çalışırken, esas olarak toplumsal olguların ontolojisine ilişkin nesnel bir analiz yapmaya çalıştık. Ancak bunun yanı sıra altı çizilmesi gereken şey, toplumsal olguların aslında maddi varlıklar gibi belli bir momentte "algılanması" mümkün olmayan, ama *kavramsal olarak bilinen* şeyler olduğudur. Bunun nedeni, toplumsal olanın, özünde, *ilişkisel bir varoluşa* sahip olmasıdır. Bu ilişkisellik kavramına özellikle Simmel'de ve Marx'ta sıkça ve temel düzeyde bir niteleme olarak rastlamaktayız. Bhaskar da, Marx'ın yöntemini realist olarak tanımlarken ontolojisinin de ilişkisel

olduğu tespitini yapmaktadır (Bhaskar, 1989: 73-74). Simmel'in de benzer bir yaklaşıma sahip olduğunu, hatta "toplumlaşma" (*sociation*) olarak nitelediği sürecin aslında bir ilişkiselliği ifade ettiğini biliyoruz. Bu bağlamda parayı bir ilişkisellik olarak tanımlamanın, bizim yöntemimizin temel unsurlarından biri olması gerektiğini söyleyebiliriz.

"Toplumsallık" tanımlı hale geldiği andan itibaren, özgül bir ontoloji de ortaya çıkmış olmaktadır. Özne bu ontolojinin bir ürünü ve aynı zamanda bir aktörüdür. Ancak "bireyler bir araya gelerek toplumsallığı oluştururlar" demek, toplumsallığın ontolojisini yanlış bir şekilde koymak demektir. Çünkü toplumsallığın bireyleri, aslında *toplumsallaşmışlıkları içinde bireylerdir*. Bu nedenle bireyler toplamından topluma gitmek mümkün değildir.

> Toplumlaşma süreçleri aracılığıyla nesneler, toplumsal anlamların cisimleşmesi olarak tecrübe edilmekteydi. Dahası, toplumsal (*societal*) 'tecrübe biçimleri' bu topluluğun üyeleri arasında *ortak* ya da özneler-arası (*intersubjectively*) birlik halinde (*unified*) uyumlu (*harmonious*) tecrübeler üretmekteydi (Wanderer, 2005: 160).

Wanderer'in ilk cümlesi, para kavramına ilişkin en önemli özet ifadelerden biri olarak nitelenebilir. *Nesnelerin* "toplumsal anlamların cisimleşmesi" olarak tecrübe edilmesi, bizatihi toplumlaşma sürecinin bir dışavurumudur. Bunu Bhaskar'ın ifadesiyle bütünleştirmek mümkündür. Bhaskar'ın belirttiği gibi bir araştırma nesnesi olarak toplum, manyetik alan örneğindeki gibi algılanabilir bir şey olmadığı için zorunlu olarak "teoriktir" ve bu nedenle kendisinden doğan sonuçlardan bağımsız olarak ampirik olarak tanımlanamaz. Mevcudiyeti yalnızca bilinebilir; gösterilemez. Toplum yalnızca kendinden doğan sonuçlardan bağımsız olarak ampirik olarak tanımlanamaz olmakla kalmayıp, aynı zamanda bunlardan bağımsız *mevcut* da değildir (Bhaskar, 1989: 82).

Diğer tüm toplumsal kategorilerde olduğu gibi, paranın bu ikili karakteri ya da ikili varoluş biçimini kendinde kategorik olarak birleştiriyor olması temel çıkış noktamızı oluşturmaktadır. Paranın nesnesi, para olma niteliğinin ya da

değer ilişkilerinin bir varoluş biçimi, ancak bizzat kendisi değildir. Paranın nesnesi üzerinden yapılan bir tartışma, bu nedenle paranın toplumsal niteliğini göz ardı eden bir anlayışa işaret etmektedir. Dahası, para-meta dendiği zaman, akla yalnızca değerli metallerin gelip, bu metallerin *meta niteliğinin* gelmemesi, bu nedenledir. Bizim çıkış noktamız, değerin öncelikle metalar arası bir ilişki olması, paranın temelinin meta olması gerektiği yönündedir. Metalar arasında tanımlı bir ilişki olarak değer, bu nedenle yalnızca metada ifade edilebilir; ve bu nedenle para-meta, herhangi bir para kavramının temelini oluşturmaktadır.

Meta-paranın yerini, belirli işlevlerde (örneğin mübadelede) sembolik birçok varlığın alabileceği bellidir. Ancak bu sembolik varlıkların hiçbiri, kendi varlıklarında, karşılıklı mübadele edildikleri metanın değerinin büyüklüğünün neden şu ya da bu nicelikte olması gerektiğini açıklayamazlar. Eğer para, tamamen sembolik bir varoluştan ibaret olsaydı, o zaman, paranın ekonomik süreçlerdeki gerçekliğini açıklamak sadece imkansız olmakla kalmayıp, aynı zamanda anlamsız da olurdu.

Meta-para kendi değeri temelinde, bir başka metanın değerini ifade edebildiği için, para ile değer arasında bir ilişki kurmak mümkün olmaktadır. Paranın meta olarak değerinin olması, değer ilişkisinin kurulması için bir zorunluluktur; buna karşılık değer ilişkisinde, yani bir metanın değerinin ifade edildiği basit ilişkide, paranın değeri ifade bulamaz; bu nedenle paranın değer büyüklüğü tanımsızdır. Bu durum, uzunluk *kavramının* cetvele (cetvel işlevi gören nesneye değil) içkin olmasına karşın, cetvelin belli bir uzunluk birimi olması arasındaki ayrıma benzer bir ilişkidir. Bir çubuğun uzunluğunun on santimetre olduğunu söylememiz, tanımlı bir cetvel aracılığıyla mümkündür. Buna karşılık, on santimetrelik bir cetvelin uzunluğunun da on santimetre olduğunu söylemek, kendi içinde aslında anlamsız bir önermedir. Burada, karıştırılabildiği için altının çizilmesi gereken husus, paranın değer niteliğinin, bizzat paranın maddi varlığından değil, meta oluşundan kaynaklanıyor oluşudur. Metanın değer niteliği, daha önce de ifade edildiği gibi, bu varlıkların doğrudan (somut) emek ürünü olmasından değil, emeğin toplumsal karakterinden kaynaklanmaktadır.

Mellor, örneğin, metallerin para biçimini almasını, bu ürünlerin her şeyden önce meta niteliğiyle ilişkili olduğunu görmemektedir. Mellor'a göre, kıt metallerin değer ölçüsü olarak tarihte hep yaygın biçimde benimsenmiş olması; bir şeyin değerinin bir parça gümüşe, elektronik para toplamına, birkaç boncuğa vs. eşit olduğunu söylemenin hepsinin aynı anlama geldiğini, yani değeri ölçmenin farklı yolları olduğu gerçeğini örtmekteydi. Değer, Mellor'a göre, paranın yapımında kullanılan herhangi bir materyal türünü ima etmemektedir (Mellor, 2010: 11). Mellor, son cümlede söyledikleriyle elbette haklıdır: değer, herhangi bir fiziksel varlığın (emek ürünü olsun ya da olmasın) maddesiyle doğrudan ilişkilendirilmesi mümkün olmayan bir şeydir. Yine yazarın aynı yerde belirttiği gibi, altın da sabit bir değer ölçüsü olamayacağı gibi, herhangi bir paranın değerinin garantisi de olamaz. Ancak bütün bunlar, para nesnesinden türetilmiş fikirler olmaktan öteye gitmemektedir. Oysa sorun, değerin ne olduğu ve nasıl ölçüleceği meselesidir ve bunu bir metal parçası hiçbir koşulda sadece elle tutulur bir nesne olduğu için yapamaz. Zira paranın meta olduğu iddiası, paranın maddi bir varlık olmasıyla değil, üretiminde emek harcanmış olmasıyla ve bu emeğin de kapitalist üretim koşulları içinde özgül toplumsal bir karaktere sahip olmasıyla ilgilidir.

Yine aynı yerde Mellor, Ingham'a referansta bulunarak, paranın bir 'şey' olmayıp, bir 'toplumsal form' olduğunu aktarmaktadır. Bu tespit kendi başına doğru bir tespit olmakla birlikte, cevap bekleyen soru, "form olarak paranın neyin ifade biçimi olduğu" sorusudur. Paranın, doğal bir ürün olmadığı kadar, bir ürünün doğal varlığından türemediği de açıktır; ancak mesele, bir ürünün doğal varlığının, toplumsal bir forma bürünen somut bir varlık olarak başka türlü ifade buluyor olmasının açıklanmasıdır. Wanderer'in terimleriyle konuşacak olursak, açıklanması gereken, toplumsal anlamların nesneler aracılığıyla nasıl tecrübe edildiklerinin açıklanmasıdır. Benzer karışıklığı Mellor, Marx'a ilişkin yorumunda da yapmaktadır. Mellor'a göre Marx'ta para, kimi yerlerde metal, kimi yerlerde değere sahip olmayan bir şey olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama, Marx'ın meta kavramını anlamayanlar için şaşırtıcı sayılmayacak bir sonuçtur. Marx paranın metal

değil, meta olduğunu söylemektedir; diğer taraftan para-meta, elbette değer niteliğine sahiptir; ancak paranın mübadele-değeri tanımsızdır. Dahası, para-meta, değer ilişkisi içinde, değere sahip olduğu için değerin ölçüsü işlevini görür; ancak para-meta değerin ifade bulduğu form olarak, yalnızca karşılıklı mübadele edildiği metanın değerini ifade eder. Bu ilişkide para-meta, maddi varlığı ile değeri *ifade eder*.

Mellor, bize paranın bir diğer yönünü tartışma bağlamında da zemin sunmaktadır. Ingham'ın da benimsediği ve Mellor'ın tekrar ettiği gibi, kimi yazarlar, paranın sadece bir simge olduğunu ileri sürmektedirler. Buna göre para, ne herhangi bir metalin miktarıyla, ne de bu metale 'içkin' bir değerle açıklanabilir; parayı tanımlayan şey, aslında bir otoritenin, bir yöneticinin, paraya belli bir toplumsal yapı içinde kendi resmi statüsüne dayanarak işlevsellik kazandıracak biçimsel bir form kazandırmasıdır. Böylelikle para tamamen bir simgeye indirgenmiş olmaktadır. Bu düşüncenin savunucularından biri de, Keynes'tir. Daha sonra tartışacağımız gibi, Keynes paranın, bir devlet otoritesi ya da gelenekler tarafından belirlenmiş bir simge olduğunu ileri sürmekteydi. Mellor, bu bağlamda daha da ileri giderek, metalik içerikten bağımsız olduğunu ileri sürmekle kalmayıp, paranın piyasa ilişkilerinden de doğmadığını ifade etmektedir. Böylelikle para ile metaların değeri arasındaki her tür bağ tamamen kopmuş olmaktadır.

Paranın devlet parası olması, belli bir otorite tarafından belli bir 'iktisadi coğrafyada' geçerli kılınan yasal bir zemine dayandırılması temelinde yapılan analizler, paranın ne olduğu meselesini aşan bir içeriğe sahiptir. Çünkü bu tartışmalar paranın ne olduğunu analiz etmekten ve paraya kavramsal bir yaklaşım geliştirmekten uzaktır. Bu tartışma bağlamında, yani paranın belli bir iktisadi coğrafyada işlevsel kılınması tartışmasında mesele, paranın ne olduğu değil, neyin para olduğudur. Bir başka ifadeyle, bu analizler, örneğin 'paranın devlet teorisi' (*state theory of money*) gibi tartışmalar, parayı zaten veri alan, parayı ortaya çıkaran toplumsal ilişkileri varsayan bir ortamda, paranın kim tarafından hangi kurallar temelinde çıkarılacağı üzerinden yürütülmektedir; bu nedenle konumuzun dışında kalmaktadır. Ancak bu

tartışmaların, “paranın ne olduğu” sorunsalı temelinde yürütüldüğü iddiasının temelsiz olduğunu belirtmek gereklidir.

Diğer taraftan bu tartışmalarda dikkati çeken şey, bu tartışmaları yürütenlerin değer kavramına hiç girmeyişleridir. Bu yazarlar, para ile değer arasında kategorik bir ayrım yapıp yapmadıklarını, yapıyorlarsa nasıl yaptıklarını ve daha sonra bu ikisi arasındaki ilişkiyi nasıl kurduklarını hiçbir şekilde dile getirmemektedirler. Bu durum, bu düzlemde yürütülen para tartışmasına değer tartışmasının hiçbir şekilde girmediğini göstermektedir. Bu nedenle, tartışma, tamamen para nesnesi üzerinden yürütülmekte ve para sadece işlevlerine indirgenmektedir.

1.2.7. Toplumsal olgu ve süreçleri analiz ederken

Toplumsal bilimlerin metodolojisi bağlamında toplumsal olgu ve süreçlerin analizine ilişkin hayli geniş bir literatür ve derin bir tartışmanın olduğu kesindir. Ancak en başta da belirtildiği gibi bizim yöntemimiz, esas olarak iki belirleyene sahiptir. Bunlardan biri, tartışmalarımızı, tezin konusunu oluşturan üç yazarın eserlerindeki yöntemsel ve kavramsal yaklaşımla sınırlandırmaktır. İkincisi de, tüm bu tartışmaları, doğrudan ya da dolaylı olarak, özünde bir para kavramı tartışmasının çerçevesiyle sınırlı tutmaktır.

Bu nedenle biz, bu tezin konusu itibariyle tartışmayı başından beri belli bir kategorizasyon temelinde ele almaya çalışmaktayız. Bu temel unsur, buraya kadar çeşitli yönleriyle tartışmaya çalıştığımız gibi, “maddi olan ve toplumsal olan” ayrımıdır. Bu ayrım, özellikle para kavramı etrafında yürüteceğimiz tartışmada merkezi bir olgudur. Bunun nedeni, tekrar etmek gerekirse, birinci olarak, para nesnesi ile paranın toplumsal niteliği arasında kategorik bir ayrım yapmanın temel yaklaşım tarzımızı oluşturmasıdır. Hatta bu ayrıma gerekli vurgu yapılmadığı sürece, para, toplumsal bir olgu olmaktan çıkmakta, metanın değer büyüklüğünü *nasıl ölçtüğü* konusu tam bir belirsizliğe itilmektedir. İkinci olarak, paranın nesnesi ile para olma niteliği

arasındaki ayrımı kabul etmek, genel olarak toplumsal olgular ve süreçler olarak nitelediğimiz şeyin ne olduğunu, özel olarak da toplumsal bir olgu olarak paranın ne olduğu tartışmasını doğrudan gündeme almayı gerektirmesidir.

Bu nedenle, para kavramı üzerine bir analiz, aslında öncelikle "toplumsal olanın ne olduğu", ardından da daha özel olarak "para nedir" tartışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumsal olanın analizini hedefleyen yöntemsel bir tartışmanın içermesi gereken kimi alt başlıkları ele almaya çalışacağız. Bunlar içerisinde en temel başlığı kavramsal olarak "toplumsalın ne olduğu" meselesi oluşturmaktadır. Ancak doğrudan böyle bir tartışma yürütmek yerine, bu sorunsal etrafında yer alan diğer temel tartışmalar üzerinden bu soruyu tartışmak, bize daha anlamlı görünmektedir.[29]

1.2.7.1. Öznellik ve Nesnellik

Yukarıda kimi yönleriyle ele aldığımız bu konu, esas olarak toplumsal evrenin nesnelliğinin ve bu nesnellikte tanımlı öznelliğin özgül nitelikleriyle ilgilidir. Bu özgüllüğü oluşturan esas unsur, yukarıda değindiğimiz toplumsal ve maddi olan ayrımında ifade edilebilir. Özne, genel olarak, eylemde bulunan, bilinçle hareket eden, bilen, kavrayan gibi kimi temel etkinliklere referansla tanımlanabilir. Doğaldır ki, bu nitelemeler, aynı zamanda bir nesnellik bağlamında tanımlıdır. Eylemi karakterize eden bir nesnel bütünlük; hareket etme tarzını açıklayan bir nedensellik; bu nedenselliğin bilince çıkarılmış olması gibi unsurlar, öznenin içinde hareket ettiği nesnelliğin yapısal özellikleriyle ilgilidir. Toplumsal ve maddi olgu ve süreçler ayrımı

[29] Bu kavramsal tartışmanın genel olarak bir felsefi tartışma olmadığını belirtelim. Bu başlıklar felsefenin konusu olmakla birlikte, bizim yapacağımız tartışmanın çerçevesini ve içeriğini esas olarak para kavramı oluşturmaya devam etmektedir. Buradaki açıklamaları, paranın kavramsallaştırılması yönündeki analizin gerektirdiği ölçüde sınırlı tutmaya gayret etmekteyiz. Ayrıca bu tartışmaların, özelde tezin bu bölümüne ve genel olarak tezin bütününe genel olarak yayılmış bir yaklaşımın burada yoğunlaştırılmış bir biçimi olarak görülmesi daha uygundur.

temelinde bakacak olursak, bu her iki evrenin yapısal farklılığına bağlı olarak, bu nesnelliklerde tanımlı öznelliğin de farklılaştığını söyleyebiliriz. Bu ayrım, maddi evrene ait öznelliğin, esas olarak duyusal algılar, somut hareketler ve genel olarak fizik yasalarınca belirleniyor olmasına karşılık, toplumsal nesnellikte tanımlı öznel bilinç ve eylemler, duyusal ve fiziksel olanın sınırlarını aşmaktadır.

Duyusal algının konusu olan varlıklar, tikellikleriyle ve ayrıksılıklarıyla karakterize olurlar. Bunlar insanın duyuları aracılığıyla algılanan, insanın bunları algılaması için fiziksel koşullar dışında bir dolayıma gerek bırakmayan varlıklardır. Buna karşılık toplumsal olarak nitelediğimiz olgular duyusal algının konusu olamazlar. Bunlara dair bilgimiz duyular aracılığıyla değil, toplumsal pratik aracıyla gerçekleşir. Bunun temel nedeni, toplumsal olguların dolaysız bir nesnel varoluşa sahip olmamasıdır. Yukarıda sık sık ifade edildiği gibi, toplumsal olgular bir ilişki olarak var olurlar. Dolayısıyla bunların bilinebilmesi, tecrübe edilmelerine bağlıdır ki, bu tecrübenin kendisi de toplumsal bir süreçtir; belli bir momentte belli bir nesnel varlık olarak değil belli bir nedensellik olarak yaşanırlar. Toplumsal süreçlerin özneleri, toplumsallığı pratik olarak tecrübe eden insanlardır.

Dolayımsız duyusal algının konusu olmayan toplumsal olguların bu olguları ortaya çıkaran ilişkilerde tecrübe edilmek suretiyle bilinebilir olduğunu söylemek, toplumsal ilişkilerin öznesinin de kategorik olarak maddi dünyaya referansla tanımlanamaz olduğunu söylemek demektir. Ancak bu öznellik, zımnen ifade edilmiş olmakla birlikte belirtmek gerekir ki, bir nesnellik olarak toplumsal ilişkilerin kendisinden doğrudan türetilebilir, tek tip bir olgu değildir. Yani belli bir toplumsal bütünlüğün bütün özneleri, bu bütünselliğe göre tanımlı aynı nitelikte varlıklar değildir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi toplumsal pratik dediğimiz şey, tek bir nesnelliğin tek bir özne ya da öznellik tarafından tecrübe edilmesi, yeniden üretilmesi değil, bir ilişkidir; dolayısıyla farklı özneleri/öznellikleri ve karşılıklı ilişkileri varsayar. İkinci olarak toplumsal bütün her özne tarafından bütünselliği içinde tecrübe edilmez. Toplumsal bütün hem bir süreç olarak birçok farklı momente sahiptir; hem de parçalı bir şekilde tecrübe edilir. Dolayısıyla toplumsal

bütünün özneleri, toplumsal bütünü kendi öznelliklerinin belirlenimi altında "parçalanmış" bir şekilde tecrübe etmektedirler. Çok basit bir şekilde, bunu çok farklı toplumsal roller, çok farklı kimlikler ve kültürlerin birlikteliği olarak tarif edebiliriz. Ya da belli bir toplumsal yapının farklı tarihsellikleri eşzamanlı olarak içermesi bile, homojen bir bütünsellikten söz edilmesini imkansız kılmaya yeterlidir. Diğer taraftan, toplumlar içinde farklı sınıfsal ayrımların, çatışan çıkarların varlığı da, toplumsal yapının karmaşık ve birbiriyle çelişen unsurların bileşimi bir bütün olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak öznellik, toplumsal ilişkiler pratiğinin bütünsel olarak tecrübe edilmesi anlamına gelmemektedir. Toplumsal ilişkilerden doğan öznellik, bu ilişkilerde sahip olduğu ve gerçekleştirdiği konum itibariyle tanımlıdır ki, bu da, bu tanımı içindeki öznelliğin "kısmi" karakterini açıklamaktadır.

Bu noktada Marx'ta ve Simmel'de yer alan iki özel yaklaşıma işaret etmek gerekmektedir. Öncelikle Marx'a bakacak olursak, "meta fetişizmi" kavramıyla anlatılmak istenen şeyin, öznelliğin tanımı bağlamında önemli bir noktaya işaret ettiğini söyleyebiliriz. Kimi yorumcularca ifade edildiğinin tersine, Marx'ta ideolojinin, yanlış bilinç olarak tanımlanmadığını belirtmeliyiz. Bunun en önemli nedeni, kapitalist üretim ilişkileri içinde insanların belli bir bilinçle hareket ediyor olmaları, yani bu üretim ilişkilerinin yeniden üretimi içinde "bilinçli aktörler" olarak var olmalarıdır. Bu haliyle özneler, mevcut üretim ilişkilerini yeniden üretmekle kalmayıp, aynı zamanda kendi maddi varlıklarını da yeniden üretmektedirler. Dolayısıyla mevcut üretim ilişkileri temelinde hareket eden toplumsallaşmış bireylerin bilinçleri, yanlış ya da doğru gibi değer yargıları itibariyle değerlendirilmekten öte, belli bir nesnellikle ilişkilendirilerek açıklanmak durumundadır. Nitekim Marx, burjuva iktisadının kategorilerinin "tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal üretim tarzına, yani meta üretimine ait toplumsal ilişkiler açısından toplumsal olarak geçerli, dolayısıyla nesnel" olarak nitelerken, aslında bunu kastetmektedir. Ancak daha önemlisi, Marx, meta üretim ilişkileri içinde para rolünü oynayan bir metanın insanlara soyut emeğin cisimleşmiş hali gibi "görünmesini" anlamsız bir şey olarak tanımlarken, gerçek pratiğin kendine özgü bir anlamı olduğuna

ve insanlar için nesnel olarak geçerli ve gerçek olduğuna işaret etmekteydi (Marx, 1867: 169).

Simmel'in toplumsal bireye ilişkin tanımı, anlatmak istediğimiz şey bağlamında daha da önemli bir yer tutmaktadır. Simmel, toplum ve birey ilişkisini, kesinlikle dışsal iki unsur olarak tanımlamamaktadır. Yani bir yanda birey, diğer yanda da toplum düalizmi temelinde kurulan bir toplumsallaşma ilişkisi söz konusu değildir. Bu tür bir düalizm, kaçınılmaz olarak, bireyin toplumsallıktan bağımsız bir bilince kendi başına ve toplumsallaşmadan önce sahip olması anlamına gelmektedir. Oysa böyle bir birey tanımı yapmak ontolojik olarak mümkün değildir; böyle bir birey, ancak burjuva toplumun bireyinin kendisi için türettiği ideolojik formdur ki, bu da zorunlu olarak belli bir toplumsal ilişkiler bütününü varsaymaktadır.

Simmel, bireyin toplumsallaşmasıyla birlikte sahip olduğu bilinçlilik haline, birey açısından telelolojik bir anlam yüklendiğini ifade etmektedir (Simmel, 1910-11). Böylelikle birey kendini bir toplumsallaşmanın, bir nesnelliğin ürünü olarak görmek yerine, toplumsal ilişkileri bilinçli bir şekilde, verili nesnelliğin ötesinde kendi iradesiyle kuran ve yaşayan bir varlık olarak görmektedir. Burada bireyin içine düştüğü paradoks, bireyin toplumsallığıyla ilgili her tür tanımı aşmayı (yani bireyi tikel bir varlık gibi kavramayı) mümkün kılan bir yanılsamanın ürünüdür, ancak gerçektir; çünkü bizzat verili bir toplumsal nesnelliğin kendisinden türemektedir.

Marx'a ve Simmel'e atıfta bulunarak yapmaya çalıştığımız öznellik tanımı, bu öznelliğin nesnelliğin içsel bir unsuru olduğu şeklindedir. Bu tanım, öznelliğin her koşulda verili nesnelliğin dışına çıkamayan; toplumsal yapı tarafından kalıpları, hareket tarzı ve düşünsel yapısı tamamen belirlenmiş bir ürünü olduğu anlamına gelmemektedir. Böyle bir indirgemeciliğin geçersizliğinin, özne olarak bireylere içkin bir bağımsızlık atfetmekle açıklanması yeterli değildir. Bireyi mevcut toplumsal ilişkilerin belli bir kalıba göre şekillendirilmiş aktörü olmaktan alıkoyan şey, yine bizzat toplumsallığın kendisidir. Bir yandan toplumsallığın bir "ilişkisellik" olarak sahip olduğu nitelik bu ilişkilerin dinamik yapısında ilişkilerin yeniden üretilememesi koşulunu içinde barındırırken; diğer yandan toplumsal yapının kendi iç çelişkileri de

öznelliğin belirli özgünlüklere sahip olmasını mümkün kılar. Bunların yanı sıra, toplumsallık, kendi başına soyut bir evren olarak mevcudiyet ifade etmemektedir; her toplumsallık aynı zamanda bir maddi hayat tarzı olarak vücut bulmak durumundadır. Gerek toplumların tarihselliği, gerekse maddi üretim tarzının değişim dinamikleri, toplumsal yapılarla birlikte öznelliklere de farklılaşma, toplumsal belirlenimin dışına çıkma zemini sunmaktadır.

1.2.7.2. Süreç ve Moment

Toplumsal ilişkilerin maddi dünyadan bağımsız kendi içinde soyut bir alem olmadığı gerçeği, toplumsal ilişkilerin gerçekleşme sürecinin aynı zamanda bir maddi süreçle ilişkili olması anlamına gelmektedir. Burada kritik olan nokta, maddi süreçlerin nedenselliği ile toplumsal süreçlerin nedenselliğinin birbirlerine indirgenmesinin mümkün olmaması, ancak bu ikisinin bir diğerini varsaymasıdır. Toplumsal yeniden üretim olarak adlandırabileceğimiz bu süreci bir bütün olarak aldığımızda, maddi ve toplumsal nedenselliklerin birbirlerini varsaymakla kalmayıp, aynı zamanda birbirlerini koşulladıklarını da söyleyebiliriz.

Meta kavramı üzerinden bir örnek verecek olursak, Marx'ın da belirttiği gibi, kullanım-değerine sahip olmayan bir şeyin değere sahip olması mümkün değildir. Dolayısıyla değer, belli bir maddi varoluşu[30] (mal ya da hizmet biçiminde) kesinlikle varsaymaktadır; ancak kullanım-değerine içkin bir değer olgusundan söz etmek de aynı kesinlikte mümkün değildir. Toplumsal olanın ve maddi olanın birbirini varsayması olgusu, toplumsal bilimlerin yukarıda çeşitli vesilelerle ifade ettiğimiz temel problematiğidir diyebiliriz.

Toplumsal süreçlerin soyut karakteri, bunların maddi dünyayla hiçbir ilişkisi olmamasından değil, maddi süreçlerin gerçekleşmesinin önkoşulu olan toplumsal ilişkilerin nedenselliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin kapitalist

[30] Burada değerin, kendisine dışsal bir maddi varoluşu varsaymasından söz etmekteyiz, kendisinin maddi varoluşundan değil.

üretimin gerçekleşmesinin ön koşulunun değer üretimi olması, kimi konjonktürlerde (iktisadi kriz aşamalarında) maddi üretimin tüm koşullarının mevcut olmasına rağmen üretimin gerçekleşmemesinin nedenini açıklamaktadır. Bu nedenle, maddi üretimin değer üretimini varsayıyor olduğunu söylemekteyiz. Ancak maddi üretim her koşulda değer üretimi anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla değer üretimi, maddi üretimin kendisinden dolaysız olarak türeyen bir şey değildir.

Değer bir ilişki olarak gerçekleşmek ve nesnel olarak belli bir momentte ifade bulmak zorundadır. Buradaki temel paradoks, değerin yalnızca belli bir momentte ifade bulmasına karşın, değerin gerçekliğinin bir ilişki, dolayısıyla bir süreç olarak tanımlı olmasıdır. Bir başka yönden ifade edecek olursak, değer ilişkisi, belli bir momentte duyusal algının konusu olacak biçimde, yani mübadele değeri olarak ifade bulmak zorundadır; ancak bir ilişki olarak mevcudiyeti yalnızca kavramsaldır ve yalnızca bir süreç içinde tecrübe edilebilir.

Moment ve süreç kavramları, paranın zihinlerde yarattığı karışıklığı bir başka açıdan özetlemektedir: para olma niteliği süreçte tanımlı bir ilişkiyken, bu ilişkinin gerçekleşme sürecinin belirli momentlerinde para somut, elle tutulur bir nesne halini almaktadır. Böylelikle para olma niteliği (ve değer) ile paranın nesnesi birbirini varsayan çelişkili bir birlikteliği ifade etmektedir. Bu nedenle para, bir yandan kendi somut varlığı içinde duyusal olarak algılanabilir bir şey gibi görünürken, diğer yandan bu somutluğun kendisi değerin gerçekliğini bulduğu süreçle çelişmekte, ondan ayrılmaktadır.

1.2.7.3. Öz ve Form

Süreç ve moment kavramlarının doğrudan ilişkili olduğu bir başka kavram ikilisi, öz ve formdur. Özellikle Marx'ın analizinde önemli bir yer tutan bu kavramlar, yine, duyusal olan ile kavramsal olan arasındaki ayrımla bağlantılıdır. Öz kavramı, doğrudan algılanabilir olmayan, belli bir nesneyle

ilişkilendirilemeyen süreçleri ve bu süreçlerde tanımlı nedenselliği ifade eder. Bizim konumuz bağlamında, yani para kavramı çerçevesinde öz olarak adlandırdığımız şey, değer ilişkileridir. Yukarıda da değinildiği gibi, bu öz, kendini doğrudan ifade edemez, bunun için belli bir dolayım gereklidir. Bu dolayım, özün kendini belli bir form aracılığıyla ifade etmesiyle gerçekleşir.

Doğrudan gözlemlenebilir olmayan ve kendisi olarak görünmeyen özün kendini kendisi dışında bir varlıkta göstermesi zorunluluğu, değer ve para olguları arasındaki ilişkinin merkezinde yer alan temel unsurdur. Değer, kendisi olarak değil, bir form olarak görünür ve bu form, maddi bir varlıkta gerçekleşmek zorundadır. Doğrudan gözlemlenebilir olmayan, algılanamayan özün (değer ilişkisinin), somut maddi bir varlıkta (para *olarak*) ifade bulması, çelişkili bir süreç teşkil etmektedir. Değer ilişkisi belli bir somut varlığa indirgenemezken, belli bir somut varlık aracılığıyla gerçekleşmek zorundadır. Böylelikle, somut ifade bulduğu ya da cisimleştiği anda değeri bir ilişki olarak tanımlamak mümkün değildir. Para nesnesi ile para olma niteliğini özdeşleştirmek, bu ikisi arasında kategorik bir ayrım yapma ihtiyacı duymamak, hatta bunların ikisini ilişkili ancak farklı evrenlere ait unsurlar olarak ele almamak, nihayetinde parayı sadece bir sembole indirgemenin yolunu açan düşünsel açmazlara işaret etmektedir.

1.2.8. Öznenin Nesnelliği Dışsallaştırması

Yukarıda, toplumsal ilişkiler bağlamında öznellik ve nesnelliğin, toplum ve birey şeklinde birbirlerine dışsal iki unsur arasında kurulan bir ilişkide tanımlı bir düaliteye indirgenmesinin yanlışlığını ifade etmeye çalışmıştık. Bu şekilde bir dışsallaştırma, bireyi ya da toplumsal aktörü kendinde şey, toplumu da bireyin dışında bir varoluşa sahipmiş gibi anlamanın bir ürünüdür. Oysa birey ya da toplumsal özne, bizzat toplumsallaşma sürecinde ortaya çıkan tarihsel bir kategoridir. Bu toplumsallık içinde bireyin kendine toplumdan bağımsız, topluma dışsal bir varoluş niteliği atfetmesi, Simmel'e

referansla yukarıda belirttiğimiz gibi, bir yanılsamadır. Bu yanılsama içinde gerçekleşen şey, şuydu: insan, *birey olarak* toplumsallığı içselleştirdiği ve kendini birey olarak hissetmeye başladığı andan itibaren, kendi varoluşuna teleolojik bir anlam yüklemektedir. Bir başka ifadeyle, ortaya çıkmış olan öznellik, kendini ortaya çıkaran nesnelliğe yabancılaşmakta, bu nesnelliğe dışsallaşmaktadır; oysa bu bireysellik, bizzat toplumsallığın bir ürünü olmaya devam etmektedir. Bizim konumuz bağlamında bu durumun farklı bir tezahür biçimi daha bulunmaktadır: toplumsal kavramlarla düşünen insanların, bu kavramları ve bunların kategorik varoluş biçimini kendine dışsal olarak görmeleri. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, meselenin temelinde şu yatmaktadır: toplumsal kavramlara bilinç düzeyinde vakıf olmak, bu kavramları ortaya çıkaran süreçlere içkin bir pratiği tecrübe etmek anlamına gelirken, insanın bu süreci ve bu kavramları, düşünen ve duyumsayan bir özne olarak kendisine “düşünsel düzlemde” dışsallaştırabilmesi olgusu.

Bunun ortaya çıkabilmesinin iki temel nedeninden söz edebiliriz. Birincisi ve nesnel açıklama şudur: toplumsal kavramlar sadece kavramlar olarak soyut bir şekilde var olmazlar; öz ve form veya süreç ve moment ilişkisi bağlamında ifade ettiğimiz gibi, belli momentlerde somut varlıklarda ifade bulurlar. Böylelikle sürecin mantığını kendine içselleştirmiş olan birey, belli bir momentte somut bir varlık olarak ifade bulan formu kendine dışsalmış gibi, bir duyusal algı nesnesi gibi düşünebilmektedir.

İkinci ve öznel açıklama ise, yine belli bir ilişkinin (değer) belli bir form (para) ile ifade bulması sürecinin öznel olarak tecrübe edilen boyutuyla ilgilidir. Toplumsal hayatın özneleri, toplumsallığı bir bütün olarak değil, kendi (kısmi) öznellikleri temelinde tecrübe eder ve kavrarlar. Burada kaçınılmaz olarak çelişkili bir durum söz konusudur: bireyin toplumsallığı bir bütünselliği kesinlikle varsaymakla birlikte, birey bu toplumsallığı kendi öznelliğinin kısmiliği içinde tecrübe eder ve bilir. Bu nedenle, örneğin para ilişkileri içine giren birey, bu ilişkilerin toplumsal düzeyde belirlenmesi bütünsel bir yeniden üretim olgusu iken, birey piyasa ilişkileri içinde salt kendisinin yeniden üretimi için gerekli bir pratiği yaşamaktadır.

Para kavramı bağlamında, bireyin verili piyasa ilişkileri içinde paranın ne olduğu sorunsalı hakkında bir fikre sahip olmaksızın parasal ilişkiler içine girebilmesi, söylemek istediğimiz kısmilik olgusunu[31] özetlemektedir. Böylelikle birey, parasal ilişkilerin üzerinde yükseldiği toplumsal ilişkiler bütünlüğünde anlamını bulan kavramları belli ölçüde kendisine içselleştirmiş olmakla birlikte, para olarak bildiği sadece somut bir varlıktır ve bu varlık, bireyin gözünde kendisine dışsal, duyusal olarak algılanabilir bir şeydir. Birey, para nesnesi olarak algıladığı şeyde parayı gerçek kılan süreçleri belli bir düzeyde kavrıyor oluşunun bilincinde değildir[32].

Nesnel ve öznel boyutları temelinde anlatmaya çalıştığımız şeyi şu şekilde özetleyebiliriz: bireysellik toplumsallığı varsayar; ancak toplumsal olgu ve kategoriler bireye dışsal nesneler gibi görünür. Yukarıdaki paragrafta ifade ettiğimiz gibi, insanın algıladığı bir nesneyi para olarak bilmesi bu toplumsallığın bir ürünüyken, insan için para sadece bir nesne olarak görünür. Dolayısıyla birey, toplumsallığın içkin bir unsuru olmasına karşın, toplumsallıktan türeyen kategorileri kendi bireysel varlığına dışsalmış gibi kavrayabilmektedir. Bir başka ifadeyle, algıladığı varlıkta (para nesnesi) kavradığı şeyin (para olma niteliği) farkında olmaksızın, parayı sadece duyusal algının konusu bir nesne olarak düşünmekte; kendine içkin olanın dolayımında toplumsal kategorileri dışsallaştırabilmektedir.

Paraya ilişkin tartışmalarda karşılaşılan açmazların merkezinde yer alan meseleyi, bu bağlamda, "öznenin nesnelliği kendine dışsallaştırması" olarak tanımlayabiliriz. Böylelikle öznellik ve nesnellik ilişkiselliği, öznenin bilincinde görünmez hale gelmekte, nesnellik (toplumsallık) bireyin gözünde nesnelere indirgenmektedir. Para tartışmalarında para olma niteliğinin, nihayetinde paranın nesnesine indirgenmesi ve para teorilerinin şu ya da bu şekilde paranın miktarı ve formları tartışmasına çıkması, bu tür bir dışsallaştırmanın ürünüdür. İktisadın, "kendisini kavrayamayan gizemli bir

[31] Bunu bir kısmilik olarak nitelememizin nedeni, bunun hakikaten bağlı olduğu ya da içinde var olduğu bütünsellikle tanımlı olmasıdır. Bu kısmilik olgusu bütünden bağımsız ve bütünle çelişen bir durum değildir.

[32] Bu kavrayış elbette bilimsel anlamda bir kavrayış değil, bireyin parasal ilişkilerin yeniden üretilmesi sürecinde sahip olduğu ve gerçekleştirdiği rolle ilgilidir.

bilinç" formu olarak görülmesini (Backhaus, 2005: 17) anlamak bu şekilde mümkün olmaktadır.

1.3. TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK PARA

Paraya ilişkin fikirleri tanımlamak, Schumpeter'e göre hareket halindeki bulutları tanımlamak kadar zordur (Schumpeter, 1954: 289). Yukarıda tartıştığımız çerçeveden bakacak olursak, bunun nedeni, paranın somut bir varlık olarak mevcudiyeti ile toplumsal bir olgu olarak mevcudiyeti arasındaki çelişkidir. Bunun yanı sıra, yukarıda kısaca ele almaya çalıştığımız öz-form, süreç-moment, öznellik-nesnellik gibi kavram ikililerileriyle ifade bulan çelişkili yapıların, toplumsal bir olgu olarak paranın kavranmasındaki temel sorunsalı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu sorunsal, iktisat literatüründe esas olarak paranın nötr olup olmadığı tartışmasında ya da reel ekonomi ve parasal ekonomi ayrımı temelinde yürütülen tartışmalarda karşımıza çıkmaktadır. İktisatçılar, öz ve form ya da süreç ve moment ilişkisi temelindeki kavramsallaştırmaya uzak kaldıkları ölçüde, bu tartışmalarda da bir sonuca varamamaktadırlar. Ancak asıl mesele zaten, bu meselenin bir çözüme kavuşturulması değil, sorunsalın doğru bir şekilde formüle edilmesidir; zira yukarıda ele aldığımız gibi toplumsal süreçler belli momentlerde somut varlıklarda ifade bulmak zorunda oldukları için, maddi olan ile toplumsal olan arasındaki çelişkili ilişki var olmaya devam edecek, farklı toplumsal ilişkiler bağlamında bu kavramsallaştırma bir sorunsal olarak yeniden üretilecektir.

Reel analiz ve parasal analiz tartışmasının iyi bir özetini Schumpeter'de bulmaktayız. Buna göre reel analiz tanımı şöyle yapılabilir:

> Reel analizin çıkış noktası olan ilke, iktisadi hayatın bütün esas olgularının, mallar ve hizmetler temelinde, mallar ve hizmetler hakkında ve bunlar arasındaki ilişkiler olarak tanımlanabilir olduğu

> şeklindedir. Para, bu resme, yalnızca işlemleri kolaylaştırmak için önemsiz bir araç olarak girmektedir. Hiç kuşku yok ki, bu aracın normal olmayan bir şekilde hareket etmesi mümkündür ve eğer böyle bir şey olacak olursa, bu durum özellikle onun hareket tarzıyla ilişkilendirilecektir. Ancak para normal bir fonksiyon gösterdiği sürece, ekonomik süreci, aynı bir trampa ekonomisinde olduğu gibi etkilemeyecektir: nötr para kavramının esas olarak ima ettiği şey budur. Böylelikle para hem hanehalkları ve firmaların gündelik faaliyetleri için hem de bu faaliyetler üzerinde gözlemde bulunarak analiz yapanlar için esas olan şeylerin üzerindeki "örtü" ya da "peçe" olarak tanımlanmıştır. Para, ekonomik sürecin temel özelliklerini analiz ederken bir kenara bırakıl*abilir* olmakla kalmamakta, fakat aynı arkasındaki yüzü görmek için kaldırılması gereken peçe gibi bırakılması *gereken* bir şeydir. Dolayısıyla parasal fiyatlardan, bunların arkasındaki asıl önemli şey olan metalar arasındaki mübadele oranlarına ulaşılması gerekmektedir; gelir oluşumu, örneğin, emek ve maddi geçim araçları arasında bir mübadele olarak görülmeli, tasarruf ve yatırım kimi gerçek üretim faktörleri ve bunların, örneğin binalar, makineler, hammaddeler gibi kimi gerçek sermaye mallarına tahvil edilmeli ve "para formu altında" da olsa, bir sanayici borç sözleşmesi yaptığı zaman 'gerçekten' ödünç verilen şey bu fiziksel sermaye malları olarak anlaşılmalıdır. Özel olarak kendi başına ele aldığımız sigorta gibi örneğin, özelde parasal sorunlar da ayrı olarak ele alınabilir (Schumpeter, 1954: 277).

Buna karşılık parasal analiz yaklaşımını benimseyenlerin, para sistemine ilişkin sorunlar bir kenara bırakılacak olursa, iktisadi gerçeklik sürecinin açıklanmasında paranın ikincil bir öneme sahip olduğu önermesini reddettiklerini belirten Schumpeter, ardından şunu eklemektedir:

> Yalnızca Kaliforniya'da altın keşfi sırasında ve sonrasında değeri ifade eden para birimindeki değişmelerin yaratmış olduğu etkilere bakmak yeterlidir. Etkin bir bankacılık sisteminin gelişmesinin bir ülkedeki iktisadi zenginliğin gelişiminde yarattığı etkiyi anlamakta da zorluk çekmiyoruz. … Parasal

> (nominal) fiyatlar, parasal gelirler, parasal gelir üzerinde etkide bulunan yatırım ve tasarruf kararları metaların ve hizmetlerin ifadeleri olarak görünmemektedirler artık: bunlar artık kendilerine ait bir hayata ve etkiye sahiptirler; ve kapitalist sürecin içeriksel özellikleri 'peçeye' bağımlı olabilir ve bu örtünün ardındaki 'yüz', bu peçe olmaksızın tam sayılmamaktadır (Schumpeter, 1954:).

Clarke, bir yandan Klasik politik iktisatçıların, para-metanın diğerleri gibi herhangi bir meta olduğunu söylerken haklı olduklarını belirtirken; diğer yandan da, paranın dolaşımda herhangi bir meta olmadığını, bir evrensel olduğunu ve değeri içerdiğini söylerken de parasalcıların haklı olduğunu söylemektedir. Paranın sahip olduğu gücü kendi özelliklerinden değil de, mübadele içindeki toplumsal rolünden edindiğini anladıktan sonra, bu paradoks da çözülmüş olmaktadır. Para, yalnızca, evrensel eşdeğer fonksiyonunu gerçekleştirdiği zaman, değeri içerme kapasitesini de elde etmiş olmaktadır. Bu kapasite, sonuç olarak, yalnızca toplumsal bir güç olabilir; para ile meta arasındaki ilişki de, yalnızca toplumsal bir ilişkiyi ifade edebilir ve paranın gelişimi, meta üretimine dayalı toplumsal ilişkilerin gelişiminin bir sonucu olabilir. Para formu içinde ifade bulan toplumsal ilişki, tikel emek ile toplumun emeği arasındaki ilişkidir (Clarke, 1991: 106-7).

Simon Clarke'ın en sonda yaptığı tespit, Marksist açıdan değer ilişkilerinin ve bu ilişkiler içinde paranın sahip olduğu gerçek yerin tanımını içermektedir. İster Marksist bir yorumla olsun, isterse başka bir yaklaşıma dayanarak olsun, temelde para kavramına ilişkin bir tartışmanın içermesi gereken temel unsur, toplumsal olan ile tikel ya da somut olan arasındaki bağıntıyı kurmak olmalıdır. Clarke'ın yaptığı ayrımdan devamla biraz iyimser bir yorum yapacak olursak, parasalcıların paranın toplumsal niteliğini görmüş olduklarını; buna karşılık reel analizi benimseyenlerinse bu toplumsal niteliğin para nesnesinin kendisine indirgenemeyeceğini fark etmiş olduklarını söyleyebiliriz.

Ancak gerek parasalcıların gerekse reel yaklaşımı benimseyenlerin—eğer bu iki okulun kendilerini bir diğerinden kesin çizgilerle ayırmakta

olduğunu kabul edecek olursak—temel sorunu, her iki yaklaşımı birleştiren noktayı ya da her iki yaklaşıma zemin hazırlayan ilişkiselliği fark edememiş olmalarıdır. Bunun nedeni, belli momentlerde somut bir varlıkta ifade bulmadıkça toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesi söz konusu olamayacağı gibi, somut varlıkların kendi başlarına toplumsal ilişkilerin yerini tutmalarının da mümkün olmamasıdır. Örneğin Harris, değer birikim niteliği olmaksızın bir şeyin para olamayacağını ifade etmektedir:

> Para birikmiş değerdir. Birikmiş değer olarak rol oynayan başka kategoride şeyler bulunmaktadır, ancak bunlar para değildir; fakat birikmiş değer olmaksızın para olmayan bir şey yoktur (Harris, 1985: 10).

Buradaki kritik şey, "değerin nasıl biriktiği" sorusudur. Elbette buna ek olarak, "değerin ne olduğu" ve "değerin neden bir *şeyde* biriktiği" soruları da cevap verilmeyi daha az hak eden sorular değildir.

Değer birikimine paralel olarak, Keynes'in para analizinde zaman kavramının önemli bir yeri bulunmaktadır. Para, zaman içinde değeri saklayan bir varlık olarak aslında kendi bağımsız varoluşunu ifade etmektedir. Harris, bu zaman olgusunu, satın alma ve satış işlemlerinin eşzamanlı olmamasıyla ilişkilendirirken, bunun, paranın birikmiş değer olarak var olmasını gerektirdiğini ifade etmektedir (Harris, 1985: 11). Burada paranın bu tanımlı işlevlerini nasıl yerine getirdiği sorusunun cevabını, para nesnesinin kendinde bulmak mümkün değildir. Nitekim Ingham da, "Nihayetinde, *paraya değer kazandıran şey, bir borcun varlığıdır* (Ingham, 2004: 75), demekte, ancak toplumsal bir ilişki olarak borç olgusunu ortaya çıkaran süreçler ile para nesnesi arasındaki ilişkiyi kurmayı ihmal etmektedir. Bu nedenle, paranın meta olduğu fikrinden uzaklaşmakla kalmamakta, para nesnesinin tamamen ihmal edilebilir bir şey olduğu sonuca varmaktadır. Dahası, mübadeleyi, tamamen ürünler arası bir ilişki olarak tanımlamaktadır.

Oysa açık olan bir şey vardır ki, o da, paranın nesnesi pasif bir varlığa indirgendiğinde, paranın soyut karakterinin bir açıklama beklediğidir. Simmel,

ileride ele alınacağı gibi, bu soyut karakterin kendisinden farklı bir yere varmakta ve paranın tamamen soyut bir varlık olabileceğini belirtmektedir. Bu tür bir farklılaşmayı açıklarken de, ölçülen şey ile ölçüm olgusunun nitel olarak özdeşleşmek zorunda olmadığı tespitine başvurmaktadır. Bu bağlamda havanın sıcaklığının ölçümünün civalı termometre ile yapılıyor olmasını örnek vererek, nitelik olarak birbirinden tamamen farklı ve birbirinden bağımsız iki unsurun aynı ilişki içinde tanımlanabileceğini belirtmektedir. Böylelikle bunun, ölçülen şey ile ölçme işlevinin nitel farklılığını ortaya koyan bir olgu olduğunu ileri sürmektedir. Biçimsel olarak doğru olan bu yaklaşım, elbette civanın iç basıncının yükselmesinin havanın sıcaklığının doğrudan bir sonucu olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir.

Bu örneklerle anlatmak istediğimiz şey, paranın ve elbette değerin bir toplumsal ilişki olduğu gerçeği göz ardı edilmesi durumunda, para nesnesinin ya da değerin formunun tek analiz nesnesi haline gelmesinin, bunun da sürecin içsel mantığının tamamen yok sayılması anlamına geldiğinin vurgulanmasıdır. Bu durumu Marx, değere ilişkin tartışmaların, hemen her zaman değerin büyüklüğü tartışmaları çerçevesinde yürütülmüş olmasına dikkati çekerek ifade etmektedir.

1.3.1. Paranın Miktar Teorisi Üzerine Bir Not

Paranın miktar teorisi yüzlerce yıldır para hakkında yazan birçok yazarın ilgi odağı olmuştur. Para miktarı, paranın dolanım hızı, ürün miktarı ve ürün fiyatları arasında kurulan bu ilişkinin en klasik formu, Fisher'in formüle etmiş olduğu denklemdir: MV = QP. Para miktarı ile paranın dolanım hızının çarpımını, toplam ürün miktarı ile ürün fiyatları arasındaki çarpıma eşitleyen bu formülde, dolanım hızı ve ürün miktarı sabit kabul edildiğinde, para miktarı ile fiyat seviyesi arasında doğrusal bir ilişki kurulmuş olmaktadır.

Bu ilişki, bir para teorisi olarak kabul edilmesi aslında mümkün değilse de, fiyat seviyesindeki değişmeleri açıklayan bir formül olarak sıklıkla

başvurulan bir açıklama tarzı oluşturmaktadır. Keynes'in de ilk dönem çalışmalarında bu yaklaşımı benimsediğini, daha sonraları paranın reel etkisini teorisine dahil etmekle birlikte, paranın miktar teorisinin "uzun vadede" geçerliliğini koruyan bir ilişki olduğunu kabul ettiğini biliyoruz. İktisatçıların genellikle göz ardı ettikleri temel unsur, "uzun vade" kavramsallaştırmasının gerçekte bir zaman dilimiyle ilişkili olmayıp, teorik bir soyutlama olduğudur. Bu durumun farkında olan Keynes'in paranın miktar teorisini kabul etmeye devam etmesinin temel nedeni, daha sonra tartışacağımız gibi, aslında paraya ilişkin kavramsal bir yaklaşım geliştirmemiş olmasıdır.

Paranın miktar teorisi, özünde paraya ilişkin teorik düzlemde bir şey anlatmayan, parayı sadece bir mübadele aracı işleviyle ele alan bir formülleştirmedir. Para miktarı ile fiyat seviyesi arasında bir ilişki kurmak belirli konjonktürlerde doğrulanabilir olsa da, kendi içinde ne fiyata ne de paraya ilişkin bir tanım içermektedir. Para, fiyat, ürün miktarı gibi temel kategorileri veri alan bu yaklaşım, nispi fiyat yapılarını açıklama kapasitesine hiçbir koşulda sahip değildir. Daha önemlisi, ilgili bölümlerde ele alınacağı gibi, paranın miktar teorisi, ürün miktarı ile ürün fiyatı arasında doğrudan bir ilişki kurmakla, kategorik olarak farklı evrenlerin olguları arasındaki nitel farklılığı yok saymaktadır.

1.3.2. Siyasi Bir Olgu Olarak Para

Paranın nötr olup olmadığı tartışması ya da paranın miktar teorisi gibi yaklaşımlar, parayı basit bir piyasa aracı olarak ele almaktadırlar. Bu yaklaşımları, doğrulukları veya yanlışlıkları bir kenara bırakılırsa, temelde karakterize eden şey, ekonomi ile siyaset arasında bir ilişkiyi tamamen göz ardı etmeleridir. Parayı, iktisadi evrenin bir olgusu olarak tartışmak kimilerince belli sınırlar içinde mümkün görülebilir. Ancak özellikle neoliberal yaklaşımın dünyanın büyük bir kısmında egemenlik kazandığı son yirmi-otuz

yıllık dönemde iktisat ve politika egemen iktisat yazınında tamamen ayrı iki alan olarak tanımlanmakta ve bu ikisi arasındaki her tür ilişki, ekonominin kendi doğal ve olması gereken işlevselliğini olumsuz yönde bozan bir etken olarak ifade edilmektedir. Buna göre ekonomi, siyasetten bağımsız kendine özgü işleyiş yasalarına sahiptir ve siyasi etkilerden azade kaldığı ölçüde etkinliği artacak bir yapısal özellikle karakterize olmaktadır.

Piyasa ile siyasi düzlem arasında kategorik olarak kesin bir ayrım yapmak, her şeyden önce piyasanın tarihsel olarak ortaya çıkış sürecinin toplumsal ve siyasi niteliklerini göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Piyasa olgusunun tarihsel olarak en gelişkin biçiminin kapitalist üretim ilişkileri olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bunun doğrudan siyasi bir süreç olduğunu kabul etmek gereklidir. Çünkü özünde bir mülksüzleştirme olarak görülmesi gereken bu süreç, devlet iktidarının yasal ve zora dayalı araçlarla müdahil olduğu toplumsal bir mücadelenin bir ürünüdür ve doğrudan siyasi ve toplumsal sonuçları bulunmaktadır.

Ancak bunun yanı sıra, merkez bankası bağımsızlığından, sermaye hareketlerinin uluslararası düzlemdeki serbestliğine (finansal küreselleşme) kadar birçok önemli başlık, bugün sadece uluslararası düzlemde siyasi bir mücadelenin konusu olmakla kalmamakta, ülkelerin kendi içinde de siyasi güç dengelerini belli şekillerde yeniden düzenlemeyi gerektirmektedir. Tarihsel olarak para çıkarma tekelini elinde bulunduran siyasi iktidarların ya da para otoritelerinin, paranın miktarını değiştirerek ya da paranın metal bileşimiyle oynayarak kendine değer aktarmasından, bugünkü merkez bankası bağımsızlığına kadar birçok uygulama, gelirin yeniden dağılımını, sermaye birikim süreçlerini belirleyen politik süreçler olmuştur.

Ancak bizim burada kısaca üzerinde durmak istediğimiz husus, paranın toplumsal bir olgu olarak üretim ilişkileriyle bağlantısı ve bu ilişkilerin yeniden üretilmesinde oynadığı roldür. Genel olarak paranın, kapitalist meta üretimi ilişkileri içinde zorunlu olarak var olduğunu, bu üretim ilişkilerinin temelde para dolayımı ile gerçekleştirildiğini ifade etmiştik. Bunun yanı sıra, gelir dağılımı ilişkilerinin esas olarak farklı toplumsal kesimlerin üretim ilişkilerinde sahip oldukları yer ile belirlendiğini ve bu kesimlerin yaratılan

toplam gelirden aldıkları payın, parasal olarak gerçekleştiğini belirtmiştik. Gelirin, kapitalist üretim ilişkileri temelinde her koşulda parasal olarak gerçekleşiyor oluşu, toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde paranın özgül bir rol oynamasına olanak sağlamaktadır. Holloway, paranın değerden kategorik olarak ayrılmasını, mevcut toplumsal üretim ilişkilerinin kriz konjonktüründe sermaye lehine yeniden üretilmesini mümkün kıldığını belirtmektedir.

> Bir form olarak paranın değerden ayrı oluşunun paranın varoluşuna içkin olması, sermaye ve emek arasındaki ilişkinin bozulması ile bunun kapitalist kârlılığın azalmasında ifade bulması arasındaki zamansal farklılığı mümkün (ya da kaçınılmaz) kılan şeydir (Holloway, 1996: 17).

Ancak bundan daha temel bir eleştiri, bu kitabın ortak editörleri tarafından dile getirilmektedir: “Kapitalist sömürünün eleştirisi ‘paranın’ eleştirisini gerektirir ve sömürüden kurtuluş anlayışı paradan kurtuluş anlamına gelir” (Bonefeld ve Holloway, 1996: 6). Paradan kurtuluş, toplumsal üretimin özel mülkiyete dayalı bir işbölümüne göre gerçekleşmediği bir toplumsal yapıyı ima etmektedir. Dolayısıyla para “doğal” bir varlık olarak görüldükçe, toplumdaki sınıfsal çıkar karşıtlığının, iktidar ilişkilerinin yalın bir şekilde görülmesi de mümkün olmayacaktır.

Bunun arka planında genel olarak meta üretim ekonomisinin daha gelişkin bir tarihsel aşaması olarak kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıktığı bir süreç yer almaktadır. Cleaver, parayı, doğrudan ürünler ile insanların tüketimi arasına giren temel bir toplumsal ilişki olarak görmektedir: ücretli emek ve işçi sınıfının yaratılması her şeyden önce, kapitalistlerin kontrolündeki paranın insanlar ile geçim araçları arasındaki dolayım olarak dayatılmasıydı. Toprağın ve üretim araçlarının mülk haline getirilmesi, insanların bağımsız bir şekilde yaşamalarını imkansız hale getirmişti (Cleaver, 1996: 143).

Benzer yaklaşımların literatürde ve özellikle Marksist literatürde yaygın olduğunu bilinmektedir. Bu yaklaşım tarzı, bize, parasal ilişkiler aracılığıyla sadece bir meta mübadelesi ilişkisinin gerçekleşmekle kalmayıp, daha genel

düzeyde, eşitsizlikleriyle, sınıfsal çıkar karşıtlıklarıyla, bölüşüm ilişkilerinin yapısal adaletsizliğiyle birlikte toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretiliyor olduğunu hatırlatmaktadır. Böylelikle para sadece iktisadi düzlemde tanımlı ilişkileri değil, siyasi alandaki çıkar karşıtlığına dayalı ilişkileri de tanımlamanın zorunlu bir unsuru haline gelmektedir. Ancak bundan daha temel bir kategori, kapitalist üretim ilişkilerin en özlü bir şekilde tanımlayan sermaye kavramıdır.

1.3.3. Sermaye Olarak Para

Para tartışmalarında göz ardı edilen hususlardan biri sermaye kavramıdır. Sermaye tarihsel bir kategori olarak paranın aldığı özgül bir biçimdir. Sermaye tanımını özellikle modern toplumlara özgü niteliğiyle, yani ücretli emek kategorisiyle ilişkilendirerek yaptığımızda, para-sermayenin tarihsel niteliğini vurgulamış oluruz. Paranın sermaye formu, para kavramı tartışmasında özel bir yere sahiptir; bu form altında paranın salt bir mübadele aracı olarak görülmesi ve sembolik bir varoluşa indirgenmesi mümkün değildir. Dahası para olarak sermaye, mevcut iktisadi yapıyı kavramada merkezi bir role sahiptir.

Bu durumu kavrayan önemli iktisatçılardan biri Keynes'tir. Keynes'in geliştirmiş olduğu "parasal üretim teorisi", ileride tartışılacağı gibi, kapitalist sistemin analizini klasik iktisatçılardan kategorik olarak ayrıştırmaktadır. Keynes, bu konuda Marx'a da olumlu bir göndermede bulunarak, mevcut sistemi "metaların metalarla mübadelesi" mantığı içinde değerlendirmenin kesinlikle yanlış olduğunu belirtirken, girişimciler için temel davranış dürtüsünün, meta mübadelesi sonucunda elindeki parasal değeri çoğaltmak olduğunun altını çizmekteydi. Böylelikle üretim para-sermaye ile başlayıp, metaların satışının sonucunda yine parasal bir değer olarak sonlanmaktadır.

Sermaye kavramının Marx'ın analizindeki yeri, çok daha farklı bir niteliğe sahiptir. Sermaye parasal bir büyüklük olarak konmadan önce bir

toplumsal ilişki olarak tanımlanmaktadır: emekçilerin üretim araçlarından yoksun bırakılması süreci sermayenin de ortaya çıktığı süreçtir. Para-sermaye, ancak bu toplumsal ilişki temelinde tanımlanabilir; çünkü tüm üretim araçları gibi emek-gücünün de meta niteliğine bürünmüş olması, para-sermaye sahibinin iktisadi yapı içindeki öznel belirleyiciliğinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Marx'ın kapitalist yeniden üretim sürecini para-sermayeyle başlatıyor olması, Keynes'in yaklaşımına paralellik arz eden yönüdür. Ancak Marx için sermaye parasal bir büyüklük olarak başladığı bu sürece, öncelikle üretim araçları ve emek-gücü olmak üzere meta-sermayeye dönüşerek devam eder ve ancak üretilen ürünlerin değerleri piyasada realize olduktan sonra aslına döner. Böylelikle bu sürecin bütünü, para-meta-para momentlerini içermekte, homojen olmayan bir yapısallık arz etmektedir. Bu durum, para-sermayenin sürecin sonunda neden büyüdüğünü (ya da büyümediğini) de açıklayan ilişkilerin karakteristiklerini ortaya koymaktadır.

Kapitalist üretim ilişkileri piyasa düzlemine giren her şeyin metalaşmasını ve dolayısıyla bunların değerlerinin para aracılığıyla realize edilmesini varsaydığı için, para temel bir kategori olarak bu üretim ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır. Sermayenin bu üretim ilişkilerindeki asli varoluş biçimi, paradır. Kapitalist sistem içinde paranın niteliği, aynı zamanda sermaye olgusuyla da karakterize olmaktadır. Bu nedenle, para kavramına ilişkin bir analiz, sermaye kavramına sahip olup olmamakla (ve sermayenin nasıl tanımlandığıyla) bütünleştirilmek zorundadır.

1.4. SONUÇ

Para özgül toplumsal niteliği gereği, somut bir nesne gibi analiz edilemez. Paranın varoluşu, soyut ve somut nitelikleri birlikte barındırmaktadır. Parayı bu şekilde ele almak, paraya yönelik analizin kavramsal bir analiz olmasını gerektirmektedir. Bu kavramsal analizin temel sorusu, "para nedir?" ya da "para olma niteliği nedir?" türünden sorulardır.

Paranın ne olduğu sorusu, bizi, paranın doğası diyebileceğimiz şeyin sorgulanmasına götürmektedir. Para elle tutulur somut bir varlık olarak alındığı takdirde, bu tür soruların bir anlamı olmadığı açıktır. Böyle bir yaklaşımda para, göründüğü haliyle, somut bir nesne olarak, gözlemlenebilir bir varlık olarak incelenecektir.

Ancak parayı her şeyden önce toplumsal bir ilişki olarak tanımlamak, öncelikle “toplumsal olanın” doğasına yönelik bir tartışmayı zorunlu kılmaktadır. Toplumsal olanın doğası, yalnızca bir süreç olarak ele alınabilir ve bu sürecin gerçekliği ile toplumsal ilişkilerin kendini ifade ediş tarzı arasında kategorik bir ayrım, yöntemsel bir yaklaşımın temel niteliği olarak karşımıza çıkar.

Bundan sonraki bölümlerde, bu bölümde ele almaya çalıştığımız kavramsal yaklaşımı açık ya da örtük bir biçimde temel alarak, Marx’ın, Simmel’in ve Keynes’in parayı kavrayışlarını tartışmaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

MARX'TA PARA KAVRAMI

2.1 GİRİŞ

Marx'ın para kavramına ya da genel olarak kapitalist üretim ilişkilerine dair yazdıkları, sadece iktisat disiplini içine ve onun terminolojisine sığdırılması mümkün olmayan bir kapsama sahiptir. Bunun nedeni, Marx'ın, salt iktisatçı kimliğiyle anılmasını imkansız kılacak ölçüde mevcut toplumsal ilişkileri hem felsefi hem de eleştirel bir yöntemle ele almasıdır. Bir başka deyişle Marx için önemli olan, aşağıda eleştirel yöntemi tartışılırken görüleceği gibi, iktisadı, içinde bulunduğu toplumsal bütün bağlamında kavramaktır. Marx'ın yaklaşımını bu nedenle başkalarından ayıran unsurların başında, sadece kapitalist üretim ilişkileri içinde varlık bulan kavram ve kategorileri kullanarak bir analiz yapmak yerine, bu kavram ve kategorilerin ne olduklarını ve nasıl var olduklarını anlama uğraşı gelmektedir.

Belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkan bu kategoriler belirli toplumsal ilişkiler bağlamında mevcudiyet sahip oldukları için, bu kategorileri kullanarak, içinde tanımlı oldukları (veya varlıklarını borçlu oldukları) toplumsal ilişkileri açıklama uğraşı ile, bu kategorilerin kendisini ve dolayısıyla toplumsal ilişkilerin kendisini anlama uğraşı arasında teorik ve yöntemsel olarak önemli bir farklılık bulunmaktadır. Bu nedenle Marx'ın politik iktisada yaklaşımını belirleyen temel unsurlardan biri, kapitalist üretim ilişkilerinde tanımlı olan toplumsal kategorileri belli bir yöntemsel yaklaşımla

açıklamaya çalışması olmuştur. Nitekim *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* kitabının adının yanı sıra, *Kapital*'in alt başlığını oluşturan "politik iktisadın bir eleştirisi" deyimindeki eleştirellik de bununla ilişkilidir. Yani Marx, sadece tarihsel olarak ortaya çıkan kategorileri kullanarak, mevcut toplumsal ilişkilerin nasıl yeniden üretildiğini açıklamak yerine, bu toplumsal kategorilerin kendisini anlamaya, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin kendisini—bu kavram ve kategorileri mümkün ve gerçek kılan bir süreç olarak—anlamaya çalışmıştır. Ancak toplumsal ilişkilerin kendisinden doğan bu kavram ve kategorilerin nasıl açıklanacağı meselesi, kendi başına ele alınmayı hak eden bir yöntemsel tartışma gerektirmektedir.

Aşağıda bu yöntemsel yaklaşıma genel bir çerçevede değinildikten sonra, arkasından kapitalist üretim ilişkilerini tanımlayan ya da karakterize eden, ancak bizim para analizimizin gerekleriyle sınırlı temel kavramlar ele alınacaktır. Bu kavramların başında meta ve değer gelmektedir; para ise ancak bu kavramlara dair bir açıklama yapıldıktan sonra ele alınabilecek bir toplumsal kategoridir. Bunun bir nedeni, yani para kavramına ilişkin bir açıklamanın meta ve değer kavramlarına dayanıyor olmasının nedeni, paranın, tarihsel olarak kapitalist üretim tarzı ortaya çıkmadan önce de var olan kategorik bir olgu olmasıdır. Ancak kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte, para da, bu üretim ilişkilerine özgü ve onunla tanımlı bir karaktere sahip olmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle, yani ücretli-emeğe dayalı üretim ilişkileri egemenlik kazanıp meta üretiminin en ileri aşamasına ulaşmasıyla, meta toplumsal olarak yaratılan zenginliğin özgül tarihsel formu olmuş, değer ilişkileri toplumsal yeniden üretim sürecinin belirleyici yasası haline gelmiştir. Bu toplumsal ilişkiler bütünü, parayı da kategorik olarak özgül bir konuma ulaştırmıştır. İleride açıklanacağı üzere, Marx kapitalist meta üretim koşullarında tanımlanabilir olan soyut emek kavramını geliştirirken, bunu paranın içinde varlık bulduğu toplumsal nesnellik olarak kategorize etmiştir. Bu nedenle meta ve değer kavramına ilişkin açıklamalar, para tartışmasını öncelemek zorundadır.

2.2. MARX'TA YÖNTEM

Marx'ın yöntemi, Marksistler tarafından yürütülmüş ve yürütülmekte olan geniş bir tartışma konusu oluşturmaktadır.[1] Doğaldır ki, bu tartışmayı yürütenler arasında her konuda bir uzlaşma olmadığı gibi, meselenin bizzat Marx tarafından bir boşlukta bırakılmasını da, bu tartışmalara bir gerekçe olarak gösterenler bulunmaktadır.[2] Bu nedenle, burada, kimi yazarlardan, ama esas olarak Marx'ın eserlerinden yararlanarak ve para kavramı tartışmasının gerektirdiği çerçevede kalmaya özen gösterilerek bir yaklaşım geliştirilecektir. Özellikle para kavramı temelinde yöntemi ele almak, meta ya da değer gibi kavramların temel tartışma başlıkları olmasını gerektirmektedir. Dahası, bu kavramların hem kapitalist üretim ilişkilerini anlamada, hem de Marx'ın yöntemine ilişkin bir yaklaşım geliştirmede temel bir işleve sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Meta

Kapitalist üretim ilişkilerini analiz ederken, temel bir mesele, "toplumsal ilişkiler" kavramından ne anlaşıldığı ve "bunların gerçekliğinin *nerede*" olduğu konusudur. Sosyal bilimler terminolojisinde veya genel olarak teorik analizlerde sıkça kullanılan bu kavram, aslında genellikle herkes için bir şekilde bir anlam ifade ettiğinden fazla açıklanmaya gereksinim duyulmadan kullanılmaktadır. Ancak toplumsal ilişkiler olarak ifade edilen süreçleri ve bu süreçlerde ortaya çıkan kavram ve kategorileri anlamaya çalıştığımızda, bunların maddi gerçeklikte doğrudan bir karşılığının bulunmadığını görmekteyiz. Örneğin sermaye, değer, fiyat, para gibi kavramlar, doğada

[1] Bu konuyla bağlantılı olarak Christopher Arthur'un çalışmaları, Derek Sayer (1979), Marx'ın Hegel'le ilişkisi bağlamında Uchida (1988) , Smith (1990), Arthur (2004) örnek olarak gösterilebilir.
[2] Bu konuda Saad-Filho (2002)'nun birinci bölümüne bakılabilir.

kendileri olarak bulunan bir takım kategorik olgulara karşılık gelmezler. Bir makinenin sermaye haline gelmesi olgusunun makinenin kendisiyle açıklanabilir bir şey olmaması gibi; altın ve gümüşün para niteliği de elde edildikleri topraktan kendileriyle birlikte çıkmamaktadır. Bunun gibi örnekler çoğaltılabilir. Ancak her defasında söz konusu olan şey, bu tür toplumsal veya iktisadi kategorilerin maddi varlıklara indirgenemeyeceği gerçeğidir.

Ne var ki, bu toplumsal kategorilerin doğadan, maddi varlıklardan türetilemeyeceğini söylemek, bu toplumsal olguların maddi dünyada hiçbir izi sürülmeksizin zihinler dışında bir varoluş mekanı bulunmayan soyut kategoriler olarak var olduklarını söylemek de mümkün değildir. Bir başka deyişle, toplumsal kategoriler soyut nitelikleriyle "dünya işlerine hiç karışmadıklarını" söylemek mümkün değildir. Geçerken bir örnek vermek gerekirse, bir fabrikadaki makinelerin çalışma koşulunun sadece üretim için gerekli maddi koşullarla sınırlı olmayıp, bu üretimin toplumsal koşulu olarak kârlılık beklentilerini de karşılaması zorunludur. Bu nedenle, toplumsal kategoriler maddi varlıklara ve süreçlere indirgenemeyeceği gibi, maddi hayatın olmadığı bir dünyada bu toplumsal olguların varlıklarını sürdürmesi gibi bir durum da söz konusu olamaz.

Toplumsal ve maddi süreçlerin birbirini varsayması ya da birbirlerini koşullaması olgusu, toplumsal ilişkileri anlama ve açıklama sorunsalının temel unsurlarından biridir. Daha önceki toplumsal üretim ilişkilerinde olduğu gibi, kapitalist üretim ilişkilerinde de mevcut toplumsal yapının yeniden üretiminin sadece belirli toplumsal ilişkilerin değil, aynı zamanda ihtiyaç maddelerinin üretilmesi gerektiği bellidir; ancak toplumsal ilişkilerin özgül karakteri, üretimin dolaysız amacının bu ihtiyaç maddelerinin üretilmesi olmadığını göstermektedir.

Maddi zenginliğin özgül bir toplumsal forma sahip olmasının ya da zenginlik ile bunun toplumsal karakteri arasındaki kategorik ayrımın, Marx'ın kapitalist üretim ilişkilerinin analizinin çıkış noktası olduğunu söyleyebiliriz. Bu kategorik ayrımı ve bunların bileşimini, Marx'ın iki yönlü niteliği kendinde barındırdığını söylediği 'meta' olgusu en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Marx da, *Kapital*'e, meta kavramının analiziyle başlamaktadır:

"Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, "muazzam bir meta birikimi" olarak kendini gösterir, tekil meta bunun temel formudur"[3] (Marx, 1976: 125). Meta, hem zenginliği, hem de bu zenginliğin tarihsel olarak özgül toplumsal formunu bir arada ifade ettiği için temel bir kavramdır. Meta, bu nedenle *iki tür varoluşu kendinde birleştirir*. Bunlardan biri kullanım-değeri, diğeriyse değerdir. Yani meta, iki ayrı varoluşun özgül bir bileşiminin *kavramsal ifadesidir*. Bir metanın değeri, onun maddi varoluşundan kesin olarak ayrılır. Bu ayrı bir varoluş olduğu kadar, insanın maddi dünyaya yönelik algılarından ayrı, duyusal algı süreçleriyle açıklanması mümkün olmayan bir bilme tarzına tekabül eden bir olgudur.

Marx'ın analize meta kavramıyla başlamasının önemi, meta kavramının anlaşılmasının kapitalist üretim ilişkilerinin kavranması açısından temel niteliğe sahip olmasıysa da, bizim açımızdan bir önemi de, bu kategorik varlığın analizinin yöntem bağlamında sunduğu zenginliktir. Aşağıda da görüleceği gibi, metanın genellikle bir nesne olarak anlaşılması ya da bir nesnel varlığa indirgenmesinin yarattığı kavramsal sorunlar, para kavramında da ortaya çıkan kimi sorunların temelini oluşturmaktadır.

Ancak Marx'ın meta kavramıyla başlamasını bir diğer nedeni, soyut kategorileri kendinde şeyler olarak açıklamak yerine, gerçek süreçler içinde analiz etmesidir. Değer, mübadele-değeri, sermaye, para gibi kavramlar, metanın kendisinde, metanın üretiminde ve mübadelesinde açıklanabilir toplumsal kategorilerdir ve bu kategorilere metadan yola çıkarak ulaşmak, aynı zamanda materyalist yöntemin bir sonucu olarak görülmektedir.

Ancak metayı görünürdeki yalın halinden (yani salt yararlı bir nesne görünüşünden) karmaşık bir toplumsal kategoriye dönüştüren nitelikleri bulunmaktadır. Bu karmaşıklık, metanın bir yandan kullanım-değeri, diğer yandan da bir değer olmasından, yani kendi bedeninde bulunan özelliklerin yanı sıra maddi anlamda kendine içkin olmayan bir özelliği daha

[3] *Kapital*'in Sol yayınlarından çıkan Türkçe baskısında son ifade "bunun birimi tek bir metadır" (Marx, 1986: 49) şeklinde geçmektedir. Bu bir çeviri hatası değildir; *Kapital*'in ilk İngilizce çevirisinde yazılı olan budur. Biz bu çalışmada Ben Fowkes tarafından yapılan ve Penguin tarafından basılan çeviriyi esas alacağız. Kavramsal olarak daha tutarlı olmasının yanı sıra, İngilizce literatürde de genellikle esas alınan çeviri budur.

taşımasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle, meta, bir kullanım-değerinden öte bir şeydir; bu nedenle herhangi bir yararlılık nesnesi kendi içinde meta tanımının gerek şartı olmakla birlikte, yeter şartı olmaktan uzaktır. Meta ne bir nesnel varlıktır, ne de değer niteliğine referansla sadece soyut bir varlıktır. Meta olma özelliği, emek ürünü olan nesnelere toplumsal olarak atfedilmiş bir niteliktir.

Böylelikle karşımıza, iki ayrı nitelik birden çıkmaktadır: meta hem bir yararlılık nesnesidir ama aynı zamanda değerdir. Nesnel bir varlık olması itibariyle meta, bir kullanım-değerine sahiptir; ancak bu nesnel varoluş biçimi, onun değer olmasını belirleyen bir özellik değildir. Metanın değer taşıma niteliği, bu nesnenin toplumsal formudur. Dolayısıyla burada belirli bir olguda iki ayrı özellik birden tanımlamakta, ancak *var olduğunu bildiğimiz* bu iki özelliği aynı mekanda (metanın nesnesinde) gözlemleyememekteyiz. Marx, bunu şöyle ifade etmektedir: "Şimdiye kadar hiçbir kimyager, ne incide ne de elmasta mübadele-değeri keşfedebildi" (Marx, 1986: 98). Çünkü Marx'ın ifadesiyle, metaların "değer olarak nesnel karakterleri"[4] tamamen toplumsaldır.

Meta olarak tanımladığımız ve duyusal olarak yararlı bir nesne biçiminde kendi fiziksel varlığı içinde *algıladığımız* varlık, aslında kendi içinde değere[5] dair bir iz taşımamaktadır. Metayı kavramsal olarak sorunlu bir varlık haline getiren, işte bu olgudur. Bu olgu, toplumsal üretim ilişkileri içinde aynı zamanda metaya içkin bir çelişki olarak görünür. Metanın kullanım-değeri ile mübadele-değeri, kapitalist üretim ilişkileri içinde birbirlerini varsayan iki nitelik olup, tikel metanın kendi içinde çözülmesi mümkün olmayan bir çelişkidir. Bu çelişkinin bir nedeni de, ileride ele alınacağı gibi, bu iki niteliğin *aynı* kategorinin, yani metanın iki yönünü oluşturmasına karşın, varoluş

[4] Nesnellik, iki ayrı anlamda kullanılabilmektedir. Bunlardan biri, en yalın anlamıyla, maddi dünyanın kendisini ifade etmektedir. Bu nesnellik tanımı, böylelikle içinde öznelliği barındırmayan, insan düşüncesinden bağımsız bir varoluşu ifade etmektedir. Diğer taraftan nesnellik, öznellik karşıtı olarak kullanılmaktadır. Bu tanımıyla nesnellik özneyi yok sayan değil, tam tersine varsayan bir varoluşa karşılık gelmektedir. Toplumsal alan, bu anlamda öznel olanı varsayan, ancak özneye kategorik olarak dışsallaştırılabilen bir bilgi ve tecrübe nesnesi olarak tanımlanabilmektedir.

[5] İleride açıklanacak olmakla birlikte, geçerken, değerin bir toplumsal ilişki olduğunu, mübadele-değerinin metalar arasında değerin ifade buluş biçimi olduğunu ve fiyatın da, değerin para ile ifade bulduğu biçim olduğunu belirtelim.

mekanlarının *ayrı* oluşudur. Kullanım-değerinin mekanı metanın maddi varlığı iken, metanın değer niteliğinin varoluş mekanı toplumsal ilişkilerdir. Nitekim bu husus, ileride ele alınacağı gibi, bu iki niteliğin metadaki çelişkili birliğinin, para ve meta olarak ayrışarak bir başka düzeyde yeniden kurulmasının ve çelişkinin bir başka şekilde yeniden yaratılmasının ön koşulunu oluşturmaktadır.

Bireysel olarak insanlar, içinde yaşadıkları toplumsal yapıda, metayı, değerin ve nesnel yararlılığının "soyut ya da ilişkisel birlikteliğinde" kavrarlar; onlar için metanın iki özelliği birlikte vardır. Ancak bireysel kavrayış açısından sorun, metanın kendi nesnelliğinde var olmayan değer gibi bir olgunun *nasıl kavrandığı* meselesidir. Bir başka ifadeyle "algı nesnesinin tikelliği"ne karşılık, kavranan şeyin iki ayrı niteliğe birden sahip olmasıdır. Çünkü 'metanın' duyusal olarak algılanabilir nesnelliğine karşıt olarak, bu nesnellikte mevcut olmayan değer, sadece kavramsal düzeyde düşünsel (*ideal*) olarak vardır. Pilling'in belirttiği gibi, Marx, değer formunun 'düşünsel' (*ideal*) olduğunu söylerken, bunun, *ifade bulduğu* metanın elle tutulabilir, fiziksel formundan tamamen farklı oluşunu kastetmekteydi. Bir diğer deyişle değer-formu düşünseldir, ancak kesinlikle insan bilincinin dışında mevcuttur (Pilling, 1980: 174); yani insan zihninin bir ürünü değildir.

Düşünsel (*ideal*) olan ile Marx'ın kastettiği şey, değer formunun meta sahibinin sadece beyninde var olması değil, bir şeyin maddi varlığının (bir ceket örneğin), ortak hiçbir yanları olmayan, hayli farklı bir 'şeyin' (değer olarak ketenin örneğin) ifade formu olmasıdır. Bu ketenin [değer olarak] niteliği, bir ceket formunda *temsil edilmekte*, ifade edilmekte, cisimleşmektedir ve ceket, ketenin değerinin 'düşünsel' (*ideal*) ya da temsil edilen formu olmaktadır. Ve yalnızca bilinçte ifade edilen bir şey olmanın hayli ötesinde, bu temsil ediliş, insanın davranışlarını bilincinde olmadan fiilen belirleyen, tamamen nesnel bir ilişkidir. Ketenin içinde üretildiği toplumsal ilişkiler cisimleşmesini, ifadesini doğrudan, dolayımsız olarak değil, ceketin dolayımlı formunda (*in the mediated form of the linen*) bulmaktadır (Pilling, 1980: 175). Piling'in değer ilişkisini, "insanın davranışlarını, bilincinde olmadan fiilen belirleyen" bir olgu olarak tanımlaması, değere ilişkin

söylenebilecek en özlü ifadelerden biri olarak görünmektedir. Değerin toplumsal bir ilişki olma anlamında nesnelliği ve bu nesnelliğin bir düşünsel durum halini alması ile bu ilişkinin sadece bireyin zihninde soyut olarak var olması arasındaki karşıtlık da bu bağlamda açıklığa kavuşturulmuş olmaktadır.

Bu nedenle Marx, metayı tanımlarken maddi gerçeklikte karşılığı olmayan terimlerle tanımlamaktadır:

> Bir meta ilk bakışta son derece açık, basit bir şey olarak görünür. Ancak metanın analizi onun hayli tuhaf bir şey olup, metafizik ve teolojik inceliklerle dolu olduğunu ortaya koymaktadır. Kullanım-değeri olarak kaldığı sürece, ister insan ihtiyaçlarını karşılayan özellikleri itibariyle isterse bu özellikleri insan emeğinin ürünü olarak alması itibariyle ele alalım, gizemli bir tarafı bulunmamaktadır. … Fakat bir meta olarak karşımıza çıktığı andan itibaren, duyusallığı aşan bir şeye dönüşür (Marx, 1976: 163).

Metayı *bu şekilde* 'görmek' için, metanın kendisini dolaysız olarak ifade ettiği nesnellikten ayrı bir düzlemde başka bir varoluşa (daha) sahip olduğunu kabul etmek gereklidir. Ancak mesele, metanın, nesnelliği içinde kullanım-değeri iken, bu nesnel varlığının, aynı zamanda mübadele-değerinin maddi taşıyıcısı olmasından kaynaklanmaktadır.

> Bir şeyin yararlılığı, onu kullanım-değeri haline getirir. Ama bu yararlılık, boşlukta salınmamakta; metanın fiziksel özellikleriyle koşullanmış, bundan ayrı bir varoluşa sahip değildir. … Kullanım-değerleri yalnızca kullanımda ya da tüketimde realize olurlar. Kullanım-değerleri, taşıdıkları toplumsal form ne olursa olsun zenginliğin maddi içeriğini oluştururlar. Burada inceleyeceğimiz toplum biçiminde, bunlar, aynı zamanda mübadele-değerinin maddi taşıyıcılarıdır (Marx, 1976; 126).

Ancak Marx'ın analizinde, yukarıda da belirtildiği gibi, açık olmayan, dahası meseleyi daha da karmaşıklaştıran ifadelere rastlamak mümkündür.

> Kullanım-değeri olarak metalar, her şeyin ötesinde birbirlerinden nitelik olarak ayrılırlar; ama mübadele-değeri olarak yalnızca nicelik olarak ayrılırlar ve dolayısıyla bir zerre kullanım-değeri içermezler. O zaman, eğer metaların kullanım-değerini göz ardı edersek, geriye bir tek emek ürünü olma özellikleri kalmaktadır (Marx, 1976; 128).

Metanın tanımı, birçokları için, kullanım-değeri ve mübadele-değerinin bileşimi olarak verilir ve bilinir. Asıl ilginç olan, Marx'ın bu tanımı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Bir Katkı* kitabının daha ilk satırlarında kullanmış olup, *Kapital*'de böylesi indirgemeci bir tanıma yer vermemiş olmasıdır. Burada Marx'ın *Kapital*'e almadığı cümle, metanın, kullanım-değeri ve mübadele-değeri olarak iki yönlü niteliğe sahip olduğu şeklindeki tanımıdır. Böyle bir tanıma Marx, *Kapital*'in birinci cildinin ilk sayfalarında yer vermemiştir. Bunun nedeni, metanın fiziksel bir varlık olarak nesnelliği ile değer olarak nesnelliği arasındaki *ayrımın niteliğidir*. Bir nesne olarak alındığında, kendi yalıtılmışlığı içinde kullanım-değeri mevcudiyetini korumakla birlikte, hiçbir şey, meta olarak mevcudiyete sahip değildir. Marx'ın ifadesiyle:

> Metalar dünyaya kullanım-değeri ya da maddi mallar biçiminde gelirler. Bu onların düz, basit, doğal biçimidir. . . . Metaların değer olarak nesnelliği … bir insanın onu nerede bulacağını bilmediği bir şeydir. Metaların değer olarak nesnelliğine bir tek atom bile girmez; bu hali, onun fiziksel nesne olarak maddi duyusal nesnelliğinin tam karşıtıdır. Bir metaı elimizde istediğimiz gibi evirip çevirebiliriz; onu değere sahip bir nesne olarak kavramak yine de imkansız kalacaktır. Metaların değer olarak nesnel karakterleri, tamamen toplumsaldır (Marx, 1976: 138-9).

Bu cümlelerin gösterdiği gibi, Marx'ın toplumsal kategorilerinin mevcudiyeti, bunların bize göründüğü nesnel biçimlerin kendisine indirgenebilir değildir; biz toplumsal kategorilerin varoluş mekanını toplumsal ilişkilerin nedenselliklerinde bulabiliriz ancak. Bu toplumsal ilişkiler içindeki varoluşun bilince çıkması, bu ilişkiler içinde öznelliklerini kazanan ve bu ilişkilerin aktörleri olarak hareket eden bireylerin zihinsel süreçlerinde tanımlanabilir bir olgudur. Bu nedenle, paranın nesnesi paranın ne olduğu sorusunun cevabını aradığımız mekan olamaz; eğer paraya kavramsal olarak bir mekan arayacaksak, bu, parayı zorunlu kılan toplumsal ilişkilerin kendisi olmalıdır.

Görüldüğü gibi, bu tartışma, Simmel'in de en azından başlangıçta benimsediği yaklaşımda olduğu gibi, iktisadı aşan bir boyuta sahiptir. Para kavramına yaklaşımın içermesi gereken temel unsurların başında, dolayısıyla paranın bir araç olarak ne yaptığı gelmemektedir; hatta bunun ileri bir düzeyde ele alınması gereken bir somutluk olduğu söylenebilir. Paranın nasıl kavrandığı, gerçekliğinin nerede tanımlandığı sorunlarının tartışılması, somut iktisadi süreçleri öncelemeli, bu süreçlere iktisat terminolojisinin sağlaması mümkün olmayan kavramları ve kavrayış tarzını dahil etmelidir. Biz burada bu tartışmaya girmeyeceğiz, ancak bu tartışmayı, gerek Marx'ın tahlilini anlamaya ve açıklamaya çalışırken, gerekse diğer yazarların para analizlerini ele alırken, bu sorunsalın nasıl ele alındığı ya da ele alınıp alınmadığı meselesinin kritik bir unsuru olarak değerlendireceğiz.

2.2.2. Toplumsal ve Maddi Süreçler

Marx'ın yöntemine ilişkin bir tartışmanın önemli bir başlığı olabilecek bu tartışmayı, belli ölçülerde parantez içine alınmış bir not olarak ele almaya çalışacağız. Bu tartışmayı daha geniş ve kapsamlı bir şekilde ele almamamızın nedeni, aslında bunun Tez'in Marx bölümüne ait analizin tümüne dolaylı ya da dolaysız olarak içsel olmasıdır. Hatta bu tür bir

tartışmanın Marx'ın temel sorunsallarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda meta bağlamında ifade ettiğimiz “metanın çifte karakteri” olgusu, bunu göstermektedir. Ancak Marx'ın tüm toplumsal kategorileri, aslında böyle bir ikili yapıyı barındırmaktadır. Örneğin sermaye ile üretim aracı, değer ile para, somut emek ve soyut emek ve benzeri ikili kategoriler, maddi ve toplumsal süreçlerin birbirini varsaymasını, aralarındaki çelişkiyi, sürecin diyalektik niteliğini ortaya koymaktadırlar. Bu çelişki, maddi ve toplumsal nitelikleriyle birlikte, sürecin mantığını ve dinamiğini oluşturmaktadır. Örneğin sermayenin ücretli-emek ile üretim araçlarını bir araya getirdiği aşama, sürecin sonunda üretilmiş olan ürünlerin satılarak kârın realizasyonu mantığıyla harekete geçmektedir. Bu kâr realizasyonu, üretim aşamasının tüm somut niteliğiyle bir zıtlık oluşturmak üzere, maddi üretimin gerçekleşmesinin ardındaki temel dürtüyü oluşturmaktadır.

Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerini, bir artık-değer realizasyonunu varsayan bir değer üretim süreci olarak tanımlayabiliriz. Bu tanımın önemi, aslında değer olarak maddi anlamda hiçbir şeyin üretilmiyor oluşuna karşılık, sürecin mantığını ve amacını belirleyen şeyin bizzat değer üretiminin kendisi olmasından kaynaklanmaktadır. Üretilen şey, bizzat belirli kullanım-değerlerinden başkası değildir ve değer bu ürünlerin kendisine içkin olmadığı için, kullanım-değerleri üretimi ile değer *üretimi* arasında dolayımsız bir ilişki bulunmamaktadır.

Ancak sürecin kendisinden, bu kategorik ayrımı ortadan kaldıran, meta üretimi kavramsallaştırması altında bu “ikili üretim” sürecinin mantığını özdeşleştiren bir anlayışın türediği açıktır. Bunun en iyi örneği de, ana akım iktisat olarak adlandırılan iktisadi yaklaşım ve benzerleridir. Bu yaklaşımlarda maddi ve toplumsal süreçler arasında kategorik bir ayrım yapma gereksinimi hiç duyulmamakta, sürecin bütününde maddi olgular toplumsal kategorilerle özdeşleştirilmektedir. Bunun bir gerçekliği elbette bulunmaktadır. Marx, bunu, iki meta üreticisi arasındaki ilişkinin “olduğu gibi” göründüğünü, yani üretim sırasında iki insan arasında bir toplumsal ilişki olarak değil de, iki kişi

arasında maddi bir ilişki ve iki meta arasında da toplumsal bir ilişki gibi göründüğünü belirtmektedir (Marx, 1976: 465-6).

Bu görüntünün aslında zihinlerde yarattığı yansıma, bu iki sürecin özdeşliği yanılsamasıdır. Toplumsal ve nesnel ontolojileri sanki aynı gerçeklik içindelermiş gibi kavramamızı sağlayan şey, toplumsal ve nesnel gerçekliğin birbirini varsayan bir karaktere sahip olması ve sürecin mantığıdır. Biz bu iki boyutlu varoluşu birlikte kavrar, birlikte yeniden üretiriz. Maddi olgularda toplumsal nitelikleri görürken, toplumsal nitelikleri de maddi varlıklarda tanımlarız. Bu yaklaşım, toplumsal yeniden üretim sürecinin kendiliğindenliği içinde, ne bir yanılsama gibi görünür, ne de bireyler açısından bir yanlışlık ifade eder. Bu yaklaşım, toplumsal gerçekliğin dolayımsız bir şekilde bireylerin zihinlerindeki yansımasıdır. Ancak amacımız toplumsal ilişkileri, bu ilişkilerden doğan kategorileri anlamak; toplumsal ilişkilerin kendi içsel mantığından doğan krizleri açıklamak olunca, yöntemsel bir yaklaşım ve kavramsal bir analiz zorunlu olmaktadır. Marx'ın yönteminin esasını oluşturan unsurlardan biri, budur.

Toplumsal ve maddi süreçleri kategorik olarak ayrıştırmak, Marx'ın “somuttan soyuta ve ardından tekrar soyuttan somuta ilerlemek” yaklaşımını bir ölçüde kabalaştırmak anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi Marx, somutu, bir sürü belirlenimin yoğunlaşması olarak ele almaktadır (Marx, 1973: 101). Dolayısıyla kimi somut olguların soyut birçok belirlenimin karmaşık bir bileşimi olması olgusu, toplumsal ve maddi kategorilerin ayrıştırılmasının yalnızca zihinde mümkün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla burada kavramsal bir analiz yapmakta, yöntemsel olarak da, somut bir kategoriden onu mümkün kılan toplumsal sürece doğru sistematik bir analiz yapmaktayız. Somut bir olgunun analizi, biz onu zihnimizden soyut belirlenimlerinden kategorik olarak ayrıştırmış olsak da, aslında daha en başından, en dolayımsız varoluşundan itibaren, onun toplumsal nitelikleri içinde zihnimizde yeniden üretimini varsaymaktadır. Bu bağlamda, analiz, kendi bütünselliği tam olarak kurulana kadar, somut kendi soyut belirlenimleri içinde yeniden üretilene kadar, somutun kendisi eksikli kalacaktır. Rubin somutun soyut

bağlamı içinde yeniden üretilişi için para olgusundan yola çıkarak bir örnek vermektedir:

> Marxgil değer teorisi şu kavramlar üzerine kurulmuştur: soyut emek, değer, mübadele-değeri ve para. Eğer parayı—bu kavramlar arasında en karmaşık ve en somut olanı—alır ve para kavramını inceleyerek, paranın temelinde yatan kavram olarak mübadele-değerine geçiş yaparsak; eğer sonra, mübadele-değerinden değere ve değerden de soyut emeğe; daha somut olandan daha soyut kavrama doğru hareket etmiş, yani analitik yöntemi izlemiş oluruz" (Rubin, 1994: 38).

Buraya kadar açıklananlardan iki unsurdan oluşan bir ara sonuç çıkarmak mümkün görünmektedir. Bunlardan biri, bizim toplumsal hayatı kendiliğindenliği içindeki kavrayışımızın, toplumsal ve maddi nitelikleri özdeşleştirme eğilimimizdir. Diğeri ise somut, tikel bir olgunun, aslında gerçek niteliğinin, onu bir belirlenim olarak kavranmasıyla ilgilidir. Bu iki sorunsala ilişkin olarak, toplumsal ve maddi nitelikleri ayrıştırmak ve bunları belirli bir sistematik içinde yeniden aynı gerçekliğin, karşılıklı belirlenim içindeki iki yönü olarak yeniden bir birlik olarak kurmak, mümkün ve gerekli görünmektedir. Bu bağlamda meta kavramı, bu analiz yönteminin uygulanabileceği en iyi olgulardan biri olarak görünmektedir: bir yanıyla maddi bir varlık olarak, diğer yanıyla da değer olarak.

Burada meta ve onun çift yönlü karakteri bağlamında, buraya kadar yapmaya çalışılan analizde zımnen beliren, önemli bir husus daha karşımıza çıkmaktadır. Metanın bir maddi ve diğer toplumsal iki karakterinden söz ettikten sonra karşımıza çıkan temel sorulardan biri şudur: metayı *nasıl biliriz*? Bu soruyu gündeme getiren şeyin, salt maddi bir varlık olmayan metanın toplumsal niteliklerinin bilince çıkarılması süreciyle ilgili olduğu açıktır. Maddi bir varlık, bir kullanım-değeri olarak meta, kendi fiziksel varlığı içinde bizim duyusal algılarımızla bildiğimiz bir varlıktır. Buna karşılık, Marx'ın ironik bir şekilde ifade ettiği gibi, iktisadi formların analizinde ne bir mikroskobun, ne de kimyasal bir katalizörün bir faydası olmaktadır (Marx,

1976: 90). Metalarda ortak olan değer niteliğinin ne geometrik, fiziksel veya kimyasal bir özellik, ne de bir başka doğal özellik olması mümkündür (s. 127).

O zaman şu soru kendiliğinden belirmektedir: değeri nasıl biliriz? Buraya kadar yapmaya çalıştığımız analizin şu cevabı vermemizi mümkün kıldığı söylenebilir: bireysel varoluşumuzun değer ilişkilerinin içinde tanımlı olmasından. Daha açık bir ifadeyle, bizzat bu değer ilişkileri içinde kazandığımız öznellik, bu ilişkilerin mantığını içselleştirmiş olmamızdan başka bir anlama gelmemektedir. Bizim değeri bilmemiz, değer ilişkileri içinde tanımlı bir toplumsal ilişkinin yeniden üretim sürecinde öznel bir varoluşa sahip olmamız demektir ve bireyselliğimiz, tüm bilinç unsurlarıyla birlikte, toplumsallığımızın dolayımsız bir sonucudur. Marx'ın ifadesiyle, “her şeyden önce biz, bireye karşıt soyutlama olarak “toplum” varsayımını terk etmeliyiz. Birey, *toplumsal varlıktır*” (Marx’tan aktaran Clarke, 1991, s. 53).

Kendi toplumsallığımızın dolayımsız bir sonucu olarak bilincimize içkin olan toplumsal bir kategorinin ne olduğu sorusu, bu nedenle, aynı zamanda, kendi biliş süreçlerimizin bir sorgulaması anlamına gelmektedir. Ancak bu çalışmada bu tür epistemolojik tartışmalara elbette girmeyeceğiz. Hatta bunun belli yönlerden sorunlu olabileceği dahi ileri sürülebilir; çünkü konumuz bireyi ve bireyin dolayımsız bildiği kategorilerin (örneğin para) sistematik analizi olduğu için, bizi bu bağlamda ilgilendiren, sadece, verili kategorilerle toplumsal ilişkileri analiz etmekle, toplumsal ilişkileri analiz ederek verili kategorileri kendi tarihsel bağlamında yeniden üretmek arasındaki yöntemsel yaklaşım farklılığıdır.

2.2.3. Toplumsal Kavram ve Kategoriler ve Marx'ın Eleştirel Yöntemi

Bireyin toplumsallığı, dolayısıyla, toplumsal kavramları kendi bilincine içselleştirmesi olarak ifade bulmaktadır. Birey, bu kavramlar aracılığıyla kendi toplumsallığını anlamlandırırken, aynı zamanda toplumsal ilişkiler içindeki

rolüyle de bu kavramların toplumsal gerçekliğini yeniden üretmiş olmaktadır. Toplumsal kavramlar, insanların zihinlerinde var olan soyut kategoriler olarak görünürken, aslında toplumsal varoluşun nedenselliğini içinde barındıran, bireylerin bu nedensellik temelinde hareket etmesini sağlayan bir mantık olarak belirmekte, bireysel varoluşun sınırlarını aşmaktadır. Böylelikle toplumsal kategorilerin varoluş mekanının, toplumsal ilişkiler olduğunu söylemek de mümkün hale gelmektedir.

Yukarıda meta olgusunu tartışırken, metanın toplumsal niteliğinin, yani onun değer niteliğinin, bizzat metanın kendi nesnelliğinde var olmayıp, Marx'ın deyimiyle, tamamen toplumsal olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla metayı meta yapan fiziksel bir olgudan söz etmek de mümkün değildir. Metanın kullanım-değeri, onun olmazsa olmaz koşuludur; ancak değeri bu fiziksel nitelikten türetmek imkansızdır. Nitekim metayı tarihsel bir kategori yapan da, insanların her çağda ihtiyaçları için maddi üretim gerçekleştirmiş olmalarına karşın, bunların sadece belirli toplumsal koşullar altında değer niteliğini almış olmalarıyla karakterize edilen olgudur.

Toplumsal kavramlar doğrudan toplumsal ilişkilerin kendisinden türediği ve bunları ifade ettiği için ve bu kavramlarla düşünmek bireylerin toplumsallıklarının verili bir koşulu olduğu için, toplumsal kavramların sadece insanların zihninde olduğunu söylemek de imkansız hale gelmektedir. Toplumsal kavramların ne maddi olgulara ne de tikel varlıklar olarak bireylerin zihinlerine içkin olduğunu vurguladığımıza göre, bu durumda toplumsal kavramlar için tek bir varoluş mekanı kalmaktadır: toplumsal ilişkilerin nedenselliği veya bir başka deyişle bu ilişkilerin yeniden-üretim mantığı. Toplumsal kavramların gerçekliği, toplumsal varoluşları içinde insanların belirli bir nedenselliğe göre hareket etmesinde bulunmaktadır.

Kapital'in alt başlığını oluşturan "eleştiri" olgusunun varlık nedeni de bizzat toplumsal kavramların gerçekliğinde aranmalıdır. Eğer bu kavramlar toplumsal ilişkilerin kendisinden türüyorsa, bu kavramların kendisiyle toplumsal ilişkileri açıklamak, kendi içinde bir paradoks olarak görülmelidir. Backhaus'un, "değerin, paranın ve sermayenin biliminin imkansızlığı" (Backhaus, 2005: 13) olarak nitelediği durum da, bu paradoksla ilişkili

görünmektedir. Bu imkansızlık zemininde kalındıkça, yani eleştirel bir yaklaşım geliştirilmedikçe, iktisat, Backhaus'un deyimiyle, "kendisini kavrayamayan gizemli bir bilinç formu" (s. 17) olarak kalacaktır. Backhaus aynı makalesinde şöyle belirtmektedir:

> Benim düşünceme göre, eskiden olduğu gibi şimdi de, Marx'ın 'iktisadı' ile diğer tüm Marksist olmayan iktisat türleri arasındaki birinci ve en önemli farklılığı oluşturan şudur: bu iktisat türleri iktisadi formları ve kategorileri düşünmeden, yani bunlara ilişkin düşünce geliştirmeden kabul etmektedirler. Marx, tersine, bu formları ve kategorileri toplumsal ilişkilerin ters çevrilmiş formları olarak 'türetmeye' çalışmaktadır. Marx'ın iktisadi düşünceye ilişkin merkezi eleştirisi, bunların 'hazır formları' 'zaten gerçekten mevcut' olarak kabul etmesi, bu formların 'mevcudiyetini' (*existence; Dasein*) varsayması; kavramlarını 'günlük tecrübeden' alması, bunları 'ampirik dünyadan' çıkmış, bunlar sanki 'gökten düşmüş' gibi iktisadi teoriye girmiş ve bu formlar yalnızca somut koşullarda 'olgusal olarak ele alınmaktaymış', iktisat teorisi 'bu formları verili öncüller olarak varsaymaktaymış' gibi almasıdır (Backhaus, 2005: 21).

Bu kategorilerin biliminin yapılabilmesi, bu kategorilerin mevcut olmadıkları ama mevcudiyetlerinin varsayıldığı süreçlerin analiziyle mümkün görünmektedir. Bu durumu sermaye kavramı bağlamında açıklamak, bir ölçüde mümkündür. Sermaye, yukarıda da belirttiğimiz gibi, üretimin maddi koşullarını varsayan ancak buna indirgenmesi mümkün olmayan bir ilişkidir. Sermaye, yalnızca, kendi kendini çoğaltan bir değer ilişkisi olarak kavrandığı zaman gerçek anlamını bulmuş olmaktadır. Sermayenin sürekli büyüyebilmesi ise, kendisiyle çelişkiye düşmesi, kendisini yok etmesiyle mümkündür. Bu açıklamanın sadece metafizik bir soyutlama olmadığını, en özet haliyle, Marx'ın M-C-M' formülasyonu ortaya koymaktadır. Buna göre sermaye, başlangıçta para olarak bir varlığa sahipken, sürecin sonunda nicel olarak değişmiş (sistemin mantığının iyimser bir varsayımıyla büyümüş)

olarak kapitaliste dönmektedir. Ne var ki, sermayenin bunu gerçekleştirmesi için, öncelikle kendisinin en soyut ve tek gerçek biçimi olan para niteliğinden çıkması, üretimin maddi koşularına (üretim araçları, emek-gücü, vs.) dönüşmesi, yani kendisi olmaktan çıkması gerekmektedir. Sermaye para niteliğinden çıktığı anda, fiziksel bir varlık haline gelmekte; aslında kendisini yok etmektedir. Marx'ın deyimiyle bu, ölümcül saltodur: çünkü sermayenin kendini para formu içinde yeniden var etmesi, bu fiziksel varoluştan çıkmasına bağlıdır.

Böylelikle tanım gereği değer olarak büyüme zorunluluğu içindeki sermayenin büyümesi koşulu, kendisine yabancılaşmasına bağlıdır. Sermaye reel üretim sürecine girmek, burada değer olarak büyümek ve ardından bu değeri realize etmek zorundadır. Burada hemen belirtilmesi gereken iki husus vardır. Birincisi, maddi üretim sürecinin bir değer yaratma süreci olarak varsayılması, bu somut üretim aşamasının yalnızca *toplumsal bir bağlamda* kavranmasıyla mümkündür. Çünkü yukarıda metayı ele alırken, fiziksel varlığı içindeki meta ile onun değer niteliğinin birbirlerini dolayımsız gerektirmediğini belirtmiştik. Burada da somut üretim sürecinde aslında üretilen metanın maddi varlığıdır ve bunun değer niteliği sadece bir varsayım olarak söz konusudur. İkinci husus da, değerin realize edilmesi olgusunun, yani mübadele aşamasında metanın satılması zorunluluğunun, sermayenin değer olarak yeniden üretilemeyeceği olasılığını varsaymasıdır. Üretimde maddi olarak var olmak zorunda olan sermaye, bu aşamada, aynı zamanda kendisinin yeniden değer olarak hayata dönemeyebileceğinin olasılığını taşımaktadır. Bu da, değer olarak varoluşun, metanın madde olarak varoluşundan ayrı bir mekanda söz konusu olduğunu bize bir kez daha göstermektedir.

2.3. DEĞER TEORİSİ

2.3.1. Değer Teorisine Yöntemsel Bir Yaklaşım

Değer teorisi Marx'ın karşıtları tarafından reddedilen, ancak takipçileri tarafından da en fazla tartışılan konudur. Marx karşıtlarının değer teorisini reddetmelerini anlamak çok zor değildir. Elbette değer ile mübadele-değeri arasında Marx'ın yaptığı ayrıma özel bir dikkat göstermeksizin, değeri bir nicelik olarak belirleyen sürecin yalnızca bir emek faaliyetine indirgenmesi, birçokları için yanlış bir yaklaşımdır. Emeğe böyle bir nitelik atfetmenin sorunlarının yanı sıra, üretime katılan sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji, girişimcilik gibi unsurların değerin belirlenmesi sürecine katılmaması anlaşılabilir bir şey olarak görünmemektedir.

Burada emek ile sermaye arasında yapılan kategorik ayrımın teknik bir ayrım olmayıp, toplumsal ilişkilerden doğan bir ayrım olmasının, bu tür bir yaklaşım sahibi için bir önemi olmadığı açıktır. Sermayenin toplumsal bir kategori olarak, üreticilerin üretim araçlarından yoksun bırakılmasıyla tanımlı olması, doğal ya da maddi değil, tarihsel bir olgudur. Dolayısıyla maddi üretimin öznesinin emeğin yanı sıra sermaye olarak da görünmesi, yukarıda ele aldığımız yöntemsel sorunlar temelinde açıklanması zor olmayan bir sonuçtur. Maddi üretimin öznesi olan emek ile üretimin maddi koşullarının ayrılması, hatta üretim sürecinin olduğu gibi, meta mübadelesi sürecinin de belirleyici öznesinin sermaye olması, emeğe değerin yaratıcısı olarak bakılmasına engel teşkil eden asıl nedendir.

Marx karşıtlarını, Marx'ın kullandığı kavramları ve yöntemi kullanmadıkları için eleştirmek ne kadar anlamsızsa, Marksist yazarları aynı nedenle eleştirmemek de bir o kadar yanlıştır. Değer teorisiyle ilgili bir tartışmada ilk dikkat çekilmesi gereken yer, bizzat emek kavramının kendisidir. Çünkü Marx'ın “değer yaratan emeği” üretimde belirli bir kullanım-değeri üreten emekten kesin olarak ayrılmaktadır. Bilindiği gibi metanın çifte

karakterinden yola çıkan Marx, “metalarda içerilen emeğin çifte karakterini keşfedenin ilk kendisi olduğunu” belirtmektedir. Metanın kullanım-değeri ve değer niteliğini kategorik olarak ayıran Marx, bu ikisini yaratan emeği de “somut emek” ve “soyut emek” olarak ayırmaktadır. Bu nedenle Marx’a sadık kalan bir değer teorisi yorumunun tartışmayı öncelikle Marx'ın kendi kavramlarıyla sürdürmesi bir zorunluluk olarak görünmektedir.

Aslında yukarıda, metanın çifte karakterini tartışırken ve metanın değer niteliğinin somut bir içeriğinin bulunmadığını, bunun tamamen toplumsal bir olgu olduğunu belirtirken, yöntemsel olarak bizi Marx'ın soyut emek-somut emek ayrıştırmasına götürecek yolu da tanımlamış olmaktaydık. Çünkü metanın değer niteliği maddi bir içeriğe sahip değilse, “değerin yaratıcısı” sayılan emeğin bizzat kullanım-değeri üreten emek olduğunu söylemek kendi içinde çelişkilidir. Bu nedenle, yukarıda Marx’ın söz ettiği metafizik özelliklerden somut bir üretici faaliyet olarak emeğin kendisine ulaşmak aslında mümkün değildir. Bu ancak belirli dolayımlarla ve emeği somut bir faaliyet dışında bir şey olarak anlamakla mümkün olabilir[6]. Bu durumda, metanın ne olduğu sorusu, aynı zamanda onu “yaratan” emeğin ne olduğu sorusu olarak yeniden formüle edilmek zorundadır. Çünkü Milios’un da belirttiği gibi “zenginliğin,” yani yararlı şeylerin tümünün büyük bir çoğunlukla emek ürünü olması, sadece kapitalizm için değil, tüm üretim tarzları için geçerlidir ve her üretim tarzında, bir işçi-üretici ile üretim araçları arasında tarihsel olarak değişen bir ilişki varsayılmaktadır (Milios, 2002). Metanın maddi biçimiyle zenginliğin kendisi olması ile bu zenginliğin meta formu alması arasındaki ayrım ve çelişki, kapitalist üretim tarzına özgüdür sadece. Ancak zenginliğin bu toplumsal formunun nasıl var olduğu meselesi, açıklanmayı gerektirmektedir.

Aynı sorunsalı bir başka şeklide ifade eden Fleetwood, metanın değer olarak varoluşu sorununu gündeme getirmektedir. Buna göre metaların kendisini ve onlara atfedilen nitelikleri, dolaysız veri kabul etmemiz mümkün

[6] Daha sonra ele alınacağı gibi, burada mesele, emeğin nesnel üretimin öznesi olmasıyla, metanın toplumsal niteliğinin öznesi olmak arasındaki ayrımın, kapitalist üretim ilişkilerine dair temel bir karakteristiği olmasıdır.

değildir. Eğer sabit, olmuş, değişim geçirmeyen varlıkların metafiziği gibi bir şey kabul etmeyeceksek, varlıklar hiçbir zaman kendileridir diyemeyiz (*entities never are themselves*); varlıklar kendileri olurlar (*entities become themselves*). Metalar, kullanım-değeri, mübadele-değeri, *kendileri olarak var olmazlar*, *kendileri olurlar*. Böylelikle, "kendileri olmuş olanlar" ile "henüz kendileri olmamış olanlar" arasında bir ayrım yapan yazar, bu kategorik unsurları, potansiyel ve fiili varlıklar olarak nitelemektedir (Fleetwood, 2000: 178).

Aslında yukarıda Marx'tan alıntıladığımız gibi, metanın mübadele-değerinin metanın nesnel varlığına içkin bir şey olmadığını ve bunun herhangi bir kimyasal analizle bulunmasının mümkün olmadığını ifade ederken, aynı sorunsalı kendisi özlü bir şekilde ifade etmiş oluyordu. Genel olarak bakıldığında mesele, nesnel bir varlığın kendi maddesine içkin olmayan toplumsal bir niteliği kendi nesnesiyle birlikte taşımasıdır. Buradaki 'taşıma' nitelemesi, göründüğü şekliyle fiziksel bir taşıma değildir; bu taşıma işlevi, insanların bu nesnel varlıklara atfettikleri bir nitelik; daha doğrusu, insanlar arasındaki ilişkinin gerçekleşme biçimidir. Çünkü toplumsal ve maddi varoluşun özdeş süreçlermiş gibi görünmesinin kavramsal sorunları, bu taşıma işlevinde de karşımıza çıkmaktadır ve öyle görünmelerine rağmen bu nesneler bu nitelikleri aslında kendi bedenlerinde taşımamaktadırlar.[7]

Nesnel bir varlık olarak metanın ne olduğu sorusuyla ilişkili bir diğer soru da, 'değerin yaratılması' meselesidir. Nasıl meta sadece maddi bir varlık olarak gösterilemezse, aynı şekilde değerin kendisi de maddi bir içerikte tanımlanamaz. Bu durumda, Marx'ın kimi kesin ifadelerine rağmen ("metaların ortak özellikleri onların emek ürünü olmasıdır") değerin yaratılması işlevini ya da eylemini, belirli (somut) bir emeğe atfetmek de mümkün olmayacaktır. Elbette, Marx'ın değer yaratan emek olarak nitelediği emeğin "soyut emek" olduğu yukarıda belirtilmişti, ancak metanın tanımında

[7] Metaların değerlerini kendi bedenlerinde taşımıyor olmaları ve kendilerinde ifade bulmasının imkansızlığı meselesi, aşağıda ele alacağımız gibi, paranın kategorik olarak var olmasının temel koşulunu oluşturmaktadır. Kendisi olarak var olmayan değer, kendisi dışında bir şey aracılığıyla *görünmek* zorundadır.

olduğu gibi, soyut emeğin tanımında da, onun ne olduğu ve nasıl gerçeklik kazandığı meselesi, aynı şekilde tartışmaya açık bir konudur.

> [Marx] emeğin tamamen toplumsal (sadece toplumsal bir gerçekliğe sahip) bir kategori olduğunu ve en küçük maddi bir atom içermediğini vurgulamıştı. Bu nedenle Marx ne zaman 'emek' ve 'değer' arasındaki ilişkiden söz etse, kafasındaki her zaman *soyut* emektir. Değer yaratan, yani şeylerle özdeşleşmiş toplumsal ilişkiler kümesini yaratan ve yeniden yaratan, bu soyut emektir" (Pilling, 1980: 45).

Üretimin basit bir teknik süreç olmadığını, aynı zamanda verili toplumsal önvarsayımların (*presupposition*), toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi olduğunu vurgulayan Marx, şunu ifade etmektedir:

> Önvarsayımlar gerek teoride gerek pratikte somut fiili insan eylemlerinden (toplumsal eylemlilikten) önce gelen veriler olarak alındıkları halde, bunların ancak somut fiili insan eylemleri sayesinde gerçekliğe kavuştuğu, önvarsayımların ancak toplum tarafından yeniden-üretilmeleri sayesinde ve ancak bu süreç içinde var olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Teoride önvarsayımdan başlanıp, sonuçta yine önvarsayıma, ama toplum sayesinde yeniden-üretilen bir şey olarak bir önvarsayıma varılır; dolayısıyla önvarsayım, toplumun fiili emeğini bir araç olarak kullanıp *kendi kendini* yeniden-üretiyormuş gibi gözükür. Bu, *kapitalizmin mantığının teoriye yansımasıdır*. Oysa hareket noktamız olan önvarsayım zaten belli bir toplum, belli sınıfsal yapılar ve üretim ilişkileri içinde geçerli olan, o toplumdan doğan, o toplumun özgül yeniden-üretim sürecini varsayan bir önvarsayımdır. Yani gerçek temel, *toplumun* önvarsayımı üretmesidir, tersi değil (Marx, 1979: 136-7).

Burada bir toplumsal ilişkinin kendi kategorik sonuçlarıyla birlikte insan zihninde nasıl bir toplumsal koşul haline geldiğinin özlü bir ifadesini görmekteyiz. Bu durumu, değerle de ilişkilendirmek mümkündür. Maddi bir

olgu olarak var olmayan değer, üretimin toplumsal niteliğinin mantığında, onun nedenselliğinde aranmalıdır.

2.3.2. Değer ve Mübadele-Değeri

Marksist yaklaşımda karşılaşılan temel problemlerden biri, değer ile mübadele-değeri arasında kategorik bir ayrım yapılmamasıdır. Marx'ın da bu ayrımı örneğin *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Bir Katkı* kitabında henüz yapmayıp, daha sonra *Kapital*'de yapıyor oluşu, meselenin çok da basit olmadığını göstermektedir.

Marx'ın bu ayrıma ilişkin yaptığı en önemli uyarı ile *Kapital*'in ilk bölümünde karşılaşmaktayız:

> Bu bölümün başında alışılageldiği biçimde, bir metanın hem kullanım-değeri hem de mübadele-değeri olduğunu söylediğimizde, bu kesin olarak söylemek gerekirse, yanlıştı. Bir meta kullanım-değeri veya yararlılık nesnesidir ve bir değerdir. Metanın kendi doğal biçiminden ayrı olan değeri kendi özgül ifade biçimini alır almaz meta gerçekten olduğu gibi iki yönlü bir şey olarak görünür. Bu ifade biçimi mübadele-değeridir ve meta yalıtılmış bir şekilde bakıldığında hiçbir zaman bu biçimi almaz; ancak farklı türde bir ikinci meta ile değer ilişkisine veya bir mübadele ilişkisine girdiğinde alır (Marx, 1976: 152).

Marx, gerçekliğinin tamamen toplumsal olduğunu belirttiği değerin, bu nedenle yalnızca metalar arasında tanımlı bir toplumsal ilişkide görünebileceğini belirtmektedir. Ancak burada, meta ile meta arasında toplumsal ilişki olarak ifade edilen şeyin, aslında metalar *hakkında* insanlar arasındaki bir ilişki olduğunu söylemek, daha uygun görünmektedir. Metaya içkin olarak mevcut olmayan değerin, belirli bir ilişki içinde *görünüyor olması*, yöntemsel olarak hayli önemli bir noktaya işaret etmektedir. Çünkü böylelikle

değerin “ne olduğu sorunsalı”, aynı zamanda “değerin ifade bulma sorunsalı”yla ilişkilendirilmiş olmaktadır. Bunun para kavramıyla ilişkisini şu şekilde ifade etmek mümkündür: kendisi olarak görünmeyen değerin kendisi dışında bir şey dolayımıyla görünmesi zorunludur. Aynı bağlamda, Rubin, politik ekonominin temel tüm kavramlarının (değer, para, sermaye, kâr, ücretler, vs.) maddi bir karaktere sahip gibi göründüğünü söylemektedir (Rubin, 1972; 45). Marx’ın değer teorisini incelemeye, meta fetişizmi kavramı ile başlamak gerektiğini belirten Rubin, maddi varlıkların toplumsal niteliklerin yerini alması olgusunu şu şekilde ifade etmektedir:

> Bir şeyin değer, para, sermaye vs. özelliğini alması, onun doğal özellikleri nedeniyle değil, meta ekonomisi içinde bağlantılı olduğu toplumsal üretim ilişkileri nedeniyledir. Böylelikle toplumsal üretim ilişkileri şeyler aracılığıyla “sembolize edilmez,” fakat şeyler aracılığıyla gerçekleşir (Rubin, 1972: 11).

Ve yine Marx’ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* kitabında söyledikleri, önemli bir vurgu içermektedir:

> Şimdiye kadar metanın iki yönünü—kullanım-değeri ve mübadele-değeri—inceledik, fakat birbirlerinden ayrı olarak. Oysa meta, kulanım-değeri ile mübadele-değerinin doğrudan birliğidir ve o yalnızca diğer metalarla ilişkisi içinde metadır. Metaların mübadele süreci, metalar arasında var olan gerçek ilişkidir. Bu, birbirlerinden bağımsız olarak bireylerin yürüttüğü toplumsal bir süreçtir, fakat bireyler bu ilişki içinde meta sahipleri olarak yer almaktadırlar. Bireyler birbirleri için metaları var olduğu sürece var olurlar ve böylelikle mübadele sürecinin bilinçli temsilcileri olarak görünürler (Marx, 1970: 41).

Bu alıntıdaki ifadenin, yukarıda *Kapital*’den aktardığımız ‘düzeltmeyle’ çelişmekte olduğu görülmektedir. Burada Marx, metayı, kullanım-değeri ile mübadele-değerinin *dolayımsız birliği* olduğunu ifade ederken, yukarıda,

Marx'ın, bu ifadenin sözcüğün gerçek anlamıyla yanlış olduğunu belirttiğini aktarmıştık. Nitekim bu tartışma, para kavramıyla bağlantısı açısından da önemlidir. Paranın sembolik bir şeye indirgenmesi sorunu da bununla doğrudan ilgili olmakla birlikte, paranın değerin dolayımsız bir temsilcisi konumuna indirgenmesi de, değer ile mübadele-değeri, dolayısıyla değer ile parasal fiyat arasındaki kategorik ayrımın göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Böylelikle değerin kategorik olarak ayrı bir varoluşa sahip olduğu, bunun mübadele ilişkileri içinde farklı bir süreçte ifade bulduğu ve bu ikisinin tanım gereği birbirlerinden görece bağımsız hale gelebileceğini belirtmek gerekmektedir.

2.3.3. Değer kavramı

Meta kavramını karmaşık hale getiren olgu, aslında değer kavramının kendisi, daha doğrusu, değer kavramına bir açıklama getirme uğraşıdır. Çünkü mübadele-değerinin ve bunun parasal ifadesi olan fiyatların ne olduğu sorusunu bir problematik haline getirmediği sürece, kişinin bu tür kavramsal tartışmalara girmesinin bir gereği bulunmamaktadır. Bu tartışmanın temelinde, yukarıda tartışmaya çalıştığımız, "toplumsal kavramların ne oldukları, nasıl bir mevcudiyete sahip oldukları" sorunsalı yatmaktadır. Bu sorunsalın analizi götürdüğü yer ise, doğrudan duyusal algının konusu olmayan şeyleri, kavramları, toplumsal olguları, maddi varlıklarla *birlikte* nasıl kavrayabildiğimiz sorunsalıdır.

Metayı herhangi bir yararlılık nesnesinden ayıran esas nitelik, bu nesnenin değere sahip olmasıdır. Bir nesnenin değere sahip olması ise, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi, nesnel değil[8], kavramsal bir olgudur. Ancak bu, toplumsal ilişkilerin ve kavramların, nesnel süreçlerden bağımsız

[8] Burada nesnellikten kastedilen şey, maddiliktir. Daha önce de belirtildiği gibi, toplumsal ilişkiler içinde yer alan bireye referansla, toplumsal yapının kendisi de bir nesnellik olarak tanımlanabilmektedir.

bir varoluş alanına sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Bunu ima edecek bir yaklaşım ya da ifade, Marx'ın maddeciliğiyle uyuşmayacak, onun idealizm eleştirisinin olduğu kadar, Feuerbach'a yöneltilmiş olan, "öznelliği idealizme terk etme" şeklinde ifade edebileceğimiz türden bir maddeciliğe yönelik eleştirinin de hedefi olacaktır.

Derek Sayer'e göre, Marx'ın Engels'le birlikte *Alman İdeolojisi*'ni yazdığı sıralarda ilk planda karşı çıktığı şey, maddi ve ideal olanın farklı evrenlermiş gibi ayrıştırılması olasılığıydı. Orada *basitçe* ideal olanın önceliğine karşı çıkılmıyordu; itiraz, mantıksal olarak önceliğine, ideal olanın bağımsız bir şekilde var olduğu fikrine yönelik olarak yapılıyordu. Marx ve Engels eleştirilerini, bilincin, bilincin temeli olan toplumsal bireylerden ve onların fiili durumlarından *ayrıştırılmasına* yöneltiyorlardı ve idealizmi mümkün kılan da bu ayrıştırmaydı. Eğer bilincin, insan eyleminin bir yönü olduğu gösterilecekse, insan eyleminin kendisinin de indirgenemez biçimde insan bilincini içermekte olduğunun gösterilmesi gerekliydi. "Yaşam bilinç tarafından belirlenmez, bilinç yaşam tarafından belirlenir" ifadesi, dışsal bir nedensellik ilişkisi yerine içsel bir gerekirlik ilişkisi olarak anlaşılmalıydı (Sayer, 1979: 4).

Bu durumda, metanın nesnel bir varlık olup, bunun yanı sıra toplumsal olarak belirlenmiş karakteristikleri nasıl kendi benliğinde var edebildiği, temel bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle, "değerin ne olduğu ve nerede mevcut olduğu" sorusu, cevap beklemektedir. Değer meselesini ve daha sonra görüleceği üzere para meselesini karmaşıklaştıran şey, bu iki kavramın da *ifade bulduğu biçimin* bu kavramların kendisi ile özdeşleştirilmesinin mümkün olmamasıdır. Yani toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesi sürecinde bunların ifade biçimleri olarak ortaya çıkan olguların, ilişkilerin yerine konması, yöntemsel olarak yanlıştır. Değer, mübadele-değeri ya da fiyat olarak ifade edilirken, hem bu dışsal bir ifade olmaktadır, hem de sadece değer olarak değil, değerin belli bir ölçüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, değerin ne olduğu sorusu, onun

ölçüsünden[9] bağımsız bir varlık alanı olmasa da, ayrı olarak ele alınmayı hak etmektedir. Belki de Marx'ın belirttiği gibi, değerin kendisini ifade ederken, aynı zamanda bir değer büyüklüğü olarak *görünmesindeki* paradoksun altını çizmekte yarar bulunmaktadır. Nitekim Marx'ın kendinden önceki iktisatçılara yönelttiği en önemli eleştirilerden biri, değere ilişkin tartışmayı, mübadele-değeriyle sınırlayıp, sadece nicel bir tartışmayla yetinmiş olmalarıdır. Vygodski'nin belirttiği gibi, kapitalist üretim tarzını ölümsüz ve doğal kabul eden iktisatçıların çıkış noktaları, onları, değerin yalnızca büyüklüğünü tartışmak yanlışına sürüklemiştir (Vygodski, t.y.: 69).

Değer, birçok Marksist tarafından, emeğin metada "cisimleşmesi" olarak görülmektedir. Buna göre, yukarıda da ifade edildiği gibi değerin varlık sebebi, metada somutlaşan emektir. Ancak bu yaklaşımın sorunu, yukarıda da değinildiği gibi, farklı toplumsal ilişkiler içinde fizyolojik anlamda emeğin—kimi maddi koşullar bir kenara bırakılacak olursa—ortak özellikleri arasında ayrım yapmayı imkansız kılacak ölçüde genel olmasıdır. Oysa Marx'ın analizinin, tarihsel olarak belli bir toplumla, yani kapitalist meta üretimi ilişkileriyle sınırlı olduğu bilinmektedir. O zaman, tarihsel bir kategorinin açıklamasının, tarih dışı kavramlarla yapılmasının yöntemsel olarak yanlış olduğunu belirtmekle başlamanın uygun olduğunu söyleyebiliriz bu yaklaşımın eleştirisine.

Eğer emek, genel, 'tarih dışı' bir üretim faaliyetinin adıysa; yani tarihsel olarak farklı tüm toplumsal yapılarda yaşamak ve ihtiyaçlarını gidermek için insanların başvurdukları üretken faaliyetin adı emek ise, değerin neden sadece kapitalist üretim ilişkilerini karakterize eden bir toplumsal ilişki olduğunu sormak gerekmektedir.[10] Elbette buna karşı getirilebilecek ilk itirazlardan biri, değerin üretken somut bir faaliyetle ilgili olmayıp, yani bizzat emek faaliyetinin bir sonucu olmayıp, bu faaliyetin amacıyla ilgili olduğu, toplumsal üretimin piyasa aracılığıyla gerçekleşen bir işbölümüne dayalı olarak gerçekleştirildiği şeklinde olabilir. Daha basit bir anlatımla, değerin

[9] Burada değerin ölçüsü ile kastedilen, toplumsal emek zamanı, ölçütü ise para olarak nitelenebilir.
[10] Marx'a göre değer kavramı sermayeden eskidir, ama bu kavramın tam olarak gelişimi, sermayeye dayalı bir üretim tarzını varsaymaktadır (Arthur, 2004: 24).

üretimde değil, üretilen ürünlerin piyasada satılması sırasında ortaya çıkan bir nitelik olduğu ileri sürülebilir. Marksist yaklaşım içinde böylesi bir yorum bulmak herhalde mümkün olmasa da, bu yaklaşımın aslında, toplumsal ilişkileri görünürdeki formları itibariyle ele almak anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim değeri sadece bir mübadele ilişkisi olarak almak, iktisat disiplini içinde yöntemsel olarak sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Ne var ki, değerin mübadele aşamasında ortaya çıktığını ileri sürenler için de değerin ne olduğu sorusu varlığını korumaktadır.

Ama daha önemlisi, yöntemsel olarak, mübadele sürecini kendinde bir şey olarak almanın ne kadar doğru olduğunu tartışmaktır. Mübadeleyi iktisadın merkezine yerleştirme eğilimleri, mübadeleyi bir zorunluluk haline getiren şeyi, yani üretimin toplumsal niteliğini göz ardı etmektedirler. Üretim toplumsal işbölümü temelinde gerçekleştiği için üretilen ürünlerin mübadele edilmesi zorunluluğu, iktisadi ilişkilerin tanım aralığının üretim aşamasını da kapsamak üzere genişletilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Toplumsal üretim ilişkilerine kapitalist meta üretimi olarak damgasını vuran şeyin aranması gereken yer, bu nedenle mübadele aşaması değil, üretim aşamasıdır. Kapitalist üretim ilişkilerini analiz ederken, üretim, bölüşüm ve mübadele aşamalarını kendi içinde yalıtılmış düzlemler olarak ele almanın, yöntemsel olarak kimi yanlışlara yol açması kaçınılmaz görünmektedir. Konumuz itibariyle, üretimin toplumsal işbölümüne dayalı olarak gerçekleştiriliyor olması, mübadelenin bu üretim yapısının zorunlu bir boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle meta mübadelesine dayalı olarak bir değer ilişkisi açıklaması, meta mübadelesini zorunlu kılan üretim yapısını göz ardı ettiği sürece, analize yanlış bir noktadan başlamak anlamına gelecektir.

Eğer emeği tarihsel olmayan bir üretim faaliyeti olarak alırsak, buradan tarihsel bir kategori olarak değere ulaşılamayacak olması açıktır. Bu durumda sorulması gereken soru, “değeri yaratan emeğin ne olduğu” sorusudur. Fizyolojik anlamda emekten, emek ürününün zorunlu toplumsal biçimi olarak herhangi bir değer kavramına varılamaz (Rubin, 1994: 40) ise, o zaman değeri yaratan emeğin genel, somut, üretim faaliyeti sırasında harekete

geçen faaliyet olmadığını söyleyebiliriz. Elbette, Marx'a göre değeri yaratan, kategorik olarak soyut emekten başkası değildir; ancak soyut emekle ilgili olarak, metanın toplumsal karakteri ya da değerin kendisiyle ilgili sorduğumuz soruların aynılarını sormak, meşrudur. Yani soyut emeğin "ne olduğu," "nasıl tanımlanması gerektiği" ve "mevcudiyetini nereden bildiğimiz" soruların, soyut emekle ilgili argümanların temel referansı olması gerekmektedir.

Soyut emek, değer gibi, sermaye ya da para kavramı gibi, varlığı nesnel olarak gösterilemeyecek bir toplumsal kategoridir. Arthur'un da vurguladığı gibi eğer değer tamamen toplumsal ise, bu durumda belirli bir metaya içsel bir değer aramak, açık biçimde boşunadır ve bizim, onun içinde geliştiği ilişkilere doğru, metanın dışına çıkmamız gereklidir. Değer, Marx'ın belirttiği gibi, yalnızca metalar arasında toplumsal bir ilişki olarak görünebilmektedir[11] (Arthur, 2000: 43). Bu nedenle, emeğin somut biçimiyle değer yaratan bir eylem olarak tanımlanması mümkün değildir. Dahası ortada belirli bir maddi varlığı üreten faaliyet olarak somut emek varken, soyut emeğin bu somut emekte içerildiğini ileri sürmek, değerin metada içerildiğini ileri sürmekten farklı bir şey değildir. Dolayısıyla, biz, değerin, mübadele ilişkileri içinde ifade bulduğunu söylemekle, sadece değerin hangi toplumsal koşullar altında somut bir ifade kazandığını söylemiş olmaktayız. Ancak bu, ne değerin ne olduğunu açıklamakta, ne de değerin emek ile ilişkisini açıklamaktadır.

Soyut emek, üretimin farklı kollarında uygulanan farklı türde somut emeklerin toplamını varsayar, derken Rubin (1972: 40), aslında, soyut emeğe bir açıklık getirmiş olmaktan uzaktır. Çünkü soyut emek, nesnel olarak somut emeklerle ilgilidir; ancak somut emeklerin ne toplamı, ne de bir biçimidir. Aynı, değerin metalarla ilgili olup metaların kendisine içkin olmaması gibi, soyut emek de somut emeklere içkin bir şey değildir. Aslında Marx'ın kullandığı kimi ifadeler, kendi teorisine sadık kalmak, hatta bu teoriyi daha

[11] Ama burada hemen belirtmek gerekir ki, sadece değerin göründüğü yer ile mevcut olduğu yer arasında bir ayrım bulunmakla kalmayıp, değerin ifade bulduğu biçimin dolayımsız bir biçimde değerle ilişkilendirilmesi de mümkün değildir.

sağlıklı bir şekilde ifade etmek adına bir anlamda düzeltilmeye de çalışılmaktadır. Örneğin, Knafo, Marksistlerin çok sık kullanmakta bir beis görmedikleri "değer üretilmesi" ifadesinin doğru bir niteleme olmadığını ileri sürmektedir: Değerin *üretildiği* kavramı, değer imgesini bir ürün olarak yansıttığı için belli ölçüde yanlıştır. Eğer emek ile değer arasında bir bağlantı varsa, bu, emeğin ürünü olarak değer kavramından başka bir yerde olmalıdır (Knafo, 2007: 83-84). Değer kavramının maddi varlığa içkin bir şey ve doğrudan somut emeğin ürünü olarak anlaşılmasının hayli yaygın bir durum olmasına bakılırsa, bu tür uyarıların haksız olduğunu düşünmek için de fazla bir gerekçe bulunmamaktadır.

Bu bağlamda kimi yorumları ele almak, sadece bu tür yanlış yorumlara örnek vermek açısından değil, terminolojik titizliğin önemini vurgulamak açısından da kritik bir öneme sahip görünmektedir. Marx üzerine çalışmalarıyla tanınan David Harvey, kullanım-değeri, mübadele-değeri ve değerin maddi olarak metada içerildiğini belirtmektedir (Harvey, 1999: 1). Bu tür bir tanımlama, birkaç yönden hayli sorunlu görünmektedir. Birinci olarak, bu üç kategorinin *aynı varlıkta* içeriliyor olması, kavramsal olarak yanlış görünmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Marx, metayı, kendi maddi varlığı içinde aldığında kullanım-değeri olmaktan başka bir fiziksel nitelik içinde görmemektedir. Diğer taraftan metanın değer niteliği, metaya kavramsal olarak içkin, ancak varoluş mekanı metanın maddesi olmayan bir olgudur. Üçüncü olarak, metanın değeri ve mübadele-değeri kendi varlığında bütünleştirmesi, imkansız bir durumdur. Aşağıda ele alınacağı gibi, mübadele-değeri, değerin formudur ve metanın kendi varlığında değil, yalnızca bir başka metanın bedeninde varlık kazanan bir formdur.

Harvey'in son çalışması olan *A Companion to Marx's* Capital adlı kitapta ise, değeri somut emeğe indirgeme yanlışından kurtulamamaktadır. Marx'ın, "emeğin değer teorisini" kendi zamanında fazla savunma ihtiyacı duymadığını belirten Harvey, bunun nedeninin, kendi çağdaşı olan birçok Ricardo'cunun bu yaklaşımı benimsemiş olmasıyla açıklamaktadır. Bugün bu teorinin, kimi Marksistler tarafından bile reddediliyor oluşu, yazara göre, bu teoriye bir açıklama getirilmesi gerekliliği doğurmaktadır. Harvey'e göre Marx,

bu teoriyi savunmak isteseydi, maddi altyapı kavramına başvuracaktı: eğer herkes şelale manzarası olan bir ev, vicdan ve onur gibi şeylerin ticaretini yaparak yaşamaya çalışsaydı, kimse hayatta kalmayı başaramayacaktı. Gerçek üretim, yani doğanın emek süreci içinde dönüştürülmesi bizim varoluşumuz için bu nedenle önemli bir unsur olup, bütün insan yaşamının üretimi ve yeniden üretiminin temelini oluşturan şey de bizatihi bu maddi emektir (Harvey, 2010: 61).

Marx'ın değer teorisini aynı yerde bir tercihe indirgeyen Harvey, Marx'ın değer teorisini görüldüğü gibi bir somut emek sorunsalına indirgemektedir. Oysa değer teorisi üretimin toplumsal niteliği ile ilgilidir ve toplumsal bir ilişki olduğu için, maddi anlamda bir ispata da açık değildir. Marx'ın değer teorisinde kritik olan nokta, emeğin değer yaratması değil, değeri yaratan emeğin hangi emek olduğu meselesidir. Harvey, burada değer yaratan emek ile somut ürünler üreten emek arasındaki tüm ayrımı ortadan kaldırmakta, soyut emek ve somut emek ayrımını geçersizleştirmekte ve metanın çifte karakteri olarak nitelenen durumu anlamsızlaştırmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak Murray'ın yazdıkları, aynı zamanda Harvey'e bir cevap niteliği taşımaktadır:

> *Değer-üreten emek somut emekten mantıksal olarak ayrılır*. Somut emek dolayımsız, duyusal, özgülken; değer üreten emek düşünsel, soyut, evrenseldir. Değer üreten emek bir soyutlama, bir düşünsel varlık olduğu için, değer dolayımsız olarak görünemez; kendisi dışında bir şey olarak görünmek zorundadır (Murray, 1993: 51).

Saad-Filho ise, kapitalizmde emeğin anlam ve önemini çözümlemek için, emeğin özü *soyut emekten* hareket edilmesinin potansiyel olarak daha verimli olduğunu belirterek şöyle devam etmektedir: Soyut emek, basitçe, doğrudan artı-değer üretiminde yer alan ücretli işçilerin gerçekleştirdikleri emek olarak tanımlanabilir. (Saad-Filho, 2002: 11). Yazarın burada yaptığı tanımın, somut emek tanımından nasıl bir farklılığı olduğu yeterince açık değildir. Yazarın soyut emeğe tanıdığı üstünlüğe rağmen, ister Saad-

Filho'nun tanımıyla doğrudan artı-değer üretiminde kullanılan emek olsun, isterse başka alanda kullanılan emek olsun, ücretli işçinin gerçekleştirdiği emeğin somut emek olduğunu söylemek mümkündür. Harvey'de olduğu gibi, değer yaratma süreci somut emek faaliyetine indirgendiği sürece, hangi kavramın kullanıldığının bir önemi kalmamaktadır.

Saad-Filho, daha sonra, kapitalizm altında emeğin genellikle ikili bir belirlenime sahip olduğunu belirtmektedir: hem somut hem de soyut. Somut emek olarak çalışma, yazara göre, dönüştürücü bir faaliyettir; soyut emek olarak çalışma ise, özgül bir toplumsal biçim tarafından içerilmekte veya onun içinde ve onun aracılığıyla var olmaktadır (Saad-Filho, 2002: 11). Emeğin ikili bir belirlenime sahip olduğunu söylemek, aslında soyut emek ile somut emeği yanlış kategorize etmek anlamına gelmektedir. Çünkü somut emek ile soyut emek arasında dolayımsız hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle bunlar, aynı şeyin iki ayrı yönü olarak tanımlanması imkansız kategorilerdir. Kicillof ve Starosta da benzer bir yaklaşıma sahiptirler. Yazarlara göre somut emek ve soyut emek, aynı üretken faaliyetin iki ayrı yönü olarak ele alınmalıdır (Kicillof ve Starosta, 2007: 20). Emeği soyut emek ve somut emek olarak ayırmanın, aslında bu ikisi arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiyi sağlayan dolayımı tam olarak kavrayamamak anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Soyut emek üretim sürecine toplumsal olarak içkindir. Soyut emeği tikel emeğe ve/veya tikelliği içinde metaya bakarak görmek imkansızdır. Soyut emek, üretimin toplumsal niteliğine bir nedensellik olarak içkindir. Soyut emeğin mevcudiyeti, bu nedenle tikel metalarda ve somut üretim aşamasında değil, emekçilerin üretime toplumsal olarak katılmalarının mantığında aranmalıdır. Somut emek gerçekleşirken, yani somut üretim aşamasında, her emekçi ve her somut emek, bir diğer emekçiyle ve somut emekle toplumsal olarak ilişkilidir. Bu nedenle her bir somut emek gerçekleşme aşamasında soyut emeğin de gerçekleşmesi olarak nesnel bir gerçekliğe sahiptir.

Burada ilginç ve önemli bir diğer husus da, Marx'ın değer analizinde söz konusu olan toplumsal ilişkilerin, basit meta mübadelesi temelinde değerlendirilmesinin mümkün olmadığı iddiasıdır. Engels'in yorumu

nedeniyle, birçokları tarafından Marx'ın kapitalist üretim ilişkileri analizinin basit meta mübadele ilişkisi olarak yorumlandığını belirten Arthur, bunun yanlış olduğunun altını çizmektedir:

> Bu aslında bir *yanlış okumadır*: doğrusu şudur ki, *Marx hayatında 'basit meta üretimi' terimini hiçbir zaman kullanmamıştır*. Aynı şekilde, ikincil bir türev form olarak kapitalist biçimde üretilmiş meta terimine de başvurmadığı kesindir (Arthur, 2004: 19).

Arthur'un belirttiğine göre, *Kapital*'in tüm ciltlerinde, basit meta üretimi kavramı, yalnızca bir kere, Engels'in editör olarak eklediği bir dipnotta geçmektedir (Arthur, 2004: 19). Değer ilişkisini tanımlarken ele alınan toplumsal ilişkiler kavramının hangi zemine oturtulduğu ve toplumsal ilişkiler bütünlüğünden ne anlaşıldığı bu nedenle önemlidir. Değer gibi soyut emek de, ancak kapitalist üretim ilişkileri temelinde tanımlı toplumsal bütünlükte açıklanabilir bir kavramdır. Bu bağlamda Arthur, önemli bir ayrım yaparak, lineer mantık ile sistematik diyalektik kavramları arasındaki farklılığın önemini vurgulamaktadır.

Arthur, Hegel ve Marx okunduğu zaman, bu düşünürlerin çalışmalarında, bütünün analizinde, sistematik diyalektik bir akıl yürütmenin önemli olduğunun görüldüğünü belirtmektedir. Buradan iki sonuç çıkmaktadır. Birincisi; analiz nesnesi bütünün kendisi olduğu için, her bir parça diğer parçalar tarafından tamamlanmak durumundadır. İkincisi; bütünü tanımlayan şey, içsel ilişkilerdir. Burada, bütünü oluşturan unsurlar birbirleriyle ilişkili olduğu için, bu unsurlar birbirlerinin zorunlu bir koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli ilişkiler, böylelikle, bütünün momentleri olarak konumlanmakta ve bütünün fiili gerçekliği içinde yeniden üretilmektedir. Burada, Arthur'a göre, böyle bir bütünselliğin dolayımsız bir şekilde kavranmasının mümkün olmaması ve eklemlenme biçiminin açıklığa kavuşturulması gerekliliği nedeniyle bir sorun bulunmaktadır. Bu durumda karşımıza çıkan metodolojik sorun, bu karmaşık bütünü açıklayan basit ya da saf bir durumun bulunamamasıdır. Dolayımsız bir sezgi aracılığıyla

kavranabilir olmayan bir karmaşık bütünün nasıl eklemleneceği gibi metodolojik bir sorun karşısında yine de yapılacak şey, bu bütünün belirli bir yönünden işe başlamaktır (Arthur, 2004: 24-25).

> Dolayısıyla diyalektik bir akıl yürütmede, bütünsel bir resimde herhangi bir unsurun öneminin başlangıçta tam olarak tanımlanması mümkün olmadığından, kavramların anlamları değişimlere uğrayacaktır (Arthur, 2004: 25).

Değerin basit bir tanımını vermek, bu nedenle mümkün değildir.

> Kilit nokta, basit meta ilişkilerinin ilk aşamasında (gerek tarihsel olarak gerekse model olarak takasa ya da basit meta üretimine referansla) değerin varlığının ispatının olmamasıdır … Değer yasası, gerek mantıksal gerekse tarihsel olarak belli bir *kökend*e bulunan bir şey değildir; kapitalist bütünselliğin form-belirlenimleri içinde *ortaya çıkan* (*something that* comes to be *in the form-determinations of the capitalist totality*) bir şeydir (Arthur, 2004: 33).

Nesnelerin mübadele-değerleri onların maddi varlıklarına içsel değilse, bizim onları kavramamız belirli bir toplumsal ilişkiyi gerektirir.[12] Dahası, değer, bize sadece belirli bir form altında görünüyorsa, biz bu formun değerden ayrı bir şey olduğunu biliyoruz demektir. O zaman karşımıza şu sonuç çıkmaktadır: değer, bize, kendisi olarak görünmez ve biz onu, bizim için ifade bulduğu varoluşu içinde biliriz. O zaman, biz, değeri, belirli bir dolayım aracılığıyla biliyoruz demektir. Kendisi ifade bulduğu forma indirgenemeyecek olan şeyi, biz bu form dolayımıyla biliyorsak, bu, değerin, maddi bir varlığı olmadığının bir başka anlatım biçimi olmaktadır. Nesnel olarak var olmayan bir şeyin, sadece bir form içinde var olması yeterli bir açıklama değildir elbette. Çünkü bu formdan değerin kendisine ulaşmak için

[12] Aslında bunu daha çok, bireyler, bu toplumsal ilişkilerin bilinçli ya da bilinçsiz aktörleri olarak, bu ilişkilerin mantığını kendilerine içselleştirirler şeklinde yorumlamak gereklidir. Bu konuya daha sonra tekrar değinilecektir.

de ayrı bir nedensellik kurmak gereklidir. Hatta salt iktisadi bir yaklaşımın açıklama getirmediği, daha doğrusu getirme kaygısı doğuracak bir kavrayışa sahip olmadığı aşama da burasıdır: formun kendisi formun varoluş nedeninin kendisinden başka bir şeyi gerektirmeyecek şekilde kavranmakta, kendinde bir şey olarak görülmektedir. Örneğin fiyat, kendisi olarak sahip olduğu varoluşun ötesinde varlık nedeni sorgulanmayı gerektirmeyecek bir şey olarak görülebilmekte, bu nedenle iktisatçılar fiyatlar temelinde bir analizi yeterli görebilmektedirler. Oysa yukarıda da tartışıldığı gibi, toplumsal kavramları sahip oldukları formlar itibariyle ele almak, en iyi niyetli yaklaşımla, eksiklidir; önemli olan, bu formların kendinde hareketleri kadar, bu formları ortaya çıkaran koşulların kendisini de sorgulamaktır.

Dolayısıyla Marksist yaklaşımda özne-nesne ilişkisinin kurulması—aynı zamanda Simmel'de olduğu gibi—toplumsal ilişkiler içinde bir özne olmak ile toplumsal ilişkilerin *bütününe referansla* tanımlı öznel bir konum almak arasındaki kategorik ayrımla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle özne-nesne ilişkisi, toplumsal ilişkileri anlama uğraşının niteliğiyle doğrudan ilintilidir. Arthur'un yukarıda alıntıladığımız vurgusu da, esas olarak, bu sürecin bütünsel olarak kavranması gerektiği ile ilgilidir. Aksi takdirde, bütüne referansla açıklanmayan iktisadi olgular, sadece kendinde şeyler olarak kavranmış olacak; gerçekliklerini buldukları bütünsellik (ve aslında bu iktisadi olguların kendileri) tanımsız kalacaktır. İnsana ait bilinç unsuru, görüldüğü gibi, sadece doğal süreçlerde tanımlı olmayıp, aynı zamanda toplumsal kategoriler aracılığıyla gerçekleşen tarihsel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu toplumsallık, insanın doğa ile ve diğer insanlar ile olan ilişkilerinin ancak dolayımlar aracılığıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu nedenle toplumsal ilişkilerin çözümlenmesinde, bu dolayımların açıklanması, analiz edilmesi zorunludur. Toplumsal ilişkilerin dolayımları, insanlar ile nesneler arasında kurulan bir ilişki değildir. Bu dolayımlar, insanlar arasında *nesneler hakkında* olup, toplumsal ilişkilerin kendilerinden türemektedir.

Bu bağlamda değer tartışmasının, özünde, emek sürecinin kendisine içkin bir şey olduğunu söylemek mümkündür. Ama buradaki emek süreci kavramsallaştırmasını, hiçbir şekilde maddi anlamda üretim süreci olarak

anlamamak gereklidir. Kapitalist üretim ilişkilerinin temel karakteristiği, üretimin, bağımsız ya da yalıtılmış üretim birimleri tarafından gerçekleştirilmesidir. Ne var ki, bu bağımsızlık ya da yalıtılmışlık, yalnızca, üretim fiziksel bir süreç olarak tanımlandığı zaman anlam kazanabilecek bir nitelemedir. Çünkü üretimin toplumsal niteliği, sürecin bütünselliği göz önünde bulundurulduğunda, kaçınılmaz bir toplumsal gerçeklik olarak belirmektedir. Bunu Backhaus, "bağımsız (*private*) üreticilerin toplumsal emeği" olarak nitelemektedir. Nitekim fiziksel anlamdaki bağımsızlığın toplumsal bir bağımlılık ve belirlenim ilişkisi olduğu, mübadele aşamasında ortaya çıkmaktadır. Mübadele ve üretim aşamalarının aynı sürecin farklı momentleri oluşu, birinde bağımsızlık, diğerinde ise toplumsal ilişki olarak görünen karşıtlığın özünde bir içsel bağıntının iki boyutu olmasıyla ilgilidir.

2.4. MARX'TA PARA KAVRAMI

2.4.1. Toplumsal Bir İlişki Olarak Para

Para hakkında çok yazılıp, çok tartışılmış olmasına rağmen, bir kavram, yani bir toplumsal olgu olarak para hakkında yapılan tartışmaların hayli sınırlı olduğu söylenebilir. Para kavramı hakkında tartışmaların da, iktisadın sınırlarını aşması çok fazla mümkün olamamıştır. Bu durumun, örneğin iktisatçı olmayan ve para üzerine olan çalışmasının kapsamının iktisada sığdırılması mümkün olmayan Simmel tartışmalarında da görmek söz konusu olabilmektedir. Para üzerine yapılan kavramsal tartışmalarda bir uzlaşma beklenmezken; sınırları, yöntemi, kavramları şu ya da bu ölçüde belirlenmiş bir çerçevenin olmaması şaşırtıcı sayılmayabilir. Ancak böyle bir zeminin yaratılamamış olmasının nedenleri, bu bağlamda, verimli bir tartışmaya olanak verebilecek niteliktedir. Söylemek istediğimiz, paraya

kavramsal yaklaşım ile paranın fiili gerçekliği arasındaki ilişkinin karmaşık niteliğiyle ilgilidir. Somut bir varlık, yani fiili bir gerçeklik kazandığı andan itibaren para, kendi tikelliği içinde bağımsız bir varlık gibi görünmeye başlamakta, iktisadi ilişkiler içinde 'gözlemlenebilir' bir pratiği gerçekleştirmektedir. Buna karşılık, paraya ilişkin kavramsal bir tartışma, paranın bu hareketine değil, bu hareketi, bu tarz bir varoluşu mümkün ve gerçek kılan toplumsal ilişkilere yoğunlaşmak zorundadır. Bu tür bir tartışma, paranın tek gerçeklik alanının iktisadi süreçler olduğunun düşünülmesini gerektirecek anlaşılabilir ve basit gerekçelere rağmen, paranın ne olduğu tartışmasının sahip olması gereken içerikle ilgilidir. Çünkü örneğin altın, Marx'ın deyimiyle, "doğal olarak para değilse", o zaman altını para kılan süreçleri analiz etmek gereği ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, altını para kılan bir takım toplumsal süreçlerden söz ediyorsak, altını para olmaktan çıkaracak koşullar da aynı evrene içkin olmak zorundadır.

Bununla kastedilen şey, genel bir ifadeyle maddi üretim diye nitelediğimiz emek faaliyetinin "iktisadi" bir nitelik kazanması arasındaki ayrımın, para kavramsallaştırmasına da içkin olduğudur. Ürün ile meta arasında kategorik bir ayrım yapmamak yöntemsel bir yanlış olarak görülebilirse, altın (ya da para işlevi gören herhangi bir şey) ile para arasında da kategorik bir ayrım yapmamak da bir o kadar yöntemsel bir yanlış olarak görülmelidir. Meta bir nesne değil, toplumsal bir olgudur; aynı şekilde para da kendi maddesine içkin bir değer taşıyıcısı değildir. Dolayısıyla para ne değerin kendisini nesnel bir varlık gibi kendisinde taşır, ne de sabit bir değer büyüklüğünü temsil eder.

Bu kavramsallaştırma, bizi genel olarak üretim ile üretimin özgül toplumsal niteliği arasındaki ayrıma yeniden götürmektedir. Üretimin toplumsal niteliği, üretimin de ürünlerin de kendi nesnel mevcudiyetlerinin ötesinde bir başka mevcudiyet tarzını ifade etmektedir. Bir ürünün meta ile özdeş olmadığını söylerken de anlatılmak istenen esas olarak budur. Metanın kullanım-değeri olarak varlığı ile değer olarak varlığının "aynı mekanda" tanımlı olmaması, aralarında dolayımsız bir ilişki olmaması gibi nitelemeler de aynı gerçekliğe işaret etmektedir.

Nesnel varlıklar ile bunların toplumsal nitelikleri arasındaki bu dolayımlı ilişki, bu çelişkili birlik, iki ayrı varoluş olgusu anlamına gelmektedir. Nesnelerin kendi tikellikleri içindeki varoluşları, “kendinde şey” olarak nitelenmelerine izin veren, onları bizim algılarımızdan, kavrayışımızdan bağımsız varoluşlarına işaret eden bir gerçeklik olgusudur. Buna karşılık toplumsal kategorilerin “kendinde şey” olarak nitelenmeleri genel olarak konuşacak olursak, mümkün değildir. Örneğin altının para niteliğinin altının tikel varoluşundan türetilmesi mümkün değildir. Ancak bizim altını para olarak *kavramamız*, onun dolayımsız maddiliğiyle değil, bizim toplumsallığımızla ilgilidir. Toplumsal kategorileri doğal varlıklardan ayıran bu özgül nitelik, onların varoluş biçimlerine, birbirinden kategorik olarak ayrılabilir, ancak birbirini varsayan iki özel nitelik kazandırmaktadır.

Birinci olarak, bu toplumsal kategoriler, toplumsal ilişkilerin bizim zihinsel yapılarımıza içkin olması bu ilişkilerin sadece zihinlerde gerçekleştiği anlamına gelmediği için belirli bir nesnel ifade biçimi kazanırlar ve böylece onları ortaya çıkaran toplumsal ilişkilerden ayrı bir varoluş biçimi kazanırlar; cisimleşirler. Ele aldığımız konu itibariyle örnek verecek olursak, özünde toplumsal bir ilişki olan para, ister elle tutulur bir nesne, ister kağıt biçiminde ya da elektronik ortamda mevcut bir sembol olsun, sonuçta, ona varlık kazandıran toplumsal ilişkiden ayrı, bağımsız bir varlık haline gelmektedir. İkinci olarak, bu bağımsız varoluş biçimi bir gerçeklik kazandığında, bu göreli bağımsızlık ile ona gerçeklik kazandıran toplumsallık arasında yeni bir ilişkisellik daha ortaya çıkmaktadır.

Bunun doğal bir sonucu olarak, artık toplumsal ilişkinin kendisi ile onun bağımsız bir varoluş tarzı kazanan ifade biçimi arasında çelişkili bir ilişki doğmuş olmaktadır. Çünkü toplumsal ilişkiler belirli bir olgu ya da kategorik varlıkta bir form kazanırken, doğası gereği dinamik olan toplumsal ilişkilerin bu somut varlığın durağan yapısı içinde zamandan bağımsız biçimde temsil edilmesi imkansız hale gelmektedir. Bir başka ifadeyle, bu cisimleşme veya somutlaşma ile toplumsal ilişkilerin soyut niteliği arasında bir karşıtlık ortaya çıkmaktadır. Bu durumu kısmen yansıtan bir örnek olarak, belirli bir metanın fiyatının belirli bir parasal büyüklük olarak ifade edildiği an ile bu fiyata

gerçeklik kazandıran değer ilişkilerinin toplumsal karakteri arasındaki ilişkiyi gösterebiliriz.

2.4.2. Metadan Paraya

Meta *kavramı*, toplumsal bir ilişki ile bu ilişkinin somut bir form kazanması arasındaki diyalektiği en özlü biçimde anlatan toplumsal olgudur. Metanın kavramsal varoluşuna yaptığımız vurgu elbette salt felsefi bir niteleme değildir. Meta bir değer formu olarak, yalnızca meta ile meta arasındaki ilişkide ifade bulmaktadır (Marx, 1976: 138-9). Böylelikle karşımıza, bir toplumsal ilişkinin, "kendisi aracılığıyla" gerçekleştiği bir *dışsal* olgu ile bu dışsallığı zorunlu olarak gerektiren *özsel* bir olgu arasında kategorik bir ayrım çıkmaktadır.

Marx, *Kapital*'in birinci cildine, yukarıda da aktarıldığı gibi, "Kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu toplumların zenginliği, "muazzam bir meta birikimi" olarak görünür; tekil meta da bunun temel formu olarak görünür (Marx, 1976: 125) cümlesiyle başlamaktadır. Bu cümlenin ardından Marx, incelemesinin metanın analiziyle başlayacağını ifade etmektedir. Böylelikle Marx ilk iş olarak, metaların fiziksel ya da nesnel olarak birbirlerinden farklılığına işaret ederek, temelde metanın yararlı bir nesne olduğunu ve onun bu niteliklerinin ne türden olursa olsun insanların ihtiyaçlarını karşıladığını yazar. "Bir nesnenin yararlılığı, onu kullanım-değeri yapar" (s. 126) derken Marx, metanın iki ayrı karakteristiğe sahip olduğu tespitine bir giriş yapmaktadır.

Ancak Marx, yararlı bir nesnenin toplumsal formuna ilişkin bir tespitte bulunmadan önce, bu nesnenin fiziksel özelliklerine ilişkin tanımlar yapar. Metanın kullanım-değeri olarak adlandırılan özelliği, havada asılı durmamaktadır; bu yararlılık, metanın fiziksel özelliklerinden ayrılamadığı için, metanın madddi varlığından ayrı bir varoluşa sahip değildir. Ayrıca metanın bu yararlılık özelliği, onun için ne kadar emek harcandığı ile de ilgili

bir şey değildir. Dahası, biz kullanım-değerlerinden söz ederken, her zaman belirli miktarlarda kullanım-değerlerinden söz etmekteyiz: bir düzine saat, bir metre keten bezi veya bir ton demir gibi. Ve bu kullanım-değerleri, yalnızca bu nesneler kullanılırken ya da tüketimde gerçekleşmektedir ve kullanım-değerleri, bunların toplumsal formu ne olursa olsun, bir toplumun sahip olduğu zenginliğin maddi içeriğini oluşturmaktadır. Bu tanımlayıcı cümleleri şu ifade izlemektedir: “Burada ele alacağımız toplumda bunlar mübadele-değerinin maddi taşıyıcısıdırlar” (Marx, 1976: 126).

Böylelikle Marx, metanın kullanım-değeri olarak nesnel niteliği ile değer olarak toplumsal formu arasındaki ayrımı vurgulamış; ama aynı zamanda bu ikisi arasındaki ilişkiyi de belli bir yönüyle tespit etmiş olmaktadır. Mübadele-değeri, her şeyden önce, bir tür kullanım-değeri ile bir başka türden kullanım-değeri arasında nicel bir ilişki, bir oran olarak ifade bulmaktadır. Ne var ki, bu ilişki (yani bu nicel ilişki) zamana ve yere göre sürekli olarak değişim göstermektedir. Böylelikle, mübadele-değeri rastlantısal ve tamamen göreli bir şey olarak ifade bulurken, sonuç olarak, içkin bir değer, yani meta ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı metaya içkin bir mübadele-değeri, terimlerde bir çelişki olarak görünür (Marx, 1976: 126).

Burada Marx'ın bir çelişki olarak nitelediği şey, değer ile mübadele-değeri arasındaki ilişkinin tanımlanması doğrultusunda bir adım olarak anlaşılmalıdır. Bir metanın farklı metalar cinsinden tanımlanmış sonsuz sayıda mübadele-değeri olduğu açıktır. Bu durumda, bir yandan “metanın değerinden” söz ederken, diğer yandan “metanın sonsuz sayıda mübadele-değerinden” söz etmek, çelişkili bir ifade gibi görünmektedir. Bu çelişkiyi ele alırken Marx, basit bir değer ifadesiyle işe başlamaktadır. Belli bir miktar buğday, örneğin x, y ve z miktarlarında ayakkabı boyasıyla, ipekle veya altınla mübadele edilebilmektedir. Bu durumda buğday, bir değil, birden çok sayıda mübadele-değerine sahiptir. Buradan birkaç sonuç çıkmaktadır ki, ilk olarak söylenebilecek şey şudur: aynı miktarda buğday, farklı kullanım-değerlerinin farklı miktarlarıyla eşitleniyorsa, bu farklı nicel ifadelerin hepsi birbirine eşit olmalıdır. Ancak asıl çıkarılması gereken iki sonuç bulunmaktadır:

> Birinci olarak belirli bir metanın geçerli mübadele-değerleri, eşit bir şeyi ifade etmektedirler; ve ikinci olarak, mübadele-değeri, kendisinden ayrıştırılabilir bir içeriğin ifade tarzından, "ifade biçimi"nden başka bir şey olamaz (Marx, 1976: 127).

Burada altı çizilmesi gereken birkaç konu bulunmaktadır. Birinci olarak; farklı mübadele-değerleri, aynı şeyi ifade etmektedirler. İkinci olarak; mübadele-değeri, bir ifade biçimidir. Üçüncü olarak; bu mübadele-değeri, bir şeyin, bir özün ifade biçiminden başka bir şey olamaz. Dördüncü olarak da, bu ifade biçimi ile öz, birbirlerinden ayrıştırılabilir şeylerdir. İki metanın basit mübadele ilişkisini tarif ederken Marx, bu iki metanın kendisinde aynı nicel büyüklükte ortak bir unsurun mevcut olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla her ikisi de, bir üçüncü şeye eşit olmaktadır ki, bu üçüncü şey ne birine ne de diğerine indirgenebilir niteliktedir, diye belirtmektedir (Marx, 1976: 127).

Kullanım-değerleri olarak metalar birbirlerinden nitelik olarak ayrılırken, mübadele-değerleri olarak metalar yalnızca nicelik olarak ayrılırlar ve dolayısıyla tek bir kullanım-değeri atomu içermezler. Böylelikle Marx, kullanım-değeri ile mübadele-değeri arasında belirgin bir ayrım yaparak, bu ikisi arasındaki ilişkiyi dolayımsız bir ilişki olmaktan çıkarmaktadır. Bu nedenle, geriye, mübadele-değerleri olarak birbirlerinden sadece nicel olarak ayrılan metaların sahip oldukları ortak özün ne olduğunu tanımlamak kalmaktadır: emek.[13] Emek ürünleri olarak metaların maddi nitelikleri ile toplumsal nitelikleri arasında bir ayrım yaptığımızda, aslında sadece kullanım-değeri ile mübadele-değerleri arasında ayrım yapmakla kalmıyor, bu ürünü yaratan emek faaliyetinin kendisini de kategorik olarak ayırıyoruz. Çünkü metaların nitel farklılıklarını yaratan, yani yararlılıklarını ayıran özellikleri onların mübadele-değerleri olarak varoluşlarına dışsallaştırılınca, bu ürünleri üreten emeklerin spesifik karakterleri de kaybolmakta, geriye sadece homojen insan emeği kalmaktadır (Marx, 1976: 128).

[13] Elbette buradaki terim "soyut emek" olmalıydı.

Marx, metaların mübadele-değerlerindeki ortak faktörün değer olduğunu ifade ederek (Marx, 1976: 128), mübadele-değeri ile değer arasındaki ayrımın altını bir kez daha çizmekte; mübadele-değerinin, değerin ifade biçimi olduğunu belirtmektedir. Daha sonra görüleceği gibi, metaların homojen insan emeği ürünü olmaları ile değer içeriğine sahip olmaları arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Ancak buradaki temel sorun, homojen insan emeği ifadesinin, somut emekten kategorik olarak ayrıştırılmasının zorluğudur[14].

Marx burada, değer yaratan emeğin, soyut insan emeği olduğunu belirterek, analizini bir adım daha derinleştirmektedir. Böylelikle, biz, metanın çifte karakterinden, emeğin çifte karakterine doğru bir adım atmış, değer yaratan emeğin, herhangi bir somut emek olmadığını ya da belirli bir kullanım-değeri yaratan somut bir emek olmadığını anlamış oluyoruz. Değer yaratan emek, soyut emek olarak nitelendikten sonra, değerin büyüklüğünü belirleyen şey, toplumsal olarak gerekli emek zamanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Marx, 1976: 129).

Emek faaliyeti, yararlı bir nesne üretmek amacıyla bağlantılı olarak ele alındığı sürece, bu faaliyet evrensel bir şey olarak kalacaktır. Bir başka ifadeyle, teknik anlamıyla üretim, bu ya da bir başka nesnenin, örneğin terzilik ya da yapı ustalığı şeklinde belirli bir emek faaliyetiyle ortaya çıkarılması anlamına gelmektedir. Nesnel bir süreç (fiziksel bir aktivite) olarak ele alındığında üretim faaliyetinin ürününün, bir değer ya da mübadele-değeri olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, fizyolojik anlamda emekten, emek ürününün zorunlu toplumsal biçimi olarak herhangi bir değer kavramına varılamaz ise (Rubin, 1994: 40) belli bir emek ürününün aynı zamanda değer karakterine sahip olması için ya da sahip olduğunu söylemek için, bu emek faaliyetinin ve bu faaliyetin sonucunda elde edilen

[14] Aslında burada "zorluğu" terimi yerine "imkansızlığı" terimini kullanmak daha anlamlı görünmektedir. Ancak böyle bir ifade kullandığımızda, Marx'ın ifadesiyle tamamen çelişen bir şey söylemiş olacaktık. Marx'ın ifadesiyle çelişmek yerine, bu konuyu ileride açıklamak daha anlamlı görünmektedir. Burada şimdilik belirtmek gerekirse, emekleri homojenleştiren şey, onların mübadele-değeri yaratan karakterleriyse, bu homojenliği emeğin kendisinde tanımlamak hayli zordur. Yani farklı nitelikte emekler, özünde homojen bir karaktere sahip değildir; bu emekleri "homojenleştiren" bu emeklerin içinde gerçekleştikleri toplumsal ilişkilerdir.

ürünün, özgül bir ilişki içinde yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bir başka deyişle, kendi maddi niteliği içinde meta bir kullanım-değerinden ibaretse ve bu özelliğini insanların bir ihtiyacını karşılıyor olmasından alıyorsa; yani kullanım-değeri özelliği insanın fizyolojisiyle ilişkili olarak ortaya çıkıyorsa, mübadele-değeri özelliğinin de bir ilişki içinde tanımlanabilir olması gereklidir.

Burada, metanın nesnel niteliklerinin bizimle ilişkisi içinde gerçeklik kazandığı ve yararlılık olarak tanımladığımız bir özellik olarak karşımıza çıktığını ifade etmekteyiz. Buna karşılık, mübadele-değeri özelliğinin meta sahibi ve/veya kullanıcısı ile metanın kendisi arasında bir ilişki olarak kurulamayacağı açıktır. Biz meta olarak adlandırdığımız nesneleri, mübadele ilişkisi içine sokmadıkça, onlar bizim için sadece yararlılıklarıyla vardırlar. Mübadele ilişkisi içinde ise meta bu özelliği, kendi nesnel varlığından değil, bu ilişkinin kendisinden almaktadır[15]. Böylelikle bir metanın kullanım-değeri ile mübadele-değerinin eşzamanlı olarak aynı yerde bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, başlangıçta bize çift yönlü karaktere sahip olarak görünen, yani hem bir kullanım-değerine hem de mübadele-değerine sahip olan meta, aslında kendi dolayımsız varlığı içinde böyle bir görünüşe sahip değildir; kullanım-değeri olarak görünmesi için bizim bir ihtiyacımızı karşılaması, bizim için yararlı bir nesne olması; değer olarak görünmesi için de mübadele ilişkisi içinde bir forma sahip olması gereklidir.

Metalar dünyaya, Marx'ın belirttiği gibi demir, keten veya tahıl gibi kullanım-değerleri ya da maddi mallar biçiminde gelirler. Bu onların düz, basit, doğal biçimidir. Marx, buradan, metaların değer olarak nesnel karakterlerinin, *yalnızca* iki meta arasındaki toplumsal ilişkide *görünebileceği* sonucuna ulaşılacağının zaten belli olduğunu belirtmektedir. Böylelikle değer ile mübadele-değeri arasında kesin bir ayrım yaparak, mübadele-değerinde *gizlenmiş* olan değerin izini sürmek için, mübadele-değerinden *veya* metaların mübadele ilişkisinden yola çıktığımızı belirtmektedir.

Yukarıdaki paragrafta vurgulanan terimler, gözden kaçması muhtemel kimi önemli teorik tespitlere işaret etmektedir. Birincisi, metaların değer

[15] Belki de en iyi ifade şöyle olmalıydı: bir yararlılık nesnesi olarak ürün mübadeleyi gerektiren bir toplumsal üretim ilişkisi içinde meta niteliğini kazanmaktadır.

olarak nesnel karakterleri doğrudan gözlemlenebilir değildir ve yalnızca metalar arasında bir ilişki ile ifade bulmaktadır.[16] İkincisi, belirttiğimiz gibi, Marx, değer ile mübadele-değeri arasında kesin bir ayrım yapmaktadır; ancak bu ayrım, bu ikisinin birbirlerinden tamamen bağımsız bir varoluşa sahip olduklarını ima etmemektedir. Üçüncüsü, "mübadele-değeri" terimi ile "metaların mübadele ilişkisi" deyiminin, birbirlerinin yerine kullanılabilir olduğunu ifade etmektedir. Böylelikle biz, mübadele-değerinin kendinde şey olarak bir varoluşa sahip olmadığını anlamaktayız.

Ancak buradaki vurgular, hemen aynı sayfada, başka biçimde yeniden karşımıza çıkmaktadır. En basit değer ilişkisi, Marx'a göre, bir tür meta ile bir başka türden meta arasındaki ilişkidir. Böylelikle, *iki* meta arasındaki ilişki, *tek bir* metanın değerinin en basit ifadesini vermektedir. Tek bir metanın değerinin ifade bulması, yalnızca iki meta arasında kurulmuş bir ilişki ile mümkün olmaktadır.

Bu noktada bir parantez açarak, paraya ilişkin yaklaşımların öncelikle üstesinden gelmeleri gereken bir sorunun, "metaların değerlerinin kendi başlarına var olmadıklarını kavramsallaştırmaları" ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Paranın ne olduğu meselesini, para nesnesinin ne olduğu olgusuna indirgeyenler, değerin ifade bulmasının yalnızca iki meta arasındaki bir ilişki olduğunu göz ardı etmektedirler. Aslında bunun tersini de söylemek mümkündür. Değeri bir ilişki olarak görmeyen ve değerin yalnızca bir ilişki içinde bir ifade biçimi aldığı tespitiyle işe başlamayanlar, para ile değer arasında kategorik bir ayrım yapmaya da gerek duymamaktadırlar. Aslında gerçek olan şu ki, kağıt para ile temsil edilen değerin, "mekansal" olarak bu kağıt paradan önce bir yerde gerçekleşmesi zorunludur. Kağıt para değerin ölçüsü değil, değerin sembolik ifadesidir.

Dünyaya belirli nesneler olarak gelen metaların mübadele-değerlerini gözlemlemek, hatta mübadele-değerinin var olduğunu bilmek, metaların nesnelliklerinden dolayımsız olarak türetilebilecek bir sonuç değildir. Marx'ın "metaların fetişizmi" olarak adlandırdığı ya da metaların hayaletimsi bir

[16] Ancak bu şekilde ifade bulan şeyin, yine "kendisi olarak" görünmediğini belirtmek gereklidir.

niteliğe sahip olduğunu belirttiği durum, bununla ilgilidir. İnsanlar bir nesnenin yararlılığını, onun fiziksel özelliklerinden ve bu özellikleri dolayımsız bir şekilde tecrübe edebilmelerinden bilmelerine rağmen; metaların değer niteliği dolayımsız olarak bilinebilecek bir şey değildir. Metaların değere sahip olduğunu bilmemiz için gerekli olan şey, metaların bu özelliklerini bir toplumsal ilişki olarak tecrübe etmemiz, bu niteliklerini toplumsal ilişkilerimiz içinde gerçekleştirmemizdir.

Paraya ilişkin birçok tartışma ya da karışıklık da esas olarak buradan kaynaklanmaktadır. Paranın "nesnesi" ister metal, ister kağıt, isterse elektronik olsun dolayımsız olarak gözlemlenebilir ve fiziksel bir varlığa sahipken, paranın toplumsal niteliği dolayımsız olarak gözlemlenebilen bir şey değildir. Paranın toplumsal niteliğinin bilinebilirliği, sadece paranın ve paranın kullanıldığı süreçlerin bir toplumsal ilişki olarak tecrübe edilmesiyle mümkündür.

Daha ileride açmaya çalışacağımız gibi, paraya ilişkin kimi analizlerin paranın dolaşım sürecinde ortaya çıktığı biçimiyle sınırlı kalmaları, paranın, varlığını borçlu olduğu toplumsal ilişkiden bağımsız olarak ele alınabileceğinin düşünülebilmesine neden olmuştur. Bu durum, Marx'ın belirttiği gibi, değerin ifade bulması, *değerin mübadele-değeri olarak gerçekleşmesiyle* ilgilidir. Böylelikle *değer kendisi olarak değil, belirli bir değer büyüklüğü olarak görünmekte ve tecrübe edilmektedir*. Oysa değerin büyüklüğü ile değerin kendisi arasındaki kategorik ayrım bize dolayımsız olarak görünmez. Değer büyüklüğünden değerin kendisine ulaşmamız, yöntemsel bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır ki, bu da esas olarak mübadele-değerini, ifade bulduğu nesnel varlıklarla özdeş saymamakla, değeri ifade edilen metaya içkin görmemekle mümkündür. Marx'ın, metanın mübadele-değeri karakterinin tamamen toplumsal bir nitelik olmasına yaptığı vurgunun nedeni de budur.

Marx'ın örneğiyle, 20 yarda keten bezi ile 1 ceketin değerinin eşitlendiği ya da genel bir ifadeyle x kadar A metası ile y kadar B metasınının eşitlendiği basit değer ilişkisinin, değer biçiminin tüm gizemini içerdiği tespiti, değerin, kendisine dışsal bir şey ya da süreç olarak ifade bulmak zorunda

olmasıyla ilgilidir (Marx, 1976: 139). Değer kendisini dolayımsız gösteremediği ve değerin ifade bulduğu form değer ilişkisiyle özdeş olmadığı için, “basit değer ilişkisi” bütün bu kavramsal içeriği ifade ettiği için hayli gizemli bir hal almaktadır. Burada dikkati çeken ilk şey, “basit değer formu”nda karşı karşıya gelen iki metadan sadece birinin değerinin ifade buluyor olmasıdır. Bu durum, tüm basit görüntüsü içinde, hiç de basit olmayan bir ilişki ortaya koymaktadır. Bunun nedeni, yani bu ilişkinin göründüğünden daha karmaşık bir yapıya sahip olmasının nedeni, bir şeyin değerinin kendine içkin olduğunu kendiliğinden düşünmeye yönelik bir eğilimimiz olmasıdır. Bu eğilim de, toplumsal pratiğin bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır. Biz, bir metanın değerinin kendine içkin bir şey olmadığını düşünmek yerine, metada “zaten var olduğunu düşündüğümüz” bu değerin bir başka şeyde dolayımsız bir ifadeye sahip olduğunu gözlemleriz. İşte bu nedenle, hiçbir maddi varlığın kendinde bir değere sahip olmaması, ilk başta bir anlam ifade etmeyen bir düşüncedir. İkinci olarak da, bir metanın değerini kendi maddi varlığında ifade eden metanın (ya da paranın) doğal bir işlevi yerine getirdiğini düşünürüz.

Demek ki, metaların nesnel varlığı, kendilerinde olmayan ancak onlara toplumsal bir ilişki içinde atfedilmiş olan bir şeyi ifade etmek durumundadırlar. İkinci olarak, değer tek bir nesnede değil, iki nesne arasındaki bir ilişkide ifade bulabilmektedir. Yani değer ilişkisinin, bir yandan eşdeğer-biçim, diğer yandan da nispi-biçim olarak iki kutup şeklinde ifade bulması gibi, bu basit değer ilişkisinde karşı karşıya gelen iki meta farklı formlara sahiptir. Biz bu ilişkide, sadece bir metanın değerinin ifade edildiğini, değeri ifade eden metanın ise sadece kullanım-değeri olarak mevcut olduğunu biliyoruz. Değer ilişkisi içinde eşdeğer ve nispi formlar, birbirini dışlayan karşıt kutuplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, aslında değerin basit formu, Marx tarafından, iki değer büyüklüğünün eşitlendiği bir durumun ifadesi değil, belli bir metanın değerinin ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Bu tespit, ilk bakışta iktisadın konusu olmaktan çok felsefenin konusu gibi görünmekteyse de, para ile değer arasındaki kategorik ayrımı ortaya koyması açısından hayli önemlidir.

Bilindiği ve yukarıda da değinildiği gibi Marx, değer-biçimi ya da mübadele-değeri kavramsallaştırmasında, değerin nispi ve eşdeğer formlarının birbirlerini dışlayan kutuplar olduklarını ve değerin basit formundaki x kadar A metası = y kadar B metası ilişkisinde, nispi ve eşdeğer biçimlerin yerlerinin değiştirilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu vurgu, özellikle, bu ilişkinin basit matematiksel bir ilişki olmadığını belirtmek açısından önemlidir. Ne nispi değer konumundaki meta, ne de eşdeğer konumundaki meta, dolayımsız olarak değeri ifade edebilir. Değer, sadece iki meta arasındaki bir ilişki olarak ifade bulabilir. İki şey arasındaki bir ilişki olarak var olan bir toplumsal ilişki ise, ilişkiyi oluşturan unsurların her ikisine de indirgenemez. Bu nedenle Marx, *Kapital*'in birinci bölümünün ilerleyen sayfalarında şu uyarıyı yapmaktadır:

> Bu bölümün başında alışılageldiği biçimde, bir metanın hem kullanım-değeri hem de mübadele-değeri olduğunu söylediğimizde, bu kesin olarak söylemek gerekirse, yanlıştı. Bir meta kullanım-değeri veya yararlılık nesnesidir ve bir "değerdir." Metanın kendi doğal biçiminden ayrı olan değeri kendi özgül ifade biçimini alır almaz meta gerçekten olduğu iki yönlü bir şey olarak görünür. Bu ifade biçimi mübadele-değeridir ve meta yalıtılmış bir şekilde bakıldığında hiçbir zaman bu biçimi almaz; ancak farklı türde bir ikinci meta ile değer ilişkisine veya bir mübadele ilişkisine girdiğinde alır (Marx, 1976: 152).

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız temel şey, metanın yararlılığını temsil eden niteliklerinin onun nesnesinden ayrılmasının imkansız olmasına rağmen, değer niteliğinin onun nesnel varlığına kullanım-değeri gibi içkin olmamasıdır[17]. Bunu vurgulamamızın nedeni, paranın, metanın değer karakteriyle ilişkili olmasıdır. Ancak eğer metanın değer karakteri, onun nesnesinde değil de meta ile meta arasındaki ilişkide ifade bulmaktaysa, o zaman paranın ilişkilendirilmesi gereken şeyin bu ilişki olduğunu

[17] Bunu bir sonuç olarak ifade etmemize karşın, Marx'ın somuttan soyuta ve tekrar soyuttan somuta yönelmesi gerektiğini söylediği analizin en fazla birinci kısmına tekabül ettiğini söylemek gereklidir.

söyleyebiliriz. Yani para, tek bir metanın mübadele-değerinin ayna yansıması olarak ele alınamaz; çünkü metanın mübadele-değeri, yukarıdaki analizin gösterdiği gibi tek bir metanın kendisinden türetilmemektedir. Dolayısıyla para, meta ile meta arasındaki ilişkide, bu ikisinden ayrı *üçüncü bir unsur* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Paranın her iki metadan ayrı üçüncü bir unsur olarak karşımıza çıkmasının bir sonucu da, paranın, her iki metada ortak olan bir şeyi temsil ediyor oluşudur. Bu da, Marx'ın belirttiği gibi soyut emektir ve para, metaların içerdiği soyut emek miktarını ifade etmektedir. Bu durumda, para, kendi varoluşunu, soyut emekte bulurken, diğer yandan metaların içerdiği toplumsal emek miktarını da nicel bir büyüklük olarak ifade etmektedir. Marx bunu şu şekilde ifade etmektedir: "Para, belirli metadaki emek zamanını değil, tüm metalardaki emek zamanını ve dolayısıyla tüm diğer metaları temsil eden belirli bir meta olmak zorundadır" (Marx, 1973: 168).

Değerin metadaki varlığı soyut nitelikte olduğu için, bunun dışsal bir ifade kazanması zorunludur. Bu zorunluluk doğrultusunda belli bir meta paraya dönüştüğü oranda, emek ürünleri de metaya dönüşmüş olmaktadır (Marx, 1976: 181). Paranın, metanın çifte karakterinden doğan zorunlu bir olgu oluşu, değer ve fiyat arasında bir ayrım yapmayan ve değeri toplumsal bir ilişki olarak ele almayan yaklaşımlarda benimsendiği gibi malların mallarla mübadele edildiği anlayışının kesinlikle uzağındadır. Para, metalar arasındaki bir ilişkinin zorunlu bir sonucudur ve malların kendilerine indirgenebilen bir şey değildir.

Marx'ın ifadesiyle para-formu, tek bir metada tüm diğer metalar arasındaki ilişkilerin bir yansımasıdır. Ne var ki, dolaşım süreci, para ile mübadele edilen metaya onun değerini değil, belirli bir değer-biçimini kazandırır ki, bu ikisi arasındaki ayrımın karıştırılması, kimilerinde, paranın sadece sembolik bir varlık olduğu düşüncesine yol açmıştır. Bu nedenle, paranın yerini, belirli işlevleri yerine getirirken tamamen sembolik bir şeyin alması olgusu, paranın kendisinin bir sembol olduğu sonucuna ulaşılmasına neden olmuştur. Oysa bu şekilde ele alındığında, tüm metaların değer olarak sadece bir sembol olduğunu söylemek de mümkündür; çünkü tüm metalar

değer niteliklerini, kendi nesnel varlıklarından değil, soyut insan emeği içeriyor olmalarından almaktadırlar (Marx, 1976: 185).

"Zorluk", Marx'ın belirttiği gibi, "paranın meta olmasını anlamakta değil, bir metanın nasıl, neden ve hangi yollardan para olduğunu keşfetmektedir" (Marx, 1976: 186). Metanın eşdeğer biçimi, onun değerinin belirlenebilir olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla, altının para olduğunu ve böylelikle tüm diğer metalarla dolaysız mübadele edilebilir olduğunu bilsek bile, bu bizim 10 gram altının değerini bilmemize imkan vermez. Para, diğer tüm metalar gibi, diğer metalarla nispi biçim içinde olmadıkça, kendi değerini ifade etmez. Bu değer, üretimi için gerekli toplumsal emek zamanı tarafından belirlenir ve aynı miktarda emek zamanı içeren diğer herhangi bir metanın miktarı ile ifade edilir (Marx, 1976: 187).

Marx'ın para teorisini diğer birçok yaklaşımdan ve ileride göreceğimiz gibi Keynes'in yaklaşımından ayıran temel özellik, toplumsal ve maddi nitelikler arasında kategorik bir ayrım yaparak, gözümüze nesnel bir süreçmiş gibi görünen oluşumların arkasında yatan toplumsal ilişkileri tahlil etmesidir. Böylelikle toplumsal kategorilerin, ifade buldukları nesnel varlıklara içkinmiş gibi anlaşılmak yerine, hangi toplumsal ilişkilerin ürünü oldukları sorunsalı teoriye içselleştirilmiş olmaktadır. Para da, diğer toplumsal kategoriler gibi, varlığını içinde ortaya çıktığı toplumsal ilişkilere borçludur.

Öncelikle parayı mümkün ve gerçek kılan toplumsal koşulların ne olduğunu sorgulayan ve bunu tahlil eden Marx, doğal olarak, paranın mevcut halinden yola çıkarak paranın işlevlerini analiz etmek yerine, paranın işlevleri olarak tanımlanan olguları zorunlu olarak gerektiren süreçleri analiz etmiştir. Bu nedenle, "Para ya da Metaların Dolaşımı" olarak adlandırdığı *Kapital*'in birinci cildinin üçüncü bölümüne, "Değer ölçüsü" alt başlığı ile başlamıştır. Üstelik, daha en baştan, altını, çalışmasında bir varsayım olarak para-meta olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Böylelikle, Marx'ın altını ya da başka bir değerli madeni mutlak biçimde para olarak tanımlamadığını ve paranın her şeyden önce meta olduğunu anlamaktayız.

Para-meta olarak varsayılan altının birinci işlevi, metalara, değerlerini ifade edebilecekleri bir materyal sunması ya da onlara, kendi değer

büyüklüklerini aynı birim cinsinden nitelik olarak eşit, nicelik olarak karşılaştırılabilir bir şekilde yansıtmalarını sağlamasıdır (Marx, 1976: 188).

Marx'ın yaklaşımının diğer kimi yaklaşımlarla karşılaştırıldığında karşımıza çıkan bir üstünlüğü, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, paranın fonksiyonlarını, bu fonksiyonları gerçek ve zorunlu kılan toplumsal ilişkiler temelinde ele almasıdır. Böylelikle para, "kendinde tanımlı" bir işlevi yerine getirmek gibi bir konuma da yükseltilmemiş olmaktadır. Paranın, gerçekleşmelerini sağladığı toplumsal ilişkilerden soyutlanamaz bir kategori olması, onun pratik varoluş biçimlerini bu işlevlerle değil, bu işlevleri mümkün kılan gerçek toplumsal ilişkilerle açıklamayı gerektirmektedir.

Marx'a göre para kavramının tüm gizemi ve gerçekliği metada bulunmaktadır: "Para-formun sırrı basit meta-formudur" (Marx, 1994: 33). Bu tespit, buraya kadar yürüttüğümüz tartışmanın ışığında kendi içinde tutarlı görünse de, çağımızda paranın meta niteliğinin tek geçerli biçim olmaması, bu fikri, en azından tartışmalı kılmaktadır. Paranın sembolik niteliği ve bu nitelik içinde paraya atfedilen işlevleri fiilen yerine getirmesi, paranın altın veya gümüş gibi bir meta ile ilişkilendirilmesini anlamsız kılıyor görünmektedir.[18]

Ancak Marx'a göre paranın ne ifade ettiğini anlamak için, yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi metanın ve değerin *ne olduklarına* ilişkin bir yaklaşımın geliştirilmesi gereklidir. Bu tür bir analiz ise, kaçınılmaz olarak, bu tür toplumsal kategorilerin, bu kategorilerin ifade bulduğu nesnel varlıklardan türetilemeyeceğinden hareketle, öncelikle kavramsal bir yaklaşımdan yola çıkılmasını gerektirmektedir. Metanın değeri, genellikle metanın kendisine içkin bir şey olarak kavrandığı için, metanın değerinin neden bir başka meta tarafından ifade edilmek durumunda olduğu da açıklık kazanamamaktadır. Bunun sonucu olarak, somut bir şekilde gözlemlenen olgu, bu olgunun kendisini ortaya çıkaran toplumsal ilişkiler bütününden ve bu bütünü tanımlayan süreçten ayrıymış gibi ele alınabilmektedir.

[18] Buraya kadar yapılan tartışmalar belli ölçüde göstermiş olmakla birlikte, belirtmemiz gerekir ki, paranın meta oluşu, paranın bir nesne olmasıyla ilgili değildir; "bu nesnenin" soyut emek zamanı ile karakterize olmasıyla ilgilidir. Yukarıdaki meta tartışmasında da vurgulandığı gibi, meta bir kavramdır: ne somut bir nesneye indirgenebilir, ne de salt zihin ürünü soyut bir şeydir.

> Marxgil değer teorisi şu kavramlar üzerine kurulmuştur: soyut emek, değer, mübadele-değeri ve para. Eğer parayı—bu kavramlar arasında en karmaşık ve en somut olanı—alır ve para kavramını inceleyerek, paranın temelinde yatan kavram olarak mübadele-değerine geçiş yaparsak; eğer sonra, mübadele-değerinden değere ve değerden de soyut emeğe; daha somut olandan daha soyut kavrama doğru hareket etmiş, yani analitik yöntemi izlemiş oluruz" (Rubin, 1994: 38).

Burada da ifade edildiği gibi Marksist yaklaşımda, birbirini gerektiren ancak eşanlı olarak belli bir nesnel varlıkta ya da mübadele ilişkisinde açıklanması mümkün olmayan bir bütünsel süreç ele alınmak durumundadır. Bu nedenle Marx şu soruları sormaktadır: Bir metanın *değeri* nasıl ifade edilir? Meta bu şekilde kendisine ait bir görünüş biçimini (bir form) nasıl kazanmaktadır? Marx'ın bu sorulara cevabı şudur: Değişik metalar arasındaki ilişkiler aracılığıyla. Bir metanın içinde olduğu en basit ilişki, hangisi olduğu fark etmemek koşuluyla, açıktır ki bir başka metayla ilişkidir. Böylelikle iki metanın ilişkisi, bir meta için en basit değer ifadesini vermektedir (Marx, 1994: 11).

Değer, sadece bir ilişki olarak tanımlanabilmektedir. Bu nedenle "bir metanın mübadele-değeri kendi kullanım-değerinde ifade edilemez" (Marx, 1904: 36). Değer ilişkisinde mübadele-değerini ifade eden belirli bir olgu ya da nesne, değerin sadece ifade bulduğu momenti temsil etmektedir ve bunun değer ilişkisinin kendisiyle özdeşleştirilmesi mümkün değildir. Marx'ın, değeri, bir ilişki olarak tanımladığını belirtmekle birlikte, bu ilişkinin belirli momentlerde ifade kazanmak zorunda olması, değerin parada somut bir varlığa indirgenmesine neden olmaktadır. Meta nasıl bir ilişki içinde kendi mübadele-değerini ifade ediyorsa, para da aslında gerçekliğini sadece bir ilişki içinde (ama kendisi dışındaki tüm metalar karşısında) kazanmaktadır. Bu nedenle, Marx'ın değer ilişkisini tanımlarken kullandığı kavramlar (değerin nispi ve eşdeğer biçimleri), bu kavramlar arasındaki ilişkiler (nispi ve eşdeğer

biçimin birbirine karşıt kutuplar olması ve birbirini gerektirmesi), onun parayı kavrayışında çok önemli kategoriler olarak karşımıza çıkmaktadır.

> Kullanım-değeri olarak tek bir meta esas olarak bağımsız bir şey olarak görülmekteyken, mübadele-değeri olarak en baştan tüm metalarla ilişkisi içinde ele alınmaktaydı. … Meta kendini sadece mübadele ilişkisi içinde gerçekleştirir. Diğer taraftan, bir meta, onun üretiminde belirli bir miktar emek zamanı harcandığı ve dolayısıyla *cisimleşmiş emek-zamanını* temsil ettiği ölçüde bir mübadele-değeridir. Ancak ortaya çıkışı itibariyle meta, cisimleşmiş belli türde bireysel emek-zamanıdır, *evrensel* emek-zamanı değil. Dolayısıyla meta, dolayımsız biçimde mübadele-değeri *değildir*, fakat mübadele-değeri *olmak* durumundadır (Marx, 1970: 43).

Değer, ilişki olarak kurulmadığı sürece metaların kendileri tarafından temsil edilememektedir. Bu nedenle Arthur'a göre Marx'ın yapması gereken, metaların, değeri, kendilerinde bir şey olarak değer ilişkilerinin gelişimi içinde nasıl yansıttıklarını göstermekti. Böylelikle değer biçimlerinin gelişiminin analizi ile amaçlanan, *verili bir özün* yansıtılma yolunu aramak değil, bu öze biçim vermek kadar, bunu bir varsayım şeklinde tanımlayarak aksiyom olarak teşkil etmekti (Arthur, 2000: 42).

2.4.3. Değer İfadesinin İki Kutbu: Nispi Değer Formu ve Eşdeğer Form

Nispi değer formu ve eşdeğer form, Marx'ın deyişiyle, *aynı değer ifadesinin* momentleri olarak, karşılıklı olarak birbirlerinin koşuludurlar ve ayrılmazlar. Diğer taraftan bu iki form, karşılıklı olarak birbirlerini dışlamakta veya karşıt iki uç teşkil etmektedirler (Marx, 1994: 12). Herhangi bir kullanım-değerinin kendisiyle bir mübadele-değeri ilişkisi içinde tanımlanması mümkün

değildir. “Yani, bir ceket, bir ceket değerindedir” şeklinde bir ifade anlamsızdır; bir meta, kendisiyle değer ilişkisi içinde olamaz. Bir ceket, yalnızca bir başka metanın değerini ifade edebilir, yani yalnızca bir başka meta ile ilişkisi içinde nispi değer biçimini alabilir.

Bu iki kutbun birbirinin koşulu olması, fakat aynı zamanda birbirini dışlaması tespiti, değerin yalnızca bir ilişki olarak kavranması durumunda anlamlı olabilmektedir. Metaların karşılıklı ilişkileri içinde meta niteliğine sahip olmaları ve değerlerini ifade etmeleri, başlangıçta basit bir önerme gibi görünmektedir. Ancak bunun nasıl anlaşıldığı, daha sonra, örneğin bir paranın meta olup olmadığı tartışmasında ortaya çıkabilmektedir. Bundan başka, paranın miktar teorisi olarak bilinen ilişki ya da iktisadi yapıyı parasal ve reel süreçler olarak ayrıştırma gibi, pratik olarak daha sık karşılaşılan tartışmalarda, paranın nasıl anlaşıldığı, değer ilişkisinden ne anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır.

Değerin sadece bir ilişki olarak kavranması durumunda, değerin belli bir nesnede (para formu) ifade bulmasıyla, değerin gerçekliği ile ifade bulduğu mekanın ayrılmış olduğunu kabul etmiş oluyoruz. Böylesi bir ayrışma olmadığı varsayımı altında, metanın değerinin belli bir formda ifade bulması zorunluluğu da ortadan kalkmış olacaktı. İktisadi analizlerde kavramsal düzeyde bir tahlil yapılmadığı zaman, değer metanın maddesine içkin olarak kabul edilmektedir. Böyle bir kavrayışın sonucu, doğal olarak, metanın değerinin para ya da bir başka nesne aracılığıyla ifade bulduğu ilişkinin rastlantısal olarak kabul edilmesidir; çünkü değer metanın maddesine içkin kabul edildiği zaman bunun nasıl ifade edildiği tartışmasının yeri ve önemi kalmamaktadır. Oysa değerin metaya içkin olmadığı kabulü, değerin sadece bir ilişki olarak metalar arasındaki ilişkiye[19] bağlı olarak tanımlanabilir olduğunu göstermektedir ki, bu da, bir ara not olarak belirtmek gerekirse, paranın, “kendinde bir varlık” olarak görülmemesi gerektiğini ifade eder.

Marx *Kapital*’de nispi biçim ile eşdeğer biçimlerin, birbirini dışlayan karşıt kutuplar olduğunu ifade etmiştir. Ancak değer ilişkisi bir kez “bir ceket

[19] Daha doğrusu, “metalar arasında gibi görünen insanlar arasındaki bir ilişkiye” demek gerekirdi.

ile yirmi yarda keten bezinin değerleri eşittir” şeklinde konulunca, Marx'ın özellikle vurguladığı ve tüm teorisinin temel unsurlarından olan bu kutupsallığı ortadan kaldıran bir ifade biçimiyle karşılaşmaktayız. İlk bakışta—kutupsallık göz ardı edilmek koşuluyla—burada bir sorun yok gibi görünmektedir. Oysa bu ilişkide gerçekte metalardan biri nispi biçim, diğeri ise eşdeğer biçim olarak yer almaktayken, bu metaların her ikisi de bir mübadele-değeri olarak görünmektedir. Bu kutupsallığı ve mübadele ilişkisinde yer alan metaların aslında nitelik olarak kesinlikle farklı rollerde oluşunu daha net bir şekilde ortaya koyan, bu ilişkinin tersine çevrilmesinin mümkün olmadığı argümanıdır. Yani bir değer ilişkisinde, “bir ceketin değeri, yirmi yarda ketene eşittir” dendiği zaman; bununla *eş zamanlı olarak* “yirmi yarda ketenin değeri, bir cekettir” denmesi mümkün değildir. Marx, bu konuda, ceket=keten ilişkisinin, keten=ceket ilişkisini de içerebileceğini söylemektedir; ancak bu durumda ilişkinin kendisinin de ters çevrilmekte olduğunun altını çizmektedir. Birinde eşdeğer biçim konumunda olan meta, diğerinde nispi değer biçimi konumunda olmaktadır ki, bir değer ilişkisi içinde bir metanın, aynı zamanda iki kutbu birden temsil etmesi mümkün değildir (Marx, 1994: 12).

Arthur, basit matematiksel bir eşitliğe indirgenebilen bu ilişkinin, “A = B” eşitlik ifadesi kullanılarak temsil edilmesini de yanlış görmektedir. Bunun nedeni, ‘A ve B değer olarak eşittirler’ dendiği zaman, değer ilişkisini oluşturan kutupların kaybolmasıdır (Arthur, 2000: 48). Dahası, bu yazara göre, bu eşitlik ilişkisinde matematiksel ilişkilerde olduğu gibi bir değişim, simetri ve geçişlilik özellikleri bulunmamaktadır. Burada özellikle “değişim özelliği”nin olmamasına değinmek gereklidir. Meta mübadelesinde bu ilişkinin aritmetikteki eşitliklerde olduğu gibi tanımlanamamasının nedeni, Marx'ın değerin basit formu olarak adlandırdığı ilişkideki kutupsallıktır; yani eşitliğin iki tarafındaki metaların farklı niteliklere (nispi ve eşdeğer biçim) sahip olup, bu niteliklerin her birinin bir diğerini varsayması nedeniyle birbirlerini dışlıyor olmasıdır. Elbette, mesele, biçimsel olarak bu kutupları korumak değil, ilişkiyi doğru tanımlamaktır. İki meta, değer büyüklüğü olarak birbirlerine eşit olmak için, yalnızca bir üçüncü metaya gereksinim duyarlar. İki meta arasında bir

eşitlik ilişkisi kurulabileceğini varsaymak, bu metaların, *bu ilişkiden önce ve kendi maddelerinde* bu değer büyüklüğüne içsel olarak sahip oldukları anlamına gelmektedir. Bu durumda, değerin, bir ilişki olarak ifade edilmesi de anlamını yitirmiş olacak; dahası, metaların, kendi nesnelerinde bu değeri maddi bir şekilde ve dışsal olarak ölçülebilir bir tarzda taşıyor olduğu anlamı çıkacaktır.

Burada bir parantez açarak, değer ile emek ilişkisine dönmek gerekmektedir. Değerin metaya içkin[20] bir şey olarak anlaşılması, Marx'ın da kısmen sorumlu tutulması gereken bir probleme işaret etmektedir.[21] Çünkü yukarıda da değinildiği gibi, değerin metada cisimleşmiş insan emeği olduğu ifadesi, bizzat Marx tarafından defalarca kullanılmaktadır. Oysa böyle bir ifade kelimenin gerçek anlamıyla alındığında şu sonuç çıkmaktadır: bir metanın değer sahibi olmasının nedeni ve koşulu onun insan emeği ürünü olmasıdır. Ancak yukarıda tartıştığımız gibi, bir emek ürünü yalnızca belirli tarihsel koşullar altında, yani emeğin toplumsal niteliğine bağlı olarak değer niteliğine sahip olur. Dahası, fizyolojik anlamda emek harcanmış da olsa, eğer bir yararlılığa sahip değilse bu ürün yine bir değere sahip olmayacaktır. Eğer emek, bir meta içinde her koşulda karşılığını bulduğu bir değer yaratıyor olsaydı ya da değer olarak gerçekten bir şeyler cisimleşiyor olsaydı, ne değerin gerçekliği bir ilişki olarak tanımlanırdı, ne de değer ilişkisinde birbirini dışlayan iki kutup olarak nispi biçim ve eşdeğer biçim tanımlanmaya gerek duyulurdu.

---

[20] Marx'ın *Kapital*'de yaptığı bir uyarıyı burada hatırlatmak gerekli görünmektedir. Marx, bir metanın hem kullanım-değeri hem de mübadele-değeri olarak ifade edilmesinin "sözcüğün gerçek anlamında" yanlış olduğunu, bir metanın hem bir kullanım-değeri hem de değer olduğunu belirtmişti. Yani bir meta kendi varoluşu içinde değer niteliğine sahipken, mübadele-değeri yalnızca bir başka metada ifade bulabilmektedir. Mübadele-değeri, bir metanın kendisinde mevcudiyete sahip değildir. Bu ayrım bilindiği zaman, bu "yanlış" ifadeyi kullanmanın bir sorun yaratmayacağını da eklemişti Marx. Benzer bir şekilde, biz de günlük kullanımda olduğu gibi, meta kavramını metanın yalnızca maddesini kasteder şekilde kullanmaktayız. Oysa meta maddi bir varlık değil de toplumsal bir kategori olarak anlaşıldığında, değerin metaya içkin olduğunu söylemek elbette yanlış değildir. Ancak meta teriminin çoğunlukla doğrudan maddi bir ürünü çağrıştırması, yukarıdaki vurguları zorunlu olarak gerektirmektedir.

[21] Bu durum, yani Marx'ın ifade biçiminin kendi teorisinin felsefi inceliklerini yansıtmaktan belirli ölçüde uzak kalmasının bir nedeni, muhtemelen, *Kapital*'in ilk almanca baskısına yazdığı birinci bölümü yapılan önerilerin de etkisiyle değiştirmek ve böylelikle biraz daha kabalaştırmak durumunda kalmasıdır.

Bu nedenle, metalara değer-formu kazandıran şey, basitçe onların emek ürünü olması olmadığı gibi, bu değerin belirli bir dolayım olmadan ifade bulması da söz konusu değildir. Ancak değerin ifade bulmak için bir dolayımı gerektirmesi, değerin kendisinin nesnel bir varlık olmadığını, dahası, nesnel varlıkların kendisiyle ilişkilendirilemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle basit değer ilişkisinde iki metanın değerlerinin bir eşitlik sembolüyle ifade edilmesi, mümkün değildir[22]. Marx'ın belirttiği gibi, "emek ürünlerinin *değer*, *belirli büyüklükte değer* ve genel olarak *meta* oluşu, bunlara doğa tarafından ağır olmak, ısıtmak veya doyurmak gibi verilen özellikler olmayıp, onların doğal olarak yalnızca *bizim pratik ilişkilerimiz içinde* sahip oldukları özelliklerdir" (Marx, 1994: 21). Bu nedenle, parayı, belirli bir metada ifade bulan toplumsal bir ilişki olarak görmek gereklidir: "Tüm metalar tahrip olabilir paradır; para ise tahrip olmayan metadır" (Marx, 1973: 149) ifadesi, maddi ve toplumsal niteliklerin kategorik birlikteliklerini ve ayrılıklarını en özlü şekilde ortaya koymaktadır.

2.4.4. Değerin Formu veya Mübadele-Değeri

Marx'ın değerle ve değerin ifade bulmasıyla ilgili olarak ortaya koyduğu en kritik nokta, "değerin basit ifadesi" olarak tanımladığı ilişkide karşımıza çıkmaktadır. "Değerin basit biçimi" olarak tanımlanan bu ilişki, çoğu zaman, Marx'ı diğer birçok yazardan ayıran en önemli nokta olarak kalmamakta, bununla ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan yorumlar, aynı zamanda, Marx'ın değer kavramsallaştırmasının Marksistler tarafından nasıl anlaşıldığının da bir göstergesi olabilmektedir.

Marx, değerin basit biçimini analiz etmeye başlamadan önce şöyle demektedir:

[22] Yine de eklemek gerekir ki, böyle bir ifade biçimi mümkün olsa dahi, bu aslında, iki metanın *öncelikle* bir üçüncü şeye eşitlenmiş olması koşulunda söz konusu olabilir.

> En basit değer ilişkisi, bir meta ile başka türde bir diğer meta arasındaki ilişkidir. İki metanın değerleri arasındaki ilişki, bize *bir metanın değer ifadesinin* en basit biçimini sunar (Marx, 1976: 139) (vurgular eklendi).

Arkasından, iki meta arasında bir ilişki olarak "değerin basit, yalıtılmış ve rastlantısal formunu" tarif edip (x kadar A metası = y kadar B metası), bu ilişkinin nispi-biçim (A metası) ve eşdeğer-biçim (B metası) olarak iki kutbunu tanımladıktan sonra da, şöyle demektedir: "Değer formunun tüm gizemi, bu basit biçimde saklıdır" (Marx, 1976: 139).

Burada bir değer ilişkisi ortaya konmuş olmakla birlikte, tüm gizem, Marx'ın deyimiyle, değer formunun kendisinde saklıdır. Burada bir gizem[23] olmadığı düşünülebilir ve Marx'ın aslında basit bir matematiksel ilişkiye gerçekte olmayan metafizik nitelikler atfettiği ileri sürülebilir. Nitekim Marx, hemen bir sonraki sayfada şöyle demektedir:

> İlk olarak, değer ilişkisini onun nicel yönünden tamamen ayrı olarak ele almalıyız. Genel yaklaşım yöntemi oysa bunun tam tersidir: değer ilişkisinde birbirine [değer olarak] eşit olan belirli miktarlarda iki tür metanın oranından başka bir şey görülmez. Farklı şeylerin farklı büyüklüklerinin nicel olarak karşılaştırılabilir olması için bunların aynı birime indirgeniyor olması göz ardı edilir. Yalnızca aynı birimin ifadesi olarak bunlar karşılaştırılabilir büyüklükler haline gelirler (Marx, 1976: 140-1).

Görüldüğü gibi Marx, yaygın olan yaklaşım yönteminde, değer olarak birbirine eşit iki metanın birbirine oranından farklı bir şey görülmediğini belirtmektedir. Marx'ın yaklaşımıyla, başka birçok iktisatçının ya da iktisat okulunun yaklaşımı arasındaki temel farklılık da burada karşımıza

[23] Gizem nitelemesi bilimsellik temelinden yoksun görünmektedir. Ancak burada bir gizemin var olduğu, ilişkinin gizemli olduğu şeklinde bir tanımlamayı haklı çıkarabilecek bir durum söz konusudur. İlişki, yani iki meta arasında tanımlanan "eşitlik ilişkisi", yukarıda da ifade edildiği gibi basit bir matematiksel bir ilişkiye indirgenmeye hayli müsaittir. Bütün mesele, eşitliğin iki tarafında aynı büyüklükte iki değer olarak görmek yerine, "değerin ifade bulması için" eşitliğin iki tarafındaki niteliksel farklılığı görmektir. Ve bir de belirtilmesi gereken şudur: bir nesneye baktığımızda, onun kendinde olmayan (nesnesinde içerilmeyen) toplumsal nitelikler görmek.

çıkmaktadır. Marx'a göre değer ilişkisinin bu basit ifadesi içinde, iki meta önce nitel olarak ilişkili oldukları için karşı karşıya gelmektedir; ve aynı zamanda bu ilişki içinde *yalnızca bir metanın değeri bir nicel büyüklük olarak, mübadele-değeri olarak* ifade edilmektedir. Geoffrey Kay de aynı noktaya işaret ederken, bu hususun "hayati derecede önemli olduğunu fakat ihmal edildiğini" belirtmektedir: basit değer ilişkisinde bir metanın değeri bir başka metanın değeri ile *değil* kullanım-değeri ile ifade edilmektedir (Kay, 1999: 259)[24].

Marx, böylelikle, değer ile değerin ifadesi (mübadele-değeri) arasında kesin bir ayrım yapmış bulunmaktadır. Oysa Ingham paranın "soyut değer" olduğunu, bu nedenle para olarak işlev gösteren mevcut nesneyle özdeşleştirilmemesi gerektiğini ifade etmektedir (Ingham, 2001: 317)[25]. Ingham'ın "soyut değer" tanımlamasında zımni olarak ifade edilen şey, bir mübadele ilişkisi içindeki metaların her birinin kendi başlarına bir değerlerinin olduğu kabulüdür. Simmel ise paranın bir ilişki olduğunu belirtmekteydi. Simmel'in parayı bir ilişki olarak tanımlarken söylemek istediği şey, paranın bu ilişkinin kendisinden türemesi gibi bir şey değil, bizzat ilişkinin kendisi olmasıdır; bu durumda paranın "nereden türediği" veya "nasıl bu ilişkinin kendisi olduğu" sorusu ya cevapsız kalmakta ya da para, mübadele ilişkisine dışsal bir şey olarak tanımlanmaktadır. Bu ikinci durumda, yani para mübadele ilişkisine dışsal olarak konulduğu zaman, dışsallaşmaya yol açan sürece bir açıklama getirilmemiş olması, bu önermeyi ayakları havada bırakmaktadır. Sonuçta her iki yazarın ifade ettiği durumda da karşımıza çıkan şey, kendisi soyut bir kavram olan para (ve değer) olgusunun, yine soyut bir başka kavramla açıklanmak istenmesidir. Bu durumda açıklanması

[24] Ancak devamında Kay, 1 ceket = 20 yarda keten ve 20 yarda keten = 1 ceket ilişkilerinin birbirlerini varsaydığını ve böylelikle değer ilişkisindeki asimetrinin ortadan kalktığını belirtmektedir ki, bunu Marx'ın yaklaşımı içinde kalarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü her iki "eşitlik" ilişkisinde, aslında söz konusu olan iki değer büyüklüğünü eşitlemek değil, bir metanın değerinin ifade kazandığı bir ilişkiyi *kavramsal* olarak açıklamaktır.

[25] Ingham, burada değer ile değerin ifade formu arasında kategorik bir ayrım yapmamaktadır. Böyle olsaydı, yazdıklarında itiraz edilecek bir şey olmazdı. Ancak yaygın yaklaşım tarzı, değer ile değerin ifade formu arasında bir ayrım yapmak değil, değeri bizzat soyut bir şey olarak kabul etmek ve ne olduğu tartışmasına hiç girmemektir. Bu nedenle, değerin ifade formu olarak para, herhangi bir nesneye indirgenebilmektedir.

gereken şey, sadece bir başka düzleme aktarılmış olmaktadır. Bir başka ifadeyle Simmel'de eksik olan şey, paraya bir ilişki dedikten sonra, paranın soyut karakteri (yani toplumsal karakteri) ile nesnel anlamda para işlevi gören şey arasında bir ilişki kurmaktır; ve Marx'ın değer formu analizinin farklılığı, bu ikisi arasındaki ilişkiyi somut bir şekilde açıklama uğraşını meselenin esası olarak ele almasıdır. Benzer ama başka bir sorun da, paranın ne olduğu tartışmasını, paranın ne yaptığı olgusuna bağlı olarak ele almaktır. Böylelikle açıklanması gereken şey yine açıklanmamış olup, ya birinci durumda olduğu gibi kendisi de açıklanmayı bekleyen bir başka kavrama tahvil edilmekte, ya da ikinci durumda olduğu gibi onun somut varoluş formları bu varoluşu mümkün kılan toplumsal gerçekliğin (toplumsal ilişkilerin) yerine konmaktadır.

Bu arada belirtmek gerekir ki, Marx'ın üzerinde fazla tartışma ya da yazma ihtiyacı duymadığı kimi konuların daha sonra Marx'a dair en çok tartışılan şeyler olması, şaşırtıcıdır. Örneğin Marx, hiçbir çalışmasında "değer teorisinin ispatı" diye bir şeyle uğraşmamıştır. Kendi döneminde de bu tür tartışmaların olduğu ve kendisine bu alanda eleştiriler yöneltildiğini bilmekteyiz; ancak kendisi böyle bir başlık üzerinden tartışma ihtiyacı duymamış, hatta bu tür bir sorgulamayı da anlamsız bulmuştur. Oysa bugün değer teorisi, politik iktisat alanında Marx'a yöneltilen eleştirilerin başında yer almaya devam etmektedir. Burada genellikle yapılan yanlış, toplumsal bir kategori olarak değer olgusuyla, değerin büyüklüğünü karıştırmaktır. Genellikle yeterince üzerinde durulmayan konulardan biri, Marx'ın kendisine değeri inceleme nesnesi olarak seçmemiş olmasıdır. *Notes On Adolph Wagner*[26] adlı çalışmasında olduğu gibi, Marx mübadele-değerinin toplumsal özü olarak emekten söz etmemiştir; mübadele-değeri, toplumsal ortak bir öz olarak emeğin *ifade bulduğu formdur* ve bu nedenle mübadele-değerini bu öze indirgemek anlamsız bir uğraştır.

Benzer bir şey, yine, Marx'ın meta-para teorisinde karşımıza çıkmaktadır. Marx, yukarıda belirttiğimiz gibi, paranın meta olmasının

[26] http://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/01/wagner.htm

anlaşılması kolay bir şey olduğunu; asıl meselenin, metanın nasıl para olduğunu açıklamak olduğunu belirtmekteydi. Buna karşılık, bugün paranın meta olup olmadığı tartışmasına, değer tartışmasında olduğu gibi, Marksistler arasında da rastlanmaktadır. Bu konu, kendi başına ele alınması gereken metodolojik ve felsefi bir tartışma olduğu için bu tez çalışmasının belli ölçülerde kapsamını aşmaktadır. Bu tartışmaların temelinde yatan şey, hem para hem de değer meselesinde, bu iki kavramın "ne'liği" konusunun anlaşılmasının zorluğudur. Hem meta hem de değer kavramları, toplumsal ilişkilerin fiili gerçekleşme sürecinde nesnel varlıklara indirgenebilen, bunlarda bir form kazanan, ancak özü itibariyle maddi bir varlık olarak nesnel bir mevcudiyete sahip olmayan kategorilerdir.

2.4.5. Paranın Mevcudiyeti ve Soyut Emek

Marx'ın parayı kavrayışını diğer yaklaşımlardan ayıran en önemli unsur, soyut emektir. Marksist olan ve olmayan iki yaklaşım arasında yapılabilecek herhangi bir kavramsal karşılaştırma, Marksist bir bakış açısıyla, soyut emek kavramına referansla yapılabilir ancak. Bu kavram başka yazarlarda ya da yaklaşımlarda yer almasa bile, bu kavrama karşılık gelebilecek bir *kavrayışın* bulunması halinde bunun nasıl anlaşıldığı; bulunmaması durumunda da Marksist açıdan ortaya çıkan boşluğun nasıl açıklandığı, bu tür bir karşılaştırmaya esas oluşturacak niteliktedir. Soyut emek kavramına giriş için, meta mübadelesinde ifade bulan değerin basit formu temel niteliktedir.

Marx'ın para analizinin kritik unsurlarından biri, paranın kökeninin meta mübadelesinde yattığı (ve ona dışsal olmadığı) tespitidir[27]. Buna karşılık, bu tespit, günümüzde paranın dolaşımda egemen olan biçimlerinin (kağıt para,

[27] Bu alt bölümün başlığında yer alan "paranın mevcudiyeti" terimiyle kastettiğimiz şey, paranın tarihsel olarak değil (çünkü çok farklı tarihsel dönemlerde de para var olmuştur), kavramsal ve toplumsal bir olgu olarak varlığıdır. Bu da paranın belirli bir tarihsel dönemde sahip olduğu nitelikler itibariyle ele alınması demektir.

plastik kartlar, elektronik para, vs.) meta analiziyle ilişkilendirilmesinin söz konusu olamadığı iddiasıyla eleştirilebilmektedir. Asıl mesele, elbette, metadan ne anlaşıldığı ve paranın bununla nasıl ilişkilendirildiğidir. Marx'ın metayı nasıl kavradığı, bunu nasıl açıkladığı tartışmalarına girmeden para analizini eleştirmek, bu nedenle temelsiz kalmaktadır. Oysa Marx'ın yaklaşımına ilişkin vurgulanması gereken şey; değer, para, meta gibi kavramların kapitalist üretim ilişkilerine ait kategoriler olmaları ve dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin bütünselliği içinde analiz edilmeyi gerektirmeleridir. Dahası bu kategoriler, gündelik ilişkilerde kolaylıkla unutulabilseler de aslında toplumsal kavramlardır. Dolayısıyla somutluk kazandıkları nesnel varlıkların kendisiyle doğrudan ilişkilendirilmeleri mümkün olmayan kategorilerdir. Bu nedenle, paranın meta ile ilişkilendirilmesine yönelik bir eleştirinin ilk odaklanacağı yerin, *kavram olarak* meta ve para olması beklenmelidir.

Meta, Marx'ta hiçbir zaman yalnızca[28] bir nesne değildir; kullanım-değeri özelliği içinde hiçbir varlık dolaysız biçimde meta niteliğini kazanmaz[29]. Bu nedenle paranın meta oluşuna ilişkin eleştirilerde para ile belirli madenlerin özdeşmiş gibi alınarak, Marx'ın analizinde hiçbir zaman içerilmeyen şeylerin Marx'a atfedilmesi anlamına gelmektedir. Altının doğal olarak para olmadığını, ancak paranın doğal olarak altın olduğunu söylerken Marx, parayı öncelikle kavramsal olarak tanımlamış olduğunu göstermektedir. Para ne kadar doğal bir varlıksa, altın da ancak o kadar doğal olarak para olabilir. Dolayısıyla para niteliği altından ya da herhangi bir kullanım-değerinin kendisinden türemez; emek ürünlerinin meta karakterinden türer.

Marx'ın para kavramını anlamak için başvurulması ve analiz edilmesi gereken en temel kavramlar meta, değer ve soyut emektir. Bu kavramların

---

[28] Yukarıda sermaye bağlamında ifade edildiği gibi, sermaye somut bir form kazandığı zaman dahi, "kendi kendini büyüten bir değer" olarak bir süreci varsaydığı için ve varsaydığı sürece sermaye niteliğini korumaktadır. Sermayenin para-sermaye, meta-sermaye formları, aynı sürecin farklı momentleri olarak ele alındığı zaman yalnızca sermaye kavramının hakkı verilmiş olacaktır.

[29] Kullanım-değeri olarak tanımlanan şeylerin mal grubundan olması, hizmetlere özel bir atıfta bulunulmaması, hizmetlerin de en azından etkisi itibariyle fiilen nesnel bir varoluşa sahip olması nedeniyle, temelde bir fark yaratmamaktadır.

öncelikle Marx tarafından nasıl kavrandığını ele almak gereklidir. Marx'ın bu kavramlara ne anlam verdiğini tahlil etmeden, metayı emek ürünü ile, değeri fiyat ile, soyut emeği de toplumsal işbölümüyle doğrudan ilişkilendirmek, teorik ve kavramsal olarak Marx'ınkinden kesinlikle farklı yorumlara yol açacaktır. Böylelikle bu ayrımları yapmamak, Marx'a atfedilmesi mümkün olmayan bir yoruma dayanarak Marx'ı eleştirmek anlamına gelecektir.

Paranın meta ile ilişkilendirilmesinin temel nedeni, değerin, metanın tanımlayıcı bir unsuru, özsel bir niteliği olmasıdır[30]. Değer yalnızca bir süreç içinde ve bir ilişki olarak vardır. Ancak değerin ifade biçiminin iki meta arasında bir ilişkiyi gerektirmesi ve mübadele-değerinin bir metanın kullanım-değerinde ifade bulmasına karşın, Marx'ta, metanın, kendinde bir şey olarak (yani salt kullanım-değeri olarak) mevcudiyete sahip olmadığını belirtmek gereklidir. Böyle bir şeyin olması da imkansızdır zaten. Birçok iktisadi yaklaşımın üzerinde durmadığı, daha doğrusu kavramsal içeriğinde yer vermediği temel bir problem, maddi varlıkların kendisinden zenginliğin *toplumsal formunun nasıl türetileceği* sorunsalıdır. Bu nedenle kendi başına alındıklarında belli bir miktar kullanım-değeri olarak tanımlı varlıkların, yani farklı türde şeylerin belirli nicelikleri olarak ifade edilen nesnelerin (5 ceket, 3 palto, 10 ekmek gibi), *nitel olarak aynı şeyin farklı formlarına* ve nicel ifadelerine (şu kadar dolar, lira gibi) dönüşebilmeleri için, bunların kendilerine (maddelerine) dışsal bir oluşum gereklidir. Yalnızca böyle yapısal olarak farklı bir oluşum aracılığıyla, farklı bir süreç içinde maddi nitelikleri itibariyle farklı olan bu nesnelerin; farklı türde bir nitelik bağlamında homojen, bu nitelik temelinde farklı nicel büyüklükler biçimini alması mümkün olacaktır. Burada iki farklı oluşum olarak toplumsal olgu ve süreçler ile maddi olgu ve süreçler arasında bir ayrım yaptığımız açıktır. Çünkü bu nitel dönüşüm tanımlandıktan—maddi varlıklar olmaktan çıkıp aynı toplumsal niteliğin farklı formları haline geldikten—sonra bile bu nesneler, dönüşüm olmadan önceki maddi varlıklarını olduğu gibi korumaya devam etmektedirler.

[30] Dolayısıyla bu, maddi varlığı içinde emek ürünü ile para nesnesinin de doğrudan ilişkilendirilemeyeceği anlamına gelmektedir.

Marx'ın para kavramına yaklaşımını ele alan bir analizin başlangıç noktası, bu nedenle, *Kapital*'in başlangıç kısmındaki "zenginliğin toplumsal formu"na yapılan vurgu olmalıdır. Çünkü değer, maddi zenginliklerin belirli bir toplumsal form içinde ifade edilmesine neden olan toplumsal bir ilişkidir. Ancak kendi içinde sadece belirli miktarlarda kullanım-değerleri toplamı olan zenginlik nesnelerinin bir değer formuna sahip olması, bunların başka türden bir miktar olarak karşımıza çıkmasına yol açar; ve biz bu büyüklüğü, yani değer büyüklüğünü parasal bir büyüklük olarak ifade ederiz. Parasal büyüklük, belirttiğimiz gibi, zenginliğin maddi formundan (ceket, palto, ekmek gibi nesnelerden) dolaysız bir şekilde çıkarsanamaz. Dolayısıyla iktisadın en temel problemlerinden biri, maddi zenginliğin ya da belli miktarda kullanım-değerleri toplamının nasıl değer büyüklüğü haline dönüştüğünü, bu iki kategorik olguyu birbirlerine indirgemeksizin açıklamaktır. Bu ikisi arasında, yani fiziksel miktarlar ile değer büyüklükleri arasında dolayımsız bir ilişki olmaması, bu ikisi arasındaki geçişi açıklama sorunsalını, her zaman iktisadın temel, belki de en temel problemi kılmıştır[31]. Bu nedenle Marx'ın, "değer ifadesinin basit formu" olarak adlandırdığı ilişkiye bakmak gerekmektedir.

Ancak bu konuya geçmeden önce, Marx'ın emek kavramına ilişkin bir hatırlatma yapmak gerekli görünmektedir. Marx, kendinden önceki iktisatçıların metanın iki yönü olarak adlandırılan niteliklerini keşfederek analiz ettiklerini hatırlattıktan sonra, ilk olarak kendisinin ortaya koyduğu özgül katkının (Marx, 1976: 132), metanın çift yönlü karakterine karşılık, emeğin çift yönlü karakterini formüle etmesi olduğunu belirtmektedir. Marx'ın bu vurgusunun, Marksist iktisatçılar ya da teorisyenler tarafından hakkı verilen bir kategorileştirme olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin Fine ve Saad-Filho, Marx'ın metayı "mübadele amacıyla emekle üretilen kullanım-değerleri olarak" tanımladığını ileri sürmektedirler (Fine ve Saad-

[31] Bu problemin çözümü adına, belirli bir değer büyüklüğünden (ya da bir değer formu olarak "milli gelir"den) çıkılarak geliştirilen kimi yöntemlerin, *ex post* analizler olduğunu belirtelim. Bu analizler bir anlama ve belli bir açıklayıcılığa sahip olsalar da, kavramsal olarak süreci tersinden açıklamakta, dolayısıyla bu ilişkiyi mümkün kılan nedenselliğin hakkını verme konusunda kesinlikle yetersiz kalmaktadır. Paranın miktar teorisini tanımlayan eşitlik ilişkisinin (MV=PQ) bu arada bu kategorik ayrımı ortadan kaldırdığını belirtmek gerekmektedir.

Filho: 2004: 18-19). Bu ifadede dikkati çeken ilk temel sorun, metanın çifte karakterine karşılık emeğin çifte karakterine ilişkin herhangi bir tespitin bulunmamasıdır. Meta, eğer, günlük dildeki kullanımıyla ifade edecek olursak, kullanım-değeri ve mübadele-değeri karakterlerine sahipse, o zaman bu iki karakteri yaratan emeğin de belirli nitelikleri olması gereklidir. Nitekim bu tanımdan yola çıkarak ne emeğin çift yönlü karakteri tanımlanabilir, ne de metayı meta yapan karakteristiklerin her ikisinin birden belirli bir üretim faaliyeti içinde nasıl ortaya çıktığı açıklanabilir. Burada ürün ile metayı ayıran şey, mübadele mantığı ile sınırlı kalan bir kavramsallaştırmadır ki, bu da üretim ve mübadele aşamaları arasındaki belirlenim ilişkisini açıklayabilmekten uzaktır. Marksist yaklaşımları bu tartışma bağlamında, genel olarak iki ayrı kategoriye ayırmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Bir yaklaşıma göre üretim bağımsız üreticiler tarafından gerçekleştirilmekte ve böyle olduğu için piyasa bu kaotik yapıya dayalı ilişkilerin gerçekleştiği temel dolayım olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle aslında somut emeklerin ürettikleri ürünler, piyasa aracılığıyla dolaşım aşamasında bir fiyat (dolayısıyla değer) bulmakta, üretim de bu şekilde toplumsallaşmaktadır. Bu yaklaşımın Marksist olarak kategorize edilmesinin nedeni, değerin "son tahlilde" emek ile ilişkilendiriyor olmasıdır. Değer yaratıcısı olarak emek faaliyetlerinin ürünleri, piyasada mübadele edilerek değerleri realize olurken, fiyatlar, bu metaların içerdikleri "emek miktarı" ile belirlenmektedir.

Bir diğer yaklaşım ise piyasayı toplumsal yeniden üretim sürecinin temel bir olgusu olarak kabul etse de, piyasayı özsel olarak üretimin toplumsal niteliğinden türeyen, üretimin doğal bir uzantısı olarak görmektedir. Bir diğer deyişle piyasa, üretimin toplumsal işbölümüne göre gerçekleşmesinin *dolaysız bir sonucudur* ve bu nedenle toplumsal yeniden üretim sürecinin zorunlu momentlerinden biridir. Clarke bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> Üretimin *toplumsal formunu* kavrayışımızın temelini oluşturan değer üretimini ve dolaşımını üzerine düşünmeye başlar başlamaz, üretim ve dolaşımı birbirlerinden bağımsız görmek

> imkansızlaşmaktadır. … Üretimi dolaşımdan analitik olarak bile yalıtmak, bağımsız üretim faaliyetlerini birbirlerinden yalıtmak ve böylelikle üretimi toplumsal formundan yoksun bırakmak anlamına gelmektedir (Clarke, 1980: 9).

Burada ürünleri yaratan somut emekler ile üretimin toplumsal niteliğinden türeyen soyut emek kategorik olarak ayrılmaktadır. Ürünlerin kullanım-değerleri, somut emek ile ilişkilendirilirken, değer nitelikleri soyut emek ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla soyut emek ile değer arasındaki ilişki, her şeyden önce kavramsal olarak, toplumsal üretim sürecinin mantığı olarak kurulmaktadır.

> *Değer-üreten emek mantıksal somut emekten mantıksal olarak ayrılır*. Somut emek dolayımsız, duyusal, özgülken; değer üreten emek düşünsel, soyut, evrenseldir. Değer üreten emek bir soyutlama, bir düşünsel varlık olduğu için, değer dolayımsız olarak görünemez; kendisi dışında bir şey olarak görünmek zorundadır. Para, değerin zorunlu görüntü formu olarak kendini ortaya koyar—aynı zamanda değerin varoluşu için zorunludur—fakat para değer değildir. Hatta fiziksel olarak var olan *sabit bir değer ölçüsü* yoktur ve olamaz da (Murray, 1993: 51).

Bu alıntının da ortaya koyduğu gibi, Marksist yaklaşımda temel mesele, soyut emeğin ve bununla bağlantılı olarak değerin nasıl kavramsallaştırılacağıdır. Bir dönem, değeri somut emekle ilişkilendiren, değeri emeğin cisimleşmesi olarak gören yaklaşımlar egemenken, özellikle Rubin'in *Essays On Marx's Theory of Value* (1972) kitabının yayımlanmasıyla, bu yaklaşım önemli ölçüde sorgulanmaya başladı. Soyut emek ve değer kavramlarının analitik olarak çıkardığı sorun, bunların nerede bulunacağı sorusunun doğrudan bir cevabının olmamasıdır. Oysa soyut emek, toplumsal yeniden üretim süreci içinde bir nedensellik olarak etkinlik gösterir. Dolayısıyla soyut emeğin varoluş mekanı, üretimin toplumsal niteliği

ve bu toplumsallık temelinde faaliyet gösteren üretim birimlerinin bu faaliyet içinde sahip oldukları mantığıdır.

2.4.6. Değerin Basit Biçimi ve Para

Yukarıda belirtildiği gibi, metaların mübadelesinin basit formu kendi içinde en temel kavramları barındıran bir zenginliğe ve karmaşıklığa sahiptir. Birinci olarak, dünyaya sadece bir kullanım-değeri, doğal bir varlık olarak gelen şeyler, meta niteliğini, başka metalarla aralarındaki ilişki içinde gerçekleştirirler[32]. Bu basit olgu, kendi içinde doğal bir nesnenin toplumsal bir varlık olarak yeni bir form kazanmasının temel koşulunu tanımlamaktadır. İkinci olarak, iki meta arasındaki ilişki olarak tanımlanan değer ilişkisinde, sadece bir metanın değeri ifade bulmaktadır. Üçüncü olarak da, basit formu içinde değerin iki meta arasında bir ilişki olarak kurulmasına karşın, belli bir metanın değerinin bir başka metanın nesnesinde ifade bulması, dolayısıyla her iki metanın sahip oldukları konumun (nispi biçim ve eşdeğer biçim) farklılık arz etmesidir.

Bu üç temel olgu, kendi içinde hayli önemli bazı anlamlara sahiptir. Birincisi, bir nesnenin—emek ürünü olsa dahi—kendiliğinden ya da dolayımsız olarak meta biçimini alamıyor olması, bu şeyin değerinin kendi nesnesinde mevcut olmadığını ve ancak bir başka meta ile ilişkisinde ifade bulduğunu anlatmaktadır. Kendisi dolaysız biçimde hem nitel olarak kendi değerini, hem de nicel olarak değer büyüklüğünü (mübadele-değerini) kendi başına ifade edemeyen bir metanın, meta olarak niteliğini bu ilişki içinde kazanmasının önemi de burada yatmaktadır.

İkinci ve kritik bir olgu, bu ilişkide iki meta birden yer almasına rağmen, sadece bir metanın değerinin ifade bulmasıdır. İlk bakışta doğal kabul

[32] Meta olma özelliği, aslında üretim aşamasında ürünlerin kendilerine değilse de, içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler dolayımında "kendi yaşam süreçlerine" içkindir. Bu nedenle "metalık" ürünlere, bu bağlamda, soyut olarak içkinken; bu özellik mübadele aşamasında realize olmakta ve dışsal bir ifade kazanmaktadır.

edilebilecek bu olgu, Marx'ın yüzeysel bir yaklaşımla gereksiz bir ayrıntı olarak görülen kavramsallaştırmasının da önemini ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi değerin basit biçimi içinde yer alan iki metanın birbiri karşısındaki konumları kesin olarak belirlidir. Bu ilişki içinde değeri ifade edilen meta, değerin nispi-biçimini temsil etmekte; öbür taraftan diğer metanın değerini ifade eden meta ise eşdeğer-biçim konumunda bulunmaktadır. Birçok Marksist iktisatçının dahi üzerinde yeterince durmadığı konu, bu iki biçimin birbirini dışlaması ve birbirini dışlayan bu iki niteliğin bir ilişki içinde var olabilmesinin ne anlama geldiğidir. Metaları doğrudan, kendi bedenleriyle birlikte mübadele-değerlerini de taşıyan nesneler olarak görme anlayışına sahip olanlar, dolayısıyla değerin bu basit formu içinde birbirini dışlayan, zıt kutuplar olarak iki kategorik formun varlık sebebini göz ardı edenler, iktisadi süreçler içinde "paraya yer bulamamaktadırlar". Çünkü para, doğrudan kendi değerlerine sahip metaların değerini pasif bir şekilde yansıtan bir araç olarak alındığında, "paranın ne olduğu" sorusu anlamını yitirmekte,[33] daha önemlisi değer ilişkileri paradan bağımsız olarak sadece metalar arasında bir ilişki olarak, para var olmaksızın da mevcut olabilir şeklinde düşünülebilmektedir. Marksist yaklaşımın temel farkı, para olmadan değer ilişkilerinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı fikri ve değerin parada somut bir ifade formu kazanıyor olduğu tespitidir. Bu nedenle Marx için de paranın yerini belirli durumlarda kendisini temsil eden sembolik varlıklar olabilirse de, para bir toplumsal ilişki olarak ve bu ilişkiyi ifade eden kategori olarak bir sembole indirgenemez

Değerin eşdeğer ve nispi-biçimi, birbirini dışlayan ancak birbirini kesin olarak varsayan kategorik oluşumlardır. Bunların birbirini dışlaması olgusu, değer ilişkisinin kendi doğasından kaynaklanır. Yukarıda da ifade edildiği gibi değer, kendi başına bir varoluşa sahip değildir; sadece metalar arasında[34] bir *ilişki olarak* vardır. Değer, kendini somut bir varlık olarak bağımsız bir şekilde ortaya koyabilen, duyusal olarak algılanabilir bir şey olmadığı için, değerin

[33] Paranın ne olduğu sorusuna bir cevap arama gereksinimi duymayan anlayış ya da teorinin doğal olarak yönelmesi beklenebilecek yer, "değerin ya da fiyatın ne olduğu" sorusudur. Ancak yaklaşımın kendi özsel kısıtları, bu sorunun sorulmasına da izin vermekten uzaktır.
[34] Elbette insanlar arasında, metalar aracılığıyla gerçekleşen bir ilişki.

kendini başka bir şeyde ifade etmesi zorunludur. Toplumsal ilişkilerin varoluş tarzı, bu ilişkilerin belirli momentlerde somut bir varlıkta ifade bulmasını (ama kendisi olarak değil) zorunlu kılar, ancak bu ifade bulma tarzı, nedenini bizzat bu ilişkide bulsa da, ifade eden nesnenin (para nesnesinin) ya da sürecin (meta üretim sürecinin) kendi doğasına ait özellikler bizzat ifade biçiminin kendisine damgasını vurmaktadır[35].

Değeri, Marx'ın yaptığı gibi, eşdeğer ve nispi-biçimin karşıt kutuplarını oluşturduğu bir ilişki olarak ifade etmek, paranın hangi nesne olduğu meselesinden önce, teorik olarak parayı ortaya çıkaran ilişkinin ne olduğunu temel problematik olarak koymak demektir. Para ile değer ilişkisini, paranın varoluşunun temel problematiği olarak koymayan anlayışların vardığı noktalardan biri, örneğin bugün dünyada yaşanan krizi, arkasında altın ya da benzeri bir standardın olmamasıyla açıklamak gibi bir sonuca varmayı mümkün kılmaktadır. Paranın belirli koşullar altında sembolik araçlarla ikame edilebilirliği ve bunun sınırsız çoğaltılabilme özelliği kendi başına iktisadi krizin bir açıklaması olamaz. Sembolik paranın değer ilişkilerini belirleme kapasitesi, değer yasasının işleyiş mantığı ile sınırlanmıştır. Nitekim para eğer sadece para-meta olarak var olsaydı, bu durumda kapitalist üretimin kendi doğasından, daha doğrusu değer ilişkilerinden kaynaklanan çelişkileri yine ortaya çıkacak, bu çelişkilerin aşılamaz hale gelmesinin ifadesi olarak krizlerle yine karşılaşılacaktı.

Değerin basit ifadesinde eşdeğer ve nispi-biçimlerin karşıt kutuplar olarak, hem birbirini dışlaması hem de varsayması tespitinden hareketle altı tekrar çizilmesi gereken nokta, bu ilişkide iki metanın var olmasına rağmen tek bir metanın değerinin ifade bulmasıdır. Burada altı çizilmesi gereken bir başka konu daha karşımıza çıkmaktadır: değeri ifade eden meta, kullanım-

[35] Paranın "doğal olarak" altın ya da gümüş olması tespiti, burada ifade edilen duruma tam uymaktadır. Değerin mutlaka şu ya da bu para-metada ifade bulması zorunluluğu yoktur; çünkü asıl mesele, metanın değerin cisimleşmiş biçimi olması nedeniyle paranın meta olmasıdır. Ancak değer bir kez para-metada ifade bulacak olduktan sonra, değerin karakterine en uygun metanın para niteliğini kazanması, bizzat değerin kendisi ile ifade bulma biçimi arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Örneğin altın ya da gümüşün en küçük parçalara kadar homojen bir şekilde bölünebilmesi ve bozulmadan saklanabilmesi, değeri ifade etmek için uygun nitelikte nesneler olmaları anlamına gelmektedir.

değeri olarak kendi nesnesi ile bu ilişkide yer almaktadır. Değerin eşdeğer-biçimi konumunda bulunan bu meta, örneğin altın, burada diğer metanın değerini ölçülebilir bir nicelik olarak kendi nesnel varlığı aracılığıyla ifade etmektedir. Belli bir miktar altın ya da iki ceket, bir başka metanın değer büyüklüğünün somut ifadesi olmaktadır.

Keten ile ceket örneğinden hareketle eşdeğer-biçim üzerine tahlil yaparken Marx, değeri ifade edilen ketenin değer büyüklüğünün, aynı zamanda ceketin değerine de bağlı olduğunu belirtmektedir. Ancak ceket eşdeğer-biçim konumuna sahip olur olmaz, onun değer büyüklüğü ifade edilmemektedir. Tersine, ceket, şimdi değer ilişkisinde, belli bir metanın belirli bir miktarı olarak görünmektedir (Marx, 1976: 147). Böylelikle bir metanın kendi nesnel varlığı, değerin ifade biçimi haline gelirken, yukarıda ifade ettiğimiz "yapısal dönüşümün" (zenginliğin maddi varlıkları olmaktan toplumsal formu olmaya yönelik nitel dönüşüm) kökenine de inmiş olmaktayız. Bir metanın değeri, bir başka metanın kullanım-değeri miktarı ile ifade edilirken, kullanım-değeri olarak metanın kendisi de değer ifadesi biçimini almış olmaktadır. Böylelikle değerin basit ifade biçimi altında, maddi varoluş ile maddi servetin toplumsal ifade biçimi olarak değer arasındaki ilişki gerçeklik bulmuş olmaktadır. Bu durum için Marx, bir metanın nispi-değer biçiminin, değer olarak varoluşunu kendi maddesinden ve özelliklerinden tamamen farklı bir şey olarak ifade ettiğini belirtmektedir. Bu değer ifadesinin kendisi, böylelikle, toplumsal bir ilişkiyi gizlediğini kendisi ortaya koymaktadır. Eşdeğer-biçimde ise durum bunun tam tersidir. Metanın nesnesi, örneğin eşdeğer-biçim konumundaki ceket, değer biçimine kendi maddi doğallığı içinde sahipmiş gibi görünmektedir (Marx, 1976: 149).

Marx'ın değerin basit biçimi olarak ifade ettiği ilişkinin basit bir matematiksel ilişki olmadığı yukarıdaki açıklamalardan ortaya çıkmaktadır. Tekrar etmek gerekirse, bu ilişkinin taraflarını oluşturan metalar, bu ilişki içinde birbirlerine karşıt iki ayrı konumu temsil etmektedirler. Basit değer ilişkisinin bu karşıt kutupların karşılıklı konumu, bu değer ilişkisinin matematiksel bir eşitlik ilişkisi olarak tersine çevrilemeyeceğini göstermektedir. Bu değer ilişkisinde, yukarıda Arthur'a referansla ifade

ettiğimiz gibi, matematiksel bir terim kullanacak olursak, niteliksel olarak "değişim özelliği" yoktur; yani a = b ile b = a aynı ilişki değildir. Bu özelliğin olmaması, bu değer ilişkisinin her şeyden önce niteliksel bir ilişki olmasıyla ilgilidir. Bir başka ifadeyle, bu ilişkide eşdeğer-biçim konumundaki meta, sadece değerin ifade bulması için değil, aynı zamanda gerçekleşmesi için de bir zorunluluk olarak mevcuttur. Bu ilişkinin teorik yapısının bu şekilde konması, para kavramı için de özel bir anlama sahiptir: para olmadan değer ilişkisinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu nedenle parayı fiyat biçimi altında nicel bir gösterge, sembolik bir şey olarak görüp, bu ilişkinin gerçekleşmesinde oynadığı özgül rolü göz ardı eden yaklaşımlar teorik bir boşluk üzerinde durmaktadırlar.

En basit değer ifadesi olan x kadar A metası = y kadar B metası ilişkisinde, bir başka metanın değer büyüklüğü kendisiyle ifade edilen nesne, bu ilişkiden bağımsız olarak, onun varlığına içkin bir toplumsal özellik olarak eşdeğer-biçime sahipmiş gibi görünmektedir. Gerçekmiş gibi görünen şey, belirli bir meta, diğer tüm metalar değerlerini onda ifade ettikleri için para olduğu şeklinde değil de, tersine, diğer tüm metalar değerlerini, o para olduğu için onda ifade ediyorlarmış şeklindedir[36]. Bu sürecin gerçekleşmesini sağlayan hareket, kendi sonucuna erişmekle birlikte, Marx'ın ifadesiyle, ardında bir iz bırakmadan ortadan kaybolur. Kendileri açısından herhangi bir role sahip değillermiş gibi, metalar kendi değer konfigürasyonlarını, kendilerine dışsal fakat onların yanı sıra bulunan fiziksel bir meta biçiminde hazır bir şekilde bulurlar. Bu fiziksel nesneler, kendi kaba maddi halinde altın veya gümüş, topraktan çıkar çıkmaz, tüm insan emeklerinin doğrudan yeniden hayat bulmuş cisimleşmesi haline gelirler. Paranın büyüsü de buradan kaynaklanır. İnsanların birbirleriyle toplumsal üretim sürecindeki ilişkileri bundan böyle tamamen atomistik bir biçime bürünür. İnsanların kendileri arasındaki üretim ilişkileri, onların denetiminden ve bilinçlerinden bağımsız maddi biçim alır. Bu durum, ilk önce insanların emeklerinin ürünlerinin evrensel biçimde meta formunu almasıyla ifade bulur. Para

[36] Yani para ile meta arasındaki ilişkide nedenselliğin paradan metaya değil, metadan paraya doğru kurulması gerekmektedir.

fetişinin gizemi, dolayısıyla, artık görünür ve göz kamaştırır hale gelen meta fetişinin gizemidir (Marx, 1976: 187).

Bu tespit yapıldıktan sonra ve paranın ne olduğu meselesi, paranın nesnesinde değil de, bizzat para nesnesinin işlevlerini mümkün ve parayı bir toplumsal ilişki olarak gerçek kılan toplumsal ilişkilerin kendisinde açıklandığı zaman, bu nesnenin değerinin hangi sembolik varlıkta hangi nicel ölçüte göre ifade bulacağı meselesi (hesap parası olarak para örneğin), ikincil bir konuma itilmiş olmaktadır.

İki şeyin çok temel nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, parayı zorunlu kılan bir toplumsal ilişki vardır kapitalist sistemde. Hegel'in, "öz görünmek zorundadır" ifadesini hatırlatan Murray şöyle demektedir: "Özün kendi olmayan bir şeyde kendini göstermek zorunluluğunun kesin olarak nedeni, dolayımsız bir varoluşa sahip olmamasıdır" (Murray, 1993: 40). Öz görünmek zorunda olduğu kadar, gerçek bir bilimsel analiz, öz ile görüntü arasındaki bu içsel ve zorunlu bağıntıdan hareketle, özün kendisini teorize etmek zorundadır.

Parayı bu şekilde kavramsallaştırmamanın bir sonucu, mübadele ilişkilerinin sonunda parayı tamamen araçsallaştırmak, değer realizasyonu süreçlerini göz ardı etmek, reel ekonomi ve parasal ekonomi şeklinde bir ikilik yaratmaktır. Arthur'un belirttiği gibi, metalar önsel olarak verili bir değer içeriğine sahip olsalardı, o zaman para tamamen bir *numeraire* olurdu ki, para aslında değerin fiili varlığı için, var olmak zorundadır (Arthur, 2000: 41). Parayı zorunlu kılan şey, değerin nesnel olarak (maddi bir şey olarak) mevcut olmaması, onun bir öz, yani toplumsal bir ilişki olmasıdır. Bir başka ifadeyle paranın zorunluluğu metanın kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Para ile meta arasındaki ilişki, metaya dışsallaşmış bir ilişki gibi görünür; oysa para, toplumsal bir ilişkinin kendini gösterme zorunluluğundan cisimleşmek zorundadır. Bu nedenle para ile metanın birbirlerine dışsallaşmış ilişkilerindeki içsel bağıntıyı kendi teorik çerçevesinde kavramsallaştırmayan yaklaşımlar, parayı açıklamak yerine, onu, yaptığı işler itibariyle, bir diğer deyişle, işlevleri itibariyle açıklamak zorunda kalmaktadırlar. Paranın işlevleri itibariyle tanımlanan hareketi, her defasında paranın metayı bir anlamda ittiği;

yani değeri soyut emekle karakterize eden süreçten bağımsızmış gibi göründüğü bir süreci anlatmaktadır. Para bu şekilde ele alındığı zaman, kendinde şey olarak değerin *tek* varoluş tarzı olarak görünmekte ve tam anlamıyla fetiş haline gelmiş olmaktadır. Parayı zorunlu kılan karakteristikler metanın kendisinde mevcuttur; ancak bu mevcudiyet nesnel bir olgu değil, kendisini nesnel bir olgu aracılığıyla ifade eden toplumsal bir ilişkidir. Nitekim Marx'ın ifade ettiği gibi metaların fiyatı ya da para formu, onların genel olarak değer formunda olduğu gibi, onların dokunulabilir ve gerçek nesnel biçimlerinden hayli farklıdır; dolayısıyla tamamen fikirsel ya da kavramsal bir formdur. Gözle görünmez olsa da, demirin, ketenin ve tahılın değeri, para-meta olarak bu nesnelerin kendisinde var olurlar: bu, altınla ilişkileri yalnızca kafalarında var olsa da, altınla eşitliklerinde oraya çıkmaktadır (Marx, 1976: 189).

İkincisi de, paranın soyut emeğin nesnelleşmiş biçimi olmasıdır. Daha önemlisi, bir para teorisinin soyut emek kavramsallaştırmasına ihtiyaç duyup duymaması, yukarıda da belirtildiği gibi, bu teori hakkında Marksist açıdan bir fikir yürütmede referans alınacak en kritik unsurdur. Marksist yaklaşımı ayıran en temel faktör, soyut emek kavramsallaştırmasıdır. Soyut emek kavramsallaştırması, tüm kavramsallaştırma girişimlerinde olduğu gibi, nesnel süreçlerin doğrudan gözlemlenebilir olmayan nedenselliğinin, düşünsel olarak yeniden üretilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla bu kavramsallaştırmayı yapmak, mevcut toplumsal ilişkileri farklı bir pratik içinde gözlemlemek, onu farklı bir biçimde kategorize etmek demektir. Mübadele-değeri olarak metalar aynı homojen emeği temsil ederler, yani somut emeklere ait özellikler böylelikle kaybolur. Dolayısıyla mübadele-değeri[37] yaratan emek, *soyut genel* emektir (Marx, 1970: 29). Moseley de soyut emek ve para ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir:

> Her meta prensip olarak, hepsinin soyut emek içeriyor olması nedeniyle tüm diğer metalara eşittir. Pratikte bütün metaların tüm diğer metalarla eşit olması için, metalarda içerilen soyut emeğin,

[37] Marx'ın *Kapital*'de son halini almış kavramsallaştırmasıyla, bunun 'değer' olması gereklidir.

> nesnel, toplumsal olarak tanınabilir bir biçimde gözlemlenebilir ve karşılaştırılabilir olması gereklidir. Ne var ki, metalarda içerilen soyut emek kendinde dolaysız olarak gözlemlenebilir değildir. Bu nedenle, soyut emek miktarlarının, bunları gözlemlenebilir ve nesnel olarak karşılaştırılabilir kılacak nesnel bir "görünme biçimi" kazanması gereklidir. Metalarda içerilen soyut emek miktarlarının ortak bir görünüş biçimini gerektirmesi, nihayetinde, bu ortak görünüş biçiminin para olması gerekliliği sonucunu doğurur. Paranın kilit karakteristikleri—homojen nitelikte ve belirli miktarlarda olması—soyut emeğin aynı karakteristiklerinden türemektedir (Moseley, 2005: 5).

Değer ile para nesnesi birbirini dışlayan kategorilerdir; birbirlerine karşıttırlar. Para değeri ifade eden bir varlık haline geldikçe, "kendinde değer" tanımsız hale gelmektedir. Bunu kavramsallaştırmak her zaman mümkün olamamaktadır: "Parasal sisteme ait bütün yanılsama, belirli özelliklere sahip fiziksel bir nesne olmasına rağmen, paranın, toplumsal bir üretim ilişkisini temsil ettiğinin kavranamamasından kaynaklanmaktadır " (Marx, 1970: 35). Para bir başka metanın değerini bir nicel büyüklük olarak ifade ettiği zaman, para-meta, sadece belli bir miktarda kullanım-değeri olarak var olur. Belli bir miktar olarak kullanım-değeri ise değerden kategorik olarak soyutlanmış demektir. Dolayısıyla para ile değer arasında bir dolayım da zorunlu hale gelir; çünkü belli bir miktar kullanım-değerinin, hangi büyüklükte bir değeri ifade ettiği, bu kullanım-değerinin (para-metanın) nicel varoluşunda içsel olarak bulunmaz. Dahası, değer büyüklüğü de bir toplam olarak verili değildir. Değer belirlenme süreci ile değerin ifade bulma momenti arasındaki karşıtlık, bu ikisinin sürekli olarak birbirine dönüşmesini zorunlu kılar.

2.4.7. Para Metadır

Marx'ın paraya ilişkin teorik yaklaşımının bugün tartışılan ve eleştirilen noktalarından birinin, paranın meta olup olmadığı konusu olduğu

bilinmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu tartışma, aslında Marx'ın kendi eserlerinde ortaya koyduğu teorik ve kavramsal tartışmanın dışında kalmaktadır. Yani bu tartışma, aslında Marx'ın kendi kavramsal çerçevesinin sınırları içinde kalındığı sürece yürütülmesi imkansız bir tartışmadır. Bunun nedeni, özetle ifade olacak olursak, değerin meta *kavramından*; dolayısıyla paranın da bu değer kavramından ayrı bir ontolojik varoluşa sahip olmamasıdır[38].

Oysa günümüzde yürütülen tartışmalar, özellikle de ana akım iktisadi yaklaşım ve benzerleri çerçevesindeki tartışmalar, piyasa fiyatı ile sembolik para miktarı ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Marksist bir perspektiften bakıldığında, bu fiyatların "hangi değerleri" gerçekleştirdiği şeklindeki daha temel bir analizden bağımsız bir tartışma, çok da anlamlı görünmemektedir. Aksi takdirde, yani genellikle yapıldığı gibi tartışma, para miktarı ile genel fiyat seviyesi arasındaki ilişkiye indirgenmiş olacaktır. Bu tartışmanın (para miktarı ile genel fiyat seviyesi ilişkisi; paranın nötr olup olmadığı tartışması; parasal ve reel ekonomi ilişkisi gibi tartışmaların) genel olarak iktisat literatürüne hakim olması, paranın günümüzde dolaşımda ya da belirli kredi ilişkilerinde sahip olduğu biçimlerden birine indirgenmesiyle belirlenmektedir.

> Bir kullanım-değerinin meta formu içindeki varlığı bir sembol olmadığı gibi, para da sembol değildir. Bir toplumsal üretim ilişkisi, birey olarak insanlardan bağımsız bir şey olarak mevcutmuş gibi görünür ve bu insanların toplum içinde üretim süreci içinde girdikleri özgül ilişkiler belirli bir şeyin özellikleri gibi görünür—bu çarpık görüntü, bu maddi anlamda gerçek ve hiç de hayali olmayan yanılsama, mübadele değerini varsayan toplumsal emek formlarının karakteristiğidir. Bu çarpık görüntü, metada olduğundan daha fazla parada ifade bulur" (Marx, 1970: 49).

Paranın sembolik bir varoluş kazanmasının, paranın değer ilişkilerinde sahip olduğu ve bu ilişkilerden bağımsız kılındığında tanımsız olan asli

[38] Tabii, metayı bir kullanım-değerine ve parayı da sadece sembole indirgeyen anlayışlar için bu söylediklerimiz bir şey ifade etmeyecektir.

niteliğinin yerine konması ile yapılan şey aslında parayı sembol haline indirgemek değil; değer ilişkilerinin belirlenme sürecini kategorik olarak iktisadi analizin dışında tutmak anlamına gelmektedir. Para miktarı ile genel fiyat seviyesi arasındaki ilişki, temelde, nispi fiyatların belirlenme süreçlerini önceleyen bir tartışma olamayacağı gibi, nispi fiyatların belirlenmesi de, metaların değerlerinin belirlenmesi tartışmasından ayrı olarak ele alınamaz. Metaların piyasa fiyatlarının onların toplumsal olarak gerekli emek zamanı ile belirlenen değerlerinin yerini alması ve bu ikisinin birbirinden sapması, mevcut toplumsal ilişkilerin kendi doğasından ve işleyiş mantığından kaynaklanan, ancak bu sistemin kendi yasallıklarına aykırı olmayan bir durumdur. Kağıt para değerin belirlenme süreçlerinden tamamen kopmuş olmakla, kategorik olarak paraya yeni bir nitelik kazandırmış ya da ona yeni bir varoluş kazandırmış olmaz. Tam tersine bu durum, kapitalist üretim ilişkilerinin belirli bir momentine özgü belirli bir işlevin "özgül bir araç" aracılığıyla gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Değer ilişkilerinde önemli olan nispi fiyat yapılarının oluşmasıdır; kağıt para ise sadece nicel bir gösterge olarak bu nispi fiyat yapısının belirlenmesinde hiçbir rol oynayamaz.

Paranın meta niteliğinin dayandığı temel, esas olarak budur. Kağıt para ya da başka türden sembolik paralar[39], kategorik olarak paranın tek varoluş biçimi olarak tanımlandığı zaman, tüm değer belirlenme süreçleri ile para arasındaki bağ da kopmuş olacaktır. Ekonominin, nihayetinde, örneğin bir elektronik paranın egemen olmasıyla, kağıt para gibi somut, elle tutulur bir varlıktan bile arınacağını ileri sürenlerin, aslında paranın bu "indirgenmiş haliyle"[40], ellerinde sadece somut varlıklar olarak metalar kalması durumunu açıklamaları gerekmektedir.

Marx, metaların değerlerinin altında ifade bulmasının tamamen düşünsel bir eylem, diğer bir deyişle tamamen zihinde gerçekleşen ve fiziksel

[39] Aslında burada sadece sembolik paradan konuşmak da gerekli değildir. Temelde Simmel'de olduğu gibi, para üzerine kafa yoranlar, parayı son tahlilde sembolik bir işleve indirgemektedirler. Bu sadece paraya kavramsal bir yaklaşım geliştirmemelerinden değil, genel olarak iktisadi süreçleri yalnızca piyasa temelinde ele almalarından kaynaklanmaktadır.

[40] Para sadece bir hesap parasına indirgendiğinde, hesabı biçimsel ya da nicel olarak gösteren varlık ile hesabın oluşması süreci arasındaki bağ da koparılmış olmaktadır. Paranın indirgenmiş hali olarak tanımladığımız şey, bu duruma tekabül etmektedir.

bir işlem içermeyen bir eylem olması nedeniyle, bu işlemi gerçekleştirmek için tamamen hayali veya fikirsel bir altının kullanılabileceğini belirtmektedir (Marx, 1976: 190).[41] Burada meta değerlerinin ifade bulmasının fikirsel bir eylem olması, daha önce de belirttiğimiz gibi, değerin maddi bir varoluşa sahip olmamasıyla ilgilidir. Marx'ın Hegel'den aldığı fikirle ifade edecek olursak, "öz görünmek zorunda" olduğu için, değer nesnel bir ifade ile kendisini göstermektedir. Burada, "özün görünmek zorunda olması", Türkçede amacını belli ölçüde aşan bir anlam ifade etmektedir. Özün görünmek zorunda olması, bir öncelik ve sonralık ilişkisi içinde gerçekleşmediği gibi, öz ile görüntünün de birbirlerinden bağımsız bir varoluşa sahip olması söz konusu değildir. Bu noktada Murray'in uyarısı yerindedir:

> Hegel'in "öz kendisi dışında bir şey olarak görünmek zorundadır" demesinden, kesin olarak öz olmadıkları için görünümleri göz ardı edebileceğimiz sonucunu çıkarmak, korkunç bir hata olurdu. Bunun yerine, görünümler bütünsel kavram olarak öze *aittirler*; bunlar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar (Murray, 1993: 40).

Burada esas olarak anlatılmak istenen, öz ile görüntünün zorunlu bir karşılıklı belirleme ilişkisi içinde olması ve birbirlerini zorunlu olarak varsaymasıdır. Dahası, özün ifade bulduğu görüntü ya da form, özün kendi mantığıyla doğrudan ilişkilidir. Soyut-emeğin altın ya da gümüş gibi, doğal nitelikleri itibariyle homojen, hemen her boyutta parçacığa kendi niteliklerini koruyarak bölünebilir, değişmeden saklanabilir bir varlıkta ifade bulması, bu nedenle tesadüfi bir şey değildir. Ancak öz ile görüntü arasında kategorik ayrım yapmanın teorik ve yöntemsel açıdan mutlak bir zorunluluğu

[41] Bu ifade, bütün bir iktisadi ilişkilerin sadece zihinlerde var olduğu sonucunun çıkarılmasına neden olabilecek niteliktedir. Buradaki kritik mesele, yani bütün bu gerçekleşmelerin sadece zihinsel değil, esas olarak gerçek olduğunu anlamak için gerekli olan şey, toplumsal gerçekliği bir süreç olarak kavramaktır. Toplumsal gerçeklik, her şeyden önce bir nedensellik olarak vardır; oysa bu nedensellik maddi hiçbir olguya içkin değildir. Bu metanın çifte karaktere sahip olmasının bir diğer ifade biçimidir: bir metanın yararlılığı onun maddesine içkin, değeri ise hiçbir maddi varlığa içkin değildir, yalnızca bir ilişki, bir nedensellik olarak vardır.

bulunmaktadır. Bu ayrım, paranın kavramsallaştırılmasında da hayli önemlidir.

Birçok iktisadi yaklaşımda para ile değer arasında kurulan ilişki, özgül bir teorik analizin nesnesi haline getirilmemektedir. Bu nedenle bu tür yaklaşımlarda, para ile değerin toplumsal varoluş mekanı ile nesnel varoluş mekanı arasında kategorik bir ayrım yapma ihtiyacı duyulmamaktadır. Böyle olunca bu iki mekan da, bilinçli ya da bilinçsiz olarak birbirlerine indirgenmiş olmaktadır. Böylelikle bu iki kategori arasında teorik olarak doldurulması gereken boşluk, bu boşluğun yok sayılmasıyla ortadan kalkması diye bir şeyin söz konusu olmaması bir yana, aralarındaki nedensellik ve dolayımlar kavramsal olarak dışarıda bırakılmış olmaktadır[42]. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, aslında toplumsal tüm belirlenimlerinden ayrı olarak düşündüğümüzde tüm bir üretim süreci ve bu süreç sonunda elde edilen ürünler, maddi varlıklardır. Ancak bu maddi varlıkların bir değer niteliği kazanmış olması, bunların maddi yapılarında bir değişiklik sonucu ortaya çıkmamıştır. Bunların değer formunu almış olması, bizim onlara baktığımızda verili olan zihinsel kavrayışımıza içkin bir şeydir. Elbette bunu söylemiş olmakla toplumsal ilişkilerin tamamen insanların zihninde yer aldığını söylemiş olmuyoruz. Bu zihinsel durumların ortaya çıkması, yani bu toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan tarihsel kategorilerin bizim bilincimizin yapısal unsurları haline gelmesi, bizzat bizim içinde yer aldığımız ve öznelliğimizi belirleyen toplumsal üretim ilişkilerinin bir sonucudur. Değerin ne olduğu ve fiyatta nasıl bir ifade bulduğu meselesi, sadece felsefi bir tartışmanın konusu sayılamasa da, kavramsal olarak bu ikisi arasındaki ayrımın anlamlandırılması zorunludur:

---

[42] Dolayım kavramı Marksist teoride merkezi bir öneme sahiptir. Genel olarak, toplumsal süreçler ile nesnel/maddi süreçler arasındaki ilişkileri, kendi özgül tarihsel dolayımlarıyla açıklamak şeklinde tanımlayabileceğimiz Marksist yaklaşım; kategorik olarak birbirine indirgenemeyecek toplumsal ve maddi süreçleri belirli bir şekilde ilişkilendirmektedir. Bu dolayımlar kendi tarihsellikleri içinde gerçeklik bulmaktadırlar. Dolayım, iki ayrı düzleme ait farklı nedensellikleri, özgül bir nedensellik bağlamında birbiriyle ilişkilendirmek şeklinde tanımlanabilir. Dolayım işlevi gören olgu ya da süreç ise, belirli bir momentte, ilişkinin kendi doğasına bağlı olarak özgül maddi bir içerik kazanabilmektedir. Toplumsal bir ilişki olarak değerin, belirli bir para-nesnesinde ifade bulması buna bir örnek oluşturmaktadır. Bu kavram, hem düşünsel bir soyutlama olarak toplumsal ilişkileri temsil ederken, hem de toplumsal analizde merkezi bir rol oynamaktadır.

> …[M]etaların mübadele-değeri fiyatta yalnızca nominal bir mevcudiyet, parada ise yalnızca hayali ya da sembolik bir mevcudiyet kazanırlar. Mübadele-değeri, böylelikle, belirli bir miktar emek-zamanı cisimleşmiş olduğu sürece, metaların dışında bir *gerçekliğe* sahip olmayıp, *sadece* kavramsal ya da hayali bir varlık olarak görünür. Değer sembolü, böylece, metaların değerini *dolaysız olarak* temsil ediyor *görünür*; çünkü altının bir sembolü değil de, sadece metada var olan ve yalnızca fiyatta ifade bulan mübadele-değerinin bir sembolü olarak görünür. Ancak görünüş yanıltıcıdır. Değerin sembolü dolaysız olarak sadece *fiyatın bir sembolüdür*, yani *altının bir sembolüdür* ve yalnızca dolaylı olarak metanın değerinin bir sembolüdür. Altın … gölgesini satmış değildir; fakat gölgesini satın alma aracı olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla değerin sembolünün işlerliği, sadece mübadele sırasında, bir metanın fiyatı bir başka metanınki ile karşılaştırıldığında ya da bütün meta sahipleri karşısında *altını temsil ettiğinde* fiyatı temsil ettiği zaman söz konusudur (Marx, 1970: 115-6).

Unutmamak gerekir ki, değersiz semboller, yalnızca dolaşım sürecinde altını temsil ettikleri sürece değer sembolleri olurlar ve yalnızca madeni para olarak dolaşıma girebilecek altın miktarı ölçüsünde temsil edebilirler ki, bu miktar da, metaların değişim-değerleri ve onların para ile metanın birbirlerine dönüşüm hızı veriyken, altının değerine bağlıdır. Bu durumda kağıt para miktarı, kağıt para birimine bağlı olacaktır; yani belirli bir değer büyüklüğü içinde 5 poundluk paraların miktarı, 1 poundluk paraların beşte biri kadar olacaktır (Marx, 1970: 118).

Bu kategorik ayrımlar yapılmadığı zaman, para nesnesi olarak işlev gösteren meta ya da herhangi bir şey, paranın tüm fonksiyonlarının olduğu gibi, toplumsal niteliğinin de dolayımsız taşıyıcısı olarak anlaşılmaktadır. Oysa örneğin değer ölçüsü ve fiyat standardı olarak para, hayli farklı iki fonksiyon gerçekleştirmektedir. Para insan emeğinin toplumsal olarak

yeniden hayat bulması (*social incarnation*)[43] olarak değer ölçüsü; belirli bir ağırlığa sahip belli bir miktar metal olarak ise fiyat standardıdır. Değer ölçüsü olarak para, çok sayıda metayı, fiyatlara, hayali altın miktarlarına dönüştürürken; fiyat standardı olarak para bu altın miktarlarını ölçme işlevini gerçekleştirir. Değer ölçüsü olarak para, metaların değer olarak ölçüsüdür; buna karşılık fiyat standardı olarak para, birim altın cinsinden altın miktarlarının ölçüsüdür, bir miktar altının değerinin bir diğer altının ağırlığı cinsinden ölçüsü değildir. Fiyat standardı olarak, belli bir ağırlıktaki altının ölçü birimi olarak sabit tutulması gereklidir (Marx, 1976: 192).

Bir başka yerde Marx şöyle demektedir:

> Bu süreçte metaların mübadele-değerinin kazandığı ve dolaşımdaki para ile ifade edilen gerçeklik, yalnızca bir elektrik parlamasının gerçekliğinden ibarettir. Gerçek bir altın olmasına rağmen, yalnızca görünen bir altın olarak işlev görür ve dolayısıyla bu işlevi içinde kendisinin bir sembolü onun yerini alabilir (Marx, 1970: 115).

Görüldüğü gibi, paranın özünde meta olması ile paranın iktisadi süreçlerdeki rolünün onun yerini alan bir sembolle gerçekleştirilmesi kavramsal olarak birbirini dışlayan olgular değildir; ancak mesele bu ikisinin ilişkilendirilmesiyle ilgilidir.

> Değerin sembolü, örneğin bir kağıt parçası olarak işlev gören bir madeni para, bu madeni paranın adıyla ifade edilen altın miktarını temsil etmektedir ve dolayısıyla, *altının bir sembolüdür*. Bu şekilde belirli bir miktar altın bir değer ilişkisi ifade etmez; ne de onun yerini alan sembol. Altının sembolü, belirli bir miktar altın cisimleşmiş emek-zamanı olduğu, belirli bir değere sahip olduğu sürece değeri temsil eder. Fakat bu sembolün temsil ettiği değer, her defasında, sembol tarafından temsil edilen altının değerine bağlıdır (Marx, 1970: 115).

[43] Burada *social incarnation* olarak ifade edilen şey, insan emeğinin toplumsal bir ilişki içinde, *farklı bir şey olarak*, toplumsal bir niteliği haiz olarak yeniden ortaya çıkması anlamına gelen kritik bir terimdir.

Eğer altın ile onun sembolü arasındaki ilişki yok sayılırsa, bu durumda sadece sembolik bir varlık olarak kağıt paranın neyi ifade ettiği tartışılır hale gelecektir. Kendi başına kağıt para ile herhangi bir nesnenin değerinin ilişkilendirilmesi, imkansızdır. Bu durum, Simmel bölümünde tartışıldığı gibi, teorik olarak kesin bir boşluk doğurmaktadır. İkincisi, altın ile sembolü arasındaki ilişkinin kurulamamasından ayrı olarak, bir diğer sorun da, bu ilişkinin nasıl tanımlanacağıdır. Çünkü altın ile onun sembolü olan bir nesne arasında bir ilişki kurulamaması olduğu kadar kurulması da teorik bir konudur; bu ikisi arasındaki ilişki de dolayımsız olarak kurulamaz çünkü.

Değere sahip olan bir meta olarak altın ile onun sembolü arasındaki ilişki, bizzat altının meta karakterinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda, eşdeğer-biçim kavramını tartışırken, bu konumda bulunan nesnenin kendisinin maddi bir varlık olarak yer aldığını, bu haliyle de değerin bizzat kendisi değil, onun bir ifade biçimi olduğunu belirtmiştik. Değerin kendisi olarak görünmesi imkansız olduğu için ve bu görünme biçiminin aynı zamanda belirli bir nesnenin belirli bir miktarında somutlanması gereği nedeniyle[44], bu metanın (altının) farklı miktarları arasındaki ilişki, doğrudan farklı değer büyüklüklerinin nicel ifadesi haline gelmektedir. Altın ya da gümüş gibi bir metanın değer formu olmasından, bu nesnenin farklı nicelikleri arasındaki oranları temsil eden sembolik paraya geçiş de bu şekilde gerçekleşmektedir. Altının para-meta olarak değerin ölçüsü olmasından, dolaşımda sembolik bir varlık ile temsil edilmesine giden yolda, fiyat standardı olarak işlev göstermesi bir aşama olarak yer almaktadır.

> Metalar artık emek-zamanı cinsinden ölçülen mübadele-değeri olarak değil, altın cinsinden ölçülen aynı birimin (*denomination*) farklı büyüklükleri olarak karşılaştırıldığı için, *değer ölçüsü* olarak altın *fiyat standardı* haline gelmektedir. Meta fiyatlarının farklı altın miktarları şeklinde karşılaştırılması, böylelikle, hayali altın miktarlarını temsil eden figürler şeklinde kristalize

[44] Hatırlanacağı gibi, değer yalnızca görünmekle kalmaz, aynı zamanda belli bir miktar mübadele-değeri olarak görünür.

> olmakta ve altını, küçük birimlere bölünmüş standart ölçüt olarak temsil etmektedir. Değer ölçüsü olarak altın ve fiyat standardı olarak altın hayli farklı özgül işlevlere sahiptir ve bunların birbirleriyle karıştırılması en garip teorilerin ortaya çıkmasına neden oldu (Marx, 1970: 70-71).

Bu açıklamalar, aynı zamanda paranın sembolik varlığının, Simmel'in yaptığı gibi, paranın varoluşunun en ideal biçime kavuşması olarak tanımlanmasının imkansız olduğunu da ortaya koymaktadır. Çünkü para hangi sembolik biçimi alırsa alsın, sonuçta farklı metalar arasında, onların değerlerini belirleyen gerekli emek zamanının ifade bulması zorunlu süreçler vardır ve iktisadi sistem içinde piyasa aracılığıyla gerçekleşen de bizzat bu süreçtir. Dolayısıyla, özünde değerlerin belirlenmesi sürecinin değişmez ideal bir ölçütünün aranması uğraşı, teorik olarak anlamsız olmakla kalmamakta, aynı zamanda para ile değer ilişkisinin kurulamamış olduğunu göstermektedir. Hatta Marx, değer ölçütü olacak şeyin bizzat kendisinin değişken bir değer olmasını zorunlu görmektedir:

> Altın, eğer değer ölçüsü olacaksa, prensipte *değişken* bir değer olmak zorundadır, çünkü yalnızca emek-zamanın cisimleşmesi olarak diğer metaların eşdeğeri olabilir; fakat somut emeğin üretkenliğindeki değişiklikler sonucu aynı miktarda emek-zamanı aynı türden emeğin değişen miktarlarında cisimleşmiş olmaktadır (Marx, 1970: 67).

Ancak altının değerinin değişmesi ile belli miktarlarda altının birbirlerine karşı kütlesel oranlarının değişmemesi, birbirine karıştırılabilmektedir. Bu karışıklığın nedeni, elbette, belli bir miktar altının hesap birimine dönüştürülmesiyle altının değerinin sabitlendiği anlamına gelmemesi gerçeğidir.

> Belli bir miktar altının ölçme birimi olarak tespit edilmesi ile bu birimin belli oranlarının alt bölümleri olarak belirlenmesi zorunluluğu, değeri doğal

> olarak değişken olan belli bir miktar altın ile metaların mübadele-değeri arasında sabit bir oran tespit edildiği fikrine yol açmıştır. Fakat bu yaklaşım, metaların mübadele-değerinin, altın fiyat standardı olmadan önce fiyatlara, altın miktarlarına dönüştürüldüğü gerçeğini basitçe göz ardı etmektedir (Marx, 1970: 71).

Böylelikle altın, Marx'ın ifadesiyle, değerindeki değişmelerden bağımsız olarak istikrarlı bir fiyat standardı olarak işlev sahibi olmaktadır (Marx, 1970: 71). Ancak kağıt paranın belli bir miktar altın ile nominal olarak eşitliği, elbette kağıt para ile altının fiili eşitsizliği ile dolayımsız bir karşıtlık oluşturmaktadır (Marx, 1973: 131). Bu karşıtlık, bu iki kategorik paranın birbirlerine "rağmen" var olmasından değil, "paranın ne olduğu" sorunsalı ile "paranın işlevleri" olgusu arasındaki ayrımdan kaynaklanmaktadır.

> Para, dolaşım aracı fonksiyonu nedeniyle sikke şeklini almaktadır. Düşüncede metaların fiyatları ya da parasal adları olarak temsil edilen altın ağırlığı, bu metalarla dolaşımda sikkeler veya aynı birim cinsinden altın parçaları olarak karşı karşıya gelmek durumundadır (Marx, 1976: 221).

Burada öncelikle belirtilmesi gereken şey, altının değerindeki herhangi bir değişikliğin onun fiyat standardı işlevine bir zarar vermeyeceğidir. Altının değeri nasıl değişirse değişsin, farklı miktarlardaki altın birbirleriyle aynı değer ilişkilerini daima koruyacaklardır. Marx'ın ifadesiyle, altının değeri yüzde 1000 düşse bile, 12 ons altının değeri bir ons altının değerinin on iki katı olmaya devam edecektir ve biz fiyatlarla ilgilendiğimiz sürece sadece farklı altın miktarları arasındaki ilişkiyle ilgileniyor olacağız. Diğer taraftan bir ons altının değeri düştüğü ya da yükseldiği zaman ağırlığı değişmeyeceği için, onun daha küçük oranlarının ağırlığında da bir değişiklik olmayacaktır. Dolayısıyla altın, değeri ne kadar değişirse değişsin, sabit bir fiyat ölçüsü olarak aynı işlevi görmeye devam edecektir (Marx, 1976: 192-3). Marx'ın bu açıklamaları, öz olarak değer ile onun ifade biçimi arasındaki ilişkiyi ve karşıtlığı açık biçimde ortaya koymaktadır.

> Dahası, altının değerindeki bir değişme onun değer ölçüsü olma işlevine engel oluşturmayacaktır. Bu değişiklik tüm metaları eşzamanlı olarak etkiler ve bu nedenle, diğer tüm koşullar aynı kalmak üzere, önceki duruma göre hepsi daha yüksek ya da daha düşük altın fiyatında ifade bulsalar da, bu metaların değerleri arasındaki karşılıklı ilişkinin aynı şekilde kalmasını sağlar (Marx, 1976: 193).

Marx'ın örneğiyle, herhangi bir nesnenin kendisi ile bu nesnenin adı arasındaki ilişki, birbirlerine tamamen dışsal nitelikte iki şeydir. Biz adını bildiğimiz ama kendisini tanımadığımız birisi hakkında, doğaldır ki, hiçbir şey bilmiyoruz demektir. Bu örneği takip edecek olursak, pound, taler, frank, duka vb. gibi sadece isim olarak bildiğimiz paralar, bize, bunların değer büyüklükleri ilişkisine dair hiçbir şey söylememektedir.

> Para adlarının hem meta değerlerini hem de eşzamanlı olarak belirli bir ağırlıktaki metal parçasının, yani para standardı olarak işlev gören metalin ağırlını ifade etmesi, bu gizli işaretlere örtük anlam atfedilmesiyle var olan karışıklığı çok daha büyük hale getirmektedir. … Bir metanın değerinin büyüklüğü, dolayısıyla, değerinin yaratıldığı sürece içkin biçimde toplumsal emek zamanı ile zorunlu bir ilişkiyi ifade eder. Değerin büyüklüğünün fiyata dönüşmesiyle, kendisine dışsal olarak var olan bu zorunlu ilişki tek bir meta ile para-meta arasında bir değişim oranı olarak görünür. Bununla birlikte bu ilişki hem metanın değerinin büyüklüğünü, hem de verili koşullar altında karşılılığında satıldığı para miktarının daha çok ya da daha az miktarını ifade edebilir. Böylelikle fiyat ile değer büyüklüğü arasındaki uyumsuzluk olasılığı, yani fiyatın değer büyüklüğünden sapabileceği olasılığı, fiyat formunun kendine içkindir. Bu bir sakatlık değildir; tersine, bu durum, yasaları sürekli düzensizliklerin ortalaması olarak kör bir biçimde işleyen bir üretim tarzına uygun olan formdur (Marx, 1976: 195-6).

Marx'ın yaptığı gibi, değer kavramını bizzat metanın kavramsal varlığında tanımlayıp, para-metayı, meta ile ilişkisi içinde bir metanın değerinin ifade biçimi olarak koymadıkça, para sembollerinin paranın iktisadi işlevlerinin yerini alması teorik olarak söz konusu olamayacaktır. Para-meta ile bunun sembolü arasındaki bağıntının kopması, en fazla, belli bir vadede "genel fiyat seviyesi" bağlamında bir soruna yol açacak bir şeydir. Elbette genel fiyat seviyesinin yükselmesi ya da düşmesi gibi durumlar, dolaşımdaki para miktarının artmasıyla birdenbire gerçekleşmemektedir. Tersine, genel fiyat seviyesinin yükselmesi, piyasada tedrici olarak gerçekleşmektedir. Ancak bu durum, değer analizi ile fiyat analizini birbiriyle çelişen meseleler haline getirmekten uzaktır. Dahası, genel fiyat seviyesinin yükselmesi, bizzat metaların toplumsal olarak gerekli emek zamanı ile belirlenen değerlerinin belirleyici unsur olarak tüm sürecin mantığına içkin olmasının bir sonucudur. Eğer piyasa fiyatları ile değerler kategorik olarak birbirini dışlasaydı ya da bu ikisi birbirlerinden bağımsız olsaydı, piyasa fiyatlarının arz ve talep ilişkisi bağlamında gerçekleştirdiği hareket de tanımlanamaz olacaktı.

Diğer taraftan sembolik paranın değeri hükümete olan güvenin önemli ölçüde sarsılması durumunda ya da bu kağıt para dolaşımda ihtiyaç duyulan miktara kıyasla orantısız ölçülerde basılacak olursa, o zaman kağıt para ile para-meta arasındaki eşitlik de bozulmuş olacak ve kağıt para, değeri nominal değerinin altına düştüğü için değer yitirecektir. Bu koşullardan tamamen ayrı olarak, sadece para-meta işlevi gören değerli madenlerin ülke dışına ihraç edilmesi bile kağıt paranın değer kaybetmesiyle sonuçlanacaktır. Dolayısıyla altın ya da gümüşe dayalı olarak basılmış olan her kağıt paranın değerinin pratik ölçüsünü, bu kağıt para yasal olarak bu metallere çevrilebilir olsa da olmasa da, pratik olarak altın ve gümüşe konvertibilitesi oluşturmaktadır. Nominal değer, Marx'ın ifadesiyle, yalnızca bir gölge gibi bu değerli madenlerin bedeninin yanı sıra var olmaktadır (Marx, 1973: 132).

Yasal bir mübadele-değeriyle kağıt para basan devletin işin içine girmesi, Marx'ın belirttiği gibi, ekonomik yasanın geçersizleşmesi gibi görünür. Devletin belirli bir altın ağırlığına denk gelen bir nicelikte para basması, bu baskının sihriyle, "kağıdı altına dönüştürmüş" gibi görünür. Kağıt

parçaları yasal bir mübadele-değerine sahip olduğu için, devletin bunlardan keyfince belirlenmiş bir miktarda dolaşıma sokmasını ve bunlara istediği birimleri vermesini önlemek imkansızdır. Bu kağıt paralar bir kez dolaşıma girdikten sonra, bir yandan ülke sınırları bunların hareketine bir sınır getirdiği için, diğer yandan *dolaşım dışında* bunlar kullanım-değerlerini ve değişim-değerlerini kaybedeceklerinden, bunları dolaşımdan çıkarmak mümkün değildir. Bunlar yerine getirdikleri fonksiyonlarının dışında yararsız kağıt parçalarıdır. Fakat devletin bu gücü yalnızca bir yanılsamadır. Devlet dolaşıma istediği birimde parayı istediği miktarda sokabilir, ancak bu mekanik hareketin ardından devletin kontrolü sona ermektedir. Değer sembolleri ya da kağıt para dolaşım alanına girer girmez, bunlar bu alanın içsel yasalarına tabi olurlar (Marx, 1970: 119).

Buradan bir ara sonuç çıkarmak gerekirse, parayı açıklarken toplumsal emek ya da soyut emek kavramını kullanmanın ontolojik olarak zorunlu olduğunu söyleyebiliriz. Bu zorunluluk, mantıksal bir zorunluluk gibi görünse de, aslında toplumsal ilişkilerin kendi karakterinden kaynaklanmaktadır. Paranın en gelişmiş hali, toplumsal emek kavramının tanımlanabilir olduğu kapitalist üretim ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu toplumsal yapı içinde tüm üretim, tek bir toplumsal üretim olarak gerçekleşmektedir. Elbette bu üretim toplumsal olarak planlı bir şekilde yürütülmek yerine, piyasa mübadelesi dolayımıyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle üretilen ürünler doğrudan kullanım-değerleri olmak yerine, öncelikle mübadele-değeri olarak gerçekleşmek zorundadırlar.

Gördüğümüz gibi para biçimi, diğer tüm metalar arasındaki ilişkiler tarafından tek bir metaya yansıtılmış bulunmaktadır. Paranın meta olması, bu nihai şeklini aldıktan sonra analiz etmeye girişenlerin keşfidir. Mübadele süreci, Marx'a göre, paraya dönüştürdüğü metaya değerini değil, belirli değer-biçimini verir. Bu iki niteliğin birbiriyle karıştırılması, kimi yazarların altın ve gümüşün değerinin hayali olduğu fikrine sahip olmalarına yol açtı. Paranın belirli fonksiyonlarda yerini onun salt sembollerinin alması da, bir başka yanlışa, paranın sadece bir sembol olduğu kavramının doğmasına neden olmuştur. Ne var ki bu hata, kendi içinde, nesnelerin para biçiminin

nesnenin kendisine dışsal olduğu, bunun arkasında gizlenmiş insan ilişkilerinin görünüşünün sadece bir biçimi olduğu şüphesini taşımaktadır. Bu anlamda her meta bir semboldür; çünkü değer olarak meta, onun için harcanmış insan emeğinin maddi bir kabuğudur yalnızca. Fakat maddi nesnelerin kazandığı toplumsal karakteristiklerin ya da belirli bir üretim tarzı temelinde emeğin toplumsal belirlenimlerinin kazandığı maddi karakteristiklerin yalnızca sembol olduğu ifade edildiğinde, bu karakteristiklerin aynı zamanda insan düşüncesinin rastgele ürünü olduğu da söylenmiş olmaktadır (Marx, 1976: 184-6).

2.4.8. Paranın Miktarı

İktisat disiplini içinde para, genellikle ne olduğundan ziyade ne yaptığı ile ilgilenilen bir olgudur. Paranın ne yaptığı ile paranın ne olduğu tartışmalarının özünde aynı olduğu düşüncesinin para oluşumunu göz önüne almadığını, parayı ortaya çıkaran toplumsal ilişkileri göz ardı ettiğini söylemek mümkündür. Dahası, paranın ne yaptığı, onun ne olduğundan bağımsız olarak ele alınabilecek bir şey değildir. Birçok iktisadi yaklaşımda, paranın ne olduğu sorunsalı kavramsal düzeyde ele alınmadığı için, paraya ilişkin tartışmalar, paranın miktarı, fiyat genel seviyesi gibi konular etrafında yürütülmektedir.

Paranın herhangi bir mala indirgenmesi (örneğin neoklasik iktisatta olduğu gibi) ve bu şekilde herhangi bir mal gibi faydasından söz edilmesi, para piyasasının varlığı gibi konular, bu işlevlerin kendisinden türetilebilmektedir. Örneğin para, bir satın alma aracı olarak alınınca ve aynı zamanda kullanımından feragat edildiğinde karşılığında faiz getiren bir mal olarak görülünce, paraya ilişkin teorilerin onun miktarı bağlamında kurgulanması da kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü belirli tüketimi gerçekleştirmek için bir satın alma aracı olarak paraya ne miktarda ihtiyaç duyulduğu; faiz getirisi olan bir değer büyüklüğü olarak, para miktarının bu

faiz oranını (“paranın fiyatını”) belirlemesi gibi konular, doğal olarak, paranın miktarı ile ilişkilendirilmektedir.

Oysa paraya ilişkin teorik yaklaşımların paranın miktarı ile ilgilenmesi ve dahası “para teorisi”ni bununla sınırlandırması, yöntemsel ve teorik olarak sorunlar içermektedir. Birinci olarak, paraya ilişkin herhangi bir teori, para miktarı tartışmasına girmeden önce, parayı zorunlu kılan üretim ilişkileri hakkında bir teorik yaklaşım geliştirmelidir. Para, fiyatın ya da değerin nedeni değildir; tersine değer ya da fiyat emek ürünlerinin toplumsal formu olduğu için para bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında, bir para teorisi, sadece paranın nasıl bir işlev gösterdiğini (paranın varoluş biçimini) değil, paranın neden bu işlevi gerçekleştirdiğini açıklamak durumundadır. Paranın miktarı, bu nedenle ikincil düzeyde bir tartışmanın konusudur; çünkü paranın miktarı ve genel fiyat seviyesi üzerinden yürütülen bir “para teorisi” tartışması, her şeyden önce, bir değer teorisine en fazla yaklaşan kavram olarak nispi fiyatların belirlenmesi tartışmasını bilerek ya da bilmeyerek bir kenara bırakıyor demektir. Para miktarı üzerinden yürütülen tartışmaların, bu nedenle genel fiyat seviyesinden önce üzerinde durması gereken konu, nispi fiyatların nasıl oluştuğu ve bu fiyat yapısının neye göre belirlendiği konusudur.

İkinci olarak paranın en temel “işlevi”[45] olan değer ölçüsü olma niteliği de, böylesi bir tartışmada kendine hiçbir yer bulamamaktadır. Bu durum, nihayetinde, bir toplam olarak para miktarını bir yere, bir toplam olarak meta toplamını da onun karşısına yerleştiren bir fikre ulaşılmasına neden olmaktadır. Marx’a göre her bir metanın, sahip olduğu fiyat aracılığıyla dolaşımdaki tüm metaların toplam fiyatının bir unsuru (bir bileşeni) olduğu, veridir. Fakat karşılıklı olarak birbirleriyle ölçülemez olan kullanım-değerlerinin *en masse* bir ülkedeki tüm altın veya gümüş miktarıyla nasıl mübadele edileceklerini anlamak imkansızdır. Eğer, Marx’ın ifadesiyle, metalar dünyasını bir bütün olarak, her bir metanın yalnızca bir oranını

[45] Aslında burada işlev terimi, kavramsal olarak doğru bir niteleme değildir. Çünkü paranın değer ölçüsü olması, değerin belirlenmesi sürecine dışsal bir olgu değildir. Daha önce de tartışıldığı gibi, değerin belirlenmesi ve somut ifade bulması bağlamında para, bu sürece içkin bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

oluşturduğu tek bir toplam metaya dönüştürme hilesini yapabilecek olsaydık, şu güzel hesaplamaya ulaşmış olurduk: toplam meta = x ton altın; A metası = toplam metanın bir oranı = x ton altının aynı orandaki karşılığı (Marx, 1976: 220-221dn). Asıl vurgulanması gereken şey, bu ilişkinin, yalnızca tüm nispi fiyatlar belirlendikten sonra kurulabilir olmasıdır. Bunun dışında, toplam meta miktarının fiyatı ile para miktarını ilişkilendirmek analitik olarak hiçbir anlamı olmayan bir işlemdir. Diğer taraftan bu tür bir toplulaştırma işleminin varacağı şey, toplam kullanım-değeri miktarından başka bir şey değildir aslında. Burada söz konusu olan şey metaların fiyatları bile olsa, bu tür bir toplam, nihayetinde toplam kullanım-değerleri miktarı olacaktır. Çünkü tüm metaların toplamı, kendisi dışında değeri ifade edilebilecek bir referansı tanımsız hale gelmiş bir niceliktir. Marx'ın kurduğu bu tür eşitlik ilişkilerinde kullandığı terim, görüldüğü gibi, metadır. Yani Marx, Arthur'un dikkati çektiği gibi, değer ilişkisi bağlamında bir ilişki kurarken, x A kullanım-değeri = y B kullanım-değeri şeklinde değil, x A metası = y B metası şeklinde yazmaktadır (Arthur, 2004: 37).

Ancak toplam ürün miktarı ile toplam para miktarını eşitleme anlayışını barındıran yaklaşım, aslında teorik olarak önemli bir sorun içermektedir. Bu teorik sorun, Marx için çok temel önemde bir kavramsallaştırma olan meta ile ilgilidir. İktisadın konusu, esas olarak kullanım-değerleri değil, değişim-değerleridir. De Brunhof'un ifade ettiği gibi, dolaşım içinde olan kullanım-değerleri diye bir şey mevcut değildir; dolaşımda olan şeyler, yalnızca metalardır (De Brunhof, 1976: 26). Birçok iktisadi yaklaşımda meta ile ilgilenilir gibi görünürken, birdenbire kullanım-değerlerinin metanın yerini aldığı görülebilmektedir. Bu durum, paranın miktar teorisinde en açık biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Ya da günümüz iktisat literatüründe merkez bankası bağımsızlığı tartışmalarında da görüldüğü gibi, parasal problemin esas olarak enflasyon sorunu olarak ele alınması da, aynı teorik sorunla malul durumdadır.

Para, meta mübadelesine dayalı toplumsal üretim ilişkilerinin bir konusudur. Meta, basitçe, bir nesnenin satılmak için üretilmesi ya da kullanım-değerinin *yanında* bir de mübadele-değeri niteliğine sahip olması

değildir. Metanın tanımı yapılırken, genellikle ilk yaklaşım, metanın iki özelliğe sahip olduğu tespiti ile başlamaktadır. Oysa bu yaklaşım, doğru gibi görünürken, kendi içinde kavramsal olarak önemli bir sorun barındırmaktadır ve paranın miktar teorisinde olduğu gibi, sonrasında önemli teorik ve yöntemsel sorunlar doğurmaktadır.

Kapital'in ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* kitaplarının başlangıç cümleleri karşılaştırıldığında dikkati çeken bir farklılık bulunmaktadır. Her iki kitabın ilk paragrafında yer alan ilk cümleler hemen hemen aynıyken, ikinci cümleler tamamen değişmiştir. Açıktır ki, Marx, daha sonraki bir yazım olan *Kapital*'de, *Katkı*'ya yazdığı cümleyi çıkarma ihtiyacı duymuştur. O cümle şudur: her meta iki yöne sahiptir—*kullanım-değeri* ve *mübadele-değeri* (Marx, 1970: 27).

Bu cümleyi *Kapital*'in birinci cildinde yer almamaktadır. Bunun nedeni, yukarıda ifade edildiği gibi, bir metanın kendi mübadele-değerini kendi bedeninde ifade etmesinin imkansız oluşudur. Mübadele-değeri metaya, ne maddi ne de kavramsal olarak içseldir. Bir adım daha atarak, değer ile mübadele-değeri arasında Marx'ın yaptığı ayrımın, Marksist yaklaşımla birçok iktisadi teori arasındaki en önemli farklılıkların başında gelen unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu ayrım, değeri bir ilişki olarak tanımlarken, mübadele-değerini bu ilişkinin gerçekleşmesi sürecinde değerin kazandığı dışsal bir form olarak tanımlama sonucunu yaratan yaklaşımı temsil etmektedir. Böylelikle mübadele-değeri ya da para kendinde şey gibi görünürken, bu görüntünün arkasındaki özü teorik olarak açıklama gerekliliği doğmaktadır. Bu teorik gerekliliğin, para ile değerin birbirlerine indirgenebilir şeyler olmadığı düşüncesinin bir sonucu olduğu açıktır.

Ancak hemen belirtmek gerekirse, bu, iki kitap arasında teorik olarak büyük bir farklılık olduğu anlamına gelmemektedir. Bu tür ifade değişikliğine neden olan şey, Marx'ın ekonomi politik üzerine yazmaya başladığı ilk günden itibaren sadece bir teori geliştirmesi değil, aynı zamanda belirli bir teoriyi ifade edecek en iyi dili yakalama ve asıl önemlisi doğru kavramları geliştirme uğraşıdır. Marx'ın eseri politik iktisat alanındaki öncüllerinden

sadece yöntem, felsefi içerik bağlamında değil, aynı zamanda kullandığı kavramlar itibariyle de ayrılmaktadır. Bunlardan biri, bilindiği gibi, soyut emektir. Bu kavramsallaştırmanın, metanın çifte karakteri olarak tanımlanan durumla ilişkili olduğu yukarıda tartışılmıştı. Marx'ın soyut emek kavramına ihtiyaç duymasının arkasında yatan şey, mübadele-değeri ile değer arasında bir ayrım yapmasıdır. Değer metaların soyut, toplumsal nitelikleri olarak mevcutken, mübadele-değeri metanın mübadele ilişkisi içinde kazandığı ve bir başka metanın maddi varlığı aracılığı ile ifade bulduğu formudur. Dolayısıyla değer kategorik olarak metaya içkinken, mübadele-değeri değerin olduğu yerde değildir. Marx'ın metanın değeri ile mübadele-değeri arasında yaptığı kategorik ayrım, para ile değerin de özsel olarak ilişkili olduklarını, ancak bunların özdeş şeyler olmadığını göstermektedir.

Marx metaların mübadele-değerinin gerçekte bireylerin eşit ve evrensel emek olarak kabul edilen farklı türde emekleri arasındaki karşılıklı ilişkiden başka bir şey olmadığını belirtmekteydi. Yani mübadele-değeri belirli bir toplumsal emek biçiminin maddi ifadesinden başka bir şey olmadığı için, emeğin, mübadele-değerinin, dolayısıyla mübadele-değeri içeren zenginliğin *tek* kaynağı olduğunu söylemek totolojidir[46]. Doğal halinde maddenin emek içermediği için mübadele-değeri içermediğini ve kendisi olarak (yani maddi varlığı içinde) mübadele-değerinin madde içermediğini söylemek de aynı şekilde totolojidir (Marx, 1970: 35).

Yukarıdaki cümlelerin anlamı hayli geniş bir kapsama sahiptir, ancak özellikle dikkati çeken şey, “emeğin mübadele-değerinin, *dolayısıyla* mübadele-değeri içeren zenginliğin kaynağı” olduğu tespitidir. Burada ‘dolayısıyla’ ifadesinin altını çizmemizin nedeni, mübadele-değerinin, maddi zenginliğin (kullanım-değerlerinin) belli bir toplumsal biçimi olmasıdır. Dolayısıyla bizim kullanım-değerleri ile mübadele-değerleri arasında doğrudan bir ilişki kurmamız mümkün olmadığı gibi, parasal süreçlere ilişkin analiz yaparken de, bu ayrımı gözeten bir teorik yaklaşım geliştirmemiz gerekmektedir.

[46] Marx'ın değer teorisini ispatlamak gibi bir düşüncenin anlamsız bulması bununla bağlantılıdır.

İktisadın belki de en temel ya da en genel kavramı olan fiyat, birçok yaklaşımda, arz ile talep arasında bir ilişki olarak ifade edilmektedir. Buna göre bir malın fiyatı, o malın arz miktarı ile o mala yönelik satın alma gücüyle desteklenen talep arasındaki ilişki tarafından belirlenmektedir. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi, piyasada dolaşımda olan şeyler mallar ya da kullanım-değerleri değil, metalardır; ve arz ve talebe konu olan varlıklar da yine metalardır. Dolayısıyla bu arz ve talep, her şeyden önce parasal bir ilişki olarak, yani para aracılığıyla gerçekleşen bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle piyasada dolaşımda olanlar, soyut emeğin cisimleşmiş biçimleri olarak değerlerdir (metalardır) ve piyasada ortaya çıkan bu ilişki, sadece para aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Metalar, kendi maddi bedenleri içinde piyasada dolaşımda bulunmazlar; onların dolaşımları soyut emeğin cisimleşmiş halleri olarak—değerler olarak—gerçekleşmektedir. Bu soyut emeğin ifade bulabileceği tek *varoluş biçimini*, para ya da fiyatın parasal ifadesi oluşturmaktadır. Parayı bu toplumsal ilişkilerin zorunlu bir ürünü ve dolayımı olarak görmeyen yaklaşımlar, bir *nesne* olarak para ile ilgilenmektedirler.

Paraya ilişkin iktisadi yaklaşımlar, elbette soyut emek kavramını kullanmamaktadırlar. Ancak bu yaklaşımların kendi teorik yapılarında soyut emek kavramsallaştırmasına en azından paralellik gösteren bir başka kavram ya da kavrayışın bulunması, kapitalist üretim ilişkileri içinde paranın niteliği hakkında anlamlı olabilecek bir açıklama için bir olanak içerdiklerini gösterir. Böyle bir kavrayışın bulunması, paraya sadece işlevi açısından değil, esas olarak parayı yaratan ya da zorunlu kılan toplumsal ilişkilerin kendisi itibariyle bakmak anlamına gelmektedir.

Pratik olarak para, fiyatların realize olmasından gelirlerin realize olmasına kadar bir sürü işleve birden sahiptir. Para, tüm fiyatların realize olmasında zorunlu olarak tüm metaların—satış işlemi sırasında—geçmekte oldukları bir momenttir. Para sadece bu fiyatların ifade bulması için bir araç değil, bu fiyatların gerçekleşmesini sağlayan zorunlu bir dolayımdır. Bu dolayımın gerçekliği, soyut emek olarak yapılan kavramsallaştırmayı mümkün ve zorunlu kılan toplumsal ilişkilerin kendisinden

kaynaklanmaktadır. Soyut emek, metalarda nesnel olarak içerilen bir şey değil, metaları meta yapan toplumsal ilişkilerin doğasını *niteleyen* bir kavramdır.

Para eğer fiyatı ifade ediyorsa ve dolayısıyla, aslında, metalarda içerilen toplumsal olarak gerekli emek zamanını temsil ediyorsa, bunu *nasıl* yapmaktadır? Bu soru, paranın sahip olduğu iddia edilen bütün işlevlerin ve toplumsal niteliklerin nasıl anlaşıldığını ortaya koyan önemli bir konudur. Çünkü paranın yerine getirdiği işlevleri, tek başına para nesnesinin kendisi gerçekleştirmemektedir. Diğer bir ifadeyle paranın nesnesi bir takım işlevleri yerine getirirken varoluşunu, onu toplumsal bir olgu yapan para*lık* niteliğinden almaktadır. Yani parada (nesne olarak), karşısına gelen her metanın toplumsal olarak ne kadar gerekli emek zamanı içerdiğini kendiliğinden ortaya çıkaran özel bir kapasite bulunmamaktadır.

Olgusal olarak piyasa aşamasında karşımıza çıkan şey, belli bir miktara sahip olan para-metanın[47], teorik olarak belli bir dönemde gerçekleşmiş olan soyut emeğin nicel karşılığı olduğudur. Ne var ki, bu ilişkilendirmeyi, basit bir eşitlik ilişkisi olarak tarif etmenin basitliğine kurban etmemek adına hemen belirtmek gereken birkaç husus bulunmaktadır. Birincisi, bu para-meta miktarı, kendi başına, gerçekleşen soyut emek miktarının bir ölçütü değildir. Aynı para-meta miktarının farklı soyut emek miktarlarıyla eşitlenebilmesi mümkündür[48]. İkincisi, soyut emek miktarı, kesinlikle somut emeklere dair herhangi bir hesaplamadan türetilecek bir şey değildir. Nitekim hiçbir somut emek, kendi başına herhangi bir değer ölçütünün belirleyicisi olamaz. Bunun nedeni, belli bir metanın üretimi için gerekli olan toplumsal olarak gerekli emek zamanının, bir yandan bu metayı üreten farklı üretim birimleri arasındaki ilişkiye bağlı olması; diğer yandan da, bu metanın diğer tüm metalarla ilişkisine bağlı olmasıdır. Dolayısıyla bir metanın içerdiği toplumsal olarak gerekli emek zamanı, ne tekil bir metada,

[47] Bu bölümde para-meta kavramını kullanmamızın nedeni, kağıt para gibi sembolik varlıklarla ortaya çıkan ekstra sorunlara girmeden önce, belirli bir miktar olarak parayı tartışmanın analitik açıdan daha anlamlı olmasıdır.

[48] Bu tür tespitler, elbette yalnızca *ex post* analizler sonucu yapılabilir.

ne de bir tür olarak belli bir meta miktarının toplamında önsel olarak belirlenebilir.

Dolayısıyla para-meta, toplumsal olarak gerekli emek zamanını kendi bedenlerinde kendiliğinden belirlenmiş, verili olarak taşımayan metaların mübadele-değerlerini, sadece yansıtmakla sınırlı bir işlevselliğe indirgenemez. Diğer bir deyişle para-meta, metanın mübadele-değerinin bir ayna yansımasını temsil edemez; bu mübadele-değeri bizzat paranın fiili dolayımıyla gerçekleşir. Toplumsal ilişkileri şeylere atfeden kavrayış, şeyleri toplumsal ilişkilerin bir sembolü, bir işareti olarak gören kavrayış kadar yanlış olup, toplumsal ilişkilerin, şeyler tarafından yalnızca sembolize edildiğini değil, aynı zamanda şeyler aracılığıyla gerçekleştirildiğini unutmamak gereklidir (Kennedy, 2000: 199).

Örneğin Neoklasik iktisat yaklaşımı ile Marksist yaklaşım arasındaki farklılıklardan biri, paranın ne olduğu meselesinde karşımıza çıkmaktadır. Neoklasik yaklaşım ya da benzeri öznel değer teorisini benimseyen yaklaşımlarda, para, tamamen pasif bir rol oynamaktadır. Para, metaların fiyatını sadece biçimsel olarak ifade etmekle sınırlı bir işleve sahip bir şey olarak tanımlanmaktadır. Dahası, buna bir işlev demek bile mümkün değildir: para, basit bir ifade aracı olarak kalmakta, bu fiyatın belirlenmesinde herhangi bir rol oynamamaktadır; bu nedenle işlevi dahi tanımsızdır diyebiliriz. Paranın önemini biçimsel olarak teslim etmelerine rağmen, “son tahlilde” paranın nötr olduğunu ileri süren bütün yaklaşımlar, esas olarak, paraya böylesi bir pasif rol (daha doğrusu bir rol olmayan bir konum) tanımlamaktadırlar. Paraya böyle pasif bir rol tanırken, paranın, Marksist yaklaşımda gerçekliğini bulduğu soyut emek kavramsallaştırmasına denk gelecek bir niteliğini tespit edemedikleri için, fiyatlar, sadece metaların kendilerinden ya da metaların miktarları arasındaki nicel bir ilişkiden türeyen bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır.

Para (sembolik para) miktarının değişmesi, bu yaklaşımlara göre kısa vadede nispi fiyat yapısını etkilemekteyse de, uzun vadede para reel süreçler üzerinde etkisiz, yani teknik bir terimle, nötr kabul edilmektedir. Çünkü bu yaklaşımlar için servet (zenginlik), esas olarak, bir mal ve hizmet toplamından

başka bir şey değildir. Bu nedenle Marx, *Kapital*'in ilk sayfalarında, toplumların farklı tarihsel zamanlarda servetin ölçülmesi için farklı yöntemler geliştirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle, eğer bir ceket belli bir anda sadece bir kişinin yararlanabileceği bir nesne ise, iki ceket doğal olarak iki kişinin kullanabileceği bir şeydir. Nesneler doğal halleri itibariyle alındığında, toplumsal servet, belirli nicelikte kullanım-değerlerinden başka bir şey değildir.

Buna karşılık kapitalist ilişkilerin egemen olduğu toplumlarda, karşımıza "muazzam bir meta yığını" çıkıyorsa ve bunun temel biçimi[49] (*elementary form*) de meta olarak tanımlanıyorsa, burada servetin toplumsal biçimi, kapitalist olmayan toplumlardakinden farklı olacaktır. Bu durumda, bir ceketin fiyatından iki ceketin fiyatını türetmek basit bir çarpım işlemiyle mümkünse de, bir ceketin değerini tek bir ceketin kendisinden (yani kullanım-değeri olarak ceketin kendisinden) yola çıkarak ölçmek mümkün değildir. İki ceket, her toplumsal yapıda her zaman iki cekettir. Ancak iki ceketin fiyatı, yalnızca bu ceketler meta olduğu için tanımlanabilir olduğu gibi, farklı zamanlarda sürekli olarak değişmektedir. Vurgulamak adına bir kez daha tekrarlayacak olursak, bir servet nesnesi olarak iki ceket, her zaman iki cekettir; ancak bu servetin biçimi değer niteliğini aldığında, servetin toplumsal biçimi olarak ceketin fiyatı koşullara göre değişebilmektedir. Dahası, emek verimliliğinde bir artış olması nedeniyle belli bir miktar emek bir ceket yerine iki cekette somutlaşmış olduğunda, zenginliğin artmasına rağmen yaratılan değer miktarı değişmemiş olacaktır.

Bu nedenle, servetin toplumsal biçiminin değer formunu aldığı koşullar altında bu değerin belirlenmesi, mevcut toplumsal yapıda tanımlı üretim ilişkileriyle açıklanabilmektedir. Bu dinamik yapı içinde hiçbir metanın değeri, paranın pasif bir rol ya da sadece temsil işlevi gördüğü bir süreç içinde tanımlanamaz. Somut emekler, her zaman belirli bir işi gerçekleştirir ve belirli bir kullanım-değeri yaratırlar. Oysa bu emeğin değer olarak alacağı biçim, bu

[49] Ne var ki, *Kapital'*in Sol yayınlarından çıkan Türkçesinde bu terim "temel birimi" olarak çevrilmiş olup, anlamda önemli bir kayma olmuştur. Ancak hemen belirtelim ki bu sorun çeviriden değil, *Kapital*'in çeviriye esas alınan İngilizce baskısından kaynaklanmaktadır.

somut emeklerin toplamından da, bu somut emeklerle elde edilen ürünlerin nicel toplamından da çıkarılamaz.

Neoklasik yaklaşımda piyasa, arz ve talep ilişkisi temelinde belirlenen bir dinamik yapı olarak tanımlanmaktadır. Buradaki arz ve talep, metaları kaçınılmaz olarak belirli ürünler olarak ele almaktadır. Bu metaların fiyatları da, bu metaların karşılıklı olarak ne kadarının ne oranda değişildiği ile tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bir bütün olarak karmaşık piyasa yapısından geriye, şu ya da bu oranda mübadele edilerek el değiştiren bir ürünler toplamı kalmaktadır. Bu piyasa sürecinin zaman bağlamında başı ile sonu arasındaki fark, belli miktarda ürünün bir yerden başka bir yere aktarılmasıyla karakterize olmaktadır. Böyle tanımlanmış bir ilişkide para, sadece aracılık rolü oynamakta, nesnesinin ne olduğu da, bu işlevi nasıl yerine getirdiği de kategorik olarak dışarıda bırakılmaktadır.

Ancak yöntemsel ya da teorik açıdan bu yaklaşımlardaki en önemli sorun, değerin (fiyatın da diyebiliriz) belirlenmesi sürecinde paranın hiçbir rolünün olmamasıdır. Dolayısıyla metaların değerlerini, bu metaların miktarları arasındaki mübadele ilişkisinin mi belirlediği, yoksa bu metaların üretimi için toplumsal olarak gerekli emek zamanının mı belirlediği, en büyük teorik mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

İki meta mübadelesi, hiçbir zaman iki metanın miktarları arasında bir ilişki olarak tanımlanamaz. Bu ifadeye bakarak, paraya ilişkin farklı teorik yaklaşımların görünürde ortak bir yanını görmek mümkündür. Ancak farklı yaklaşımları kesin olarak birbirinden ayıran bir noktanın altını çizmek gerekirse, özetle şunu söyleyebiliriz: bir metanın fiyatı, toplam gerçekleşmiş fiyatların içinde bir oran olarak ifade edilebilirse de, mesele *ex post* olarak bunu söylemek değil, bunu ortaya çıkaran sürecin nedenselliğini kavramsal olarak ortaya koymaktır. İşte bunun için arz ve talebe dayalı fiyat analizi, fiyatın neden belirli bir noktada belirlendiğini, diğer bir deyişle arz ve talebin neden belirli bir noktada kesiştiğini açıklamayarak, önemli bir yöntem sorununu dışarıda bırakmaktadır.

Benzer bir yöntemsel sorun, kimi Marksist yaklaşımlarda farklı bir şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Bu tür yaklaşımlarda kapitalist ilişkiler

altında toplumsal üretimin temel karakteristiği, üretimin birbirlerinden bağımsız birimlerce gerçekleştiriliyor olması şeklinde ifade edilmektedir. Üretimin bağımsız üretim birimleri tarafından gerçekleştirilmesi nedeniyle metaların ne kadar toplumsal olarak gerekli emek miktarı içerdiklerinin önsel olarak bilinmiyor olması, meta mübadelesinin gerçekleştiği dolaşım aşamasının, yani piyasa aşamasının, özel bir öneme sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Bu aşamada, yani piyasa aşamasında, metaların fiyatları gerçekleşirken, aynı zamanda bunların ne kadar toplumsal olarak gerekli emek zamanı içerdikleri de belli olmaktadır. Böylelikle üretimin toplumsal doğası, üreticilerin bağımsız olmasıyla karakterize edilmekte, nedensellik üretimden dolaşıma, piyasaya indirgenmiş olmaktadır.

Kapitalist ilişkiler temelinde üretimin baştan bilinçli bir şekilde düzenlenmemiş olması, toplumsal emeğin hangi metanın üretimine ne ölçüde tahsis edildiğinin bilinmemesi anlamına gelmektedir. Bir anlamda üreticiler, toplumsal olarak gerekli meta miktarının ne olduğunu, üretim gerçekleştikten sonra öğrenmekte; fiyat aracılığıyla, karlılıkla, satılan meta miktarıyla belirlenen bu emek tahsisatı, yeni bir dönemde neyin ne kadar üretileceğine dair bir enformasyon sağlamaktadır. Bu bağlamda para, karşılıklı olarak bağımlı olmakla birlikte birbirinden kopuk biçimde bireysel olarak harcanan emeklerin toplumsal olarak geçerliliklerini sağlayan bir araç olarak görülmektedir (Evans, 1997: 10).

Yöntemsel olarak, kapitalist üretim ilişkileri içinde, iktisadi oluşumların esas olarak piyasada belirlendiği gibi bir sonucu doğuran bu yaklaşım da, yukarıda eleştirdiğimiz Neoklasik yaklaşımlardan temelde fazla ayrılmamaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerini, bağımsız üretim birimleri arasındaki mübadele ilişkisi olarak görmek, aslında Marx'ın açıklamaya çalıştığı toplumsallık kavramını, ters yüz etmek anlamına gelmektedir.

2.5. SONUÇ

Marx'ın yöntemini karakterize eden şey, toplumsal olan ile maddi olan arasındaki özgül birliği temel alarak, bu ikisi arasındaki diyalektik ilişkiyi açıklamaya çalışmasıdır. Böylelikle maddi varlıklara içkin gibi görünen toplumsal niteliklerin gerçekliğinin aranması gereken yer, toplumsal ilişkiler olarak ortaya konmakta, toplumsal ilişkiler de yalnızca bir süreç olarak tanımlanmaktadır.

Bu yaklaşım yöntemi, en somut ifadesini meta analizinde bulmaktadır. Sadece maddi bir emek ürünü olmanın ötesinde, belirli toplumsal nitelikleri de içermesi bağlamında özgül bir tarihsel kategori olarak karşımıza çıkan meta, somut emek ile soyut emeğin özgül bir ürünü olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla onu özgül kılan şey, metanın değer niteliğidir. Ancak metanın bu niteliği, metanın maddesinde somut olarak içerilen bir şey olmadığı halde, onun yapısal bir unsuru olması, bizi, toplumsal olanın ne olduğu ve nerede aranması gerektiği sorusuna kaçınılmaz olarak yöneltmektedir.

Para, Marx'ın analizine göre, bu toplumsal ya da soyut karakterin özgül ifade formu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu analizde para, ne somut bir nesne ne de soyut bir sembol olarak tanımlanmaktadır: para olma niteliği, bizzat metalar arasında bir ilişki olarak tanımlanabilir bir şeydir. Yukarıda tartışıldığı gibi değer ilişkisi içinde paranın bir nesne olarak ya da nicel bir büyüklük ifadesi olarak karşımıza çıkması, parayı bir toplumsal ilişki olmaktan çıkarmamaktadır; çünkü paranın kendi niceliği içinde ifade ettiği şey, bir başka metanın ve elbette kapitalist üretim ilişkileri içinde tüm metaların değeridir. Dolayısıyla para ile metalar arasında içsel bir ilişki, zorunlu olarak varsayılmak durumundadır. Para ile metalar arasındaki içsel ilişki, Marx'a göre, soyut emek kavramıyla kurulmaktadır ki, bu da toplumsal yeniden üretim sürecinin mantığını ifade etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEYNES'TE PARA KAVRAMI

3.1. GİRİŞ

Keynes'in iktisadi düşüncesini belki de en iyi anlatan şey, kendi yaklaşımını, "parasal bir üretim teorisi" olarak tanımlamasıdır. Bu tanımı Keynes 1930'ların ilk yarısında, *Treatise On Money* kitabının yayımlanmasından sonra, *Genel Teori*'ye doğru başladığı düşünsel yolculuğu sırasında formüle etmiş ve kullanmıştı. Yayımlanmasından sonra *Treatise On Money* kitabından memnun olmadığını ifade eden Keynes'in bu dönemi, zaman içinde bu kitaptaki fikirlerin geliştirilmesinden öte, iktisadi analizini farklı bir şekilde yeniden kurduğu bir süreç olarak tanımlanabilir. Bunu en iyi sembolize eden şey, belki de, üniversitede vermekte olduğu dersin adını "Parasal Üretim Teorisi" olarak değiştirmesiydi.

Keynes, 1933 yılında kaleme aldığı ve "Parasal Bir Üretim Teorisi" adını verdiği bir yazısında, parasal üretim teorisi ile ortodoks olarak nitelediği kendinden önceki iktisadi yaklaşım arasındaki farkı çizmeye çalışıyordu. Bu farkı henüz çiziyor olduğunu söylemek mümkün görünmemekle birlikte, *para ile üretim ilişkisini* farklı bir şekilde yeniden kurmanın zorunlu olduğunu dile getiriyordu. Daha önceleri her sonbahar döneminde "The Pure Theory of Money" adıyla verdiği dersin adını Keynes 1932 yılının Ekim ayında "The Monetary Theory of Production" olarak değiştirmişti. Keynes, bu değişimin önemli olduğunu öğrencilerine söylerken, bundan böyle amacının, parasal bir

ekonomideki üretim düzeyini açıklamak olduğunu ifade etmişti (Dostaler, 2005: 171). Bunu, *Genel Teori*'nin en temel amacı olarak tanımlamak mümkündür.

> Benim görüşüme göre kriz sorununun çözülmemiş olmasının ya da bu nedenle bu teorinin bu kadar yetersiz olmasının esas nedeni, bir *parasal üretim teorisi* olarak adlandırılabilecek bir şeyin olmamasında aranmalıdır. Bir takas ekonomisiyle parasal bir ekonomi arasında normal olarak yapılan ayrım, mübadeleyi gerçekleştirmek için paranın uygun bir araç olarak kullanılmasına bağlı olarak yapılmaktadır. … Para, giyecek ile buğday veya kano yapımında kullanılan bir günlük emek ile ürün hasadında kullanılan bir günlük emek arasında yalnızca bir bağ olarak görülmektedir. Mübadele işleminin, reel nesneler arasında gerçekleşiyor olması ya da bu işleme taraf olanların güdülerini ve kararlarını değiştirmesi, bu işlemi gerçekleştirenlerin zihninde, beklenmediği varsayılmaktadır. Yani para kullanılmakta, ancak bir anlamda *nötr* kabul edilmektedir (Keynes, 1971(1933): 408).

Keynes, *Genel Teori*'nin girişinde ifade ettiği gibi, kendinden önceki iktisatçılar, yani kendi tanımıyla Klasikler[1], paranın ekonomide belirleyici bir rol oynamayıp sadece bir dolaşım aracı olarak ele alındığı, üretimin de Say kanunu varsayımları temelinde her zaman tam istihdam düzeyinde belirlendiği kabulüyle bir iktisadi analiz geliştirmişlerdi. Bu anlayışa göre para nötr olarak alınmakta, yani parasal değişmelerin ekonomide reel bir etkisi olmadığı kabul edilmekteydi. Diğer taraftan ekonomide üretilen tüm ürünlerin satılarak, piyasada satış değerleri büyüklüğünde bir talep yarattıkları varsayılmaktaydı. 1920'ler ve 30'lar ekonomik koşulları böyle bir kabulü sorgulamayı gerektirecek yeterlilikte olgusal veri sunmakla beraber, bu ortodoks mantığın terk edilmesi kolay bir iş olarak görünmemektedir. Bu

[1] Bu bölüm içinde kullanılacak olan 'klasikler' terimi, aksi belirtilmedikçe Keynes'in tanımladığı anlamda kullanılmaktadır. Yani 'klasikler' Keynes'e göre Ricardo'nun takipçileri sayılan tüm iktisatçıları, hatta J. S. Mill, Marshall, Pigou gibileri de kapsamaktadır.

yaklaşımın kendi içinden eleştirisinin ve farklı bir anlayışın geliştirilmesinin kolay olmadığını, Keynes'in kimi düşünce kalıplarından kurtulmak için çok çabalamış olduğunu itiraf etmesine dayanarak söyleyebiliriz. Keynes'in *Genel Teori*'yi yazmaya başlamadan önce de ekonomideki dalgalanmaları açıklamaya çalıştığını biliyoruz. *Treatise on Money* kitabı bizzat ekonomideki dalgalanmaları açıklamak için kaleme alınmış bir kitaptır. Ne var ki, Keynes'in ekonomideki dalgalanmaları, tam istihdam etrafında gerçekleşen bir olgu olarak görmekten vazgeçip, herhangi bir istihdam düzeyindeki istikrarlı bir denge etrafında gerçekleşen bir olgu olarak görmesi; ve düşük istihdam düzeyini kendi başına bir araştırma nesnesi haline getirmiş olması onun düşüncesinin evrimini açıklayan temel unsurdur, diyebiliriz.

Keynes'in iktisadi dalgalanmaları tam istihdam düzeyi etrafında değil de, tam istihdamdan bağımsız bir olgu olarak yeniden tanımlaması, tam istihdam düzeyine ilişkin ve bundan kaynaklanan tüm varsayımları terk etmesi anlamına gelmiştir. Bir ekonomi tam istihdam seviyesinde tanımlı bir denge temelinde değil de, tam istihdam seviyesi dışında bir istihdam seviyesindeki denge temelinde analiz edilmeye başlandığı zaman, bu istihdam ve üretim düzeyini belirleyen faktörlerin neler olduğunu açıklamak birincil mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Keynes'in tam istihdam gelir seviyesini varsayma ve bu iktisadi değişkenleri bu gelir seviyesiyle açıklama uğraşını terk etmesiyle birlikte, para Keynes'in iktisadi analizinde temel bir unsur olarak yer almıştır. Bundan böyle ekonomi, tüm üretim faktörlerinin fiyat esnekliği varsayımı altında istihdam edildiği bir mekanizmayla açıklanmak yerine; arz ile talebin verili bir gelir seviyesini açıklayan faktörler olarak yeniden tanımlandığı, tasarruflar ile yatırımları doğrudan dengeleyen bir faiz oranı tanımının terk edildiği, ekonomide belirsizliğin açıklayıcı ve temel bir unsur olarak kabul edildiği bir anlayışla ele alınmaya başlandı.

Böylelikle sadece iktisadi analiz yöntemi değişmekle kalmıyor, iktisadi değişkenlerin tanımı da değişiyordu. Bununla kastedilen şey, ekonomiyi tanımlayan temel değişkenlerin (üretim, talep, yatırım, faiz oranı, para gibi) tam istihdam seviyesine referansla tanımlanmaktan çıkmasıdır. Ancak bu

yeni tanım, iki ayrı yaklaşımı ve yöntemsel analizi birlikte ifade etmektedir. Birinci olarak, bu değişkenlerin tam istihdam seviyesinde alacakları büyüklükler veri olmaktan çıkmaktadır. İkinci olarak da, tam istihdam dışında bir üretim ve istihdam seviyesinde, bu değişkenlerin kendiliğinden tam istihdam değerlerine doğru yöneleceğini varsayma anlayışı terk edilmektedir. Böylelikle, bu değişkenlerin tam istihdam ve üretim seviyesinde alacakları değerler, tam istihdam dışındaki verili bir denge düzeyindeki değerlerin iktisadi dinamikler aracılığıyla kendiliğinden yönelecekleri büyüklükler olarak tanımlanmaktan çıkmaktadır.

Ancak ortada teorik olarak açıklanması gereken sorular durmaya devam etmektedir. Bunlardan en önemlisi, “bir ekonomiyi tam istihdam seviyesine yönelmekten alıkoyan temel neden ya da nedenler nelerdir?”, sorusudur. Keynes’in *Genel Teori*’sinin temel içeriğinde bu sorununun önemli bir yere sahip olduğunu biliyoruz. Bu soruya verilen cevap ya da cevapların tartışılmasından önce belirtilmesi gereken husus, Keynes’in kapsayıcı kavramsallaştırmasıdır: ekonomi, parasal bir üretim ilişkisidir. Yani Keynes, kendisiyle klasikler arasındaki ayrımı, en iyi, üretimin parasal bir üretim olduğu şeklindeki tespitiyle ifade etmektedir. Böylelikle para, bugün ile gelecek arasındaki bağı kuran, geleceğin belirsizliğinin kavramsal olarak kendi içeriğine tahvil edildiği temel bir faktör haline gelmektedir. Paraya atfedilen bu nitelik, ekonomiye belirsizlik kavramının sokulmasıyla birlikte, ekonominin tam istihdam varsayımının kendi başına ne kadar yetersiz bir kabul olduğunu ortaya koymaktadır.

Parasal bir üretim teorisi, basit bir ifadeyle, paranın sadece bir dolaşım aracı olmadığı tespitine dayalı olarak, gelir ve harcama, satma ve satın alma, tasarruf etme ve yatırım yapma, üretim ve tüketim gibi temel iktisadi fonksiyonların farklı koşullar ve faktörler (ve aktörler) tarafından belirlendiği anlamına gelmektedir. Bütün bu farklı fonksiyonların arasındaki ilişkinin kurulmasında her zaman para aracılık etmekle birlikte, bu fonksiyonların gerçekleşmesi de zaman alan, dolayısıyla belli bir dönemin başlangıcındaki beklentiler ile dönem sonunda gerçekleşenler arasında mutlak bir çakışmanın önsel olarak varsayılamayacağı bir durum ifade etmektedir. Paranın bu

süreçte kendi belirleyici rolünü oynadığı kabulünü baştan reddeden yaklaşımlar sonuç olarak bütün bu ikili fonksiyonları özdeşleştirmekte, her birinin bir diğerinin belirleyici unsuru olduğunu kabul etmektedirler. Yani gelirin harcandığı, tasarrufun yatırıma dönüştüğü, üretilenin tüketildiği, arz edilenin talebini bulduğu gibi varsayımlar teorik olarak yanlış olmakla birlikte, bu varsayımları temelsiz bırakan mevcut iktisadi gerçekliği de açıklamaktan uzaktırlar.

Keynes, bütün bu açmazların, özünde, ekonominin sadece mal ve hizmetlerin hareketiyle ve sadece mal ve hizmetler cinsinden açıklanabilir bir ilişkiler bütünü olarak ele alınmaya çalışılmasının bir sonucu olduğunu anlamış ve anlatmaya çalışmıştır. Ancak aşağıda gösterilmeye çalışılacağı gibi Keynes'in kavramsal bir yaklaşım getirmekten uzak olduğunu belirtmek gereklidir. Keynes'in tespitleri esas olarak gözleme dayalı bir analizin ürünü olarak kalmakta, parayı para yapan özellikler, üretimi parasal bir ilişki haline getiren toplumsal yapı gibi temel konular, kavramsal bir çerçevede ele alınmamaktadır. Ekonomide paranın reel etkisi, elbette aynı zamanda pratik bir olgu olmakla birlikte bunun kavramsal analizi, iktisadi analizde genel olarak yapılan reel ekonomi ve parasal ekonomi ayrımını aşan bir anlayışın geliştirilmesini, Keynes'in ifadesiyle para ile üretim arasında bir ilişki kurulmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla "reel-mübadele ekonomisinde" bir ürün mübadeleye her zaman kendisi olarak girecekken, parasal bir ekonomide mübadele, bu ürünün değeri temelinde para aracılığıyla yapılmaktadır. Keynes bu yaklaşımı, ekonominin parasal niteliğini açıklamak için kullanırken, değer ilişkisini analiz etmeye girişmemiştir. İşte bu nedenle Keynes'in parasal üretim ekonomisi tespiti, yerinde olmakla birlikte bu tür bir ekonominin yapısal özelliklerine ilişkin açıklaması, kavramsal olarak gerekli niteliklere sahip değildir.

3.2. KEYNES VE KLASİKLER

3.2.1. Ayrışma ve Ortaklıklar

Keynes ve kendi tanımıyla klasikler olarak adlandırdığı iktisatçılar arasındaki ilişki ya da ayrım genel olarak hem birbirine karşıt, hem de birbirini bütünleyen iki yöne sahiptir[2]. Bir yandan Keynes ile klasikler arasında belirgin bir ayrım bulunmakla ve Keynes'in yaklaşımında radikal bir kopuş tanımlanabilmekle birlikte, Keynes'i ve Klasikleri yine ortak bir kategori altında birleştirmek mümkün görünmektedir. Keynes, kendisinin de belirttiği üzere, kendilerinden bir kopuş gerçekleştirene kadar klasikler olarak kategorize edip, ortodoks yaklaşım olarak nitelediği okulun içinde yetişmiş, bu çerçevede düşünüp yazmış ve öğretmiştir. Bu kopuşu temsil eden en gelişkin eseri *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi,* adının da ima ettiği gibi, klasik iktisadi yaklaşımın, ekonominin tam istihdam gelir düzeyinde tanımlı 'özel' bir durumuna ilişkin teorisini aşan bir perspektife sahiptir. Bununla birlikte Keynes, ekonominin tam istihdam seviyesinde tanımlı olan işleyişine kavramsal olarak karşı çıkmamıştır. *Genel Teori*'den önceki *A Tract On Monetary Reform* ya da *Treatise On Money* gibi eserlerinde hala içinde yer aldığı okulun paradigması çerçevesinde düşünmektedir. Ancak *Genel Teori* de en azından tanım gereği, tam istihdam varsayımını iktisadi analizde tek veri kabul eden anlayışı reddetse de, tam istihdam varsayımı altında tanımlanan bir ekonomik yapının varlığını kesin olarak reddetmemektedir. Yani tam istihdam, Keynes için hâlâ olası sonsuz sayıdaki istihdam seviyeleri içinde gerçekleşebilecek durumlardan biri olarak ele alınmaktadır.

---

[2] Keynes iktisadı üzerine yürütülen bir tartışma, eğer bu tartışma özellikle de Keynes'in iktisadi düşünceye yaptığı katkı temelindeyse, kaçınılmaz olarak Keynes ve klasikler ikilemi üzerinden yürütülmek zorundadır. Bunun temel nedeni, Keynes'in iktisadının, sürekli olarak ortodoks düşünceden kurtulma mücadelesi temelinde şekillenmiş olması ve kendi teorisini kurarken, yöntemsel olarak içinden çıktığı okulun varsayımlarını çürüterek yol almasıdır.

Daha farklı bir düzeyde ele alındığında ise, Keynes'in kapitalist üretim ilişkilerinin kendisiyle bir sorunu olmadığı açıktır. Bireysel girişim özgürlüğüne dayalı liberal ekonomi, Keynes için her zaman planlı bir ekonomi karşısında kesinlikle üstün olandır. Keynes'e göre bireycilik, hataları ve zararlarından arındırıldığında, bir başka sistemle karşılaştırıldığında kişisel tercih alanını genişletmesi bağlamında kişisel özgürlüğün en iyi korunmasının yoludur (Keynes, 1936: 380). Pilling'in de belirttiği gibi Keynes, toplumsal yapının ve onun gelişme yasalarının herhangi bir radikal eleştirisinden kesinlikle uzak durmuştur. Diğer bir deyişle, Keynes kapitalist sistemi veri almış, onun ifade bulduğu formları, sistemin kendi özü gibi değerlendirmiştir. Keynes'in temel derdi ise sistemin dinamikleriyle değil, işleyiş biçimiyledir (Pilling, 1986: 67). Keynes'in biyografisinin yazarı Harrod'un tanımlamasıyla Keynes, tüm hayatı boyunca 'Harvey Caddesi varsayımları" olarak adlandırdığı bir anlayışı hep korumuştur. Bunlar, elitizm ve radikal liberalizmin, konformizm karşıtlığı ile geleneklere bağlılığın, rasyonalizm ile sanatsal duyarlılığın bir karışımıydı. Keynes Bloomsbury arkadaşları gibi, değerlerini hayatının sonuna kadar muhafaza ettiği zengin bir orta sınıf aileden geliyordu (Dostaler, 2007: 81).

Keynes, kapitalist sistemi bir sorunsal haline getirmeden, kapitalist sistem içinde karşılaşılan iktisadi ve toplumsal sorunları çözmeyi amaçlamıştı. İçinde yaşadığı dönemi karakterize eden toplumsal ve iktisadi sorunlar çerçevesinde bu kaygıyı anlamamak mümkün değildir. 19. yüzyılın sonuna doğru radikal liberalizm 'yeni liberalizm' olarak bilinmeye başlamıştı. Bu yeni liberalizmde bireysel özgürlük en ileri değer olmaktan çıkıp, bireysel özgürlük toplumsal özgürlüğe ve nihayet—birincil hedef olarak—toplumsal adalete dönüştü. Eski liberalizmin görevi politik demokrasiyi sağlamakken, yeni liberalizmin görevi toplumsal demokrasiyi sağlamaktı. Toplumsal demokrasiye göre mülkiyet hakları, *laissez-faire* ve hatta serbest ticaret artık mutlak ve tartışılmaz dogmalar olmaktan çıkmıştır. Yeni Liberal düşünürler piyasanın mutlak etkinliğine inanmayı da bıraktılar. Büyüyen toplumsal sorunlar, iktisadi krizler, işsizlik, derin gelir ve servet eşitsizlikleri, yoksulluk ve yoksunluk karşısında, *laissez-faire*'in sonunun geldiğini ve müdahaleci uygulamaları savunmaya başladılar. Yeni liberalizm kendisini sosyalizme,

kolektivizme ve Marksizme alternatif olarak sundu. Keynes'in politik inançları bu yeni liberalizmle sıkı biçimde bağlantılıydı (Dostaler, 2007: 96-7).

Bu bağlamda kapitalist üretim ilişkilerini sorunsal yapıp yapmama konusunda Keynes'in 'klasiklerden' farklı bir noktada durduğunu söylemek imkansızdır. Keynes'in klasik yaklaşıma esas itirazı, bu okulun Say Kanunu temelinde tam istihdam varsayımı üzerine teorisini inşa etmesi ve böylelikle paranın ekonomideki işlevini açıklayamaması olarak özetlenebilir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Keynes, kendi başına parayı (para olma niteliği içindeki parayı) bir Marx ya da Simmel gibi özgül bir analiz nesnesi olarak almamış, paranın ne olduğunu sorgulayan bir yaklaşım geliştirmemiştir. Keynes parayı, ekonomi içinde oynadığı rol itibariyle ele almıştır.

Sweezy ise, Keynes'in misyonunun, Neoklasik iktisatta reform yapmak ve ondokuzuncu yüzyılda iyice uzaklaştığı reel dünya ile bağını yeniden kurmak olduğunu belirtirken, Keynes'in kendi meslektaşları üzerindeki etkisinin bizzat kendisinin kesinlikle onlardan biri olmasının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir (Sweezy, 1956: 21). Bu iki tespit birbirini destekleyen iki argümana sahiptir: Keynes'in etkili olması mevcut paradigmayı kökten reddetmeyişiyle ilgiliyken, mevcut paradigmanın gerçek dünyayı açıklamaktaki yetersizliğinin aşılması gerekliliği fikrinin meşruluğu çok açıktır. Keynes, eleştirdiği iktisatçılardan, verili sisteme ait değişkenlerin tanımlanması ve işleyişine dair varsayımlar itibariyle ayrılmakta, ancak diğerleri gibi sistemi temel mantığı itibariyle sahiplenmekteydi. Diğer taraftan piyasa ekonomisinin kendisini temelden sorgulayan bir yaklaşıma sahip olsaydı, görüşlerinin bu kadar dikkate alınması söz konusu bile olmayacaktı. Dostaler'in de belirttiği gibi, Keynes'in politik inançları liberalizmle hayli bağlantılıydı (Dostaler, 2007: 97).

Diğer taraftan bizzat Keynes'in hayatı boyunca tanıklık ettiği toplumsal ve ekonomik sorunlar, mevcut sistemi savunan biri için farklı bir yaklaşım ihtiyacını kesinlikle doğurmaktaydı. Gerek Almanya'daki Nazizm, gerekse Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizm, sadece kapitalist sistemin değil, aynı zamanda bu sistemin temsil ettiği medeniyetin de karşı karşıya olduğu tehditler açısından elle tutulur örnekler teşkil etmekteydi.

Bununla birlikte Keynes ile klasikler arasında kesin ve temel bir ayrım bulunmaktadır. Aşağıda da ele alınacağı gibi, bu ayrımı belli ölçülerde belirsizleştiren şey, Keynes'in klasik yaklaşımın mantığını reddetmemiş olmasıdır. Nitekim Keynes klasik iktisat teorisinde çok fazla mantıksal hata bulmamakta, eleştirisini esas olarak ya hiçbir zaman gerçekleşmeyen ya da nadiren gerçekleşen varsayımlarına yöneltmektedir (Keynes, 1936: 378). Tabiri caizse, Keynes aslında klasiklerle aynı kavramlarla farklı bir paradigma çerçevesinde düşünmektedir. Bu kavramlar kapitalist üretim ilişkilerinin kendisinden doğan unsurlar olup, sistemin kendi işleyiş mantığını yeniden üreten bir içeriğe sahiptir. Keynes, kendisinin ileri sürdüğü tarzda ekonominin tam istihdam seviyesine mümkün olduğunca yakınlaştırılması durumunda ekonominin klasik teorinin geçerlilik kazanacağı bir koşula kavuşmuş olacağını belirtmektedir. Dahası, bu durumda özel çıkarlar temelinde neyin üretileceği, üretim faktörlerinin hangi oranlarda kullanılacağı ve yaratılan gelirin nasıl bölüşüleceği aynen klasik analizde olduğu gibi gerçekleşecektir (Keynes, 1936: 378). Keynes'in, ölümünden kısa bir süre önce, 1946 yılında, "zamanın iktisatçılarına klasik öğretinin büyük öneme sahip hiç değişmeyen kimi genel doğruları olduğunu, ilk kez olmamak üzere, hatırlatma gereği" (aktaran Hollander, 2011: 15) duyması, anlatmak istediğimizi en iyi şekilde özetlemektedir.

3.2.2. Klasik Teoriden Kopuş

Genel Teori'nin temel tezi, serbest girişim prensipleri üzerinde faaliyet gösteren kapitalist bir ekonominin mevcut kaynakların tamamının kullanılmadığı bir istikrarlı denge etrafında dalgalanmakta olduğu şeklindedir (Meltzer, 1988: 123). Ancak Keynes'in yaklaşımıyla klasikler arasındaki ayrımın, sadece birinde tam istihdam varsayımının reddedilip, diğerinde kabul edilmesi olarak ifade edildiğinde, tanımın eksik kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü mesele sadece bu varsayımın kabulü ya da reddi değil, aynı zamanda

farklı istihdam düzeylerini birbiriyle ilişkilendiren lineer bir bağıntının kabul edilip edilmemesidir. Eğer Keynes sadece düşük istihdam denge koşulunu veri alıp, bunun da kendiliğinden ya da devlet müdahalesiyle tam istihdama ulaşacağını varsaymış olsaydı, ki IS-LM yaklaşımı buna uyan bir örnektir, klasiklerin iktisadi yaklaşımına karşı bu kadar mücadele vermesini gerektirecek bir durum da ortaya çıkmayacaktı.

Keynes iktisadının temelinde yatan olgu, mevcut üretim faktörleri toplamından oluşan üretim kapasitesinin kullanım düzeyinin analitik olarak kendi başına açıklanması gereken bir şey olduğu tespitidir. Bir başka ifadeyle, açıklanması gereken şey, herhangi bir momentte verili bir istihdam ve üretim seviyesinin kendisidir; bu düzeyin tam istihdam seviyesinden neden ve ne kadar uzak olduğu değildir. Bu yaklaşım, klasiklerin tam istihdam varsayımı karşısında basit bir önerme gibi görünmektedir. Yani Keynes'in yaklaşımı ile Klasiklerin yaklaşımı arasındaki fark, ilk bakışta yalnızca tam istihdam düzeyi ile tam istihdamın altında bir üretim düzeyi arasındaki nicel bir fark gibi görünür. Dahası bu basit görünüm daha temel ve önemli bir başka yanılsamaya daha yol açmakta; bu "iki farklı" istihdam düzeyi arasındaki farklılığın, istihdamı açıklayan değişkenler aynı olmakla birlikte farklı parametrelerle tanımlanıyor olmalarından kaynaklandığı sanılmaktadır.

Oysa Keynes'in "genel teorisi", tam istihdam ile düşük istihdam arasındaki farkın sadece nicel bir farklılık olmadığını ve bu iki farklı istihdam düzeylerinde faaliyet gösteren ekonomik yapıyı analiz etmenin tamamen farklı bir kavramsal ve yöntemsel[3] yaklaşım getirdiği tespitine dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Keynes için mesele, bir düzlemde tanımlı bir doğru üzerindeki farklı noktalar arasındaki nicel farklılıkları açıklamak değil; farklı düzlemlerde yer alan doğrular arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Bu iki durum

[3] Kavramsal farklılık, mevcut sistemi farklı bir kavram setiyle açıklamak anlamına gelmemektedir. Burada dikkati çekmek istediğimiz şey, örneğin bir paranın sistem içinde farklı bir işlevle tanımlanması, faiz oranının farklı bir şekilde tanımlanması gibi farklılıklardır. Yoksa sistemi tamamen farklı bir şekilde yorumlamak anlamında bir kavramsal farklılık söz konusu değildir. Yöntemsel farklılık da benzer bir şekilde, örneğin ekonomiyi düşük istihdam koşullarında analiz etmek gibi bir farklılığı işaret etmektedir. Marksist bir yaklaşım ile Keynesyen yaklaşım arasındaki kavramsal ve yöntemsel uçurumu Keynes ile Klasikler arasında bulmak ve tanımlamak mümkün değildir.

(ve bunlara yaklaşım) arasında yapısal bir fark bulunmakta, ancak bu yapısal ayrım göz ardı edildiğinde, farklılık kolaylıkla nicel bir olguya indirgenebilmektedir. Tam istihdam ile düşük istihdam düzeyleri arasındaki farklılığı nicel bir farklılık olarak görmemek; farklı istihdam düzeylerini kendi içinde açıklanması gereken özgül bir yapı olarak ele almak, analitik olarak temel bir ayrıma işaret etmektedir.

Aynı doğru üzerindeki farklı noktalar (yani iki ayrı istihdam düzeyi) arasındaki ilişki, lineer bir denklem aracılığıyla açıklanabilir bir şeydir. Buna göre bir noktadan bir diğerine geçiş, bu lineer ilişkideki değişkenlerin sayısal olarak değişmesiyle açıklanabilir. Bu yaklaşımı destekleyen bir diğer temel varsayım da, aynı doğrunun farklı düzeyleri olarak tanımlanabilecek farklı istihdam düzeylerinde, düşük olandan yüksek olan düzeye doğru (fiyat esneklikleriyle açıklanan) bir eğilimin olduğudur. Böylelikle aynı çizgisellik üzerinde tam istihdama doğru yönelim, sistemin kendi iç dinamiklerince kendiliğinden sağlanmaktadır; bu geçiş süreci, tamamen zamana bağlı bir olgu haline gelmektedir. Ancak buradaki zaman kavramı, tarihsel değil kronolojik bir zaman olarak anlaşılmalıdır; çünkü farklı düzeyler arasında yapısal olarak farklı bir ilişkisellik bulunmadığı varsayılmaktadır. Oysa tarihsel bir zaman yaklaşımına göre zamanın ilerlemesi değil, yapısal bir dönüşümün gerçekleşmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla klasik yaklaşımın doğrusallık atfettiği iktisadi süreç analizinde, belirsizlik kavramına da ihtiyaç duyulmamaktadır. Oysa Keynes'in belirsizlik kavramının anlamı da esas olarak buradan çıkmaktadır: eğer iki farklı istihdam düzeyi arasında aynı lineer ilişki içinde tanımlanmayı mümkün kılan bir yapısal benzerlik bulunmuyorsa, bir istihdam düzeyinden bir başkasına geçiş, belli bir momentte tanımlı yapısal ilişkiyle açıklanabilir değildir. O zaman, bir düzeyden bir başka düzeye geçiş, sistemin belli bir momentteki içsel değişkenleriyle açıklanması mümkün olmayan bir şeydir. Buna karşılık eğer farklı istihdam düzeyleri, kendi başlarına, kendilerine özgü parametrelerle açıklanmayı bekleyen yapısal bir özellik gösteriyorsa, ekonomi evrenini her şeyi açıklayan tek bir ilişkisellik içinde açıklamak da mümkün değildir. Biraz basitleştirmeyi göze alarak söyleyecek olursak,

ekonomik yapıda bir değil, birden çok evren bulunduğunu ifade etmek, Keynes'in analizine göre daha gerçekçi ve açıklayıcı görünmektedir.

Buna karşılık Keynes ile klasikler arasında bir ayrışma tanımlamak kolay görünmekle birlikte, yanıltıcı olabilecek ölçüde basitleştirilmeye müsaittir. Bu konuda Beaud ve Dostaler, ortodoks düşünce kalıplarından kurtulma mücadelesinin *Genel Teori*'de mükemmel bir başarı ile taçlanmadığını ifade etmektedirler. Yazarlara göre bunun nedeni, klasik ve ortodoks teoriden kopuş, aynı zamanda bu teorinin kimi unsurlarının korunmasını da gerektirmektedir (Beaud ve Dostaler, 2005: 20). Keynes'in de bunun farkında olduğunu söylemek mümkündür aslında. O güne kadar, içinde yetiştiği, öğrettiği ve yazdığı bu teorik yaklaşımın, dışarıdan bakan biri için kendisinin hâlâ sahip olduğu düşünsel yaklaşım gibi görünmekte olduğunu belirtmekten geri durmamıştı. Keynes *Genel Teori*'nin Fransızca baskısına önsözde, geleceğin iktisadi doktrin tarihçileri için bile bu kitabın esas olarak klasik iktisat geleneğine ait olarak görüleceğini belirtmektedir. Oysa Keynes, klasikleri Öklid geometrisine uymayan bir ortamda Öklid geometrisi kurallarının geçerliliğini varsaydıkları yönündeki eleştirisiyle aynı zamanda kendi kopuşunu tarif etmekteydi.

Keynes ve klasikler arasında yapılan karşılaştırmalarda öne çıkan unsurlardan birisi, belirsizlik olgusudur. Backhouse, Keynes'in 1937 yılında yazdığı bir makaleye referansla, klasik iktisadın esas sakatlığının, bizim gelecek hakkında çok az şey bildiğimiz olgusunu bir kenara bırakmış olması olduğunu belirterek, bunun *Genel Teori*'nin kilit mesajı olduğu tespitini yapmaktadır (Backhouse, 1999: 4). Klasik yaklaşımda belirsizliğin kategorik olarak dışlanmış olması, bizzat tam istihdam varsayımıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü klasik iktisadın asıl eksikliği gelecekte ne olacağını bilememiz değil, gelecekte ne olursa olsun ekonominin tam istihdam dengesine ulaşacağını varsayması, analizini hep bu varsayım üzerine oturtmasıdır. Örneğin tam istihdama nasıl ulaşılacağını bilemesek de, ulaşılacağını varsaymak, birinci durumda kabul edilen belirsizliğin ikinci durumda anlamsızlaşması demektir.

Genel Teori ile *Treatise* arasındaki ilişkinin kuruluş biçimi de Keynes'in Genel Teori'de yaptığı özsel değişikliğin nasıl anlaşıldığını ortaya koymaktadır. Hamouda, *Treatise on Money* ve *Genel Teori* arasında bir süreklilik olduğunu ifade etmekte, başkalarının bir 'zihin değişikliği' olarak gördüğü şeyin, vurgu yapılan unsurların farklılaşması olduğunu ileri sürmektedir. *Treatise*'in *Genel Teori*'nin genel referans kitabı olduğu tespitini yapmaktadır (Hamouda, 2009: 126). Oysa *Treatise*'in tam istihdam düzeyi etrafında tanımlı iktisadi dalgalanmaları açıklama uğraşı ile *Genel Teori*'nin herhangi bir gelir düzeyini açıklama uğraşı arasında, Keynes ile klasikleri ayıran temel bir unsurun bulunduğunu ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Keynes'in teorisinin sadece bir ücret ve fiyat katılığı ile açıklamak da Keynes'in yaklaşımını açıklamak için yeterli değildir. Çünkü Keynes için önemli olan, ekonominin tam istihdam seviyesinde olmadığının nedenini açıklamaktan öte bir şeydir. Ayrıca Davidson'un (t.y.) da belirttiği gibi 19. yüzyıl iktisatçıları da ücret ve fiyatların katılığının işsizliğin bir nedeni olduğunu ileri sürmekteydiler. Ekonominin verili üretim seviyesinin tam istihdamın altında olmasını tam istihdam seviyesine referansla açıklamak, yine tam istihdamı tanımlayan kavramlarla düşünmek anlamına gelmektedir. Oysa kendi başına verili (ve tam istihdam seviyesinde olmayan) bir üretim düzeyini kendi içinde açıklamak, iktisadi verileri bu verili çerçeve içinde açıklamak, tamamen farklı bir yaklaşım tarzıdır. Nitekim Keynes'in iktisadının Klasiklerden farkının ücret ve fiyat katılığı ile açıklamak, bu iki yaklaşımı aynı teorik çerçeveye sokmak anlamına gelmektedir. Nitekim Davidson'un (s.15) belirttiği gibi, Keynes'in genel teori analizinde gerek yakın gerekse uzun vadede tam istihdama ulaşılacağını garanti eden herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır.

Klasikler ile Keynes arasındaki yaklaşım farklılığının basite indirgenmesinin bir nedeninin, halen okutulmakta olan makroekonomi kitapları olduğu açıktır. Oysa Patinkin'in, toplam hasıla için bir talep kavramıyla düşünmenin; yani toplam gelirden kavramsal olarak farklı bir toplam talep üzerinden düşünmenin, sanki harcanan gelir bir şekilde elde edilen milli gelirden farklılaşabilirmiş gibi düşünmenin kendisi için doktora

çalışmasının ileri aşamalarında bile ne kadar garip ve zor olduğunu itiraf etmesi yeterince açıklayıcı görünmektedir (Patinkin, 1976: s. 83).

Keynes'in *Genel Teori*'de matematiği kullanmamış olmasının muhtemel nedenlerinden biri de, farklı iki istihdam seviyesi (bunlardan biri tam istihdam düzeyi olabilir elbette) arasında doğrusal bir ilişkiyle sayısal olarak açıklanabilecek bir farklılığın olmamasıdır. Eğer farklı iki istihdam seviyesi arasındaki farklılık, aynı terimlerin farklı nicelikleri aracılığıyla açıklanıyor olsaydı, Keynes'in yaklaşımını klasiklerden ayıran hiçbir temel farklılık da kalmamış olacaktı. Keynes'te, bu iki farklı istihdam ve gelir seviyesini ayıran şey, esas olarak belirsizliğin analitik olmasa da açıklayıcı bir faktör olarak dahil olduğu psikolojik unsurlardır.

Aşağıda ele alınacağı gibi, Keynes'in faiz teorisi ve bu teorinin ilişkili olduğu yatırım-tasarruf ilişkisi, kendisinin yöntemsel farklılıklarından birini oluşturmaktadır. Burada vurgulanması gereken şey, Keynes'i yeni bir faiz teorisine götüren şeyin, yine, tam istihdam varsayımını reddetmekle ilgili olduğudur. Klasikler tarafından benimsenen, tasarruflar ile yatırımları her zaman eşitleyen faiz oranı fikri, kaçınılmaz olarak tam istihdam varsayımından hareketle iddia edilebilir bir şeydir. Oysa Keynes, tam istihdam varsayımını reddettiği zaman, tasarrufların doğrudan yatırıma dönüşmeyeceği, bugün harcanmayan paranın ileride mutlaka tüketim harcamasına dönüşmeyebileceği fikri için teorik bir zemin de oluşmaktadır.

Benzer bir şekilde iktisadi analizin, "parasal üretim teorisi" olarak tanımlanması da tam istihdam varsayımını terk etmekle ilişkilidir. *Treatise* ile *Genel Teori*'nin yazılması arasında geçen zaman içinde gerçekleşen kopuş, buna dayanmaktadır ve bu nedenle *Treatise*'de kullanılan model ve yaklaşım ile *Genel Teori*'deki açıklama tarzı tamamen değişmiştir. Bu iki eser arasında kimi paralellikler, bağlantılar ve benzerlikler bulunması elbette kaçınılmazdır; ancak bunların hiçbirisi, tam istihdam varsayımını kabul etmekle reddetmek ayrımında tanımlı olan aradaki kopuşun önemini azaltacak kadar güçlü değildir.

Üretilen tüm mal ve hizmetlerin satıldığı ve elde edilen gelirin de tamamen talebe dönüştüğü, dolayısıyla—Marx'ın terimleriyle ifade edecek

olursak—tüm kullanım-değerlerinin dolayımsız biçimde mübadele-değeri olarak realize olduğu bir üretim ilişkisi içinde paranın rolü, en fazla, ürünlerin dolaşımını sağlamak olacaktır. Ancak tam istihdam varsayımı reddedildiğinde üretilen kimi ürünlerin talep bulmaması, dolayısıyla değerlerinin realize olmaması ve satılan ürünlerden elde edilen paranın da doğrudan başka bir ürünün satın alınmasında kullanılmaması durumu ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda para, belli kesimlerin elinde dolaşıma sokulmadan ve yatırıma dönüşen bir finansal kaynak haline gelmeden atıl bir konumda bekliyor olacaktır. Nitekim paranın sadece bir dolaşım aracı olmayıp, aynı zamanda bir servet biriktirme aracı olduğu tespiti, bununla bağlantılıdır.

Keynes'in klasik iktisadın ön kabullerini reddettiğinde iktisadın kavramları da yeni bir anlam ve içerik kazanmış olmaktadır. Çünkü tam istihdam varsayımıyla yapılan analizlerde tüm iktisadi değişkenler tam istihdam gelir seviyesini sağlayacak şekilde tanımlanırken; tam istihdam seviyesi varsayımı terk edildiğinde, tüm değişkenler, verili bir üretim seviyesini açıklayan faktörlere dönüşmektedir. Böylelikle tam istihdam varsayımı altında tam istihdam bağımsız değişken, faiz oranı, para talebi, tasarruflar gibi değişkenler bağımlı değişkenler haline gelirken, tam istihdam varsayımı terk edildiğinde bu değişkenlerin hepsi fiilen gerçekleşmekte olan istihdam seviyesini açıklayan unsurlara dönüşmektedir. Keynes'in değişkenleri böylece nitel olarak farklılaşmaktadır. Yani para yine paradır; üretim, kâr, fiyat gibi kavramlar, marjinal yaklaşım klasiklerde olduğu gibidir. Ancak Keynes, bu değişkenler arasındaki ilişkinin, farklı istihdam düzeylerinde farklı parametrelerle yeniden kurulması gerektiğini ileri sürmekte; dahası, her farklı istihdam düzeyinde iktisadi olmayan faktörler de (belirsizlik gibi) devreye girmektedir. Nitekim Keynes, efektif talebin üç temel unsuru olan likidite tercihi, marjinal tüketim eğilimi ve sermayenin marjinal etkinliğini üç temel psikolojik faktör olarak tanımlamıştır. Bu nedenle, herhangi bir momentte, girişimcilerin beklentilerini yapısal düzeyde radikal bir şekilde değiştiren bir takım psikolojik ya da toplumsal etkenler söz konusu olduğunda, ekonomide büyük bir dalgalanmanın olması anlaşılabilir bir şeydir. Ancak psikolojilerde ve ekonomik yapıyı kavrayışta gerçekleşen bu

değişimin iktisat kavramlarıyla açıklanması söz konusu olmamaktadır. Nitekim Keynes'in iktisadı fen bilimlerinden kesin olarak ayrılan bir disiplin olarak kabul etmesi de bununla ilgili olup, Keynes'in farklı istihdam düzeyleri arasında lineer bir ilişki kurmamasının temel nedenlerinden biri de budur.

Bu bağlamda Keynes'in yaklaşımının "genel" niteliğinin altını bir kez daha çizebiliriz. Keynes'in kavramsallaştırmasına göre, eğer farklı istihdam düzeyleri aynı doğrusal ilişkide tanımlanmaya izin vermeyen yapısal farklılıklar taşıyorsa, biraz basitleştirerek söyleyecek olursak, her istihdam düzeyi kendine özgü (ve diğer istihdam düzeylerinde işlevsel olmayan) niteliklere sahiptirler. Böylelikle sadece tek bir istihdam düzeyini açıklamaya çalışan her iktisadi yaklaşım, farklı istihdam düzeylerini açıklamaya yönelik bir yaklaşım karşısında her zaman 'özel' bir teori olarak kalacaktır. Klasik iktisatçıların varsaydığı ve açıklamaya gerek görmediği tam istihdam düzeyi, Keynes'e göre, yalnızca "bir başka özel durumdur".

3.3. KEYNES'İN İKTİSADI: PARASAL ÜRETİM TEORİSİ

Keynes bilindiği gibi *Genel Teori* adlı kitabına, bir sayfayı bulmayan hayli kısa bir bölümle ve burada kendisinin de içinden çıktığı yaklaşım olan klasik teorinin aksiyomlarının sadece özel bir durumu açıkladığını belirterek başlar. Klasiklerin bu yaklaşımı, Keynes'e göre, ekonomik denge durumlarına ilişkin yalnızca özel durumların teorisini oluştururken, gerçek dünyayı açıklamaktan uzak kalmakta; dahası, gerçekten uygulandığında da yanlış ve felaket sonuçlara yol açmaktadır. Bu kısa ancak hayli iddialı girişin ardından Keynes'in yaptığı ilk iş klasik teorinin aksiyomlarını ele almak ve kimi tanımlar üzerinde durmaktır. Burada ilk dikkati çeken şey, Keynes'in değer ve üretim teorisi üzerine yapılan çalışmalara ilişkin tespitidir:

> Değer ve üretim teorisi üzerine yapılan çalışmaların çoğunun esas olarak incelediği konu, istihdam edilen

> verili bir miktarda kaynağın nasıl farklı şekillerde değerlendirilmek üzere tahsis edildiğiyle, yine bu miktarda kaynağın istihdamını varsayarak bunların nispi kazançlarını ve ürünlerin nispi değerlerini belirleyen koşullar olmuştur (Keynes, 1936: 4).

Buna karşılık, istihdam edilebilir nüfusun genişliği, doğal zenginliklerin ve birikmiş sermaye mallarının ölçüsü anlamında kullanılabilir kaynakların miktarının genellikle tanım düzeyinde ele alındığını belirten Keynes, mevcut kullanılabilir kaynakların *fiili istihdam* düzeyini neyin belirlediği meselesinin saf bir teorisinin detaylı bir şekilde pek ele alınmadığını ileri sürmektedir (Keynes, 1936: 4).

Burada Keynes'in mevcut kaynakların miktarı, nüfus ve toplam sermaye malları ile bunların istihdam düzeyi arasında kategorik bir ayrım yaptığını görmekteyiz. Dolayısıyla Keynes için mevcut kaynakların tamamının kendiliğinden istihdam edilmesi diye genel geçer bir kural bulunmamaktaydı; ekonomi, bu kaynakların belirli bir kısmının atıl kaldığı koşullar altında da çalışabilir, üstelik bu istihdam seviyesinde istikrarlı bir denge de sağlanabilirdi.

Bu kategorik ayrım, yani kaynaklar toplamı ile bunların fiili istihdam düzeyi arasındaki ayrım, bizi doğal olarak Klasik iktisatçıların benimsemiş olduğu Say kanununun eleştirisine götürmektedir. Keynes, Say ve Ricardo zamanından beri klasik iktisatçıların, arzın kendi talebini yarattığını anlattıklarını belirterek, bunun anlamının, toplam üretim maliyetinin zorunlu olarak, dolaylı ya da dolaysız olarak üretilen ürünlerin satın alınmasına harcandığı anlamına geldiğini söylemektedir (Keynes, 1936: 18). Dahası bu teori zaman içinde bu kaba biçiminden farklılaşmış olsa ve kimi klasik iktisatçılar teorik olarak farklı fikirlere sahip olsa da, bu temel önerme geçerliliğini korumakta ve klasik teorinin temelinden çekildiğinde tüm teoriyi çökertecek ölçüde temel bir yer tutmaktadır.

Keynes'e göre buradan çıkan bir sonuç, paranın bütün bu klasik iktisadi analiz içinde asli bir yere sahip olmamasıdır. Öyle ki, bütün bu klasik iktisatçılar için para bir şekilde harcanmıyorsa, mutlaka bir başka şekilde

harcanmaktadır. Aslında bu durum, Chick'in de belirttiği gibi sadece klasik yaklaşıma özgü de değildir. Para, bilindiği gibi, satma ve satın alma eylemlerini birbirinden ayırmaktadır ki bu, dolaylı bir mübadeledir. Birçok iktisadi yaklaşımda paranın bu işlevi yalnızca bir kolaylık sağlama mantığı içinde ele alınmaktaydı. Yani paranın varlığı gerçekte bir şeyi değiştirmemekte, nispi fiyatlar aynı kalmakta, para nötr olmaya devam etmektedir; mallar yine mallarla mübadele edilmektedir ki bu da reel mübadele ekonomisi olarak bilinen şeydir (Chick, 1991: 5).

Keynes'in klasik teoriye karşı gerçekleştirdiği devrim, Davidson'un da vurguladığı gibi, parasal bir ekonominin işleyişinin parasal olmayan bir ekonomininkinden hayli farklı olduğunun kabulünü gerektirir; öyle ki, hem kısa hem de uzun dönemde para nötr değildir (Davidson, 2006: 141). Keynes'in Genel Teori'si, kendisinin ifadesiyle, ürün mübadelesine dayanan, ortaklaşmacı veya paranın nötr olduğu bir ekonominin değil, bir para üretim ekonomisi, girişimci ekonomisi teorisidir. Paranın tüm piyasalarda oynadığı bir rolü bulunmaktadır: (1) parasal ücretlerle fiyatlar arasındaki ilişki aracılığıyla emek piyasasında; (2) fiyatların ve hasılanın beklenen ve gerçekleşen para talebine göre belirlendiği ürün piyasasında; (3) likidite tercihinin toplam ürün talebiyle ve dolayısıyla istihdamla portföy tercihi arasındaki bağı kurduğu finansal dolaşımda (Chick, 1993: 125).

Oysa klasik yaklaşımda ve parayı ekonomide sadece dolaşımı kolaylaştıran bir araç olarak gören anlayışlarda, paraya reel bir rol atfetmek mümkün olmamaktadır. Bu tür bir analizle açıklanmaya çalışılan bir ekonomi Keynes'e göre Robinson Crusoe ekonomisidir. Çünkü burada bireylerin tükettikleri ve tüketmedikleri gelir, bu bireylerin üretim faaliyetlerinin sonucunda elde ettikleri ürünlerle *aynı cinstendir*. Diğer taraftan, böyle bir varsayımı haklı kılacak bir düzey de mevcuttur. Çünkü toplam olarak elde edilen gelir, harcansın ya da harcanmasın, elbette toplam maliyete eşit olacaktır; bir diğer deyişle satışlardan elde edilen kazançlar toplumun bütünü açısından toplam gelir olacaktır. Benzer bir şekilde bir kişinin kendi servetini artırmak amacıyla yaptığı tasarruf, toplumun da servetinin artması anlamına gelecektir. Çünkü bir kişinin kendi servetini artırma yönündeki davranışı,

toplumun bütünü açısından tüm bireylerin davranışlarının toplam sonucuna aynı ölçüde katkı yapmış olacaktır.

Ne var ki bu şekilde düşünenler, Keynes'e göre, yanılmaktadırlar; zira özünde farklı iki faaliyeti görsel bir yanılsama sonucu aynı şey olarak görmektedirler. Bu iktisatçılar, yanlış bir şekilde, bugünkü tüketimden vazgeçme yönündeki kararlar ile gelecekteki tüketim kararları arasında bir bağıntı olduğunu sanmaktadırlar. Oysa ikinci türden kararları basit bir biçimde birinci türden kararlara bağlayan herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Keynes kendisinin parasal üretim teorisinden söz ederken, ortodoks yaklaşımın da ekonomide bütün işlemlerin para ile yapıldığını bildiğinin farkındadır:

> Ne var ki, bir parasal üretim teorisine ihtiyaç duyduğumuzu söylerken benim zihnimdeki ayrım bu değil. Para kullanan, ancak parayı, reel nesneler ve reel varlıklar arasında yalnızca nötr bir bağ olarak kullanan ve paranın güdülere ve kararlara dahil olmasına izin vermeyen bir ekonomi … *reel-mübadele ekonomisi* olarak adlandırılabilir. Buna karşıt olarak benim arzuladığım teori, paranın kendine ait bir rol oynayıp, güdüler ve kararlar üzerinde etkili olduğu; ve kısacası, ister uzun ister kısa vadede olsun, olayların izleyeceği seyrin, birinci durum ile son durum arasında paranın nasıl hareket edeceğini bilmeden tahmin edilemediği bir durumda etkili bir faktör olduğu bir teoridir. Ve bizim bir *parasal ekonomiden* söz ettiğimizde kastettiğimiz budur (Keynes, 1971(1933): 408-9).

Görüldüğü üzere Keynes'in parasal üretim ekonomisi, paranın iktisadi faaliyetlere, işlemlere sadece aracılık ettiği değil, paranın varlığının sürecin işleyiş tarzını değiştirdiği bir ekonomik yapıdır. Daha sonra tartışılacağı üzere, paranın "bunu nasıl yaptığı", yani kendi varlığıyla ekonomiyi reel bir olgu olmaktan nasıl çıkardığı Keynes'te yeterince açık değildir. Keynes bu yönde bir tartışma yürütmemektedir, ancak gözlemsel olarak paranın var olduğu bir ekonomiyi, ürünlerle ürünlerin mübadelesine indirgeyerek açıklamanın yetersizliğinin farkındadır.

Paranın nötr olması için gerekli koşullar, Keynes'in düşüncesine göre, krizlerin *ortaya çıkmamasını sağlayan* koşullarla tam olarak aynıdır.

> Eğer bu doğruysa, içinde yetiştiğimiz eğitimin dayandığı ve sonuçları itibariyle zihnimize derin bir şekilde nüfuz etmiş olan reel-mübadele iktisadı kendi içinde değerli bir soyutlama olmakla birlikte, ekonomideki canlanma ve depresyonları ele almada işlevsiz bir silahtır. Çünkü bizzat araştırılan şeyin var olmadığını varsaymaktadır (Keynes, 1971(1933): 410-1).

Keynes bunun hemen ardından, canlanma ve depresyonların parasal olgular olduğunu iddia etmediğini ifade etmektedir: "Söylediğim şey, bunların, paranın nötr olmadığı bir ekonomiye özgü olgular olduğudur" (Keynes, 1971(1933): 411).

3.3.1. Para ve Belirsizlik

Yukarıda Keynes'in kendisinin belirttiği gibi, parasal bir ekonomiyi reel-mübadele ekonomisinden ayıran temel özelliklerden biri, parasal üretim ekonomisinde belirsizliğin temel bir unsur olarak ekonomik yapıya ve dolayısıyla iktisadi analize girmiş olmasıdır. Keynes'e göre paranın önemi, bugün ile gelecek arasında bir bağ olmasından kaynaklanmaktadır. Wray de, belirsizlik olmaması durumunda Keynes'e göre kimsenin para tutmayacağını ileri sürmektedir (Wray, 2006: 10-11). Keynes, kendisinin klasiklerden temelde ayrıldığı iki hususdan birini (diğeri, hasıla düzeyinin belirlenmesinde arz ve talebe ilişkin bir teoriyi reddeden Say kanunu varsayımıdır) şöyle özetlemektedir: "Ortodoks teori, bizim, bugünkünden tamamen farklı bir geleceği bildiğimizi varsaymaktadır" (Keynes, 1973(1937): 122).

Keynes'in kendi teorisini geliştirirken kurtulmak için büyük bir uğraş verdiğini dile getirdiği klasik yaklaşımca benimsenen, üretilen malların hepsinin fiyat esnekliği sayesinde satılacağı varsayımı, belirsizlik olgusunu

iktisadi teorinin dışında bırakmaktadır. Malların mallarla mübadele edildiği, paranın belirleyici bir rolünün olmadığı, zaman kavramının analizde yer almadığı bir anlayışı temsil eden klasik yaklaşımın belirsizliği kategorik olarak içermesi düşünülemez. Bu nedenle, bu yaklaşımla temelden bir hesaplaşma içinde olan Keynes için belirsizlik, iktisadi analize bir başka önemli kavram olarak girmenin ötesinde, tüm iktisadi yaklaşımı değiştiren bir anlayışı temsil etmektedir.

Keynes belirsizliği, gerçekten bilmediğimiz durumlara ilişkin bir durum olarak tanımlamaktadır; ve belirsizliği, örneğin bir oyunda zarın ne geleceği, hava durumu ya da insanın kaç yıl yaşayacağı durumlarındaki gibi olmadığını ifade etmektedir. Bunlar, kesin olarak bilinebilir olmasa da olasılık hesabıyla tahmin edilebilir şeylerdir. Belirsizliği, Keynes, gelecekteki bir Avrupa savaşının olduğu gibi; veya bundan yirmi yıl sonra bakırın fiyatı ve faiz oranının olduğu gibi; veya bir yeniliğin eskimesi gibi; ya da 1970 yılındaki toplumsal sistemde özel mülk sahiplerinin konumunun ne olacağı meselesinde olduğu gibi bir anlamda kullanmaktadır (Keynes, 1973(1937): 113-4). Keynes, "basitçe, bilmiyoruz" derken, böyle bir belirsizlik durumunu tarif etmektedir. İşte böyle bir belirsizlik durumu, beklentileri ya da hayvani içgüdüleri iktisadi analizin içine sokmakta, beklentilere reel bir içerik yüklemektedir.

Bu kavram kendi başına önemli bir unsur olarak analize girmekle birlikte, belirsizlik, Keynes'te, aslında birçok farklı unsurun bir bileşimi gibidir. Yani belirsizlik, kendinde bir şey olarak görülmek yerine, ekonomik yapının karakteristiklerinin ortaya çıkardığı nesnel bir durum ve bu yapı içinde hareket eden aktörlerin davranışlarında tanımlanabilir unsur olarak görülmektedir. Dolayısıyla belirsizlik, birçok bileşene göre tanımlanması gereken bir nihai durum, bir sonuç olarak ele alınmaktadır. Örneğin belirsizlik ile parasal ekonomi teorisi arasında özsel bir ilişki bulunmaktadır; ancak bu ilişkinin nasıl kurulduğu hayli önemlidir. Ercan, Kregel'den aktararak, paranın

değer biriktirme işleviyle birlikte belirsizlik kavramının ekonomiye sokulmuş olduğunu belirtmektedir (Ercan, 2005: 179)[4].

Keynes'in tanımıyla, bugün ile gelecek arasında kurulan bir bağı temsil ettiği düşüncesi, para ile belirsizlik kavramı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir başka yaklaşımdır. Burada da sorulması gereken soru, paranın bizzat bugün ve gelecek arasındaki ilişkiyi doğrudan kuran bir şey mi olduğu, yoksa bu iki zaman birimi arasında paranın ötesinde bir ilişki mi olduğudur. Eğer birinci yaklaşım benimsenecek olup da, para kendinde şey olarak bu iki zaman birimi arasındaki bağ olarak tanımlanırsa, bu durumda paranın ne olduğu sorusu gündeme gelecektir. Eğer ikinci yaklaşım tercih edilirse, bu durumda da bugün ile gelecek arasındaki bağın ne olduğu ve bu şey ile paranın nasıl ilişkilendirildiği sorusu gündeme gelecektir. Para kavramında olduğu gibi belirsizlik kavramında da karşımıza çıkan, bu olguların kendinde şeyler olup olmadıklarıdır.

Belirsizliğin karşımıza çıktığı bir başka alan, piyasadaki arz ve talep ilişkisidir. Her arzın kendi talebini yaratacağı şeklindeki klasik varsayım, belirsizlik olgusuyla temelden çelişmekte, onu yok saymaktadır. Ekonomide rol oynayan aktörlerin, ne hangi ürünün ne kadar satılacağını kesin olarak bilmeleri söz konusudur, ne de bu ürünün hangi fiyattan satılacağını bilmeleri mümkündür. Ürünlerin satılıp satılmayacağı konusundaki belirsizlik ile Keynes'in efektif talep teorisi arasında da bu bağlamda yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Belirsizliğin ilişkili olduğu bir diğer olgu da, likidite tercihi teorisidir. Keynes'in klasiklere yönelttiği en önemli eleştirilerden biri, tasarrufların her zaman yatırıma dönüştüğü şeklindeki varsayımdır. Oysa bireylerin tasarruf kararlarının ardından bir ikinci karar verme sürecinin bulunduğu tespitini yapan Keynes, bunun, tasarrufların nasıl tutulacağı ile ilgili olduğunu belirtmekteydi. Bu aşamada, aktörlerin tasarruflarını likit varlıklar olarak

[4] Oysa paranın değer biriktirme aracı olmasından daha önemlisi, değerin bağımsız varoluş formu olmasıdır ki, belirsizlik esas olarak değerle ilişkilendirilmek durumundadır.

tutmaları, verili tasarruf miktarının doğrudan yatırıma dönüşmemesiyle doğrudan bağlantılı bir olgudur.

Ancak Keynes'e göre belirsizlik, tek başına ne nesnel bir olgudur, ne de öznel bir olgudur. Bu ifadeyle anlatmaya çalıştığımız şey, yukarıda da belirtildiği gibi, Keynes'in, belirsizliği, kapitalist ekonominin yapısal ama zorunlu bir sonucu olarak gördüğüdür. Dolayısıyla belirsizlik, açıklayıcı bir unsur olduğu gibi, açıklanması gereken bir şey haline gelmektedir. Ne var ki, Keynes'te belirsizlik açıklanması gereken bir faktör olmak yerine, açıklayıcı fakat verili bir faktör olarak analize girmektedir. Sadece bir veri olarak alınan belirsizlik, en fazla, sistemin kendi içinden kaynaklanan, ancak dışsalmış gibi alınan bir faktör olmaktadır.

Keynes, klasiklerden farklı bir nesnellik tanımlayarak, öznelerin karar alma süreçlerine ve pratiklerine ilişkin yeni kısıtlar tanımlamış olmaktadır. İktisadi ilişkilerin ortaya çıkardığı nesnel belirsizlikler, önlenmesi zorunlu, hatta mümkün bir şey değildir. Bu nedenle, bu belirsizliği yaratan nesnel iktisadi ortam, bir anlamda veridir. Ancak önemle vurgulanması gerekir ki, bu sadece nesnel bir veri değil, aynı zamanda Keynes'in içinde yaşadığı çağda en ileri, en iyi olarak gördüğü bir toplumsal yapının yarattığı bir sonuçtur. Bu toplumsal yapı, bireylerin bağımsız karar alma, serbest girişimde bulunma özgürlüklerini temsil etmektedir. Belirsizliği ortaya çıkaran nesnellik, dolayısıyla, kapitalist sistemin yücelttiği bireysel girişim özgürlüğü ile doğrudan bağlantılıdır.

3.3.2. Belirsizlik Koşullarında İktisat

Ekonomik aktörlerin davranışlarını tanımladığı biçimiyle öznel bir olgu olarak belirsizlik, Keynes'in metodolojisiyle ve epistemolojisiyle yakından ilişkilidir ve bu konudaki fikirlerinin kimi temel unsurları *Treatise on Probability* kitabında yer almaktadır. Bu kitabın matematikteki uygulamalara ilişkin bir olasılık teorisi olmadığını söylemek mümkündür. Keynes bu kitabında

olasılığın metodolojisiyle ilgilenmekte, insanların, kesin olarak belirlemelerinin mümkün olmadığı koşullardaki karar alma yöntemlerine ilişkin bir tartışma yürütmektedir. Burada bizi esas olarak ilgilendiren şey, Keynes'in iktisadına ilişkin epistemolojisine ve metodolojisine dair bir tartışmanın ipuçlarını yakalamak olacaktır.

Keynes'in iktisada ilişkin yaklaşımında ilk dikkati çeken şey, iktisadın temel bilimlerden farklı bir yapıya sahip olmasıdır. Doğa bilimlerinin aksine iktisat, insanın kendisi hakkındaki düşüncesiyle, değerlerle, beklentilerle, psikolojik belirsizliklerle ve zaman içinde homojenlik göstermeyen malzemeyle ilgilenmektedir. Bu görüşler, matematiğin iktisattaki yerine ilişkin Keynes'in yaklaşımını göstermektedir. Keynes'e göre bilim, mantığın ve rasyonel analizin duyu-verilerinin sunduğu malzemeye uygulanmasıdır (O'Donnell, 1989: 160-1). Keynes'e göre iktisat toplumsal bir bilimdir; ya da o zamanın deyimiyle "moral bilimdir". İktisat, *introspektif*[5] bir yaklaşımdır ve değerlerle ilgilenir. Bunun yanı sıra iktisadın güdülerle, beklentilerle, psikolojik belirsizliklerle ilgilendiğini söylemek mümkündür (Keynes, 1973(1937): 300).

Keynes, doğrudan temas nesneleri olarak adlandırdığı duyular, anlamlar ve algılara karşıt olan bilgi ve kanaat nesnelerini de *önermeler* (*propositions*) olarak adlandırmaktadır (Keynes; 1921: 12). Şu halde önermelere ilişkin bilgilerimizi iki şekilde elde ettiğimizi söyleyebiliriz: birincisi, nesnelerle temasımız sonucu olarak doğrudan; ve ikincisi, bilgi sahibi olmaya çalıştığımız önermelerin başka önermelerle olasılık ilişkilerini dolaylı olarak, *çıkarım* yoluyla (*by argument*) anlayarak. Bu ikinci durumda bildiğimiz şey önermenin kendisi değil, bunu içeren ikincil bir önermedir (Keynes; 1921: 12). Örneğin sarı rengiyle duyusal olarak doğrudan temas ettiğimiz zaman, "sarıyı algıladım" diyebileceğimiz bir tecrübe yaşamış olmaktayız. Sarı rengiyle duyusal temasımızla ve 'sarı', 'renk', 'varlık' gibi anlamlara doğrudan vakıf

[5] İngilizcedeki "*introspective*" teriminin Türkçe bir karşılığı dilimizde bulunmamaktadır. Bu terim, insanın kendi zihinsel ve duygusal süreçlerine ilişkin bir düşünsel inceleme pratiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla pratik olarak ifadesi mümkün olmayan bir kavrama düzeyine işaret etmektedir. Bu nedenle, hangi disiplin içinde olursa olsun, araştıran, kavramaya çalışan kişinin göz önüne almak zorunda olduğu, ancak pratik olarak başkalarına açıklaması mümkün olmayan bir evrene ait veriler toplamından söz ettiğimizi söyleyebiliriz.

olmamız aracılığıyla, ‘sarı rengin ne anlam ifade ettiğini biliyorum’, ‘sarıyı algılama kapasitesine sahibim’, ‘sarı bir renktir’ gibi bilgiye ilişkin önermeler ileri sürebilirim, diyebilmekteyiz.

Ancak Keynes’in yukarıdaki açıklamalarında eksik kalan hayli önemli bir husus vardır. İnsanın, sarı olarak adlandırdığımız ışık dalga boyunu ‘algılaması’ ile bunu ‘sarı rengi olarak bilmesi’ arasındaki ayrımı ve ilişkiyi koymamış olmasıdır. İnsan gözünün algıladığı ‘şeyin’ *renk olduğunu bilmek*, Kant’ın “*apriori* bilgi kategorileri” gibi, kavramsal açıdan önsel bir şeyi varsayar; dahası, bu rengin ‘sarı’ olduğunu söylemek, duyusal algı ile elde edilen ham bilginin belli bir kavramla kodlanması anlamına gelir. Dolayısıyla bilme sürecinde kavramsal boyut, bilginin—bu örnekte—toplumsallığını varsayar; çünkü ‘sarı renk’ (sarı ve renk olarak kodlandığı zaman) sadece kendimiz için değil, aynı zamanda başkaları için de bir ‘bilgidir’. Toplumsallaşmış insan için elbette duyusal algı ile kavramsal bilgi arasındaki çizgi neredeyse belirsizdir; çünkü duyusal algı kategorileri neredeyse kendiliğinden ve dolayımsız olarak anlam kategorilerine dönüşmektedir. Ancak yöntemsel bir yaklaşımda kategorik olarak bu ikisi arasında kesin bir ayrım tanımlamak zorunludur.

Bu durumun, belirsizlik olgusunun ‘veri’ olması ile analize dahil edilmesi arasındaki ilişkide de gözlendiğini söyleyebiliriz. Belirsizlik, insanların düşünsel süreçlerine giren dışsal bir unsur değildir, yani bilme süreçlerine içkindir. Ancak belirsizlik “kendinde şey” olarak tanımlanması mümkün olmayan bir şeydir. Önsel olarak gösterilemez, bireylerin karar alma süreçlerinde *sonuç olarak gözlemlenebilir* bir şeydir: hem önsel olarak alınan kararlar ile bu kararlar doğrultusunda gerçekleştirilen eylemlerin sonuçlarının uyumsuzluğunda ve hem de zaman içinde elde edilen yeni girdilerle kararların, düşüncelerin yeniden oluşturulması pratiğinde. Dolayısıyla belirsizliği yaratan nesnellik ile belirsizliğin gözlemlenebilir olduğu öznel düzlem arasında kategorik bir ayrım yapmak, kavramsal analizin zorunlu bir koşuludur. Sürecin bütünü *ex post* olarak değerlendirildiğinde, toplumsal olarak çıkan sonuçlar, belirli bir anlamlılık çerçevesinde açıklanabilir; ancak

bireysel düzlemde bu açıklamanın iç tutarlılığı önceden bilinebilirlik anlamına gelmez.

Kavramsal analizde bir sorunsal olarak görülmesi gereken bu durum, para olgusu için de geçerlidir. Keynes'in analizinde para *vardır*; ancak bir şeyin var olduğunu söylemek, bunun varoluş koşullarını analiz etmekle ulaşılan kavrayıştan farklı bir bilgidir. Nitekim paranın varlığı, Keynes'te birçok süreçle (örneğin zaman kavramıyla, belirsizlikle) ilişkilendirilmekte ve olgusal olarak tanımlanmakla birlikte, parayı mümkün kılan toplumsal koşullara ilişkin bir analiz yapılmamaktadır. Örneğin, her ürünün para ile mübadele edilmek zorunluluğu kabul edilmekte; ancak bunun ne anlama geldiği tartışılmamaktadır. Her ürünün para ile mübadele ediliyor oluşu, en fazla, ürünlerin ürünlerle mübadele edilmiyor oluşu gibi pratik bir gözlemin sonucu olarak konulmaktadır.

Dolayısıyla bu durum, aslında Keynes'in tanımladığı önemli bir ayrımın para olgusuna uygulanmadığını göstermektedir. Keynes, yukarıda belirtildiği gibi, doğrudan ve dolaylı bilgi arasında, doğrudan bilgiye dayalı ve çıkarıma dayalı rasyonel düşünce arasında bir ayrım yapmaktadır. Burada para bağlamındaki kritik mesele, paranın doğrudan bilgi nesnesi mi, çıkarıma dayalı rasyonel düşünceyle analiz edilebilir bir nesne mi olduğu sorunsalıdır.

Bu arada belirtmek gerekir ki, Keynes, düşüncelerin, öncüllerin, bu öncülleri sağlayan koşulların ve kişisel gözlemlerin, bu öncüllerden yapılan çıkarımların ve bu çıkarımlar sonucu elde edilen önermelerin hepsinin öznel olduğunu ifade etmekle birlikte; öncüller ile mantıksal çıkarım sonucu elde edilen önermeler ya da sonuçlar arasındaki ilişkinin, yani mantıksal çıkarım ilişkisinin bir nesnelliğe dayandığını belirtmektedir. Buradan, Keynes'in çıkardığı sonuç şudur: kişisel bilgi edinmemizi sağlayan tecrübelerimiz ne olursa olsun, akıl yürütmemizin dayandığı nedensellik ilişkisi ya da mantıksal ilişki, nesneldir (Keynes, 1921: 19).

Matematiksel bir kesinlikle tanımlanması mümkün olmayan iktisat, Keynes'e göre doğa bilimlerinden kesin olarak ayrılmaktadır. İktisat, Keynes'e göre, "mantığın bir kolu, bir düşünme tarzıdır." Dahası, iktisat, olasılık, tümevarım, sezgi ve sağduyu formları içermektedir. İktisadın konusu

sürekli olarak değişmeye ve farklılaşmaya tabidir. Bir kavram olarak zaman içinde homojen olmama, iktisadın konusuna ilişkin olarak Keynes'in hayatı boyunca koruduğu bir anlayıştır (O'Donnell, 1989: 161-163).

Keynes'in iktisadı kavrayışı, görüldüğü üzere, temel bilimlerde aranan matematiksel kesinlikle bağdaştırılması mümkün olmayan bir karaktere sahiptir. Belirsizlik, Keynes'in belirttiği gibi, örneğin bir yüz sene sonra ne olacağını bilememiz gibi bir durumdur. Elbette mesele tek başına yüz sene gibi çok uzak bir geleceğin öngörülebilir olmaması değildir. Burada uç bir örnekle ifade edilen şey, şu ya da bu vadede, belirsizliğin, iktisadi aktörlerin matematik hesaplarıyla, olasılık hesabıyla tahmin etmeleri, sayısallaştırılması mümkün olmayan bir kategori olarak ekonomiye içsel olduğudur. Ekonominin bu yapısal özelliği, en azından bu nedenle, iktisadi analizi de matematiğin ötesinde bir dil ve kavrayışa yöneltmektedir.

İşte bu noktada, her şeyin öngörülebildiği bir ekonominin analizine ilişkin basit hazırlık sürecinden, daha önceki döneme ait beklentilerimizin hayal kırıklığıyla sonuçlandığı ve geleceğe ilişkin beklentilerimizin bugün ne yaptığımızı etkilediği gerçek dünyanın sorunlarına yönelebiliriz. Bu geçişi yaptığımız zaman, paranın belirli özellikleri de bugün ile gelecek arasındaki bağlantı olarak hesaplamalarımıza girmeye başlar. Fakat değişen denge teorisi zorunlu olarak parasal bir ekonomi temelinde ele alınmak durumundaysa da, 'para teorisi' değil, değer ve bölüşüm teorisi olarak kalmaktadır. Para sahip olduğu önemli nitelikleriyle, her şeyden önce bugün ile gelecek arasındaki bağı kuran, kavranması zor bir araçtır ve değişen beklentilerin bugünkü faaliyetler üzerindeki etkisini parasal olmayan terimlerle konuşmaya başlamamız bile imkansızdır. Altın ve gümüşü ve yasal parasal enstrümanları yok ederek paradan kurtulmamız mümkün değildir. Dayanıklı (*durable*) bir varlık mevcut olduğu sürece, bu varlık parasal niteliklere sahip olacak ve böylelikle parasal bir ekonominin karakteristik problemlerinin ortaya çıkmasına neden olacaktır (Keynes, 1936: 294).

Bir ekonomide parasal büyüklüklerin değişmesi, bizzat paradan kaynaklanmayan ama para ile ifade edilen karmaşık ilişkilere işaret etmektedir. Keynes'in de belirttiği gibi ne altın ya da gümüş, ne de yasal

parasal enstrümanlar yok edilerek paradan kurtulmak mümkündür. Keynes'in para ile değer ilişkileri arasındaki kategorik bir ayrımı en belirgin biçimde yapar göründüğü yer, burası denebilir. Ancak Keynes bu analizi daha ileri götürmemektedir.

3.4. FAİZ TANIMI ÜZERİNDEN PARA KAVRAMINA BAKIŞ

Keynes, klasiklerden ayrılarak, faizi, sadece reel unsurlar tarafından tam istihdam dengesini sağlayacak biçimde otomatik olarak belirlenen bir değişken olmaktan çıkarmıştır. Faiz oranı, Keynes'in tanımıyla, insanların servetlerini gömülenmiş para olarak tutmaktan başka alternatiflere teşvik etmek için gerekli primdir. Para miktarı ve bu miktarın cari işlemlerin gerektirdiği kısmı (esas olarak parasal gelire bağlıdır) kullanılmayan para miktarını, yani gömülenebilecek para miktarını belirler. Faiz oranı, gömülenmek istenen para miktarı ile gömülenebilir miktar arzını marjinal düzeyde belirleyen faktördür (Keynes, 1973(1937): 116-7).

> Reel-mübadele iktisadı ile benim istediğim parasal iktisat arasındaki ayrım en çarpıcı ve belki de en önemli hale, faiz oranını ve hasıla düzeyi ile harcama miktarı arasındaki ilişkiyi tartışmaya başladığımızda gelmektedir (Keynes, 1971(1933): 410).

Faiz, kavramsal olarak Keynes ile Klasikler arasındaki temel farklardan birini ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi Keynes'in Klasiklere yönelttiği temel eleştirilerden biri, bu kesimdeki iktisatçıların faizi, tasarruflar ile yatırımlar arasındaki dengeyi sağlayan esnek bir fiyat olarak tanımlıyor olmalarıyla ilgilidir. Bu anlayışa göre faizler, yatırımlar ile tasarruflar arasındaki eşitsizliği her zaman ortadan kaldıracak şekilde değişmektedir.

Ancak Klasiklerin faize bakışını anlamak için, aynı zamanda onların tam istihdam varsayımını da göz önünde bulundurmak zorunludur. Çünkü ekonominin tam istihdam koşulları altında faaliyet gösterdiğini varsayan bir

yaklaşım, yöntemsel olarak ve kaçınılmaz bir şekilde, veri kabul edilen bir gelir seviyesinde faiz oranının ‘doğal’ bir düzeye sahip olduğunu kabul edecektir. Ekonominin tam istihdam düzeyine yönelme eğilimi kabulüyle, faiz oranının bu ‘doğal orana’ yönelme eğilimi olduğu kabulü, birbirlerinin neden ve sonucunu teşkil etmektedir. Bu durum, üretim kapasitesinin tam istihdamı gibi özel bir koşula eğilim gösteren bir ekonomide tüm fiyatların bu içsel dinamik tarafından belirlenen bir esneklik özelliğine sahip olduğu varsayımıyla karakterize olmaktadır ve faizlerin doğal faiz oranına eğilim göstermesinin sadece daha genel bir halini teşkil etmektedir. Faizler bu şekilde tanımlanınca, faiz oranını neyin belirlediği tartışması da belli ölçülerde anlamını yitirmektedir. Bu nedenle Keynes, ortodoks teoriyi, nispi fiyatların her türden sermaye varlığının marjinal etkinliklerinin ortak bir birime göre eşitlendiği noktaya kadar hareket ettiğini ve sonuç olarak sermayenin marjinal etkinliği ile faiz oranının eşit hale geldiğini ileri sürmekle eleştirmektedir. Fakat ortodoks teori, ortak marjinal etkinlik düzeyini belirleyen güçlerin ne olduğuna dair hiçbir şey söylememektedir. Keynes, kendisinin ileri sürdüğü fikrin, tartışma bu noktanın ötesine taşındığı zaman ortodoks teoriden ayrılmakta olduğunu ifade etmektedir (Keynes, 1973(1937): 102-103):

> Kısaca ifade etmek gerekirse, ortodoks teori değişik varlıkların marjinal etkinliklerini eşitleyen dinamiklerin paradan bağımsız olduğunu kabul etmekte ve fiyat hareketlerinin, paranın marjinal etkinliği ile, yani faiz ile, diğer varlıkların (farklı dinamiklerce belirlenen) marjinal etkinliği ile eşit olana kadar devam ettiğini ileri sürmektedirler. Benim teorime göre, bu özel bir durumdur ve gerçekleşebilecek birçok farklı durumlar itibariyle yalnızca tersi doğrudur; yani paranın marjinal etkinliği kısmen kendine özgü koşullar tarafından belirlenmektedir ve fiyat hareketleri, diğer varlıkların marjinal etkinliğinin faiz oranı ile eşitlenmesi yönünde hareket etmektedir (Keynes, 1973(1937): 103).

Eğer ekonomi her zaman tam istihdam seviyesinde faaliyet gösteriyor olsaydı, o zaman, tüm sermaye varlıklarının kendi marjinal etkinliklerinin,

rekabet mantığı gereği, eşitlenmeye doğru eğilim gösterdiği gibi, bu oranın da para faiz oranıyla eşitlenmesi gerektiğini de ileri sürebilirdik. Ne var ki, eğer ekonomi tam istihdam seviyesinde hareket etmiyorsa, bu durumda farklı istihdam düzeylerinde farklı faiz oranlarının tanımlı olduğunu söylemek mümkündür. Hatta her istihdam düzeyi için farklı bir 'doğal faiz oranı' bulunduğunu da söylemek söz konusu olabilecektir.

Ancak Keynes bunu söylemekle yetinmemekte, paranın kendi cinsinden tanımlı marjinal etkinliğinin, para miktarından bağımsız olma özelliğine sahip olduğunu ve bu açıdan, paranın diğer sermaye varlıklarından ayrıldığını söylemektedir. Paranın faiz oranının ya da Keynes'in ifadesiyle paranın "kendi cinsinden tanımlı marjinal etkinliğinin" para miktarından bağımsız olması, tam istihdamın altında faaliyet gösteren bir ekonomide para miktarının aktif olan ve olmayan kısımlara sahip olmasıyla ilgilidir. Böylelikle faiz oranı, para arzı ve talebinin bir fonksiyonu olarak belirlenmektedir. Bir başka ifadeyle insanların elde para tutmayı tercih etmeleri, onların paranın başka bir servet formu altında sağlayabileceği bir primden, yani paranın marjinal etkinliğinden veya faiz oranından feragatte bulunmak anlamına gelmesi, faiz oranının, tasarruf ve yatırımı eşitleyen otomatik bir mekanizma olmaktan çıkması demektir. Keynes'in likidite tercihi teorisinin ardında yatan temel neden, bu olgusal gerçektir.

Bu bağlamda tam istihdam seviyesinin altında faaliyet gösteren bir ekonomi ile faiz oranı arasındaki ilişkiyi bir başka biçimde daha ortaya koymak yerinde olacaktır. Eğer bir ekonomi, tam istihdam seviyesinin altında faaliyet gösteriyorsa ve bu bir denge durumu olması itibariyle tam istihdama yönelme eğilimine kendiliğinden sahip değilse, bu durumda faiz oranının bu denge durumunu açıklayan bir faktör olarak tanımlanması da gerekmektedir. Çünkü şu ya da bu ölçüde atıl bir kapasiteye sahip olan bu ekonomide faiz oranının, verili üretim kapasitesine referansla tanımlı olan sermayenin marjinal etkinliği ile ilişkili olması beklenmelidir. Bir başka deyişle, düşük istihdam seviyesinden tam istihdam seviyesine yönelik bir eğilime ekonominin verili koşullar altında sahip olmaması, faiz oranı ile sermayenin marjinal etkinliği arasındaki ilişki ile tanımlı olmalıdır.

Denge durumu, tanım gereği, sermayenin marjinal etkinliği ile faiz oranının eşitlendiği koşullar altında gerçekleşir. Eğer faiz oranı, sermayenin marjinal etkinliğinde bir değişiklik olmaksızın artacak ya da düşecek olursa, bunun üretim düzeyini ve istihdamı etkilemesi gereklidir. Bu durumda, farklı bir üretim ve istihdam düzeyini mümkün kılacak biçimde faiz oranı değişikliğinin kendi başına mümkün olup olmadığını sormak, doğaldır. Eğer sermayenin marjinal etkinliğinden bağımsız olarak faiz oranının kendi dinamiklerince belirlenmesi söz konusuysa, tam istihdam seviyesinde tanımlı bir sermayenin marjinal etkinliği düzeyine meyleden bir faiz oranı da genel geçer bir kavram olmaktan çıkmaktadır.

Faiz oranı Keynes'e göre likidite tercihi ve para arzı ile belirlenen bir değişkendir. Belli bir zamanda para talebinde gerçekleşen bir değişiklik, faiz oranını, dolayısıyla yatırım talebi üzerindeki etkisi aracılığıyla üretim ve istihdam düzeyini belirlemektedir. Böylelikle paranın nötr olmadığı, para arzı ve talebinde meydana gelebilecek bir değişiklik sonucu kendi marjinal etkinliğindeki değişmeler aracılığıyla yatırım talebini etkileyebildiği düşüncesi teorik zeminini bulmuş olmaktadır.

Ne var ki, Keynes'in faiz oranına ilişkin açıklamalarının reel süreçlerden ne kadar bağımsızlaştığı ve nasıl belirlendiği meselesi kimi belirsizlikler içermektedir. Bu belirsizliklerin iki boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi, para miktarı ile likidite tercihi arasındaki ilişkiyle tanımlanan faiz oranının, bu iki belirleyeninin gerçekten faiz oranını açıklamak için yeterli olup olmadığı tartışmasıdır. Para miktarı Keynes'te parasal otorite tarafından belirlenen dışsal bir unsurdur. Ancak Keynes, fiyatlardaki değişmelerin para miktarını da değiştirdiğini kabul etmekte, böylelikle piyasa ilişkilerinin para miktarını belirleyen bir unsur olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan likidite tercihini Keynes, bilindiği gibi psikolojik bir faktör olarak tanımlamaktadır. Böylelikle likidite tercihinin belirleyenleri, en azından bu düzeyde, belirsizlik kazanmaktadır. Likidite tercihini ister psikolojik bir faktör olarak alalım, isterse gelirin bir fonksiyonu olduğunu kabul edelim, bu durumda likidite tercihi fonksiyonunun belirleyenlerinin açıklanmaya muhtaç olduğunu söylemek gereklidir. Böylelikle Keynes'in faiz

oranının belirlenmesiyle ilgili analizi, tatmin edici bir bütünlükten yoksun kalmaktadır.

3.4.1. Para ve Mallar Cinsinden Faiz Oranı Kavramı

Keynes'e göre faiz, basitçe, eldeki paranın harcanmasının gelecekte bir zamana ertelenmesi karşılığında elde edilecek prime verilen addır; bu anlamda bugün elde para tutmanın gelecekte harcanmasına tercih edilmesinin marjinal ölçüsünü ifade etmektedir. Dolayısıyla Keynes'in tanımıyla, faizin, paranın kendisi cinsinden ölçülen marjinal etkinliği olduğunu söylemek mümkündür (Keynes, 1973(1937): 101).

Genel Teori'de Keynes para dışındaki ürünler cinsinden bir faiz oranı kavramsallaştırması yapmaktadır. Bu ürünlerin, tüketim malları olduğu gibi, dayanıklı tüketim malları ya da sermaye malları olabileceğini biliyoruz. Böylelikle herhangi bir mal cinsinden tanımlanabilir bir faiz oranı söz konusu olabilmektedir. Keynes'in burada para faiz oranı ile ürünler cinsinden tanımlanan faiz oranı arasında yaptığı ayrım, ne var ki, para ile diğer mallar arasında kategorik bir ayrım yapmaya olanak vermemekte, hatta bu ikisini (para ve mallar) aynı şeye indirgemektedir. Dahası Keynes, ekonomide parasal faiz oranlarının temel referans olmasını, paraya atfettiği özgül bir nitelikle açıklamamaktadır. Buna göre parasal faiz oranının belirleyici rolü, paranın sahip olduğu ve diğer malların sahip olmadığı ve olamayacağı özelliklerden kaynaklanmamakta; aralarındaki farklılık daha çok nicel bir farklılık gibi konmaktadır. Hemen bir örnek vermek gerekirse, likidite primi parada diğer mallarda olduğundan çok daha yüksek olduğu için, parasal faiz oranı belirleyici bir unsur olmaktadır. Ya da paranın üretim arzı esnekliğinin çok düşük olması, bir ayırıcı kategori olarak konmakta, ancak bunun nedeni belirgin bir açıklamaya kavuşturulmamaktadır.

Faiz oranlarına ilişkin tartışmaların önemi, özellikle yatırımların, sermayenin marjinal etkinliği ile faiz oranları arasındaki ilişki ile

tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. *Genel Teori*'deki analizin merkezinde yer alan efektif talebin belirlenmesi ve efektif talebin istihdam ve gelir düzeyini belirleyen asıl faktör olması, efektif talebin en önemli unsuru olarak yatırımların belirlenmesi tartışmasını da merkezi bir konuma sokmaktadır. Bu durumda faiz oranları da yatırımların önemli bir belirleyeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Para faiz oranı Keynes'in ifadesiyle istihdam seviyesine sınır oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır; çünkü para faiz oranı, yeni sermaye varlıklarının üretilmesinde, sermayenin marjinal etkinliği için bir standart oluşturmaktadır. Bunun böyle olmasının ilk bakışta şaşırtıcı olduğunu söyleyen Keynes, parayı diğer varlıklardan ayıran özgüllüğünün nerede yattığını, tek faiz oranı bulunan varlığın yalnızca para mı olduğunu ve parasal olmayan bir ekonomide durumun ne olacağını sormanın doğal olduğunu belirtmektedir (Keynes, 1936: 222).

Para faiz oranını Keynes, "ileride, örneğin bir yıl sonra, geri ödenecek olan paranın bugünkü toplamını aşan kısmının yüzde ifadesinden başka bir şey olmadığı" şeklinde tanımlamaktadır ve eklemektedir: Dolayısıyla her tür sermaye varlığı için para faiz oranının bir benzeri bulunmaktadır. Bir yıl sonra ödenecek olan buğdayın, 100 kilo buğdayın bugünkü değerine eşit belirli bir miktarı bulunmaktadır (Keynes, 1936: 222). Dolayısıyla buğday faiz oranı, bakır faiz oranı, ev faiz oranı, hatta çelik fabrikası faiz oranı gibi her bir uzun ömürlü meta için kendi cinsinden tanımlanmış bir faiz oranı bulunmaktadır (Keynes, 1936: 222-3).

Keynes'ten aldığımız yukarıdaki cümleler, görüldüğü gibi para faiz oranı ile sermaye malları ya da tüketim malları cinsinden tanımlanmış faiz oranları arasında kavramsal olarak bir ayrım yapmamaktadır. Hatta yukarıdaki paragrafta iki defa geçen 'dolayısıyla' teriminin, çok kritik bir konumda olduğunu belirtmek gerekir. Bir nedensellik ilişkisi ya da benzerlik ilişkisi üzerine oturması gereken bu 'dolayısıyla' terimi, anlaşıldığı kadarıyla burada da bu tür bir işlevi yüklenmektedir. Ancak para faiz oranı ile diğer mallar cinsinden tanımlı faiz oranının nasıl ilişkilendirildiği, bunların birbirlerinden neden farkı olmadığı kavramsal olarak açıklanmamaktadır. Bu

açıklama verilmese de açık olan bir şey var ki, o da, paranın faiz oranı, belli bir miktar paranın belli bir zaman aralığında bu paranın hangi oranda büyüyeceğini (ya da değişeceğini) anlatırken, diğer mallar cinsinden tanımlanan faiz oranı da, bu malların *fiyatlarındaki* değişmelerle tanımlanmaktadır. Örneğin Keynes'in verdiği buğday örneği de, diyelim ki bir ton ağırlığındaki buğdayın bugünkü ve gelecekteki fiyatları arasında bir ilişki olarak tanımlanmaktadır.

Bu durumda, paranın faiz oranını belirleyen faktörlerle, belli bir malın fiyatını belirleyen ve değiştiren faktörlerin aynı kategoriye konulup konulamayacağı sorusu haklı olarak akla gelmektedir. Ancak bundan daha önemlisi, buğdayın, evin, bakırın ya da bir sermaye malının fiyatının, *para dışında bir mevcudiyet alanının* olup olmadığını sormak gerekmektedir. Bu ürünlerin ya da malların fiyatları, esas olarak parasal süreçlerde ya da parasal olarak belirlendiğine göre, bunların faiz oranı diye tanımlanan şeyin, paranın olmadığı bir süreçte ifade bulması imkansızdır. Bir başka deyişle, bu ürünler cinsinden tanımlanan bir faiz oranı, aslında bu ürünlerin fiyatlarındaki mutlak ya da nispi değişimlerle tanımlı bir şeydir ki, bu da paranın merkezi bir rol oynadığı bir süreçtir. Eğer bu ürünlerin fiyatlarının paradan başka bir varoluş mekanı yoksa, o zaman para faiz oranı ile bu ürünler cinsinden tanımlanmış faiz oranının aynı nitelikte olduğunu söylemek bir anlamda totolojiktir. Ancak asıl kritik olan, bu iki şeyin aynı nitelikte olduğunu söylemekle, gerçekte faiz oranının özgül bir tanımının olması gerektiğinin gözden kaçıyor olmasıdır.

Ve en önemlisi, paranın bugünkü ve ilerideki büyüklüğü arasındaki farkın kaynağının açıklaması ile bir ürünün fiyatının zaman içindeki değişiminin nedeninin açıklamasının birbirlerinden analitik olarak kesinlikle ayrılmasıdır. Bilindiği gibi Marx'ta "paranın faiz getirisinin" olmasının asıl kaynağı, üretim süreci içinde değer yaratılmasıdır. Para faiz oranında, belli bir miktar para belli bir yatırıma dönüştüğünde belli bir sürenin sonunda bu parasal büyüklük artmış olarak karşımıza çıkar. Oysa belli bir ürünün "aynı miktarının" zaman içindeki fiyat değişimi tamamen farklı bir şeydir. Yani para, kapitalist üretim ilişkileri içinde esasında, sermaye olarak değer üretim

sürecine girmekte ve bu süreçte büyümektedir. Para, sermaye olarak reel üretici güçlere dönüşmekte ve burada kendisinden başka bir şey olarak büyümektedir. Oysa ürün cinsinden tanımlı bir faiz oranında, bu metanın fiyatının geçirdiği değişimin arkasındaki mekanizmanın, bu ürünün kendisiyle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.

Keynes, kendi yaklaşımı uyarınca, diğer metalar cinsinden de faiz oranları hesaplanabiliyor olması nedeniyle, para faiz oranının tek faiz oranı olmadığını ileri sürmektedir. Bu durumda Keynes, "pratik olarak para faiz oranının, diğerlerine karşılık bir üstünlük sağlayan para faiz oranın özgüllüğü nerededir?" ya da "hasılanın ve istihdamın, bir buğday ya da ev faiz oranı yerine para faiz oranına daha sıkı bağlı olmasının nedeni nedir?" diye sorarken (Keynes, 1936: 225), bunlar arasında sadece nicel bir farklılık olduğunu kabul etmiş olarak, nicel farklılığı yaratan faktörleri araştırmaya gerek görmemektedir.

Keynes'e göre farklı metaların faiz oranlarının aynı olması için hiçbir neden bulunmamaktadır; çünkü farklı metalar için farklı oranlar kullanılmaktadır. Buradan çıkan sonuç, en yüksek faiz oranına sahip olan metanın belirleyici konumda olduğu şeklindedir; çünkü yeni üretilecek bir sermaye varlığının marjinal etkinliğinin ulaşması gereken düzeyi, o belirlemektedir ve en yüksek faiz oranına sahip olan da, paradır (Keynes, 1936: 223-4).

Ancak Keynes daha sonra tahlilini bir adım ileri götürerek paranın faiz oranını en kritik faiz oranı haline getiren asıl unsuru şöyle tanımlamaktadır: hasıla oranı üzerinde bir sınır oluşturan şeyin para faiz oranı olduğu tespiti, tam olarak doğru değildir. Bunun yerine, genel olarak varlık stoku artarken faiz oranı en yavaş düşen varlığın faiz oranı dememiz gereklidir (Keynes, 1936: 229). Keynes bunu şöyle açıklamaktadır:

> Yukarıdaki sonucu gerektiren birinci karakteristik, paranın üretim esnekliğinin, para otoritesi değil de özel firmalar bağlamında hem kısa hem de uzun vadede sıfır ya da çok küçük olmasıdır. Yani para kolaylıkla üretilebilen bir şey değildir (Keynes, 1936: 230).

Ve arkasından şunu eklemektedir:

> Oysa üretim esnekliği olan varlıklar ya da mallar cinsinden hesaplanan faiz oranının düşme eğiliminde olduğunu varsaymamızın nedeni, bunların daha büyük üretim miktarı sonucu artıyor olmasıdır. Parada ise, ücret biriminin düşmesi ya da arzının para otoritesi tarafından artırılması koşullarını bir kenara bırakırsak, arz sabittir. Paranın emek harcanarak kolaylıkla üretilemiyor olması, paranın faiz oranının düşme eğiliminin görece düşük olması varsayımına yol açan etkendir; oysa para bir tarımsal ürün ya da araba gibi üretiliyor olsaydı, daha çok emeğin para üretimine tahsis edilmesi sonucu diğer malların fiyatlarının düşmemesinin sağlanması yoluyla, depresyonlardan kaçınılması mümkün olabilirdi (Keynes, 1936: 230-1).

İkinci olarak, Keynes, paradan başka, üretim esnekliği tamamen sıfır olan ve tam rant getirisi olan faktörler tarafından yukarıdaki koşulun sağlanabildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla parayı diğer rant unsurlarından ayıran ikinci bir koşul gereklidir.

> Paranın ayırt edici ikinci koşulu, ikame esnekliğinin sıfır ya da sıfıra yakın olmasıdır. Bunun anlamı, paranın değişim değeri yükseldikçe parayı—belki para-metanın üretimde kullanılan bir şey olması durumu dışında—bir başka unsurla ikame etme yönünde hiçbir eğilimin olmamasıdır (Keynes, 1936: 231).

Üçüncü olarak, üretimi için daha fazla emek tahsis edilmesiyle para miktarının artırılması mümkün değildir ancak para arzının kesin olarak sabit olduğunu varsaymak da doğru olmayacaktır. Diğer taraftan, ücret biriminde bir düşüş daha fazla likidite anlamına gelecektir ve parasal değerlerin düşmesi, toplumun toplam servetine oranla daha fazla para stoku oluşmasına neden olacaktır (Keynes, 1936: 232).

Para faiz oranının önemi şu karakteristiklerin bileşiminden kaynaklanmaktadır: Bunlar, bu faiz oranının, para miktarının, para ile ölçülen diğer servet biçimleri karşısındaki oranına karşı duyarsız olması, paranın üretim ve ikame esnekliğinin sıfır ya da ihmal edilecek düzeyde olması ya da

olabileceğidir. Bunlardan birinci koşul, talebin baskın biçimde paraya yönelebileceği; ikincisi, talebin paraya yönelmesi durumunda paranın bizzat üretiminin artmayacağı; üçüncü de, bir başka faktörün paranın işlevini aynı şekilde yapamayacağı anlamına gelmektedir. Tek çare, sermayenin marjinal etkinliğindeki değişiklikleri bir kenara koyacak olursak ve likidite eğilimi değişmedikçe, para arzının artması ya da biçimsel olarak aynı anlama gelmek üzere aynı miktarının işlevi artması olarak paranın değerinin yükselmesidir Dolayısıyla para faiz oranındaki bir artış, para miktarının artmasına yol açmaksızın, üretimi varsayım gereği tamamen esnek olan nesnelerin üretiminin artmasına engel olmaktadır (Keynes, 1936: 234-5). Ancak Keynes daha sonra şu sonuca varmaktadır:

> Dolayısıyla paranın ve elbette kabul etmeliyiz ki paranın varsayılan karakteristiklerine sahip herhangi bir başka metanın olmaması durumunda, faiz oranlarında bir dengeye yalnızca tam istihdamda ulaşılacaktır (Keynes, 1936: 235).

Böylelikle tam istihdam düzeyinde bir denge ya da doğal faiz oranı tanımlanabilir hale gelmektedir. Bu ifadeyle, Keynes'in, üretimin tam istihdam seviyesinde olması ile bunun altında olması koşulları arasında tanımladığı ayrımın ne kadar nitel bir ayrım olduğu tartışmalı hale gelmektedir. Benzer bir şey, paranın tam istihdam seviyesindeki ve bunun altındaki koşullarda farklı etkiler yaratması (birinde sadece fiyatların artmasına neden olurken, diğerinde fiyatları artırsa da üretim ve istihdam düzeyini de artırması), özünde aynı mekanizmanın işlemesiyle ilgilidir. Bu durum, Keynes'in kendi teorisini, klasiklerin ‘özel’ teorisi karşısında ‘genel’ teori olarak tanımlamasıyla doğrudan ilişkilidir.

Bu söylediğimiz şeyi, Keynes, *Genel Teori*’deki yaklaşımı ile bir diğer önemli kitabı *Treatise On Money* arasındaki yaklaşım farkı bağlamında belirtmektedir. Keynes, *Treatise On Money* adlı kitabında *doğal faiz oranı* olarak, tasarruflar ile yatırımların eşitliğini sağlayan tek bir faiz oranı tanımladığını belirtmektedir. Ne var ki, herhangi bir toplumda, bu tanıma göre, farklı hipotetik istihdam seviyeleri için *farklı* doğal faiz oranları

olabileceğini düşünmediğini belirtir. Benzer bir şekilde, tüm faiz oranlarına karşılık gelen bir istihdam seviyesi olup, eğer tanımlanacaksa bu faiz oranı ‘doğal’ orandır ve bu faiz oranı ve istihdam seviyesinde sistem dengede bulunmaktadır. Dolayısıyla, *belirli* bir faiz oranından söz etmek veya yukarıdaki tanımın istihdamdan bağımsız tek bir faiz oranı doğuracak olmasını ileri sürmek Keynes'in *Genel Teori*’de sahip olduğu yaklaşım itibariyle yanlıştır. Nitekim Keynes, daha önceleri, belirli koşullarda sistemin tam istihdam seviyesinin altında dengede olabileceğini anlamadığını belirtmekte ve bir doğal faiz oranı arayışını, kurtulmak için hayli çaba sarf ettiğini söylediği klasik yaklaşıma bağlamaktadır (Keynes, 1936: 242-3). Daha önceleri en ideal fikir olarak görünen ‘doğal’ bir faiz oranı kavramının analiz için artık herhangi bir yararı ya da önemi olduğunu düşünmediğini, yalnızca mevcut statükonun devamını sağlayan bir faiz oranı olabileceğini ve genel olarak mevcut statüko içinde belirleyici bir faiz bulunmadığını belirten Keynes doğal faiz oranını tam istihdam seviyesi koşullarıyla sınırlamaktadır:

> Eğer böyle tek ve önemli bir faiz oranı mevcutsa, bu bizim *nötr* faiz oranı diyebileceğimiz bir orandır; yani yukarıdaki anlamında, sistemin diğer parametreleri veriyken *tam* istihdamla uyumlu bir doğal orandır ve bunu *optimum* oran olarak tanımlamak daha iyi olacaktır (Keynes, 1936: 243).

Burada da sorulması gereken soru, tam istihdam seviyesinde bu doğal faiz oranını neyin belirlediği ve bu oranın doğallığının kaynağının ne olduğudur. Diğer birçok hususta olduğu gibi burada da Keynes'in bir cevabı ya da açıklaması bulunmamaktadır.

Son olarak Keynes'in ilginç bir tespitine yer vermek gereklidir. Keynes'e göre birkaç bin yıldan beri yapılan bireysel tasarrufların sonucunda dünyanın hala yoksul olmasının nedeni savurganlık ya da savaşların yıkıcılığı ile değil, geçmişte toprak mülkiyetinin, bugünse paranın sahip olduğu yüksek likidite primiyle açıklanabilir (Keynes, 1936: 242). Bu hayli iddialı ve tartışmalı önermenin, farklı tarihsel zamanlara bugünün iktisadi ilişkilerinin kategorileriyle bakmakla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Keynes'in bu önermesi, geçmişte tek olmasa da en önemli ‘üretim faktörü’ olarak toprağın ‘arzının’

esnekliğinin çok düşük olmasıyla, bugün de para arzının kendi tanımladığı anlamda çok düşük olması arasında bir ilişki kurmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bugünün iktisadi ilişkileri ile geçmişin toplumsal üretim koşullarını temelde ayıran şey, bugün kapitalist üretim koşulları altında parayı sadece mümkün kılan değil, aynı zamanda zorunlu kılan toplumsal yapının, esas olarak 'değer üretimi'ne dayalı olmasıdır. Bu anlamıyla geçmişin üretim koşulları altında toprağın (ve elbette teknolojik olanakların) nesnel anlamda kısıtlı olmasıyla, bugünün koşullarında sermayeye dayalı meta üretim ilişkilerinde 'değerin büyüklüğünü' belirleyen koşulların farklılığı, basit bir nicelik ya da üretim sorunu değildir. Marx'ın çok açık ifadesiyle bugünün koşulları altında sermayenin önündeki engel, yine sermayenin kendisidir. Yani kapitalist üretim ilişkileri altında üretimin artırılmasının önündeki engel, esas olarak maddi üretim koşullarının nesnel sınırları değil, kârı üretimin bir koşulu haline getiren sermaye ilişkisidir.

Keynes'i, bu önermesinde, iktisadi kavramları anakronik bir şekilde kullanmakla eleştirmek mümkün olduğu gibi, değer kategorisinin üretim üzerindeki engelleyici koşulları ile üretimin nesnel sınırlarını birbirine karıştırmakla da eleştirebiliriz. Ancak bunun kadar önemlisi, bir de, Keynes'in üretimi esas olarak nesnel bir süreç olarak görmekten tam olarak kaçınamamış olmasıdır.

Bunun bir göstergesinin, artık (ve esas olarak artı-değer) kavramına başvurmaksızın, ekonomide efektif talebi yükseltmenin mümkün ve bunun bir aracı olarak da gerektiğinde kamu harcamalarını devreye sokmanın tam istihdam için yeterli olduğu görüşü olduğunu söyleyebiliriz. Bir ekonomide efektif talebi parasal manipülasyonlarla artırmak, kamu harcamaları aracılığıyla toplam talebi artırmak suretiyle üretim ve istihdam düzeyini yükseltmek elbette mümkündür. Ancak bu etkileri ortaya çıkaran sürecin işleyiş mekanizması, Keynes'in açıklamasını vermediği özel bir mantığa sahip olup, ekonomide bütün olarak artı-değer üretilmesinde sorunlar yaşandığı koşullarda geçerliliği olmayan bir mekanizmadır. Bu nedenle Keynes'in teorisinin de gerektiği kadar 'genel' olmadığını söylemek mümkündür.

Faizi, tüm metalar cinsinden hesaplanabilir bir şey olarak tanımlamak, aslında para ile metalar arasında kategorik bir ayrım yapmamak anlamına gelmektedir. Sonuç olarak Keynes, faize ilişkin olarak sadece azalan verimler yasası mantığına uygun bir açıklama vermektedir. Oysa faizi tanımlamak için gerekli olan şey, değer kategorisini toplumsal olarak gerekli yere oturtmaktır. Dahası, asıl önemli olan, örneğin Marx'ın P-M-P' şeklinde tanımladığı kapitalist üretim şemasına benzer bir şekilde, üretim süreci içinde değerin *nasıl büyüdüğünü* açıklayan bir yöntem sunmaktır. Keynes'te bunun gibi ya da daha farklı bir analiz bulmak mümkün değildir. Hatta burada, genel olarak birçok iktisadi yaklaşıma içkin olan temel sorunsalın, değerin nasıl büyüdüğüne dair bir yöntemsel bir açıklama getirmemesi olduğunu söyleyebiliriz.

Faiz, paranın değere dışsallaşmasının bir sonucudur. Para değerden görece bağımsız bir varoluş biçimi kazanınca, paranın kendisinin hareketi de değer süreçlerinden bağımsız olarak tanımlanabilir hale gelmiştir. Elbette bu bağımsızlık mutlak bir bağımsızlık değil, göreli bir bağımsızlıktır. Daha doğrusu bir toplumsal ilişki olarak değerin kendisini somut, maddi bir varlıkta ifade etmesi zorunluluğundan kaynaklanan bir bağımsızlıktır. Böylelikle değer, bir toplumsal ilişki olarak bir nedensel işleyiş mekanizmasını anlatırken, bunun somut veya maddi biçimi olarak para, bu sürecin gerçekleşmesinde temel bir rol oynamaktadır. Para, somut varlığı içinde değerin (değer ilişkilerinin) yerini alabilecek bir şey değildir. Ancak bir toplumsal ilişki olarak değerin gerçekleşmesi için, bu değerin belli bir büyüklük olarak ifade bulması zorunluluğunun doğal ürünüdür.

Clarke'ın da belirttiği gibi para, Marx'ta olduğu gibi, belirli bir toplumsal ilişkiler sisteminin eklemlenmesinde bir araç işlevi görmelidir. Oysa Keynes, parayı, esas olarak bir devlet parası olarak ele almasında olduğu gibi, değerin bağımsız bir varoluş biçimi olarak değil, değer sembolü olarak görmüştür. Böyle yaparak, klasiklerde olduğu gibi reel ve parasal sistem ikiliğini yeniden üretmiştir. Böylelikle Keynes, paranın sermaye olarak çelişkili karakterine bakmamış, bunun yerine devlet ya da bankacılık sistemi tarafından yaratılan paranın değişen rollerine yoğunlaşmıştır. Bunun sonucu

olarak, parayı, faiz oranının tasarruflar ile yatırımlar arasındaki koordinasyonu sağlama rolüyle bağlantılı olarak ele almış ve klasiklerin teorik sisteminin dışına çıkamamıştır (Clarke, 148-9).

3.4.2. Tasarruf ve Yatırım İlişkisi

Kişisel tasarruf yönünde bir eylem, Keynes'in benzetmesiyle, bugün akşam yemeği yememektir. Fakat bu, bundan bir hafta sonra ya da bir yıl sonra akşam yemeği yemeyi veya bir çift ayakkabı almayı ya da belirli bir zamanda belirli bir şey tüketmeyi gerektirmemektedir. Dolayısıyla, bu eylem, gelecekteki bir tüketim davranışı için bir ticari faaliyeti uyarmaksızın, bugünkü akşam yemeği yapma ticari faaliyetine engel olmaktadır. Bu, gelecekteki bir tüketim talebi için bugünkü tüketim talebinden vazgeçmek anlamına gelmemekte, bu tür bir talebin net olarak azalması demektir (Keynes, 1936: 210). Görüldüğü gibi Keynes, tüketimden vazgeçme anlamına gelen bir kararın, gelecekte nasıl bir tüketim harcaması için kullanılacağına dair bir anlamı olmasından bağımsız olarak ya da bunu göz ardı ederek, her şeyden önce, bugün ne ifade ettiğiyle ilgilenmektedir. Bu durum, elbette, Keynes'in sadece kısa vadeyle ilgilenmesi anlamına gelmesinin ötesinde, bu tüketmeme kararının nedenleriyle ilgilidir. Dolayısıyla, demektedir Keynes, istihdamın tek varlık nedeninin tüketim beklentisi olmasından, tüketim eğilimindeki bir azalmanın *ceteris paribus* istihdamın azalması yönünde bir etki yaratmasında şaşırtıcı bir yan bulunmamaktadır (Keynes, 1936: 211).

Keynes, tüketimden vazgeçmenin yatırıma dönüşecek bir tasarruf olduğu fikrinin insanların zihninden atılması en zor yanılsama olduğunu ifade etmektedir. Bu yanılsama, servet sahibinin sermaye varlığını bizzat *kendisi olarak* arzu etmesi inancından gelmektedir; oysa onun arzuladığı, bu sermaye varlığının *gelecekteki getirisidir*. Bu durumda, gelecekteki getiri, tamamen, gelecekteki arz koşulları ile ilişkisine bağlı olarak, efektif talep beklentisine bağlıdır. Dolayısıyla eğer bir tasarruf eylemi gelecekteki getiri

adına olumlu bir etkiye sahip değilse, bunun yatırımı teşvik etmesi söz konusu olamaz (Keynes, 1936: 212).

Keynes'in yatırımların belirlenmesinin tasarruf edilen miktardan bağımsız olduğunu söylemesi, kendiliğinden sağlanan dengenin varlığını reddetmekle kalmıyor, aynı zamanda faiz oranı ile tasarruflar ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamasını sağlıyordu. Bir başka deyişle, iktisadi düşünceyi kısıtlayan gerçekçi olmayan varsayımlar terk edildiği zaman, mevcut iktisadi ilişkilerin nasıl belirlendiğini sormak için yeni bir alan açılmaktaydı. Faiz oranı tasarrufların miktarını belirleyen bir değişken olmaktan çıkınca, likidite tercihi teorisinin içine doğduğu teorik boşluk da tanınmış oluyordu.

Keynes'e göre geleneksel analiz, sistemin bağımsız değişkenlerini doğru bir şekilde tanımlayamadığı için hatalıydı. Tasarruf ve yatırım oysa Keynes'e göre sistemin belirleyeni değil, belirlenenleridir. Tasarruf ve yatırım, sistemin belirleyeni olan tüketim eğilimi, sermayenin marjinal etkinliği ve faiz oranının çifte sonuçlarıdır (Keynes, 1936: 183).

Klasik teoride faiz oranına, tasarruflar ile yatırımlar arasındaki ilişkiyi belirleyen ve bu ikisi arasında denge kurulmasını sağlayan bir mekanizma olarak bakıldığını belirtmiştik. Ne var ki, tasarruflar ile yatırımlar arasındaki ilişki bunların sürekli olarak dengeye geleceği şeklinde kurulmak yerine, farklı saikler tarafından belirlenen değişkenler olarak alındığı zaman bu ikisini otomatik olarak dengeye getirecek bir mekanizma olduğunu varsaymak anlamını yitirmektedir.

Keynes kişilerin zamanlar arası tercihlerini belirleyen iki tür karar kümesi olduğunu belirtmektedir. Birincisi, her bireyin gelirinin ne kadarını harcayıp, ne kadarını gelecekteki tüketimi için belirli bir *form*da tutacağını belirleyen *tüketim eğilimidir*. İkinci türden kararı ise, bugünkü gelirinden ya da geçmiş tasarruflarından olsun, gelecekteki tüketimi için kullanacağı parayı *hangi form*da tutacağı şeklindedir. “Birey bu tasarrufunu likit olarak mı tutmak istiyor, yoksa belirli ya da belirsiz bir süreliğine bu parayı elinde tutmamayı ve böylelikle bu paranın gelecekteki satın alma gücünü gelecekteki piyasa koşullarına mı bırakıyor?” sorusu, bu açıdan kritiktir. Böylelikle bir yandan

tasarruf edilen miktarın belirlenmesi faizden farklı olarak tüketim eğiliminin bir fonksiyonu olarak tanımlanmakta, diğer yandan yapılan tasarrufların nasıl tutulacağı ya da değerlendirileceği meselesi, ayrı bir karar sürecine tabi kılınmaktadır. Kabul edilmiş olan faiz oranı teorilerinin hatası, Keynes'e göre, faiz oranını bu iki psikolojik zamanlar arası tercihten sadece birincisinden türetmeleridir; ikinci unsur ise ihmal edilmektedir (Keynes, 1936: 166).

Keynes kendi görüşleri ile klasik iktisatçılar arasında bir uyumun, belirli varsayımlar altında mümkün olabileceğini kabul etmektedir. Ancak tüketim eğilimine ve bunun doğal sonucu olarak tasarruf eğilimine gelindiğinde görüşler de farklılaşmaya başlamaktadır. Keynes, klasik okulun, gelir düzeyinin tasarruf edilen miktar üzerindeki etkisini muhtemelen reddetmeyeceğini ileri sürerken, kendisinin de faiz oranının *verili bir gelir içinde* tasarruf edilen miktar üzerinde bir etkisi olduğunu inkar etmeyeceğini belirtmektedir.

Gerçekte klasik teori, gelir düzeyindeki değişikliklerin veya gelirin aslında yatırım oranının bir fonksiyonu olduğu olasılığının farkında değildir ve bu hata, faizi, gömülememenin değil de beklemenin ödülü olarak nitelemekten kaynaklanmaktadır (Keynes, 1936: 182).

Faiz oranlarının düşmesiyle yatırım talebinin artacağı söylenebilecek olsa bile, faiz oranlarındaki bu yönlü bir değişmenin verili gelir içinde tasarrufları artıracağı kesin değildir. Dahası, Keynes'e göre yatırım talep eğrisi ile tasarruf eğrilerinin her ikisinin birden düşmesi olasılığı da bulunmaktadır ki, bu durum, faiz oranının, bu iki eğrinin tek belirleyeni olmadığını göstermektedir.

3.5. *TREATISE ON MONEY* ÜZERİNE

Fiyat seviyesi değişmeleri tartışması önemsiz olmamakla birlikte, bunun paraya ilişkin kavramsal bir analizin merkezinde yer alamayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz. Biraz da, Keynes'in zamanında enflasyon ve

deflasyon terimlerinin yalnızca genel fiyat seviyesindeki değişmeleri değil, aslında üretim ve istihdam düzeyindeki değişmeleri anlattığı düşünülürse, Keynes'in fiyat seviyesindeki değişmeleri ve bunun üretim düzeyiyle istihdam üzerindeki etkileriyle ilişkisini araştırması doğal görünmektedir. Nitekim, Keynes'in *Treatise On Money* kitabı, paraya ilişkin kısa bir kavramsal tartışmayla başlamakla birlikte, esas olarak paranın satın alma gücü ve genel fiyat seviyesindeki değişmelerle bağlantılı bir analiz olarak kalmıştır.

Treatise'deki analizin, üretim seviyesini belirleyen dinamiği açıklamak yerine, tam istihdam üretim seviyesi etrafındaki dalgalanmaları ve bu dalgalanmaların fiyat seviyesindeki değişmelerle ilişkisini araştırmakla sınırlı olduğu düşünüldüğünde, parasal üretim teorisinin *Treatise*'de henüz ortaya çıkmadığını söylemek mümkündür. Keynes'in istihdam düzeyinin nasıl belirlendiği konusuna açıklık getirmesi için, öncelikle, üretimin tam istihdam seviyesinde gerçekleştiği varsayımını terk etmesi gerekiyordu. Ancak bununla bağlantılı olarak, üretimin tam istihdam seviyesinde gerçekleşmiyor oluşunu, aynı zamanda paranın sadece bir dolaşım aracı olmadığı düşüncesiyle ilişkilendirmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Keynes'in üretim ve istihdam seviyesine ilişkin geliştirdiği fikirler, onun, ekonomiyi, "parasal bir üretim ilişkisi" olarak tanımlamasıyla nihai ifadesini bulmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse, Keynes'te para, nötr değildir. Kısa dönem için paranın nötr olarak tanımlanması zaten mümkün değilken, uzun dönem analizi de kategorik olarak Keynes için anlamlı değildir. Keynes'in ironik bir şekilde "uzun vadede hepimizin ölü olduğunu" söylemesi, elbette ileride yaşamıyor olacağımız için ne olacağı ile ilgilenmenin gereksizliğinden değil, bu "zaman diliminin" anlamlı olmaması ile ilgilidir. Bir başka deyişle, okyanusta kopan fırtınadan sonra suyun tekrar durulması, iktisadi analiz bağlamında hiçbir şey söylememektedir. Bunun birinci nedeni, asıl önemli olanın dalgalı bir sudaki hareketi açıklamaksa; ikinci nedeni de, suyun fırtınadan önce ve sonra hareketsiz oluşuna bakarak, her iki "durgunluk halinin" aynı olduğu anlamına gelmemesidir. Çünkü fırtınalı deniz durulduktan sonraki durum, denizin fırtına öncesine dönmüş olmakla nitelenemeyecek bir dönüşüm geçirmiş halini yansıtacaktır. Ve belki de en önemlisi, uzun

vadenin ne kadar anlam ifade ediyor oluşunun tartışmalı olması, suyun durulmasına ilişkin varsayımın, yani ekonominin bir aşamadan sonra önsel varsayımların gerektirdiği koşullara dönmüş olacağı önermesinin, en fazla spekülatif bir soyutlama olmasıyla ilgilidir. Keynes *Treatise*'de ekonominin tam istihdam seviyesi altında faaliyet göstermesini hâlâ normal bir durum olarak görmekteydi; ancak 1920'ler Avrupa'sında uzun dönem dengesine ulaşmanın imkansız olduğu, diğer bir deyişle kısa dönemin bir türlü sona ermek bilmediği bir konjonktür yaşanmaktaydı. Tily'e göre Keynes *Treatise*'de, uzun vadede dengeye ulaşacağı varsayılan bir ekonominin nasıl olup da bu kadar uzun bir süre denge koşullarından uzak kalabildiğini anlamaya çalışmaktadır (Tily, 2007: 146). Keynes *Treatise*'de şöyle demektedir:

> Parasal değişikliklerin farklı fiyatlar üzerindeki nihai etkisi uzun vadede aynı ölçüde olsa bile, bu, birçok açıdan başlangıçtaki değişiklikler kadar önemli olmayacaktır. … Nasıl olursa olsun, parasal olguya ilişkin pratik olarak en önemli sorunlarla ilgili araştırmalarımızda bizi en çok ilgilendiren kısa vadeli sonuçlardır; bunların arasında örneğin kredilerde ve iş dünyası faaliyetlerindeki dalgalanmalardır. Bu gibi durumlarda 'para tarafındaki' değişiklikler sonucunda tüm fiyat türlerinin aşağı yukarı aynı şekilde etkilendiği varsayımıyla hareket etmek, belirtmiş olduğumuz gibi bizzat araştırmamız gereken problemi yok saymak anlamına gelmektedir. Parasal değişikliklerin tüm fiyatları aynı şekilde, aynı ölçüde veya aynı zamanda etkilemediği olgusu, bunları önemli yapan şeydir. Farklı fiyat seviyelerinin aynı olmayan hareketleri, ortaya çıkan toplumsal rahatsızlıkların aynı zamanda hem denemesi hem de ölçüsü olmaktadır (Keynes, 1930: 83).

Elbette Keynes'in bu anlayışının arkasında yatan temel olgulardan biri, *Genel Teori*'de, ekonominin tam istihdam seviyesi denge koşulunda faaliyet göstermesi halinin "özel" bir durum olduğu fikrine varmasını sağlayacak bir anlayışın tohumlarıydı. Eğer ekonomi tam istihdam seviyesinde çalışmıyorsa ve tam istihdam seviyesi dengesi, yalnızca istisnai bir durumsa, basit bir anlatımla, ekonominin sürekli bir dalgalanma içinde olduğunu söylemek

mümkündür; çünkü bu durumda norm olan şey, sadece, üretimin tam istihdam seviyesinin altında gerçekleşiyor oluşudur. Parasal bir ekonomi kavramı, bu durumu istisnai bir durum olmaktan çıkarmakta; para unsurunun Keynes'e göre yarattığı belirsizlik olgusu[6], ekonominin yalnızca reel süreçlerde belirlendiği varsayımını ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan tam istihdam dengesi varsayımını *Treatise*'de hâlâ koruyan Keynes'in, bu kitaptaki analizine damgasını vuran da, ekonominin bu denge koşulu etrafında sürekli olarak dalgalanıyor oluşu tespitidir.

3.5.1. Hesap Parası Olarak Sembolik Para

Keynes *Treatise*'e paranın kavramsal bir tanımıyla başlamakta[7] ve parayı para yapan temel özelliğin, "hesap parası" niteliği olduğunu belirtmektedir: "Hesap parası, yani borçların ve fiyatların ve genel satın alma gücünün kendisiyle *ifade edildiği* şey, bir para teorisinin temel kavramıdır" (Keynes, 1930: 3). Bunun nedeni, fiyatların, borçların ve her türden diğer iktisadi sözleşmenin hesap parası cinsinden ifade ediliyor oluşudur.

Bu tanımı yaptıktan sonra Keynes, yukarıda genel olarak belirttiğimiz bir husus olan, para ile paranın satın alma gücü arasındaki ayrım üzerinde durmaktadır:

Para ile hesap parası arasındaki ayrımı, hesap parasının bir tanım (*description*) ya da başlık (*title*) olduğunu, paranın ise bir *şey* (*thing*) olduğunu belirterek netleştirmek gerekmektedir. Eğer aynı şey her zaman aynı tanımın karşılığı olsaydı bu ayrımın pratik bir anlamı olmayacaktı. Fakat eğer şey değişirken tanımın kendisi aynı kalırsa, o zaman bu ayrım hayli önemli hale

---

[6] Aslında Keynes'te para ve belirsizlik ilişkisi açıkça ifade edilmekle birlikte, bu ilişkinin içeriğine dair bir şey bulmak söz konusu değildir. Örneğin paranın varlığı mı belirsizliğin nedenidir, yoksa belirsizlik olduğu için mi para vardır, belli değildir.

[7] Keynes "paranın kavramsal bir tanımı" ile analize başladığını ifade etmekle birlikte, sözcüğün hakkını veren kavramsal bir analizin söz konusu olmadığını belirtmek gerek. Ancak şimdilik keynes'in kendi terminolojisine sadık kalmak daha uygun görünmektedir.

gelecektir. Bu ayrım, İngiltere kralı ile şu an İngiltere kralı olan Kral George arasındaki ayrım gibidir. Bundan on sene sonra birisine o gün kral olan kişinin ağırlığınca altın miktarı kadar ödeme yapmak ile Kral George'un ağırlığına denk gelen altın miktarı kadar ödeme yapmak arasındaki fark bunu anlatmaktadır (Keynes, 1930: 3-4).

Ancak Keynes'in paraya ilişkin kavramsal diyebileceğimiz tartışmasının bir diğer unsuru, paranın toplumsal bir olgu olmasıdır[8]. Bir başka deyişle "para olan şeyin" hesap parası olarak işlevli olması, bu paranın arkasında bir yaptırım gücünün bulunmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu yaptırım gücü yasalar aracılığıyla devletle bağlantılı olabileceği gibi, adetlere dayalı olarak topluluk içinde kurumsallaşmış bir yapıyla da gerçekleştiriliyor olabilmektedir. Dolayısıyla para sadece bir hesap parası olmakla kalmıyor; hesap parasının ne olacağı, kişi ya da kurumlar arasındaki sözleşmelerin ne cinsinden yapılacağı da yaptırım gücüne sahip unsurlar tarafından belirlenmiş oluyor.

> Dolayısıyla insanlar hesap parasını benimser benimsemez, para çağı takas çağına üstünlük sağlamış oldu. Ve *chartalism* veya devlet parası çağına, devlet bugün neyin hesap parasına karşılık geleceğine karar verme hakkını eline geçirdiği zaman ulaşmış olduk (Keynes, 1930: 4).

Böylelikle paranın toplumsal bir olgu olmasından Keynes'in anladığı şeyin, sembolik paranın, belirli bir topluluk içindeki geçerliliği olduğunu anlamaktayız. Yani paranın toplumsallığı, Keynes'te bir toplumsal ilişki olarak anlaşılmamaktadır. Mesele, belli sembolik paranın, tüm topluluk üyelerince, ister devletin yaptırım gücüyle, isterse toplum içinde yerleşik olan adetler aracılığıyla olsun, tek bir standart olarak kabul edilmesidir.

Keynes bu tespitleri yaptıktan sonra, paranın formları üzerinde durmaktadır. Para, genel olarak para meta ya da temsili para olabilmektedir.

---

[8] Buradaki paranın "toplumsal olgu" olduğu tespiti, paranın toplumsal ilişkiler içinde var olduğu ve bu nedenle paranın arkasında şu ya da bu türden bir toplumsal otoritenin bulunduğunun ötesinde bir tahlil bulunmamaktadır.

Temsili para farklı biçimlere bürünebilse de, burada önemli olan şey, Keynes'in temsili paranın artık egemen form halini aldığını belirtmesidir. Ancak bundan daha önemlisi, Keynes'in parayı tanımlarken kurduğu yapının (Keynes, 1930: 8-9) en üstünde “hesap parası”nın yer alması; paranın tüm formlarının (meta-para, kağıt para, banka parası gibi) bunun altında yer almasıdır. Bu şematik yapıya göre hesap parası, bu işlevi yerine getiren farklı türde para formlarına bürünebilmektedir. Bu nedenle bizzat para olarak kullanılan bir nesne ile bir borç sözleşmesi de aynı işlevi koşullara bağlı olarak yerine getirebilmektedir. “Para nesnesi” devletin çıkardığı bir şey olabildiği gibi, banka parası da olabilmekte veya madeni para olabildiği gibi, temsili bir para da olabilmektedir. Sonuçta bütün bu farklı formlar, hesap parası olarak nitelenen olgunun farklı formları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İktisadi yapının işleyişine, parayı kullanan kişinin ekonomik yapıda oynadığı role (örneğin iş adamı, tüketici), ekonomik yapının ilgili faaliyet alanına (kredi piyasası, mal piyasası) ve genel olarak paranın kullanılış biçimine (harcama amaçlı, birikim amaçlı, vs.) göre, para tüm sistem içinde farklı yerlerde dolaşıma girmekte ya da stok varlık olarak beklemektedir. Bu iktisadi evrenin bütün yapısını kapsayan bu para analizinin en altında yer alan, cari olarak var olan para kategorisi, farklı formlardaki tüm paraların toplamı olarak ifade edilmektedir.

Tily, paranın Keynes'e göre hem kavramsal hem de pratik bir niteliğe sahip bir olgu olduğunu belirtmektedir. Kavramsal olarak para, mallar için harcanan emeklerin dolaylı olarak mübadelesini sağlayan hesap birimi ya da *numeraire*’dir. Malların ve emeğin fiyatlarının ortak ve ayrı bir miktar olarak ifade edilebiliyor olması, iktisadi faaliyet için temel öneme sahip bir kavramdır. Pratik olarak para ise iktisadi faaliyetin gerçekleşmesini sağlayan mübadele aracı olarak kullanılan varlık(lar) ya da mekanizma(lar) olarak ifade edilebilir ve bunlar gelecekte aynı amaçlar için kullanılmak üzere bir kenara konulabilen şeylerdir (Tily, 2007: 15). Tily, paranın meta olmaktan banka parası olmaya doğru giden sürecin Keynes için büyük bir önem taşıdığını belirtmektedir.

Ancak Keynes'in paraya ilişkin yürüttüğü bu tartışmanın ilk olarak vardığı yer, paranın satın alma gücü ve fiyat endeksleri tartışmasıdır. Keynes parayı satın alma gücünden bağımsız olarak ele almaktan uzaktır ya da sadece bu temelde ele almaktadır; yani para, genel fiyat seviyesi bağlamında analize girmektedir. Ancak aşağıda da tartışılacağı gibi, paranın satın alma gücü, yalnızca göreli olarak ifade edilebilir bir şeydir ve öncelikle paranın satın aldığı "mal ve hizmetler sepetinin" tanımlanmış olmasını gerektirir. Paranın satın alma gücü, bu mal ve hizmet sepetinin değişen fiyatına bağlı olarak zaman içinde bir değişme gösterir. Dolayısıyla burada paraya fiyatın belirlenmesi sürecinde bir rol tanımlamak, tanım gereği, imkansız hale gelmektedir. Keynes, insanın parayı para olduğu için değil satın alma gücü için, yani satın alacağı şeyler için tuttuğunu belirtmektedir. Dolayısıyla kişinin para talebi paranın kendi büyüklüğü için değil, satın alma gücünün büyüklüğü içindir (Keynes, 1930: 47).

> Paranın satın alma gücü belirli bir durumda bir birim paranın satın alacağı mallar ve hizmetler miktarına bağlı olduğu için, buradan, paranın değerinin, harcama nesneleri olarak sahip oldukları öneme karşılık gelen oranlarda çeşitli tekil mal ve hizmetlerden oluşan bir *mal sepeti* ile ölçülebildiği sonucu çıkar (Keynes, 1930: 47).

Paranın satın alma gücüyle Keynes, tüketim amacıyla belirli bir topluluğun üyelerinin parasal gelirleriyle satın aldığı mal ve hizmetleri satın almada paranın sahip olduğu gücü kastetmektedir. Ancak bu tüketim malı sepetinin içindeki mal ve hizmetler, tüketim nesneleri olarak önemlerine göre ağırlıklandırılarak bu tür mal ve hizmetlerin miktarıyla ölçülmektedir[9]. Keynes, tikel metaların fiyatlarının birbirlerine kıyasla değişmesi gibi, birbirlerine kıyasla değişen çeşitli fiyat seviyelerinin olmasının, para teorisinin anlaşılması için hayli yararlı olduğunu belirtmektedir (Keynes, 1930: 48). Bu tespit, metaların nispi fiyatları ile genel fiyat seviyesi arasındaki ayrıma vurgu

[9] Görüldüğü gibi, bu anlayışta, para bir değer ifadesi olmaktan çıkıp, "paranın değeri, satın alabileceği mal sepetiyle" ölçülmektedir ki, bu, para ile değer ilişkisini tanımsız hale getirmektedir.

yapması itibariyle dikkati çekmektedir. Daha önce tartışıldığı gibi Marx'ın para analizinde, genel fiyat seviyesi tespitinin herhangi bir analitik önemi bulunmamaktadır. Marx'a göre bir para teorisi, öncelikle bir değer teorisiyle bağlantılıdır ve bunun analizinin gerektirdiği en temel düzey, para ile meta arasındaki ilişkinin tanımlı olduğu "değerin basit formudur". Keynes, buna karşılık, paranın kavranışıyla ilgili olarak, metanın fiyatı ile genel fiyat seviyesi arasında herhangi kategorik bir ayrım yapmamaktadır. Nitekim daha sonra tartışılacağı gibi, Keynes'in para analizinin genel fiyat seviyesi olgusunun ötesine geçmemiş olması, Keynes'in gerçekten bir para kavramı olup olmadığı konusunda önemli bir ölçüt teşkil etmektedir.

Nitekim Keynes, kitabın birinci bölümünde tartıştığı "hesap parası"nın genel satın alma gücünü *ifade etmek* için çok uzun zaman önce türetilmiş bir terim olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte para, satın alma gücü birimlerinin kendisi aracılığıyla *tutulduğu* formu oluşturmaktadır. Buna karşılık fiyat endeksi rakamlarıyla ifade edilen belirli bir satın alma gücü *ölçüsü*, modern zamanlara ait bir kavramdır ve tüketimi temsil eden mal sepetinin fiyatının endeks rakamı, satın alma gücü birimlerinin *ölçüldüğü* standardı oluşturmaktadır (Keynes, 1930: 48).

3.5.2. *Treatise On Money*: İktisadi Analiz

Say kanunu, paranın miktar teorisi, tam istihdam varsayımı, paranın nötr olması, reel-mübadele ekonomisi gibi birçok temel konuda Keynes'in zaman içinde kendi yaklaşımını ve varsayımlarını geliştirmesi, özellikle 1930'lu yıllardaki çalışmalarında gözlemlenen bir düşünsel süreçtir. *Treatise* bu düşünsel gelişmenin önemli aşamalarından biri sayılmakla birlikte, Keynes, kendisinin de kabul ettiği gibi, bu kitapta klasik iktisadın kimi varsayımlarından hâlâ kurtulabilmiş değildir. Bunlardan biri, Keynes'in istihdam ve üretimin dalgalanmasına, hâlâ, belli bir üretim ve istihdam düzeyinin etrafında gerçekleşen bir dalgalanma olarak bakması ve üretimi

sabit kabul etmesidir. Bu dalgalanmaların esas nedenini yatırım ve tasarruf değerlerinin birbirlerinden farklılaşması olarak tanımlayan Keynes, bunun üretim düzeyinde yarattığı etkileri bertaraf etmenin, daha doğrusu yatırım ile tasarruf arasındaki eşitsizliği gidermenin yolunun piyasa faiz oranının doğal faiz oranına eşitlenmesi olarak görmektedir.

Fontana'nın belirttiği gibi, 1930'larda Keynes esas olarak piyasa ekonomilerindeki dalgalanmalarla, kredi çevrimlerini karakterize eden aşağı ve yukarı hareketlerle ilgilenmekteydi. Üretim ve istihdamın belli bir norm düzeyin etrafında hareket ettiğine inanmakta ve bu hareketlerin arkasındaki mekanizmayı açıklamaya çalışmaktaydı. Ancak 1936 yılına doğru, sorunun bu norm etrafındaki dalgalanmayla ilgili değil, dalgalanmanın kendisiyle ilgili olduğu fikrini benimsemeye başlamıştır (Fontana, 2003: 241).

Keynes, *Treatise*'de paranın miktar teorisini hâlâ kabul eden bir anlayışla hareket etmektedir[10]. Keynes Pigou'ya yazdığı bir mektubunda kendi denklemlerinin miktar teorisine aykırı olmadığını ifade etmektedir (Meltzer, 1988: 65-6). Ancak Keynes, bu kitabında, miktar teorisi temelinde analiz yapan iktisatçıların o zamana kadar yapmadığı bir şeyi yapmış, iki farklı fiyat seviyesi arasında gerçekleşen süreci analiz etmeye girişmiştir. Fiyat seviyesi değişimi, iki farklı denge noktası arasında bir geçiş sürecini kapsamaktadır ve bu geçişin nedensel analizi, Keynes'in bu kitapta ele aldığı esas konuyu oluşturmaktadır. Keynes'in fiyat seviyesindeki değişmeleri ekonominin enflasyon (büyüme) ve deflasyon (küçülme) çevrimlerinin bir yansıması olarak anladığını hatırladığımızda, bunun anlaşılır bir şey olduğunu kabul edebiliriz. Yani Keynes, fiyat seviyesindeki değişmeleri, ekonomide yaşanan çevrimlerin bir ifadesi olarak almakta ve buna göre bir ekonomide fiyat seviyesindeki değişmeleri açıklayan dinamik bir model aracılığıyla bu süreci incelemektedir.

---

[10] Bilindiği gibi Keynes *Genel Teori*'de de paranın miktar teorisi yaklaşımının tam istihdam seviyesinde geçerli olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu teoriye kesin olarak karşı değildir; yalnızca, tam istihdam seviyesinin altındaki üretim seviyelerinde bu teorinin geçerli olmadığını, para arzındaki değişmelerin ekonomi üzerinde reel etkisi olduğunu ileri sürmektedir.

Keynes bu analizi yaparken, öncelikle “temel eşitlikler” olarak adlandırdığı kimi ilişkiler tanımlamaktadır. Bu temel eşitliklerin tanımlanma biçimleri, Keynes'in ekonomiyi açıklayan bir modeli nasıl kurduğunu, temel değişkenlerin neler olduğunu ve bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl belirlendiğini gösteren önemli bir konudur. Dimand’a göre *Treatise*’in üçüncü ve dördüncü bölümleri, bu eserin kalbini oluşturmaktadır. Burada Keynes, bu eşitlikler ile paranın değerini ele almakta ve fiyat seviyesi dinamiğini tartışmaktadır (Dimand, 1988: 23).

Treatise’de yapılan analize göre yatırımlar ile tasarruflar arasındaki ilişki, ekonomide kârları ve üretimin yönünü belirlemektedir. Buna göre, eğer yatırımlar tasarruflardan fazlaysa, bu durum, ekonomide talep artışı gerçekleştiğini, dolayısıyla firmaların üretim maliyetinin bir unsuru olan üretim faktörü gelirinin üzerinde bir kâr elde ettiklerini ifade etmektedir. Bir başka deyişle yatırımların tasarrufları aşması durumunda girişimciler aşırı kâr elde etmektedirler. “Üretimde olduğu gibi fiyatlardaki dalgalanmalar, yatırım ve tasarruf arasındaki farklılıktan kaynaklanmak üzere kârlarda meydana gelen dalgalanmaların bir sonucudur” (Asimakopulos, 1995: 14). Keynes bu iddiasını ya da vardığı bu sonucu açıklamak için bir takım varsayımlar yapmakta ve eşitlikler tanımlamaktadır. Bu varsayımlardan hayli önemli bir tanesi, ekonomide üretilen malları belirli birimlere (mal sepetlerine) indirgemesidir ve her bir birimin üretim maliyetinin eşit olduğunu kabul ederek analizini yapmasıdır (Keynes, 1930: 122).

Keynes *Treatise*’de tam istihdam denge seviyesini kabul etmektedir. Ekonomide en önemli meselenin tam istihdam seviyesini belirleyen koşulları araştırmak olduğunu ileri sürerek analize başladığı *Genel Teori*’den uzaktır hâlâ. *Treatise*’in Keynes’i, hâlâ, kendisinin eleştirdiği Say kanunu çerçevesinde düşünmekte, toplam istihdam ve üretimin uzun vadede parasal değişikliklerle değişmediğini kabul etmekteydi. Buna karşılık Keynes, bu kitabında kısa vadeli bir analiz yapmakta ve parasal değişikliklerin bu kısa vade içinde reel etkileri olduğunu göstermeye çalışmaktaydı. Yani üretimin tam istihdam dengesinde olduğu kabul edilse dahi, kısa vadeli parasal değişiklikler nispi fiyat yapısında değişiklik yapacak, bu da kendini öncelikle

yatırım ve tasarruf arasındaki eşitsizlikte gösterecektir. Yatırım ve tasarruf eşitsizliği aşırı kâr ya da zarar durumunun ortaya çıkmasına neden olacak, bu da dinamik bir şekilde ekonominin genişleme ya da daralma trendini açıklayan temel faktör olacaktır. Dolayısıyla bu kitapta Keynes'in klasik teorinin varsayımlarından, paranın nötr olması önermesini reddettiğini, bunun da ancak kısa dönemde söz konusu olduğu fikrine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Keynes'in bu kitapta yaptığı bir varsayıma göre, firmaların elde ettiği ekstra kârlar, doğrudan üretim ve istihdam artışına yol açmaktadır. Oysa yatırımların tasarrufların üzerinde gerçekleşmesiyle aşırı kârların ortaya çıkması durumunda, bu kazanç artışının doğrudan üretim ve istihdam artışına gideceğini garantileyen bir mekanizmanın olmaması, çözülmesi gereken bir meseledir. Bu konu, Keynes'in bu kitabına ilişkin kendi döneminde birçok iktisatçı tarafından yapılan eleştirilerde ele alınmıştır. Keynes'in çağdaşı olan birçok iktisatçı, Keynes'i, bu kitabında, aşırı kâr veya zarar olgusunu bir gelir unsuru olarak almadığı ve üretimi de sabit kabul ettiği tespitiyle eleştirmekteydi.

Keynes'in fiyat seviyesi formülleri, aslında kendisinin de belirttiği gibi birer özdeşliktir. Çünkü gerçekleşen tüketim malları fiyatının, nihayetinde farklı üretim faktörlerinin gelirine dönüşeceği açıktır ve yine bu tüketim mallarının genel fiyat seviyesinin, en azından bir soyutlama düzeyinde, homojen ve eşit birimlere bölünmüş (mal sepeti olarak tanımlanmış) mal toplamının her biriminin fiyatı olarak indirgenebileceği de açıktır. Bunu Keynes'in temel eşitliklerinden biriyle ifade edelim:

$$\Pi = E/O - Q/O$$

Burada Π genel fiyat seviyesi, E toplam parasal geliri, O toplam mal miktarı (yatırım malları ve tüketim malları), Q ise hem tüketim malları hem de yatırım malları sektöründeki toplam (aşırı) kârı, yani yatırımlar ile tasarruflar arasındaki farkı ifade etmektedir. Bu son ifadenin (Q/O) gösterdiği gibi, genel fiyat seviyesi, normal kazançların ve kârların belirli bir mal sepetiyle indirgenmiş biçimi olarak görünmektedir. Dimand'ın da belirttiği gibi, bunlar herhangi bir iktisadi niteliği olmayan özdeşliklerdir (Dimand, 1988: 434).

Meltzer, temel eşitliklerin iki temel özelliği olduğunu belirtmektedir. Birinci olarak, Keynes, denklemlerin, fiyat seviyesinin, kârların sıfır ve paranın nötr olduğu denge koşullarından sapmasında belirleyici olan faktörler üzerinde odaklandığını ileri sürmektedir. İkinci olarak ileri sürülen şey, tasarruflar ile yatırımların farklılaşabileceğiydi ki, bu bugünün okuyucusuna şaşırtıcı gelebilecek bir şeydir. Ancak Keynes ve diğerleri, bu farklılaşmanın makroekonominin standart bir unsuru haline geldiği anlayışa doğru ilerlemeye çalışmaktaydılar (Meltzer, 1988: 63).

Keynes, geliri sabit kabul ettiği için, yapılan harcamalar doğrudan fiyat seviyesini belirleyen temel unsur olacaktır. Ancak harcamalar insanların gelirlerini tasarruflar ve harcamalar olarak hangi oranda böldüklerine bağlı olarak belirlenecektir. Gelirin bu şekilde bölünmesinin yanı sıra bir diğer önemli faktör de, tasarrufların hangi oranda gömülemeye ve yatırımlara gittiğidir. Keynes *Treatise*'de esas olarak paranın satın alma gücünün sabit kalmasıyla ilgilendiği ve bu da yatırım ile tasarruf eşitliği arasında sağlanacağı için, Keynes, bu ikisi arasındaki eşitliğin ve bu eşitliğin istikrarının, piyasa faiz oranının doğal faiz oranına eşit olduğu zaman sağlanacağını düşünüyordu.

Temel denklemlerden çıkan sonuç, fiyatlar üretim maliyetlerinden farklılaştığı zaman yatırım ve tasarruf eşitliğinin bozulacağı ve ekonominin uzun dönemde nötr konumundan uzaklaşacağı şeklinde ifade edilebilir. Bu nötr pozisyon, genel fiyat seviyesinin, toplam parasal gelirin reel hasılaya (fiziksel üretim miktarı olarak tanımlanmaktadır) oranına eşit olduğu konumu ifade etmektedir. Fiyatlar ile uzun dönem dengesi arasındaki sapma, yatırım ile tasarruflar arasındaki farka eşit olmaktadır (Meltzer, 1988: 63-4).

Akyüz de aynı hususa değinirken, Keynes'in genel yaklaşımında var olan iki temel unsurun bu kitapta da geçerli olduğunu belirtmektedir. Bunlar, ücretlerin parasal olarak belirlenmesi ve yatırımlarla tasarrufların bağımsız olduğu hususlarıdır. Toplam fiziksel üretim miktarı tüketim ve yatırım malları olarak bölünürken, gelir de tasarruf ve harcama olarak bölünmektedir. Bu iki bölünme arasındaki farklılık, tüketim malları fiyatlarında bir değişme olarak

ortaya çıkmakta, böylelikle *Treatise*, *Genel Teori*'nin aksine, bir fiyat intibakı modeli niteliğine sahip olmaktadır (Akyüz, 1977: 224-225).

Denge üretim düzeyinde bir değişme girişimcilerin kârlarında beklenmedik bir değişme olduğu zaman gerçekleşmektedir. Keynes'in *Treatise*'deki varsayımına göre kârların sıfır olması durumu, girişimcilerin kendi normal faktör gelirlerini, yani kendi etkinlikleri kıstasına göre bir kazanç elde ettiği koşullar altında gerçekleşmektedir. Ancak bu kârlardan pozitif ya da negatif yönde bir değişiklik olduğu zaman, girişimciler de üretimi artırmak ya da azaltmak eğilimi içinde olmaktadırlar. Üretim kararlarının bu şekilde, girişimcilerin yatırımlarını değiştirmek suretiyle gerçekleşmesi, aynı zamanda artan ya da azalan talebe bağlı olarak üretim faktörlerinin gelirlerinin de değişmesi anlamına gelmektedir (Keynes, 1930: 141).

Eğer bir ülkede parasal otoriteler üretim faktörlerinin gelirlerini değiştirecek yönde bir karar alacaklarsa, bu, doğrudan gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeydir. Para otoritelerinin yapabilecekleri tek şey, borçlanma koşullarını, yani faiz oranlarını değiştirmektir. Borçlanma koşullarının değişmesi aracılığıyla süreç işlemeye başlamaktadır: bu değişme sermaye malı üretimini teşvik ederken, yatırım oranı ile tasarruf oranı arasındaki ilişkiyi değiştirir ki bu da yatırım malları üreticileri için kâr oranlarını düşürür. Bunun ardından girişimciler üretim faktörlerine yaptıkları ödemeleri değiştirirken, böylelikle nihai hedef olarak parasal gelir seviyesi de değişmiş olur. Bu tek yol olmamakla birlikte, fiilen modern dünyadaki birçok ülkede uygulanan yöntemdir (Keynes, 1930: 142).

Dolayısıyla, genel olarak konuşacak olursak, yeni bir denge fiyat seviyesi her zaman kârların sıfırdan farklılaşmasıyla başlamaktadır ve denge koşulu tanımı şu anlama gelmektedir: (1) yatırım ve tasarruf değerleri arasındaki eşitlik ve (2) "piyasa faiz oranı" ile "doğal faiz oranı" arasındaki eşitlik (Keynes, 1930: 142).

Bu durumda eğer bankacılık sistemi, verdiği kredi miktarını, piyasa faiz oranı doğal faiz oranına eşit olacak şekildedüzenlerse, yatırım değeri ile tasarruf miktarı eşit olacak, toplam kâr sıfır olacak, toplam hasıla fiyatı denge seviyesinde olacak ve paranın satın alma gücü denge seviyesine

ulaşmadıkça veya ulaşıncaya kadar üretici güçlerin tüketim malları ve yatırım malları üretimi arasındaki hareketin gerçekleşmesi yönünde bir eğilim olacaktır (Keynes, 1930: 142). Böylelikle Keynes *Treatise*'in sonunda "ucuz para politikası" olarak tanımlanan bir sonuca ulaşmaktadır. Nitekim Keynes kitabı yayımlandıktan sonra 1931 yılı içinde krizin nedenini, yeni yatırımlar için hayli yüksek faiz oranlarında borçlanılması olarak görmekteydi (Tily, 2007: 134-5).

Keynes, üretim kararlarındaki değişikliğin çıkış noktasının kâr ya da zarar *beklentileri* olduğunu ve bankacılık sisteminin fiyat seviyesini etkileme gücüyle beklentileri değiştirebildiğini söylemenin kesin olarak mümkün olduğunu da ifade etmektedir (Keynes, 1930: 143). Ancak Keynes, yukarıda da belirtildiği gibi yatırım ve tasarruf kararlarını farklı aktörler tarafından veriliyor olmasının, bu dengesizliklerin önemli bir nedeni olduğunu ifade etmektedir. Keynes'e göre gelecekteki toplam hasılanın tüketim malları ve yatırım malları olarak hangi oranda gerçekleşeceğine ilişkin karar belli bir zamanda aynı kişiler tarafından veriliyor olsaydı herhangi bir sorun da ortaya çıkmayacaktı. Fakat bu karar farklı kişiler tarafından belirleniyorsa, toplam sermaye birikiminde gerçekleşecek artış bireylerin parasal tasarruflarından önemli ölçüde farklılaşacaktır (Keynes, 1930: 157-8).

Keynes, kitabında, teorisinde ele alınan ilişkileri açıklamak için bir "muz ülkesi" örneğine yer vermektedir. Bu muz ülkesinde, insanlar sadece muz üretmekte ve tüketmektedirler. Gelirin bir kısmı muz satın almaya ayrılırken, harcanmayıp tasarruf edilen kısmı da muz plantasyonlarının geliştirilmesine ayrılmaktadır. Ancak şu ya da bu nedenle insanlarda tüketim harcamalarını kısma yönünde bir eğilim ortaya çıkmış olduğu varsayılsın. O zaman bunun sonucu, muz fiyatlarının düşmesi olacaktır. Ancak burada Keynes önemli bir varsayım yapmaktadır: muz fiyatları öyle düşecektir ki, insanlar tasarruflarını artırdıklarından tüketim için harcadıkları daha az miktardaki parayla tüm muzları yine tüketmiş olacaklardır. Dolayısıyla sonuç, sadece muz fiyatlarının düşmesi ve tasarrufların parasal olarak artmış olmasıdır. Kendi deyimiyle, muz fiyatları, tasarrufların yatırımları aşan kısmına eşit olacak ölçüde düşmüş olacaktır (Keynes, 1930: 158-9).

Burada insanların harcamalarını kısmasına rağmen tüm muzların satılması, bu tutumluluk eğiliminin tek sonucunun genel fiyat seviyesinin düşmesiyle sonuçlandığını göstermektedir. Ancak tüm hikaye burada sona ermemektedir: muz fiyatlarının düşmesine rağmen ücretler henüz düşmemiştir. Diğer bir ifadeyle muz fiyatlarının düşmesine rağmen muz üretim maliyetleri düşmemiştir ve bu nedenle girişimciler önemli bir zararla karşılaşmışlardır. Dolayısıyla girişimcilerin yapması gereken iki şey vardır: ya ücretleri düşüreceklerdir ya da istihdam ettikleri işçi sayısını azaltacaklardır. Bu durumda bireylerin gelirleri de bir düşüş sürecine girecektir ve başlangıçtaki "aynı miktarda ürünün daha düşük fiyat seviyesinde" satılması durumu, girişimcilerin zarar etmesi nedeniyle üretimin düşmesi sürecine dönüşecektir. Bunun nihai olarak varacağı yerler şurasıdır: (a) tüm üretim sona erer ve toplum açlıkla karşı karşıya kalır; (b) tutumluluk eğilimini sona erdirecek bir eğilim ortaya çıkar; (c) yatırımların tasarrufların gerisinde kalmasını engelleyecek bir mekanizma geliştirilir (Keynes, 1930: 160).

1920'lerdeki Keynes'in düşüncesine göre üretimdeki dalgalanmaların asıl nedeni fiyat seviyesi dalgalanmalarıydı. Fiyat istikrarı ve fiyat istikrarını sağlamak için gerekli politikalar, hem *A Tract on Monetary Reform* hem de *Treatise on Money*'deki baskın düşüncedir. Buna karşılık *Genel Teori*'de fiyat seviyesindeki oynamalar geri planda kalmaktadır: fiyatlar kitabın büyük bir kısmında sabit kabul edilmektedir. Fiyat seviyesindeki dalgalanmalar devreye sokulduğunda da, bunlar belirsizlik ve değişkenliğe yol açan faktörler olarak görülmekte, ama esas neden olarak alınmamaktadır (Meltzer, 1988: 119).

3.5.3. *Treatise* ve *Genel Teori*'de Para Kavramı: Bir Karşılaştırma

Treatise ve *Genel Teori*'yi ayıran unsurlardan en temel olanı, birincisinde gelir düzeyinin sabit kalınarak analiz yapılması, ikincisinde ise bizzat gelir düzeyinin kendisinin araştırılan şey olmasıdır. Bu iki kitap arasında benzerlik ve farklılık yönünden bulunabilecek birçok unsur arasında en çok belirleyici olan, bu farklılıktır. Keynes ile klasikler arasındaki farkı

tartışırken, yukarıda, birçok defa, tam istihdam varsayımının bu iki yaklaşımı ayıran en temel unsur olduğu tartışılmıştı. Ekonominin tam istihdam seviyesinin altında bir düzeyde dalgalanabileceği fikrinin, *Genel Teori* ile *Treatise* arasındaki en önemli farklılıklardan biri olduğu kimi yazarlarca da paylaşılan bir görüştür (Meltzer, 1988; Wray, 1999). 1920'lerde Keynes'in fikrince fiyat dalgalanmaları üretimdeki dalgalanmaların temel nedenini oluşturmaktaydı. Fiyat oynamaları *A Tract on Monetary Reform* ve *Treatise on Money*'in belirleyici unsuruyken, *Genel Teori*'de fiyat dalgalanmaları arka planda kalmaktadır. Üretimdeki dalgalanmalar üzerinde etkisi kabul edilmekle birlikte temel neden olmaktan çıkmıştır (Meltzer, 1988: 118).

Buna karşılık Hamouda, Keynes'in iki kitabı arasında önemli bağlar olduğunu, birbirlerinin devamı olarak anlaşılması gerektiğini söylemektedir (Hamouda, 2009: 125). Faiz teorisi, yatırım ve tasarruf arasındaki karşılıklı ilişki, tüketim eğilimi gibi konularda bir süreklilik söz konusudur. Keynes'in düşüncesinde, bu iki eser arasında önemli bir değişme söz konusu değildir. Başkaları tarafından "düşünce değişimi" olarak görülen şey, aslında vurguların değişmesidir (Hamouda, 2009: 125-6). Ancak bu yaklaşımın, Meltzer'in, iki kitap arasında tanımladığı farklılıklardan biri olan, analitik yapı farklılığını göz ardı ettiğini düşünebiliriz.

Bu iki kitap arasındaki temel farklılıklardan bir diğeri de, belirsizlik konusunun Genel Teori'de hayli önemli bir yere sahip olmasıdır. Bununla bağlantılı olarak, üç temel psikolojik faktörün efektif talebin belirleyenleri olarak analize girmesi, üretim ve istihdam düzeyine yaklaşımda analitik olarak temel bir ayrımın bulunduğunu göstermektedir. *Treatise*'de temel sorunsalın genel fiyat seviyesindeki değişmeleri ve buna bağlı olarak üretimdeki dalgalanmaları açıklamak olması ile *Genel Teori*'de kavramsal olarak üretim seviyesinin temel sorunsalı haline getirilmiş olması, önemli bir farklılıktır. Bu durum, yukarıda da belirtildiği gibi, Keynes'in kendi iktisadi analizini "parasal üretim teorisi" olarak değiştirmesiyle de ifade bulmaktadır. Nitekim Hamouda'nın da belirttiği gibi, *Treatise* genel olarak iktisadi faaliyette ortaya çıkan çevrimsel dalgalanmaların nedenlerini analiz etmeyi hedeflerken, *Genel Teori* belirli bir istihdam seviyesini belirleyen etkenler

üzerinde daha çok yoğunlaşmaktaydı (Hamouda, 2009: 50). Bu iki yaklaşım arasındaki fark, aslında reel ekonomi ve parasal ekonomi dikotomisine yaklaşımda önemli bir fark olarak görülmelidir. *Treatise*'in Keynes'i için mevcut üretim kapasitesinin ne kadarının iktisadi olarak değerlendirileceği meselesi, temel bir sorunsal haline gelmemiştir.

> *Treatise On Money* adlı kitabımda *doğal faiz oranı* olarak, tasarruflar ile yatırımları eşitliği sağlayan tek bir faiz oranı tanımlamıştım. … Ne var ki, herhangi bir toplumda, bu tanıma göre, farklı hipotetik istihdam seviyeleri için *farklı* doğal faiz oranları olabileceğini düşünmemiştim. Ve benzer bir şekilde, tüm faiz oranlarına karşılık gelen bir istihdam seviyesi olup, bu faiz oranı 'doğal' orandır ve bu faiz oranı ve istihdam seviyesinde sistem dengede bulunmaktadır. Dolayısıyla, *belirli* bir faiz oranından söz etmek veya yukarıdaki tanımın istihdamdan bağımsız tek bir faiz oranı doğuracak olmasını ileri sürmek hataydı. O zamanlar, belirli koşullarda sistemin tam istihdam seviyesinin altında dengede olabileceğini anlamamıştım (Keynes, 1936: 242-3).

Treatise'de faiz oranı kavramı, konvansiyonel faiz oranına yakın bir anlama sahiptir ve faiz oranı likidite tercihi çizgisini izlememektedir. *Genel Teori*'de ise Keynes faizi paradan feragat etmenin bir ödülü olarak almakta ve faiz getirmeyen para ile faiz getirisi olan tahvillerle karşı karşıya koymaktadır. Diğer taraftan *Treatise*'de faiz oranı bir politika değişkeni olarak alınmakta ve faiz oranı değiştikçe para arzı da değişmektedir. Buna karşılık *Genel Teori*'de para arzı bir politika değişkeni olarak tanımlanmakta, faiz oranı para arzı değiştikçe değişmektedir (Hirai, 2008: 58).

Para kavramı açısından daha önemlisi, Keynes'in *Treatise*'deki mübadele aracı olarak para analizinden, *Genel Teori*'deki birikim aracı olarak para analizine geçiş yaparak, faiz oranına ilişkin yaklaşımıyla parasal teoriye en önemli katkısını yapmış olmasıdır (Tily, 2007: 19). Ancak Keynes'in birikim aracı olarak para kavramı, 'neyin biriktirildiği' sorunsalını tartışma olanağı sunmamaktadır. Her ne kadar, Keynes'in para teorisinin istihdam teorisinden koparılması mümkün olmasa da (Dostaler, 2007: 158) buradaki temel unsur, yukarıda tartışıldığı gibi, para faiz oranı ile diğer mallar

cinsinden tanımlı faiz oranı arasındaki karşılaştırmanın temel analitik araç olarak kullanılmasıdır.

Daha genel bir düzlemde ise Keynes, kendi ifadesiyle, *Treatise on Money* kitabında paraya ilişkin geliştirdiği teoriyi *Genel Teori*'de de benimsemektedir. Bu teoride Keynes, paranın temel iki niteliğini tanımlamaktadır. Bunlardan birincisi, paranın hesap parası niteliğidir. Paranın bu işlevi parasal ilişkilerde temel bir öneme sahiptir, çünkü hesap parası olarak para, ürünlerin mübadelesinin yapıldığı, borçların ödendiği temel birim olarak işlev görmektedir. Bununla bağlantılı olarak ikinci temel özellik ise, paranın, ister devlet otoritesi, isterse bir topluluktaki adetler aracılığıyla, belli bir iktisadi coğrafyada geçerliliğinin. *Genel Teori*'nin genel olarak parasal üretim teorisi ve paranın ekonomideki reel etkisi bağlamında çok farklı bir yaklaşıma sahip olduğu kesinse de, Keynes, *Treatise*'de bu iki temel nitelik bağlamında tanımladığı teorisini geliştirme ihtiyacı duymamaktadır. Bu anlamda "para, basit olarak, parasal sözleşmelerdeki hesaplaşmaların yapılabilmesi için devletin ilan ettiği şeydir" (Keynes, 1923: 9) diyen Keynes'in, bu teorik yaklaşımını *A Tract on Monetary Reform* kitabından beri koruduğunu da söyleyebiliriz.

3.6. KEYNES'TE PARA KAVRAMI

Keynes'in iktisadi analizi, kavramsal bir nitelik taşımamaktadır. Keynes iktisadi ilişkilerin ve konumuz itibariyle de paranın "ne olduğu" sorunsalıyla ilgilenmemektedir. Keynes'te "paranın ne olduğu" değil, "paranın ne yaptığı" sorusuna bir cevap bulmak mümkündür. Keynes, paranın ne yaptığı sorusuna, tüm üretim faktörlerinin istihdam edildiği ve üretilen tüm ürünlerin mübadele edilerek yaratılan gelirin de talebe dönüştüğü bir ekonomi varsayımından türeyen nötr para anlayışını terk etmesiyle klasik iktisatçılardan farklı bir cevap vermenin de koşulunu yaratmıştır. Bu nedenle, Keynes, içinden geldiği ortodoks yaklaşımı aşmada önemli bir adım atmışsa

da, iktisadın ne olduğu sorunsalına düşünsel yapısı gereği girmeyerek, kavramsal bir analiz geliştirmemiştir.

Parasal üretim teorisi, özünde, iktisadı, malların mallarla mübadele edildiği bir süreç olarak gören indirgemeci yaklaşımı aşması açısından önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu üretim teorisi içinde para, kendine özgü bir role sahip iktisadi bir kategori olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık bu durum, yani paranın kendi rolünü oynamasının koşulu, Keynes için, sadece üretim düzeyinin tam istihdam seviyesinin altında kaldığında ortaya çıkmaktadır. Kendisinin *Genel Teori*'de ifade ettiği gibi, ekonominin tam istihdam koşullarında klasik teorinin varsayımları temelinde faaliyet göstermesi durumunda ortodoks teori açıklayıcı hale gelirken, paranın miktar teorisi de geçerliliğini korumuş olacaktır.

Kendinden önceki iktisatçıları, takasa dayalı bir ekonomik yapı analiziyle kendilerini sınırlamakla eleştiren Keynes, paranın ekonomik analize belirleyici bir faktör olarak girmesi gerektiğini belirtmekteydi (Keynes, 1936: 191). Keynes'e göre klasik iktisatçıların tasavvur ettiği ekonomi, Robinson Crusoe ekonomisidir. 1930'larda Keynes'in yeni bakış açısını karakterize eden şey ise, kendisinin parasal bir ekonomi yaklaşımına sahip olmasıydı. Bununla kastedilen şey, ekonomik süreçte parayı, krediyi ve finansı merkezi bir role sahip unsurlar olarak tanımlamaktır. Bir başka deyişle, parayı, kapitalist ekonomik sistemde merkezi bir role sahip bir unsur olarak ele almaktır. İster girişimciler isterse şirketler olsun, üretim sürecini harekete geçirmek için yapmaları gereken, öncelikle parasal ya da finansal kaynakları elde etmektir. Üretim faaliyetinin çıktılarının satışından elde edilen de, parasal miktarlardır (Smithin, 2009: 15-16).

Bu noktada Keynes'in Marx'ta olumladığı bir hususla karşılaşmaktayız. Keynes, birçok iktisatçının M-P-M' şeklinde, yani bir başka meta elde etmek için eldeki metanın para ile mübadele edildiği şeklindeki anlayışına karşılık, Marx'ın, gerçek dünyada üretimin yapısının P-M-P' şeklinde olduğu yönündeki saptamasının doğruluğunu hatırlatmaktadır. Klasik teoriye göre girişimciler, üretim faaliyetini, ürün cinsinden tanımlı bir değerden kendi paylarına düşeni, ama daha fazla *ürün* beklentisiyle elde etmek adına

gerçekleştirmektedirler. Buna karşılık bir girişimci ekonomisinde bu türden bir dolaşım varsayımı yanlıştır. Bir girişimci için önemli olan kendi payına düşecek ürün miktarı değil, *para* miktarıdır. Girişimcinin, üretimi artırmayı düşünmesi, eğer bu şekilde daha fazla parasal kâr elde etmeyi umuyorsa söz konusu olacaktır ki isterse bu daha küçük bir miktarda ürün anlamına gelsin (Keynes 1933a, 81-2).

Buna karşılık, Keynes'in bu düşünceyi tutarlı bir şekilde koruduğunu ileri sürmek mümkün değildir. *Genel Teori*'de Keynes, "tüketim, tüm iktisadi faaliyetin tek amacı ve hedefidir", diyebilmektedir (Keynes, 1936: 104). Bu iki farklı görüşün, farklı zaman ve bağlamda ifade edilmiş fikirler olmadığının da altını çizmek gerek. Keynes, nihayetinde, kapitalist üretim ilişkilerini analiz ederken, "sermaye"yi ne bir kavram ne de bir sınıf olarak tahlil etmektedir; Keynes için sermaye, bir girişimi başlatmak için gerekli olan finansal kaynaktan başka bir şey değildir. Sermayenin marjinal etkinliği, parasal sermayenin üretim araçlarına dönüşmüş halini varsaymakla birlikte, bu kavram tanım gereği, parasal bir büyüklük olarak tanımlıdır; yani parasal bir yatırımın zaman içinde sağlayacağı parasal getiriyle ilişkilidir. Yukarıdaki paragraftaki gözlem, kapitalist üretim ve dolaşım sürecine ilişkin olgusal olarak da rahatlıkla ortaya konabilecek bir tespittir. Keynes bunun farkındadır. Buna karşılık, tüm üretim ilişkilerini, toplumsal bir ilişki olarak sermaye kavramı temelinde analiz etmek, Keynes için söz konusu olmayan bir şeydir.

Keynes, faizin, rantiye sınıfın sermayenin kıtlığı nedeniyle elde ettiği bir kazanç türü olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan kapitalist sistemin rantiye sınıfı ile toprak kıtlığından rant elde eden toprak sahibi sınıf arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Keynes, faiz kazancıyla yaşayan rantiye sınıfın, sermaye birikiminin artıp, sermayenin kıt olmaktan çıktığı zaman ortadan kalkacağı düşüncesindedir. Böyle bir anlayış, yani sermayenin kıt olmaktan çıkması koşullarının bir vadede oluşacağı düşüncesi, Keynes'in sermaye tanımını tartışmalı hale getirmektedir. Çünkü sermayenin kıtlığı ya da bolluğu olgusu, sermaye mallarının miktarıyla ya da para sermayenin miktarıyla ölçülebilecek bir şey değildir. Sermayenin kıtlığı ya da bolluğu, özünde sermayenin artık değer yaratma kapasitesiyle (ya da Keynes'in

terimleriyle sermayenin marjinal etkinliğiyle) ilişkilidir. Eğer genel olarak bir ekonomide artık değer yaratma kapasitesi düşmüşse, bu koşullarda mevcut parasal sermaye birikiminin ne miktarda olduğu kendi başına açıklayıcı bir unsur olmaktan çıkmış demektir; çünkü bu sermayeyi üretken biçimde kullanılacağı faaliyet alanı daralmış demektir. Bu durum, Keynes'in terimleriyle, sermayenin marjinal etkinliğinin büyüklüğü ile ilgilidir. Dolayısıyla sermayenin kıtlığı ile bolluğu, aslında, iktisadi çevrimin neresinde olunduğu ile ilgilidir ve dönüşümlü olarak tecrübe edilmesi zorunlu bir olgudur. Dolayısıyla konjonktürel olarak kendini yenileyen bu süreç, sermayenin doğasından kaynaklanır ve mutlak olarak sermayenin kıtlığının ortadan kalktığı bir koşul, kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde tanım gereği imkansızdır.

Keynes, "sermaye hacminin kıt olmaktan çıkacağı bir düzeye kadar artırmayı hedeflemeliyiz" (Keynes, 1936: 376) derken, aslında sermaye kavramının içerdiği bu çelişkinin farkında olmadığını ortaya koymaktadır. Sermaye hacminin büyümesi, eğer bunlar yeni yatırım alanlarında değerlendirilemiyorsa, aynı zamanda kâr oranlarının düşmesi demektir ki, bu da Keynes'in terimleriyle sermayenin marjinal etkinliğinin düşmesi anlamına gelir. Bunun yanı sıra Keynes'in kullandığı sermaye teriminin neye karşılık geldiği yeterince açık bir ifadeye kavuşturulmamıştır; çünkü sermaye para olarak homojen bir varlık olarak görünse de, sermayenin marjinal etkinliğinin tanımlandığı süreç, sermayenin somut üretim koşullarına dönüşmesini gerektirir. Dolayısıyla sermaye, kavramsal olarak, bu çelişkili birlikteliği birlikte ifade ederken, aynı zamanda sermayenin marjinal etkinliği, onun değer ve artık-değer yaratma kapasitesiyle ilgilidir. Bu nedenle, sermayenin parasal olarak büyüklüğü, onun kıtlığını tanımlamaya yeterli değildir.

Keynes'ten yukarıda aktardığımız, üretimin nihai hedefinin tüketim olduğu tespitine göndermede bulunan Campbell, buradan yola çıkarak, Keynes'i, parayı evrensel bir eşdeğer olarak görmemekle eleştirmektedir. Bunun en önemli sonucunun da, Keynes'in, parayı, kapitalist üretimin nihai amacı olarak koyamaması olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, yazara göre, Keynes'in kurduğu çerçevede firmaların para kazanma amaçları, toplumun

bütün olarak ihtiyaçlarının karşılanmasının bir aracı olabilir yalnızca. (Campbell, 1997: 80-81). Bu tespitin, Keynes'in ortaya koyduğu parasal üretim teorisiyle çelişkisinin, görünüşte olduğunu belirtmek gerek. Çünkü Campbell'in vurgusu, paranın evrensel eşdeğer olma niteliği üzerine yapılmaktadır.

Clarke da, Keynes'in, paranın devlet parası olduğu yönündeki fikrinin, parayı sadece bir sembol olarak görmesine neden olduğunu belirtmektedir. Böylelikle Keynes, paranın, değerin bağımsız bir varoluş formu olduğunu anlamayarak, klasik parasal ve reel ekonomi ikiliğini yeniden üretmiş olmaktadır (Clarke, 1988: 235). Keynes'in klasik iktisadi düşünceyi para konusundaki eleştirisine karşılık, klasik iktisadın piyasa teorisinin eleştirisi de söz konusu değildi (Clarke, 1988: 239). Keynes'in 'hesap parası' niteliğinin bir para teorisinin temel kavramı olduğunu vurgulayarak yaptığı analiz, bunu haklı çıkarır niteliktedir. Keynes, borçların ve fiyatların sadece hesap parası cinsinden ifade edilebileceğini belirtmekte ve arkasından para ile hesap parası arasında bir ayrımı netleştirmektedir; sadece bir nesne (*thing*) olarak tanımlanan para ile nesnenin üzerindeki resmi olarak belirlenmiş sayısal değer anlamında hesap parası niteliği arasında ayrım yapmaktadır. Birçok yaklaşıma olduğu gibi, Keynes'e de, paranın hangi hesabı nasıl gerçekleştirdiği sorusunu yöneltmek, yerindedir.

Hesap parası analizini yaparken Keynes, belirli bir mal sepetini, paranın satın alma gücünü ölçen bir standart olarak tanımlamaktadır. Ancak bu mal sepetinin para ile *ifade edilen ölçüsünün* kökeni ya da nedenine dair bir şey söylememektedir. Keynes'in anlayışında paranın ifade ettiği şey, paradan bağımsız olarak var olan bir şeydir ki parayı sadece sembolik bir varlığa indirgemesinin nedeni de budur. Tersinden bakıldığında, bu durum aynı zamanda paranın da *temsil ettiği şeyden bağımsız* bir varoluşa[11] sahip olduğu sonucunu doğurmaktadır. Keynes'in parasal ekonomisinde paranın

[11] Paranın temsil ettiği şeyden 'nesne olarak bağımsızlığından' söz etmemekteyiz. Para elbette bağımsız bir nesne olarak bağımsız bir varlığa sahiptir. Ancak kavramsal açıdan önemli olan, paranın temsil ettiği şeyle ilişkisinin ne olduğu ve nasıl kurulduğudur. İşte *bu anlamda* para temsil ettiği şeyden bağımsız olamaz.

reel ekonomi üzerindeki belirleyici rolünün zaten böyle bir varoluşu, yani nesne olarak bağımsız bir varoluşu gerektirdiği açıktır. Para eğer kendinde bir şey olarak, ayrı bir nesne, bir şey olarak var olmasa, paranın tüm hareketleri başka şeyler ya da süreçlerle kesin olarak açıklanabilir hale gelirdi. Ancak paranın bağımsız nesnel varoluşu olgusu, paranın reel üretim süreçleri üzerinde etkide bulunmasının nedenidir; ancak bu bağımsızlığın göreli ve koşullu bir durum olduğunu belirtmek gerekir.[12]

Bu bağımsızlık durumu, Keynes'te paranın bir servet unsuru (değer saklama aracı) olmasıyla da ilgilidir. Paranın kendi başına bir değer saklama işlevine sahip olması, paranın bağımsız varoluşuyla birlikte *aynı zamanda* değerin de bağımsız bir varoluşa sahip olduğunu düşündürtmektedir. Paranın bağımsız varoluşu ile değerin bağımsız varoluşu arasındaki bu ilişkinin, paranın kavramsal analizine bir pencere açtığını söylemek mümkündür.[13] Paranın nesnel olarak, ister altın olsun, ister sembolik bir resmi kağıt olsun bağımsız olarak durmasının, aynı zamanda değerin de bağımsız bir varoluşa sahip olması anlamına gelmesi, örneğin altının para niteliğinin doğal niteliğinden kaynaklanmamasıyla ilgilidir. Altın her zaman doğal bir varlık olarak saklanabilir; ancak saklanan altının temsil veya ifade ettiği değerle ilgili olarak iki şeyi belirtmek gereklidir. Birinci olarak altının değeri (paranın satın alma gücü) zaman içinde değişiklik gösterir, ki bu durum altın miktarı ile değer büyüklüğü arasında dışsal bir ilişki olduğunu ortaya koyar. İkinci olarak altının değer büyüklüğü (paranın satın alma gücü) *nicel olarak* değişse de, üretim ilişkileri aynı kaldığı sürece altının (veya paranın) *değer niteliğinin*

---

[12] Bu etkinin farklı yaklaşımlarca kabul edilmesine rağmen bu etki sürecinin niteliğine dair yaklaşımlar, çok farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Marx'ta paranın bağımsız varoluşunun tanımlanışı, örneğin, Keynes'inkinden tamamen farklıdır. Her şeyden önce, para-sermaye olgusu, kendi başına sermayenin para olarak varoluşunun sadece paranın sermaye olarak özgül bir takım nitelikler kazanmasını değil, aynı zamanda sermayenin para olarak var olmasının zorunlu olduğu düşüncesini de içermektedir. Böylelikle, özgül bir toplumsal ilişki olarak sermaye (emekçilerin mülksüzleştirilmesi), böylelikle para niteliği içinde özgül bir iktisadi nitelik kazanmakta, kapitalist üretimi sürecinin öznesi haline gelmektedir. Dolayısıyla burada paranın sermaye olarak varoluşu ve hareket tarzı, sermayenin varoluş koşulları tarafından çizilmiş bir çerçevede tanımlı hale gelmektedir.

[13] Para ve değerin "bağımsız varoluşa" sahip olmaları, tabii ki, göreli bir bağımsızlıktır. Yoksa ne değer ne de para, maddi dünyanın kendisinde 'kendinde şey' olarak bir mevcudiyete sahiptir. Ancak *içinde ifade buldukları şey*, nesnel bir varoluşa sahiptir.

varlığını koruması, bu ilişkinin nesne olarak altının kendisinden farklı bir (toplumsal) mekanda belirlendiğini ortaya koyar.

Smithin de, elbette bu kavramsal çerçeveden ayrı olarak, parasal ekonomi analizinin Keynes tarafından gerektiği kadar geliştirilmediğini ileri sürmektedir. Smithin'e göre tutarlı bir parasal ekonomi analizinin geliştirilebilmesi için Keynes'in iki şeyi reddetmesi gerekliydi. Bunlardan birincisi, para arzının dışsal olarak belirlendiği fikriydi; diğeri ise, para piyasası unsurları tarafından değil de, parasal olmayan faktörler tarafından belirlenen 'doğal faiz oranının' varlığı fikriydi. Keynes *Genel Teori*'de bunlardan ikincisi doğrultusunda, likidite tercihiyle parasal bir faiz oranı teorisi yönünde ilerleme kaydetmişti. Ne var ki, Keynes burada kredi ekonomisi ve parasal çevrim analizlerinden geri adım atmış ve paranın miktar teorisinde ya da daha sonraki monetarizmde olduğu gibi sabit bir para miktarı fikrine dönmüş görünmektedir (Smithin, 2009: 16). Ancak açıklamaya çalıştığımız üzere, Keynes'in analizinin asıl eksik kalan kısmı, paranın ne olduğu tartışmasına hiç girmemesiydi. Bu sorunun gündeme alınabilmesi için, parayı mümkün kılan şeyin ne olduğunun sorulması gerekliydi.

Paranın ne olduğu sorusuna cevap arayan yaklaşımları esas olarak ikiye ayırabiliriz. Bunlardan birisi parayı ortaya çıkaran toplumsal ve maddi koşulları analiz ederek, paraya, tabiri caizse, "toplumsal evrende" (paranın ne olduğu sorunsalı bağlamında) yer tanımlarken; ikincisi parayı veri alarak ('iktisadi evrende') bunun davranışları üzerinden parayı (ne yaptığı bağlamında) mevcut yeri içinde tanımlar. Diğer bir ifadeyle birinci yaklaşım, parayı bir sonuç, açıklanması gereken bir şey olarak ele alırken, ikinci yaklaşımda para bir başlangıç verisi olarak ele alınmaktadır.

3.6.1. Paranın Üretim Esnekliği ve İşsizlik

Keynes, bir ekonomide kendi değeri bulunmayan ve emek harcanarak üretilen bir şey olmayan sembolik para kullanıldığı zaman, toplam talepteki

dalgalanmaların gelir ve istihdam seviyesini değiştireceğini ileri sürmektedir (Bertocco, 2003: 10). Keynes, gerçekte altın standardına göre işleyen bir ekonomide altının üretilebilir olduğunu ve bu nedenle bir iktisadi kriz olduğunda istihdamın bir kısmının altın madenciliğine doğru kaydırılabileceğini belirtmektedir. Eğer diğer ürünlere yapılan harcamaların azalmasının önüne geçmek için altın miktarını artırmak amacıyla cari üretimi altın üretimine gerektiği kadar kaydırmak mümkün olsaydı, işsizlik de ortaya çıkmayacaktı (Keynes, 1933b: 85-86).

Genel Teori'de paranın üretilemediğini ya da üretim esnekliğinin sıfıra çok yakın olduğunu söyleyen Keynes, ne var ki, bu konuya bir açıklık getirmemiştir. Para, ister sembolik para, isterse meta para olarak alınsın, üretilebilir bir şeydir. Bu nedenle, özellikle sembolik paranın kullanıldığı ekonomilerde, paranın üretilememesi diye bir şey söz konusu değildir. Bu nedenle, paranın üretilme esnekliği ile işsizlik arasında, yukarıdaki paragrafta yer aldığı haliyle bir ilişki kurmak, anlamlı görünmemektedir. Ancak buradaki sorun, aslında para ile değer arasında kategorik bir ayrım yapmamakla ilgilidir. Bu nedenle Keynes'in paranın üretilememesinin nedenlerini tartışmamasını, iktisada ilişkin ve özel olarak paraya ilişkin kavramsal bir yaklaşıma sahip olmamasıyla açıklayabiliriz. Paranın üretilemiyor olması[14], aslında paranın nesnesi ile para olma hali arasındaki karşıtlıktan kaynaklanmaktadır. Parayı para yapan olgu, para nesnesinin kendinde tanımlı değildir; para, Marx'ın yerinde tespitiyle, değerin dışsal bir ifade kazanmış biçimidir. Dolayısıyla paranın değeri ifade etme koşulu, paraya dışsal süreçlerde tanımlıdır. Paranın miktarının çoğalması, elbette değerin çoğalması anlamına gelmemektedir ve para esas olarak bu nedenle üretilemez bir şeydir.

Değeri, *sadece* iki şey arasında bir mübadele oranı olarak tanımlamak; değer ile değerin ifade bulma biçimi arasında ayrım yapmamak anlamına

---

[14] Burada aslında "değerin üretilemiyor olması" ya da "değerin ifade formu olarak paranın üretilemiyor olması" demek gerekliydi. Nesne olarak paranın üretilebilmesi her zaman mümkündür. Ya da paranın farklı işlevleri açısından konuştuğumuzda, dolaşım aracı olarak paranın üretilmesinin de mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

gelmektedir. Değerin ifade bulması, her zaman, bir başka nesnede, bu nesnenin miktarı aracılığıyla gerçekleşen bir olgudur. Dolayısıyla değerin bu ifade biçimi, değeri ifade eden nesnenin miktarıyla ilgili, ancak Marx'ın terimleriyle ifade edecek olursak, eşdeğer formunun miktarı ile belirlenen bir şey değildir. Yani eşdeğer form konumundaki metanın miktarı arttıkça, bir ürünün değerini artırmak mümkün değildir. Dolayısıyla para, değere ifade kazandıran evrensel meta (ya da kağıt para) olarak, metaların değer büyüklüğünü kendi miktarındaki değişmelere bağlı olarak değiştirebilme kapasitesine sahip değildir.

Bu ayrımı yapabilmek için, değer büyüklüğü ile değer arasında ayrım yapmak gerekmektedir. Hatırlatmak gerekirse, Marx'ın da kendinden önceki iktisatçıları, değeri tartışırken, sadece değerin büyüklüğüyle ilgilenmekle eleştirdiğini belirtebiliriz. Keynes de, içinden geldiği okulun marjinalist yaklaşımında olduğu gibi, değere ilişkin özel bir kavramsal analiz yapmamaktadır.

Hamouda ise, paranın başka bir mal veya hizmetin tersine, hiçbir maliyeti olmaksızın sınırsız ölçüde üretilebileceğini söylemektedir. Para ne üretken bir şey ne de tüketilebilir bir şeydir ve katma-değer veya istihdam üretmemektedir. Yazara göre paranın birincil işlevi mübadeleyi ve üretimi kolaylaştırmaktır. Buna karşılık, içinde var olduğumuz bizimki gibi parasal bir girişim ekonomisinde paranın sağladığı finans tüm mal ve hizmetlerdeki katma değerin üretilmesinde ve istihdam yaratılmasında yaşamsaldır (Hamouda, 2009: 52). Burada açıkça görüldüğü gibi, Hamouda paranın kendisiyle yerine getirdiği toplumsal işlevleri karıştırmakta ve para ile değer ilişkisini kuramamaktadır. En son cümlesini ele alacak olursak, paranın katma değer ve istihdam yaratılmasındaki işlevi paradan değil, sermaye ilişkisinden (bir toplumsal ilişki olarak sermaye) kaynaklanmaktadır. Yani sermaye varoluşunu ücretli emeğin yaratılmasına borçlu olduğu için ve sermayenin para formu üretim süreci için gerekli metaların satın alınmasını sağladığı için, paranın üretim için vazgeçilmez olduğunu söylemeyi gerektiren fiili bir durum ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan paranın üretken bir şey olmadığı doğru olmakla birlikte, bu tespit, paranın kapitalist üretim sürecinde ne ifade ettiğini

açıklamaktan hayli uzaktır. İkinci olarak, paranın üretimi ve mübadeleyi kolaylaştırdığını söylemek, para olmadan da bu süreçlerin gerçekleşebileceğini, ama paranın bunlara daha iyi bir olanak yarattığını söylemek anlamına gelmektedir. Oysa parayı üretim ve mübadele ile ilişkilendirmenin özgül bir anlamı bulunmaktadır. Birincisi, paranın sermaye formu, *kapitalist* üretim ilişkilerinden doğan özel bir formdur. İkinci olarak, kapitalist meta üretim ilişkileri içinde para, değerin tek varoluş formudur ve bu nedenle mübadeleyi kolaylaştıran değil, bizzat mübadeleyi gerçekleştiren bir toplumsal olgudur. Gerek sermaye, gerekse değer formu olarak, mevcut üretim ilişkileri içinde paradan başka bir şey tanımlamak mümkün değildir.

3.6.2. Miktar Teorisi

Keynes'in klasik iktisadi düşünceden birçok temel husus itibariyle ayrıldığını söylemek mümkünse de, bu kopuşun tartışmalı yanları olduğu da açıktır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Keynes, klasik teorinin kimi varsayımlarını reddederek ekonominin tam istihdam dengesine kendiliğinden ulaşacağı fikrini bir kenara bırakmıştı. Bununla birlikte klasik teoriyi tümden reddetmek gibi bir noktaya hiçbir zaman gelmediği gibi, klasik teorinin 'özel bir durum' olarak ekonominin tanımlı analitiği içinde bir yere sahip olabileceği fikrini her zaman korumuştu. Yani ekonomi tam istihdam düzeyinde olduğu zaman, klasik teori de tam anlamıyla geçerlilik kazanacaktı.

Keynes'in miktar teorisine yaklaşımı, genel olarak klasik teoriye yaklaşımıyla benzerlik taşımaktadır. Keynes paranın miktar teorisini kesin olarak reddetmiş değildir; sadece ekonomide bu teorinin geçerliliğinin söz konusu olabileceği 'uzun vade'nin anlamlı bir analize imkan vermediğini vurgulamaktadır. Sıkça atıf yapılan, "uzun vadede hepimizin ölü" olduğu tespiti, özünde paranın miktar teorisine yönelik bir eleştiri olarak görülebilir. Çünkü Keynes, "paranın değerinde, yani fiyatlar seviyesinde gerçekleşecek bir değişiklik, bunun etkileri eşit olmadığı zaman toplum için önemlidir" derken

(Keynes, 1923: 1) esas olarak paranın uzun vadede nötr olduğu önermesinin, sadece teorik bir varsayım olduğunun farkındaydı. Buna karşılık, *Tract*'i yazdığı zamanlarda miktar teorisinin yine de kesin bir savunucusuydu.

Birçok yorumcuya göre Keynes paranın miktar teorisinin ateşli bir savunucusu olmaktan, kısmen de olsa, karşıtı olmaya doğru bir değişim geçirdi. Keynes *Genel Teori*'de paranın miktar teorisinin tam istihdam koşullarında geçerli olmakla birlikte, gönüllü olmayan işsizlik koşulları altında geçerliliğini yitirdiğini ifade ediyordu. *Tract* kitabında ise bu teorinin temel olduğunu, olgularla bağlantısının sorgulanamaz olduğunu belirtiyordu (Dostaler, 2007: 168). Dostaler'in son tespiti doğru olmakla birlikte, az önce de belirtildiği gibi, Keynes kısa vadede paranın reel etkilerinin farkındaydı. Kısacası, paranın miktar teorisi ekonomideki kısa dönemli hareketleri açıklamada pek de işlevli değildir (Dostaler, 2007: 168).

Keynes için para sadece bir mübadele aracı değildi. Keynes'in modelinde paranın miktar teorisi paraya ilişkin uç, özgül bir teorik durumu ifade etmekteydi. (Hamouda, 2009: 26). Aslında paranın miktar teorisini benimsemek, bu yaklaşımın en azından kısa vadede geçerli olmadığı kabulünü dışlayan bir olgu değildir. Paranın miktar teorisi, genel olarak, özünde yanlışlanamayacak bir totolojidir. Tüm mübadele işlemleri gerçekleştikten sonra, alınıp satılmış mal ve hizmet miktarı, para miktarı ve fiyatlar arasında (ve bunlardan türetilecek bir paranın dolanım hızı ile) paranın miktar teorisi olarak adlandırılan şeyi göstermek her zaman mümkündür. Ancak bu nokta, Hamouda'nın da belirttiği gibi miktar teorisi yaklaşımına sahip olanların parayı sadece bir mübadele aracı olarak almakta olduklarını göstermektedir (Hamouda, 2009: 41). Para miktarı, *ex post* olarak tamamen fiyatların ve mal ve hizmet miktarının bir fonksiyonu olarak tanımlanmıştır. Zaten paranın miktar teorisinde tüm mal ve hizmetleri temsil eden *Q* sembolü, miktar teorisinin en zayıf yanını da temsil etmektedir. Çünkü tüm mal ve hizmetlerin, neredeyse sonsuz çeşitliliği içinde tek bir sembolle temsil edilebiliyor olmaları, bunların bu fonksiyona bizzat belirli mal ve hizmet miktarı olarak girmediklerinin en iyi göstergesidir. Para sadece mübadele aracı olarak alınsa bile, bu denklemdeki tüm mal ve hizmetler, bu

mübadele ilişkisinde aslında değer kategorileri olarak yer almaktadırlar ve değerin kategorik olarak paradan başka bir varoluş mekanı veya formu yoktur.

Meltzer de, Keynes'in klasik iktisat teorisinin düşünce tarzından kurtulmak için verdiği uzun mücadelenin, miktar teorisinin tamamen reddedilmesine varmadığını belirtmektedir. Keynes'in klasik teori aracılığıyla benimsemiş olup da sonradan kurtulmayı başardığı inancı, ekonominin tam istihdam seviyesinden kaydığı zaman tekrar bu seviyeye geleceği fikriydi. Bu dünyada basit miktar teorisi geçerliliğini sürdürmektedir: denge fiyat seviyesi para miktarıyla orantılıdır ve denge reel ücret seviyesi, emeğin marjinal zahmetine eşittir (Meltzer, 1988: 119).

Bu nedenle Keynes'in paranın miktar teorisinin geçerli olup olmamasını sadece bir 'vade' bağlamında tartışması, kendisinin paraya kavramsal bir yaklaşımdan hayli uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, paranın miktar teorisini kategorik olarak düşük istihdam ekonomisi analizinin dışında bırakması, kendi başına değerlendirilmeyi hak eden önemli bir gelişmedir. Keynes'in düşüncesinde böyle bir ilerleme, paranın ve değerin kavramsal bir analizi aracılığıyla değil, ekonomide tam istihdam varsayımını terk etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle, *Genel Teori*'de bile kategorik olarak paranın miktar teorisini reddetmeyip, tam istihdam koşulları altında parasal genişlemenin reel bir etkisinin söz konusu olmadığını, bunun sadece fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla Keynes'in paranın miktar teorisiyle bağını koparması, esas olarak, tam istihdam varsayımını terk etmesi aracılığıyla gerçekleşmiştir.

3.6.3. Birimlerin Seçimi

Keynes'in paranın kendisi ile paranın hareket tarzı veya paranın iktisadi süreçlerdeki rolü arasındaki ayrıma yaklaştığı, böylelikle 'paranın ne olduğu' tartışmasına belli bir zemin sunduğu alanlardan biri, *Genel Teori*'nin

dördüncü bölümünde ele aldığı “birimlerin seçimi” konusudur. Burada özgül olarak paraya ilişkin bir tanım yapmamakla birlikte Keynes, reel süreçler ile bunların nicel (iktisadi anlamda) ifade biçimi arasında kategorik bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrım başlı başına, bizi, iktisadın en kritik sorularından birine götürmektedir. Maddi bir süreç olarak gerçekleşen üretimin iktisadi anlamının ya da içeriğinin ne olduğu tartışması, başlı başına kavramsal ve metodolojik bir tartışmadır. Keynes bunu, *Genel Teori*'yi yazmada kritik bir zorluk çıkaran temel unsurlardan biri olarak tanımlamaktadır.

Keynes, *Genel Teori*'yi yazmasına en çok engel olan ve bir çözüm bulmadıkça kendisini uygun bir biçimde ifade edemediğini düşündüğü üç karmaşık meseleden söz etmektedir. Birincisi, bütün olarak ekonomik sistemin problemleri için uygun nicel birimlerin seçimi; ikinci olarak, iktisadi analizde beklentilerin oynadığı rol; ve üçüncü olarak, gelirin tanımıdır (Keynes, 1936: 37). Bu üç karmaşık meselelerin üçünün de belirli sınırlar içinde benzer bir kavramsal çerçevede yer aldığını söylemek mümkündür. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, birinci olarak birimlerin seçimi meselesi, nihayetinde, nesnel varlıkların iktisadi dünyada kendi fiziksel özellikleriyle bir ölçüme tabi olmadığıyla ilgilidir. Basit bir örnekle ifade edecek olursak, bir kilogram elma ile bunun fiyatı arasında, sadece, belli bir *değer ilişkisi kurulduktan sonra* tanımlanabilir nicel bağıntı kurulmaktadır; ve bu bağıntı ne sadece belli bir ağırlıkta elmadan ne de bu ağırlıktaki elmanın belli bir anda parasal olarak ifade edilen parasal değerinden çıkarılabilir. Keynes'in ulusal gelirin hesaplanması konusunda Marshall ve Pigou'ya yönelttiği eleştiri bu nedenle anlamlıdır. Marshall ve Pigou'nun tanımına göre, ulusal gelir hasılanın değerini veya parasal geliri değil, cari hasıla miktarını ya da reel geliri ölçmektedir. Oysa burada, gelir ile hasıla arasında bir ilişkinin ancak karmaşık bir süreç sonunda kurulabileceği açıktır. Ya da tersinden ifade edecek olursak, belli bir hasılayı belli bir parasal büyüklükle ilişkilendirmek mümkün gibi görünse de, mesele, her bir ürünün değerinin parasal ifadesinin, bu toplam gelir içindeki nispi ağırlığının nedenini ortaya koymaktır ve toplam gelir, ancak bu ilişki tanımlanabildiği zaman anlamlıdır.

3.6.4. Hasıla ve Gelir

Gelirin tanımı konusu, belli bir miktar ürünün parasal olarak ifade edilmesi sorunsalı bağlamında kritik bir öneme sahiptir. Ne var ki, Keynes, gelir ile hasıla arasındaki ayrımı, bir kavramsal analiz düzeyine varacak şekilde geliştirmemiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse, buna ihtiyaç da duymadığını söylemek mümkündür. Her ne kadar yukarıda Keynes'in P-M-P' çevrimine yaptığı vurgudan söz etmişsek de, bu sürecin kavramsal analizi Keynes'te yoktur. Yani para formundaki varoluşun ne olduğu, paranın üretim süreci içinde neye dönüştüğü ve ardından bu reel üretimin nasıl parasal olarak ve büyümüş olarak realize olduğu gibi bir tartışma söz konusu değildir. Ancak asıl ilginç ve önemli olan ise, bu parasal sermayenin reel üretim faktörlerine dönüşmesi ve böylelikle (sermaye niteliğini koruyarak) para niteliğini terk etmesidir. Para-sermaye olmaktan çıkan ve tamamen üretim araçlarına, emek-gücüne ve üretimin diğer yardımcı malzemelerine *dönüşen* sermaye, bu aşamada, artık fizik yasalarına tabi bir varoluşa sahiptir. Bu aşamanın ardından piyasaya satış amacıyla sunulan ürünlerin değer niteliği *bir varsayım gereği* (yani sürecin içsel mantığının korunduğu bir aşama olarak) var olsa da, aslında realize edilmeyi beklemektedir.

Dolayısıyla Keynes'te, üretimin kendisinden parasal değerlere ve bütün olarak gelire nasıl ulaşıldığına dair bir kavramsal yaklaşım aramak yersiz bir uğraştır. Bu nedenle Keynes'te parasal faktörün reel süreçler üzerindeki etkisinin, aslında yine parasal düzlemde kalan bir aktarım mekanizması analizinin dışında ve ötesinde, gerçekte nasıl bir mekanizmaya dayandığı belirsizdir. Bununla birlikte, reel üretim ile parasal süreçleri kategorik olarak ayrıştırmış olması (tabi bu ikisi arasındaki ilişkiyi farklı bir düzlemde kurarak), kendi başına içinde yer aldığı iktisadi yaklaşım bağlamında hayli önemli bir ilerlemeyi teşkil etmektedir.

3.6.5. Bir Bilgi Nesnesi Olarak Para

Keynes bağlamında paraya ilişkin kavramsal bir tartışmayı, yine Keynes'in kavramlarıyla da yapmak mümkündür. Keynes, yukarıda belirtildiği gibi, doğrudan ve dolaylı bilgi arasında, doğrudan bilgiye dayalı ve çıkarıma dayalı rasyonel düşünce arasında bir ayrım yapmaktadır. Burada para bağlamındaki kritik mesele, paranın "doğrudan bilgi nesnesi mi, çıkarıma dayalı rasyonel düşünceyle analiz edilebilir bir nesne mi" olduğu sorunsalıdır. Keynes'in kendi terimleriyle formüle ettiğimiz ve kendi yaklaşımı mantığıyla ele almaya çalıştığımız bu soruya Keynes'te bir cevap bulmak mümkün değildir. Yine bir önceki alt bölümde değindiğimiz, Keynes'e ait kategorik bir ayrım bağlamında ele alacak olursak, iki türlü para bulunmaktadır. Biri nesne olarak para, diğeri de devlet tarafından standart olarak tespit edilmiş hesap parası olarak para.

"Nesne olarak para"nın doğrudan bilgi nesnesi olduğu açıktır. Buna karşılık, doğrudan bilgi nesnesi olarak paranın, para olmadığı da açıktır. Çünkü doğrudan bilgi nesnesi olarak tanımlanan şey, para değil, bir nesnedir—para işlevi gören bir nesne. Bu nesnenin para niteliğine sahip olması, bu nesnenin bizatihi kendisinde tanımlı değildir. Bu nedenle, parayı, çıkarıma dayalı olarak sahip olduğumuz bilgi kategorileri bağlamında ele almak daha anlamlı görünmektedir. Bu durumda da soru, para olma niteliğinin nereden türediği ve bu niteliğin hangi süreçler içinde bir bilgi nesnesi haline geldiği, şeklinde formüle edilebilir.

Bu bağlamda Keynes'i, bu sorulara bir cevap vermediği için eleştirmek çok da anlamlı görünmemektedir. Keynes, böyle bir sorunsala sahip değildir; buna karşılık, doğrudan iktisatla ilgili olmayan bir kitabında (*Treatise on Probability*), bu soruların türetilebilmesi için gerekli teorik formülasyonları ve kavramları geliştirmiş olmasını yeterli görmek, daha sağlıklı bir yaklaşımdır.

Değer, ürünlerde, "kendisi olarak" mevcut olmayan bir şeydir. Bu nedenle, değer (ya da fiyat) olarak *görünen* şeyin neyin ifadesi olduğu sorusu, iktisada ontolojik bir yaklaşım açısından en önemli, en temel sorudur. Bu soruya verilen cevaptan ayrı olarak, bu konuyu bir sorunsal haline

getirmiş olmak, bu sorunsalla kavramsal ve yöntemsel olarak ilgilenmek, kendi başına ayrı bir iktisadi yaklaşım sayılır.

Bu nedenle, değeri sorunsal yapmak, değer olarak görünen şeyin ne olduğunu sorusunu yöneltmek olduğu için, iktisatçılar arasında bu bağlamda tanımlanabilecek ayrım, değeri bir şey olarak almak ile değeri büyüklük olarak analiz etmek arasında ortaya çıkmaktadır. Keynes'in Genel Teori'nin 21. bölümünde tartıştığı konu, bu nedenle bir değer teorisi olmanın uzağındadır.

Ne var ki, bu tezde ortaya konulmaya çalışılan çerçeve içinde Keynes'in paraya ilişkin kavramsal bir analiz geliştirdiğini söylemek mümkün değildir. Bunun en temel nedeni, Keynes'in, klasik teoride olduğu gibi, piyasada gerçekleşen fiyat ilişkilerinin ötesinde özgül bir para kavramına ulaşmasını sağlayacak bir değer teorisinin olmamasıdır. Parayı değerin bağımsız varoluş formu olarak koymayan ve bu temelde para ile değeri ilişkilendirmeyen yaklaşımlar, parayı bir araçsallığın ötesine taşıyamamışlardır. Keynes'in bu sığ yaklaşımı aşması, paraya özgü kavramsal bir analiz geliştirmesiyle değil, klasiklerin tam istihdam yaklaşımını terk etmesiyle olmuştur.

Keynes'te de para ve değer ilişkisini ele alan bir kavramsal analizin bulunmadığını belirtebiliriz. Paranın ve değerin göreli bağımsız varoluşlarına dair yukarıda değindiğimiz meseleler, bu ilişki ile ilgilidir. Keynes'te paranın reel süreçler üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu anlayışı bilinmekle birlikte, bu analiz en fazla, aktarım mekanizmasının mantığı içinde ele alınmaktadır. Bu aktarım mekanizması içinde para miktarının faiz oranları üzerindeki etkisi üzerinde durulmakta, böylelikle para miktarındaki değişmelerin reel ekonomi üzerinde istihdam ve üretimin artması şeklinde etkisinden bahsedilmektedir. Ancak bilindiği gibi bu etki, Keynes'e göre tam istihdam seviyesinin altında işleyen bir ekonomi için geçerlidir yalnızca. Fakat para miktarındaki değişmelerin reel ekonomi üzerindeki etkilerini bu düzeyde ele almak, yani parasal kavramlarla konuşurken değer kategorilerine değinmemek, analizin sınırlarına işaret etmektedir.

3.7. SONUÇ

Keynes, gerek toplumsal konumu, gerekse entelektüel oluşum sürecinin karakteristikleri itibariyle, kapitalist üretim ilişkilerini sorgulama yönünde bir düşünsel yapıya hiçbir zaman sahip olmamıştır. Kapitalist üretim ilişkilerini teorik düzeyde sorgulamadığı gibi, yaşamı boyunca tanık olduğu iki büyük savaş bağlamında sisteme yönelik bir tartışma yapmamıştır. Bu durum, onun, mevcut toplumsal yapıya kavramsal bir yaklaşım geliştirmesinin önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır.

Bunu yanı sıra, Keynes, iktisadi analizinde de mevcut toplumsal yapıya ait üretim ilişkilerini sorgulamaya yönelik bir yaklaşıma sahip değildir. Bütün analizinin ve iktisadi teorisinin, mevcut sistemin işleyiş tarzını anlamaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlama çabası, sistemin kendisinden türeyen kavram seti çerçevesinde olmuştur. Örneğin fiyat genel seviyesinin neden ve nasıl değiştiğini anlamaya çalışmış, ancak fiyatın kendisinin ne olduğunu sormamıştır. Benzer bir şekilde, mevcut sistemin parasal ilişkiler temelinde gerçekleştiğini, paranın temel bir dolayım olduğunu ve bu bağlamda malların ve diğer iktisadi kategorilerin hareket tarzından bağımsız kendi özgül hareket tarzına sahip olduğunu fark etmiş, ancak paranın ne olduğunu sormamıştır. Paranın ne olduğu sorusuyla ilgilendiği izlenimi veren çalışmalarında ise, esas olarak paranın ne yaptığı ile ilgilenmiştir.

Bunun başlıca nedeni, Keynes'in, eleştirdiği klasik iktisatçılar gibi, değeri kategorik olarak bir sorunsal haline getirmemiş olmasıdır. Keynes için değer ile fiyat arasında bir ayrım olmadığı gibi, "doğrudan bir bilgi nesnesi olmayan" değerin ne olduğu sorusuna yönelmesini sağlayacak bir yaklaşım tarzı da yoktur. Bu nedenle, para, sembolik bir şey olmanın ötesine gitmemiştir.

Keynes, ekonominin tam istihdam seviyesinin altında bir dengede olabileceğini, ama bundan daha önemlisi, bu istihdam ve gelir seviyesinin kendiliğinden tam istihdam seviyesine yönelmesini sağlayacak bir

mekanizmanın var olmadığını fark ettiği için, geliştirdiği iktisadi analiz klasiklerden temel düzeyde farklılaşmaktadır. Keynes'in iktisadında paraya ilişkin tespitlerinin, özgül bir para analizi olmaktan öte, ekonominin tam istihdam seviyesinin altında bir yerdeki faaliyetine ilişkin gözlemlerinden kaynaklandığını belirtmiştik. Bu gözlemlerden çıkan sonuçlardan biri, paranın servet biriktirme aracı olarak tanımlanmasıdır; bir diğeri de, elde edilen gelirin tasarruf edilen kısmının, doğrudan yatırıma dönüşmeyip, para olarak tutulmasıdır. Para; harcanmayan, yatırıma dönüşmeyen, ama değer olarak mevcut formu içinde varlığını sürdürebilen bir varlık olduğu için, varoluşu sadece bir dolaşım süreciyle ilişkilendirilebilecek bir şey değildir. Bu olgusal gerçeklik, faizi de klasik teorideki gibi tanımlamayı imkansız hale getirmektedir.

İşte, paranın bu bağımsız varoluşu, paranın ekonomideki reel etkisini de tanımlanabilir hale getirmektedir. Ancak paranın bu tanımı, nihayetinde ekonomiye ilişkin ampirik bir gözleme dayanmaktadır. Çünkü ekonomide tam istihdam ve tam istihdam düzeyinde tanımlı bir ekonomik işleyiş yapısı, böyle bir durum isterse tecrübe edilmesin, Keynes'e, klasik teoriyle açıklanabilir görünmektedir. Ve bu haliyle Keynes'in teorik kurgusuna aykırı değildir. Klasik iktisadın varsayımları gerçek ekonomiyi açıklamakta hayli yetersiz olmakla birlikte, bu teorinin mantığı geçerliliğini korumaktadır; aynı, tam istihdam seviyesi koşulunda, Say kanununun, paranın miktar teorisinin geçerli olabileceği gibi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SIMMEL'DE PARA KAVRAMI

4.1. SIMMEL'İN SOSYOLOJİSİ VE YÖNTEMİ

4.1.1. Simmel'de Özne ve Toplumsallık İlişkisi

Mevcut nesnel ya da toplumsal süreci anlamayı hedefleyen her düşünsel ya da bilimsel etkinliğin, açık ya da örtük olarak kabul ettiği bir öznellik ve nesnellik ilişkisi bulunmaktadır. Araştırma nesnesi toplumsal ilişkiler alanı olduğunda, bu alanın, maddi doğanın sahip olduğu özelliklerle karşılaştırılamayacak kendine özgü yapısal farklılıkları karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, basit bir şekilde ifade edecek olursak, maddi doğanın işleyişi kendi içinde insan müdahalesine sınırlar getiren yasallıklar içerir ve insanı bu yasallıklarla uyumlu yöntemler geliştirmeye zorlarken, toplumsal ilişkiler alanı, insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin niteliğiyle belirlenen bir karaktere sahiptir ki, bu da evrensel ve değişmez yasallıklar kabulünü anlamsız kılmaktadır[1].

[1] Elbette maddi nesnelliğin kendisi, insana olduğu gibi ve dolayımsız bir şekilde görünmez. Algılanan nesnelliğin ve kavramsallaştırılan bilimselliğin, insana özgü bir yanı vardır ki, belirli bir perspektiften bu da Kuhn'a referansla söyleyecek olursak farklı paradigmalar içinde "farklı nesnellikler"in olduğu anlamına gelebilmektedir. Ancak biz burada, insanın kendisinden bağımsız bir nesnellik olarak maddi dünyadan bahsetmekteyiz.

Toplumsal ve maddi nesnellik[2] arasındaki bu farklılığın yanı sıra, öznelliğin kendisi de bu iki düzlemde farklılaşmaktadır. Maddi dünya karşısında bilen özne konumundaki insan aynı zamanda bu dünyanın yasallıklarıyla uyumlu bir pratiği de gerçekleştiren insan olarak karşımıza çıkarken, öznelliğin toplumsal ilişkiler alanında en az iki farklı düzeyde tanımlanması mümkündür. Buna göre öznellik, bir anlamıyla toplumsal ilişkilerin bütününü kendisine bir analiz nesnesi olarak alan ve bu ilişkilerin bütünselliğine referansla bir nedensellik çözümlemesi yapan etkinliğiyle karakterize olmaktadır. Bu tanımıyla özne, toplumsal ilişkiler bütününe kendisini bir anlamda kategorik olarak dışsallaştırarak, anlamını bu ilişkilerin bütünselliğinde bulan kavram ve kategorilerle kendi düşünsel faaliyetini (anlama, çözümleme) gerçekleştirmektedir.

Bunun dışında, toplumsal ilişkiler alanında tanımlanabilecek bir diğer öznellikse, bu toplumsal ilişkiler temelinde tanımlı bireysel bir konumu ifade etmektedir. Bu durumda kişinin toplumsal bütünle ilişkisi, öznelliğin bu bütünsel yapıya özgü niteliğine göre tanımlanmaktadır. Ama bu tür bir öznellik, bu toplumsal ilişkilerin bütünsel değil, onun parçalı yapısının (bileşenlerinden olmasının sonucu olarak) kısmi bilgisine sahip olarak; bu bütüne kendisini dışsallaştıran değil, tam tersine, bütüne dışsallaşma gibi bir paradigmaya yabancı bir anlayışla karakterize olmaktadır[3]. Bu ikinci tür öznellik, bütünsel yapının yeniden üretimiyle belirlenen bir zihinsel ve pratik faaliyet içinde olup, kendi varoluş zeminini bütünsele referansla açıklayamayan bir öznelliği ifade etmektedir.

---

[2] Burada "nesnellik" teriminin iki temel anlama sahip olduğunu belirtmeliyiz. Bunlardan birincisi, özneden bağımsız olarak var olan maddi dünyadır. Böylelikle tamamen duyusal algının konusu olan tüm olgu ve süreçler, özneden bağımsız olarak var olan nesnellik olarak tanımlanmaktadır. İkinci anlamıyla ise nesnellik, bizzat öznenin karşıtı ve bütünleyeni olarak kullanılmaktadır. Bu ikinci anlamıyla nesnelliğin tanımı ve içeriği, öznelliğin tanımı ve içeriğiyle birlikte bulmaktadır. Ancak bu iki tanıma ek olarak ve bir anlamda bu tanımı ortak bir zeminde buluşturan bir boyut da, toplumsallığın kendisini de ilk tanımlamamızdaki gibi bir nesnellik olarak almaktır. Böylelikle toplumsal dünya da özneden göreli bağımsızlığı bağlamında, özne için bir nesnellik kategorisi olarak değerlendirilebilmektedir.

[3] Esas olarak vurgulanmak istenen şey, toplumsal ilişkilerin bir bütün olarak bir bilgi nesnesi haline getirilmesi ile öznenin kendi konumunu merkez alarak bütüne yönelik bir perspektif arasındaki ayrımdır. Birinci yaklaşımın, yani toplumsal bütünün nesneleştirilmesinin yöntemi, elbette kavramsal bir yaklaşım gerektirmektedir.

Simmel'de burada yaptığımız gibi iki tür öznelliğin belirgin bir tanımı bulunmamaktadır[4]. Ancak Simmel'in yaklaşımının genelinde böylesi bir tanımlamayı mümkün kılan teorik bir arka plan olduğu iddia edilebilir. İki farklı öznellik, analizin kendisinde ortaya çıkan ve birbirini varsayarak bütünleyen iki boyut olarak görülmektedir. Bu tür bir sonucun çıkarılmasına izin veren temel argümanlardan birisi, Simmel'in, bilimsel analizlerdeki işlevine ilişkin olarak *Philosophy of Money* adlı kitabının girişinde belirttiği gibi, felsefenin, "verili kategorilerin ne oldukları" sorusuna ilişkin taşıdığı işleve dair tespitidir. Buna göre her bilimsel analiz, belli bir sınırın ötesinde soyut, felsefi bir analizi gerektirmektedir ki, mevcut toplumsal ya da nesnel dünyayı bir bütün olarak açıklamayı, bu dünyalara ait kategorilerin ne olduklarını sormayı gerektirmektedir. Diğer taraftan, özellikle "How is Society Possible?" makalesinde ele alınan ve biraz daha basitleştirilmiş bir formülasyonla, "toplumu nasıl tanımlamak gerekir" sorunsalı, toplumsal olanın, tekil bireylerin öznelliklerini dışlayan bir zeminde ele alınamayacağını ifade etmektedir. Daha doğrusu, tekil bireysellikler arasında bir ilişki olarak toplumsalın tanımlanmasının mümkün olduğunu iddia etmektedir. Ancak hemen vurgulamak gerekir ki, buradan, "toplumu bireyler oluşturur" sonucunu çıkaracak bir indirgemecilik çıkarmak doğru olmayacaktır. Daha ileride açıklanmak üzere geçerken belirtilmesi gerekir ki, bu makalede vurgulanan, toplumu, bireyler arası bir ilişkisellikten ayrı ele almanın mümkün olmadığıdır.

4.1.2 Toplumlaşma ve İlişkisellik

Simmel, bir disiplin olarak sosyolojinin nesnesinin ne olması gerektiği konusunda uzun bir süre çalışmıştır. Sosyolojinin kurucularından sayılan ve

[4] Burada kullanılan iki tür öznellik yaklaşımının, Simmel'den türetilen ve ona referansla kullanılan iki terim olduğunu belirtmek gerekir. Bu iki tür öznellik yaklaşımının olmasa da, bunun Simmel'de bulduğu anlama ilişkin bir değerlendirme, daha aşağıda yapılacaktır. Burada şimdilik, bireysel ile toplumsal olanın birbirine indirgenemez olması kadar, bunların birbirini nasıl belirlediğinin de açıklanması gerektiğini belirtelim.

Alman sosyolojisinin önde gelen temsilcileriyle yakın bir ilişki içinde olan Simmel, bu arayışında kendine özgü kavramlar geliştirmiştir. Bu kavramlara ihtiyaç doğuran yaklaşımının, topluma bakışında belirli bir yöntemsel yaklaşımı da ortaya koyduğunu vurgulamak gerekir. Bunların en önemlilerinden bir tanesi, 'toplumlaşma' kavramıdır. Bu tür bir kavramsallaştırmayı gerekli kılan şey, temelde bireyin tüm varoluş tarzlarını belirleyen bir olgu olarak kendinde bir şey olarak "toplum" diye bir şeyin mevcut olmamasıdır ("*society as such does not exist*"). Ancak "kendinde şey olarak toplum"un mevcut olmaması, toplumun karşısına tek gerçek varlıklar olarak bireylerin çıkarılması anlamına gelmemektedir. Ne tekil bireysellikler, ne de bütünsel olarak toplum, kendinde şeyler olarak ele alınabilirler; asıl önemli olan, toplumlaşmayı mümkün ve gerçek kılan ilişkilerdir, karşılıklı etkileşimlerdir; ya da Vandenberghe'den aldığımız bir terimle, "ontolojik ilişkisellik"tir (Vandenberghe, 2009: 81). Yine Vandenberghe'nin aynı yerde belirttiği gibi, bitiş noktası olarak toplum (genel olan) nasıl bireyi (tikel olanı) başlangıç noktası olarak varsayarsa, bitiş noktası olarak birey de toplumu varış noktası olarak varsaymaktadır ve Simmel'in belirttiği gibi "bu momentlerden hangisinin neden ve sonuç olduğunu belirlemek, zordur."

Simmel'e göre, verili bir toplum ve analiz nesnesi olarak onun bize sunduğu ya da bizim onda bulduğumuz kategoriler, kendi başına felsefi bir analizin temeli olamazlar. Eğer biz, mevcut olanın ne olduğunu sorgulayacak ve temel bilimlerde olduğu gibi bilinen ispat yöntemlerine başvurmaya imkan vermeyen bir düşünsel faaliyet yürütmemizi gerektiren bir alana gireceksek, verili kategorilerle değil, bunların "ne olduklarıyla" ilgilenmemiz gerekir. Bu kategorilerin ne olduklarına ilişkin sorular, bunların gerçekliklerini nereden aldıkları düzlemine tahvil edilmek koşuluyla, felsefi bir yaklaşımı gerektiren niteliktedirler.

Simmel, *Philosophy of Money* kitabının önsözüne şu ifadelerle başlamaktadır:

> Her araştırma alanı, düşünme sürecinin kesin olmaktan çıktığı ve felsefi bir karakter almaya

> başladığı bir noktayı belirten, iki sınıra sahiptir. Her özgül alanın aksiyomları gibi genel olarak kavramanın ön koşulları, bu ikinci alanda gösterilemez ve denenemezler; bunun yerine daha temel bir yapıya sahip olan bir bilim gerektirirler. Mekanı sonsuzluk olan bu bilimin amacı, önkoşullar olmadan düşünmektir ki, bu, ispat olmadan, yani özsel ve metodolojik önkoşullar olmaksızın bir tek adım atamayan tekil bilimlerin kendi önlerine koyamadıkları bir amaçtır (Simmel, 1990: 53).

Burada Simmel'in temel sorunsalının, bütünselliğin açıklanması olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu bütünsellik, terimin kendisinin de ifade ettiği gibi kendi içinde tikel olanı, yani bireyselliği kapsamaktadır. Bireysellik ve toplumsal bütün arasında kurulan ilişkinin statik olmaması gerekliliğinin yanı sıra, bu ilişkinin, bütünü bireysel ile, bireyseli de bütün ile ilişkisi içinde tanımlamak, bunları birbirinin koşulu olarak koymak durumundadır. Ancak bu yaklaşımın eksik bir yanı bulunmaktadır. Bütün ile birey arasında tanımlı olan bir ilişki, bunları birbirlerinin önkoşulu yapmakta, bir kavramı bir diğer kavram olmaksızın (örneğin bütünü birey olmaksızın ve tersi) açıklamaya çalışmamaktadır. Bu genel doğrunun yanı sıra, asıl mesele, birey ile bütün arasındaki ilişkinin nasıl tanımlandığıdır. Simmel için de bu sorunun önemli olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim "kendinde şey olarak toplumun mevcut olmaması" argümanı, birey-bütün diyalektiğinin eksik yanına dikkati çekmektedir. Bütünü, bireyler arasındaki ilişki olarak koymak, bu sorunsalın aşılması yönünde önemli bir adım oluşturmaktadır. Aksi halde, yani, Simmel'in ortaya koyduğu gibi, bütünü, bütünü oluşturan parçaların karşılıklı etkileşimi ve ilişkiselliği olarak koymadığımızda, bireycilik-holizm tartışmalarının kimi bağlamlarda karşılaşılan açmazlarına düşmek mümkün olmaktadır. Tekrar etmek gerekirse, bütün, onu oluşturan parçaların ilişkiselliğinden başka bir şey değildir.

Ele alınan inceleme konusu, ne sadece bireysel olanın tüm niteliklerini belirleyen ve bireysel olanı bütünselin niteliklerinin bir indirgenmişliğinde tanımlayan bir holizm; ne de bireyselliğin verili karakteristikleriyle toplama ulaşmayı hedefleyen bir bireycilik ikilemi yaratmalıdır (Milà, 2005: 24). Ancak

vurgulanması gerekir ki mesele sadece bireycilik veya holizm ikilemi yaratmamak değildir; önemli olan, bu iki yaklaşımı aşan ve onları mümkün kılan anlayışa kendi içinde anlamlı bir yer de tanıyan bir yaklaşım geliştirmektir.

Bu tür bir yaklaşım geliştirmenin sorunlarından biri, ontolojik olanın epistemolojik düzeyde yeniden üretilmesinin kavramsal kısıtlarıdır. Bu kavramsal kısıt, en başta, ontolojik olarak toplumsallığın ve bireyselliğin, kendinde şeyler olarak değil, bir süreç içinde anlamlı olması ve bunların her birine dair tanımlamaların ve açıklamaların, aslında diğerini varsaymasıdır[5]. Belli bir basitleştirmeyi göze alarak ifade etmek gerekirse, ne bireysellik toplumsallık veri alınmadan, ne de toplumsallık bireyleri veri almadan anlamlandırılabilir.

Zamanda ve mekanda gerçek birer olgu (maddi varlık) olarak tanımlı olmayan süreç kategorilerini, belirli bir kavramsal düzeyde ele almak ne kadar zorunluysa, bu soyutlamanın varlık alanını belirli kavram ve kategorilerle ortaya koymak da analizin tutarlılığı ve anlamlılığı açısından o kadar önemlidir. Simmel'in kullandığı "toplumlaşma" (*sociation*) ve "ilişkisellik" (*relationality*) kavramları bu bağlamda özel bir önem kazanmaktadır. Çünkü her iki kavram da, toplumu bireylerden oluşan statik bir bütünlük (bireyler toplamı) olarak görmek yerine, bireyler arasındaki ilişkinin ve bu ilişkilerin kazandığı toplumsal formların önemini anlatmaktadırlar.

Simmel'in topluma ilişkin tüm kavramsallaştırmalarının ya karşılıklı eylem ya da karşılıklı etki kavramlarına dayandığını belirten Frisby, bu toplumsallığın kimi karakteristiklerini şöyle ifade etmektedir. Birincisi, "her şeyin bir şekilde kendisi dışındaki her şeyle karşılıklı ilişki içinde olduğu bir

[5] Bireyselliği, kategorik olarak bireyin tanımlı olduğu bir toplumsallıktan bağımsız olarak ele almak, aslında birey terimini bedensel varlığı içindeki insana indirgemek anlamına gelmektedir. Eğer her insan içinde yaşadığı tarihsellikten bağımsız olarak birey olarak nitelenseydi, o zaman, birey ile insan terimlerini birbirlerinin yerine koymak da koşulsuz biçimde mümkün olurdu. Bireysellik, belirli bir toplumsallık içinde insanın kazandığı, *yine toplumsal bir niteliktir*. Bu nedenle bir insanı birey olarak nitelediğimiz zaman, aslında, bu insanın yine belirli *toplumsal bir özelliğine* işaret etmekteyiz. Dolayısıyla bireysellik toplumsallığın karşıtı değil, toplumsallığın belirli bir biçiminin birey olarak tanımlanan tarihsel varlıkta belli bir öznellik kazanmasıdır. Örneğin bireyin hak ve özgürlükleri, onun topluma karşı tam anlamıyla bağımsızlığını değil, toplum içindeki varoluşunun özgül formlarını tanımlar.

düzenleyici prensip"tir. İkinci olarak, bu karşılıklı ilişki hiçbir şekilde statik değildir, dinamik niteliktedir. Üçüncü olarak, bütünlüğü oluşturan bu karşılıklı dinamikle (*dynamic interaction of totality*) uygun olması açısından, Simmel için tek uygun kavramlar, ilişkisel olanlardır. Dördüncü olarak, var olan ya da tanımlanan herhangi bir özsel birlik (*essential unity*), karşılıklı etkileşimin (*interaction*) sonucudur. Sonuncu olarak, Simmel, bireycilik karşıtı (*anti-individualist*) bir konumdan başlar ki, "toplumsal güçleri ulusal (kolektif) hareketleri, biz, bireylerin kendi rollerini, onun dışında kesin olarak değerlendiremeyeceğimiz, gerçek ve belirleyici faktörler olarak ele almaktayız (Frisby, 1992: 9).

Bir anlamda, toplumsal ilişkilerin içinde yer alan bireyin *kendiliğinden* sahip olduğu bilinç, bu ilişkilerin meşru görülmesi, yeniden üretilmesi, birey için anlamlı görünmesi gibi belirlenimler içerirken; toplumsal bütünü analiz etmenin mantığı, bu ilişkileri, onun içinde yer alan bir insanın gözüyle değil (yani bu ilişkiler içinde sahip olduğu konum itibariyle zaten bu ilişkilere içkin olan bir yaklaşımla değil), tüm bireylerin ve ilgili toplumsal kesimlerin birbirleriyle karşılıklı ilişkisi içinde anlamaya çalışır.

Simmel'in yaklaşımında, bu iki farklı öznellik arasında kategorik bir ayrım farklı noktalarda farklı biçimler altında karşımıza çıkmaktadır. Hatta Simmel'in çalışmalarına, toplumsal ilişkilerin içinde yer alan ve bu ilişkilerin yeniden üretilmesinin kritik bir momenti olarak gerçeklik kazanan belirli bir öznelliğin tanımlanmasının, sosyolojik analizinin temelinde yer aldığını söylemek mümkündür. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, yöntemsel olarak Simmel'in düşünsel çabalarına içeriğini veren en önemli şeyin, bu öznenin tanımlanması olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu bağlamda, "How is Society Possible?" makalesine özel bir referansla ve *Philosophy of Money* kitabında daha kapsamlı olarak ele alınan bu konuyu öncelikle ele almak, Simmel'in paraya ilişkin yaklaşımının vazgeçilmez bir unsuru olarak görünmektedir.

4.1.3. Toplumsal Formlar

Simmel'in toplum analizinde yer alan bir diğer temel kavram, toplumsal form kavramıdır. Simmel'in toplumlaşma kavramıyla yakından bağlantılı olan bu kavram, toplumsal hayatın iki temel unsura ayrıştırılması mantığına dayanmaktadır. Bir yandan, kendi maddi varlıkları içinde, toplumlaşma sürecinin dolaysız taşıyıcıları olarak var olan ve 'toplum'u oluşturan bireyler yer almaktadır. Diğer yandan, yaşayan bireyleri bir araya getiren çıkarlar ve motivasyonlar yer almaktadır. Bu motivasyon ve çıkarlar, ekonomik, dinsel, bedensel, vs. şeklinde herhangi bir temele dayanıyor olabilmektedir. Önemli olan, bu tür temel dürtü ve çıkarların, insanları bu ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmeye zorlamasıdır (Simmel, 2005: 45-6).

Simmel, böylelikle, insanların belirli temel dürtüler veya çıkarlar doğrultusunda hareket etmesini, toplumlaşmanın içeriği olarak tanımlarken, bu temel dürtü ve ihtiyaçlar için insanların bir araya gelerek yarattıkları toplumlaşma sürecini, toplumsal form olarak kategorize etmektedir. Toplumlaşma süreciyle bağlantılı olarak toplumsal form kavramı, bize sosyolojik analizin konusunun aynı zamanda bir tarihsel olgu olduğunu göstermektedir. İnsanları belirli temeller üzerinde hareket etmeye zorlayan faktörlerin yarattığı bitimsiz bir süreç, farklı nitelikte formlar ortaya çıkarmaktadır. Maddi ve ruhsal motivasyonların, çıkarların evrenselliğine ve değişmez şekilde her zaman var olmasına karşılık, toplumsal formlar, sürekli olarak değişim geçirmektedirler. Tarihin belli anında insanların, benzer dürtülerle hareket ettiklerini ve bu dürtülerin ortaya çıkardığı ihtiyaçları toplumsal yapılar oluşturarak karşıladıklarını gözlemlememize karşın, farklı zamanlarda bu sürecin farklı toplumsal formlar altında gerçekleştiğini görmekteyiz (Frisby, 2002: 37).

Toplumsal formlar, bize, asıl açıklanması gereken şeyin soyut bir kategori olarak 'toplum' olmayıp, insanlar arasındaki bu ilişkisellik olduğunu anlatmaktadır. Bu ilişkiselliği ele alırken de, maddi bir varlık olarak insanın doğası ile toplumsal bir varlık olarak insanın doğası arasında ayrım yaparak, sosyoloji disiplini için bir araştırma nesnesi tanımlamaktadır.

4.1.4. Simmel'in Yöntemi

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Simmel'in çalışmalarında temel bir yere sahip olan en önemli özelliklerden birisi, özne ve nesne[6] ilişkisi bağlamında özgün bir yaklaşıma sahip olması; daha doğrusu bunu çalışmasının merkezi bir unsuru haline getirmesidir diyebiliriz. Bu yaklaşımı karakterize eden şey, bir yanda özne ve nesne arasındaki ilişkinin sadece ikilik olarak konulmasının imkansızlığının yanı sıra, bu iki kavram arasında birbirini varsayan bir karşılıklı kavramsal bağımlılığın bulunmasıdır[7]. Ancak aşağıda açmaya çalışacağımız bir diğer husus da, iç içe geçen farklı öznelliklerin analizin derinleşmesi sürecinde, belirli yöntemsel zorunluluklar olarak karşımıza çıkmasıdır.

Para aracılığıyla gerçekleştirilen ilişkiler, bu tür bir yaklaşımı destekleyen niteliktedirler. Para, her bireyin elde edebileceği, bunu kendi amaçlarını ve toplumsal ilişkilerini gerçekleştirmek için kullanabileceği ve genel olarak parasal süreçlerin hepsini gerçekleştirebileceği bir nesne olarak görünür bireyler açısından. Bu nesneyle toplumsal ve bireysel varlığını sürdürebilen bireyler, aslında sadece bir araç olan (ya da birey açısından böyle görünen) paranın bu işlevi nasıl gerçekleştirdiğini, amaçları sadece pratik bir hayatı sürdürmek olduğu sürece, bilmek zorunda değildirler; nitekim bilmezler de. Simmel, para bağlamında, toplumsal bir süreç olarak parasal ekonomi ile tekil bireylerin parayı kendi amaçları için kullanmalarını ifade eden paranın araçsallığı arasındaki karşıtlığı veri alan bir analiz yapmaktadır. Buna göre, parayı kullanan ve bununla amaçlarını gerçekleştiren insanlar, bu paranın (nesnenin) toplumsal niteliğini sadece kendi tecrübeleri dolayımıyla bilmektedirler. Burası aynı zamanda, toplumsal bilimlerin en temel

[6] Buradaki özne ve nesne kavramlarını, birey ve toplum olarak anlamak da mümkündür. Ancak birey belli bir özneleşmeyi, toplum da belli bir nesneleşmeyi ifade ettiği için, özne ve nesne kavramsallaştırması daha soyut bir düzleme tekabül etmektedir.

[7] Bu özne ve nesne vurgusunun ve özneyi bireysellik temelinde ele alma ihtiyacının, Marx'ın, "kapitalist üretim ilişkileri" ya da "sınıf" kavramlarında ifade bulan bütüncü yaklaşımına bir tepki *ya da* katkı olduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim Simmel'in "tarihsel materyalizmin altında bir kat inşa etme" (Simmel, 1990: 56) iddiası da, bu noktada anlam kazanmaktadır.

sorunsallarından birinin ortaya çıktığı uğraktır: toplumsal ilişkilerin bütünlüğü ile bu bütünlüğün (gerçekleşme sürecinin) belirli uğrakları arasındaki kategorik ayrım.

Süreç ve an (moment) tanımıyla yapabileceğimiz bu kategorik ayrım, birbiriyle bağlantılı iki ayrı kategoride ifade edilebilir. Bunlardan birisi nedensellik, diğeri de öznelliktir ve bunlar kategorik olarak sırasıyla süreç ve momente karşılık gelmektedir. Burada toplumsal bütünün anlamı, onun yeniden üretilmesi sürecinde tanımlanan nedensellik ile ortaya çıkmaktadır. Bir dizi toplumsal olgu, belirli bir nedensellik içinde sıralanmakta ve gerçekleşmektedir. Ancak bu bütünsel nedenselliğin ya da bütünselliğe tekabül eden ve onu tanımlanabilir kılan nedenselliğin, bu toplumu oluşturan bireylerin öznelliklerine kendi tikellikleri içinde içkin olmadığını ifade ettiğimiz zaman, bireylerin "neye göre" hareket ettikleri ve bu toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini nasıl mümkün ve gerçek kıldıkları sorusu çıkmaktadır karşımıza. Bu bağlamda, öznelliğin, toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesinde özel bir momentte tanımlanabilir olduğunu söyleyebiliriz[8]. Bu momentten geçmedikçe toplumsal süreçlerin gerçekleşememesi, bir anlamda totolojik bir önerme olmaktadır. Bu noktada, Simmel'in önemli makalelerinden birinin adını oluşturan "Toplum nasıl mümkündür?" sorusuna karşılık bulabileceğimiz bir yere gelmiş bulunmaktayız.

Simmel, Kant'ın "doğa nasıl mümkündür?" sorusundan yola çıkarak farklı bir bağlamda yönelttiği bu soruyu yeniden formüle ederek, felsefeden epistemolojiye ve sosyolojiye kadar uzanan geniş bir alana yayılan bir analize girişmiş bulunmaktadır. Bu sorunun dayanağı, öncelikle, insanlar toplamından dolaysız olarak bir toplum türetilmesinin ve bir toplumsallaşma sürecinin tanımlanmasının mümkün olmamasıdır. Diğer bir deyişle, insanlar

[8] Burada sözünü ettiğimiz nedensellik/süreç ve özne/moment tanımları, elbette bu kavramların karşılık geldiği tek anlamlar değildir. Burada belirli bir bağlamda, konunun kendi özgül içeriğine bağlı olarak bir tanım yapmaktayız. Konuya açıklık getirmek için bir örnek verecek olursak, toplumsal yeniden üretim sürecinin kendi içsel mantığı bir nedensellik olarak adlandırılabilirken, bu sürecin herhangi bir aşamasında (örneğin maddi üretim aşaması, dolaşım aşaması vb.) tanımlı belli bir öznellik, sürecin bütünsel mantığından bağımsız olarak varlık gösterebilecektir. Dolayısıyla, sürecin bütününü tanımlayan nedensellik ile sürecin belli bir momentinde tanımlı bir öznellik birbirini varsaymaktadır; ancak verili öznelliğin parçalılık özelliği, bütünü açıklamadaki yetersizliğinin nedenidir.

toplamından, belli bir nedensellik temelinde, insanları karşılıklı etkileşim sürecinde bir araya getiren ilişkilerin tanımlanması zorunludur. Bir başka açıdan ele alacak olursak, insanın kendi öznelliğinin, toplumsal yapının bütünselliğini açıklamak için yeterli kavram ve kategorileri kendiliğinden sunmuyor olması, toplumun toplum olarak kendiliğinden var olmadığı, yani bir araştırmacı için, kendi öznelliği ile araştırma konusu olarak toplumun nesnelliği arasında kategorik bir ayrımın veri kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Burada mesele, toplumun ve toplumsal formların statik olup olmaması değildir sadece; mesele özü itibariyle, toplumu oluşturan bireylerin hepsine değişmez görünen bütünlüklü bir yapının olmamasıdır. Birden çok sayıda ama hepsi bir diğerini varsayan öznellikleri barındıran bir toplumsal oluşumda, toplumun bütünlüğü bu öznelliklere referansla bir anlam ve içeriğe sahiptir; ancak karşılıklı öznellikler birbirlerini varsaydıkça, öznelliklerin hepsi karşısındaki konumu tek ve değişmez olan herhangi bir yapı da bulunmamaktadır.

Turner, Simmel'in sosyolojisinin genellikle Kantçı *a priori* kategorizasyonunun bir versiyonu olarak görüldüğünü ve bir bütün olarak sosyolojisinin neo-Kantçı paradigma içinde açıklandığını belirtmektedir (Turner, 1993: 180). Kantçı yaklaşım, genel olarak, bilginin kaynaklarının sorgulanması üzerine kurulmuş olup, rasyonalizm ile ampirizmin her ikisini aşan bir bileşim olarak görülmektedir. Duyusal algılarımızın kendi başına bilginin kaynağı olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını söyleyen rasyonalistler, bilgilerimizin kimi önsel, yani tecrübelerimizi önceleyen bir takım kavramları ve kategorileri varsaydığını ileri sürmektedirler. Buna karşılık ampiristler, bilginin nihai kaynağının duyusal algılarımız olduğunu ileri sürmektedirler. Kant ise bu iki yaklaşımı uyumlulaştırmaya çalışmış; belirli bir alana dair bilgimiz tecrübeye, algılara veya sezgilere dayanıyor olsa da, bu tecrübeye, sahip olduğu yapıyı ya da formu sağlayan şeyin insan zihni ya da anlama kapasitesi olduğunu iddia etmiştir. Bu yaklaşıma göre, insan zihninin kazandırdığı bu form olmasaydı, dış dünyaya dair tecrübelerimiz de mümkün olmayacaktı. Bu anlamda hem rasyonalistlerin hem de ampiriklerin bakışı, benzer bir şekilde tek yanlıydı (West, 1996: 18).

> İçeriği olmadan düşünceler boşturlar, kavramlar olmadan sezgiler kördür. Bu nedenle kavramlarımızı duyusal kılmak, yani bunlara sezgi nesneleri katmak ne kadar gerekliyse, sezgilerimizi kavranabilir kılmak, yani bunları kavramsallaştırmak da o kadar gereklidir (Kant'tan aktaran, West (1996), s. 18).

Toplumun nasıl mümkün olduğu sorusuna Simmel, Kant'a göndermede bulunarak cevap veriyor:

> Kant kendi felsefesinin "doğa nasıl mümkündür" şeklindeki temel sorusunu, doğa kendisi için, doğanın bir imgesinden başka bir şey olmadığı için sorabilirdi ancak. Bu sadece "dünyanın benim imgem [*representation*]" olduğu, doğadan bizim bilincimizin içeriği olarak söz edebileceğimiz anlamına gelmekle kalmaz; doğa olarak ifade ettiğimiz şeyin, anlığımızın birleştirdiği, düzenlediği ve biçimlendirdiği duyusal algılarımızın, özel bir biçimi olduğu anlamına gelir. Öznel tecrübemiz sırasında rastlantısal biçimde bilincimizde yansıma bulan, bu renk, tat, ton, sıcaklık, direnç, koku gibi "verili" algılar, kendi içlerinde ve kendi başlarına henüz "doğa" değildirler; bunları bir öze, bir anlama ve tutarlı bir nedenselliğe sahip nesnelere ve nesneler dizisine dönüştürmek üzere birbirine bağlayan zihinsel faaliyet aracılığıyla "doğa" olurlar (Simmel, 1910-11).

Kant'a göre, bu dünyaya ait ve dolaysız biçimde duyusal algılarımız haline gelen bu unsurlar, kendi içlerinde kavramsal bir düzenlilik oluşturacak bir tutarlılığa sahip değildirler. Bunlarda 'doğa olma niteliği'ni tanımlamak mümkün olmadığı gibi, bunlar tutarsız ve düzensiz "dünya parçacıkları" (*world fragments*) olarak nitelenebilirler (Simmel, 1910-11).

> Kant'a göre doğa, belirli bir biliş (*cognition*) biçimi, bizim bilişsel (*cognitive*) kategorilerimiz aracılığıyla ve bu kategoriler içinde ortaya çıkan bir resimdir. Bu durumda, "Doğa nasıl mümkündür", yani bir doğanın verili olması için gerekli koşullar nelerdir sorusu, bizim aklımızın özünü oluşturan ve böylelikle kendisi

> olarak “doğa”yı meydana getiren formların keşfi aracılığıyla çözümlenmiş olmaktadır (Simmel, 1910-11).

Buradan, toplum nasıl mümkündür sorusuna cevap oluşturacak bir yöntem geliştirilebileceği, bunun için de gerekli *apriori* koşulların tanımlanabileceği düşünülebilir. Burada da yine belirli unsurlar vardır ve biz duyusal algılarımızın verileriyle bir sentez oluşturabiliriz. Oysa Kant’ın yaklaşımına göre doğa, yalnızca öznenin birleştirici düşüncesinde mevcudiyet kazanmakta olup, kendi içlerinde ilişkili olmayan duyu verilerini kullanan zihnin bir ürünüdür. Ancak toplumu bir birlik olarak tanımlamaya gelince, öznel etkinliğin oynadığı rol değişmektedir, çünkü bu sefer nesnellik konumundaki toplumun yapısı tamamen farklı bir nitelik kazanmaktadır.

> Buna karşılık toplumsal birlik (*societary unity*), daha öte bir dolayım olmaksızın ve bir gözlemciye gereksinim duyulmaksızın, toplumun unsurları tarafından gerçekleştirilmektedir, çünkü bu unsurlar bilinçli ve sentetik bir etkinlik içindedirler (Simmel, 1910-11).

Aralarındaki bağıntı sadece zihin tarafından yaratıldığı için şey’lere içkin bir bağıntının olmadığı şeklindeki Kantçı teorem, bu sefer dolayımsız olarak “şey’ler”de, yani bireysel zihinlerde gerçekleşen toplumsal (*societary*) bağlantılar söz konusu olduğunda, doğru değildir. Toplumsalın varlığı, onu oluşturan unsurlar arasında bağlantıların kurulması için, bu unsurlardan başka bir etkeni gerektirmemektedir; çünkü bu unsurların her biri, bilinçli ve sentetik olarak etkindirler ve bu toplumsal yapının tanımlanması için dışsal bir gözlemcinin ya da zihnin varlığı gerekli değildir. Diğerleriyle beraber bir birlik oluşturma bilinci, toplumsallık durumunda karşımıza çıkan bütünsel birliktir. Doğal nesnelerin birlik olarak görülmesi zihin kategorileri tarafından belirlenirken, toplum, “kendisine dahil olmayan bir gözlemciyi gerektirmeyen nesnel bir birliktir” (Simmel, 1910-11).

Doğal olanı ve toplumsal olanı oluşturan unsurlar arasındaki bir farklılık, onların oluşturduğu veya mevcut oldukları mekan açısından da tarif

edilebilmektedir. Doğal nesneler, birbirlerinden ayrı mekanlar kaplamaktadır ve bu haliyle insanlardan daha fazla ayrılmış durumdadırlar; oysa örneğin anlama, sevgi, ortak çalışma gibi koşullarda ortaya çıkan insanların birliği, doğal nesnelerin mekanıyla bir benzerliğe sahip değildir. Diğer taraftan doğal nesnelerin mekansal ayrılıkları, gözlemcinin bilincinde bir birlik haline dönüşürken, bir topluluğu oluşturan insanların birliği için böyle bir şey söylenemez. Çünkü toplumsal sentezin nesneleri, bağımsız varlıklar, psikolojik oluşumlar, kişisel beraberliklerdir ve bu nedenle, benliği olmayan ruhsuz varlıklarda olduğu gibi bir başka insanın ruhunda mutlak bir birlik haline gelmeleri de imkansızdır (Simmel, 1910-11). Bir diğer ifadeyle, salt nesnel varlıklar, tekil insanların zihninde ya da ruhunda bir birlik oluşturacak ve böylelikle bir anlam kazanacak halde bir birlik olarak kavranabilirken, insanlar arasında kurulan ilişkilerin tekil bir insanın zihninde ya da ruhunda temsil edilmesi ve bütünsel anlamını ifade etmesi mümkün değildir. Bunun nedeni, "toplumsal olan"ın unsurlarının, birbirlerinden bağımsız bir halde tanımlanmasının imkansız olmasıdır.

> [Dışsal (nesnel) dünyadan farklı olarak], "toplum, "benim imgemdir," [*"my representation*] yani bilinç etkinliğinin kendisinde varsayılan bir şey olarak mevcuttur. "Toplum nasıl mümkündür?" sorusunun cevabı, fiilen bir sentez olarak "toplum"u oluşturan unsurların kendisinde mevcut olan *apriori* koşullara referansla verilmektedir" (Simmel, 1910-11).

Toplum oluşturma bilinci elbette soyut biçimde, tarihsiz ve nedensiz olarak bireylerde mevcut değildir, fakat herkes, başkalarının kendisiyle bağlantılı olduğunu bilmektedir. Ancak bu durum, yani diğerlerini kendisiyle bağlantılı olarak bilme, toplum olarak bütünsel yapıyı tanıma, genellikle belirli somut içeriklere referansla gerçekleşir. Bu durum, belki de, "bilişsel birlik" (*the unity of cognition*) durumundan farklı bir şey değildir; buna göre bir somut içeriği, nadiren ve sonradan yapılan soyutlamalar dışında, ayrı bir "birlik bilinci"ne (*concsiousness of the unity*) sahip olmaksızın bir diğeri ile ilişkilendiremeyeceğiz. O zaman sorulması gereken soru şudur: bireylerin

bilinçlerindeki belirli somut prosedürlerin toplumsallaşma süreçleri olabilmesi için, evrensel ve *apriori* olarak temelde yatan şeyler nelerdir, işlerliği ne tür önsel varsayımlar sağlamaktadır, bu süreçlerde ne tür unsurlar yer almaktadır ki bu unsurların ürünleri, soyut olarak ifade edildiğinde bireyin toplumsal birlik oluşturmasını sağlayan inşası haline gelmektedir? (Simmel, 1910-11)

Burada, Simmel'in "insan ilişkilerinden doğup gelişen karşılıklı eylemleri ve etkileri, analizinin esas amacı ve toplumsal olgu ve kurumları onun aracılığıyla gözlemlediği bir mercek" haline dönüştürdüğünü görmekteyiz ki, bunun, "Simmel'i sosyolojide ilişkililik paradigmasının öncüsü" haline getirdiği iddia edilmektedir (Milà, 2005: 23). Dahası, Milà'ya göre, bu "ilişkililik paradigması" (*relationality*), sosyolojideki bireycilik-holizm tartışmasını çözen bir katkı niteliğindedir ve Simmel'e göre ne bireyci ne de bütüncü yaklaşımlar toplumsal ilişkilere ve toplumsal olgulara içkin toplumsallığı kavrayabilmektedir (Milà, 2005: 24).

> Toplum, en genel anlamıyla, birkaç bireyin karşılıklı ilişkiye girdiği her yerde bulunur. … Onlarsız toplumsallaşmanın gerçekleşmesinin hiçbir zaman mümkün olmadığı belirli nedenler ve amaçlar, belirli bir yere kadar toplumsal sürecin yapısını, *maddesini* oluşturur. Bu nedenlerin sonucunun ve bu amaçların güdülmesinin ilgili kişiler arasında karşılıklı bir ilişki yaratması ya da bir toplumsallaşma, toplumsal organizasyonun içeriğinin büründüğü *formdur*. Özel bir toplum biliminin bütün varlığı, bu formun bilimsel soyutlama yoluyla ayrıştırılmasına dayanır" (Simmel, 1994 (1895): 29).

Simmel, toplumu, çerçevesi tanımlı mutlak bir bütünlük olarak tanımlamak yerine, onu bireylerin karşılıklı ilişkileri olarak görme eğilimindeydi. Buna göre toplumu bireylerin toplamı olarak görmek yerine, bireyler arasında kurulan ve yeniden üretilen ilişkiler aracılığıyla bir "toplumlaşma süreci" olarak görmek gerekmekteydi. Bu durumda toplum yerine, bu toplumu oluşturan bireylerin ilişkiselliği daha temel bir kavram

haline gelmekteydi.[9] Bu ilişkiselliği de, esas olarak, bireyler arasında bir karşılıklı eylem ve etkileşim olarak görmek gerekmekteydi.

Mila, bu etkileşim kavramının anlamını üç boyutta ele almak gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar ilişkisellik (*relationality*), içkin karşıtlık (*immanent contradictority*) ve çevrimselliktir (*circularity*). İlişkisellik kavramı, Simmel'in nesneler ve bireyler arasındaki ilişkileri statik olgular olarak değil, bir süreç olarak gördüğünü ifade etmektedir. Buna göre Simmel toplumu, sürekli biçimde insanlar ve nesneler arasında gerçekleşmekte olan ilişkilerin ve süreçlerin bir sonucu olan toplumlaşma biçimleri olarak görmektedir. İkinci boyut olan içkin karşıtlık, yaşam ve formlar arasındaki ilişkiler ve gerilimlerde ifade bulmaktadır. Çevrimsellik ise, Simmel'in tek yönlü bir nedenselliğe dayalı bir düşünme biçimini reddetmesiyle ilgilidir. Burada önemli olan, nedenlerin sonuçları ve aynı zamanda sonuçların da nedenleri etkilemesidir (Milà, 2005: 41- 42).

Wanderer'se, Simmel'in tüm bilgiyi toplumsal yaşamın içine yerleştirerek Kantçı epistemolojiyi dönüştürdüğünü belirtmektedir (Wanderer, 2005: 159).

> Tüm her şeyi kendileri aracılığıyla bildiğimiz kategorilerin kaynağı, Kant'ın iddia ettiği gibi birey zihni değildi. Bu kaynak, insanlar arasındaki etkileşim [*interaction*] ya da "toplumlaşma" [*sociation*] idi. "Toplumlaşma" kavramı sadece insanlar arasındaki karşılıklılığı değil, aynı zamanda ortak çıkarlar, ortak anlamlar ve birlik'i (*unity*) kapsıyordu. Toplumlaşma, "birlik oluşturan parçalar arasındaki karşılıklı etki," toplumu oluşturan karşılıklılıktı (Wanderer, 2005: 159).

Simmel için önemli olan, bütünsel bir yapı olarak toplumu kavramaya çalışmak değil, onu bir öznellikler toplamı olarak kurmaktır.[10] Bu nedenle, bireylerin birbirleriyle kurdukları ilişki olarak toplumlaşma, aynı zamanda

[9] Toplum, karşımıza, belli bir soyutlama, bir form olarak çıkar; buna karşılık ilişkisellik, kavram olarak, bu formu ortaya çıkaran sürece işaret etmektedir.

[10] Elbette burada öznellik olarak adlandırılan şeyi, toplumlaşma sürecinden bağımsız, hatta onu önceleyen bir şey olarak düşünmek yanlış olacaktır.

kendi kavramsal oluşumlarını da beraberinde getirmektedir. Kavramsal olarak, nedenselliği bireylere dışsal bir oluşum olarak görmek ile bireyler arasındaki ilişkinin nedenselliğinden toplum kavramına ulaşmanın temel farklılığı, Simmel'in "Toplum nasıl mümkündür?" makalesinde kullandığı "ilişkililiğin ya da toplumsallaşmanın bilinci" kavramında da ifade bulmaktadır.

Descartes, Hume, Kant ve Aydınlanma geleneğinin öğrettiği gibi, *nasıl* bildiğimiz, *ne* bildiğimizden önce gelmektedir (Lloyd, 1993; 2). [11] Bu anlamda, daha önce ifade ettiğimiz (bütünsel olana ve tikel (kısmi) olana referansla tanımlı iki ayrı öznellik), iki farklı öznellik meselesi tekrar karşımıza çıkmaktadır. Öznelerin kendilerinin *nasıl bildiği* meselesi, onların toplumlaşma sürecinde aktif ve bilinçli bireyler olarak var olmalarının bir sonucudur—ya da bir diğer yönüdür. Oysa bu bilinç, bize, kendi içinde bir yanılsama olmasa da, bütünselin bilgisine ulaşmada yanılsamaya yol açacak bir niteliğe sahiptir. Çünkü belli bir toplumsal yapı içinde aktif olarak ve karşılıklı ilişkileri içinde yer alan bireylerin bilinçlerinin, bu karşılıklılık ve etkileşim olgusundan ayrı ele alınması mümkün değildir. Tikel bilinçler, karşılıklılık ve etkileşimle belirlenmiş olarak, bu bütünselliği varsayar, ama onu kapsamazlar.

Tikel bilinçler ile bütünsel yapının nedenselliği arasındaki karşıtlık ve ilişkililik, toplumsal olanı kavramanın kaçınılmaz iki boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en temel nedeni, toplumsal düzeyde tanımlı ilişkiler bütününün kapsamı hangi derinlikte veya hangi soyutluk düzeyinde olursa olsun, bu ilişkilerin, gerçekleşme sürecinde tekil bireylerin bilinç ve toplumsal pratiklerini kesmek zorunda olmasıdır. Yani bireylerin bilinçleri ve toplumsal etkinlikleri, bütünsel süreçlerin ve toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesi için zorunlu birer uğraktırlar. Dahası, bu tekil bireylerin ve onların etkinliklerinin dışında, toplumsal ilişkilerin ve nedenselliklerin ifade bulma mekanı da mevcut değildir. [12]

---

[11] Bunu, yine, bir çeşit, form ile bu formu ortaya çıkaran ilişkiler arasındaki ayrımın, bir başka ifade biçimi olarak düşünebiliriz.

[12] Burada bireyselliğe gereğinden fazla vurgu yapıldığı düşünülebilir. Bu vurgu, bir yandan anlatılmak istenen şeyin altının çizilmesi ihtiyacından; yani bireysel düzeylerde toplumsal ilişkilerin içinden geçtiği momentler olarak, toplumsal olanın bu momentleri açıklamaya tek başına yeterli

Daha genel olarak ifade edecek olursak, bütünselin bilgisi ve nedenselliği, bireyselliklere aynı bütünsellik düzeyinde içkin değildir; ancak bireysellikler ve onların gerçeklik kazandığı somutluklar da, bütünselliğin zorunlu uğraklarıdır. Böylelikle, toplumu, bireyleri aşan ve onları tek yanlı olarak belirleyen, öncesiz ve sonrasız bir olgu olarak almak da; bireyleri, kendilerinin belirlediği süreçlerin, bilinçleri kendileriyle tanımlı özneleri olarak almak da yöntemsel olarak bir kenara bırakılmalıdır, diyebiliriz[13].

Simmel'in ifade ettiği bir başka yön de, toplumsallaşma olgusunun birey için çifte bir durum yaratmasıdır: bir yanda toplumsallaşmanın onun için yarattığı ortam varken, diğer yanda bununla antitez oluşturacak biçimde kendi içinde organik bir bütün vardır; bu organik bütün için bir varoluş vardır; ve kendisi için bir varoluş vardır. Burada birey ile toplum arasında "içsel olan" ile "dışsal olan", yan yana duran iki belirlenim değildir; bunlar toplumsallığı içinde yaşayan insanın bütünsel birlik halindeki konumunu ifade etmektedirler (Simmel, 1910-11). Böylelikle bireyin toplumsallıktan kategorik olarak ayrıştırılabilirliği, bireyin "kendisi için bir varlık" olarak tanımlanmasını mümkün kılmaktadır ki bu da hem bir gerçeklik, hem de yöntemsel bir zorunluluktur. Nitekim daha sonra *Philosophy of Money* kitabında, değeri ortaya çıkaran öznellik ile onun toplumsal bir ilişki olarak yeni bir gerçeklik kazanması arasında kesin bir ilişki bulunduğu meselesine değinilecektir.

Daha sonra ele alacağımız gibi değer, Simmel'e göre, nesnelerin kendisine içkin bir şey değildir; bu da, değerin öznel niteliğini ifade etmektedir. Bu durum, zihinsel yaşamın başlangıçta, ego ile nesneleri arasında kategorik bir ayrım yapmasının ontolojik bir zorunluluk olmadığı koşullar altında, kendi yaşamsal dürtüleri ile bu dürtülerin tatmini için gerekli nesneler arasında yapmamasıyla da ifade edilebilir. Kendisi ile dürtüleri (ve

---

olmamasından ve bireysel bilinçlerin ifade bulma koşulu olarak bu momentlerin kaçınılmazlığından; bir yandan da Simmel'in vurgusunu ortaya çıkarmak amacından kaynaklanmaktadır.

[13] Bu tartışma, daha sonra para bağlamında da karşımıza çıkacak olan önemli bir meseledir. Para, kendinde bir şey değildir; yani onun gerçekliği, kendi 'bedeninde' tanımlı değildir. Para, toplumsal düzeyde tanımlı değer ilişkilerinin "dışında", sadece herhangi bir nesnedir. Ancak paranın anlam dünyasını belirleyen ilişki, değer olsa da; değer, belirli momentlerde paranın kendisinde ve kendisiyle ifade bulmak zorundadır. Böylelikle, karşımıza, zorunlu olarak birbirini varsayan iki ayrı düzlem çıkmaktadır.

onların tatminine aracılık eden nesneler) arasında bir ayrım yapma ihtiyacı duymayan insanın egosu, bilinç düzeyinde açığa çıkmış değildir. Böylelikle özne, sadece kendisini nesnesinden ayrıştıran bir süreç içinde ortaya çıkmakta ve kendisini tanımlamaya başlamaktadır. Bu durum, bir yandan da, kendi bilinç içeriklerini kendi bilincinden ayrıştırması ve bunları bilincinden bağımsızmış gibi düşünmesine izin veren bir sürece işaret etmektedir (Simmel, 1990: 63).

> Bireyin varoluşu, alt bölümlerine ayrılmış bir içerikte kısmen toplumsal ve kısmen bireysel şeklinde değildir; temel, biçimlendirici, indirgenemez birlik kategorisi altında durmaktadır (Simmel, 1910-11).

Simmel'e göre bireyin bilinci, buraya kadar ifade edilmeye çalışıldığı gibi, varlık koşullarını bireyler arasındaki ilişkilerde, toplumsallıkta bulmaktadır. Bu ilişki ne bireysellikleri belirleyen bir önsel yapı, ne de tekil bireyselliklere indirgenebilecek, doğrusal olarak elde edilmiş bir toplamdır. Ancak burada, bireyin öznelliğinin, toplumlaşma ile birlikte radikal bir dönüşüm geçirdiğini belirtmektedir Simmel:

> Her bir toplumsal unsuru tüm diğerlerinin varlıklarına ve yaptıklarına işleyen ve böylelikle toplumun dışsal ağını gerçekleştiren nedensel karşılıklı bağımlılık, kendilerini ego olarak hissedip, kendi içinde var olan ve kendince belirlenen kişilik toprağında yetişen bireysel taşıyıcılarının, üreticilerinin gözünden görülmeye başlandığı andan itibaren, teleolojik bir karşılıklı bağımlılığa dönüştürülmektedir (Simmel, 1910-11).

Bu son ifade, Simmel'den buraya kadar aktardıklarımızı bir anlamda tamamlayıcı bir tespit gibi görünmektedir. Aşağıda, Simmel'in, toplumu, bireyler arasındaki ilişki olarak görmesi eğilimine ilişkin yapacağımız değerlendirmede değinecek olduğumuz konulardan birisi, Simmel'in bireylerinin, bu toplumsallık tarafından nasıl belirlendikleri meselesidir. Yukarıdaki son alıntıda ifade edilen "teleolojik bağımlılık", bireyin toplumsal

süreç içinde kendisini ve toplumsal bütünlüğü kavramasına ilişkin radikal bir dönüşümü ifade etmektedir. Birey, kendi bireysel varoluşunu, kendi öznelliği içinde (bilinçli) ve özerk olarak belirlediği bir olgu olarak görürken, bu varoluşun temelini sağlayan toplumsal ilişkiler, bir anlamda bireyin kendisine dışsallaşmış olmaktadır. Aynı konuya bir başka eserinde değinen Simmel, aynı şeyi, bazı yönlerden daha fazla açıklayıcı olan bir başka şekilde aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

> Her bir toplumsal unsurun (her bireyin) diğerlerinin hayatları ve faaliyetleriyle iç içe geçmesini ve böylece toplumun dışsal çatısının oluşmasını sağlayan bağlantı, nedensel bir bağlantıdır. Bu bağlantı, … bireylerin gözünden teleolojik bir bağlantıya dönüşür. Çünkü [bireyler] kendilerini, davranışları otonom, kendileri tarafından belirlenen kişiliklerden türeyen egolar olarak hissederler (Simmel'den aktaran Lloyd, 1993: 91).

Simmel'in *Sociology* eserinden Lloyd'un aktardığına göre, nesnel bütünlük, bireylerin toplumu, onların dışındaymış gibi görmelerine izin verirken; bireylerin kendi bireyselliklerini, bütünün kendisi için zorunlu bağlantılar şeklinde, öznel olarak belirlenmiş bir yaşam süreci şeklinde kavramalarına olanak tanır. "Bireysel bilince, temel bir kategori kazandıran ve böylelikle onu toplumsal bir unsura dönüştüren de bu ikili bağlantıdır" (Lloyd, 1993: 91).

4.1.5. Simmel'in Bireysellik, Toplumlaşma ve İlişkisellik Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme

Simmel'in, toplumsallığı tanımlarken, ilişkiselliği temel aldığını yukarıda ifade etmeye çalıştık. Ne var ki, burada, ilişkinin, birbirine dışsal (toplumsallığı varsaymayan) varlıklar olarak insanlar arasında kurulduğunu varsaydığımızda, burada bizzat toplumsallığı tartışmalı bir konu haline

getirmiş oluruz. Toplumsallık, toplumsal olmayan bireyler arasında tanımlı bir ilişki değildir; toplumsallık, toplumsallaşmış bireyleri varsayar. Ancak Simmel'in vurgusu, kendi deyimiyle 'toplumlaşma'yı bir süreç ve sürekli olarak yeniden üretilen bir süreç olarak anlamayan bir toplum kavrayışının yanlış olduğu yönündedir.

Toplumsallık, bu toplumsallığa dışsallaştırılmış bireyler arasında tanımlandığı anda, aslında toplumsallık, kendi tarihsel ve gerçek içeriğinden koparılmış ve bireye de evrensel bir nitelik atfedilmiş olmaktadır. Çünkü bu tür bir toplumsallık anlayışında temel unsur, birey olarak görünmekte, ancak ne tür bireylerin ne tür toplumsallıklar oluşturacağı konusu açık uçlu bir soru olarak kalmaktadır. Birey, bilindiği gibi tarih dışı bir kategori değildir. Ancak tarih dışı, "insana indirgenebilir" bir bireyden söz edildiği zaman, bu tür bir birey kavrayışının, felsefede idealistlerin "evrensel" tanımlamasına benzediğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu anlayışa göre evrensel, nesnelerin nitelikleridir ve nesnelerden ayrı olarak bir varlık sahibidirler.

Toplumsallığı, "bireylerin biraradılığı" olarak tanımlarsak ya da bu anlama gelebilecek bir tanımla yetinirsek, birey ile toplumsallık/toplum arasında kategorik olarak olmaması gereken bir ayrım yapmış oluruz. Elbette birey ile toplum arasında kategorik bir ayrım yapılır ve yapılmalıdır, ama buradaki birey, toplumsal olmayan, toplumsal niteliklerinden sıyrılmış bir birey değildir. Buradaki bireyin toplumsallığından ayrıştırılması, bizzat toplumsal yapının izin verdiği ve gerçek kıldığı bir şeydir. Örneğin kendisinin bilincinde olmak, toplumsallığının bilincinde olmak gibi durumlar, bireyin kendi zihinsel aktivitesinin bir sonucu değildir; yani sadece bireyin kendi düşünsel çabasıyla ulaşabileceği bir şey değildir. Buna izin veren bir toplumsallık olmadığı sürece, insanın sadece kendi kafasından çıkmış bir düşünce olarak bunlar da mümkün olamazdı. Kantçı bir yaklaşımla ifade edecek olursak, bireyin kendi bireyselliğini kavraması için, böylesi bir kategorik oluşuma her şeyden önce toplumsal yapının izin vermesi gereklidir.

Yani kendi toplumsallığından ayrışmış, sadece bir bedene indirgenmiş maddi varlığından başka bir şey olmayan birey şeklinde bir soyutlama mümkün değildir. İnsanı bu şeklide kategorize edişe, sadece belirli bir

yaklaşım temelinde, örneğin insanın temel yaşamsal güdülerini ele alırken başvurulabilir. Bunun dışında böyle bir birey yoktur. Tersine, birey, bu temel yaşamsal güdüleri temelinde, bu güdülerin yönlendirmesiyle hareket etmeye başladığı anda, temel ihtiyaçlarını karşılamak için içine girdiği toplumsal ilişkilerde ve bu ilişkilerin onun bilinç yapısında bulduğu karşılık, onu birey olarak tanımlayan unsurlardır. Yani birey, ihtiyaç duyan ve bu ihtiyaçlarını karşılayan insan değil, bu ihtiyaçları belirli bir toplumsal formasyon içinde ve bu formasyonla uyumlu hareket etmesini sağlayan bilinçle birlikte bireydir. Birey, maddi ihtiyaçların belirlediği bir organizma olmayı aşmış, bu ihtiyaçları belirli toplumsal formlar içinde gerçekleştirmeyi bilen; bu toplumsal formları bilinçli olarak taşıyan insandır.

Bu nedenle, insanları sadece ihtiyaçlara ve bunların belirlediği nesnel süreçlerde tanımlı bir canlıya indirgeyerek hiçbir toplumsal analiz yapılamaz. İhtiyaç kendi başına iktisadi veya toplumsal bir kavram değildir; bu ihtiyacın karşılanmasının toplumsal biçimlerinden ayrı bir ihtiyaç da yoktur.

Bireyin toplumsallığını kendi düşüncesinde soyutlayabilmesi, bireyin kendi toplumsallığı ile “genel olarak toplumsallık” olgusunun kategorik olarak ayrışmış olduğunu gösterir. Birey, kendi toplumsallığının bilincine, kendi “bireysel toplumsallığını” (yani kendi *bireyselliğini* yaratmış olan toplumsallığı) bütün olarak toplumsal ilişkilerin kendisi içinde tanımladıkça varır. Bireyin kendi düşünsel yapısı, varoluş koşulları, daha geniş ve kendi koşullarını aşan ve kapsayan başka bir toplumsallık düzeyi içinde gerçekleşir. Kendi bireyselliğinin kendi içinde tanımlanabilir ve açıklanabilir yapısının yanı sıra, bu bireyselliğin tanımlandığı bir başka düzey daha vardır ki, bu toplumsallığı tanımlayan unsurların bireyin kendi koşulları içinde anlamını bulması imkansızdır.

İşte bu nedenle, bireyi tanımlarken, bireyi her zaman var olan, toplumsallığın dışında ya da toplumsallığa dışsallaştırılabilir bir kategori olarak almamak gereklidir. Birey, soyut evrensel bir kategori olmadığı gibi, toplumsallığının dışında bir birey yoktur. Yöntemsel olarak evrensel bir birey tanımlayıp, sonra da bu bireyi farklı tarihsel dönemlere ait bir toplumsallığın içine sokarak, farklı toplumsal niteliklere sahip bir birey elde etmek mümkün

değildir. Böyle bir akıl yürütmenin varacağı yer, “toplumu değiştirince istenilen bireyin de elde edilmiş olacağı” şeklinde bir anlayışa kapı açacaktır.

Bunun yanı sıra birey, sadece toplumsal bir kategori olmakla kalmaz; birey ile toplum arasında kategorik bir ayrım yapmanın kendisi de, beliril bir toplumsal yapı içinde (kapitalist üretim ilişkilerinde) gerekli ve mümkün olmuştur. Toplumsal ontolojinin mümkün kıldığı tarihsel bir durum, epistemolojik bir içeriğe indirgendiğinde, gerçekte var olana sahip olmadığı anlamlar yüklemek de mümkün olabilmektedir. Burada olduğu gibi, bireyi, toplumsal olandan, belli bir toplumsal koşul içinde soyutlamak mümkündür ki, bu soyutlama da, bireyi tamamen toplumdan ayrı bir varlık olarak almak anlamına gelmemektedir. Birey ile toplumsallık arasındaki hiçbir ayrımın, kendi toplumundan kopmuş bir birey anlayışına izin vermemesi gereklidir. Buna izin verildiği takdirde yapılan şey, bireyi toplumdan tamamen koparmak değil; yöntemsel olarak birey ve toplum ilişkisinin yanlış bir soyutlama temelinde ifade edilmesi demektir.

Para meselesini ele alırken, insanların, belirli bir uğrakta (momentte), yani belirli bir mübadele ilişkisi içinde herhangi bir nesnenin değerinin ne olduğuyla ilgilenmesi, o *değerin mevcudiyetinin* orada olduğunu düşünmeyi mümkün kılmaktadır. Oysa değer, ne parada, ne nesnededir; insanın böyle düşünmesi, toplumsal gerçekliğin mümkün kıldığı bir olgudur. Benzer bir durum, birey olgusu için de geçerlidir. Simmel’in ifade ettiği gibi, birey, toplumsal ilişkiler içinde kendisini tanımaya ve kendi perspektifinden toplumsal ilişkileri kavramaya başladığı andan itibaren, bütün bir bireysel varoluşunu, teleolojik bir sürece indirgemektedir.

4.1.6. Simmel’in Tarihsel Materyalizme Yaklaşımı

Simmel’in bu hacimli kitabında geçen iki isimden biri olan Marx (diğeri Kant), Simmel’in düşüncesinde hayli önemli bir etkiye sahiptir. Bunu, daha kitabın önsözünde dile getirdiği şu sözlerle ifade etmek mümkündür:

> İktisadi formların kendilerini daha temelde yer alan psikolojik ya da hatta metafizik değerlemelerin (*valuations*) sonuçları olarak kabul ederken, iktisadi hayatı entelektüel kültürün nedenleriyle bütünleştirmenin açıklayıcılık değerini koruyacak şekilde, tarihsel materyalizmin altında bir kat daha inşa etme girişimidir bu (Simmel, 1990: 56).

Böylelikle amacını, "tarihsel materyalizmin altında bir kat daha inşa etmek" olarak tanımlayan Simmel, değer tartışmalarına, Marx'ın yaklaşımına çok benzer bir tarzda konuyu ele almaktadır. Buna göre, Simmel'in, değerin hiçbir nesnenin içsel niteliği olmadığını ifade ederek, Marksist yaklaşımdaki nesnel ve toplumsal ayrımına çok benzer bir tarzda konuyu ele aldığını görmekteyiz. Kitabının birinci bölümünde, nesnelerin doğal varoluş biçimleriyle onların değer nitelikleri arasında nedensel bir ilişki kurmanın mümkün olmadığın söyleyen Simmel, değerin karakteristik özelliğinin öznelliği olduğunu ifade ederken, değerin "hiçbir zaman nesnelerin bir niteliği" olmadığının altını çizmektedir (Simmel, 1990: 63). Simmel, değerin nesnelerin kendisinden türeyen doğal bir nitelik olmadığını vurgularken, Marx'a çok yaklaşmaktadır. Değer Simmel'e göre tamamen öznel bir niteliktir ve nesnelerin kendisine içkin değildir. Ancak burada, değerin tamamen öznel bir nitelik olduğu vurgusuyla da, Marx'tan uzaklaşmaktadır; çünkü Marx'a göre değer, öznel bir nitelik değil, toplumsal bir ilişkidir.

4.2. SIMMEL'DE DEĞER TEORİSİ

4.2.1. Simmel'in *Philosophy of Money* Kitabına Giriş: Kimi Yöntemsel ve Kavramsal Meseleler

Simmel kitabına yazdığı önsöze, yukarıda değinilen, her araştırma alanına ait temel bir sorunsala, yani bilimler ile felsefi yaklaşım arasındaki ayrıma vurgu yaparak başlamaktadır. Bilimsel araştırma alanının kesinlikten çıkıp felsefi bir karakter kazandığı yer, aynı zamanda "sonsuzluğun", "ispatlanamaz olanın" mekanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Simmel, 1990: 53). Böylelikle belirli bir araştırma alanında elimizdeki kavram ve kategorilerin ifade bulduğu bir zeminden, bu kavram ve kategorilerin kendilerinin ne olduğunun sorgulandığı bir alana girmemizin gerekliliği vurgulanmış olmaktadır.

Bunun bir örneğini, para veya değer gibi, ilk planda iktisadi niteliklerinin dışında bir anlama sahip olmadığını düşünebileceğimiz iki kavramın kendisine, hatta genel olarak iktisadın kendisine de iktisat dışı kavramlarla yaklaşmamız gerektiği vurgusu ortaya koymaktadır.

> İki insanın ürünlerini mübadele etmesi olgusu hiçbir koşulda basitçe iktisadi bir olgu değildir. Böyle bir olgu, yani içeriği iktisat imgesinde tüketilebilecek bir olgu, mevcut değildir. [İktisat bağlamında bu mübadele,] iktisadi olmayan kavramlar ve olgularla önkoşullarını ve iktisadi olmayan değerler ve ilişkiler açısından bunun sonuçlarını inceleyen felsefi çalışmanın nesnesi olur. … Bu problem kompleksinde, para, basitçe bir araç, bir materyal veya bir örnektir… Bütün çalışmanın önemini ve amacını, basitçe, iktisadi olayların yüzeyinden, nihai değerlerin ve önem taşıyan tüm insani şeylerin yolunu açan bir rehber yaratmak oluşturmaktadır (Simmel, 1990: 55).

Simmel'in yaklaşımını karakterize eden bir diğer husus da, yöntemsel olarak "yaşamın her bir ayrıntısında, onun [yaşamın] anlamının bütünlüğünü" bulmayı amaçlamak olarak tanımlanmaktadır (Simmel, 1990: 55). Burada söylenen şey, daha önce de ifade ettiğimiz "ilişkililik" kavramıyla ilgilidir. Buna göre tekil olgular ya da nesneler, içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler bütününün anlam dünyasıyla ilişkili olarak, bu anlam dünyasının onlara atfettiği niteliği kendilerinde—elbette yöntemsel bir analizle—temsil ederler. Turner'ın, Lukacs'ın Simmel'den ödünç aldığı fikirler arasında saydığı, herhangi bir unsurun varlığının ve anlamının, bunun bütünle karşılıklı ilişkisine dayandığı şeklindeki yaklaşım, dışsal ifade bulan (*expressive*) bir toplam olarak toplumsallığa yapılan vurguyu ifade etmektedir (Turner, 1993: 172). Bu durum, felsefenin sorununu "varlığın bütünselliği" olarak tanımlayan Simmel için, doğal bir sonuç olarak görülmektedir (Simmel, 1990: 56).

4.2.2. Simmel'de Değer Teorisi

Simmel'in değere ilişkin yaklaşımının temel unsurları belli ölçülerde yukarıda ifade edildi. Ancak buna belli bir açıklık getirmek, para yaklaşımını anlamak için gereklidir. Bu değer analizinin temelinde, değer ile maddi gerçeklik arasında tanımladığı ayrım yatmaktadır. Simmel'e göre doğal varlıklar, niteliksel tüm farklılıklarına rağmen, aynı varoluş yasalarına tabidirler. Doğa yasaları karşısındaki eşitlikleri, onların her zaman enerji ve madde toplamı olarak var olmaları, bir biçimden diğerine geçişleri, aynı çekim yasalarına, evrensel bir eşitliğe işaret etmektedir (Simmel, 1990: 59). Buna karşılık;

> Değer, içkin olmayıp bir dış kaynaktan gelen ışık ve gölge gibi, tamamen belirlenmiş olan nesnel varoluşa eklenmiş bir şeydir. Bununla birlikte, bir yanlışlığa düşmememiz gerekir, yani değer kavramlarının oluşumu, psikolojik olgular gibi, doğal süreçlerden tamamen bağımsız değildir" (Simmel, 1990: 60).

Bunun yanı sıra, değer ve madde kategorileri arasında, bunların kendilerinden başka bir şeye indirgenemez oluşları itibariyle önemli bir benzerlik bulunmaktadır.

> Her iki kategori de, temel olma, birbirlerine veya başka daha basit unsurlara indirgenemez olma niteliklerine sahiptir. Sonuç olarak, nesnelerin varlığı mantıksal olarak çıkarsanamaz; varlık, daha çok, algımızın, duyumsanan, tecrübe edilen ve inanılan, fakat onu henüz bilmeyen birisi için çıkarsanamaz olan temel bir biçimidir" (Simmel, 1990: 61).

Bu nedenle, Simmel'e göre "değerin ne olduğu sorusu, varlığın ne olduğu sorusu gibi cevapsızdır (Simmel, 1990: 62). Bu indirgenemezlik, nesneleri bizim için değerli kılan niteliklerinin bizim organik niteliklerimizin bir gereği olarak, belirli bir ontolojik varsayıma dayanmaktadır. Yani değer, bizim için, öncelikle, bedensel ve duygusal ihtiyaçlarımızın bir gereği ve sonucu olarak, nesnelere öznel olarak atfettiğimiz bir nitelik olmaktadır. Bu nedenle Simmel, değerin gerçeklikle karşıtlık oluşturan karakteristik özelliğinin, onun öznelliği olduğunu belirtmektedir. Ancak burada öznelliğin özgül bir tanımıyla karşılaşmaktayız. Çünkü burada olduğu gibi, değere atfedilen öznelliğin öznesi, nesnel varlıkları algılayan, bilen insanın öznelliğinden farklıdır. Bu ikinci öznellik, yani algılayan, bilen insanın öznelliği, dünyanın bütününü "benim algım" şeklinde duyusal olarak algılar ve bu anlamda, nesnel dünyayla duyular aracılığıyla kurulan dolaysız bir ilişkiyi temsil eder. Buna karşılık değer ilişkisindeki öznellik, verili nesnelerle bunlar nasıl algılanıyor olursa olsun bir karşıtlık teşkil etmektedir. Diğer nesnelerin algılanmasında karşımıza çıkan öznellik, değerin öznelliğinden tamamen farklıdır; ama bu da, değer olgusuyla ilişkili bu öznelliğin, nesnel dünyanın kendisinden tamamen bağımsız bir özgürlük alanı içinde hareket ettiği anlamına gelmez. Değerin öznelliği, onun nesnel varlıklarla sıcaklık, renk gibi ilişkilendirilemeyecek olması nedeniyle, öncelikle negatiftir ve bu nedenle değerle ilgili olarak, nesnelerle doğrudan bir ilişki kurmamız gerekmemektedir (Simmel, 1990: 62-3).

> Nesneler ile özneler arasındaki farklılık, nasıl bir ampirik veya transandantal anlamda kavranırsa kavransın, değer, hiçbir zaman nesnelere ait bir "nitelik" değildir; nesneler hakkında, özneye içkin kalan bir yargıdır. Buna karşılık, ne değer kavramının daha derin anlam ve içeriği, ne bunun bireyin zihinsel hayatı için önemi, ne de pratik toplumsal olaylar ve düzenlemeler, değeri özneye referansla tanımlamakla yeterince anlaşılabilir. Değerin kavranmasının yolu, bu öznelliğin geçici olduğu ve fiilen çok da özsel (*essential*) olmadığı bir alandan geçmektedir" (Simmel, 1990: 63).

Değer temelinde ortaya çıkan özne ve nesne ayrımı, pratik hayatta ve bilim dünyasının inanmamızı istediği kadar radikal bir ayrım değildir. Zihinsel hayat, Ego ile onun nesneleri arasında bir ayrışmanın olmadığı bir durumdan başlamaktadır; bilinç, imgeler ve algılarla doludur ve bunların taşıyıcısı olan kişi, henüz kendisiyle bunlar arasına bir mesafe koymuş değildir. Daha sonraki bir analizle, ikinci bir aşamada ortaya çıkan bir farkındalık sonucunda, belirli gerçek koşullar altında bulunan özne, bu koşullarda ortaya çıkan bilinç içerikleriyle bir ayrışma yaşar. Bu gelişme, kişinin, kendisinden, "ben" olarak söz etmeye başladığı bir duruma yol açar ve kişi, bu nesnelerin varoluşunu bu "ben"e dışsallaşmış olarak görmeye başlar. Metafizik, bazen, varlığın bu aşkın (*transcendent*) özünün, özne-nesne karşıtlığının ötesinde tam olarak bütünleşik olduğunu ileri sürmektedir ve bunun, psikolojide, bir algının içeriği tarafından tutsak edilmek anlamında basit, ilkel bir koşula denk geldiği de ifade edilmektedir. Özne ve nesne kategorilerinin, daha sonra, içinden, birbiriyle ilişkili olarak türeyeceği bu birlik (*unity*), bize, öznel bir birlik gibi görünür, çünkü bizim buna yaklaşımımız, daha sonra (özne ile nesne ayrışması yaşandıktan sonra) geliştirilmiş olan nesnellik kavramıyla olur (Simmel, 1990: 63).

Öznel değerden nesnel bir değer ve para kavramına giden akıl yürütmenin Simmel'de ayağını bastığı temel, insan ile ihtiyaçları arasında kurulan—başlangıçta öznel olan—bu ilişkinin kurulmasıdır. Herhangi bir nesneye, kişiye, ilişkiye veya olaya ait olan değerin, bilince çıkarılması

gereklidir. Bu gereklilik, özneler olarak bizde mevcuttur; fakat bu gerekliliği kabul ederken, sadece kendimiz tarafından bize yüklenen (yani kendi benliğimizin ortaya çıkardığı bir ihtiyaç olarak) bir şeyi tatmin etmekle veya bir nesnenin niteliğini teslim etmekle kalmıyoruz. Elle tutulur bir sembolün bizde dinsel duygular uyandırması gibi süreçlerde olduğu gibi, tecrübe ettiğimiz kimi yeni bilinç durumları, aslında ne sadece kendimize, ne de bu bilinç unsurlarının ilişkilendirildiği dışsal nesnelere indirgenebilirler. Doğalcı (*naturalistic*) bir bakış açısından bunlar öznel olarak görünse de, öznenin bakış açısından bunlar nesnel olarak görünürler; aslında nesneden de özneden de türemesi mümkün olmayan, fakat deyim yerindeyse, bizimle nesneler arasında bulunan üçüncü bir kategori söz konusudur (Simmel, 1990: 69).

Onun tanınmasından bağımsız olarak anladığımız bu değer, metafizik bir kategoridir ve özne ve nesne dualitesinin çok ötesinde bir yerdedir. Bu tecrübe etme, somut bir birliktir ki (*unity*), ayrışan kategoriler bunda tanımlanamaz; metafizik bir kategori olarak ise soyut ve düşünsel (*ideal*) bir birliktir ki (*unity*), kendinde anlamı içinde bu dualite yine ortadan kalkmaktadır (Simmel, 1990: 68).

İhtiyacın karşılanması olasılığının azalmasının bir sonucu olarak, insanın ilgisinin içindeki salt ihtiyaçtan ve bunun tatmininden nesnenin kendisine doğru sapması, birey ile onun ihtiyaç nesnesi arasındaki ayrışmanın temel adımını teşkil etmektedir. Yani nesne, ulaşılması güç bir şey hale gelir de, bu nedenle ona bağlı olan ihtiyacın tatmini de zorlaşırsa, insanın öncelikle kendisine içkin olan ihtiyaç ve tatmin olgusuyla ilgisi, nesnenin kendisine (nesneye ilgiye) yönelmeye başlar. Böylelikle insan, ihtiyacın kendisine de, tatmine de yabancılaşır ve nesnenin kendisi, bizzat bu ihtiyacın varlık sebebi gibi görünmeye başlar. Görüyoruz ki, nesnelerin bağımsız önemini anlamak için gerçekten önemli olan şey, bu nesneler ile onların bizim üzerimizdeki etkileri arasında ortaya çıkan mesafedir (Simmel, 1990: 71).

> İki değer oluşumu iç içe geçmiştir; bir değer elde etmek için, bir değer sunulmak zorundadır. Dolayısıyla, görünüşe göre, nesneler arasında *karşılıklı* olarak bir değer belirlenmesi söz konusudur. Her bir nesnenin değeri, mübadele edilerek, bir başka nesne aracılığıyla pratik olarak gerçekleşmekte ve ölçülmektedir. İnsanlar ve nesneler arasında var olan mesafenin en önemli sonucu ve ifadesi budur. Nesneler öznelere yakın oldukları sürece; talebin farklılaşması, kıtlık, elde etmede yaşanan zorluklar ve dirençler nesneler ile özneler arasında bir mesafe oluşturmadığı sürece, söz konusu olan, henüz arzu ve tatmin nesneleri değil, deyim yerindeyse, arzu ve tatmindir. … Mübadelede değerin aldığı form, değeri, sözcüğün gerçek anlamıyla öznellik ve nesnelliğin ötesinde bir kategoriye yerleştirmektedir. Değer, mübadelede, şeylerin nesnel bir niteliği ve gerçekliği olmaksızın, öznellik ötesi (*supra-subjective*) birey ötesi (*supra-individual*) bir hale kavuşmaktadır. … Ego, değerlerin evrensel kaynağı olmasına rağmen, nesnelerden öyle uzaklaşır ki, nesnelerin önemi, her durumda Ego'ya referansta bulunmaksızın, birbirleriyle ölçülür hale gelir (Simmel, 1990: 78).

Değerin ego'dan kopması ve bağımsız bir şey haline gelmesi, bunun hakikaten gerçekleşmesi değil, öznelliğin nitelik değiştirmesidir. Değer toplumsal bir kategori olduğu sürece, değere referansla tanımlı olan öznellik, tikel bireysellik olmayacak, toplumsallığı varsayan bir öznellik olacaktır. Bu da, değerin toplumsal ve bütünsel niteliği ile değer ilişkileri içinde tanımlı öznenin bilincinin öznel ve parçalı niteliği arasındaki farklılaşmadan kaynaklanmaktadır. Böylelikle özne, kendinden koparak bağımsız bir varlık formunu almış değeri, kendinde şey olarak görmeye başlar.

Simmel'in değer kavramına ilişkin yaklaşımı, paraya ilişkin açıklamalarına bir temel oluşturmaktadır. Değerle ilgili görüşleri ise, ilk başta, iktisadi bir yaklaşımın sınırlarını aşan felsefi ve sosyolojik bir analiz niteliğindendir. Burada ilk dikkati çeken şey, Simmel'in değerler dünyası ile nesneler dünyasını birbirinden ayırması, bu ikisi arasında doğrudan bir ilişki kurulamayacağını belirtmesidir. Ne var ki Simmel'in değer hakkında yürüttüğü tartışma ilerledikçe, iki şey açığa çıkmaktadır. Birincisi Simmel'in

değer analizinin nesnel süreçlerden bağımsız bir analiz şeklinde yorumlanmasının imkansız olduğu görülmekte; değer, toplumsal nitelikte bir kavramsallaştırma olmaktan çıkmaktadır. Böylelikle başlangıçta yaptığı değerler ve nesneler ayrımının anlamı da kalmamaktadır.

İkinci dikkati çeken şey, Simmel'in değere iktisadi olmayan bir bakış açısı geliştirme iddiasına rağmen, piyasa temelli faydacı bir yaklaşımdan hayli etkilenmiş olduğu gerçeğidir. Burada Simmel'in hakikaten özgün, iktisat dışı teorik bir analiz geliştirmek iddiasına rağmen, bu analiz sonucunda faydacı bir yaklaşımı aşmayan bir çerçevede kalması ilginç bir tezat oluşturmaktadır. Simmel'in toplumlaşma, ilişkisellik şeklinde kavramsallaştırdığı kendine özgü olgu ve oluşumların tam olarak hakkını verildiğini söylemek güçtür. Bunun asıl nedeni, Simmel'in toplumsal ilişkilerde—ve konumuz bağlamında 'iktisadi' değerler dünyasında—analizinin birey temelli kalması ve asıl önemlisi, değere ilişkin analizini mübadele düzleminin ötesine taşıyamamasıdır. Burada kısaca belirtecek olursak, değer, Simmel'e göre, bir nesnenin sahip olduğu fiziksel özelliklerin bir özne için taşıdığı anlam (ihtiyaç, arzu gibi nedenlerle tanımlı bir anlam) itibariyle ortaya çıkmaktadır. Daha sonra bu değer tanımından iktisadi bir değer tanımına ulaşılırken, bu değerin nesnelleşmesi, farklı nesneler arasındaki ilişki içinde ifade edilmesi gibi kavramlar kullansa da, değere bu şekilde özne tarafından atfedilen niteliğin analizin bütününde korunması, değeri toplumsal düzeye taşınamamasının nedenini ve sonucunu teşkil etmektedir[14].

Simmel'in değer kavramı, onun parayı kavramsallaştırmasının ve tartışmasının temelini oluşturduğu için, biz de öncelikle Simmel'in değer kavramını tartışarak başlayacağız.

[14] Değer öznel düzeyde açıklanan bir olgu olarak kaldığı sürece toplumsal bir kategori haline gelememekte; toplumsal bir kategori olarak veri alınmadığı için, öznellik düzlemine saplanıp kalmaktadır.

4.2.3. Simmel'de Değer Kavramı

Simmel'in değer kavramına ilişkin yaklaşımının kimi önemli ipuçlarını, yukarıda alıntıladığımız "İki insanın ürünlerini mübadele etmesi olgusu hiçbir koşulda basitçe iktisadi bir olgu değildir" (Simmel, 1990: 55) şeklindeki sözlerinden çıkarmaktayız. Simmel'e göre, "içeriği iktisat imgesinde tüketilebilecek bir olgu, mevcut değildir".

Buradan birkaç sonuç birlikte çıkmaktadır. En başta söylenebilecek olan şey, iki insan arasında ya da genel olarak insanlar arasındaki mübadele ilişkisinin sadece bir iktisadi olgu olmadığı şeklindeki tespittir. Kendiliğinden iktisadi olarak nitelenebilen bu mübadele ilişkisi, temelde, iktisada indirgenmesi mümkün olmayan toplumsal ilişkilerden türemekte olup, iktisadi olanın açıklaması ve açıklamada kullanılacak yöntem felsefi bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Böylelikle Simmel'e göre, toplumsal kimi olgu ve süreçler iktisadi bir karaktere doğrudan sahip olmayıp, bu niteliklerini belirli bir toplumsal ilişki içinde kazanmaktadırlar. Dolayısıyla bu toplumsal ilişkileri, iktisadi bir kavrayışın dışında ve ötesinde felsefi açıdan ele almak mümkün olmaktadır. Simmel, bu nedenle, iktisadi olguları "yüzeye ait şeyler" olarak nitelemekte, iktisadi olayların analizinden "nihai değerlerin ve önem taşıyan tüm insani şeylerin" kendisine ulaşmayı bir amaç olarak koymaktadır.

Bu nedenle Simmel, çalışmasına, iki farklı seri tanımlaması yaparak başlamaktadır. Birinci seride bizzat maddi varlıkların kendisi yer almaktadır ki, bunların doğal yasalara tabi olması itibariyle bu varlıklar arasında herhangi bir ayrım yapmak mümkün değildir. Diğer taraftan bir diğer seriyi ise değerler oluşturmaktadır. Doğal olarak, bu iki seri arasında kesin bir ayrım bulunmaktadır. Bir defa, maddi varlıklar serisi ne tür bir dizilim gösterirse göstersin, değerler serisinin bunlarla aynı ya da buna paralel bir dizilim içinde tanımlanması mümkün değildir. Belli bir açıdan maddi varlıklar serisi içinde en üstte ya da ilk sırada yer alan bir şeyin, bu nesneye atfedilecek bir değer bağlamında, değerler serisinin sonlarında yer alması pekala mümkün

olabilmektedir. Bu da, bize, bu iki seri arasında doğrudan ve paralel bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Böylelikle biz, maddi dünya ile değerler dünyası arasında sadece kesin bir ayrım olduğunu anlamakla kalmayıp, aynı zamanda bunlar arasında belirli bir ilişkiselliğin tanımlanmasının da imkansız olduğunu görmekteyiz. Simmel bu iki seri arasında kesin bir ayrım yaparken, "değerin doğası"na ilişkin önemli bir tespitte bulunmaktadır: değer, maddi varlıkların kendisinden doğal olarak türeyen bir şey değildir. Simmel'in de daha özlü bir anlatımıyla söyleyecek olursak, bu yaklaşım, "değerin maddi varlıklara içkin olmadığını" ortaya koymaktadır. Ne var ki, Simmel'in kendi açıklamalarında ve ileride yürüteceğimiz tartışmada da görüleceği gibi, Simmel buradaki iddianın hakkını veren bir analiz sunmamakta; değeri, nesnelliğin doğasından ya da doğanın nesnelliğinden kurtarmayı başaramamakta, sadece "içinden çıktığı" nesnellikten bir başka nesnelliğe havale etmektedir.

Aralarındaki nitel farklılıklar ne olursa olsun, doğal varlıkların aynı varoluş yasalarına tabi olduklarını söyleyebiliriz. Bu varlıkların doğa yasaları karşısındaki eşit olmaları, onların her zaman enerji ve madde toplamı olarak var olmaları, bir biçimden diğerine geçişleri, aynı çekim yasalarına tabi oluşları, evrensel bir eşitliğe işaret etmektedir. Buna karşılık nesnelerin[15], düşüncelerin ve olayların değeri, Simmel'e göre onların doğal varlıklarından ve içeriklerinden türetilemez; ve onların dizilişleri, doğal dizilişin kendisinden önemli ölçüde ayrılır (Simmel, 1990: 59).

Dünya üzerindeki her şeyi doğa yasaları çerçevesinde tam olarak anlayan bir 'süper akıl', insanların aynı zamanda değer kavramlarına sahip olduğunu anlayacaktır, derken Simmel (s. 60), aslında değer ile nesnel süreçler arasında kesin bir ayrım yapmadığının ilk işaretini vermiş olmaktadır. Çünkü değer, her şeyden önce toplumsal bir ilişki olarak konmuş olsaydı ve—aynı anlama gelmek üzere—varoluşu toplumsal ilişkiler temelinde

[15] Simmel kitabında mal, meta gibi iktisadi terimler kullanmak yerine, genellikle, nesne terimini kullanmaktadır. Bunun nedeni, değer ilişkisini ya da değere temel oluşturan süreçleri özsel olarak bir özne-nesne ilişkisi bağlamında ele alması olarak görünmektedir. Özne ile nesne arasındaki ilişkinin değişmesi, farklı bir nedensellik bağlamında farklı bir toplumsal anlam kazanması gibi kritik olgular, bu tür bir kavramsallaştırmayla daha da açıklık kazanmaktadır. Bunun yanı sıra, kitabın kendi terminolojisini değiştirmek için de bir neden görülmemektedir.

tanımlansaydı, bu durumda Simmel'in sözünü ettiği türden bir 'süper akıl' dünya üzerinde nesnel olarak olan biten her şeyi anlayacak bir kapasitede olsa dahi, nesnel dünyanın kendisine ait olmayan bir olgu olarak değere hiçbir anlam veremeyecekti. Daha doğrusu böyle bir aklın içinde yaşadığımız nesnel ve toplumsal dünyayı anlamaya çabasına dışarıdan bakıyor olsaydık, bu 'süper aklın' yalnızca değere anlam veremediğini değil; sadece nesnel süreçleri kavrayabilen bir 'akıl' olarak, değerin belirleyici bir toplumsal ilişki olarak içinde yer aldığı süreçlerdeki nedenselliği kavrayamadığını da gözlemliyor olacaktık.

Simmel yine de nesnel ve toplumsal süreçler arasında belirgin bir ayrım yapmaktadır. Nitekim Simmel'e göre, varlıkların nesnel varoluşları ile değer olarak varoluşları arasında kesin bir ayrım bulunmaktadır. Sadece doğal nesneler olarak alındığında varlıklar, fizik yasaları ya da diğer temel bilimlerce tespit edilmiş yasalara göre kategorize edilebilen şeylerdir. Bu doğal ya da maddi nitelikleri itibariyle ele alındıklarında ve sadece doğa yasalarına göre incelendiklerinde, sadece maddi varlıklar olarak aralarında bir ayrım yapmak imkansızdır.

Ancak doğada var olan nesnelerin doğa yasaları karşısındaki bu "farksızlıkları", bu nesneler değerleri itibariyle ele alındıklarında tamamen ortadan kalkmaktadır. Dahası, doğal varlıklar olarak içinde tanımlandıkları dizilim ile değer nitelikleri itibariyle içinde tanımlandıkları dizilim arasında kesin bir karşıtlık ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, doğanın, kendi varoluş yasalarına göre muhafaza ettiği bir şey, insanların ona atfettikleri değer itibariyle hiç de muhafaza edilmeyi hak etmeyen bir şey olabilirken, bunun tersi de söz konusu olabilmektedir. Ne var ki, bu karşıtlık ilişkisi, şu ya da bu şekilde karşılıklı bir belirleme ilişkisi olarak alınmamalıdır; yani doğanın yasaları ile insanların atfettikleri değer arasında belirli bir düzenlilik arz eden bir ilişki bulunmamaktadır (Simmel, 1990: 59).

Değer kavramlarının anlamı mekanik bir nedensel sistem olarak doğanın kendisinde bulunmaz; fakat değeri kendi bilincimizin bir parçası kılan psişik tecrübeler, Simmel'e göre yine de doğal dünyaya aittir. Gerçek bir psikolojik oluşum olarak "değer biçme" (*valuation*), doğal dünyanın bir

parçasıdır (Simmel, 1990: 60). Görüldüğü üzere Simmel'in maddi varlıklar serisi ile değerler serisi arasında tanımladığı ilişkisizlik, burada başka düzlemde bir ilişki olarak yeniden kurulmuş görünmektedir. Nesnelere ait özelliklerin öznel bir konumdan bu sefer değer niteliğini kazanmaları, doğal dünyaya ait bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Çelişkili görünen bu yaklaşım, aslında Simmel'in değer kavramını tanımlayışı ile bağlantılı olup, kendi içinde bir çelişki barındırmamaktadır. Mesele, daha sonra tartışılacağı gibi, Simmel'in değere atfettiği öznel niteliklerden, daha doğrusu Simmel'in değeri öznel bir kategori düzeyine indirgemesinden kaynaklanmaktadır. Değer Simmel için doğuşu itibariyle toplumsal bir kategori değildir; ilk planda öznel bir olgudur. Dolayısıyla değerin bu aşamada, belli özelliklere sahip olan bir nesne ve bu özellikleri, belirli ihtiyaçları, arzuları vs. tatmin ettiği için, kendi konumundan değer olarak gören bir özne ile tanımlıdır sadece.

Simmel değerin maddi varlıklara ait bir özellik olup olmadığı tartışmasını Kant'ın yaklaşımıyla açıklamaktadır. Kant, var olmak durumunun (*being*), nesnelerin kendilerine ait bir özellik olmadığını belirtmektedir. Yani bir kişi, nesnenin var olduğunu düşünmekle, o nesne yeni bir özellik kazanmamaktadır. Benzer bir şekilde bir kişi bir nesneye değer verdiğinde de, o nesne yeni bir özellik kazanmamaktadır; fakat ona biri kişi tarafından bir değer biçilmesi/verilmesi, nesnenin kendi özelliklerinin bir sonucudur. Onun değerli olarak nitelenmesini sağlayan özellikleri, onun kendi maddi bütünselliği içinde sahip olduğu özelliklerle ilgilidir (Simmel, 1990: 60). Diğer bir deyişle maddi bir varlığın sahip olduğu fiziksel özellikler, insanın buna bir değer atfetmesinden bağımsız olarak, var olmayı sürdürmekte, bizim onun hakkındaki bilgimizden bağımsız olarak mevcudiyetini korumaktadır.

Değerin, nesnelerin özellikleri ile insanların bu özelliklere atfettikleri önemle ilgili olması, Simmel'e göre ontolojik olarak tanımlı belirli bir durumu gerektirmektedir. Değerin ortaya çıkması için, tek başına belirli özelliklere sahip bir nesne ve bu nesneye ihtiyaç duyan ya da ona yönelik arzu duyan özne, yeterli koşulları oluşturmamaktadır. Burada değerin kategorik olarak ortaya çıkmasının ontolojik bir önkoşulu, bu nesne ile arzulayan ya da ihtiyaç

duyan insan arasında özgül bir kopuşun gerçekleşmesidir. Simmel'in terimleriyle ifade edecek olursak:

> … değer, hazzın tecrübe edildiği andaki bölünmemiş bütünlükten çıkmaz; [değer] arzulanan ve yalnızca mesafenin, engellerin ve zorlukların aşılmasıyla elde edilen bir şey olarak özneye karşıt konumda olan nesne halini alarak, hazzın içeriği ile özne arasındaki ayrışmadan çıkar (Simmel, 1990: 66).

Buradaki kritik mesele, özne ile nesne arasındaki ilişkinin başlangıçta "bölünmemiş bütünsellik" olarak konmuş olması, hatta bunun bir ilişki olarak bilincinde olunmaması halidir. Bir nesneye sahip olmak düşüncesi, yalnızca bizim ile onun arasında gerek nesnel gerek toplumsal nedenlerle aşılması zorunlu bir mesafe olmakla ilgilidir. Benzer bir şekilde insanların bir şeye değer niteliğini atfetmeleri için gerekli koşul, bu şeyin bizim için bir ihtiyaç ya da arzu nesnesi olması değil, aynı zamanda ona ulaşmak için özel bir çaba gerektirmesidir. Simmel'in genel (analitik) değer teorisine göre, değer öncelikle, değer takdir eden özne ile değer takdir edilen nesne arasında bir mesafe koyulmasıyla ortaya çıkmaktadır (Milà, 2005: 146). Yani biz bir nesneyi doğrudan herhangi bir zorluk ya da engelle karşılaşmadan tecrübe edebiliyorsak, bu nesnenin bizim için bir değer taşıması da söz konusu değildir. Bu aşamada nesne özellikleriyle birlikte bir varlık, biz de bu özellikleri itibariyle bu nesneye ihtiyaç duyan varlıklar konumundayızdır; ancak bu nesneye sahip olmak ya da ulaşmak gibi bir sorunsal tanımlı olmadığı sürece, değer de ortaya çıkmamaktadır. Böylelikle değeri ortaya çıkaran koşullar, tek başına bir öznenin belirli bir nesneyle olan ilişkisi olarak tanımlanmamaktadır. Bu ilişkinin kendiliğinden doğal biçimde kurulmuş olması, değer ilişkisini ortaya çıkarmamakta; tam tersine bu ilişkinin özne açısından—kendiliğinden mevcut olmadığı için—tanımlanabilir hale gelmesi gereklidir. Bu da, öznenin nesneye kendiliğinden ya da dolayımsız ulaşabilir konumda olmamasını gerektirmektedir.

Burada bir diğer kritik unsur, ontolojik bir kopuş aracılığıyla, yeni bir bilme biçiminin ortaya çıkmasıdır. Belirli önermelerin doğruluğunun, onların

doğruluğunun zihnimizdeki yansımasından bağımsız olması gibi, nesneler, insanlar ve olaylar da, hiç kimse onlara değer biçmese de, değerli olmaya devam edeceklerdir (Simmel, 1990: 67). Ne var ki Simmel, bu konuda çelişkili sayılabilecek ifadeler kullanmaktadır. Örneğin, “bütün bunlar, dünyanın, bu değerlerin bilinçli olarak tecrübe edilip edilmemesinden bağımsız olarak, değerli olduğunu anlamamızı sağlamaktadır” (Simmel, 1990: 67) diyebilmektedir. Böylelikle, ancak bir insanın tecrübesiyle (özne ile nesnesi ayrışmış olsun ya da olmasın) değer niteliğini kazanacak özellikler, öznel bir tecrübe olmadan da bir değer niteliğini haiz olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle başlangıçta değerin nesnelere içkin bir şey olmadığı tespitini yaparken, Simmel, şimdi bu özelliklerin kendisi ile değer niteliğini özdeşleştirmiş olmaktadır.

Simmel’in nesne ile özne arasında tanımladığı ayrışma, öznenin nesneye ulaşmak için bir çaba ya da fedakarlık göstermesini gerektirecek bir durum olarak tanımlanmaktadır. İhtiyacın karşılanamaması olasılığının artmasının bir sonucu olarak, insanın ilgisinin, içindeki salt ihtiyaçtan ve bunun tatmininden, nesnenin kendisine doğru sapması durumu, eğer nesnenin kendisi, tatmin olgusunu zorlaştırır ve seyrekleştirirse veya bu nesneyi elde etmesi dolaylı hale gelir ya da büyük bir çaba gerektirirse, nesnenin kendisinden kaynaklanmış ya da keskinleşmiş olabilir (Simmel, 1990: 71).Yani nesne, ulaşılması güç hale gelir de, bu nedenle ona bağlı olan ihtiyacın tatmini de zorlaşırsa, insanın öncelikle kendisine içkin olan ihtiyaç ve tatmin olgusuyla ilgisi, nesnenin kendisine yönelmeye başlamaktadır. Diğer bir deyişle, bu insan, ihtiyacın kendisine de, tatmine de yabancılaşmakta ve nesnenin kendisi, bizzat bu ihtiyacın varlık sebebi gibi görünmektedir.

> Nesneler, öznelere yakın oldukları sürece, talebin farklılaşması, kıtlık, elde etmenin önündeki zorluklar ve dirençler nesneleri öznelerden uzaklaştırmadığı sürece, bunlar, deyim yerindeyse, henüz arzu ve tatmin nesneleri değil, arzu ve tatmindir (Simmel, 1990: 78).

Bu ayrışma ile birlikte, nesnenin kendine ait özellikleri, özne açısından değer niteliğine kavuşmaktadır. Ancak bir nesnenin değeri, kendiliğinden değil, bu nesnenin bir başka nesne karşılığında sunulmasıyla görünüm ve somutluk kazanmaktadır. Bütün iktisadi nesnelerin değerlerini bir başka nesnede ifade etmesine aracılık eden bu karşılıklı eşitlenme, her iki nesneyi de, sadece öznel bir öneme sahip oldukları evrenin dışına çıkarır. Değer biçmenin göreliliği (*relativity*) onun nesnelleşmesinin göstergesidir. Bu süreçteki, gerçekte insanın kendi duygusal dünyasında gerçekleşen değer takdir etme olgusu, önsel olarak varsayılmış durumdadır; ancak bu nesnelleşme ile birlikte insana ait olan bu özellik, deyim yerindeyse, nesneler tarafından içselleştirilmiştir (*absorbed*) (Simmel, 1990: 79).

Böylelikle Simmel'in değer kavramının öznel ve nesnel yönleri arasındaki ilişki belli ölçüde netlik kazanmış olmaktadır. Burada birbirini varsayan iki ayrı düzlemin varlığından söz edebilmekteyiz. Nesnelerin bir değere sahip olması için bir yandan bu nesnelerin belirli özelliklerinin özneler için yararlı, arzu edilir nitelikte olması gereklidir. Burada, aslında, nesnel olan ile öznel olan, aynı gerçekliğin iki vazgeçilmez unsuru gibi karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu temel gerçeklik, kendi başına değer kavramını ortaya çıkarmamakta, sadece değerin dayandığı nesnelliği tanımlamaktadır. Değer, metafizik bir olgu olarak, özne ile nesne arasındaki ayrışma ile bir gerçeklik kazanmaktadır.

> Gerçeklik ne kadar değiştirilebilir bir şeyse, değer de, bizim bilincimizde, en fazla onun kadar değiştirilebilir bir olgu olarak mevcuttur. Dolayısıyla değerin öznelliği, öncelikle negatiftir; çünkü değerin nesnelerle ilişkisi, renk ya da sıcaklığın ilişkisi gibi değildir (Simmel, 1990: 63).

Bu sıcaklık ve renk gibi nitelikler, bizim duyularımız aracılığıyla bizim için bir anlam kazanıyor olsalar da, doğrudan nesnelerin kendisine dayanmaktadır.

> Nesneler ile özneler arasındaki farklılık, nasıl bir ampirik veya transandantal anlamda kavranırsa kavransın, değer, hiçbir zaman nesnelere ait bir "nitelik" değildir; nesneler hakkında, özneye içkin kalan bir yargıdır. Buna karşılık, ne değer kavramının daha derin anlam ve içeriği, ne bunun bireyin zihinsel hayatı için önemi, ne de pratik toplumsal olaylar ve düzenlemeler değeri özneye referansla tanımlamakla yeterince anlaşılabilir. Değerin kavranmasının yolu, bu öznelliğin geçici olduğu ve fiilen çok özsel (*essential*) olmadığı bir alandan geçmektedir (Simmel, 1990: 63).

Simmel'in değer kavramının temeli, özne ve nesne kategorilerinin ortaya çıkış sürecinde aranmalıdır. Bu süreç, öznenin kendini özne olarak bilmeye başlaması[16] ve aynı zamanda kendisi için değerli olan dışsal dünyaya ait kategorileri nesneleştirmesiyle mümkün olmaktadır.

Zihinsel hayat, Simmel'e göre, ego ile onun nesneleri arasında bir ayrışmanın olmadığı bir durum ile başlamaktadır; bu aşamada bilinç imgeler ve algılarla doludur ve bunların taşıyıcısı olan kişi, henüz kendisini bunlardan ayırmamıştır. İkinci aşamada, daha sonraki bir analizle, bilinç, özel gerçek koşullar altında, bilincin içeriğinden ayrışır. Bu gelişme, kişinin, kendisinden, "ben" olarak söz etmeye başladığı bir duruma yol açar ve kişi, bu "ben"e dışsal olan nesnelerin varlığını, kendisine dışsal şeyler olarak tanımaya başlar. Metafizik, bazen, varlığın bu aşkın (*transcendent*) özünün, özne-nesne karşıtlığının ötesinde tam olarak bütünleşik olduğunu ileri sürmektedir. Özne ve nesne kategorilerinin daha sonra, içinden, birbiriyle ilişkili olarak türeyeceği bu birlik (*unity*), bize, öznel bir birlik gibi görünür, çünkü bizim buna yaklaşımımız, daha sonra (ayrışma ile) geliştirilmiş olan nesnellik kavramıyla olur (Simmel, 1990: 63). Özne olmanın farkındalığı, böylelikle, ayna zamanda bir nesneleştirme olarak tecrübe edilmektedir ya da bir başka ifadeyle, "özne ve nesne aynı eylem içinde doğarlar" demek de mümkündür (Simmel, 1990: 64, 65).

---

[16] Burada söz konusu olan, özneleşmiş bir bireyin, bunun bilincine daha sonra varması değildir. Burada ifade edilen şey, özne ve nesne ayrışmasını yaşamayan insanın, bu ayrışmayla eş zamanlı olarak, kendisinde de özne bilincinin ortaya çıkması olgusudur.

Burada kritik olan mesele, daha sonra değer kategorisini ortaya çıkaracak tecrübenin temelinde, özne ve nesne arasında henüz bir ayrışmanın söz konusu olmadığı bir aşamayı veya düzeyi kategorik olarak tanımlamaktır. Simmel, böylelikle, farklı iki ontoloji tanımlamış olmakla kalmıyor, bu iki durum arasında iki ayrı bilinç ve eylem şeklinde ifade bulan bir ayrım yapıyor. Ancak konumuz açısından esas olarak önemli olan şey, bu ayrımı mümkün kılan ilk ayrışmamışlık (ya da birlik) halinin, daha sonra değer kategorisi ortaya çıkaracak yeni durumun öncesi olarak tanımlanmış olmasıdır. Böylelikle değer, sadece özne ve nesnesi arasında tanımlı bir ilişkiden doğmuş olmaktadır. Simmel, "insanın bir nesneyi tecrübe etmesi (*enjoyment*), tamamen bölünmemiş bir eylemdir" derken (Simmel, 1990: 65), insanın kendiliğinden değer kavramını ortaya çıkarmadığını belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle, değer, bir insanın kendisini yeniden üretme ya da arzularını, ihtiyaçlarını giderme eyleminin kendisinden doğmamaktadır. Ancak bu eylem, yani arzuların veya ihtiyaçların karşılanması eylemi, daha sonra gündeme gelecek değer kavramının içinden çıktığı nesnelliği[17] oluşturmaktadır. Böylelikle özne ve nesne arasındaki ayrışmanın nedeni ve nesnel zemini ne olursa olsun, değer, temelde, birey ve fayda ile ilişkilendirilmiş olmaktadır.

Simmel'in faydacı anlayışlardan fazla bir farklılığı bulunmayan yaklaşımı, kendi sözleriyle şu şekilde ifade edilmektedir:

> Yalnızca yeni bir farkındalık süreciyle bu kategoriler kendi uyarılmamış birliklerinden çıkarlar ve bir [nesnenin] içeriğinin tecrübe edilmesi (*enjoyment of the content*), bir yandan öznenin nesneyi kendi karşısında bulduğu bir durum, diğer yandan da nesnenin etkisinin özneden bağımsız hale gelmesi

[17] Simmel değer tanımının içerdiği özne ve nesne kavramları, kendi başına bu ilişkinin nesnelliğin dışında kurulduğu anlamına gelmemektedir. Buradaki özne, her şeyden önce toplumsal bir özne olmak zorunda değildir ve nesneyle ilişkisi yararlılık zemininde tanımlandığı sürece olmayacaktır da. Bu nedenle, bu özne-nesne ikiliği, nesnelliğin dışında değil, bizzat belirli bir nesnellik olarak görülmelidir. Değer ne zaman insanlar arasında bir ilişki olarak tanımlanırsa, o zaman değerin varoluş mekanı da nesnelliğin dışında tanımlanmış olacaktır. Ancak Simmel kategorik olarak değeri toplumsal alana taşımamakta; taşıdığı zaman da öznel olarak tanımlanmış değerler arasında bir ilişki kurulmaktadır.

> şeklinde görülmeye başlamaktadır. Özne ve nesne arasındaki naif pratik birlik halini bozan ve bizim bunların birbiriyle ilişkisi içinde bilincine varmamızı sağlayan gerilim, esasında arzu olgusu ile ortaya çıkmaktadır. Henüz sahip olmadığımız ve kendisinden yararlanmadığımız bir nesneyi arzularken, biz arzumuzun içeriğini oluşturan şeyi kendimizin dışına yerleştirmekteyiz (Simmel, 1990: 66).

Kökenini, ayrışmamış bir pratiğin dönüşümünde bulan özne ve nesne kategorileştirmesi, öznenin nesneyi arzulaması şeklinde bir pratiğe dönüşmektedir.

> Biz, nesneleri, yalnızca bizim dolaysız olarak kullanmamıza ve ondan haz almamıza izin verilmediği zaman, yani bizim arzumuza direnç gösterdiği ölçüde arzulamaktayız. Arzumuzun içeriğinin nesneleşmesi, o, bize karşı bir hal aldığında gerçekleşir; bizim için ulaşılmaz olmasından değil yalnızca, bunun öznel yönü arzu olarak, aynı zamanda yaşanmamış bir nesne olarak bize olan mesafesiyle de. Kant'ın dediği gibi: tecrübe olasılığı, tecrübe nesnelerinin olasılığıdır; çünkü tecrübe etmek demek, bilincimizin bizim duyusal etkilenişlerimizden nesneler yaratması demektir. Aynı şekilde, arzu olasılığı demek, arzu nesneleri olasılığı demektir. Bu şekilde oluşan ve özneden ayrılmasıyla karakterize olan ve öznenin bunu tespit ederek bunu aşmaya çalıştığı nesne, bizim için bir değerdir. Özne ve nesne arasındaki karşıtlığın sona erip, doyum yaşandığı an, değerin tüketilmesidir. Değer, yalnızca, özneden ayrılmış bir nesne biçiminde, bir karşıtlık olarak yeniden gerçeklik kazanır (Simmel, 1990: 66).

Böylelikle Simmel için değeri oluşturan süreç tanımlanmış olmaktadır. Burada elbette dikkati çeken şeylerden biri, bu ayrışmanın ortaya çıkışına bir açıklama getirilmemiş olmasıdır. Örneğin bu özne ve nesnesi ayrışması, değer kategorisinin ortaya çıkışı tarihsel bir olgu mudur, hangi toplumsal süreçlerin bir sonucudur türünden sorular, bu analizde yer almamaktadır. Bu durumun bir açıklamasının olması da gerekmemektedir aslında; çünkü

Simmel için toplum, verili ilişkisellik olarak tanımlandığı için, bizzat bu ilişkiselliğin neden öyle ya da böyle kurulduğu tartışması ikinci planda kalmaktadır. Bir diğer deyişle ilişkisellik, belirli tarihsel aşamaya ya da özgül bir konjonktüre denk düşen bir toplumsal yapı olarak değil, bizzat toplumun kendisi olarak görülmektedir. Ancak bu özne ve nesne ayrışmasıyla ortaya çıkan şey, sadece belli bir ilişkinin iki tarafı değil, aynı zamanda bu ilişkinin iki tarafını birbirine nedensel olarak bağlayan bir üçüncü evrendir. Simmel'in deyimiyle, bu ayrışma ile ortaya çıkan şey, bu ikilik ile "tüketilemeyen," yani açıklamasını sadece iki bileşenin varlığında bulamayacak bir düşünsel kavramdır. Bu pratik evrenle özne arasında belirli bir ilişki formu bulunmaktadır. Bu formu Simmel, 'talep' olarak nitelemektedir. Bir diğer deyişle, özne ve nesne ayrışmasıyla birlikte arzu, öznenin nesneye yönelmiş eylemi olarak karşımıza çıkarken; bu, aynı zamanda, öznenin, kendisine içkin bir düşünsel ya da psikolojik durumun da bilincine varması anlamına gelmektedir. Öznenin, kendisinden ayrışan nesneye yönelik eylemini motive eden bilinç unsuru, özne ve nesne arasındaki evrene yerleşen, özne ve nesneden ayrı bir şey olarak belirmektedir. Bir başka ifadeyle, öznenin bir nesneyi arzulaması halinin; bir nesneye, kişiye, ilişkiye veya olaya atfedilen değerin, tanınması gereklidir. Bir olay (*event*) olarak bu talep, sadece özne olarak bizim içimizde var olur (Simmel, 1990: 68). Çocuklarda gözlemleyebileceğimiz gibi, entelektüel alanda esasında var olan algının bir'liği (*oneness of perception*) yalnızca aşamalı olarak kendinin ve nesnenin farkındalığına bölünür; böylelikle, nesnelerin saf biçimde yaşanması, nesnelerle aramızda bir mesafenin oluşmasıyla nesnelerin önemine ve onlara karşı bir farkındalık ve saygınlığa dönüşür (Simmel, 1990: 71).

Böylelikle bir nesnenin değerinin ona yönelik ama içgüdüsel olmayan, bilince çıkarılmış bir talebe bağlı olduğunu söyleyebiliriz (Simmel, 1990: 72). Değeri, nesne ile özne arasında aşılması gerekli bir mesafe olgusuyla açıklamakla birlikte, bu mesafenin bir alt ve üst sınırının olması gerektiğini belirtmek gereklidir. Ancak nesnelerle aramızda belli sınırlar içinde bir mesafe tanımlanması demek, bu nesneleri elde etmek için gerçekleştirilecek bir eylemin olanaklılığını da tanımlamak anlamına gelmektedir. Diğer bir

deyişle, mesafe tanımlamanın amacı, bu mesafenin aşılabilir olduğunu ortaya koymaktır. Özne ile nesne arasındaki mesafeyi tanımlayan özlem, onu elde etmek için gösterilecek çaba ve fedakârlık, aynı zamanda, bizi, nesneyi elde etmeye yönelten etkenler olarak görülmelidir. Mesafe ve ulaşma, bizim nesnelerle aramızdaki ilişkinin iki yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilişkinin öznel yanında arzu, nesnel yanında ise değer bulunmaktadır (Simmel, 1990: 75).

4.2.4. Mübadele ve Mübadele Değeri

Simmel'in genel olarak değer kavramından, değerin iktisadi anlamına daha yakın bir alana geçişi, mübadele konusunu ele almasıyla olmaktadır. Mübadele, sadece değere sahip olan iki nesnenin değişilmesi gibi bir eylem olmakla kalmamakta, aynı zamanda değeri kategorik olarak farklı bir şey haline getiren toplumsal bir ilişki olarak tanımlanmaktadır.

> Mübadelede değerin aldığı biçim, değeri, sözcüğün gerçek anlamındaki öznellik ve nesnelliğin ötesinde bir kategoriye yerleştirmektedir. Mübadelede değer, şeylerin nesnel bir niteliği ve gerçekliği olmaksızın, öznellik-üstü (*supra-subjective*), birey-üstü (*supra-individual*) bir hale kavuşmaktadır. … Ego, değerlerin evrensel kaynağı olmasına rağmen, nesnelerden öyle uzaklaşır ki, nesnelerin önemi, her durumda Ego'ya referansta bulunmaksızın, birbirleriyle ölçülür hale gelir (Simmel, 1990: 78).

Burada mübadele aracılığıyla değer sadece nesnel bir ifade bulmakla kalmamakta, aynı zamanda nicel bir ifade de kazanmaktadır. Daha doğru bir deyişle, bu nesnelleşme, nicel bir ifade şeklinde gerçekleşmektedir. Değer olarak belli bir miktar nesne, mübadelede, belirli bir miktar bir başka nesneye denk gelmekte ve bu oran nesnel olarak doğru ve yasalarca belirlenmiş bir şey olarak görünmektedir. Diğer bir ifadeyle bir nesnenin değeri, bir başka

nesne karşılığında sunulmasıyla görünüm ve somutluk kazanmaktadır. Bütün iktisadi nesnelerin değerlerini bir başka nesnede ifade etmesine aracılık eden bu karşılıklı eşitlenme, her iki nesneyi de, sadece öznel bir öneme sahip oldukları evrenin dışına çıkarır. Değer takdir etmenin göreliliği (*relativity*) onun nesnelleşmesinin göstergesidir (Simmel, 1990: 79). Bu sürecin insanla ilişkisi, deyim yerindeyse, nesneler tarafından içselleştirilmiştir (*absorbed*). İktisadi mübadele, böylelikle, nesneleri, öznelerin öznelliğinden kurtarmakta ve kendi değerlerini karşılıklı olarak belirlemesine izin vermektedir. Nesneler değerlerini, pratik olarak, yalnızca kendilerine yönelik bir talep olmasıyla değil, fakat bir başka nesneye olan talep aracılığıyla elde etmektedirler. Değer böylelikle sadece öznenin ona olan talebi ile değil, maliyetini teşkil ettiği varsayılan, bu nesnenin elde edilmesi için katlanılmış olan fedakârlığa bağlı olarak belirlenmektedir. Bu fedakârlık, aynı zamanda bir başkası için de bu nesnenin değeri olarak görünür ve böylelikle kişilerin nesnelere öznel olarak atfettikleri değerler, nesnel, içkin bir özellik olarak görünür (Simmel, 1990: 79-80).

Simmel, ekonomiyi, esas olarak mübadele ile ortaya çıkan veya mübadele temelinde tanımlı bir ayrı mekan olarak tanımlamaktadır. Ekonomi, mübadele formu aracılığıyla tüm öznelerin nesnelere atfettikleri değerler arasındaki ilişkiyi sağlarken, insan faaliyetlerinin kökeni olan arzular ile bu arzuların nihai noktası olan ihtiyaçların tatmini arasında bir ara evren (*intermediate realm*) yaratmaktadır (Simmel, 1990: 80). Simmel'e göre mübadele, bir ilişkisellik olarak farklı bir toplumsal yapının temelini oluşturmaktadır. Burada mübadelenin kendisine ayrı bir olgu olarak atfedilen önem, Simmel'e göre, ekonominin belirli bir davranış ve iletişim formu olarak özgül karakteristiğinin yalnızca "mübadele edilen *değerleri*" değil, aynı zamanda "değerlerin *mübadelesini*" içermesi olduğu tespitiyle ortaya çıkmaktadır. Burada vurgunun mübadeleye yapılması, Simmel'in bir toplumsal ilişki olarak mübadeleyi, değer kavramının önüne koyduğunun göstergesidir; daha doğrusu mübadeleden bağımsız olarak tanımlanabilen değerin iktisadi anlama sahip olabilmesi, mübadelenin bir toplumsal ilişki olarak belirleyici bir süreç haline gelmesiyle söz konusu olmaktadır. Bu

anlamda Simmel'in mübadele ile değeri ayrıştırmasıyla, bir toplumsal ilişki olarak mübadele ile kaynağını öznellikte bulan değer arasında kategorik bir ayrım yapıldığını görmekteyiz.

Yukarıda da belirtildiği gibi, iktisadi değerin nesnelliğinde, iktisadı özel bir araştırma alanı kılmak üzere karşımıza çıkan ayırt edici olgu, değerin geçerliliğinin bireysel özneyi aşan bir düzlemde tanımlı olmasıdır. Bir nesnenin bir başka nesne ile mübadele edilmesi zorunluluğu, bu nesnenin sadece benim için değer olmakla kalmayıp, aynı zamanda benden bağımsız olarak da değer olduğunu, yani bir başka insan için de değerli olduğunu göstermektedir. Mübadelenin her bir unsuru kişisel ya da öznel olarak değerli olabilirse de, bunların birbirlerine eşit olması olgusu, bu unsurların her ikisinde de içerilmeyen ancak onların dışında da olmayan nesnel bir faktördür. Mübadele, öznel değer takdirlerinin nesnel bir ölçümünü varsaymaktadır; ancak bu varsayım kronolojik olarak bir öncelik ifade etmeyip, hem mübadelenin hem de değerin aynı eylem içinde ortaya çıktığını ifade etmektedir (Simmel, 1990: 81).

Ne var ki, buraya kadar belli ölçüde bir iktisatçı için anlamlı gelebilecek bu açıklamalar, Simmel'in, mübadelede yer alan her iki tarafın da amacının sahip oldukları değer toplamını artırmak olduğu yönündeki ifadesiyle, niyet açısından olmasa da, teknik açıdan en sorunlu yanlardan biri haline gelmektedir. Mübadelenin amacı Simmel'e göre değer toplamını[18] artırmaktır; her iki taraf da diğerine daha önce sahip olmadığı bir şey sunarak sahip oldukları değerin fazlasını elde etmektedirler (Simmel, 1990: 82). Simmel'in burada değer olarak ifade ettiği şeyin, iktisat literatüründeki fayda kavramına denk düştüğü açıktır. Dönemin egemen iktisat yaklaşımlarına benzer bir şekilde[19], her birey, Simmel'e göre, mübadele aracılığıyla sahip olduğu faydayı maksimize etme amacıyla karakterize edilmektedir. Ne var ki, Simmel'in faydaya denk düşen ve birey ile tüketmek istediği veya arzuladığı

[18] Buradaki değer toplamını, fiyatta ifade bulan iktisadi değer olarak almak mümkün değildir. Mübadelenin taraflarını oluşturanlar açısından çoğalan bir şey varsa, bu da ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak (Marx'ın terimleriyle) kullanım-değerleridir.

[19] Murray, Hem Simmel'in hem de Weber'in neoklasik iktisadı benimsemiş olmasından söz etmekte ve bunun yeni doğmakta olan sosyoloji üzerinde hayli önemli bir etkisi bulunduğunu belirtmektedir.

nesne arasındaki ilişkide tanımlı bu öznel değer kavramının, iktisadi açıdan bir anlamı olup olmadığı ve bu değer anlayışının daha sonra para ile ilişkilendirilmesinin nasıl mümkün olduğu, belirsizliğe yol açacak niteliktedir. Mübadele içinde her iki taraf için de toplam değerin artıyor olmasını, Simmel, şu tür bir örnekle açıklamaktadır: A ve B, sırasıyla sahip oldukları a ve b'yi, bunların değerleri eşit olduğu için mübadele etmek isteyebilirler. Ancak a'yı vererek aynı değerdeki b'yi elde etmek için A'nın hiçbir nedeni bulunmamaktadır; aynı şekilde B de bu mübadelede kaybettiğinden daha fazlasını elde etmek durumundadır. Dolayısıyla eğer b, A için, a'dan daha değerli ve B için de a, b'den daha değerliyse, aradaki fark dışarıdan bakan bir gözlemci için nesnel olarak eşitlenmiş olacaktır. Fakat değerlerin bu eşitliği, mübadele ilişkisinin verdiklerinden daha fazlasını elde eden tarafları için geçerli olmayacaktır (Simmel, 1990: 93).

Simmel'in değer kavramının öznelci bir yaklaşıma dayandığını yukarıda belirtmiştik. Nitekim Simmel'in iktisadi değer ile mübadele değeri arasında yaptığı ayrım tam da bunu ortaya koymaktadır. Simmel'in iktisadi değer olarak tanımladığı şey, bir nesnenin elde edilmesi için bu nesnenin mübadele sırasında kazanacağı değerden bağımsız olarak yapılan fedakarlığa, gösterilen çabaya karşılık gelmektedir. Böylelikle, iktisatçıların bildiği bir örnek olarak Robinson Crusoe'nun kendi yaşamını sürdürmek için gerçekleştirdiği faaliyetler, ekonomik değer tanımının yapıldığı zemin olmaktadır. Bir kişinin kendi zamanını ve emeğini belirli nesnelerin elde edilmesinde kullanması, bu nesnelerin kişi açısından değerini oluşturan fedakarlık olarak tanımlanmaktadır.

Buna karşılık mübadele değeri, kişinin ekonomik değer olarak nesnelere atfettiği değerin dışında, başka öznelerin de belirleyici unsurlar olarak katıldığı bir süreçte nesnelerin elde ettiği değeri ifade etmektedir. Böylelikle değerin belirlenmesinde tek belirleyen, kişinin bu nesneyi elde etmek için gösterdiği fedakarlık değil, aynı zamanda başkalarının bu nesne için karşılığında verecekleri nesnelerin değeri ya da bunlar için gösterilen fedakarlık olmaktadır.

Ne var ki bu iki değer kategorisiyle hareket eden Simmel, mübadele içinde iktisadi değerin mübadele değerine eşitlendiğini belirtmektedir. Burada iktisadi değer olarak tanımlanan şey, bir ürünü elde etmek için harcanması gereken emekle ya da katlanılan zahmetle belirlenmektedir. Simmel, mübadele değeri ile iktisadi değerin mübadele ilişkisi içinde eşitlenmesi fikrine karşı çıkanların, izole bir üreticinin, yani ürünlerini ne satan ne de başkasından satın alan birinin durumunu örnek olarak verdiklerini aktarmaktadır. Ne var ki, bu örnek, tam da Simmel'in anlatmak istediği eşitlenme durumunun bir ispatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kendi ürünlerine ve üretim araçlarına bizzat kendi kişisel üretimi içinde değer takdir eden ve bunu mübadele değerinden ayrı bir değer kavramıyla yapan kişi, mübadele süreci içinde başkasından satın alacağı ürünlere, izole halde üretim yaparken kendisinin katlanmak zorunda olduğu zahmetten ya da emekten daha fazla olacak bir bedel ödemekten de kaçınacaktır (Simmel, 1990: 83).

Belirli ürünler üretmek için bir şeyler feda eden izole birey, aynı, mübadele eylemi içindeki bir kişi gibi hareket etmektedir. Simmel'e göre tek başına yaşayıp kendi tüm ihtiyaçlarını karşılayan birey ile aynı ihtiyaçlarını bir toplum içinde mübadele aracılığıyla karşılayan birey arasındaki tek fark, birinde doğanın kendi yasallıklarına göre üretimde bulunan bireyin yerini, diğerinde başka insanların almasıdır. Birinde insanın kendi eylemini belirleyen, kendi ürettiği ürünlere kendisinin atfettiği değerken (iktisadi değer), diğerinde bu değer (yani mübadele değeri) karşılıklı olarak mübadele içinde belirlenmektedir. Dahası bu iki durumu birbirine eşit kılan şey de, bizzat insanın iktisadi değer tanımında gerçekleştirdiği kendi eyleminin yerini, bir başkasının eyleminin almış olması, dolayısıyla temelde aynı şeyin bu sefer mübadelenin temel varsayımı ve özsel içeriği olarak karşımıza çıkmasıdır (Simmel, 1990: 83).

Genel olarak bakıldığında, Simmel'in, o dönemin iktisadi yazının faydacı ekolünden etkilendiği görülmektedir. Paranın felsefesi üzerine yazma girişiminin, eserinin kavramsal olarak içerdiği zenginliğe rağmen, bu anlamda, öznel ve pozitivist bir yaklaşımla malul olduğunu söylemek

mümkündür. Simmel, bu tespitimize bir örnek teşkil edecek şekilde, şöyle demektedir:

> İktisadi bir nesnenin ekonomik özne açısından var olması için ilk şart, faydadır. Kıtlığın, bir nesnenin belirli bir değeri alması için buna ikinci bir şart olarak eklenmesi gereklidir. Eğer iktisadi değerler, arz ve talep tarafından belirleniyor olarak görülüyorsa, arz kıtlıkla, talep de faydayla ilişkilendirilmelidir. Fayda, nesnenin talep edilip edilmediğini belirlerken, kıtlık da bizim ödememiz gereken fiyatı belirlemektedir (Simmel, 1990: 91).

Simmel'in bu açıklamalarını, mutlak ya da teknik bir iktisadi çözümleme olarak almayıp, sadece kavramsal bir yaklaşım olarak ele alsak bile, bu ifadelerin değere ilişkin daha önce yapmış olduğu felsefi tartışmaları gölgede bıraktığını söyleyebiliriz. Bir nesnenin değerinin arz ve talep ile belirlendiği söylendiğinde, aslında değere ilişkin bir tartışmanın tamamen piyasa aracılığıyla kendiliğinden ortaya çıkan nicel bir büyüklükten başka bir şey olmadığı sonucu çıkmaktadır ki, bu durumda değerin, Simmel'in daha önce belirttiği gibi iktisadi bir olgu olmadan önce felsefenin konusu olduğu iddiaları temelsiz kalmaktadır. Dahası, daha önce değer serilerinin, doğal yasalar temelinde tanımlı nesne serileri ile karşılaştırılamayacağını söyleyen Simmel, aslında arz ve talep şeklinde esas olarak doğa yasalarına[20] göre tanımlanmış iki kategori ile değerin açıklanabileceğini ileri sürmektedir.

> Kıtlık, ilgili nesnenin toplam mevcut nesneler miktarıyla arasındaki nicel ilişkisini ifade ettiği için, sadece göreli bir faktördür. Nesnenin nitel yapısının burada herhangi bir rolü bulunmamaktadır. Bununla birlikte fayda, herhangi bir iktisadi sistemden, diğer nesnelerle herhangi bir karşılaştırmadan veya ilişkiden önce de mevcut görünmektedir; ve ekonominin hareketini belirleyen özsel faktördür (Simmel, 1990: 91).

[20] Arz ve talep analizi, merkeze parayı ve paranın kökeninde yatan değer kavramını koymadıktan sonra, insanların mallara duydukları doğal ihtiyaç ile bu malların üretim miktarı arasında tanımlı bir ilişki olarak kalacaktır yalnızca.

Bunun hemen arkasından faydanın, eğer bir talep yaratmıyorsa, hiçbir zaman iktisadi süreçleri ortaya çıkaramadığını ve her zaman da bu talebi yaratmadığını söyleyen Simmel, böylelikle, değeri (özne ile nesne arasındaki bir ilişki olarak gördüğü için) kategorik olarak nesneler dünyasına ait bir olgu olarak tanımladığını ortaya koymuş olmaktadır. Kıtlığı, belli bir nesne ya da ürün ile nesneler toplamı arasındaki ilişkiyle tanımlayıp, fiyatı da bununla ilişkilendirdiğinde Simmel, kendi başlarına hiçbir değer niteliğine ve bir fiyata sahip olmayan iki kategorinin özsel olarak açıklanması gereken niteliklerini[21], baştan varsaymış olmaktadır. Bir ürün ile diğer ürünler toplamı, bunlar sadece ürün ya da belirli nesneler olarak kaldıkları sürece (ne tür faydaya sahip olurlarsa olsunlar), bu ikisi arasında hiçbir karşılaştırma yapılamaz. İktisatta sıkça verilen bir örnekle ifade edecek olursak, "elmalar ile armutların toplanması" mümkün değildir. Diğer taraftan farklı nitelikteki varlıkların aynı kategorinin farklı nicelikleri olarak toplanabilmesi için, bunların ortaklaştırılabilir niteliklerinin ne olduğunun ve bu nitel ilişkinin nasıl kurulduğunun açıklanması gereklidir. Oysa Simmel, burada, belirli bir ürün ile diğer ürünler toplamını karşılaştırırken ve bu ikisi arasında bir kıtlık kavramına referansla bir ilişki kurarken, açıklanması gereken şeyi önsel olarak varsaymış olmaktadır. Bir ürün ile diğer ürünler, bu anlamda, sadece fiyatları veriliyse karşılaştırılabilir durumdadır. Fiyatların nasıl belirlendiği ve bu bağlamda paranın rolünün ne olduğu tartışmasını, Simmel, belirlenmiş fiyatların, parada nicel ifade bulması olarak ele almaktadır. Böylelikle Simmel'in kendi ifadesiyle iktisadı öncelemesi gereken kavramsal yaklaşım, burada doğrudan iktisadın verili kavramlarıyla yürütülmekte ve iktisadi süreçleri ortaya çıkaran koşulların ne olduğu tartışması bir kenarda bırakılmış olmaktadır.

Simmel'in bundan sonraki tartışmaları da bizim bu eleştirilerimizi haklı çıkarır niteliktedir. Şöyle ki, Simmel bundan sonra, kendinde şeyler olarak

[21] Bunları, toplumsal nitelikte şeyler olduğu için, duyusal algıya konu olan maddi varlıklar gibi bilemeyiz edemeyiz. Bunların ortaya çıkış süreçleri, bu süreçlerin kavranışı ve varoluşlarının toplumsal temelleri, toplumsal nitelikleri doğal nesnelerden ayıran temel şeylerdir.

sadece belirli nesneler iken, iktisadi bir değer kategorisinin farklı nicelikleri haline gelen ürünler dünyasında, bu geçişin nasıl gerçekleştiği tartışmasına hiç girmeyerek, verili fiyatlar temelinde kurulmuş bir nicel ilişkinin kavramsal analizini yapmaya girişmektedir. Oysa Marx'ın *Kapital*'in ilk satırlarında vurguladığı gibi, maddi zenginliklerin ölçümünün mevcut tarihsel koşullar altında nasıl toplumsal bir ifade biçimi kazandığı meselesi, farklı toplumsal yapıları birbirinden ayıran merkezi bir unsur olarak belirmektedir. Örneğin iki ceket iki insanı giydirdiği için maddi zenginlik sadece bu şekilde ifade edilebilecekken, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu toplumlarda, iki ceketin iktisadi değeri, kullanım-değeri olarak iki ceket kavramsallaştırmasından kesin olarak ayrılmaktadır.

Simmel, farklı nicel büyüklükler arasında ilişki kurarken, haklı olarak bu ilişkinin göreli karakterinin altını çizmektedir. Biz, belli bir kavramsal düzlemde tanımlanmadıkça farklı nesneleri nicel olarak karşılaştıramayız. Simmel'in ifade ettiği gibi, pratik dünyada, aslında, bilinç dünyasında "bir" sayısının olduğundan daha fazla bir tek değer mevcut değildir. Diğer bir ifadeyle, "iki" kavramının, "bir" kavramından önce var olduğunu, kavramsal olarak daha önce ortaya çıktığını söylemek bu bağlamda önemli bir tespittir. Örneğin kırılmış bir sopanın parçalarının, çokluk kavramının ortaya çıkması için gerek koşul olduğunu ileri sürebiliriz; çünkü sopanın bütünü sadece sopadır ve onu birbiriyle ilişkili iki sopa ele alınmadığı sürece *bir* sopa olarak tanımlamak gereksiz, hatta anlamsızdır. Simmel, bu karşılaştırmayı, talep kavramına bağlamakta ve tek bir talebin kendisinden iktisadi değer kavramına ulaşılamayacağını belirtmektedir. Bir nesnenin sadece talep edilmesi, gerekli ölçüyü içermediği için iktisadi bir değer yaratmaz; yalnızca taleplerin bir karşılaştırması, yani bu talep nesnelerinin mübadelesi bunların her birine iktisadi değer atfeder (Simmel, 1990: 91-92).

Burada son olarak vurgulanması gereken şey, Simmel'e göre öznel bir olgu olarak talebin, tek başına, değerin nesnelleşmesi olarak adlandırdığı oluşumu açıklamaya yetmediği şeklindeki tespitidir. Simmel'e göre talebin iktisadi değeri yaratabilmesi için, tek bir kişinin herhangi bir nesneye talebinin olması değil, birden çok sayıda kişinin taleplerinin karşılıklı bir ilişki olarak

kurulması gereklidir. Böylelikle kişilerin kendi öznellikleriyle tanımlı bir durumdan, onların bireyselliklerini aşan toplumsal bir düzleme ulaşılmış, nesnel bir iktisadi değer kavramına ulaşılmış olmaktadır.

4.2.5. İktisadi Değer Kavramı ve Göreli Dünya Görüşü

Simmel'in iktisadi değer tartışmasına iktisadı önceleyen, iktisadın dışında bir kavramsal yaklaşım geliştirilmesi gerektiği şeklindeki önerisi, önceki bölümlerde açıklamaya çalıştığımız gibi kendi çalışmasında tatmin edici bir sonuca ulaşamamıştır. Değer kategorisinin nesnel dünyaya içkin bir şey olmadığı şeklindeki temel tespiti, arkasından değeri sadece birey ile nesnelerden elde edilen fayda arasındaki ilişkiye indirgeyen bir yaklaşımla sadece farklı bir nesnelliğe oturtulmuş olmaktadır. Milà'nın da ifade ettiği gibi, Simmel'in değeri, ilişkisellik perspektifinden teorileştirmesine rağmen, değerlere ilişkin analizini soyut bir bireyin nesnelerle arasındaki mesafeye dayandırması ilginçtir (Milà, 2005: 155). Daha sonra da ele alınacağı gibi buradaki temel mesele, değeri nesneye içkin bir şey olarak tanımlamayıp, arkasından birey ile nesne arasında bir ilişki olarak koymakla, değerin asıl yükseltilmesi gereken düzlem olan toplumsallık düzeyinde tahlil edilmemiş olmasıdır. Değerin toplumsal bir olgu olarak ifade bulduğu yer, mübadele aşamasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi bireysel taleplerin sonucu olarak karşımıza çıkan mübadele ihtiyacı[22], bu taleplerin karşılıklı bir ilişki şeklinde gerçekleşmesiyle değer de bir nesnellik kazanmakta, daha önce tanımlı olduğu bireysel evrenin ötesine çıkmaktadır.

Ne var ki, bu ilişki, yine temelde bireylerin nesnelere yönelik arzuları ve ihtiyaçları temelinde tanımlandığı ve mübadele olgusu bir ilişki olarak yaşanmaya başlar başlamaz burada değer ya da fiyat kategorik olarak

[22] Simmel, birçok iktisatçının yaptığı gibi, mübadeleyi (en azından iktisadi bağlamda) toplumsal ilişkilerin merkezine yerleştirirken, mübadeleyi zorunlu kılan toplumsal işbölümünün rolünü göz ardı etmektedir.

sürece dahil olduğu için, biz kavramsal olarak bireysel değerden nesnel ya da iktisadi değer kavramına nasıl ulaşıldığının bilgisini Simmel'de bulamamaktayız. Bu nedenle, bu alt bölümün de başlığını oluşturan görelilik yaklaşımı ve iktisadi değer kavramları arasında dolaysız bir ilişki kurularak, değer tartışması doğrudan nicelik düzleminde ele alınmaya başlanmıştır. Oysa Simmel'in görelilik bağlamında sözünü ettiği konular ve kendi geliştirdiği yaklaşım, genel olarak değer konusu bağlamında hayli verimli bir teorik ve yöntemsel bir tartışmanın yolunu açmaktadır.

Bu bağlamda görelilik kavramına yönelik ileri sürdüğü fikirler, üzerinde durulmayı gerektiren ve konumuz açısından da (genel olarak para ya da değer kavramına ilişkin olarak) önem taşıyan bir içeriğe sahiptir.

> Genellikle, istikrarlı ve özsel bir içerik ile bu özde bir değişikliğe neden olmayan hareketler, renkler ve tesadüfler akımı arasında bir ayrım yaparak, bir nesneden edindiğimiz düzensiz, parçalı ve karmaşık ilk algılarımızı sistematize ederiz. Dünyanın, sürekli akış halindeki görünümlerinin ve bu görünümleri sürekli olarak ortaya çıkaran şeylerin rastlantısal ifadeleri içinde, istikrarlı bir öz olarak bütünleşmiş hali, mutlak olan ile göreli olan arasında bir karşıtlık şeklini alır. Aynı, kendi içimizde, mevcudiyeti ve karakteri olan bir varlık bulunduğunu düşündüğümüz gibi … dünyada da, varlığının ve öneminin yalnızca kendi içlerinde olduğunu düşündüğümüz özler, varlıklar ve güçler aramaktayız (Simmel, 1990: 101-2).

Simmel buradaki yaklaşımıyla, zihnimizde ve toplumsal hayatta var olan değer kategorisinin, mevcut dünyanın belli bir şekilde kavranışının bir ürünü olduğunu vurgulamaktadır. Belki daha önemlisi, bu kavramsallaştırmanın ve kategorileştirmenin, son aşamada, açıklanamayan, doğruluğu bir aksiyom olarak kabul edilen bir takım temel varsayımlara dayanıyor olmasıdır. İnsanın tecrübe ettiği maddi ve toplumsal hayatta, algıladığımız sonsuz sayıda olgu bulunmaktadır. Ancak insan zihni zorunlu olarak bu sınırsız sayıda algı verisini belli bir şekilde sistematize etmekte, belirli olgular arasında bir ilişkisellik tanımlamaktadır. Bu ilişkisellik, haliyle,

sürekli olarak değişen bir şey olmayıp, tersine, sürekli bir akış halinde olan oluşum sürecinin değiştiremediği, temel karakteristiğini etkileyemediği bir öz olarak tanımlanmak durumundadır. Bizim, dolayısıyla, neleri bu şekilde sistematize ettiğimiz, algılarımızın hangi verilerini geçici ve rastlantısal, hangilerini kalıcı ve belirleyici olarak değerlendirdiğimiz, bizim kendi öznelliğimizle doğrudan bağlantılıdır.

Ancak bu görelilik kavramıyla bağlantılı bir diğer husus da, insanın elindeki olgular ve veriler dizisinden elde ettiği anlamlı bütünlüğün açıklamasının nihai noktasının, ne veya neresi olduğu meselesidir. İnsanın bildiklerinin doğruluğu üzerine fikir yürütmesi ve bu bildiklerinin ispatı olabilecek bir mantıksal açıklama getirmesi, mutlaka en temelde bir varsayım üzerine kurulabilen bir bağlantılar zinciri olarak görülmelidir. Eğer biz bir şeyin doğru olduğunu söylüyorsak ve buna ilişkin bir açıklama getiriyorsak, bu açıklama, mutlaka bir başka ‘doğruyu’ ya da ‘ispatlanmış’ bir şeyi varsaymış olacaktır. Bu açıklamadan sonra, ispatımızın dayandığı şeyin neden ve nasıl doğru olduğunu açıklamak, bu sefer de bu açıklamanın dayandığı şeyin doğruluğunu açıklamaya dönüşecektir. Biz bu akıl yürütmeyi sırasıyla yapacak olduğumuzda, mutlaka bir temel aksiyoma dayanmak zorunda kalacağız; yani öyle bir aşamaya ulaşacağız ki, bu durumda her şeyin, sırasıyla ve belli bir mantık zinciri içerisinde, kendisiyle açıklandığı bir ilk nedene ulaşmış olacağız.

Elbette bu aşamadan sonra tüm mantıksal açıklamaların, ispatların, doğruluk iddialarının en sonuna ulaşmış olduğumuz, bunun daha ötesine götürülmesinin imkansız olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Söylenmek istenen, yalnızca, ulaşılan bu son noktanın, verili zaman ve mekan için geçerli bir sınır olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Doğal olarak, zaman içinde, bilimsel ve teorik gelişmelere bağlı olarak, bu ilk varsayımların kendileri de, başka bir varsayım ya da aksiyoma göre açıklanacaktır; ancak tüm açıklamaların, nihayetinde bir ilk varsayım ya da aksiyoma dayanma gerekliliği ortadan kalkmayacaktır. Böylelikle biz, belli bir sistem içinde bildiklerimizin, aslında, bu sistemin kendi normları ve yöntemlerine göre doğru olduğunu

anlamaktayız. Bu sistem ya da model içinde doğru olan her şey, bu sistemin kendi iç tutarlılığını oluşturan ilişkiler çerçevesinde doğru olacaktır.

Bu durumda, "bizim dünya imgemizin boşlukta salındığını" (Simmel, 1990: 106) söylemek, kabul edilebilir bir şey olarak görünmektedir, çünkü "dünyanın kendisi boşlukta salınmaktadır," diyerek Simmel, mevcut nesnel bir gerçeklik ile bu nesnel gerçekliği kavrayışımızın özsel bağlantısının hassas bir yönüne işaret etmektedir. Biz mevcut nesnelliği kendi öznelliğimiz dolayımında kavrarız ve bu nesnelliği verili bir öznelliğin referanslarıyla tanımlarız[23]. Bunu yaparken, nesnelliğin kendisini bir bütün olarak ele alıyor gibi görünsek de, aslında bu bütünlüğün içindeki parçalı (*fragmented*) tecrübelerimizden yola çıkarak bu bütünlüğü tarif etmekteyiz. Dolayısıyla biz kendi öznelliğimizin olanak verdiği ve anlamlandırdığı bir bütünlük kavramına sahibiz. Bunun arkasından, bütünlüğe dair fikirlerimiz, aslında mevcut nesnel bütünsellik mi, yoksa bizim kavrayışımızın bütünselliği mi olduğu, kısmen belirsizleşmektedir.

"Bilgimizin toplamı (*totality*), en fazla, [tüm] maddenin toplamının ağır olduğu kadar 'doğru' olacaktı" diyen Simmel, aslında 'bizim bütünsellik kavrayışımız" ile "kendinde bir şey olarak bütünsellik" arasında kategorik bir ayrım olduğunu ortaya koymaktadır. Bizim kendi öznelliğimize bağlı olarak tanımlanan bütünsellik kavramı, belli bir nesnenin referans alınmasıyla anlamlıdır. Örneğin ağırlık tanımı, belli bir nesnenin—ağırlık özelliğine sahip olması, onun bir kütlesinin olmasının sonucu olan bir nesnenin—referans alınmasıyla mümkün olmaktadır. Bundan sonra diğer tüm nesnelerin ağırlığı, bu temel referans olarak kabul edilen nesnenin kendisine göre tanımlanacaktır. Ancak bu tür bir referans tanımlanmadığı sürece, nesnelerin sadece bir kütlesi olmasından yola çıkılarak ağırlığın tanımlanması mümkün değildir ve bütün nesneler toplamının bir ağırlığının olmasından söz etmek, kendi içinde anlamsız bir fikirdir. Ne var ki, sadece kendinde bir şey olarak tüm nesnelerin bir araya toplanabileceği ya da tüm nesnelerin birlik halinde tek bir varlık/şey olarak mevcudiyeti fikri, bu nesneleri birbirleriyle belli bir

[23] Elbette buradaki öznellik vurgusu, nesnelliğin kendisinden bağımsız, her tür nesnel belirlenimden muaf bir öznellik anlamına gelmemektedir.

şekilde ilişkilendiren özel bir nedenselliğe referansta bulunmadan da tanımlanabilecek bir şeydir[24]. Önemli olan, nesnelerin bir bütün olarak alınmasıyla belirli bir nicel büyüklük olarak ağırlık kavramının anlamını yitirmiş olduğu şeklinde karşımıza çıkan sonuçtur.

Hatta buradaki tanımda bile bir sorun bulunmaktadır. Nesnel dünyanın kendisi, bütünsellik kavramına—öznede bağımsız olarak—izin vermeyen bir 'kendindelik' olarak görülmelidir. Onu bileşenlerine ayıran, aslında, 'biz'iz. Bileşenlerine ayırdığımız dünyayı, arkasından, bize göre tanımlı bileşenlerinden yola çıkarak bir bütünlük olarak yeniden kurmaktayız ki, bu durumda nesnel dünyanın bütünselliği, bizim kavrayışımızla ve kavramsallaştırmamızla belirlenmiş bir bütünsellik olmaktadır. Dolayısıyla bizim dışımızda var olduğu düşünülen bir 'bütünsellik' kavramsallaştırması, bizim bütünsellik tanımımızın öznellikle belirlenmiş olması itibariyle[25], kendi içinde çelişkili bir durumdur.

> Zihnimize içsel olan, doğruyu ispatlarla bilme zorunluluğu; doğrunun keşfini, ya sonsuzluğa öteler ya da bir önerme yalnızca bir diğeriyle ilişkisi içinde doğru olacak şekilde bir daireselliğe sürükler ki, bu ikinci durum da ancak birinciyle ilişkisi içinde doğru olabilir. Bilgimizin toplamı, bu durumda, maddenin toplamı ne kadar "ağır" olursa, o kadar "doğru" olacaktır. Parçalar arasındaki ilişkiyle ilgili olarak geçerliliği ileri sürülebilecek niteliklerin, bütünün kendisi hakkında ileri sürülmesi halinde çelişkiler çıkacaktır (Simmel, 1990: 106).

[24] Diğer bir deyişle, hemen aşağıda da değinileceği gibi, mevcut evrendeki tüm nesneleri herhangi bir bağlamda ilişkilendirmeden tek bir toplam olarak tanımlamak mümkündür. Bu şekilde bu nesneler toplamı ile bizim aramızda sadece belirli bir duyusal algıya dayalı bir ilişki kurulmuş olmaktadır. Ancak bizim bu nesneler arasında bir ilişki tanımlamamız, böylelikle farklı algı ya da kavrayış biçimine bağlı olarak bu nesneler toplamının anlamının değişmesiyle "toplam"ın anlamının da değişmesi, karşımıza yeni bir kavramsallaştırmaya dayalı bir bütünsellik olgusunun çıkması, nesnelerin kendi aralarında ve/veya nesneler ile bizim aramızda kurulan ilişkinin ne olduğu ile ilgilidir.

[25] Buradaki kritik mesele de, bu öznelliğin ne olduğudur. Eğer biz nesneleri fiziksel varlıklar olarak alıyorsak, o zaman özne de fiziksel dünyayı kendi duyularıyla algılayan bir kişi haline gelmektedir. Ancak bizim dışımızdaki dünyanın olguları fiziksel özelliklerinin dışında toplumsal nitelikler de kazanmışsa, o zaman bu özne de verili toplumsal ilişkilerin yarattığı bir özne olacaktır. Dolayısıyla bu ikinci durumdaki öznenin kavrayışı, önsel olarak toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmiş demektir.

Diğer bir deyişle, nesnel varlıkların zihindeki yansımaları, belirli bir fiziksel ve psikolojik organizasyonun fonksiyonudurlar ve dışımızdaki dünyanın mekanik bir şekilde ayna yansımasını sunmazlar. Farklı canlıların gözlerinin farklı fiziksel yapıları, dış dünyanın içeriğini onun (dünyanın) kendi içkin nesnelliğinde yeniden üretmezler (Simmel, 1990: 106); dış dünyanın zihindeki imgesi, aynı zamanda algılayan öznenin kendi fizikselliğinin bir fonksiyonu olacaktır. Dünyadaki tüm maddeleri bir araya koyup hepsini kendisiyle tartmaya kalktığımızda ağırlık kavramının bir anlamının kalmayacağı gibi, tüm metaları bir araya topladığımızda da, bunlar arasında bir mübadele ilişkisi olup da bir metanın değeri referans alınmadıkça değer ya da fiyat kavramının bir anlamı kalmayacaktır. Geometri kurallarının her birinin, kesin bir içsel otonomiye göre bir diğerine dayanarak inşa edilmekle birlikte, bu bütünsel yapıyı (geometri dünyasını) mümkün kılan aksiyomlar ve metodolojik normlar kendi içlerinde geometrik açıdan ispatlanamazlar. Bütünsel bir sistem olarak geometri, onun tikel önermeleri için hiç de geçerli değildir. Kavram olarak bütün, yalnızca, örneğin evrenin yapısı, algılama tarzımız ve düşünme tarzımızın sağlamlığı gibi kendisine dışsal bir şeyle olan ilişkisinde geçerliliğe sahipken, bu tikel önermeler yalnızca bir diğerine göre ispatlanabilirler (Simmel, 1990: 108).

4.3 SIMMEL'DE PARA KAVRAMI

4.3.1. Simmel'de Para Kavramı

Simmel'in buraya kadar ele aldığımız yöntemsel tartışmalarının merkezi öneminin, para tartışmasında korunduğunu söylemek, güç görünmektedir. Bir kavramsallaştırma veya teorik bir yaklaşım olarak, "doğrunun ne olduğu" sorunsalı etrafında yürütülen bu tartışmaların

devamında beklenen şey, “paranın ne olduğu” ya da “paraya ilişkin bildiğimiz doğruların kaynağının ne olduğu” tartışmasına yönelmesidir. Çünkü para, doğanın kendisinde bulunmayan bir şey olarak, varlığının görünür olduğu düzlem ile (yani piyasa ile) sınırlı kalan bir analizle özü keşfedilecek bir şey değildir. Dahası, para olarak kullanılan nesneler ile bunların “para olma niteliği” arasındaki ayrımlar da, bizi “*bu nesnelerin para olduğunu nasıl bildiğimiz*” veya “duyusal algıya konu olan maddi varlıkların anlamlarını nasıl bildiğimiz”[26] sorunsalına götürebilirdi pekâlâ. Ne var ki, Simmel para tartışmasını, doğrudan parayı veri alan, onun gözlemlenebilir olduğu bir zeminde sınırlı kalan bir yaklaşım çerçevesinde yürütmektedir.

Para, Simmel’e göre, “mübadele içindeki nesnelerin iktisadi değerlerine ait ortak bir özelliğin, altın ya da gümüş gibi belirli bir nesnede farklı bir nitelik olarak gerçekleşmesi”[27] olarak ele alınabilirdi. Ancak parayı, birlikte ortak bir özelliğe sahip olduğu diğer nesnelerden kavramsal olarak ayrıştırmayan bir anlayışın, birçok hataya yol açacağını belirtmektedir (Simmel, 1990: 119). Bu nedenle parayı onun içeriğini oluşturan maddeden ayrı olarak ele almak gerekmektedir; çünkü bu maddenin özellikleri, paranın, para olarak karşıtlık içinde olduğu maddeye tabi kılınmasına neden olmaktadır (Simmel, 1990: 119-120). Elbette burada para olma niteliği ile para nesnesi arasında yapıldığı iddia edilen ayrım, daha sonra da tartışılacağı gibi, öncelikle bu ilişkinin nasıl kurulduğunu sormayı gerektirmektedir. [28] Örneğin Marx’ın yaklaşımına göre para olma niteliği hiçbir maddi varlığın kendi nesnel doğasından türetilemeyeceği için, bu kategorik ayrımın da bir anlamı bulunmamaktadır. Ne var ki, eğer para ile para nesnesi arasında bir ilişki olduğunu düşünüyorsa, Simmel’in öncelikle bu ilişkinin ne olduğunu tartışması beklenirdi.

Bu tür kavramsal sorunlar, başka bağlamlarda da karşımıza çıkmaktadır. Simmel’e göre bir metanın değeri, onun “ekonomik kozmos” ile ilişkisini oluşturmaktadır (Simmel, 1990: 120). Ancak hemen belirtmek gerekir

[26] Ya da aynı anlama gelmek üzere, nesnel varlıkların toplumsal niteliklere nasıl “sahip oldukları” sorunsalından da söz edilebilir.
[27] Marx'ın yaptığının tam da bu olduğunu söyleyebiliriz.
[28] Çünkü ayrımı yapmak, ayrımı gerektiren bir ilişkiselliği, bir özdeşleşmeyi varsaymaktadır.

ki, burada bir nesneyi meta kılan şey, her şeyden önce onun "ekonomik kozmos" içindeki varoluşudur. Ancak ekonomik kozmosun ne olduğu ile bir nesnenin meta oluşu, kategorik olarak birbirinden ayrıştırılması mümkün olmayan şeylerdir; çünkü meta ekonomik kozmosu varsayar.[29]

"Para, nesneler arasındaki değer ilişkisini ifade eder" derken Simmel, yine benzer bir sorunla karşılaşmaktayız. Çünkü nesneler arasındaki değer ilişkisi belli ölçüde bir şey ifade etse de, bu "değer ilişkisinin nitel ve nicel yönlerinin ne olduğu ve nasıl belirlendiği" asıl üzerinde durulması gereken hususdur. Diğer taraftan, paranın iki nesne arasındaki değer ilişkisini nasıl ifade ettiği de kendiliğinden açık değildir. Daha açık bir ifadeyle, iki nesne arasındaki ilişkinin kurulması ile bu ilişkinin bir şeyde ifade edilmesi, kategorik olarak ayrı şeylerdir. Bir şeyin, başka iki şey arasındaki ilişkiyi ifade ya da temsil etmesi, gerçekleştirmesi gibi ikincil bir eylem ya da olay, kendi içinde, birincil ilişkinin ötesinde bir teorik tartışma sayılmalıdır. Nitekim benzer bir karışıklığı, paranın gerçekleştirdiği işlevleri yerine getirmek için, tüm diğer malların dışında kalan konumu ile "paranın kendisinin somut veya spesifik bir değer olması" (Simmel, 1990: 122) şeklinde ifade ederken de ortaya koymaktadır. Arkasından Simmel, paranın bu işlevleri yerine getirerek, bir değer olduğunu ifade etmektedir ki, bu cümle ile bir önceki arasında tam bir karşıtlık çıkmaktadır karşımıza. Çünkü burada akla gelen temel soru, paranın, bir değer olduğu için mi işlevleri(ni) yerine getirdiği, yoksa işlevleri(ni) yerine getirdiği için mi değer olduğu şeklinde formüle edilebilir. Yine Simmel, paranın değerinin "arz ile talebe bağımlı" olduğunu, onun üretim maliyetinin *önemsiz de olsa* bir etkisi olduğunu ve "nitel olarak farklı değerlerde" göründüğünü ileri sürmektedir.

Bu durumda, bu son açıklamaların hemen öncesinde, belli bir yasallıklar sistemi ile tanımlı bir ortamda bu yasaların kendilerinin varlığının bir yasaya dayalı bir şey olmadığını, normların veya yasaların farklı nesneler arasındaki bir ilişkinin dayandığı temel prensip olduğunu söyleyen Simmel,

[29] Ancak kendi nesnelliği içindeki bir maddi varlığın (ürünün) ekonomik kozmos içinde farklı bir nitelik kazanmasından söz edebilir, bu bağlamda, nesne ile meta olma niteliği arasında bir ayrım yapabiliriz. Meta ile kendi nesnelliği içinde bir ürün arasında kategorik bir ayrım yapmamak, bu tür kavramsal karışıklıkların nedenidir.

tüm metaların değeri ile paranın değerini aynı kategoriye sokmuş olmaktadır. Ne var ki, buradaki değer kavramının Marx'ın değer kavramıyla bir ilişkisinin olmadığını tekrar vurgulamak gereklidir. Çünkü Marx'a göre, meta-para, diğer metalar gibi bir değere sahiptir ve bu niteliğini de, kendisinin de diğer metalar gibi soyut emeğin cisimleşmiş hali olmasından almaktadır. Buna karşılık Simmel, Marx'ın tanımladığı türde bir değer ve meta tanımı yapmadığı için, onun burada söz ettiği değer, herhangi bir toplumsal ya da nitel ilişki değil, değişim-değeri ya da fiyat olarak anlaşılması gereken bir olgudur.

Paranın bir değerinin olması konusunda Simmel, paranın işlevlerinden ortaya çıkan bir sonuç olarak faiz ödemesini örnek vermektedir. Bir başka açıdan bakıldığında ise, yine Simmel'e göre, paranın ikili rolü bulunmaktadır ve bunlardan birisi mübadele edilen mallar arasındaki değer ilişkilerini ölçmekse, diğeri de bu mallar ile mübadele edilmesidir ve böylelikle paranın kendisinin ölçüme tabi bir nicelik haline gelmesidir. Simmel'e göre "Para, karşılıklı mübadele edildiği mallar ile ve aynı zamanda paranın kendisi ile ölçülmektedir" (Simmel, 1990: 122).

Paranın değerinin ölçülmesi konusunda Simmel, bir de, farklı ülke paraları arasında döviz işlemleri ile ortaya çıkan ilişkiyi vermektedir. "Para böylelikle kendilerinin temsil ettikleri normlara uyum gösteren normatif fikirlerden biridir" diyerek Simmel, paranın bir değişim-değeri veya fiyatı olmadığını söyleyen Marx'tan kesin olarak ayrılmaktadır. Marx'a göre para-metanın sembolik bir ifade biçimi kazanmasının mümkün olduğu tespitini burada unutmamak gereklidir. Böylelikle Simmel, paranın, bir yandan tüm değerli nesnelerden ayrı olarak değerin ölçüsü ve mübadele aracı olduğunu ama aynı zamanda kendisinin belirlediği veya kendisi aracılığıyla tanımlanan normlara tabi olmak durumunda kaldığını belirtmektedir (Simmel, 1990: 122). Fakat arkasından Simmel şöyle demektedir: "Nihayetinde değeri ölçülen şey, sadece değerin ifadesi olan para değil, fakat nesnelerdir ve bunların fiyatlarındaki değişmeler onların birbirleriyle ilişkilerindeki değişmeyi ortaya koymaktadır" (Simmel, 1990: 122).

Bu alıntıdaki "nihayetinde" teriminin, ilk başta paranın da bir fiyatının[30] olduğu tespitindeki çelişkiyi ortadan kaldırmadığını söyleyebiliriz. Paranın bir fiyatının olup olmadığı meselesi, aslında bir yandan değerin nasıl anlaşıldığı, bir yandan da paranın nasıl anlaşıldığı ile ilgilidir. Değer ile fiyat arasında ayrım yapılmaması, fiyatı ortaya çıkaran toplumsal süreçlerin hakkının verilememesi sonucunu doğurmaktadır. Paranın da bir fiyatı olduğunun kabul edilmesi durumunda, paranın diğer tüm nesnelerden bir farkının olmadığını ya da tüm metaların—ya da Simmel'in deyimiyle tüm nesnelerin—aynı zamanda para niteliğine sahip olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Simmel, değer kavramı analizinde, iktisadi değer ile genel olarak değer kavramları arasında belirgin bir ayrım yapmadığı için ya da bu ayrımı yaptığı yerlerde de ikisi arasında doğrudan bir ilişki kurduğu için, kavramsal olarak hayli tartışmalı fikirler ileri sürebilmektedir:

> Bir nesnenin içkin değeri olmamasının, bu nesnenin, herhangi bir uygunsuzluk hissi yaratmaksızın bir parasal eşdeğer ile ikame edilmesinden daha açık bir ifadesi olamaz (Simmel, 1990: 124).

Bu ifadenin arkasından, mübadele aracının bağımsız bir varoluşa sahip olduğu anlamına gelmek üzeren, paranın "kişileşmiş mübadele edilebilirlik" (*interchangeability personified*) olduğu tanımlaması yapması, para ile nesnelerin değeri arasındaki ilişkiyi arka arkaya gelen iki cümlede bile farklı şekilde kurabildiğini göstermektedir. Para eğer tüm nesnelerin karşısında evrensel bir mübadele edilebilirlik niteliğini haiz olarak duruyorsa, bu, bizzat paranın kendisinden değil, aynı zamanda para ile değişilebilen nesnelerin ortak bir özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü para eğer ayrımsız olarak tüm nesneler ile mübadele edilebiliyorsa, bu durum, aynı

[30] Simmel'in "paranın değeri" olarak ifade ettiği şeyin "paranın fiyatı" olarak da yazılabileceğini söyleyebiliriz. Simmel, daha birçok iktisatçının da yaptığı gibi, değer ve fiyat arasında kategorik bir ayrım yapmamakta, hatta yapanların da bu ayrımı neden yaptıklarıyla fazla ilgilenmemektedir (Bunu, Marx'ı okumuş olduğunu bilerek söylemekteyiz). Ancak bizim burada bu ayrımı yapmamız ve mümkün olduğu yerlerde Simmel'in değer dediği şeye fiyat dememiz gereklidir. Aksi takdirde hem Marx'ın analizinin hakkını vermek, hem de paranın analizinde gerekli olan kavramsal netliği sağlamak mümkün olmayacaktır.

zamanda, tüm nesnelerin *para ile* mübadele edilebilir olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla eğer para tüm nesneler karşısında özel bir konumu ifade ediyorsa, bu konum, aynı zamanda tüm nesnelerin para karşısındaki özel konumunu ifade etmektedir. Simmel'in akıl yürütmesini takip edecek olursak, bu anlamda nesnelerin sahip oldukları değer, onlara içkin bir şey olmamakla birlikte, aslında bizzat para ile kurulan bir ilişkidir dememiz gereklidir ve bizzat bir ilişki olduğu için hem tikel bir varlık olarak bir nesneye (ve aynı zamanda paraya) içkin bir şey olamaz, hem de bizzat bu ilişki içinde var olması onun mübadele edilebilirlik niteliğini göstermektedir. Bu bağlamda, bir nesneyi kullanım-değeri kılan ona içkin niteliklerden yola çıkılarak bir "iktisadi" değer kategorisine ulaşılamayacağını da burada tekrar belirtebiliriz.[31]

Simmel, daha sonra, nesnelerin mübadele edilebilirlik bağlamında iki ayrı uç arasında tanımlı bir yerde durduğunu ifade etmektedir. Bu uçlardan biri, bir nesnenin hiçbir koşulda bir başkasıyla ikame edilememesi durumuyken; diğer uç ise bir nesnenin tamamen mübadele edilebilir olduğu bir konumu oluşturmaktadır. Simmel, satın alınabilir ve değiştirilebilir olan şeylerin bile, yakından bir incelemeyle, *değeri tam olarak başka şeylerle değiştirilebilir olmayan* niteliklere sahip olduğunu görebileceğimizi söylemektedir (Simmel, 1990: 124). Burada da görüldüğü gibi, bir nesneyi yararlı ya da arzu edilir kılan niteliklerin 'değeri' ile bunların iktisadi anlamda bir 'değeri' olması, birbirlerinin yerine geçmekte ya da özdeşleştirilmektedir. Dahası, bu yaklaşımda, bir nesnenin değerinin şu ya da bu büyüklükte olması ile bir nesnenin değerinin olması arasında kategorik olarak bir fark bulunmamaktır. Çünkü bir nesnenin değerinin olması ya da bir değer ilişkisinde tanımlı olması, öncelikle onu "iktisadi" bir kategori yapmakta, onu nitel olarak herhangi bir nesneden farksız kılmaktadır. Değerinin büyüklüğü onu diğer nesnelerden nitel açıdan değil, nicel açıdan ayıran bir ölçüttür.

[31] Bu paragrafta anlatılmaya çalışılan ve para kavramı itibariyle hayli kritik öneme sahip olan mesele, değerin nesnelere içkin bir şey olmamakla birlikte, onlara *ait* bir özellik olarak bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Nesnelere içkin bir değer olmamakla birlikte, nesnelerin değerinden söz edebiliyor olmamız, konunun kavramsal niteliğini de ortaya koymaktadır.

Simmel'e göre para, şeyler ya da nesneler arasındaki *ilişki*yi temsil etmektedir. Para "her bir özgül iktisadi değer" ile mübadele edilebilir olma, onların yerini alma kapasitesine sahiptir. Simmel'in parayı bu şekilde karakterize etmesinin nedeni, paranın bu işlevi sayesinde iktisadi ilişkilerin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Aslında burada sadece bir dolaşım aracı niteliği ile tanımlanan para, Simmel'e göre aynı zamanda nesneler arasındaki ilişkiyi temsil etmektedir. Paranın nesneler arasındaki bir ilişkiyi temsil ettiği tespitinin yapılabilmesi için, öncelikle, para ile bu ilişkinin kendisi arasında nasıl bir ilişki olduğunun tanımlanması gerekmektedir; çünkü para karşımıza bir ilişki olarak değil, somut bir varlık olarak çıkmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, nesnelerin mübadelesinin bir süreklilik arz eden ve aynı zamanda bu sürekliliği koruması gereken bir seri olarak tanımlanması, paranın bu seri içindeki fonksiyonunun önemini de ortaya koymaktadır. Bu sürekliliğin sağlanamaması Simmel'e göre gerçek bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır ki, para da, oluşabilecek kesintilerin önünü almakta önemli bir işleve sahiptir. Tüketmek istediğimiz bir nesne karşılığında para vererek, değer hareketinde (dolaşım sürecinde) tüketimin sonucu doğan ya da doğabilecek boşluğu doldurmuş olmaktayız (Simmel, 1990: 124).

Para, mübadele edilen nesneler arasındaki ilişkiyi temsil ettiği ya da bu ilişkinin yerini aldığı için, takas sistemine içkin sorunların da aşılmasını sağlamaktadır. Simmel'in yaklaşımına göre para, takas sisteminde var olan eşitsizliği (*unevenness*) telafi edebilmekte ve tüketilen nesnenin saf dışı kalmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurabilmektedir. Ne var ki, burada tanımlanan boşluğun ne olduğu Simmel tarafından açıklığa kavuşturulmamıştır. Nitekim bu tür boşlukların gelişmiş bir para ekonomisinde paranın istif edilmesiyle de oluşması mümkündür. Paranın ekonomik akış içindeki bu pratik konuma sahip olması, yani onun mübadele edilen nesneler arasındaki ilişkiyi gerçekleştirmesi, onun bu akışın dışında kalmasıyla karakterize olan ideal konumu sayesinde gerçekleşmektedir. Eğer paranın kendisi, Simmel'e göre, spesifik bir nesne olsaydı tüm nesneleri hiçbir zaman dengeleyemeyecek veya farklı nesneler arasında bir köprü işlevi göremeyecekti. Paranın, ekonominin devamlılığını oluşturan ilişkilere

uygun bir şekilde girebilmesinin nedeni, yalnızca, somut bir değer olarak, ekonomik değerlerin kendileri arasındaki ilişkinin somut bir içeriğe bürünmüş halinden başka bir şey olmamasıdır (Simmel, 1990: 125). Simmel, böylelikle, parayı, yalnızca iktisadi değerler arasındaki ilişkiyi temsil eden bir varlık olarak tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu ilişkinin somut bir içeriğe bürünmüş ama iktisadi değerlerin sahip olduğu niteliklere sahip olmayan bir şey olarak tanımlamaktadır. Eğer para, bu ilişkinin taraflarını oluşturan nesnelerden birisi olsaydı, o zaman ona özgü bir nitelik ya da konum atfetmek mümkün olmayacaktı. Ne var ki, paranın bu ilişkinin dışında bir şey olarak tanımlanmasıyla, temel bir soru olarak “bu ilişki nedir” sorusu, sadece bir başka alana ötelenmiş olmaktadır.

Nitekim parayı ortaya çıkaran koşullar içinde parayı tanımlamak yerine, onu veri almanın göstergelerinden biri, parayı sadece mübadele ilişkileri içinde oynadığı rol itibariyle ele almaktır. Paranın önemini, değerinin istikrarı ile tanımlayan Simmel’e göre, eğer paranın değeri istikrarlı olmasaydı, o zaman, geniş kapsamlı hesaplamaların, büyük ölçekli iktisadi girişimlerin ve uzun vadeli kredilerin gerçekleşmesi için ekonomide süreklilik, entegrasyon ve üretkenliğin sağlanması da mümkün olmayacaktı (Simmel, 1990: 125). Nitekim paranın değerini, genel olarak fiyatların hareketi itibariyle tanımlamak mümkün olmaktadır. Genel fiyat seviyesinde bir yükselme paranın değerinde bir düşüş anlamına gelirken, tersi bir hareket de paranın değerinin yükselmesi anlamına gelecektir.

> Bu, yalnızca, paranın spesifik nesneler arasındaki değer ilişkilerinin göstergesi olma fonksiyonunun ötesinde belirli niteliklere sahip olmasıyla mümkündür; bu ayırt edici nitelikler parayı bir piyasa nesnesi yaparken, iş çevrimlerine, miktar değişimlerine ve otonom hareketlere tabi hale getirmektedir. Bunlar, parayı, ilişkileri ifade eden mutlak pozisyonundan çıkarıp göreli bir pozisyona zorla sokarken, para böylelikle, artık, ilişkileri yansıtan değil, ilişkileri olan [bir şeydir] (Simmel, 1990: 125).

Para, yalnızca, bu tür etkilerden yalıtıldığı zaman istikrarlı bir değere sahip olacak, böylelikle fiyat oynamaları para ile nesneler arasındaki ilişkilerin değişmesi anlamına değil, yalnızca nesnelerin kendileri arasındaki ilişkilerin değişmesi anlamına gelecektir (Simmel, 1990: 125). Değer ilişkilerinin değişkenliği, bir nesnenin ekonomik değerinin diğer tüm nesnelerle arasındaki mübadele ilişkisini en açık biçimde ortaya koyar ve her bir kısmi değişme, bir başka dengeleyici hareketi gerektirirken, bizim de onun bütün içindeki nispi niteliğini (göreliliğini) fark etmemizi sağlamaktadır. Para, bu göreliliğin sembolü olmaktan başka bir şey değildir ve böylelikle biz, takas sabit fiyatlar varsayarken, paraya olan ihtiyacın fiyatlardaki bu oynamalarla bağlantılı olduğunu anlamaktayız (Simmel, 1990: 126).

Buradaki para tanımı, en basit haliyle para ile nesnelerin değerleri arasında dışsal bir ilişki olarak konulmakta, dolayısıyla bu ilişkinin nasıl kurulduğuna dair bir açıklama getirilmemektedir[32]. Bu durumda para ile nesneler arasındaki ilişki, nesnelerin değerlerinin belirlendiği bir sürece dahil olmayan para ile nesnelerin değerleri arasında, dışsal bir ilişki olarak kurulmuş olmaktadır. Bu ilişkinin dışsal bir ilişki olarak kurulmasının arkasında yatan temel neden, nesneler arasındaki ilişkinin nesnelerin kendi fiziksel varoluşlarından bağımsız, nesnelerde ortak bir özelliğin olduğunun görülememesidir. Değer, nesneler arasında değil de, insanlar arasında bir ilişki olarak konulmadığı sürece, bu karışıklığın devam etmesi de normaldir.

Simmel'e göre "paranın özgül önemi, hem teorik hem de pratik olarak, yalnızca tam olarak gelişmiş bir parasal ekonomide ortaya çıkmaktadır" (Simmel, 1990: 126). Oysa ortaçağ dönemi teorisi, değeri nesnel bir şey olarak görmekteydi. Buna göre satıcılar metaları için 'adil bir fiyat' istemek durumundaydılar; arada bir bu fiyatı düzeltme girişiminde bulunuyorlardı.

[32] Para ile nesnelerin değerleri arasında, bu iki kategoriyi birbirine dışsal kabul eden bir ilişkinin tanımlanması ile bu ilişkiye dair bir açıklama getirilmemesi, kendi içinde çelişkili bir şey değildir. Dahası birinci kabul (dışsal ilişki) ile sonuç (ilişkinin tanımlanmaması) birbirini mantıksal olarak gerektiren olgulardır. Para, değerlerin belirlenmesi sürecine dışsal bir şey olarak kabul edildikten sonra, paranın hangi nicel büyüklüğünün değer ile ilişkilendirileceği tamamen belirsiz bir hal almaktadır. Daha açık bir ifadeyle, paranın dahil olmadığı bir değer belirlenme süreci, aslında sadece nesnelerin miktarları arasında bir ilişki olarak kalacaktır. Hangi nesnenin hangi nesne ile nicel bir oranda mübadele edildiği, aslında kavramsal olarak bunlara içkin olmayan bir değer olmaksızın tanımlı bir şey değildir.

Değer, bu toplumsal ilişkiler içinde, “nesnenin yalıtılmış varoluşunun bir niteliği olarak, ona içkin bir şey olarak görülüyordu” (Simmel, 1990: 126). Mübadele daha dolaysız ve daha basit koşullarda gerçekleştikçe, değer de nesnenin bir niteliği olarak görülüyordu.

Buradan çıkan bir sonuca göre, nesnelerin ekonomik göreliliğini temsil eden—ve pratik işlevlerinin kaynağını böyle bulan—paranın önemi, kendiliğinden var olan bir şey olmayıp, tüm tarihsel olgular gibi kendi tam kavramını ancak zamanla kazanmaktadır. Simmel’e göre paranın zaman içindeki gelişmeyle kendi anlamını tam olarak kazanması, tüm metaların belli bir anlamda para olarak görülebileceği olgusunda da bulur. Her nesne, böylelikle, kendi somut niteliklerinden bağımsız olarak farklı nesnelerle mübadele edilmek suretiyle para rolünü oynamaktadır. Bu durum, sayısız nicelikte nesne için geçerli olmaya başladıkça, sonuç olarak nesneler para olma özelliğini kaybederken, para da nesne olma özelliğini yitirmektedir.

> Para, giderek daha fazla ekonomik değerin sembolü haline gelir, çünkü ekonomik değer mübadele edilebilir nesnelerin göreliliğinden başka bir şey değildir (Simmel, 1990: 127).

Bu görelilik, paraya dönüşecek olan nesnenin nitelikleri üzerinde daha fazla baskın hale gelirken, nihayetinde bu nesneler, “cisimleşmiş görelilik”ten ibaret olurlar. Eğer paranın kökeninin aranması gereken yer takas ilişkisiyse, gelişimi de tek bir nesne ile değil çok sayıda nesne ile mübadele edilmesiyle gerçekleşmektedir. Takasta nesnelere değer takdiri, henüz kendi unsurlarına ayrışmamıştır; yani nesneler, her birinin değeri aynı temelde belirlenmek üzere ortak bir birime göre hesaplanmamaktadır (Simmel, 1990: 127).

Nesnelerin mübadele edilebilirliği ekonomik değerlerin önkoşuludur, derken Simmel, değeri sadece piyasa temelli bir toplumsal ilişki olarak anladığını ortaya koymaktadır. Nesnelerin mübadele edilebilirliği ile değer arasında bu şekilde kurulan ilişki, toplumsal ilişki olarak değerin en dolaysız görünen biçimidir. Değer ile mübadele edilebilirlik arasında elbette bir ilişki vardır, ancak mesele bu ilişkinin nasıl kurulacağında düğümlenmektedir.

Simmel'inki gibi bir yaklaşım, iktisadi teorilerin belki de en kritik unsurlarından birini temsil etmek adına, önemli bir tartışmaya konu olabilecek niteliktedir. Kapitalist üretim ilişkilerine ya da parasal bir meta ekonomisine ilişkin açıklamalarda genellikle kabul edilen şey, metaların mübadele ediliyor olması nedeniyle bunların bir değerinin olduğudur. Oysa bu tür bir yaklaşım, görünürde ya da piyasa düzleminde doğru olan bir şeyi söylemekte, ancak bu biçimsel görüntünün arkasındaki toplumsal özü gizlemektedir. Hiçbir nesne piyasaya kendiliğinden gelemeyeceğine göre, bu nesneleri piyasa getiren bir iradenin var olduğunu söylemek bile gereksizdir. Bu irade ile ilgili olarak tartışılması gereken asıl şey, bu iradenin nasıl ortaya çıktığıdır. Çünkü bu irade tekil şahısların kendisine aitmiş gibi görünürken, şahısların davranışları aslında toplumsal olarak belirlenmektedir[33]. Herkesin ürettiği ve neredeyse bir kural olarak kendi işine doğrudan hiçbir şekilde yaramayan spesifik bir nesneyi piyasada sunması, aslında üretimin toplumsal niteliğini ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle, insanlar kendi ürettikleri ürünleri piyasada mübadele etmek amacıyla getiriyorlar görüntüsünün arkasında, insanların ürettikleri ürünleri piyasada mübadele etmek dışında bir alternatiflerinin söz konusu olmadığı yalın gerçeği bulunmaktadır.

Bu nedenle, görünürde nesnelerin mübadele edilebilirliği şeklinde konulan şey, herkesin piyasa ilişkilerine, kendileriyle tanımlı bir irade ile geldiğini varsaymaktadır. Oysa bireyleri piyasaya *zorunlu kılan* temel şey, toplumsal üretimin işbölümüne göre gerçekleştiriliyor olması gerçeğidir. Nesnelerin mübadele edilebilirliğine, ekonomiye ve genel olarak değere bu ayrımın farkında olmadan bakmak, doğal olarak, değer için, mübadeleden başka bir mekan ve nedensellik bulunamamasına neden olmaktadır.

[33] Burada, Simmel'in yukarıda bir ölçüde tartıştığımız "How is Society Possible?" makalesini hatırlamak yerinde olacaktır. Orada Simmel, mealen, insanların belirli bir toplumsallığın bilincine varır varmaz, tüm toplumsal ilişkileri teleolojik bir şekilde yorumlamakta oldukları; bir başka deyişle, belli bir bilinci yaratan süreci, bilincin kendi ürünü gibi gördükleri, söylenmekteydi. Burada da vurgulamak istediğimiz şey, insanların öznelliklerini buldukları ve gerçekleştirdikleri bir toplumsal davranışın, esas olarak kendi öznelliğini bu toplumsal ilişkiler içinde kazanmış insanların eylemleri olduğunu vurgulamaktır.

4.3.2. Paranın İçkin Değeri ve Değerin Ölçülmesi

Paranın doğası üzerine yürütülen tüm tartışmalarda, paranın değer ölçme, mübadele ve değeri temsil etme işlevlerini yerine getirirken, kendisinin bir değerinin olup olmadığı ya da olması gerekip gerekmediği veya paranın sadece bir simge olmasının yetip yetmediği sorusu yer almaktadır (Simmel, 1990: 131).

Simmel, bir yaklaşıma göre, ölçme işlevini gerçekleştiren şeyin, ölçtüğü şeylerle aynı niteliğe sahip olması gerektiğinin genel olarak ileri sürüldüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla paranın içeriği veya maddesi (*substance*) ve para ile ölçülen her şey tamamen farklı olsalar da, bunların değer sahibi olmak gibi temel bir noktada buluşması gereklidir ve değer, nesnelerin yarattığı etkilere karşı verilen öznel bir tepki bile olsa, insanlardaki değer hissini uyaran niteliğin her ikisinde de aynı olması zorunludur. Böylelikle paranın, değerlerle karşılaştırıldığı ve değerlerle nicel eşitlik ilişkisine girdiği için, değer niteliğini haiz olması gerektiği iddia edilmektedir (Simmel, 1990: 132).

Simmel'in aktardığı ikinci bir yaklaşıma göre ise, aralarında bir ilişki kurulan şeylerin ortak bir niteliğe sahip olması gerekmemektedir. Bu fikre temel oluşturan bir örnek olarak Simmel, madde ile bilinç durumları arasındaki ilişkiyi sunmaktadır. Simmel, bilimin de metafiziğin de yapmayı başaramadığı şeyin, maddenin hareketleri ile bilinç durumlarını birbirlerine indirgemek olduğunu belirttikten sonra, buradan yola çıkarak, bir insanın eylemleri ile onun psikolojisi arasında belli bir ilişki olsa bile, bu ikisi arasında kesin olarak nitel bir farklılık olduğu sonucuna varmaktadır. Bu mantıkla hareket edildiğinde, Simmel, para ile onun ölçtüğü değer arasında niteliksel bir bağıntının olması zorunluluğunun ortadan kalktığını belirtmektedir (Simmel, 1990: 132). Dahası, eğer iki nesne arasında belirli bir oransal ilişki kurulduysa, bu oransal ilişki, bu nesnelerden nitel olarak tamamen farklı bir nesne ile de ifade edilebilir hale gelmektedir. Böylelikle iki nesne arasındaki değer ilişkisi, bu mantıkla, kendisi bir değer içeriğine (yani nesnel bir içeriğe)

sahip olmak zorunda olmayan bir para ile ifade edilebilir hale gelmektedir (Simmel, 1990: 132-3).

Bu mantıksal olabilirlikten gerçekliğe geçiş için, değişen para miktarı ile fiyat seviyesi arasındaki bağıntıyla görülen, mallar miktarı toplamı ile para miktarı toplamı arasındaki hayli genel bir ilişkiyi varsaymamız yeterlidir Simmel'e göre. Böylelikle toplam para miktarı ile toplam meta arzı kavramlarını ve ardından bu ikisi arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisini kurabilmekteyiz. Artık her bir meta, toplam meta miktarının belirli bir parçası olarak ifade edilebilir hale gelmektedir. Örneğin bir metanın toplam meta miktarı olarak tanımlanan *a* içindeki oranı *m* ise, bu metanın toplam meta miktarı içindeki oranını *1/m a*, şeklinde yazabiliriz. Diğer taraftan bu metanın fiyatının toplam para miktarı *b* içindeki oranını da aynı şekilde *1/m b* şeklinde yazabiliriz. Böylelikle *a* ile *b* rakamlarını biliyorsak, o zaman bu metanın fiyatının toplam para miktarı içindeki oranını da, bu meta cinsinden tüm satılabilir metaların oranını da ifade edebiliriz demektir (Simmel, 1990: 133).

Burada Simmel kavramsal olarak ilk bakışta anlamlı görünen, ancak hayli tartışmalı bir fikir ileri sürmektedir. Tabii ilk olarak söylenmesi gereken, bir şeyin değerinin, değer sahibi olmayan herhangi bir nesne ile ifade edilmesi meselesine Simmel'in getirdiği açıklamadır. Aslında bir açıklama olduğu da tartışmalı olan bu yaklaşım, temeldeki soruyu sadece bir başka yere öteleyerek meselenin çözüldüğü izlenimini vermektedir. Buradaki temel sorun, paranın değer ölçme niteliği ile dolaşım aracı olarak paranın üstlendiği işlevin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Eğer bir para teorisi, paraya değer ölçme işlevini atfetmiyorsa ya da paraya değerin belirlenmesi sürecinde bir yer tanımlamıyorsa, o zaman, en azından değerin ne olduğu ve nasıl belirlendiği konusuna bir açıklama getirmek durumundadır.

Eğer fiyat ya da değer piyasa içinde belirleniyorsa, o zaman, piyasaya sürülen belli miktarda mallar arasında, yani aslında değer olarak değil, sadece belli miktarlarda mallar olarak karşı karşıya gelen fiziksel ürünlerin kendisinden, tamamen farklı nitelikte bir şey olarak fiyata nasıl ulaşıldığının açıklanması gereklidir. Ne var ki, Simmel'in analizinde bunlara dair hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Dahası, değer ile fiziksel miktar arasındaki

ilişkinin nasıl kurulacağı sorunsalına girilmemektedir. Değer, Simmel'in yaklaşımına göre, ürünler ya da nesneler arasında bir ilişki olarak tanımlanmaktadır; ancak asıl mesele, fiziksel ürünler ile değer arasında *dolayımsız* bir ilişki tanımlanmasının mümkün olmamasıdır.

Fiyatın ya da değerin bir şekilde veri alındığını ya da belirlenmiş olduğunu kabul ettikten sonra, paraya kalan tek işlevin bu nicel ifadeyi yansıtmak olduğu açıktır. Bu durumda toplam meta miktarının toplam para miktarı ile ilişkilendirilmesinde de bir sorun yoktur. Ancak buradakine benzer bir yaklaşımdan hareket edecek olursak, belli bir dalga boyundaki ışığa, bizim sarı ya da kırmızı dememiz, yani fiziksel bir olguya, kendisinin ne olduğundan bağımsız olarak insanların algılarının ortaklığını veri alan, toplumsal alanda geçerli bir anlam atfetmemiz, değeri nicel bir ifade kazanmış bir ürünü bir başka nicel ölçütle ifade etmekten hiçbir farkı yoktur. Işığın belli bir dalga boyunda olması ve aynı zamanda bizim bu ışığı algılayacak bir fizyolojiye sahip olmamız ile algıladığımız bu ışığı sarı ya da kırmızı gibi bir isimle adlandırmamız arasında elbette nitel yönden özsel bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak asıl mesele bu ışığın algılanıyor olması; yani ışığın doğası ile bizim doğamız arasında etki ile sonuç bağlamında bir ilişkinin bulunmasıdır.

Oysa para, bu yaklaşıma göre, değerden tamamen koparılmış olmaktadır. Para, sadece bir sembole indirgendiğinde (dolaşım aracı olarak mümkündür), değer ile sembolik para arasındaki nitel ilişki kopmakta, para sadece bir hesap birimine dönüşmektedir. Ancak bu durumda, metaların değerinin belirlenmesi süreci, sadece sembolik bir varlığa indirgenmiş olan paradan ayrı bir yere ötelenmiş olmaktadır. Bu durumda da, kağıt para değilse de, metaların ortak niteliklerini (değerlerini) ölçülebilir bir varoluş biçimine indirgeyen başka bir süreç ve parasal varlık tanımlanmak durumundadır.

Bu süreç tamamlandıktan sonra, yani metaların değeri realize olduktan ve bu değer nicel ve böylelikle birbirleriyle oranlanabilir bir ifade kazandıktan *sonra*, sadece hesap parası işlevi gören bir nesnenin bu değerle bağıntısı tanımlanmadan da dolaşım sürecinde bir işlevi yerine getirmesi mümkündür. Dahası, bir bütün olarak metalar toplamı ile bir bütün olarak para toplamı

arasında kurulabilecek her tür ilişki, ancak değerler belirlendikten sonra geçerli olabilir. Çünkü meta üretimine dayalı bir toplumda önemli olan şey, nispi fiyatların belirlenmesidir ve para toplamı ile metalar toplamı arasındaki ilişki, nispi fiyat yapısı belirlendikten sonra tanımlanabilir. Aksi takdirde bir para toplamı ile metalar toplamı arasında hiçbir zorunlu ilişki bulunmamaktadır; şöyle ki, herhangi bir metalar toplamı, herhangi bir para miktarı toplamı ile ilişkilendirilebilir. Aradaki tek fark, toplam para miktarının büyüklüğü ya da küçüklüğü, dolayısıyla her bir fiyat biriminin de buna bağlı olarak büyüklüğü ya da küçüklüğü olacaktır. Buna karşılık, toplam para miktarı ne olursa olsun, farklı metalar arasındaki değer ilişkisi, yani fiyatlarının oranı, hiçbir şekilde değişmeyecektir.

Belki de en önemlisi, toplam meta miktarı ile toplam para miktarını karşılaştırırken, toplam meta miktarı içinde tikel bir metanın bir değer niceliği olarak nasıl tanımlandığı meselesidir. Bir meta, toplam meta miktarı içinde "belirli miktarda bir kullanım-değeri" olarak mevcudiyete sahip değildir; bir metanın toplam *meta miktarı* içindeki varlığı, sadece bir değer olarak tanımlıdır. Bir başka deyişle, *toplam* meta miktarı, kullanım-değerleri toplamı değildir. Dolayısıyla toplam meta miktarı içinde tikel bir meta, belirli bir nicelik ya da oran olarak tanımsızdır[34]. Toplam para miktarı içinde nasıl farklı oranlarda parasal büyüklükler tanımlanabilirse, bir meta da ancak bir değer büyüklüğü olarak yine değer olarak ifade edilmiş toplam meta miktarı içinde tanımlıdır. Bu ise, bize, bir metanın, metalar toplamı içinde sadece değer olarak tanımlı olduğunu göstermektedir. Bunun, metaların değerlerinin, kendilerinde (içkin) bir özellik olarak tanımlanmasının imkansız olduğunu ifade ettiğini söyleyebiliriz. Tikelliği içinde bir meta, belirli bir fiziksel varlıktan başka bir şey değildir; bir metanın değer büyüklüğü olarak belirlenmesi, bu metanın belirli bir değer ilişkisi içinde yeni bir varoluş kazanmasına bağlıdır ki, bu da metalar arasında bir değer ilişkisi olarak gerçekleşebilir.

[34] Toplam meta miktarı içinde iki ceket her zaman iki cekettir ve bu iki ceketin *tüm metalara referansla* nicel bir ilişki içinde tanımlanması imkansızdır. Buna karşılık bu iki ceketin değerinin, metaların toplam değeri içindeki oranı, tanımlıdır.

Simmel, tüm metalar ile tüm para arasındaki basit ilişkinin, sadece başlangıç, kaba ve şematik bir adım olduğunu belirtmektedir.

> Eğer tikel bir meta, paranın değeri ile doğrudan eşitlenecek olsaydı, meta ile parayla yapılan ölçümün ortak bir özelliğe sahip olması gerektiğinde ısrar etmek mantıklı bir şey olacaktı. Fakat mübadele ve değer belirleme amaçları açısından, yalnızca farklı (ya da tüm) metaların birbiriyle ilişkisini (yani tek bir metanın diğer tüm metalara bölünmesi) belirlemek ve bunu, eldeki para arzının ona karşılık gelen oranına eşitlemek gerekecekti. Bu yalnızca sayısal olarak belirlenebilen miktarın varlığını gerektirmektedir (Simmel, 1990: 134).

Tikel bir metanın para ile doğrudan ilişkili olup olmadığı, elbette paranın ne olduğu fikriyle doğrudan ilgilidir. Eğer parayı doğrudan sembolik para şeklinde alacak ve sadece bir hesap parası düzeyine indirgeyecek olursak, bu durumda herhangi bir nicelik olarak para miktarı ile metaların değeri arasında bir ilişki kurmak elbette mümkün olmayacaktı. Ancak açıklanması gereken şey, metaların kendileri arasında bir ilişki olarak konulan şeyin ne olduğu ve bu ilişkinin neye göre, nasıl kurulduğudur. İkinci mesele, paranın, yani sadece sembolik bir varlığa indirgenen paranın, bu ilişkiyle bağlantısının nasıl kurulduğudur. Kağıt paranın, kendinde bir değer taşımadığı için doğrudan metalarla ya da metaların değerleriyle ilişkilendirilmesinin imkansız olması, paranın kendisine dair özgül bir niteliği ortaya çıkarmak yerine, teorik olarak açıklanması gereken bir şey olarak alındığında, paranın kağıt para gibi sembolik varlıklara indirgenemeyeceği fikrine gelinebilirdi. Ancak Simmel, kağıt paranın gerçekliği kendisinde tanımlı olmayan değer ifade etme niteliğini hangi toplumsal ve iktisadi süreçlerde elde ettiğini sorgulamak yerine, doğrudan paranın niteliği tanımlamasına gitmekte ve parayı bir hesap parası olarak ya da sadece bir dolaşım aracı olarak ele almaktadır. Oysa kağıt paranın gerçekliği, değerlerin belirlenme sürecini önsel olarak varsaymaktadır.

Bunun bir sonucu olarak, Simmel, metalar arasındaki ilişkinin, toplam değer ve para ifadelerinden önce geldiğini belirtmektedir. Metalar arasındaki bu oransal ifadelerin, arkasından, parasal oranla ilişkilendirilmesi konusunda söyledikleriyse, çelişkili görünmektedir. Çünkü metalar arasında bu tür bir ilişkinin kurulabilmesi için metalar[35] arasında ortak bir nitelik tanımlanması, daha sonra Marx ve Simmel ilişkisi ya da karşılaştırması bağlamında ele alınacağı gibi, bu niteliğin de belli bir somut varlıkta ifade bulması zorunludur.

> Varoluşumuzun çeşitli unsurları arasındaki ilişkileri belirli nesnelerle sembolleştirmek zihinsel yaşamımızın temel bir olgusudur; bunların [sembol atfedilmiş nesnelerin] kendileri somut varlıklar olsalar da, bizim için taşıdıkları önem, onlarla uzaktan veya yakından bağlantılı bir ilişkinin görülebilir temsilcileri olmalarıdır yalnızca (Simmel, 1990: 129).

Böylelikle biz, belli bir maddi içeriğe sahip olan paranın, aslında, bir takım ilişkileri *temsil eden* bir varlık olduğunu anlamaktayız. Bu tespit, Marx'ın Hegel'den aldığı ve sıkça atıf yapılan öz ile biçim/görüntü ilişkisinin bir başka şekilde ifadesi olduğunu söylemek mümkündür. Özünü belirli toplumsal ilişkilerin oluşturduğu bir süreç, ancak belirli bir nesnede ifade bulmakta, hatta bunun aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ancak burada temel bir ayrımın bulunduğunu da ifade etmek gereklidir. Marx'ın Hegel'den aldığı düşünceye göre, öz ile görüntü arasında bir zorunluluk ilişkisi bulunmaktadır ve buradaki görüntü sadece soyut bir ifade biçimi ya da bir yansıma değil, aynı zamanda özsel ilişkinin gerçekleşmesinin dolayımı olan bir momenttir. Diğer bir deyişle buradaki özün gerçekleşmesi, bu görüntüyü (ya da momenti) zorunlu kılmaktadır. Para kavramı bağlamında özdeki değer, para biçimi altında görünmek zorundadır; ancak değer ilişkisinin gerçekleşmesinde para, ne

[35] Meta teriminin açık bir tanımının yapılmaması; meta denince akla her şeyden önce bir ürünün gelmesi, karışıklığa neden olmaktadır. Bir meta ile bir ürünü ayırt eden şey, metanın toplumsal niteliğidir; bir başka ifadeyle ürünün kendi somut varlığında 'görülemeyen' özelliğidir. Bu toplumsal nitelik tanımlanmadığı zaman, ürün olarak anlaşılan metaları ortaklaştıran, onları karşılaştırılabilir kılan şeyin ne olduğu da, belirsizleşmektedir. Bu karışıklığa Simmel'in de meydan verdiğini belirtmek gereklidir.

özden bağımsızdır ne de öz bu biçime bürünmeden gerçekleşebilir. Dolayısıyla paranın sembolik olması ile paranın kendi gerçekliğinin (bu gerçekliği bulduğu özsel sürecin) birbirine karıştırılmaması gereklidir. Paranın sembolik bir şey olabilmesi için, öncelikle özsel ilişkinin gerçekleşmesini sağlayan fonksiyonlarını yerine getirmesi zorunludur; çünkü ancak bu aşamadan sonra, yani değerler belirlendikten sonra para nicel bir ifadenin sembolik nesnesi haline gelebilir.

Bu nedenle, nesneler arasındaki ilişkiler olarak karşımıza çıkan belirli türde toplumsal ilişkileri temsil eden ve bu ilişkilerin gerçekleşmesini sağlayan şeye, iktisadi düzlemde para demesek bile, biz bu işlevin kendisini ve bu işlevi ortaya çıkaran süreci yok sayamamaktayız. Dolayısıyla Marx'ın bu işlevi gerçekleştirmede belirli bir rol atfettiği para, Simmel'de—ya da meseleye benzer bir tarzda ama farklı kavramlarla yaklaşan bir başkasında olabildiği gibi—farklı bir varlık olarak ifade buluyor olacaktır. Yani daha önce de belirttiğimiz gibi, paranın oynadığı rol, sadece adına para denmeyen bir başka şeye ötelenmiş olmaktadır.

Simmel'in verdiği ve yukarıda değindiğimiz üzere farklı bir şekilde ifade ettiği bir örnek, bu konudaki kavramsal karışıklığı ortaya koymaktadır. Belirli bir *n* metaı, satılabilir mallar toplamı olarak *A* toplamıyla ilişkili ise, belirli bir para oranı olarak *a* ile toplam para miktarı olarak *B* de ilişkili varsayıldığında, Simmel, *n* metanının ekonomik değerinin, *a/B* olarak ifade edilebileceğini belirtmektedir (Simmel, 1990: 135). Oysa buradaki temel sorun, metalar arasında *parasal ifadeye dayanmayan* bir nicel ilişki kurmanın imkansız olmasıdır. Yani herhangi fiziksel varlık olarak *n* metaı ile toplam para miktarı olarak *B* arasında, parasal değerleri veri almayan bir ilişki kurmak mümkün değildir. Dolayısıyla burada Simmel'in ifade ettiği ilişki, aslında totolojik niteliktedir ve ancak *a posteriori* tanımlıdır.

Simmel, önce haklı olarak, bir metanın değeri ile belirli bir miktar paranın değeri arasındaki (nitel) eşitlik ilişkisinin, bu ikisi arasındaki basit bir eşitlik ilişkisi olmadığını belirttikten sonra, bu ikisi arasındaki ilişkinin aslında iki oran arasında (nicel) bir ilişki olduğunu belirterek, çelişkiye düşmektedir. Belli bir metanın değeri ile belirli bir miktar para, Simmel'e göre, ayrı ayrı,

farklı paydalarda tanımlanmış oranlar olarak karşımıza çıkmaktadır: bir yanda meta toplamı ve belli bir meta, diğer yanda ise toplam para miktarı ve belli bir miktar para. Yine Simmel'in belirttiği gibi, bu iki toplam arasındaki ilişki, aslında *a priori* bir eşitlik ilişkisi olarak konmuştur.

Simmel, bir başka açıdan baktığında ise, toplam para miktarının kendi içinde bir anlamı olmadığını belirtmektedir. Buna göre önemli olan, ne kadar paranın olduğu değil, paranın işlevlerini yerine getirip getirmediğidir (Simmel, 1990: 137). Toplam para miktarı ile toplam meta miktarı arasında, Simmel'in ifadesiyle, "az ya da çokluk temelinde tanımlı dolaysız bir ilişki mevcut değildir. Hiçbir meta miktarı belli bir para miktarı ile ilişkili değildir, çünkü paranın tüm işlevleri mümkün olduğunca az miktarda para ile elde edilebilmektedir" (Simmel, 1990: 137). Dolayısıyla, bütün metalar ile bütün para miktarı arasında doğrudan bir karşılaştırma, herhangi bir sonuç çıkarılmasına olanak tanımamaktadır (Simmel, 1990: 137-8). Ancak Simmel bunu belirttikten sonra, bu ikisi arasında ilişki bulunmamasının nedenini, toplam para miktarının toplam meta miktarına göre çok daha büyük dolanım hızına sahip olmasına bağlamaktadır (Simmel, 1990: 138).

4.3.3. Paranın İçkin Değeri

Buraya kadar anlatılanlar, Simmel'e göre, değeri ölçen paranın kendisinin değerli bir nesne olmak zorunda olmadığın göstermektedir; ancak bu durum, paranın gelişiminin belli bir aşamasından sonra gerçekleşmektedir. Simmel, paranın maddi varlığının doğrudan değere sahip olmasaydı, mübadele aracı ya da değer ölçütü olmasının da mümkün olmayacağını belirtmektedir. Ancak günümüzde, paranın içeriğini oluşturan şeyin bir ihtiyaç, vazgeçilmez bir değer olarak görülmesi nedeniyle paranın artık değerli bir varlık olduğunu söylememenin imkansız olduğunu vurgulamaktadır. İçeriği yani maddesi ile değerli sayılan paranın yerini bugün kağıt paranın ve değişik türde kredi biçimlerinin alması, paranın fonksiyonel

değerinin onun içerik olarak değerini fazlasıyla aşmasına neden olmuştur (Simmel, 1990: 143).

İnsanlığın en büyük ilerlemelerinden biri, Simmel'e göre, iki büyüklük arasında doğrudan bir orantı kurmak yerine, bunların her birini bir üçüncü miktar ile ilişkilendirmek ve bu iki ayrı ilişkinin eşit olup olmadığı konusunda hüküm vermektir. Bu durum insan zihninin gelişmişliğinin de bir göstergesidir; çünkü iki şey arasında bir benzerlik ya da özdeşlik olmasa da, ilişkileri karşılaştırmak mümkün olabilmektedir. İnsanın bu kapasitesi, zamanla gelişmiştir ve aynı nitelikteki şeyleri doğrudan karşılaştırmakla başlayıp, bugünkü düzeyine ulaşmıştır (Simmel, 1990: 146).

Ne var ki, paranın nesnel bir varlık olarak maddi içeriğinden giderek soyutlanması, temelde iktisadi bir nedene dayandırılmamaktadır. Paranın sembolik bir nitelik kazanması, modern toplumlarda ortaya çıkan genel bir eğilimin iktisat ya da para alanındaki sonuçlarından biridir. Kültürel bir gelişme olarak temsil konumundaki ya da sembol olan şeylerin, giderek, temsil ettikleri ya da sembolü oldukları şeylerden bağımsızlaşması, iktisadi alanda da paranın kendi maddi içeriğinden bağımsızlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Para, içeriği itibariyle değerli olmak zorunda değildir; önemli olan, para işlevi görme kapasitesinin herhangi bir nesneye transfer edilebilir olmasıdır (Simmel, 1990: 153).

Nitekim paranın somut maddesi olarak değerli madenlere atfedilen değerler, Simmel'e göre, nihayetinde bu varlıkların yararlı olmaları, estetik bir güzellik sergilemeleri gibi bir takım somut fonksiyonlara sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Değer, bunların kendi özgün varoluşlarından, yani maddi varlıklarına özgü niteliklerinden değil, yerine getirdikleri işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Daha genel bir ifadeyle, Simmel, ekonomide tüm değerlerin, nesnelerin yerine getirdikleri fonksiyonlardan kaynaklandığını iddia etmektedir. Değerli madenlerin kendi maddi içeriklerinden kaynaklanan bir değere sahip olduklarını söylemek, bu gerçeği gizlemektedir (Simmel, 1990: 168-9).

Bu durumda tüm nesnelerin ortak tek yanı, yararlı şeyler olmalarını sağlayan fiziksel özellikleri olduğu için, paranın bunların (nesnelerin) yerini

alması da imkansızdır. Dolayısıyla paranın bu nesnelerin yararlılık işlevlerini üstlenmesi imkansız olduğu için, nesneler arasındaki ilişki gibi görünmesi ve Simmel'in tanımıyla, bizzat fonksiyonun kendisi olması, kaçınılmaz olarak çıkan bir sonuçtur. Daha açık bir deyişle, para nesnelerin yerini alan değil, nesneler arasındaki ilişkide tanımlı bir şeydir. Bu nedenle para; ". . . bir fonksiyona *sahip* değildir, fakat bir fonksiyon*dur*" (Simmel, 1990: 169).

Nesnelerin değerlerinin, bizzat onların sahip oldukları fiziksel özelliklerden, yararlılıklarından kaynaklandığı kabul edilince, değeri temsil eden hiçbir şeyin bu nesnelere indirgenmesi mümkün olamamaktadır. Oysa değer, bu nesnelerin fiziksel özellikleri, yararlılıkları yerine, bunların toplumsal nitelikleriyle ilişkilendirilseydi, paranın nesnelerin bu toplumsal niteliklerinin yerini almasından kategorik olarak söz etmek de mümkün olacaktı. Ancak ilişki, nesneler ile para arasında kurulunca, paranın bu nesnelerin yerini alması imkansızlaşmakta, para olma niteliğiyle nesnelerin değer olma nitelikleri, doğal bir sonuç olarak, birbirlerine indirgenemez hale gelmektedir.

Paranın tüm içeriğinden bağımsızlaşmasının bir önemli sonucu da, paranın tamamen değersiz bir varlık haline gelerek, Simmel'in deyimiyle "nötr konuma" sahip olmasıdır. Böylelikle 'paranın değeri' en istikrarlı haline kavuşmuş olacaktır.

> *Paranın değerinin mükemmel istikrarı, yalnızca onun kendinde hiçbir şey olup, buna karşılık somut mallar arasındaki değer ilişkisinin saf ifadesi haline gelmesiyle elde edilebilirdi.* Para, böylelikle, ölçtüğü uzunlukların kendisinden etkilenmeyen cetvel gibi, metalardaki değişkenlikten en az etkilenecek, *nötr konuma* kavuşmuş olacaktı. Bu uygulamanın sonucu olarak, somut bir içeriğe sahip olduğunda miktarının tam olarak kontrol edilememesi durumuna kıyasla arz ve talebi daha kolay düzenleneceğinden, paranın değeri, böylelikle en yüksek istikrara kavuşmuş olacaktı (Simmel, 1990: 191) (vurgular eklendi).

Burada görüldüğü üzere, paranın nihai olarak kavuştuğu biçim, onun tamamen nicel bir gösterge halini almış olmasıdır. Böylelikle para, kavramsal

olarak, değerin ya da fiyatın (nispi fiyatların) belirlenmesi sürecinden kategorik olarak dışlanmış olmaktadır. Bu durumda akla gelen soru, değerin belirlenmesinde bir rol oynamayan paranın bu işlevini neyin üstlendiğidir. Elbette Simmel'in böyle bir para kavramına ve bununla bağlantılı bir değer kavramına sahip olmadığını biliyoruz. Ancak parayı nihayetinde sadece bir nicel ölçüt konumuna indirgeyen Simmel'in, uzunluk kavramına dair yaptığı açıklamalardan sonra, değer kavramının içinden çıktığı toplumsal ilişkilerden tamamen dışlanmış bir para tanımıyla, en baştaki açıklamalarından hayli uzaklaşıp çelişkiye düştüğünü söylemek mümkün görünmektedir.

4.4. SONUÇ

Simmel'in toplum analizi, ilişkisellik kavramı üzerine ve bir süreç olarak toplumlaşma kavramı bağlamına oturmaktadır. Bu yaklaşım, kendi içinde toplumsal olanı özgül bir varoluş çerçevesine yerleştirmektedir. Ancak belki de tarihsel materyalizmin altına bir kat inşa etme amacı, kendisini birey temelli bir değer analizine yöneltmektedir. Böylelikle Simmel, iktisadi olanın toplumsallığının tespitini, değer kategorileriyle nesnel dünya kategorilerinin ayrıştırılması gerekliliğine işaret eden yaklaşımını birey temelli faydacı bir değer tanımına feda etmektedir.

Yukarıda tartışıldığı gibi Simmel için bir nesneyi değerli kılan şey, her şeyden önce bu şeyin bir arzu nesnesi olması ve insanın ihtiyaçlarına karşılık gelmesi, ardından da bu nesneye ulaşılması için bir çabayı gerektirecek bir şekilde bireyle arasına bir mesafe girmiş olmasıdır. Böylelikle değer, toplumsal bir kategori olmaktan çıkmakta, tamamen nesnel bir süreçte tanımlanmaktadır.

Ancak Simmel'in para kavramını asıl sorunlu kılan şey, paranın tamamen soyut, sembolik bir varlık olduğu yönündeki anlayışıdır. Böylelikle para ile değer arasında içsel bir bağıntı kalmamakta, Simmel bunu açıklayacak yeterli bir açıklama getirmese de, bu yargısını korumaktadır.

Simmel’in bu yaklaşımının, belli ölçülerde paraya ve modern topluma ilişkin kültürel bir analiz çerçevesinde bakmasının bir sonucu olduğunu kabul etsek de, nihayetinde kitabının başlangıcındaki yöntemsel yaklaşımı ve kavramsal içeriği terk ediyor olması itibariyle kendisini savunulması güç bir konuma soktuğunu ifade edebiliriz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PARA KAVRAMINA İLİŞKİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

5.1. GİRİŞ

Bundan önceki üç bölümde birbirlerinden nispeten bağımsız olarak kendi yazdıkları temelinde üç yazarın para kavramına yaklaşımlarını tartışmaya çalıştık. Yazarları her bir bölümde kendi başına ele almak ve ardından bu yazarlar arasında bir karşılaştırma yapmak, gerekli ilişkileri ve karşıtlıkları tespit etmek Tez'imizde biçimsel olarak hedeflenen yöntemdi. Ancak bu biçimsel gerekliliğin yanı sıra, kimi yönlerden Marx ile Simmel'i belli ölçüde ayrı tutacak olursak, genel olarak doğrudan bir karışlaştırma yapmanın önemli kısıtları olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu tespit, Tez'de amaçlanan karşılaştırmalı bir analizi belli açılardan zayıflatmakla birlikte, kimi yönlerden de hedeflediğimiz kimi şeyleri daha net ortaya koymaya hizmet etmektedir. Çünkü bu tür doğrudan karşılaştırmanın yapılamaması elbette öncelikle yazarların kullandıkları farklı yöntemlerden olduğu kadar, esas olarak dünyaya ve özelde de iktisada yaklaşım farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu durum, Tez'in ilk bölümünde açıklamaya çalıştığımız kavramsal yaklaşım itibariyle anlamlıdır: toplumsal bilimlerde, analizi yapandan bağımsız bir bilgi nesnesi söz konusu değildir. Bir başka ifadeyle, toplumsal bilimlerde, ortada, kişiden bağımsız, duyusal algı konusu bir nesnel gerçeklik mevcut değildir.

Toplumsal bilimlerde analiz yapan kişiden bağımsız nesnel bir gerçeklik olmadığı için, yaklaşım farklılıklarının sadece ‘verili’ bir olguyu açıklamada ortaya çıkan ayrışmalar olmakla kalmayıp; bilgi nesnesini farklılaştıran anlayışlar olarak karşımıza çıkması kaçınılmazdır. Bu durumun, en belirgin şekilde Keynes ile Marx arasında tanımlanabilir olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Marx için birinci planda araştırma nesnesi, politik iktisadın kategorilerinin ne olduğu meselesiyken, Keynes için söz konusu olan, bu kategorilerin verili halleriyle tanımlı hareket tarzıdır. Daha net ifade etmek gerekirse, Marx için söz konusu olan, parayı zorunlu kılan toplumsal ilişkilerin yapısal niteliklerini açıklamak bağlamında öncelikle “para nedir” sorusu iken (kendisi doğrudan böyle bir soru yöneltmiyor olmakla birlikte), Keynes için söz konusu olan kendi olgusal varoluşu içindeki paranın iktisadi süreçlerdeki hareket tarzıdır.

Karşı karşıya kaldığımız durum, sadece verili bir nesnenin farklı biçim ve yöntemlerle analiziyle sınırlı bir ayrışma olmayıp, bizzat inceleme nesnesinin farklı tanımları olunca, yazarlar arasında doğrudan bir karşılaştırma yapmanın olanağı da önemli ölçüde azalmaktadır. Bunun belki de en çarpıcı göstergelerinden biri, iktisadi düşünce tarihi kitaplarına girmek bir yana, iktisatçıların entelektüel merak alanına dahi girmesi pek söz konusu olamamış Simmel’i ayrı tutarsak, Keynes’in ve Marx’ın para analizlerine ilişkin literatürler arasındaki keskin ayrımdır. Bu iki yazar hakkında literatürde kapsanması imkansız denecek kadar çok çalışma ve yazar varken, bu çalışmalarda Marx ve Keynes karşılaştırmalarının azlığı, bizzat bu kavramsal farklılıktan kaynaklanmaktadır. Dahası bu iki yazarı birlikte ele alan çalışmaların da, genellikle birini referans alarak diğerini eleştirmek amacıyla kaleme alındıklarını söyleyebiliriz. Marx ve Keynes arasındaki ilişki ya da farklılıklar üzerine yapılan çalışmalar, aralarındaki kavramsal farklılıklar nedeniyle genellikle zorlama kalmaktadır.

Marx ve Keynes arasındaki kavramsal farklılığı şu ya da bu şekilde göz ardı eden ya da ikisi arasında belli ölçülerde kimi ortak zeminler bulunabileceğini düşünerek ikinci plana iten yazarların yaklaşımlarının (örneğin Mattick), Marksist yazarların çoğunluğu tarafından benimsendiğini

söylemek mümkün değildir. Marx ve Keynes arasında karşılaştırmalı bir analizin ortak kimi kavramlar üzerinden ya da kavramsal farklılığın kimi yönlerden göz ardı edilerek farklı bir kavramsal çerçevede yapılacağını düşünen yazarların yaklaşımları, nihayetinde Marx'a ait kavramların ve kavramsal yaklaşımın özünden çok şeyin yitirilmesine neden olmaktadır[1].

Daha genel bir düzeyde her üç yazar arasında karşılaştırmalı bir analizde, yukarıdaki paragrafta ifade edildiği gibi, yazarlara ait kavramların içeriklerinden bir şeyler yitirmeleri anlamında bir zafiyetin doğmaması kaçınılmaz görünmektedir. Dolayısıyla yine kimi zaaflar içermekle birlikte seçilmesi gereken yöntem, her üç yazarın kavramlarını birbirine 'yaklaştırmak' ya da bir yazarın kavramını ötekininkine 'indirgemek' olarak görünmemektedir. Bunun yerine, karşılaştırmayı yapacak kişinin kendisinin belli bir kavramsal çerçeve ve bir yöntem oluşturarak, bu üç yazarı bu temelde ele alması, daha anlamlı görünmektedir. Bu durumda, üç yazarın, karşılaştırmayı yapan kişinin 'kavramsal çerçevesine' sığdırılmaya çalışılması gibi bir risk oluşturacağı yönündeki haklı kaygıyı telafi edebilecek tek şey, ilk bölümde ortaya koymaya çalıştığımız çerçevenin bir başkasının eleştirmesine ve tartışmasına izin veren niteliği gibi görünmektedir. Bununla bağlantılı ve bunun dışında kalan tüm öznelliklerse, muhtemelen her tür araştırma sürecinin içerdiğinden daha fazlasını içermiyor olacaktır.

5.2. KARŞILAŞTIRMANIN YÖNTEMİ YA DA ZEMİNİ

Bu Tez'de, ilk bölümde ifade ettiğimiz gibi, yazarlardan tamamen bağımsız ayrı bir yöntem kullanmak gibi bir iddiaya sahip olmadığımız gibi, üçünden "eşit ağırlıklı" bir sentez oluşturmamız da söz konusu değildir. Bu yazarların eserlerinde kullandıkları yöntem ve kavramsal içerik, kendi alanlarının temel yapıtaşları niteliğinde katkılar içerdiği için, bu kişileri

[1] Keynes'in kavramlarının benzer şekilde kendi özünden yitirdiğini söylemek aynı ölçüde geçerli görünmemektedir.

“dışarıdan” denebilecek bir yöntemle ele almak zaten mümkün değildir. Bu nedenle, yazarlara mümkün olduğunca ‘dışarıdan’ bakmak gibi bir iddia pratik olarak söz konusu olmayacaktır. Nitekim bu Tez’in tümünde açık ya da örtük olarak Marksist yaklaşımın belirleyici ağırlığının olduğu bir gerçektir. Ancak bu yaklaşımın benimsenmesinin, Marx’ın analizi esas alınarak, diğer yazarların eksiklerinin ya da fazlalıklarının tespit edilmesine dayalı biçimsel bir indirgemeciliğe başvurulduğu anlamına gelmediği kanısındayız. Birinci bölümde yürüttüğümüz teorik tartışmanın da bunu desteklediğini düşünmekteyiz.

Birinci bölümde ortaya konan teorik yaklaşımı başlıkları itibariyle ele alacak olursak, kavramsal düzeyde toplumsal olan ve maddi olan ayrımı temelinde bir tartışma yürütmenin amaçlandığını hatırlatabiliriz öncelikli olarak. Bu ayrım, açıktır ki, sadece Marksizme özgü bir yaklaşım değildir; genel olarak felsefenin en temel tartışma konularından biridir. Nitekim Simmel’in de *Philosophy of Money* kitabının daha en başında, maddi dünya olguları ile iktisadi dünya olguları arasında bir ayrım yapmaya çalışması, ardından değerin niteliğini tartışması benzer bir ayrımı teorik tartışmanın temeline yerleştirdiğinin göstergesidir. Benzer bir şekilde Keynes’in değer kategorileriyle ürün miktarı kategorileri arasında ayrım yapması ya da bilgi nesnelerini duyusal algı nesneleri olan ve olmayan şeklinde ayırması yine aynı sorunsal temelinde karşımıza çıkan hususlardır.

Dolayısıyla toplumsal olan ve maddi olan ayrımının ve buradan kalkılarak toplumsal olguların nasıl tanımlandığının araştırılması, bir bakıma tüm toplumsal bilim alanlarını karakterize eden temel bir yöntemsel yaklaşım olarak ifade edilebilir. Böyle bir ayrım ve bu ayrım temelinde geliştirilen yöntemsel bir yaklaşım birçok kişi tarafından benimseniyor olsa bile, bu durum, farklı yaklaşımlar arasında keskin karşıtlıkların oluşmasına engel değildir. Nitekim görüldüğü ve bu bölümde de değinileceği gibi, aynı toplumsal olgunun, aynı şeyden söz edildiği konusunda kuşku uyandıracak kadar farklı şekillerde ele alınabildiği, bir gerçektir.

5.2.1. Yöntemsel Yaklaşım

Marx ile Simmel'in felsefi olarak birbirlerine yakın bir çerçevede hareket ettikleri söylenebilir. Kavramlarında kimi farklılıklar olsa da, aynı felsefi gelenekten beslenmiş olduklarından her iki yazar arasında ortaklaştırılmaya izin veren yapısal özellikler bulunduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık felsefeye ilgisi ne ölçüde olursa olsun, Keynes'in esas ilgi alanının iktisat olduğunu ve sürekli olarak iktisadın kavramlarıyla düşündüğünü söyleyebiliriz. Hatta siyaset ve toplumsal sorunlara ilgisi, bunları nihayetinde iktisadi düzlemde çözümü bulunabilecek meseleler olarak görmesine engel oluşturmayacak niteliktedir. Bir başka yönden ifade edecek olursak, Keynes'in en temel kitapları büyük ölçüde iktisat disiplini içinde kalan, bunun sınırlarını fazla zorlamayan kitaplardır.

Buna karşılık gerek Marx, gerekse Simmel, iktisatçı olarak nitelenmesi mümkün olmayan düşünürlerdir. Simmel'in iktisada yönelik ilgisinin özünde sosyolojik bir yaklaşım olduğu bilinmektedir. Nitekim para üzerine tartışmaları bir yere kadar iktisada yakınlaşan teknik bir içeriğe sahip olsa da, genel olarak paranın modern toplumdaki yeri, toplumsal ilişkilerin parasallaşmasının sosyolojik ve kültürel çözümlemeleri gibi tartışmaların merkezi bir yere sahip olduğu görülmektedir. Simmel'in eserleri arasında iktisadi bir çerçeveye en yakın kitabı *Philosophy of Money*'dir ve bu da esas olarak felsefi ve sosyolojik bir içeriğe sahiptir.

Diğer taraftan Marx'ın köken itibariyle felsefeci olduğunu, politik iktisada ilgisinin daha sonra geliştiğini biliyoruz. Ayrıca Marx, ilgi alanı ve çalışmalarının kapsamı itibariyle Marksistlerin dahi üzerinde uzlaştığı tekil bir kimliğe sahip görünmemektedir. Felsefeden politik iktisada uzanan ilgi alanın, sosyolojiyi de kestiği belli olmakla birlikte, özellikle siyasi faaliyetleri ve siyasete ilgisi, onu entelektüel formasyonu itibariyle kategorize etmenin zorluklarını ortaya koymaktadır. Bu tartışmaları bir kenara bırakacak olursak, Marx'ın politik iktisada ilgisinin esas olarak bir "eleştiri" niteliğini taşıyor olması, onu tüm politik iktisatçılardan ayıran en temel özelliğidir. Bu

eleştirellik, onun siyasal kimliğinin dayandığı sınıfsal perspektifiyle, teorik bir eleştirellik olmanın ötesine taşmaktadır.

Üç yazarın ilgi alanları itibariyle yapmaya çalıştığımız bu ayrımı konumuz itibariyle daha da daraltacak olursak, Marx ve Simmel'in birbirlerine daha yakın olduğunu, buna karşılık Keynes'in önemli bir farkla bunlardan ayrıldığını söyleyebiliriz. Hatta Keynes'in kavramsal olarak, Marx'ın eleştirel yaklaşımından kaynaklanan saldırı oklarının hedef noktasında olduğunu iddia etmek mümkündür. Bunun nedeni, yukarıda da tartışıldığı gibi, Marx'ın analizinin, politik iktisadın kavramlarının eleştirisiyle başlıyor olmasına karşılık, Keynes'in bizzat bu kavramları kullanarak bir analiz geliştiriyor olmasıdır. Backhaus'un ifade ettiği gibi:

> Marx'ın temel arzusu, iktisatçıların kategorileri ya da formları önsel olarak varsaymamak, bunun yerine bunları 'kökenleri itibariyle' ortaya çıkarmaktır. Bu, Marx'ın yönteminin kökeninin yattığı yerdir; ve bunu 'açıklamanın diyalektik yöntemi' olarak tanımlamaktadır (Backhaus, 2005: 22).

Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisi, aslında, klasik politik iktisadın dayandığı toplum ve tarih kavramsallaştırmasını karşısına alan, aynı zamanda metodolojik, teorik ve siyasi anlamda bütünsel bir eleştiriydi. Dahası, bu sadece politik iktisadın bir eleştirisi değil, genel olarak liberal toplum teorisinin ve aynı zamanda bu teorinin meşrulaştırmaya yaradığı kapitalist toplumun bir eleştirisiydi (Clarke, 1991: 51).

Marx'a ilişkin bu tespitleri bir çıkış noktası alırsak, Keynes'in bu bağlamda Marx'tan kesin olarak ayrıldığını söyleyebiliriz. Keynes için iktisadi evren, kendinde bir gerçekliğe sahiptir ve bunun daha temel bir toplumsal analize tabi tutulması gibi bir kaygı söz konusu değildir. Bunu söylemekle niyetimiz, Keynes'in toplumsal meselelere uzak ve duyarsız olduğu yargısında bulunmak değildir. Keynes'in yaşadığı dönem boyunca kapitalist sistemin içinde olduğu kriz ve savaş koşullarının, çalışmalarını ve dünyaya bakış açısını önemli ölçüde belirlediğini biliyoruz. Buna karşılık Keynes, tanık olduğu iktisadi ve toplumsal sorunların kökenini hiçbir zaman kapitalist üretim

ilişkilerine bağlamamış, bu sistemi insanlık için olabilecek en iyi sistem olarak görmüştür. Buna karşılık kapitalist sisteme ilişkin analizi iktisadi evrenin dışına çıkmamış, Keynes, toplumsal çelişki ve sorunların yine ekonominin sınırları içinde çözülebileceğini düşünmüştür. Bu nedenle iktisadi alandaki sorunların çözümüne ilişkin fikirleri, yine iktisadi kategoriler aracılığıyla yaptığı bir çözümleme olarak kalmıştır. Nitekim piyasaların kendi başına tam istihdam üretim düzeyine ulaşmayı sağlayamayacak olmasına karşılık önerisi, devletin ekonomiye talep yaratacak şekilde müdahale etmesidir.

Simmel'in temel analiz çerçevesinin, bir ilişkisellik olarak toplumun kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Yine hatırlanacağı gibi, Simmel, kitabında geçen nadir isimlerden biri olan Marx'a atfen, *Philosophy of Money* adlı eserinin başında, amacının, "tarihsel materyalizmin altına bir başka kat daha inşa etmek" olduğunu dile getirmektedir. Böylelikle Simmel, iktisadi formları daha temelde yer alan psikolojik veya metafizik niteliklerle ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır (Simmel, 1990: 56). Ancak Simmel, "paranın felsefesi" üzerine yaptığı çalışmada tartışmaya öncelikle iktisadi olgular ile maddi olgular arasında kategorik bir ayrım yaparak başlamıştır. Bu ayrım, onu, iktisadi anlamda değerin ne olduğu sorunsalına yöneltmiş ve Simmel tartışmaya değerin ontolojik olarak maddi varlıklara içkin bir şey olmadığı tespitiyle başlamıştır. Ancak Simmel, değerin maddi dünyadan türetilemeyen bir şey olmadığı tespitini yaptıktan sonra, öznel bir değer teorisi denebilecek bir yere yönelmiş, değerin öznel bir şey olduğunu ileri sürmüştür. Bunun nedeni, Simmel'in "iktisadi değeri" kategorik olarak faydadan ya da maddenin niteliklerinden ayıramaması olmuştur.

Elbette toplumsal süreçlerin analizi bağlamında en önemlisi, Simmel'in toplumlaşma ve ilişkisellik kavramlarıdır. Bu anlamda Simmel, kavramsal olarak hayli önemli bir analiz yürütmekte ve iki temel kavramı tüm sosyolojik çalışmasının temeline yerleştirmektedir. Simmel için toplum kavramından daha önemlisi "toplumlaşma" (*sociation*) kavramıdır. Bu kavramın yakından ilişkili olduğu bir diğer kavram da, "ilişkisellik" kavramıdır. Simmel, Kant'ın "doğa nasıl mümkündür?" sorusunu "toplum nasıl mümkündür?" sorusuna tahvil ederek, toplumu bir ilişkisellik olarak tanımlamaktadır. Böylelikle

toplum, kendinde şey olarak değil, kendisini oluşturan ilişkisellik bağlamında bir “toplumlaşma” süreci olarak kavranmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Marx için de toplum bir ilişkisellik kavramı temelinde tanımlıdır. Marx analizinde bu kavramı kullanmıyor olmakla birlikte, Marx’a göre tüm toplumsal (ve iktisadi) kavramlar, bir ilişki olarak mevcuttur: para bir ilişkidir, sermaye bir ilişkidir, değer bir ilişkidir, vb. Böylelikle bu kategorilerin asıl varlık alanı belli bir somut varlık değil, bu somut varlıkta ifade bulan ilişkinin kendisi olarak tanımlanmaktadır.

Keynes’in çalışmalarında genel olarak bir toplumsallığın kendisinden çok iktisadi analizin merkezi bir yere sahip olduğunu belirtmiştik. Keynes’e göre iktisat doğal bir bilim değil, ahlak bilimiydi (Keynes 1973(1937): 297-300). Doğal bilimler *madde ve hayatla* ilgilenirken; ahlak bilimleri, bilginin *zihin ve ilişkilerle* ilgilenen dallarıydı. Dolayısıyla ahlak bilimleri insanlarla, düşünen ve hareket eden varlıklar olarak ilgilenmekteydi (O’Donnell, 1989: 159). Bu durum, doğaldır ki, Keynes’in toplumsal sorunlara, içinde yaşadığı çağın problemlerine karşı duyarlı olduğunu, ancak bu problemlerin çözümlerinin sistemin kendi içinde bulunabileceği inancına sahip olduğu anlamına gelmektedir. G. E. Moore’un fikirlerinden etkilenen ve Keynes’in de önemli bir üyesi olduğu Bloomsberry grubu için etik; arkadaşlık, samimi ilişki, güzellik üzerine düşünme ve gerçeğin aranması aracılığıyla doğru bilinç durumlarını elde etme arayışıydı. Kişisel mutluluğun yanı sıra, toplumsal refahı yaratacak koşulları gerçekleştirme meselesi gündemlerine girmekteydi. Şiddetin damga vurduğu bir yoksulluğun ve adaletsizliğin olduğu, özgürlüğün bulunmadığı, çoğunluk üzerinde azınlığın tahakkümünün söz konusu olduğu ve uluslararası anlaşmazlıkların savaşla çözümlendiği bir dünyada “iyi bilinç hallerine” ulaşmak ve yaşama sanatını en üst düzeye çıkarmak onlara göre imkansızdı. Keynes’e göre dünya, yalnızca, sınıf savaşlarına ve uluslararası savaşlara bir son verildiğinde mutlu bir yer olacaktı. Ancak Keynes, değerlerini hayatının sonuna kadar muhafaza ettiği zengin bir orta sınıf aileden geliyordu (Dostaler, 2007: 80-81) ve bu onu kapitalist sistemin kendisine muhalif olmaktan alıkoyan sınıfsal bir olguydu. Bu durumun, Keynes’in iktisadi yaklaşımına da damgasını vurduğunu rahatlıkla

söyleyebiliriz. Keynes, hiçbir zaman mevcut kapitalist üretim ilişkilerini tarihsel bir perspektiften sorgulama eğilimine sahip olmadığı için, onun bakış açısından mevcut iktisadi ve toplumsal yapı, sistem içi manipülasyonlarla daha iyi kılınacak, işlemesi önündeki aksaklıklar devlet müdahalesiyle minimize edilecek türdendi; ya da böyle olmalıydı.

Keynes'in mevcut toplumsal düzenin sorunlarına iktisadi bir perspektiften bakıyor olması, temel problemleri piyasa sisteminin aksaklıklarıyla ilişkilendirmesine, çözüm önerilerini de bu temelde geliştiriyor olmasına neden oluyordu. Keynes'te, bu nedenle, iktisadın kategorilerine ilişkin kavramsal ve eleştirel bir analiz bulmak mümkün değildir ve Keynes'in mevcut sorunların kaynağı olarak ortaya koyduğu toplum eleştirisi, sistemin kendi yapısal niteliklerini hedef almaktan kesin olarak uzaktır. Piyasa sisteminin kendi başına tam istihdam dengesini sağlayamayacak olmasına karşı bir önlem olarak devlet müdahalesini öngörürken, gerek devletin, gerekse devletin ekonomiye yönelik müdahalesinin sınıfsal ve tarihsel niteliğini göz önüne almak diye bir şey de söz konusu değildi.

Kapitalist sistemin temel problemlerinden biri, Keynes'e göre, faizin bir rantiye geliri olmaktan çıkmasıyla ortadan kalkmış olacaktı. Keynes faizi, rantiye sınıfın sermayenin kıtlığı nedeniyle elde ettiği bir kazanç türü olarak tanımlamaktaydı. Bu açıdan rantiye sınıf ile, toprak kıtlığından rant elde eden toprak sahibi sınıf arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Keynes, faiz kazancıyla yaşayan rantiye sınıfın, sermaye birikiminin artıp sermayenin kıt olmaktan çıktığı zaman ortadan kalkacağı düşüncesini benimseyebilmiştir. Böyle bir anlayış, yani sermayenin kıt olmaktan çıktığı koşulların bir vadede gerçekleşeceği düşüncesi, Keynes'in sermayeden ne anladığı meselesine dikkati çekmektedir. Çünkü sermayenin kıtlığı ya da bolluğu olgusu, tek başına sermaye mallarının miktarıyla ya da para sermayenin miktarıyla ölçülebilecek bir şey değildir.

Keynes, aslında iktisada ilişkin genel nedensellikler arama konusunda, Marx'tan kesin olarak ayrılmaktadır. Şöyle ki, Keynes'in "genel teorisi", aktörlerin neden belirli bir şekilde davrandığı konusuna yönelik bir araştırma değildir. Keynes için ekonominin aktörleri (girişimci, tüketici, para otoritesi,

vb.) ve ekonominin işleyiş tarzı (kâr, üretim, ücretlerin belirlenmesi, marjinal fiyatlama mekanizması vb.) veridir ve Keynes'in iktisadi analizi, bu aktörlerin davranışlarının verili iktisadi ilişkiler temelinde açıklanmasından ibarettir. Keynes'in ekonomiyi modellere indirgenebilir bir şey olarak görmesi ve iktisat disiplininin esas uğraşının, ekonomiyi değişen koşullara göre en iyi şekilde açıklayacak bir model oluşturmak olduğunu ileri sürmesi, modellere indirgenebilir olan şeyin ne olduğunu sorgulama eğiliminde olmamasıyla ilgilidir.

Oysa iktisada kavramsal bir yaklaşım, mevcut ilişkilerin ne olduğunu açıklamaya çalışmakla ilgilidir. Model kurmak ise, verili ilişkilerin mantığı çerçevesinde, bu ilişkilerin belli bir bağlamda yeniden üretilmesinden ibarettir. Oysa bilim, tek başına model kurmakla değil, esas olarak modellerin mantığını açıklamakla ilgilenir. Bunun dışında bir model kurma çabası, en fazla deneme-yanılma yöntemine benzetilebilir ki, bunun da bilimselliği hayli kısıtlı koşullar altında tanımlıdır. Hiçbir üretim tarzı, tek başına, belli bir toplumun kendi maddi yeniden üretim koşullarının fiziksel yasalara göre çözümlenmesiyle açıklanamaz. Tam tersine, maddi üretimin hangi toplumsal ilişkiler dolayımından geçerek gerçekleştiği, toplumsal bilim olarak politik iktisadın temel araştırma konusunu oluşturur. Oysa Keynes'in analizi, kapitalist sistemin "iktisadi" kategorilerinin varlık nedeni olarak, örneğin üretim araçlarının mülkiyeti olgusunu ve bundan doğan sermaye kavramını sorgulamamaktadır. Bunu sorgulamadığı için, faizin, kârın ya da bir ücretin, kapitalist sisteme özgü mülkiyet ilişkilerinden doğan "bölüşüm kategorileri" olduğunu görmemektedir.

5.2.2. Değer Kavramı

Değer, iktisadın en temel kategorisi olmakla birlikte, iktisadi yaklaşımların tümünde bu kavramın temel olma niteliğine karşılık gelebilecek bir önem atfedildiğini söylemek mümkün değildir. Bunun birçok nedeni

olmakla birlikte, bizim konumuz itibariyle bakacak olursak, değer ile fiyat arasında kategorik olarak bir ayrım yapılmadığını söyleyebiliriz. Böylelikle değer, kavramsal bir analizle ele alınmamakta; değer büyüklüğünü, yani fiyatı belirleyen mekanizmalara ilişkin bir açıklama, bu alandaki teorik boşluğu doldurmak açısından yeterli görülmektedir. Bu mekanizma ise, özellikle ana akım iktisatta, en fazla, arz ve talep ilişkisi olarak kabul edilmektedir. Oysa değer, bir toplumsal ilişki olarak tanımlandığında her şeyden önce yapılması gereken, değerin ifade bulduğu olguların ötesine geçen bir analize yönelmek olmalıdır. Bu yapılmayınca, değerin ne olduğu sorusu, aralarında doğrudan kurulacak bir bağ olmamasına rağmen, değerin büyüklüğünün nasıl belirlendiği sorusuna indirgenmektedir. Oysa böyle bir soruyu (değerin ne olduğu sorusunu) sormak esas olarak, aynı para kavramına ilişkin bir tartışmada olduğu gibi, emek ürünlerine içkin olmayan böyle bir "varlığın" ne olduğu ve mevcudiyetinin nasıl tanımlandığı şeklindeki ontolojik tartışmanın bir önkoşuludur. Bu tür bir yaklaşımın olmaması, metalara içkin bir değerin var olduğunu düşünme ve bunun "dışsal" bir şekilde para aracılığıyla ifade ve gerçeklik bulduğu eğilimine sahip olmakla ilgilidir. Bu tür bir yanılsamanın temelinde, Tez'in ilk bölümünde tartışıldığı gibi, insanların toplumsal olguları bilme kapasitelerinin, kendi toplumsallıklarının bir sonucu olduğu gerçeği yatmaktadır. Belirli toplumsal ilişkiler içinde belirli öznellikler kazanan insanlar, kendi öznelliklerini de belirleyen toplumsal ilişkilerden türeyen olgu ve kategorileri, bunlar bizzat belirli maddi varlıklara içkinmiş gibi düşünmektedirler ki bunun da nedeni toplumsal ilişkilerin belirli momentlerde belirli maddi varlıklarda ifade bulmasıdır.

Bu bakış açısından, değerin nasıl ele alındığı meselesi, farklı yaklaşımları değerlendirirken temel bir ölçüt kabul edilebilir. Simmel'in, nesnelerin maddi varoluşlarıyla değer nitelikleri arasında kategorik bir ayrım yaparak analize başlaması ile Marx'ın "metanın maddi içeriğinde zerre kadar değer atomunun bulunmayışını" vurgulaması arasında bir paralellik olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, Simmel, toplumu bir ilişkisellik temelinde açıklama iddiasında olmakla birlikte, değeri temelde öznel bir olgu olarak özne ve nesnesi arasındaki bir ilişki olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla

değerin bu öznelliği ile iktisadi düzlemdeki toplumsallığı arasında teorik olarak büyük bir boşluk bırakmaktadır.

Simmel'in değeri bir tür özneleşme ve nesneleşme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan bir kategori olarak tanımladığını biliyoruz. Değer, öznenin değer atfettiği nesne ile arasındaki dolaysız ilişkinin ortadan kalkarak, öznenin nesneye ulaşmak için aşılması gereken bir engelle karşılaşması ile mevcudiyet kazanmaktadır. Simmel'e göre değer, esas olarak, insanlar ile onların ihtiyaçlarını karşılayan, arzularını tatmin eden nesneler arasında var olan fiziksel bir ilişkidir. Bu yönüyle Simmel'in değer tanımı, tamamen bir fayda-değer analizi olarak nitelenebilir.

Simmel'in, değer kavramını açıklarken başvurduğu örneklerden biri uzunluk kavramıdır. Simmel uzunluk kavramının, 'uzun' diye nitelediğimiz ya da belli bir uzunluğa sahip olduğunu söylediğimiz nesnelere içkin olmadığını belirtmektedir. Bu tespite karşı çıkmak mümkün değilse de, bir nesnenin uzun olarak nitelenmesi, bu nesnenin fiziksel özelliklerinin bir kavram ya da kavrayış tarzı ile ilişkilendirilmesini, yani öznel açıdan bir anlama sahip olmasını gerektirmektedir. Ne var ki, başlangıçta değeri insan ile insanın ihtiyaçlarını karşılayan ya da arzularını tatmin eden nesneler arasında bir ilişki olarak tanımladıktan sonra, tüm *nesneler arasında* değerin nicel olarak ortak bir ölçütünün olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla uzunluğu "belli bir uzunluk" ile ölçmekle, "uzun nesneler" (yani uzunluk kavramı ile ilişkilendirilmiş nesneler) arasındaki ortak niteliğin aynı nicel ya da dışsal ölçüte indirgenebilir olduğunu söylemiş olmaktayız. Yani bir kavram olarak uzunluk, nesnelere içselleştirilmiş olmaktadır.

Böylelikle Simmel, nesnelere içkin bir değer olmadığı tespitiyle çelişen bir yaklaşım geliştirmiş olmaktadır. Eğer nesnelere içkin bir değer yoksa ve bu değer kökenini ya da varlık nedenini, birey ile arzu nesnesi arasındaki mesafede buluyorsa, tüm insanların nesnelere atfettiği değerlerde, uzunluk ölçümünde olduğu gibi ortak bir değer ölçütü tanımlamak nasıl mümkün olacaktır?

Eğer Simmel'in uzunluk ilişkisini tanımlarken kullandığı ve nihayetinde bir niceliğe indirgenen ortak bir ölçütün gerekliliği olgusu değer ilişkisinde de

bir karşılığını bulacaksa, o zaman değer için de bir ortak ölçüt bulmak gerekmektedir. Bu durumda haklı olarak sorulması gereken soru, bu ortak ölçütün ne olduğu ya da ne olması gerektiğidir. Simmel'in, başlangıçta, maddi süreçler ile değer süreçleri arasında bir ilişkisizlik durumu olduğunu belirttikten sonra değerin toplumsal bir olgu olduğunu söylemesi, bu iki ifade arasında bir kopukluk bulunduğunu göstermektedir. Böylelikle bunun faydacı yaklaşımdan kategorik olarak büyük bir farklılık gösterdiğini söylemek zor görünmektedir. Değeri, insan ile arzuladığı nesne arasında bir öznel olgu olarak tanımlaması, bu nesne ile insanı iki ayrı kategorik düzleme yerleştirmemizi gerektiren toplumsal koşullara özel bir anlam atfetmemesi anlamına gelmektedir.

Diğer yandan Simmel'in uzunluk kavramına ve uzunluk ölçütüne yaklaşımının, Marx'ın değer analizine en çok yaklaştığı alanlardan biri olduğunu söylemek de mümkündür. Burada uzunluk kavramının nesnelere içkin olmaması ile değerin nesnelere içkin olmaması, Simmel'in öznelci yaklaşımının tutarlı bir forma büründüğü noktalardan birini oluşturmaktadır. Hiçbir nesnenin *kendisinde* uzunluk kavramını ve değer kavramını tanımlamak mümkün değildir. Dahası burada uzunluk iki nesne arasında bir ilişki olarak nicel ve nesnel bir ifade biçimi kazanmaktadır ki, bu durum değerin büyüklüğü için de geçerlidir. Bir toplumsal ilişki olarak değer nesnelere içkin olmasa da, *nesnel bir ifade bulması zorunludur*. Nesnel bir ifade bulmadan bir değer ilişkisinin toplumsal bir işlev kazanması imkansızdır.

Diğer taraftan, kavram olarak uzunluk kendi tikel varoluşuna içkin olmadığından ve bu nedenle bu tikel varoluş içinde bir uzunluk birimi olması da imkansız olduğundan; bir uzunluk birimi (örneğin "1 metre" gibi bir ölçüt), diğer nesnelerle *ilişkisi içinde* bir uzunluk ölçütü olmakta ve *diğer tüm nesneler karşısında sadece bir uzunluk birimi değil, aynı zamanda uzunluk kavramının kendisi gibi görünmektedir*. Aynı durum değer için de geçerlidir. Değerin evrensel ifade biçimi olarak karşımıza çıkan para, kendi başına değeri nesnel olarak içeren herhangi bir varlık değildir. Buna karşılık diğer tüm metalar karşısında değerin belli ve *verili bir anda* değişmez bir büyüklüğü

olarak değil, diğer nesnelerin değer büyüklüğünün ifadesi ve gerçekleşmesi olarak görünmektedir. Bu nedenle bir yanıyla uzunluk ile değer arasında yakın bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Marx, *Kapital*'de bu ilişkiyi bilindiği gibi uzunluk ile değil ağırlık kavramıyla kurmaktadır. Marx'ın örneğinde ağırlık kavramının üstlendiği açıklayıcılık işlevini, Simmel'in açıklamalarında uzunluk kavramı üstlenmektedir.

Ancak Simmel ile Marx'ın ayrıldığı en önemli noktalardan biri de burada çıkmaktadır. Marx, ağırlık örneğini verdikten sonra ve teşbihin, "nesneler arasında ortak bir nitelik olmadan ortak bir ölçütün de olamayacağını" açıklamak için kurulduğunu belirttikten sonra, değer ile ağırlık ilişkisinin *bu noktada* bittiğini, ağırlık örneğinin değer ilişkisinin bire bir karşılığı olamayacağının altını çizmektedir. Çünkü ağırlık nesnelere ait bir özellik iken ya da nesnelerin (madde ve yerküre) kendisinden dolayımsız türetilebilirken (yer çekimi kuvveti olarak tecrübe edilirken), değer toplumsal bir özellik olarak kalmakta ve nesnelere içkinliğinden söz edilememektedir. Buna karşılık, Simmel, her ne kadar değerin nesnelere içkin bir şey olmadığını söylese de, onun toplumsal karakterini hala öznenin ihtiyaçları ya da arzuları temelinde açıklamaya devam etmektedir; dahası, nesneleri değerli kılan toplumsal ilişkiyi tarif etmeye çalışmamaktadır. Simmel'e göre nesnelerin değerinin öznellikten çıkarak toplumsallaşması, mübadele aracılığıyla olmaktadır. Oysa Marx'a göre nesnelerin mübadelesi, bizzat üretim sürecinin toplumsal karakterinin bir sonucudur ve burada ifade bulan değer (kavramı), aslında üretimin toplumsal niteliğinden kaynaklanmaktadır ve kesinlikle *tek başına* mübadele sürecinde tanımlı ve piyasaya indirgenebilir bir şey değildir[2].

Nesnel süreçlerle toplumsal süreçler arasında kategorik bir ayrım yapan Simmel, para ya da değer kavramına geldiğinde, bu kategorik ayrımı sürdürmemektedir. Buna ilişkin bir örnek, Simmel'in "süper akıl" tanımlamasında karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerindeki her şeyi doğa

[2] Marx'ın ünlü 'meta fetişizmi' kavramsallaştırmasının ayağını bastığı düzlemlerden biri, üretimin toplumsal niteliğinden kaynaklanan ilişkilerin piyasada belli bir ifade biçimi bulması nedeniyle, bu ilişkilerin piyasada belirleniyor gibi görünmesi olgusudur.

yasaları çerçevesinde tam olarak anlayan bir süper aklın, insanların aynı zamanda değer kavramlarına sahip olduğunu anlayacağını ileri sürmektedir (Simmel, 1990: 60). Oysa bu durumda değer eğer nesnel süreçlerden kaynaklanmıyorsa, süper aklın bu toplumsal ilişkiyi kavraması mümkün olmayacaktır. Diğer taraftan doğa yasalarını anlayan bu akıl, eğer değeri de kavrıyorsa, bu durumda değer, Simmel'in başlangıçta yaptığı ayrıma (nesneler dizisi ve değerler dizisi ayrımı) aykırı olarak, nesneler dizisi içinde yer alıyor demektir. Bu çelişki, Simmel'in, değeri insanla ilişkilendirirken, insanın öznelliği (ama toplumsal öznelliği) ile bağlantılı bu kavramı, kaçınılmaz olarak nesnelerin fiziksel ya da kimyasal özelliklerine indirgemesinden kaynaklanmaktadır. İnsanın sadece ihtiyaç ya da arzu temelinde nesnelere atfettiği değer, kendinde şey olarak, aslında hiçbir toplumsal niteliğe sahip değildir. Değerin kaynağı, kişilerin atfettikleri *bu* değer olunca, Simmel'in çizdiği çerçevede toplumsal bir değer kavramına ulaşmak da mümkün olmamaktadır. Dahası, öznel değer ile toplumsal bir ilişki olarak değer arasında kategorik olarak uyumlu kılınması imkansız bir kopukluk yaratılmış olmaktadır.

Aslında Simmel toplumsal ilişkilerin temeline bireysel ya da kendi deyimiyle öznel bir temel oluşturmaya çalışırken, kendisiyle çelişen bir kavramsal yaklaşım geliştirmektedir. Bu durum, kendisinin "toplumlaşma" (*sociation*) olarak nitelediği durumla tam bir çelişki içindedir. Toplumlaşma her ne kadar varoluş sebebini bir toplum olarak "bir araya gelen insanlar"da bulmaktaysa da, toplumsal ilişkilerin kendisinin tek tek bireylerden türetilemeyeceği açıktır. İnsanların bir araya gelmeleri belli açılardan bir maddi zorunluluk olarak görülse de, insanların bir araya neden ve *nasıl* (hangi toplumsal ilişkiler temelinde) geldikleri bizzat soyut bir kavram olarak toplumlaşmanın kendisinden türetilecek bir şey değildir. Böylelikle insanın doğasına ait şeyler (örneğin fizyolojik ihtiyaçlar) neyin temeli olursa olsun, bu ihtiyaçların farklı toplumsal yapılarda farklı biçimlerde karşılanıyor olması, tarihsel sürecin kendi mantığını oluşturan temel olgudur.

Bu nedenle Simmel'in yöntemsel problemlerinden biri, toplumlaşma ve ilişkisellik kavramsallaştırmasının taşıdığı büyük öneme ve kavramsal

derinliğine rağmen, bir toplum kavramının Simmel'in analizinde yer almamasıdır. Bu durum bir çelişki gibi görünürken, aslında doğal bir sonuçtur.[3] Çünkü Simmel toplumlaşmayı ve ilişkiselliği kavramsal olarak kullanırken, birer olgu olarak burada bu iki sürecin ne olduğu ve nasıl olduğu hakkında bir şey söylememektedir. Böylelikle biz, bunları bir veri olarak almaktayız. Birey bu iki kavramla ilişkilendirilebilir bir şekilde hareket eden, hareket tarzının anlamı bu iki kavramla açıklanan toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkarken, belirli bir tarihsel çağda belirli bir toplumlaşma ve ilişkiselliğin ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı tartışması Simmel'de yer almamaktadır. Böylelikle farklı toplumsal ilişkiler altında bireylerin farklı tarzlarda hareket edebileceği, toplumsal ilişkilerin tarihsel süreç içinde değişeceği, birinin bir diğerine nasıl dönüşeceği gibi konular ele alınmamaktadır. Nitekim Simmel'in toplumlaşma ve ilişkisellik ile karakterize ettiği toplumsal ilişkiler bu tür bir analizi ve tartışmayı içerecek olsaydı, her toplumlaşma ve ilişkisellik olgusu, kendi içinde çelişkiler içeren tarihsel bir süreç olarak da tanımlanmak durumunda kalacaktı.

Bu anlamda Marx'ın yaklaşımının farklılığını oluşturan unsurlardan biri, değeri tek başına özne ya da ego ile ilişkilendirmemesidir. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi sadece özne ya da ego ile ilişkilendirilmiş bir değer tanımı, nesnellikten kategorik olarak ayrıştırılması mümkün olmayan bir alana tekabül etmektedir. Oysa Marx'ın yaklaşımına göre değer, tamamen toplumsal bir ilişki olarak mevcuttur.[4] Böylelikle değer, nesnel sürecin kendisinden ve sadece özne-nesne ilişkisinden türetilebilir bir şey olmaktan çıkmaktadır. Temelinde böyle bir maddi olgu olsa bile değer, tamamen toplumsal bir nitelik olarak, bu nesnel süreçten ve öznenin nesne ile

[3] Simmel'de toplum kategorisinin sorunlu niteliği, genel olarak sosyolojide analizinin son kertede bireye indirgenmesiyle ilgilidir. Burada da değeri, bireyin nesnelere atfettiği bir özellik (birey ve nesne arasında tanımlı bir ilişki) olarak tanımladıktan sonra, bu yaklaşımda, insanlar arasında bir ilişki olarak değere kavramsal olarak yer kalmamaktadır.

[4] Eğer burada değer kavramıyla ilişkilendirilecek bir birey aranacak olursa, bu birey, toplumsal ilişkilerin kendi bilincini belirlediği, hareket tarzı bu toplumsal ilişkilerle açıklanan bir birey olacaktır. Dolayısıyla birey ile nesne arasındaki doğal ilişki (nesnenin kullanım-değeri olması), birey ile nesne arasındaki karşılıklı ilişkiyi belirleyen bir toplumsal üretim ilişkisine göre belirlenmektedir. Bu nedenle kapitalist toplumun bireyi kullanım-değeri ile doğal, dolaysız bir ilişki içinde tanımlı değildir; bu nedenle bireyler bu kullanım-değerleriyle, öncelikle bunların üretiminin kapitalist zemininde, arkasından piyasada karşı karşıya gelirler.

doğrudan ilişkisinden türetilemez bir şeydir. Değer, Marx'a göre, insanlar arasında nesnelerle ilgili ya da nesneler hakkında bir ilişkiden doğmaktadır. Bu nedenle nesnelerin kendisi var olmadan (Marx'ın terminolojisiyle, kullanım-değerleri olmadan) değer veya değişim-değeri niteliğinden söz etmek de mümkün değildir. Ne var ki, değer ya da değişim-değeri, bizzat nesnenin kendi özelliklerinden ve öznenin bu özelliklere atfettiği bir yararlılıktan türetilemez.

Simmel'e göre ekonomi, mübadele formu aracılığıyla, tüm öznelerin nesnelere atfettikleri değerler arasındaki ilişkiyi sağlarken, insan faaliyetlerinin kaynağı olarak arzular ile bu arzuların nihai noktası olarak ihtiyaçların tatmini arasında bir "ara evren" (*intermediate realm*) yaratmaktadır. Ekonominin belirli bir davranış ve iletişim formu olarak özgül karakteristiği, Simmel'in deyimiyle yalnızca mübadele edilen *değerleri* değil, aynı zamanda değerlerin *mübadelesini* içermektedir (Simmel, 1990: 80).

Burada da görüldüğü üzere Simmel'in yaklaşımı faydacı yaklaşımdan fazla farklılaşmamaktadır. Çünkü iktisadi eylemi bir yandan sadece mübadeleye indirgerken, diğer yandan mübadelenin temeline de insanların arzularının tatminini yerleştirmekte, böylelikle tüm bir iktisadi süreci öznel bir etkinliğin uzantısı kılmaktadır. Bu cümlede altı çizilen şey de bizi aynı sonuca götürmektedir. Mübadeleyi, değerlerin mübadelesi olarak koyarken, öznel bir yaklaşımla tanımladığı değerlerin mübadelesini, insanlar arasındaki toplumsal eylem olarak koymaktadır. Burada değerler, insanların kendi ürünlerine veya başkalarından elde etmek istedikleri ürünlere kişisel olarak atfettikleri bir nitelik olarak kalmakta, iktisadi faaliyet de esas olarak mübadele olarak tanımlanmaktadır. Burada kişilerin nesnelere atfettikleri değerin nesnelleşmesi sürecinde gerçekleşen tek şey, aslında sadece bireylerin taleplerinin iki kişi arasında karşılıklı bir etkinlikte iki yönlü bir şey haline gelmesidir.

Simmel değerlerin mübadelesini tanımlarken, vurguyu esas olarak mübadeleye yapmasıyla, değeri mübadelenin önkoşulu yapmasına rağmen, bu ikisini, yani değerle mübadeleyi kategorik olarak ayırması ve farklı evrenlerde tanımlaması, kritik bir konudur. Burada bir tespit yapmanın

ötesinde aslında hayli tartışmalı bir teorik önerme ortaya koymaktadır. Değer tamamen öznel bir şey olarak mübadeleyi önceleyen bir süreçte tanımlanırken, toplumsallık ya da Simmel'in deyimiyle ilişkisellik olgusu, daha sonra mübadele aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle kendisinin "Toplum Nasıl Mümkündür" makalesinde tartıştığı ve "toplumlaşma" şeklinde formüle ettiği kritik kavramsallaştırmayla önemli bir analitik derinlik kazandırdığı özne ve nesne ilişkisini, tersine çevirmiş olmaktadır. Çünkü Simmel'e göre bireylerin sahip oldukları karakteristikler, içinde yer aldıkları toplumsal yapıdan ayrı bir şekilde ele alınamamaktadır. Bu toplumsallığın ve bireyin toplumsal karakterlerinin nasıl ortaya çıktığı meselesi yeterince açık bir şekilde ifade edilmemekle birlikte, sözü edilen makaledeki yaklaşımın yansımasını ne kavramsal olarak ne de yöntemsel olarak değer ve para tartışmasında görebilmekteyiz.

Simmel, kitabında iktisadi değer ve mübadele değeri olarak iki kavram kullanmakta ve mübadele içinde bu ikisinin eşitlendiğini ifade etmektedir. Aynı yerde, bu iki kategorinin eşitlenmesine yönelik itirazlar olabileceğini, ancak bir nesnenin iktisadi değeri olarak tanımladığı, bu nesnenin elde edilmesi için katlanılması gereken çabanın, zaten bir başkası tarafından ödenmesi zorunlu bir değere tekabül ettiğini belirterek, bu itirazı çürüttüğünü iddia etmektedir (Simmel, 1990: 83). Bu açıklamanın dayandırıldığı örnek olarak, izole bir bireyin kendisi için gerekli olan nesneleri üretmesi sürecinde, bu ürünleri elde etmek için harcadığı emeğin, mübadele aşamasına geçilip de bu ürünler başkalarından satın alınmaya başlandığı zaman, bu ürünlerin bedelini teşkil edecek bir değer büyüklüğüne denk geldiği önermesini vermektedir.

Simmel'in ekonomik değer ile mübadele değeri arasında yaptığı bu ayrım, Simmel'in değerden ne anladığını daha anlaşılır hale getirmektedir. Burada bir insanın kendisi için yararlı herhangi bir şey üretmek amacıyla gerçekleştirdiği her tür eylem, bir fedakarlık olarak görülmekte ve her fedakarlık da bir ekonomik değer olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, birçok iktisatçının Robinson Crusoe örneğini ekonomiyi açıklarken bir model olarak almasıyla aynı niteliktedir. İktisatçılar için ve burada Simmel için bir kişinin

her tür emek faaliyeti, bir “iktisadi faaliyet” olarak görülmektedir. Böylelikle farklı tarihsel koşullar altında *toplumsal emeğin* nasıl örgütlendiği ve bunun içinde bireysel emeklerin nasıl bir yer aldığı sorunsalı, tamamen iktisadi analizin ötesine taşınmış olmaktadır.

Değer teorisi denince akla gelen ilk düşünürlerden biri Marx’tır. Marx’ın değer teorisi dendiği zaman akla gelen şey ise, emek ve değer arasında tanımlanmış bir ilişkidir. Marx’ın değer teorisini ispatlamak gibi bir gayretinin olmadığı bilinmektedir; çünkü Marx için emek ve değer ontolojik bir birlik oluşturmaktadırlar. Bunu da en iyi anlatan, meta kavramı ve bu kavram temelinde formüle edilen somut emek ve soyut emek ilişkisidir. Bu bağlamda Elson’un “emeğin değer teorisi” şeklindeki nitelemesi, bu ilişkiyi belki de en iyi şekilde ortaya koymaktadır (Elson, 1979). Rubin’in, “değeri yaratan emek hangi emektir?” sorusu da (Rubin, 1994), özünde aynı noktanın altını çizmektedir: kapitalist üretim ilişkileri içinde emek ve değer arasında ontolojik bir birlik söz konusudur.

Ancak yukarıdaki paragrafta geçen ‘emek’ terimine ilişkin bir açıklama yapılmadıkça, anlatılmak istenenin eksik, hatta yanlış kalacağını belirtmek gereklidir. Bunun nedeni, bizzat Marx’ın soyut emek ve somut emek kavramsallaştırmasında aranmalıdır: Marx değer ile herhangi bir üretken emeği değil, soyut emeği ilişkilendirmiştir; ontolojik ilişkinin de bu temelde kurulması zorunludur. Bir diğer önemli husus da, değerin tarihsel bir kategori oluşudur ki, tarihselliği bulunmayan evrensel bir kategori olarak herhangi bir üretken faaliyet olarak emeğin değerle ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Böylelikle Marx’ın değer teorisi, her şeyden önce, tarihsel olarak özgül bir emek kategorisiyle, yani soyut emekle ilişkili olarak anlaşılmak durumundadır. Bu nedenle Rubin’in sorusu ya da Elson’un farklı kavramsallaştırması anlamlıdır: somut emek değer yaratmaz; değer niteliği emeğin özgül bir toplumsal biçimiyle ilişkili olarak tanımlıdır yalnızca.

Bu nedenle Marx’ın, somut ya da maddi bir üretim faaliyeti ile değer arasında dolaysız bir ilişki tanımladığını söylemek imkansızdır ve değeri, belli bir somut emek faaliyetine indirgeyen herhangi bir yaklaşımın Marx’ın analizinden kesin olarak ayrıldığını söyleyebiliriz. Diğer yandan, değer

teorisini, toplumsal iş bölümünü, yani somut emeklerin farklı üretim birimlerine dağılımını belirleyen bir yasa olarak alan yaklaşımların da (örneğin Mattick, 1980) Marx'ın yaklaşımından temelde ayrıldığını söyleyebiliriz. Yani Marx'ın değer teorisi, toplumsal işbölümünü düzenleyen bir yasa olarak tanımlanamaz; eğer değer toplumsal işbölümü ile ilişkilendirilecekse, yalnızca toplumsal üretimin kapitalist meta üretimi şeklinde gerçekleşiyor olmasıyla ilişkilendirilebilir. Marx, meta kavramı temelinde somut ve soyut emek kavramlarını tanımlamış, böylelikle maddi olan ile toplumsal olan arasındaki ilişkiyi temel bir kategori üzerine inşa etmişti.

Marx bölümünde geniş bir şekilde ele alındığı gibi, meta kavramı, genellikle anlaşıldığının tersine, somut bir emek ürünü anlamına gelmemektedir. Metanın tanımı verilirken, genellikle mübadele-değeri ve kullanım-değeri 'içerdiği' yönünde bir açıklamayla yetinilmekte; metanın "satılmak amacıyla üretilen ürün" olduğu ifade edilmektedir. Genel olarak biçimsel anlamda yanlış sayılmayan bu açıklamaların iki temel eksiğinden söz edebiliriz. Birinci olarak, mübadele-değeri niteliğinin nerede ve nasıl mevcut olduğu meselesi tanımlanmadığı sürece, bu tanım hiçbir şey ifade etmemektedir. İkinci olarak, burada değer ile mübadele-değeri arasında herhangi bir ayrım yapılmadığı gibi, meta, yanlış bir şekilde, mübadele-değeriyle ilişkilendirilmektedir. Yani bir metanın mübadele-değerinin, yalnızca bir başka meta veya para aracılığıyla ifade edilebileceği gerçeği göz ardı edilmektedir.[5] Diğer taraftan, bir emek ürününün satılmak için üretilmesiyle, doğrudan üretici tarafından tüketilmek için üretilmesi arasında nasıl bir fark olup da, nesnel anlamda hiçbir değişikliğe uğramayan ürünün birinci durumda değer gibi bir niteliğe sahip olduğu meselesi de, yine aynı teorik boşluğa işaret etmektedir. Yeri gelmişken, benzer bir sorunun, yine soyut emek ile somut emek kavramsallaştırmasında karşımıza çıktığını belirtebiliriz.

[5] Marx, metanın hem bir kullanım-değeri, hem de bir mübadele-değeri olarak alışılmış tanımlamayı bir süre kullandıktan sona, burun yanlış olduğunu belirtmektedir. Bir meta, Marx'ın terimleriyle, "hem bir kullanım-değeri, hem de bir değerdir" (Marx, 1976: 152).

Somut emeğin ne olduğu sorusuna verilecek cevabın dolayımsız oluşu ile soyut emeğin varoluşu arasında kesin bir ayrım bulunmaktadır. Dolayısıyla somut emek ile soyut emeğin mevcut oldukları mekanın aynı fiziksel ortam olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi; soyut emeğe fiziksel bir mekan tanımlamak da imkansızdır. Nitekim aynı şey, Marx'ın meta tanımlamasında da geçerli olup, meta kendi başına *tikel bir varlık* gibi anlaşılırken, metanın değer niteliğinin bu maddi varlığın kendinde tanımlı olmaması kesin bir çelişki oluşturmaktadır. Böylelikle metayı maddi anlamda bir emek ürününe indirgeyen bir yaklaşımın söz konusu olmadığını ifade edebiliriz. Bu durum, Marx'ın para analizinde merkezi bir rol oynamakla kalmayacak; paranın meta olduğuna yönelik eleştirilerin temelsizliğini, metanın tikel bir maddi varlık olmayışına yapılan vurguyla daha belirgin bir şekilde ortaya koyacaktır.

Marx'ın değer tanımlamasıyla ilgili temel bir diğer husus da, değer ve mübadele-değeri ilişkisinde karşımıza çıkmaktadır. Değer bir ilişki olarak mevcutken, mübadele-değeri onun formu, onun belli bir momentteki ifade biçimidir. Böylelikle, dışsal ya da görünür bir ifade biçiminden (mübadele-değeri) yola çıkarak, bir toplumsal ilişki olarak değer kategorisine ulaşmaktayız. Değerin, kendisi olarak görünmesi mümkün olmayıp, kendisine dışsal bir varlıkta ifade bulması olgusu, yine Marx'ın para kavramının en temel unsurlarından biridir. Bu bağlamda yine meta kavramına dönecek olursak, metanın, *değer niteliğine sahip olarak*, kendi değerini kendinde ifade etmesi mümkün değildir ve değer yalnızca iki meta arasındaki ilişkide ifade bulabilmektedir. İki meta arasındaki değer ilişkisinin temel karakteristiği, her iki metanın da değerlerinin ifade bulduğu bir ilişki *olmamasıdır*: Bu ilişki içinde *yalnızca bir metanın* değeri ifade bulmaktadır. Bu tanımlama, değerin, metanın maddi varlığına içkin bir şey olmadığının bir başka ifade ediliş şeklidir. Diğer taraftan değer, olgusal olarak yalnızca bir ilişki olarak ifade edilirken, değer bizatihi kendisi olarak da görünmemektedir: değer, bir başka metanın kullanım-değerinde ifade bulmaktadır.

Bu son nokta özellikle önemlidir. Değer ilişkisinin, bir yanda mübadele-değeri, diğer yanda kullanım-değeri miktarı olarak bir denklemde ifade

bulması, toplumsal bir ilişki olarak değer ile değerin olgusal ifade formu arasındaki bağıntıyı ortaya koymaktadır. Toplumsal olan ile maddi olan, belli bir dolayım aracılığıyla ilişkilendirilirken; maddi olanın belli bir tarihsellikte kazandığı toplumsal nitelik, gerçekte bir ilişki olarak kurulmaktadır.

Keynes'in değer kavramıyla ilişkisinin fiyat formunun ötesinde bir anlamı bulunmamaktadır. Bir başka deyişle Keynes'in düşünsel dünyasında değerin ne olduğu sorunsalına bir yer bulunmamaktadır. Keynes için değer ile fiyat arasında herhangi kategorik bir ayrım yapmak anlamlı değildir, diyebiliriz. Ancak bu eleştirinin, Keynes'in kendi iktisadi düşüncesi içinde geçerliliği olmadığı açıktır; bu eleştiri dışarıdan bir yaklaşımla yapılmaktadır. Fiyatı metalar arasındaki[6] mübadele oranı olarak almak, birçok iktisadi yaklaşımda olduğu gibi Keynes için de yeterli ölçüde anlamlıdır. Yani metaların fiyatının "ne olduğu", neyin ifadesi olduğu sorunsalı Keynes'in iktisadında yeri olmayan sorulardır.

Keynes için iktisadın kategorileri olgusal varoluşlarının ötesinde sorgulamayı gerektirmeyen nesnelliklerdir. İktisat, bu kategoriler arasında veya bu kategoriler temelinde tanımlı bir ilişki olarak mevcuttur. Dolayısıyla iktisadi kategorileri ortaya çıkaran özgül toplumsal ilişkiler tanımlanmak suretiyle, iktisadi olanın bu zeminde tanımlanması gibi bir kavrayış Keynes'te söz konusu değildir. Böyle bir yaklaşımın temelinde, özneyi toplumsal ilişkilerin merkezi aktörü kılan bir anlayış yatmaktadır. Bunun iktisada mikro temelli bir yaklaşım olduğunu söylemek de mümkündür. Buna göre iktisadi ilişkiler, bireylerin amaçlı eylemlerinin (maksizimizasyon fonksiyonu) bir sonucudur. Bir başka deyişle bireyler, iktisadi ilişkilerin özneleri olarak hareket eden, davranışlarının açıklaması kendi kâr ya da fayda maksimizasyonu fonksiyonuna göre yapılabilen varlıklardır. Bunun anlamı, bireylerin belli bir mantık içinde hareket etmelerini gerektiren bir toplumsal bütünlüğün analizde yerinin olmaması; toplumsallığın, bireylerin toplamı olarak tanımlanmasıdır.

[6] "Metalar arasındaki" derken, söylemek istediğimiz, fiyatın "metaların miktarları arasındaki" bir ilişki olarak tanımlanmasıdır.

İktisadi ilişkiler bağlamında bu tür bir kavramsallaştırmanın arka planında, toplumsal olan ile iktisadi olan arasında kategorik bir ayrım yapılmaması yatmaktadır. İktisadi ilişkiler, öncelikle belirli toplumsal ilişkiler olarak konulmayıp, bireyin özgül, kendi çıkarları temelinde tanımlı davranışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle bütünsellik, bireylerin kendi öznelliklerinin toplamının bir sonucuymuş gibi alınmakta, özne ve nesne diyalektiği göz ardı edilmektedir. Oysa özne ve nesne ilişkisi, toplumsal ilişkiler bağlamında bütünselliği, yani özneyi ortaya çıkaran nesnelliği temel alan bir anlayışla doğru bir şekilde kurulabilir. Özneyi temel alan anlayışlar, böylelikle ilk bölümde "nesnelliği kendine dışsallaştırmak" şeklinde tanımladığımız olguyu yeniden üretmiş, ontolojik temeli yanlış kurmuş olmaktadırlar.

Bütünselliği değil de bireyi ya da birey temelinde tanımlı öznelliği veri alan yaklaşımlar iktisadi kategorileri kendinde şeyler olarak kabul ederler. Bu durumda örneğin para, bir ilişki olmak yerine, para olarak işlev gösteren nesnenin kendisine indirgenmiş olur. Böylelikle toplumsal olan ile maddi olan arasındaki ayrımın ne olduğu, bunların hangi dolayımlar aracılığıyla ve hangi süreçlerde nasıl bir ilişki içinde olduğu gibi sorular, böyle bir kavrayışın gündemine dahi girmemektedir. Kendinde şey olarak alınan iktisadi kategorilerin temelde toplumsal ilişki olarak kavranmıyor oluşunun kaçınılmaz sonucu, iktisadi süreçlerin analizinin öze ilişkin temelde değil, bu özün ifade bulduğu formlar temelinde yapılmasıdır. Böyle bir yaklaşımda örneğin metanın değere sahip olması iki şekilde anlaşılmaktadır: ya meta değere, içkin bir unsur gibi kendi maddi varlığında sahiptir; ya da değer sadece metalar arasında metaların kendi miktarlarıyla tanımlı bir nicelik olarak konulmaktadır.

Birinci durumda, yani değerin metaya içkin bir şey olarak alınmasının sonuçlarından biri, parayı sembolik bir varlığa indirgemektir. Çünkü bu yaklaşımda metanın değeri kendisine örneğin renk gibi içkinse, o zaman geriye sadece bu değeri sembolik bir şekilde ifade edecek uygun aracı bulmak kalmaktadır. Aslında burada bir çelişki olduğu açıktır: eğer meta değere kendi maddesinde sahipse, o zaman bu metanın kendi değerini

dolaysız bir şekilde ifade etmesi beklenir. Oysa “içkin değer” anlayışında bile metanın değeri için dışsal bir ifade formu gerekmektedir. Bu çelişki aslında terimlerin kendisinden değil, bizzat burada tanımlanan değer kavrayışından kaynaklanmaktadır. Değeri metaya içkin olarak alan yaklaşımlar, bu içkinliğin ne anlama geldiğini ve metanın maddi varlığına nasıl içkin olduğunu açıklamak gibi bir düşünceye sahip değildirler. Bu kavrayışın arkasında “değerin ne olduğu” sorgulaması değil, öznel bir kavrayış biçimi yer almaktadır. Paranın sembolik bir varlığa indirgenmesinin nedeni de, bizzat değer kavrayışının kendisinde aranmalıdır. Değer bir ilişki olarak tanımlanmayınca, meta ile para arasındaki ilişkiye dair bir açıklamanın mevcut olmaması, bu tür bir yaklaşımın yapısal bir özelliğidir.

İkinci ise, iktisadi analizde daha sık karşılaşılan bir durumdur. Yaygın bir anlayışa göre değer ilişkisi, metaların birbirleriyle mübadele edilme oranıdır ve bu oran bizzat metaların miktarları ile tanımlıdır. Bu anlayış aslında iktisatta reel analiz olarak adlandırılan yaklaşımdır. Reel analiz olarak adlandırılan yaklaşımın eksik bıraktığı şey, metaların neden belli oranlarda mübadele edildiği; ya da aynı miktarda bir metanın neden çok farklı miktarlarda değişik türde metalar ile mübadele edileblidiği sorusunun cevabıdır. Bu soruya, metaların üretim miktarlarına göre arz ve talep ilişkisi temelinde mübadele edildiği şeklinde bir cevap verilebilir. Ancak bu tür bir analizde, kaçınılmaz olarak, “paraya yer bulmak” mümkün olmayacaktır. Çünkü aslında mübadele edilen şeyler bizzat mal ve hizmetler olarak alındığı için, para, son tahlilde, bu mal ve hizmetler arasında tanımlı bir mübadele oranını gerçekleştirmek için kullanılan bir araç olmaktan öte bir işleve sahip olamayacaktır. Böylelikle para, değer ilişkisinde fiili herhangi bir rol oynamayan pasif, sembolik bir varlığa indirgenmiş olacaktır.

Değer sorunsalının temelinde, iki temel soru bulunmaktadır: birincisi, metaların “değer niteliğinin ne olduğu” ve ikincisi metaların “neye göre” mübadele edildikleridir. Birinci soru, bizzat değer kavramının ne olduğu şeklinde ontolojik bir sorunsalla ilgiliyken; ikinci soru bu ontolojik temel bağlamında değerin büyüklüğünü neyin belirlediği ve değerin nasıl ifade

bulduğu sorunsalıyla ilgilidir. Bu sorunsallar tanımlanmadığı sürece, paraya ilişkin kavramsal bir analiz geliştirmek de mümkün olamayacaktır.

Bu tartışmaların ve bu tartışmalara zemin oluşturan kavrayışın Keynes'in analizinde yer bulamadığını bilmekle birlikte, Keynes'in "parasal üretim teorisi" kavramsallaştırması temelinde birkaç hususa değinmek gerekmektedir. Parasal üretim teorisinin çıkış noktası, iktisadi süreçlerin mallar ve hizmetler cinsinden tanımlı maddi bir süreç olmadığı tespitidir. Bu anlayıştan çıkan ve altı çizilmesi gereken en az iki önemli husus daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, farklı bağlamlarda da tartıştığımız gibi, ekonomide paranın reel bir etkisinin olup, ekonominin yalnızca maddi varlıklar temelinde analiz edilmesinin mümkün olmadığıdır. İkincisi ise paranın (elbette sermaye niteliği içinde) kapitalist sistem içinde üretimin "önkoşulu" olduğu sonucudur. Kapitalist üretim koşulları altında üretimin başlangıç noktası, bu yaklaşıma göre, paradır.[7] Para böylelikle üretimin gerekli koşulu haline gelirken, üretim ve satış çevriminin sonucunda kazançlar para cinsinden realize olduğu için tüm sürecin temel karakteristiği olmaktadır.

Bu yaklaşım, maddi nitelikleri içinde mallar ve hizmetler iktisadi süreçleri ve ekonominin işleyiş mantığını açıklama kapasitesini kendilerinde barındırmadığı için, iktisadi süreçleri parasal olarak niteleme konusunda bir üstünlüğe sahiptir. Bu nedenle Keynes'in, tüm üretimin amacının parasal kazançlar olduğu yönündeki tespiti, kapitalist sistemi, öncelikle parasal bir sistem olarak ele almanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak Keynes, "parasal olanın" ne olduğu sorunsalıyla ilgilenmemekte, yaptığı parasal analiz olgusal düzeyin ötesine geçmemektedir. Bu nedenle Keynes sermayeyi paradan karakteristik olarak ayıran nitelikleri tanımlama ihtiyacı duymamaktadır.

[7] Burada para yerine sermaye terimini kullanmanın daha doğru olduğu açıktır. Ancak parasal üretim teorisi yaklaşımını benimseyenlerin her zaman sermaye kavramını kullanmıyor oluşu; dahası, sermaye kavramından anlaşılan şey konusunda önemli farklılıklar oluşu nedeniyle şimdilik para terimini kullanmayı tercih etmekteyiz. Ayrıca Keynes'in parasal üretim teorisi yaklaşımında böyle bir ayrımı gerektirecek kavramsal bir içerik bulunmamaktadır.

Keynes'te değer teorisinin olmadığı tespitinin, yalnızca dışarıdan bakan biri için geçerli bir argüman olduğunu belirtmiştik. Keynes bir değer teorisi arayışı içinde olmadığı için, bu eleştirinin sınırları bulunmaktadır. Bütün iktisatçıların teoriye, bir değer teorisiyle başladığını söylemek pek mümkün değildir. Teorik çalışmalarında bir değer teorisi tartışmasına yer vermeyen iktisatçılar, genellikle bu tür bir arayış içinde olmayan, fiyat hareketlerini kendinde şeyler olarak gören anlayışta olanlardır.

Keynes fiyatın belirlenmesiyle ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

> Tek bir endüstrinin kendi fiyat seviyesi, kısmen bu endüstrinin marjinal maliyetine giren üretim faktörlerinin ücretlerine, kısmen de üretim seviyesine bağlıdır. Bütün olarak endüstriye geldiğimizdeyse ulaştığımız bu sonucu değiştirmemiz için bir neden bulunmamaktadır. Genel fiyat seviyesi kısmen marjinal maliyete dahil olan üretim faktörlerinin karşılıklarına bağlıyken, kısmen de bütün olarak üretim seviyesine, yani (ekipman ve tekniği veri alırsak) istihdam seviyesine bağlıdır. Bütün olarak üretime geldiğimiz zaman, her bir endüstrinin maliyetlerinin kısmen diğer endüstrilerin üretimine bağlı olduğu doğrudur. Fakat dikkate almamız gereken daha önemli değişme, *talepteki* değişmelerin maliyetler ve miktar üzerindeki etkisidir. Bütün olarak talebi sabit kabul ederek tek başına bir ürünün talebiyle değil, bütün olarak taleple ilgilendiğimiz zaman talep tarafında hayli önemli fikirlerin gündeme gelmesi zorunlu hale gelmektedir (Keynes, 1936: 294).

Görüldüğü gibi, Keynes, tek bir endüstrinin fiyat seviyesinin bu endüstrinin marjinal maliyetine giren üretim faktörlerinin gelirlerine ve üretim seviyesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Ne var ki, o zaman da soru, “bu üretim faktörlerinin gelirlerinin nasıl belirlendiği” şeklini almaktadır. Diğer taraftan bir endüstrideki üretim seviyesinin bu endüstrideki fiyat seviyesini belirlemesi, aslında diğer endüstrilerin de üretim miktarlarına bağlıdır. Bunun arkasından Keynes, genel fiyat seviyesinin üretim faktörlerinin ücretlerine ve

genel istihdam düzeyine bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu ikisinden fiyat seviyesini çıkarmak mümkün değildir.

Keynes'in ortaya koyduğu düşüncenin temel açmazı, buradaki tanımla sınırlı kalacak olduğumuzda, genel fiyat seviyesi soyutlamasının bir yerden sonra anlamını yitirmesidir. Gerek toplam para miktarı, gerekse genel fiyat seviyesi soyutlamaları, kendi içinde anlamı belirli şeyler değildir; bunlar, mevcut değer ilişkileri içinde belirlenmiş ve belli bir momentte tanımlı veri büyüklüklerdir. Bunun neden böyle olduğunu, tek bir ürünün fiyatının genel fiyat seviyesinden türetilmesinin mümkün olmadığı gerçeğine dayanarak da söyleyebiliriz. Bir başka deyişle, bir ekonomide, verili tüm kaynaklar, üretim araçları, toplam çalıştırılabilir emek gibi "üretim faktörlerini" veri alarak, bu ekonomide belli bir zaman dilimi içinde ne kadar toplam üretim yapılacağını fiziksel olarak tanımlamak mümkündür. Buna karşılık, bu toplam üretim miktarı, kendi başına, bu üretim toplamının değerini veya bunun parasal ifadesi olarak genel fiyat düzeyini hiçbir şekilde vermez. Bu toplam üretim fiziksel olarak nicel anlamda (her bir mal ve hizmet miktarı tek tek hesaplanarak) ifade edilebilir. Ancak bu toplam üretimi oluşturan fiziksel ürünlerin, hizmetlerin, yani maddi halleri içindeki metaların nispi fiyatları, nitel olarak kendilerinden başka bir şeyi, yani değer kategorisini gerektirir.

5.2.3. Sermaye Kavramı

Para kavramı ile sermaye kavramı arasında, kapitalist üretim ilişkileri temelinde özgül bir ilişki bulunmaktadır. Tarihsel olarak paranın sermaye olgusu ortaya çıkmadan önce, binlerce yıldır var olduğu bilinmektedir. Bu açıdan sermayenin parayı varsaydığını söylemek mümkünse de, paranın sermayeyi gerektirmediğini söyleyebiliriz. Bu Tez'de, mevcut toplumsal üretim ilişkilerinden "kapitalist meta üretimi" olarak söz ettik. Bu nitelemeyi gerektiren şey, genel olarak meta üretimi olgusunun kapitalist üretim ilişkilerini açıklamaya yetmediğini vurgulamak ve bu ikisinin birbirlerine

indirgenmesinin yaratacağı kimi kavramsal sorunlara izin vermemektir.[8] Bu iki niteleme ve bunlara karşılık gelen yapısal ilişkiler arasında hem tarihsel olarak, hem de teorik olarak önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Meta üretiminin insanlık tarihi içinde binlerce yıllık bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Genelleşmiş meta üretimi paraya dayalı bir mübadeleyi gerektirmekle birlikte, para bu koşullar altında kendiliğinden sermaye niteliğini kazanmak zorunda değildir.[9] Buna karşılık kapitalist meta üretimi, Marx'ın nitelemesiyle ifade edecek olursak, meta üretiminin en gelişmiş düzeyini temsil etmektedir. Bunun nedeni, üretimin genel olarak bir meta üretimi olmakla kalmayıp, üretimi gerçekleştiren emeğin de "emek-gücü" formunu kazanmış olması, yani "emeğin metalaşması"dır.[10] Böylelikle üretimin dolaysız öznesi olan emekçiler, kendi geçim araçlarını da piyasada satın almakta, üretim doğrudan bir "meta üretimi" haline gelmektedir.

Sermaye, bir toplumsal ilişki olarak, üretimin dolaysız özneleri ile üretimin maddi koşullarının birbirlerinden ayrılmış olmasını gerektirir. Bunun doğrudan sonucu, üretim faaliyetinin artık hiçbir şekilde dolaysız olarak tüketim için gerçekleşmeyip, tüm ürünlerin tüketilmeleri için öncelikle piyasa dolayımından geçmesi gerekliliğidir. Para böylelikle piyasa aşamasının zorunlu bir unsuru haline gelmektedir.

Kapitalist meta üretimi, üretilen ürünlerin değer nitelikleri *varsayılarak* gerçekleştirilmektedir. Ürün ve onun değer niteliği, kapitalist üretim tarzının çelişkili doğasını ifade etmektedir. Keynes'in, üretimin nihai amacının tüketim olduğu yönündeki tespiti (*Genel Teori*, s. 104), bu açıdan kesinlikle yetersizdir; çünkü her üretilen ürünün tüketilebilir veya faydalı bir ürün olması

---

[8] Chris Arthur, Marx'ın *Kapital*'inin kesinlikle "kapitalist meta üretimi" ilişkilerini ele aldığını, "basit meta üretimi" ilişkileri temelindeki analizlerin Marx'ın analizinden temelden ayrıldığını belirtmektedir. Bu kavramsal ayrımın, para kavramının analizinde de önemli bir ayrım yarattığını belirtebiliriz.

[9] Burada yaptığımız, tarihsel değil, kavramsal bir tanımlamadır. Meta üretimi belli bir zamanda farklı toplumsal yapılarda çok farklı gelişmişlik düzeyine sahip olabilmektedir. Buna karşılık bizim kavramsal tanımımız, esas olarak kapitalist meta üretimini, genel olarak meta üretiminden ayrıştırma amacına dayanmaktadır. Buradaki temel ölçütümüz ise tarihsel olarak ücretli emeğin ortaya çıkmasıdır.

[10] Marksist terminoloji içinde "emeğin metalaşması" nitelemesi doğru değildir; çünkü meta niteliğini kazanan emek değil, emekçinin çalışma kapasitesi, emek-gücüdür. Ancak vurgulamak istediğimiz ayrım açısından böyle bir nitelemenin işlevsel olduğunu düşünmekteyiz.

önsel koşul olmakla birlikte, üretimin toplumsal doğasını karakterize eden şey, bu ürünün değer niteliğine sahip olmasıdır. Toplumsal analiz, esas olarak toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan dolayımları ele almak zorunda olduğu için, ürünün "nihai" aşamada tüketiliyor olması, bu aşamaya gelene kadar geçmek zorunda olduğu toplumsal ilişkilerin üzerini örtmemelidir; nitekim bir ürünün tüketilmesine varan süreç, arada bir takım toplumsal dolayımların gerçekleşmesiyle karakterize olmaktadır.

Üretim, kapitalist toplumda, kâr amaçlı bir faaliyettir. Sermaye sahibi üretimin sonucunda parasal varlıklarının ne ölçüde arttığıyla ilgilenmekte, dolayısıyla meta üretimi de sermaye sahibini doğrudan bir tüketim nesnesi olarak değil, değer olarak ilgilendirmektedir. Sermaye, bu nedenle somut üretim içinde üretim araçlarına, emeğe ve genel olarak üretimin maddi koşullarına dönüşse de, bu sürecin sonunda parasal fiyatların realize olmasıyla yine para sermaye olarak var olmak zorundadır. Üretim araçlarının meta niteliğini kazanmış olması, emekçinin ücret karşılığı piyasada satışa sunduğu kendi emek-gücünün meta formuna dönüşmüş olması, üretilen ürünlerin sadece meta olarak satılmak amacıyla üretiliyor olması ve üretimin nesnel koşullarının tümüyle metalaşmış olduğu anlamına gelmektedir.

Kapitalist meta üretiminde, yukarıda belirttiğimiz gibi ürünün doğrudan tüketim için değil, piyasada satılarak gerçekleştirilen değeri için üretiliyor olması ve kapitalist üretim koşulları altında tüm gelir kategorilerinin parasal olarak gerçekleşmesi, tüm maddi varlıkların (emek dahil) değer niteliğini kazanmış olduğunu; ve bunun maddi üretim, bölüşüm ve tüketim süreçlerinin temel dolayımı haline geldiğini göstermektedir. Tüm bu süreçlerin, temelde kâr maksimizasyonu hedefiyle belirlendiğini göz önüne aldığımızda, sermayenin tüm sürecin temel belirleyici unsuru olduğunu söyleyebiliriz. Hatta sermayeyi, kapitalist üretim sürecinin öznesi olarak tanımlamak hem mümkün hem de gereklidir.

Değer üretim süreci, Marx bölümünde tartıştığımız gibi, ikili bir süreç olarak gerçekleşir. Değer üretim süreci bir yandan maddi üretim olarak görünmekle birlikte, bizatihi değer kategorisinin ima ettiği gibi aynı zamanda

bir toplumsal ilişkidir.[11] Maddi üretim, kapitalist üretim koşulları altında değer üretimini varsaydığı için ve varsaydığı sürece gerçekleşir. Dolayısıyla maddi üretimin toplumsal önkoşulunun, değer üretimi varsaydığını söyleyebiliriz.[12] Kapitalist üretimin doğası, maddi üretim koşulları tarafından, maddi ürünlerin kendileriyle tanımlanabilir nitelikte değildir. Ürünler değere dönüşmek, yani para aracılığıyla değer olarak realize olmak zorundadır. Soyut düzeyde şöyle ifade edebiliriz: maddi süreçler toplumsal ilişkiler dolayımında gerçekleşmektedir.

Kapitalist üretim ilişkileri bağlamında para kavramına ilişkin bir tartışma, dolaylı ya da dolaysız biçimde aynı zamanda bir sermaye kavramı tartışması olmak zorundadır. Kapitalist ilişkiler içinde tüm üretim, bölüşüm ve tüketim süreçleri, sermayenin temel belirleyici unsur haline geldiği koşullar altında gerçekleştiği için, para, meta dolaşımında gerçekleştirdiği fonksiyonun ötesinde, kapitalist üretim koşullarında özgül bir nitelik kazanmaktadır. Bu tespit, paranın doğasının tamamen dönüştüğü ya da ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir; tersine, para, her şeyin doğası haline gelmektedir.

Bu açıklamalar temelinde bakıldığında ele aldığımız üç yazar arasında belirgin farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Birinci olarak Simmel'e bakacak olursak, sermaye kavramına ya da kapitalist üretim ilişkileri içinde değer üretiminin toplumsal koşullarına ilişkin özgün bir katkıda bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Kendisinin aslında bir sosyolog olduğu ve kapitalist sistemle, onun toplumsal ve kültürel düzeydeki sonuçları bağlamında ilgilendiğini düşündüğümüzde bunu anlamak mümkündür. Ne var ki, paraya, bu toplumsal koşullar altında bir de sermaye formu içinde bakmamak, mevcut toplumsal yapıyı olduğu gibi, parayı da tam olarak kavrayamamak anlamına gelmektedir.

Bunun dışında, paraya meta üretimi temelinde "genel olarak para" kavramsallaştırmasıyla bakmak mümkün ve belli bir yere kadar anlamlı

[11] Üretim sürecinin bir değer ilişkisi olarak gerçekleşmesi olgusu, tekil bir işletme düzleminde değil, toplumsal üretim düzeyinde tanımlıdır.

[12] Bu değer üretimi olgusu, elbette başlangıçta verili bir değer büyüklüğünün yeniden üretilmesi değildir. Bu faaliyetin aynı zamanda kâr sağlayacağı varsayımı, sistemin mantığı gereğidir. Ancak biz şu aşamada sürecin doğasından söz ettiğimiz için bunu özellikle belirtmeye gerek görmedik.

görülebilir. Ne var ki, kapitalist üretim koşulları altında, emeğin, sermaye ilişkileri içinde "metalaşması", mevcut toplumsal yapının temel karakteristiğidir. Dolayısıyla mevcut toplumsal ilişkileri gerek iktisadi gerekse toplumsal yönleriyle açıklamak için, sermaye kavramına başvurmak zorunlu görünmektedir. Ancak daha önemlisi, kapitalist üretim ilişkileri içinde, sermayenin asli varoluş formunun yalnızca para olmasıdır.

Keynes'e gelince, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, özelde bir sermaye kavramı tartışması bulunmamaktadır. Bunun temelinde yatan şey, onun sınıfsal ve ideolojik perspektifidir. Keynes için kapitalist toplum dayandığı temeller üzerinde—yani sermaye ilişkileri bağlamında—radikal bir şekilde eleştirilecek değil; en fazla düzenlenmesi gereken bir toplumdur. Keynes'te piyasanın kendi başına sağlayamadığı tam istihdam dengesine devletin gerekli müdahaleleriyle ulaşılabileceği ve böylelikle krizlerin önünün alınabileceği fikri, mevcuttur.

Keynes'in dikkati çeken iki tespiti, bizi sermaye kavramı bağlamında ilgilendirmektedir. Bunlardan birincisi, piyasa mekanizmasının işleyişi bağlamında devlete yüklediği görevle ilgilidir. Keynes, kapitalist üretim koşulları altında üretimin değil ama tüketimin, dolayısıyla bölüşümün temel bir problem olduğunu düşünmüştür. Gerek bu teorik yaklaşım, gerekse somut olarak kapitalist sistemin yaşadığı yapısal kriz, Keynes'in gözünde bu sorunun çözümü için gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak Keynes, bu yaklaşımı geliştirirken, meseleyi sadece bir bölüşüm sorunu olarak görmüştür.[13] Bu nedenle çözüm önerisi, piyasa sınırları dahilinde kalmıştır. Nitekim Keynesyen politikaların bu bağlamda ne kadar etkili olduğu ya da olabileceği hala tartışmalıdır.

Burada söylemek istediğimiz şey, kapitalist sistemin krizlerinin esas olarak bir bölüşüm olgusu olmayıp, üretimin yapısından kaynaklanmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla eğer piyasada ortaya çıkan bir sorun varsa, bu, kökeni nihayetinde toplumsal üretim sürecinde ve burada tanımlı ilişkilerde aranması

[13] Ancak Keynes sorunu "bölüşüm sorunu" olarak nitelememektedir. Talep yetersizliği ile karakterize olan piyasa ekonomisi sorunlarını biz bu şekilde tanımlamaktayız. Talep yetersizliğinin yanı sıra bir aşırı üretim olgusundan özellikle bahsedilmediğini de belirtmek gereklidir.

gereken bir sorundur. Bu nedenle, eğer ekonomide bir talep yetersizliği söz konusuysa, temelde bu, ekonomide kâr beklentilerinin düşük olmasıyla ve sermayenin yeniden yatırıma dönüşmemesiyle ilgilidir ki, bu da para sermayenin atıl kalmasıyla sonuçlanmaktadır. Mevcut geliri para ya da maliye politikaları aracılığıyla yeniden dağıtarak, piyasadaki arz fazlasının şu ya da bu ölçüde tasfiye edilmesi söz konusuysa da, bu durumun yeni bir değer yaratmak anlamına gelmeyeceğini söyleyebiliriz. Kökeni aşırı üretimde ya da kârlılığın azalmasında aranması gereken ve bu nedenle sermayenin bir bütün olarak yeniden yapılanmasını gerektiren yapısal krizlerde, piyasada alınabilecek ve gerçekçi bir çözüm olabilecek bir önlem bulunmamaktadır.

İkinci olarak, Keynes'in toprak sahiplerine benzeterek rantiye sınıf olarak tanımladığı finansal sermayenin "dizginlenmesi" olgusunun, hem sınıfsal ilişkilerin sadece bir iktisadi ilişki olmayıp aynı zamanda siyasi nitelikte olması nedeniyle, hem de kapitalist sitemin doğası itibariyle pek de gerçekçi olmadığını söyleyebiliriz. Bu meselenin siyasi yönünü bir kenara bırakacak olursak, aslında tarihsel olarak Keynes'in ileri sürdüğü çözümün geçerliliğinin yanlış çıktığını söyleyebiliriz. Bugün dünya üzerinde finansal sermaye hareketlerinin ve bu hareketlerin gerisindeki iktisadi çıkarın tüm dünya ekonomisini belirleyecek kadar güçlü hale geldiğini belirtmekle yetinebiliriz. Diğer taraftan para, sermayenin asli varoluş biçimi olduğuna göre, sermaye her zaman parasal formu içinde birikecek, üretim sermayesinden kategorik olarak ayrı var olacaktır. Sermayenin, belli bir üretime yatırılmış olarak parasal formunu terk etmiş olanı dahi, parasal formu varsayar ve bunun iktisadi süreç içinde büyüyüp büyümediği, getirisi, ancak parasal form içinde tanımlanabilir. Bu nedenle, her tür sermaye, parasal formu varsayar ve girdiği üretim alanında kârlılığın azalması gibi bir durumla karşı karşıya kaldığında, parasal formuna yönelir.[14] İşte bu nedenle, finansal sermaye kapitalist üretim ilişkileri var oldukça var olmaya devam edecek ve sistem içindeki belirleyiciliği konjonktürel olarak değişecektir. Dahası faiz

[14] Kapitalizmin tarihini dönemleştirirken Arrighi'nin Marx'ın P-M-P' şemasını kullanmasının ardında yatan teorinin mantığını bu oluşturmaktadır. Kapitalist sistemin merkezindeki sermaye artık-değer yaratma kapasitesini yitirmeye başladıkça, sermaye parasal formu içinde kalmaya ve finansal süreçlerde değerlenmeye çalışır (Arrighi, 1994).

oranlarının yüksekliği ya da düşüklüğü bu kesimin var olup olmamasına bağlı olmayıp, diğer formlar altındaki (örneğin üretken ya da ticari) sermayenin kârlılığıyla ve sermaye kesiminin kendi arasındaki ilişkilerle belirlenecektir. Bu nedenle finansal sermayenin rantiye niteliğinin konjonktürel olarak sistem açısından bir tehdit haline gelmesinin önüne geçmek için, Keynes'in önerdiği gibi "sermayenin bollaşması" gibi bir çözüm ileri sürmek, bu teorik yaklaşım temelinde mümkün değildir. Keynes bir yandan da bollaşmasının sonucu olarak sermayenin marjinal etkinliğinin düşmesine karşı alınacak önlemin, sermaye yatırımının yapıldığı alanların belirlenmesi olduğunu söylemektedir (Keynes, 1936: 323). Bu tespit doğru olmakla birlikte, bunun, kapitalizmin krizlerine karşı alınacak önlemin piyasayla sınırlı tutulamayacağının kabulü anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Sermayenin kıtlığı ya da bolluğu, özünde sermayenin artık-değer yaratma kapasitesiyle ilişkilidir. Eğer genel olarak bir ekonomide artık değer yaratma kapasitesi düşmüşse, yani kârlılık azalmışsa, bu koşullarda mevcut parasal sermaye birikiminin ne olduğu, üretken sermayenin ne miktarda olduğu kendi başına açıklayıcı bir unsur olmaktan çıkmış demektir. Bu durum, Keynes'in terimleriyle ifade edecek olursak, sermayenin marjinal etkinliğinin büyüklüğü ile ilgilidir. Bunun düşmesi durumunda, mevcut sermayenin birikim düzeyi neyle ve nasıl tanımlanırsa tanımlansın, sermaye hem bollaşmış, hem de kıtlaşmış demektir. Çünkü kriz konjonktürlerinde para-sermaye yatırıma dönüşmediği için birikir ve bu anlamda bollaşırken, diğer taraftan bu parasal birikimin değer yaratacak şekilde kullanılma kapasitesinin (değerlenme olanağının) hayli daralmış olması, "sermaye olma kapasitesinin," yani sermayenin üretken şekilde kullanılma koşullarının ortadan kalktığını ya da önemli ölçüde zayıfladığını göstermektedir.

Keynes'in 'sermayenin bollaşmasına' ilişkin beklentisinin bir tür kavramsal karışıklık olduğunu, bunun da esas olarak kendisinin bir değer kavramına sahip olmamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Değer ve artık-değer kategorileri, mutlak büyüklükler değil, özgül büyüklüklerdir. Buna benzer bir karşıtlık, para ile sermaye arasındaki ilişkide de bulunmaktadır; çünkü para ile sermaye arasında dolaysız bir ilişki bulunmamaktadır. Bu

nedenle, yukarıda da belirttiğimiz gibi, paranın varlığı sermayeyi varsaymaz; buna karşılık sermayenin varlığı parayı varsaysa da, para kendiliğinden sermaye niteliğini kazanmaz. Bu bağlamda sermaye, para formu içinde her zaman nicel olarak belli bir büyüklüktür; ancak değer olarak bu büyüklük mutlak değildir.

Keynes, “sermaye hacminin kıt olmaktan çıkacağı bir düzeye kadar artırmayı hedeflemeliyiz” (Keynes, 1936: 376) derken, aslında sermaye kavramının içerdiği çelişkinin farkında olmadığını ortaya koymaktadır. Sermayeyi tarihsel bir kategori olarak görmemekte, parayı sermaye yapan toplumsal üretim ilişkilerini göz ardı etmektedir.

Sermaye kavramı, Marx için, kendisinin en olgun eserinin başlığını oluşturacak kadar temel niteliktedir. Sermaye, her şeyden önce toplumsal bir ilişkidir; arka planında, üretim araçlarının bir sınıfın özel mülkü haline getirilmesi sürecini barındıran tarihsel bir olgudur. Sermaye kavramı, Marx’ın artık-değer teorisinin ortaya koyduğu gibi, üretimin maddi ve toplumsal niteliğini birlikte tanımlayan, kapitalist sistemde toplumsal yeniden üretim sürecini karakterize eden özsel bir olgudur. Diğer taraftan sermaye, paranın kapitalist üretim ilişkileri içinde sahip olduğu özgül bir form olarak, para kavramına da tarihsel olarak özgül anlam ve içerik yüklenmesinin toplumsal temelidir. Sermaye, soyut değer niteliğinin en gelişkin formudur ve bu form yalnızca para olarak vücut bulabilir; çünkü değerin tek somut varoluş biçimi paradır. Para dışındaki tüm varlıkların değeri yalnızca bir varsayım olarak vardır ve yalnızca paraya dönüştüğü zaman gerçekleşmiş olur.

5.3. PARA KAVRAMI

Para ile meta arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu ilişki, başka sınıflandırmaların yanı sıra, bizim tartıştığımız bağlamda, iki şekilde kurulabilir. Para ile meta arasında ya dışsal ya da içsel bir ilişki vardır. Bu iki ilişki tanımlama tarzının merkezi unsuru, para ile metanın ortak bir niteliğe

sahip olup olmamasıdır. Bizim benimsediğimiz yaklaşıma göre, para ile meta arasında değer ilişkisi temelinde içsel bir ilişki vardır. Bu ilişki, her şeyden önce paranın bir meta olma olgusuyla, somut, tanımlı bir nitelik kazanmaktadır. Paranın meta dışındaki formları nesnel olarak, iktisadi ilişkilerin belirli momentlerinde, paranın meta olması olgusunu dışlamadan ve geçersizleştirmeden ortaya çıkmaktadır. Ancak paraya kavramsal bir yaklaşım, her koşulda öncelikle değer ilişkisinin metalar arasında bir ilişki olduğunu kabul ederek başlamayı gerektirmektedir. Bununla bağlantılı ikinci husus da, bir ilişki olarak değerin, kendini ifade etme formu olarak paranın varlığını zorunlu kılmasıdır. Para bu zorunluluk temelinde, yani değerin kendisi olarak gerçekleşmesinin ve ifade bulmasının imkansızlığı temelinde, metalardan ayrılır. Yani para özünde bir meta olmak zorunda olmakla birlikte, bir meta para formu kazandığı anda diğer metalardan ayrılmaktadır.

Paranın diğer metalardan kategorik olarak ayrılması niteliksel bir durumdur; bizim kavramsal yaklaşımımızın temelindeki “para metadır” önermesini geçersiz kılmamaktadır. Paranın meta olması, her şeyden önce değerin metalar arasında içsel bir ilişki olmasıyla ilgilidir. Değer ilişkisi özsel olarak değere sahip olmayan bir nesne (ya da sembolik bir varlık) tarafından gerçekleştirilemez. Ancak mübadelede olduğu gibi, para-metanın yerini belli bir sembolik varlığın alması mümkündür; bu durum bizim teorik tespitimizi yanlış çıkarmayıp, tam tersine tanımladığımız anlamıyla değer ilişkisi temelinde mümkün olduğunu gösterir: değer kendisine dışsal bir form bulmak zorundadır.

Değer kendisine dışsal bir form bulduğu zaman, değer ile bu form arasındaki ilişki dolaysız bir ilişki olmaktan çıkmaktadır. Birinci olarak, değer, bir süreç olarak gerçekleşirken, form her zaman belli bir momentte tanımlıdır. Değer bir ilişki olarak kavramsal bir olguyken; değerin formu belli bir momentte nesnel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle değerin gerçekleşme süreci ile ifade bulma formu arasında diyalektik bir ilişki ortaya çıkar: bir yandan bunlar birbirlerini varsayar ve içsel olarak ilişkili olmaya devam ederken, bu ilişki aynı zamanda öz ile form arasındaki kategorik ayrım nedeniyle çelişkili bir yapı arz eder.

Bir ilişki olarak değerin tanımlı olduğu süreç ile değerin ifade bulduğu para formu, belli bir anda çakışmazlar. Bu çakışmama ya da özdeş olmama hali, paraya ilişkin kavramsal karışıklığın temelindeki nedendir. Bir süreç olarak gerçekleşen değer ilişkisi ile değerin belli bir momentte ifade bulma hali, öz ile formun birbirine indirgenememesi olgusunu bir zorunluluk olarak yaratır; öz ile form nitelik olarak farklı kategorilerdir. Öz soyut, form somuttur.

Değer ve para kavramları tartışmasındaki bir diğer önemli husus, "değerin nasıl ölçülebildiği" meselesidir. Bu konu iktisatta üzerinde neredeyse hiç durulmayan en temel meselelerden biridir. Değerin, metalar arasında gerçekleşen, bu ürünlerin (nesnelerin) miktarları cinsinden tanımlanabilir bir ilişki olduğunu, ya da parasal değer ifadesinin nihayetinde bu düzleme indirgenebilir olduğunu düşünen ve iddia edenler, aslında değerin ürünlerin ötesinde bir şey olmadığını ileri sürmüş olmaktadırlar. Bu durum, iktisatta, Schumpeter'in tanımladığı anlamda reel analiz denen şeydir ve yine daha önce ifade edildiği gibi bu tür bir yaklaşım temelinde yapılan bir genel denge analizinde, para son tahlilde kendine bir yer bulamayacak; tüm süreçlere kategorik olarak dışsal kalacaktır. Reel analiz çerçevesinde paranın nötr kabul edilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Dahası, bu yaklaşımı benimseyenler, teorik olarak ne kadar uğraşsalar da, bu yaklaşım sonunda parayı kendi teorik çerçeveleri içinde sermaye olarak tanımlamayı başaramayacaklardır. Çünkü sermaye niteliğindeki para, kapitalist üretim ilişkileri içinde her zaman reel süreçleri önceleyen, reel üretim sürecinin önkoşulu olan bir gerçekliğe sahiptir.

Mesele, değerin, metaların maddiliklerinin ötesinde nasıl tanımlanacağında düğümlenmektedir. Bu, kavramsal bir analizi zorunlu kılmakta, "toplumsal olanın doğasını" tanımlamayı gerektirmektedir. "Toplumsal olanın doğası" maddi varlıklara indirgenmesi mümkün olmayan bir başka gerçekliktir.

Yukarıda ortaya koyduğumuz "değerin nasıl ölçüldüğü" sorusu, dolaysız biçimde "değerin ne olduğu" sorunsalıyla ilgilidir. Eğer değeri, metalar arasında ancak metaların maddi miktarlarıyla doğrudan ilişkili olmayan bir ilişki olarak tanımlayacak olursak, bu durumda bu "ilişkinin" nasıl

nesnel olarak nicel bir ilişkiye dönüştüğünü açıklamak gerekmektedir. Para analizinin kritik noktalarından biri de budur: para neyi ölçmektedir? Para yalnızca sembolik bir varlığa indirgenecek olursa, para ile ölçtüğü şey arasındaki ilişki dışsal bir ilişki olarak kurulmuş olacak, bu sefer paranın nesnel niteliği ile değer olma niteliği arasındaki bağ da tamamen kopmuş olacaktır. Yani bizatihi "paranın kendisi" bir anlamda "bölünmüş" olacaktır. Bu nedenle para kavramı üzerine yoğunlaşan bir analizin, paranın nesnesi ile para olma niteliği arasındaki ilişkiyi kurması gerekmektedir. Eğer bu iki unsurun diyalektik birliği içinde bu kavramlarla bir tanım yapılmıyorsa da; en azından bu kavramlarla ve bu yaklaşımla ilişkilendirilmesi mümkün bir başka yaklaşım tarzı geliştirilmiş olması gerekmektedir.

Eğer para olma niteliği ve para nesnesi arasında bir ilişki kurulmuyor ve bunlar arasındaki ilişki bir süreç olarak konmuyorsa, bu durumda, paranın ya sadece bir sembole indirgenmesi ya da paranın sadece ve doğrudan değerin kendisi olarak anlaşılması gibi, iki ayrı uçta yer alan fikirlerin doğması kaçınılmaz olacaktır. Bu uçlardan biri, paranın miktar teorisini de içeren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre para, sadece bir mübadele aracıdır ve sadece fiyatları verili metalar toplamının kendi içinde birbirleriyle mübadelesini gerçekleştirme işlevini pasif olarak yerine getirmektedir. Miktar teorisinin kabullerinden biri, metaların fiyatlarının verili olmasıdır ve sadece miktar teorisinin kavramsallaştırması içinde kalındığı sürece bu fiyatların nasıl belirlendiğinin ve paranın fiyatın belirlenmesi sürecinde nasıl bir işleve sahip olduğunun ya da olup olmadığının hiçbir açıklaması bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu yaklaşım çerçevesinde para ile meta fiyatları arasındaki ilişki dışsal ve lineer bir ilişki olarak kurulmuş olacaktır. Günümüzde de hayli yaygın bir şekilde benimsenen parasalcı yaklaşımlarda olduğu gibi, para miktarı ile fiyat seviyesi arasında kurulan doğrusal ilişki, paranın miktar teorisinden çıkan, tek olmasa da, en önemli sonuç olmaktadır.

Paranın dolaysız olarak değerin kendisi olduğu yaklaşımının örneğini, Marx'ın *Grundrisse*'de eleştirdiği Proudhonculardа bulmaktayız. Bu yaklaşım sahipleri, paranın, ürünlerin içerdiğini iddia ettikleri emek-zamanlarının doğrudan taşıyıcısı olduğunu; eğer para fiilen bu emek-zamanını yansıtmıyor

ise de bunun mümkün olabileceğini düşünmekteydiler. Metaların değerlerini doğrudan yansıtan paraların bir banka tarafından basılması yoluyla, kapitalist sistemin krizlerinin önlenebileceği gibi bir fikre ulaşan bu yaklaşım sahipleri, değer olma niteliğinin bir süreç olgusu olduğunu ve paranın bu süreci doğrudan ifade etmesinin mümkün olmadığını görememekteydiler. Onların düşüncesinde değer, doğrudan somut emek zamanıyla belirlenmekte ve para bu emek zamanını doğrudan ifade etmekteydi. Krizlerin ortaya çıkmasının temelinde, paranın bu emek zamanını doğru bir şekilde yansıtmıyor oluşunun yattığını düşünmekteydiler.

Paranın ikili niteliğinin kabulünün, para kavramına yaklaşımın temel ölçütü olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda meseleyi bir başka açıdan koymak amacıyla bir başka hususa değinmek gerekmektedir. Değer ilişkisi para ve metalar arasında nesnel (maddi) bir ilişki olarak konduğu zaman, değer kavramı temelinde açıkladığımız ilişki insanlar arasında, yani toplumsal nitelikli bir ilişki olmaktan çıkacak, örneğin yerçekiminin, yerküre ile maddi nesneler arasında bir ilişki olması gibi, nesnel bir zeminde tanımlıymış gibi anlaşılacaktır. Eğer para ile metalar arasındaki ilişki, *gerçekten* farklı nesneler (para nesnesi ile ürünler) arasında bir ilişki değil de, toplumsal bir ilişkiyse, o zaman para ve metalar arasında kurulan ilişkinin ne tür bir toplumsal ilişki olduğunu ve *nasıl gerçekleştiğini* açıklamak gerekmektedir. Para ile metalar arasındaki ilişkiyi, farklı nesneler arasında dışsal bir ilişki olarak kabul eden—ya da kavramsal yaklaşımları itibariyle kabul etmek zorunda olan—yaklaşımlar, değer ilişkisini metaların maddeleri arasında bir ilişki olarak görmekte; iktisadi süreçleri de maddi bir sürece indirgemektedirler.[15] İktisadi analizde asıl kafa karıştırıcı husus, bir ürünün değeri (ya da fiyatı) veriyken, bu ürünün farklı miktarları ile bu miktarların farklı fiyatları arasında bir ilişkinin kurulabilmesidir. Bu basit doğrusal ilişki, kendi başına hiçbir para ya da değer teorisinin temelini oluşturamaz. Paranın miktar teorisine ilişkin temel eleştiri de bununla ilgilidir: verili fiyatlar ile

[15] Bu noktada Keynes'in faiz tanımını hatırlatmak yerinde olacaktır. Keynes'in faiz tanımında, para ile diğer metalar cinsinden tanımlanan faiz oranları arasında nitel hiçbir fark bulunmamaktadır. Bu nedenle Keynes, sanki başka bir şey cinsinden faiz tanımlanabilirmiş gibi, kritik faiz oranının para cinsinden hesaplanan faiz oranı olduğunu ifade etmektedir (Keynes, 1936: 230).

miktarlar arasında ilişki iktisadi bir ilişki değil, nicel bir ilişkidir. Parayı özgül kılan şey, ürünlerin bir değer büyüklüğüne sahip olmaları sürecinde dolayım işlevi görmesidir. Bu ilişki sürekli olarak yeni koşullar altında yeniden üretilen bir ilişki olduğu için, belli bir momentte ifade bulan değer büyüklüğü, sadece o momentte tanımlı bir olgudur. Ürün miktarı ile bu miktardaki ürün fiyatı arasındaki ilişki, yalnızca belli bir momentte tanımlı ilişkidir; bu nedenle değer ilişkisini açıklamamaktadır. Bu nedenle, para tanımlanmadan önce bir toplumsal ilişki olarak değer tanımlanmalıdır ki, para ile metalar arasında dışsal olduğu sanılan, ürün miktarı ile fiyatı arasında doğrusal nicel bir ilişki olduğu varsayımına dayanan indirgemeci yaklaşıma yer tanınmasın; bir ürün ile fiyatı arasındaki ilişki veri olarak alınmak yerine, bu ilişki kavramsal olarak tanımlanmayı gerektiren bir olgu olarak kabul edilsin.

Ürün ile fiyatı arasındaki ilişkinin ne olduğunu sorunsallaştırmak, parayı bir ilişki olarak tanımlamanın bir önkoşuludur diyebiliriz. Paranın miktar teorisi gibi yaklaşımlarda bu ilişki veri olarak bile alınmamakta, hatta böyle bir ilişki tanımlanmamaktadır. Çünkü böyle bir ilişkiyi tanımlamak için öncelikle değerin metanın maddi varlığına içkin bir şey olmadığını kabul etmek gerekmektedir. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi değer olgusunda mesele, bunu aynı zamanda ürünler arasında bir ilişki olarak tanımlamanın ötesinde bir toplumsal ilişki olarak tanımlamaktır.

Aşağıda para kavramına ele alınan yazarlar bağlamında özel olarak bakılacaktır.

5.3.1. Keynes

Keynes, 1933 yılında kaleme aldığı bir makalede, paranın altın gibi üretilebilir bir şey olması durumunda işsizliğin de olmayacağını yazmaktaydı (Keynes, 1933b: 85-86). Bu tespite dayanarak, Keynes'in, paranın bir emek ürünü olmadığı için üretilemediğini söylediğini düşünmek mümkündür. Paranın üretilebilir bir şey olmadığını söylemesine karşın Keynes parayı

karakterize eden şeyin ne olduğunu açıklamadığı için, bu tespit üzerinden bir tartışma yapmak çok kolay görünmemektedir. Diğer taraftan Keynes *Genel Teori*'de, paranın üretim esnekliğinin çok düşük olmasından söz etmektedir ki, bunun ilk cümledeki ifadeyle çeliştiği açıktır. Eğer paranın üretim esnekliğinden söz ediliyorsa, bu ne kadar düşük olursa olsun, onun üretilebilir olduğu da kabul ediliyor demektir. Ancak paranın üretim esnekliğinin düşüklüğü fiziksel üretimin nesnel koşullarından değil de, "para üretiminin" merkezi bir otorite tarafından belirlenmesiyle ilgiliyse, o zaman üretim esnekliğinden söz etmenin hiçbir anlamı kalmamaktadır. Ancak mesele paranın miktarının artmasının genel fiyat düzeyinin yükselmesinden başka bir sonuca yol açmadığı yönünde konuyorsa, yani para miktarını artırmanın reel bir etkisinin (diyelim ki uzun vadede) olmadığı düşüncesinden yola çıkılıyorsa, o zaman paranın sadece bir mübadele aracına indirgenmiş olduğu düşünülüyor demektir. Bu durumda da para nesnesini artırmak mümkün olmakla birlikte, reel olarak parayı artırmanın mümkün olmadığı fikrine ulaşılmaktadır.

Oysa Keynes'te meseleyi nasıl ele aldığına açıklık kazandıran türde bir çözümleme mevcut değildir. Keynes'in parasal üretim teorisi temelinde paranın reel etkisine ilişkin tespitleri, teorik olarak, "kısa dönem"le sınırlıdır. Bunu söylemekle Keynes'in uzun döneme dair bir şey söylemediğini ifade etmiyoruz. Keynes'in parasal üretim teorisi yaklaşımı çerçevesinde tüm iktisadi analizinin, aslında kısa dönemle sınırlı bir analiz olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu, belirttiğimiz gibi, Keynes'in sadece kısa dönem analizi yapıp, uzun dönem analiz yapmadığı anlamına gelmemektedir; tersine, Keynes için kısa dönemin iktisadi gerçekliğin tek analiz zemini olduğunu söyleyebiliriz. Uzun dönem, Keynes için, sadece teorik bir soyutlamadır; bir anlamda belli bir anda ya da tanımlı bir kısa dönemde verili koşulların geçerliliği hiç değişmeksizin bir gün ulaşılabilecek, kronolojik zamanda tanımlı bir tarih değildir.

Keynes'te kısa ve uzun dönem ayrımı bu şekilde yapılmakla birlikte, uzun dönem kavramsallaştırması için Keynes'in Say Kanununun geçerliliğini kabul ediyor oluşu, onun parayı "son tahlilde" bir ilişki olarak görmediğini

ortaya koymaktadır. Bu tespiti daha belirgin kılmak adına, Marx için paranın gerçekliğinin, bizzat kapitalist meta üretimi ilişkilerinin kendisinden kaynaklandığını hatırlatabiliriz. Değer ilişkisi var oldukça, değerin bağımsız bir varoluş formu olarak para da mevcudiyetini sürdürecek; gerçek bir olgu olarak *metaların yanında ve dışında* yerini koruyacaktır.

Keynes'in parasal üretim teorisi olarak geliştirdiği yaklaşım, metalardan ayrı ve farklı olarak paranın ne olduğu sorusuyla ilişkilendirilebilir gibi görünse de, kapitalist üretim ilişkilerini tarihsel bir perspektifle ele almıyor oluşu, onun kavramsal bir analiz geliştirmesinin de önündeki engeli oluşturmaktadır. Bunun en iyi göstergesi, Say kanununun ve miktar teorisinin ekonominin belli bir soyutlama düzeyinde, yani tam istihdam koşulları altında geçerli olabileceğini teorik olarak kabul etmesidir.

Keynes'in ekonomiye ilişkin yaklaşımında klasiklerden ayrıldığı temel nokta, ekonominin kendi kendine tam istihdam dengesine ulaşacağı fikrini terk etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Burada, Keynes'in teorisi açısından vurgulanması gereken şey, tam istihdam düzeyi ile bunun altında bir denge istihdam düzeyi arasında lineer bir ilişkinin kurulamayacak olmasını teorisinin merkezine yerleştirmiş olmasıdır. Tam istihdam dengesine, ekonomi hangi denge düzeyinde olursa olsun kendiliğinden ulaşılması diye bir şeyin söz konusu olmaması, mevcut iktisadi yapıyı kavramsallaştırmada klasik iktisat teorisinden ayrılan temel noktadır. Buna karşılık Keynes'in, tam istihdam denge düzeyine neden ulaşılamıyor oluşunun herkesçe kabul edilen bir açıklamasını verdiğini söylemek zordur. Ücret ve fiyat katılıkları, tek başına teorik bir açıklama olmaktan uzaktır; zira mesele, bu tür katılıklar olmaksızın da tam istihdamın gerçekleşemeyeceğini açıklayan bir teori geliştirmektir.

Ekonomiye zaman olgusunu dahil etmek ve bu bağlamda belirsizliği teoriye içselleştirmek, belli ölçülerde bir anlam ifade etmekle birlikte yeterince açıklayıcı değildir. Bu iki kavramı, Keynes'in yaklaşımı içinde, para ile ilişkilendirmek mümkündür. Bilindiği gibi Keynes, *Genel Teori*'de, parayı, bugün ile gelecek arasındaki bağ olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, bizim buraya kadar tartıştığımız çerçeveden bakıldığında, hem iki zaman aralığı arasındaki ilişkiyi, hem de bu ilişkinin para ile olan bağlantısını açıklamaktan

uzaktır. Nitekim bu Tez'de, paranın bugün ile belirsiz bir gelecek arasındaki bağı kurmanın ötesinde, belli bir dönemdeki iktisadi ilişkilerin gerçekleşmesi sürecinde de işlevli olduğunu açıklamaya çalıştık. Paranın, Keynes'in tanımladığı anlamda bir bağı kuruyor olması, onun mallar ve hizmetlerin iktisadi niteliklerinin parasal olarak ifade bulmasına yaptığı vurguyla ilgilidir. Bugün veya gelecekte, ürünler hiçbir zaman ürünlerle mübadele edilmeyecektir; piyasadaki tüm mübadele her şeyden önce para ile ürünler arasında gerçekleşen bir olgudur. Bir başka deyişle, ürünlerin fiyatları her şeyden önce parasal olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla belli bir miktarda bir ürünün bugünkü fiyatı ile gelecekteki fiyatı, para aracılığıyla aynı şey cinsinden ifade edilmektedir.

Keynes'in bu yaklaşımı, ekonominin parasal bir süreç olarak kavranması açısından önemli üstünlükler sağlamaktadır. Ancak Keynes'in, bunun ötesinde, paranın fiili varlığının ve olgusal olarak gözlemlenebilir işlevlerinin ötesindeki özgül niteliklerinin ne olduğu sorgulamasına yönelmiyor olması, onun teorisinin açmazlarını da tanımlamaktadır. Bunların en temel olanlarından biri, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, tam istihdam düzeyi soyutlamasında paranın miktar teorisinin ve Say kanununun geçerli olabileceğini ileri sürmesi, paraya "uzun vadedeki son tahlilde" mübadele aracı olmaktan öte bir anlam yüklememesidir.

Bunun yanı sıra Keynes'in parayı temelde bir hesap parası olarak tanımlıyor olmasına karşın, paranın hesap parası olma işlevini nasıl üstlendiği sorunsalını ele almadığını görmekteyiz. Verili bir anda paranın hesap parası olarak işlev görmesi normal olduğu kadar zorunludur da. Ancak para teorisine buradan başlamak temel bir meselenin gözden kaçmasına neden olmaktadır; çünkü asıl sorun, hesabın nasıl yapıldığı ve hesap parası olarak tanımlanan paranın, Keynes'in analizinde bu hesabın ya da genel olarak hesap oluşma sürecinin dışında kalıyor olmasıdır.

Eğer Keynes ile Marx arasında bir ayrım yapacaksak, temeldeki husus budur. Marx'a göre para hesap parası olmadan önce başka bir şeydir; metadır. Paranın da öncelikle meta olmasının nedeni, değer ilişkisinin metalar arasında bir ilişki olarak tanımlı oluşudur. Değer temelde metalar

arasında bir ilişki olarak tanımlanınca, para olarak ayrı bir metanın diğer metalar arasında farklı bir konuma sahip olması, onlardan nitelik olarak ayrışması bir süreç olarak tanımlanmış olmaktadır. Dolayısıyla paranın kendisi başlangıçta meta olsa da, bu ayrışmanın mantığı bu metayı diğer metalardan ayırmakta, onların karşısında ayrı bir yere koymaktadır.

Burada ima edilen iki temel şey vardır. Birincisi para meta olsa da, para olma niteliğini sadece meta olmaktan almaz; para olarak o, metalar arasındaki bir ilişki içinde bu mevcudiyete sahip olur. İkincisi, belli bir meta para olma niteliğini kazandıktan sonra, onun para olarak varoluşu, onun meta olarak varoluşundan ayrıdır. Hatta para niteliğini alan meta, sadece kullanım-değeri niteliğiyle, belli bir fiziksel varlığı içinde para işlevini göstermeye başlar.

Bir üçüncü olarak eklenmesi gereken şey, para olarak bu metanın sahip olduğu nitelik, tüm metaların dışında, onlar arasında bir ilişki olarak var olan değer ile ilişkilidir artık. Bir diğer ifadeyle parayı para kılan nitelikler, para biçimini almış olan meta ile değer arasında bir ilişki olarak mevcuttur. Bu nedenle para niteliğini kazanmış olan meta, para ile ilgili nitelikleri sadece meta olmaktan değil, esas olarak değer ile ilişkisinden ya da değeri temsil etme niteliğinden kazanmaktadır. Burada özellikle altı çizilmesi gereken şey, değerin, bir anlamda tüm metaların üzerinde bir ilişki olmasından kaynaklanmasıdır. Dolayısıyla herhangi bir meta, dolaysız biçimde, sadece meta olduğu için para niteliğini kazanmaz; kazandığı andan itibaren de diğer tüm metaları dışlayan bir karaktere sahip olur.

Hemen bir parantez açarsak, bir meta sadece meta olduğu için para niteliğini kazanmaz demekle, sadece bazı metaların para olabileceğini söylemiş olmadığımızı belirtelim. Teorik olarak, her meta, yalnızca meta olduğu için para niteliğini kazanabilir. Ne var ki, para niteliğini kazanmak için de, *paranın işlevlerini yerine getirebilecek* fiziksel özelliklere sahip olmak, şu ya da bu metanın para biçimini alması için belirleyici niteliktedir.

İkincisi, teorik olarak her metanın para biçimini kazanabiliyor olması, paranın da sadece *bir meta olduğu* anlamına gelmediği özellikle belirtilmelidir. Tam tersine para biçimini kazanır kazanmaz bir meta, artık bir

meta olarak işlev görmez; o artık değeri temsil etmekte, değer ilişkilerini gerçekleştirmektedir. Bu durumda, bir meta, para olduktan sonra, meta niteliğini kaybetmeden, yeni bir nitelik kazanmış olmaktadır. Bu yeni nitelik, sadece onun meta olma özelliğinden ya da meta olarak mevcudiyetinden kaynaklanmamaktadır. Para olarak meta artık, değer ilişkisi içinde, kendi maddi varlığıyla değeri büyüklük olarak ifade ettiği yeni bir mevcudiyet kazanmış olmaktadır. Bu nedenle parayı sadece hesap parası niteliğiyle tanımlamak imkansızdır; çünkü para sadece farklı metaların değer büyüklükleri için referans olarak kalmamakta, öncelikle değerin somut varoluş biçimi haline gelmektedir.

Sonuç olarak, meta, para biçimini aldıktan sonra, kendi fiziksel özellikleri ile metalar arasındaki değer ilişkisi arasında kurulan bir ilişki içinde yeni nitelikler kazanmaktadır. Örneğin 3 gram altının şu ya da bu kadar metanın değer ölçüsü olması, böyle bir ilişkiyi, belli bir fiziksel varoluş (belli bir miktar madde) ile değer arasında bir ilişkiyi anlatır. Altının fiziksel olarak iki katı büyüklüğünün, yine iki katı değer büyüklüğünü ifade etmesi, bu ilişki *içinde* (sadece değer evreninde) tanımlı nicel bir ilişkidir; öncelikle iki ayrı nesnellikte (değer ve fiziki dünya) tanımlı olan şeyler arasındaki ilişkiyi açıklamaktan kesin olarak uzaktır.

3 gram altının ifade ettiği değerin, belli bir anda 6 gram altının ifade ettiği değerin yarısı kadar olması *doğal* bir şeydir. Bu karşılaştırma tamamen aritmetik kurallarıyla tanımlanabilir bir şeydir. Ancak değer ilişkisini ve para-metanın bu ilişkide *bu şekilde* oynadığı rolü paranın, hatta değerin, tek varoluş biçimi olarak alanlar, daha temel bir ilişki olan, 3 gram altının şu ya da bu büyüklükte değeri ifade etmesi olgusunu göz ardı etmektedirler.

Burada mesele belli bir anda, farklı altın miktarları arasında kurulan oranların, bunlara karşılık gelen değer büyüklükleri arasında kurulan oranlara eşit olması değildir. Asıl mesele, belli bir altın miktarının neden belli bir değer büyüklüğüne belli bir momentte *mutlak olarak* karşılık geldiğidir. Bu açıklanmadığı sürece ya da en azından bunun için kavramsal bir yaklaşım geliştirilmediği sürece, farklı altın miktarları ile farklı değer büyüklükleri alt alta

sıralanıp karşılaştırılsa dahi, buradan teorik bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.

Şimdi en baştaki kavramsallaştırmamıza dönecek olursak; hesap parası, belli bir miktar altın ile belli bir değer büyüklüğü arasındaki ilişki *veri olduktan sonra* tanımlanabilir bir şeydir. Hesap parası kavramı, belli bir miktar altının neden belli bir miktar değer büyüklüğünü temsil ettiğini hiçbir şekilde açıklamaz; bu ilişkinin mantığı hesap parası kavramsallaştırmasına dışsaldır. Ancak meta para biçimini alır almaz, paranın hesap parası olması için gerekli koşullar da ortaya çıkmış olmaktadır. Burada elbette bir öncelik-sonralık ilişkisi ya da neden-sonuç ilişkisi bulunmamaktadır. Mesele parayı tanımlarken, öncelikle onu bir ilişki olarak tanımlamaktır; hesap parası olgusu, bu ilişkinin gerçekleşme sürecinde belli bir moment olarak karşımıza çıkar ve varlık nedenini para ya da değer ilişkisinin kendisinde bulur.

Keynes'in faiz tanımında, daha önce tartışıldığı gibi, para ile diğer metalar arasında kategorik bir ayrım yapılmıyor oluşuna dikkat çekmiştik. Paranın yanı sıra, tüm metalar cinsinden tanımlanan bir faiz kavramı, hem faizi hem de parayı kavramsallaştırmada bir soruna işaret etmektedir. Birincisi faiz, sadece para cinsinden ifade edilebilir bir şeydir, bu nedenle bir değer kategorisidir. İkinci olarak, "diğer metalar cinsinden" hesaplanan faiz oranları da, aslında para cinsinden hesaplanan faiz oranlarıdır. Dolayısıyla Keynes, para ve diğer metalar cinsinden hesaplanan faiz oranı tanımı yaparken, sadece diğer metaların fiyatlarında zaman içinde ortaya çıkan (ve parayla ifade edilen) değişimi oransal olarak hesaplamakta, bunu da parayı farklı şekillerde kullanmanın getirileriyle karşılaştırmaktadır.

5.3.2. Simmel

Simmel, yöntemsel olarak konuya doğru bir yerden başlamakla birlikte, başlangıçtaki yaklaşımı ile daha sonraki açıklamaları arasında tutarlı bir bağ kurmayı başaramamaktadır. Ne var ki Simmel'in maddi ve toplumsal olan

ayrımı ile başladığı analizi, değeri öznel bir olguya indirgemesiyle, anlamını önemli ölçüde yitirmektedir. Nihayet paranın, sadece sembolik bir varlığa dönüşebileceği düşüncesiyle, toplumsallık ve ilişkisellik temelinde geliştirdiği teorinin sağlam zemininden yola çıkıp, paranın dayandığı toplumsal temelin kaybolduğu bir düşünceye yönelmiştir.

Yukarıda ele alındığı gibi, Simmel, para konusuna girmeden önce değeri tartışmaktadır. Simmel'in değeri analizi, varlıkların maddi yapıları itibariyle yapılacak bir sınıflandırmanın bunların değerlerine ilişkin bir sınıflandırmadan ayrılacağı tespitiyle başlamaktadır. Bu noktada Simmel'in, değeri toplumsal bir kategori olarak ve bir ilişki olarak tanımlaması beklenirken, yazar öznel bir değer tanımına (sadece özne ve nesnesi ile tanımlı bir ilişki olarak) yönelmektedir. Bu durum, değerin ifade biçimi olarak parayı da toplumsal bir ilişki olarak tanımlamasının önüne geçmektedir.

Simmel, parayı sadece mübadele düzleminde gözlemlenebilir niteliği içinde ele aldığı için, paranın nihayetinde sembolik bir varlık olabileceği ve bu nedenle kendisinde içkin bir değer aranmaması gerektiğini ifade etmektedir. Böylelikle değer ile para arasındaki ilişki yazar tarafından tamamen koparılmış olmaktadır. Simmel paranın fiili varoluş biçimi ile para olma niteliği arasındaki ayrımı ve bunlar arasındaki ilişkiyi kurmamaktadır.

Simmel'e yönelik bu eleştirilerimiz, Simmel'in yöntemsel ve kavramsal olarak bize sunduğu zenginliği ve derinliği göz ardı ettiğimiz anlamına gelmemektedir. Simmel'in özne ve nesne ilişkisini tanımlayışı, kavramsal olarak "toplum nasıl mümkündür?" sorunsalına ilişkin yazdıkları, iktisadi evreni kendisi dışında bir toplumsal düzeyle ilişkilendirmek gerektiğinin altını çizmesi gibi, birçok konuda yanlış bir şekilde iktisadi düşünceye içkin sayılmayan ama hayli önemli bir içeriğe sahiptir. Simmel, belki de en fazla, iktisadın kavramsal bir çözümlemesi için yöntemsel bir yaklaşım geliştirmiş olduğu için önemlidir.

5.3.3 Marx

Bu Tez'de açık ya da örtük biçimde Marx'ın geliştirdiği yöntemin ve kavramsal yaklaşımın benimsendiğini ifade etmiştik. Bunun nedeni, Marx'ın, toplumsal olan ve maddi olan ayrımını en temel kategorik ayrım olarak koyması ve bu ikisini kendisinin geliştirdiği diyalektik yöntem aracılığıyla kavramsal olarak bir başka düzeyde yeniden ilişkilendirmesidir. Marx'ın meta kavramı ve bu kavram bağlamında geliştirdiği kavramsal çerçeve bir yandan; değer ilişkisine ilişkin yaptığı çözümleme diğer yandan, paraya ilişkin bir tartışmanın esas içeriğini sunmaktadır. Böylelikle paranın basit bir sembol ya da sadece soyut bir kategori olarak anlaşılmasının ötesine geçmeyi sağlayarak, paranın temelinde kavramsal olarak neden meta olgusunun yattığını açıklamaktadır. Böylelikle Marx, paranın mübadele içinde ya da konjonktürel olarak belirli bir bağlamda sahip olabileceği biçimler ile para olma niteliği arasındaki ayrımın yanı sıra, bu iki nitelik arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır.

Marx'ın meta tanımı, metanın sadece bir emek ürünü olarak ele alındığı anlayışlardan kesin olarak ayrılmaktadır. Emek ürününün satılmak amacıyla üretilmesi şeklindeki meta tanımı Marx'ın meta kavramının içerdiği anlama hayli uzaktır. Çünkü meta, bir yandan somut bir emek ürününü, diğer yandan da bunun üretildiği toplumsal ilişkileri kapsayan bir kavramsallaştırmadır ve doğrudan ne maddi bir varlık olarak ne de soyut bir şey olarak ele alınabilir. Metanın değere ve kullanım-değerine sahip olması, aynı zaman ve mekan kavramları itibariyle tanımlanabilir olgular değildir. Diğer yandan kullanım-değeri, insan ile meta arasında fiziksel bir ilişkiyi nitelerken; değer insanlar arasında bir ilişkiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla kullanım-değerinin tanımı belli bir momentte mümkünken, değer ancak bir ilişki olarak süreç içinde tanımlanabilmektedir. Kategorik olarak yapılan bu ayrımın önemi, para ya da mübadele-değeri kavramlarının tartışmasında ortaya çıkmaktadır. Bir metanın kullanım-değeri niteliğinin tanımlanması için herhangi bir dolayıma gereksinim duyulmazken, bir metanın değeri yalnızca

bir ilişki içinde ifade edilebilmektedir. Bunu en yalın ve özlü haliyle basit değer ilişkisinde analiz etmekteyiz.

Burada iki meta arasındaki değer ilişkisi, matematiksel bir eşitlik ilişkisi değildir; bir başka deyişle matematiksel işlemlerde tanımlanan “değişme özelliği” burada geçerli değildir (Arthur, 2005: 113). Marx, bunu, bu ilişkide yer alan metaların farklı niteliklere sahip olmasıyla ifade etmektedir: eşdeğer form ve nispi değer formu. Bu iki ayrı form, bu ilişkide birbirini gerektiren ve birbirini dışlayan kategorik varoluş biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla eşdeğer form olarak bu ilişkide yerini almış olan meta, ilişki tersine döndürülmedikçe, aynı zamanda nispi değer formuna sahip olamaz. Bu iki form, bu ilişkide, iki ayrı kutup olarak birbirlerini dışlamaktadır.

Ancak hemen dikkati çekeceği gibi, bu iki formun birbirlerini dışlaması için, bu ikisinin birlikte var olması bir zorunluluktur. Yani maddi evrende, herhangi bir metanın kendi başına eşdeğer forma ya da nispi forma sahip olması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu iki form, toplumsal birer nitelik olarak, yalnızca iki meta arasında kurulmuş olan ilişkide tanımlanmaktadır. Eşdeğer formun paraya dönüşmesi, *bu nedenle*, belli momentlerdeki görüntüsü ne olursa olsun, bu ilişkiyi her zaman varsaymaktadır. Bir şeyin para olması, yalnızca diğer tüm metalarla ilişkisi içinde söz konusu olabilir ve bu ilişkinin gerçekliği mevcudiyetini koruduğu sürece, para olma niteliği hiçbir zaman bir sembolik varoluşa indirgenebilir değildir.

Basit değer ilişkisinde, paranın temelini oluşturan düşünceyi de bulmaktayız: bu ilişki içindeki metalar, iki ayrı nitelik olarak karşı karşıya gelirler: eşdeğer form ve nispi değer form. Ancak bu formlar, metaların bedenlerine şu ya da bu şekilde içselleşmiş bir nitelik değildir. Bu formlar altında metaların kendileri de bizzat farklı nitelikler olarak karşı karşıya gelirler. Bu ilişki içinde metalardan eşdeğer forma sahip olanı, fizikselliği içinde—kullanım-değeri olarak—varlık gösterirken; nispi değer formuna sahip olanı sadece değer niteliği içinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu değer formu, eşdeğer form niteliğine sahip olan metanın *miktarı ile* mübadele-değeri olarak ifade bulmaktadır.

Bir başka şekilde ifade edecek olursak, değer ilişkisi, iki ayrı varoluş biçimini varsayan ve gerektiren bir olgudur. İki meta iki ayrı niteliğe sahip olarak değerin *ifade bulduğu* süreçte yer almaktadırlar. Bu ilişkinin iki ayrı meta ile tanımlanabilir olması, elbette bir tesadüf değildir. Bu ilişkide iki ayrı meta var olmak zorundadır; çünkü bu ilişkide iki ayrı şey içerilmektedir. Bunlardan biri toplumsal bir ilişki olarak değerdir ve mübadele-değeri olarak ifade bulmaktadır; diğeri ise bu değerin bir niceliğe dönüşmüş biçimi olarak bir metanın fiziksel miktarıyla ifade bulmaktadır.

Marx'ın paranın gizemini çözmekten kastettiği de esas olarak bu diyalektik ilişkidir; ondan önceki iktisatçılar (ve belki bugün çok daha fazlası) para ile meta arasındaki *ilişkiyi* tanımlamamıştır. Bu ilişki, bu iki kutup itibariyle tanımlanmadığı ve asıl önemlisi toplumsal olan ile maddi olan böyle bir ilişki içinde karakterize edilmediği zaman, para ya salt bir maddi varlığa indirgenmekte ve buradan da sembolik bir varlık olduğu düşüncesine kapı açılmakta ya da para doğrudan değerin kendisi haline getirilmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da, bu değer ilişkisi içinde iki ayrı ve birbirini dışlayan niteliğe sahip olan bu metaların *nasıl böyle bilindiği* olgusudur. Bu soruyu ortaya çıkaran şey, eşdeğer ve nispi değer formları olarak *metaların sahip olduğu* bu niteliklerin, metaların bedenlerine fiziksel unsurlar olarak eklemlenmiyor olmasına rağmen, bunların böyle kavranmasıdır. İlk bölümde tartışmaya çalıştığımız gibi, toplumsal nitelikler belli maddi varlıklarda, bu varlıkların bir başka fiziksel uzantıları olarak ortaya çıkmaz ve duyusal olarak algılanmaz. Ancak "biz" bu maddi varlıkları bu *nitelikleri içinde* görür ve biliriz. Kendi fiziksel varlıkları içinde ceket, kalem, saat, bilgisayar olan varlıkların değer nitelikleri, onların maddi varlıkları gibi duyusal algının konusu olmamakla birlikte, mevcudiyetlerinden kuşku duymadığımız şeyler olarak görünürler. Bu durum, bu varlıkların kendisinden değil, bizim toplumsallığımızdan kaynaklanmaktadır. Kısacası, toplumsal ilişkiler, maddi varlıklar arasında tanımlı bir ilişki değildir; insanlar arasında maddi varlıklar hakkında bir ilişkidir.

Marx'ın nitelemesiyle, metalar istendiği kadar kimyasal analize tabi tutulsun, bunların maddelerinde değer atomu bulmak imkansızdır. Toplumsal

niteliklerin *nasıl görünebilir olduğu* meselesi, toplumsal bilimlerin temel sorunsalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle, kavramsal bir analizin temel çıkış noktası bu olmalıdır. Aksi takdirde, "öznenin nesnelliği dışsallaştırması" olgusu olarak tanımladığımız sorun ortaya çıkacak, toplumsal nitelikler maddi varlıkların içkin özellikleri olarak görünecek; toplumsal kategorileri ortaya çıkaran ilişkiler ile bu kategorilerin ifade bulduğu nesnel varlıklar arasında kategorik ayrım yapmanın imkanı kalmayacaktır. Para kavramında ele almaya çalıştığımız gibi, para olma niteliği tartışmasına gerek kalmadan, para kendisini ortaya çıkaran toplumsal ilişkilere dışsal, duyusal algı konusu olan bir nesneye indirgenecektir.

Toplumsal ilişkilerin öznesi, tikel bir varlık olarak insan değil toplumsal insandır. Meta maddi anlamda bir emek ürününe indirgenemeyeceği için, metanın bilinebilirliği, emek ürününün fiziksel özellikleriyle ilgili değildir. Tam tersine metanın bilinebilirliği, belli bir toplumsal ilişki içindeki insanın toplumsallığının bir sonucudur. İnsanın toplumsallığını tanımlayan nitelikler, insanın doğasından değil, toplumun doğasından türer ve bu nedenle belli bir toplumsallığa içkin insanı varsayar. Dolayısıyla bu nitelikler, gerçekliğini bir toplumsal ilişkiler bütününden almakla birlikte, insanın düşünsel dünyasına içkin olarak görünür ve öznel varoluş aracılığıyla ifade bulurlar. Paraya ilişkin kavramsal bir analizin çıkış noktası, işte bu tespitte ifade bulan yöntemsel yaklaşım olmalıdır.

SONUÇ

Toplumsal olgular insanlara doğal nesneler gibi görünürler. Bu olgulara, içinde gerçekleştikleri toplumsal ilişkilerden bağımsız bir mevcudiyete sahip oldukları görünümünü veren süreçler basit bir yanılsamanın ürünü değildir ve toplumsal bilim alanında faaliyet gösterenler üzerinde de etkilidir. Toplumsal olgulara yönelik böyle bir kavrayışın kökenleri, bizzat toplumsal ilişkilerde ve bunların tecrübe ediliş tarzında aranmalıdır. Bu nedenle toplumsal olgulara ilişkin bir analiz, her şeyden önce kavramsal nitelikte olmak durumundadır. Doğaları gereği nesneleştirilmeye, toplumsal ilişkilere dışsallaştırılmaya uygun olan toplumsal olguların tarih dışı varlıklar gibi anlaşılmaları ve bu tür bir anlayış temelinde girişilen toplumsal analizlerde bu olguların "kendinde şeyler" gibi alınmaları, toplumsal süreçlerin kavranmasında önemli problemlere de zemin hazırlamaktadır. Para olgusu bağlamında toplumsal olguların gerçekliklerine yönelik kavramsal bir analiz, bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada benimsediğimiz yöntem, toplumsal bilimlerdeki metodoloji tartışmalarının temelinde yer alması gerektiğini düşündüğümüz, "toplumsal olan" ile "maddi olan" arasında tanımlanan ayrım üzerine kurulmuştur. Böylelikle, ister somut isterse sembolik bir varlık olsun, "paranın nesnesini" kategorik olarak dışarıda bırakmak suretiyle, "para nedir?" ya da "para olma niteliği nedir?" şeklinde formüle edilebilecek sorular bağlamında kavramsal bir analiz yapılmıştır. En yalın haliyle, "bilineni sorunsallaştırmak" ve "içinden bakılan paradigmaya dışarıdan sorular yöneltmek" şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşım tarzıyla, paraya nesnel bir varlık kazandıran toplumsal süreçler kavramsal bir analizle ele alınmıştır.

Para, salt maddi bir varlıkmış gibi anlaşılmayı mümkün kılan toplumsal olgulardan biridir ve kavramsal düzeyde ele alınmadıkça biçimsel olarak ifade bulduğu nesnelerin kendisine indirgenmektedir. Bu tür bir indirgemeciliğin

kaçınılmaz sonucu, paranın içinde yer aldığı veya para aracılığıyla gerçekleşen ilişkilerin kavranmasında, genellikle bilincinde olunmayan sorunlarla karşılaşılmasıdır. Bu Tez'de ortaya konan kavramsal analiz ve yöntemsel tartışmada, bir yandan para temelinde bir sorunsal tanımlanırken ("para olmak, para nesnesi dışında bir şeydir") bir yandan da bu sorunsalın ele alınma tarzına yönelik bir yaklaşım geliştirilmiştir.

Bu yaklaşım farklı düzeylerde geliştirilmektedir. Bunlardan biri, belirttiğimiz gibi, "toplumsal olan" ile "maddi olan" arasındaki kategorik ayrımdır. Bu ayrımı kendiliğinden görünmez kılan toplumsal süreçler vurgulandıktan sonra, bu bilişsel yanılsamayı aşma doğrultusunda yöntemsel bir tartışma yapılmıştır. Bu tartışmanın ana unsurunu, her şeyden önce, "toplumsal özne"nin kavramsallaştırılması oluşturmaktadır. Biz bu Tez'de, bu özneyi ve onun içinde tanımlı olduğu toplumsal nesnelliği sorunsallaştırmayı zorunlu bir düşünsel yaklaşım olarak tanımladıktan sonra, bu yaklaşımın belkemiğini oluşturan kavramsal unsurları belli bir çerçevede tanımladık. Bu bağlamda, öznellik-nesnellik ilişkisinin tanımlandığı zeminde aynı teorik çerçevenin zorunlu unsurları olarak öz-form, süreç-moment ilişkilerini ele alarak, tarihsel bir kategori olarak öznenin, kendisini ortaya çıkaran toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan toplumsal kategorileri kendine dışsallaştırma yönündeki bilişsel yanılsamayı tanımladık. Bunun sonucunda, toplumsal bir kategori olarak paranın salt göründüğü form olarak nesneleştirilmesinin, para nesnesinin parasal süreçlerin kavranmasında ve açıklanmasında yeterli bir unsur olarak görülmesi şeklindeki yanılsamanın önüne geçmenin bir yolu olabilecek kavramsal bir yaklaşım geliştirdik.

Buraya kadar özetlenen tartışma genel bir giriş düzeyinde ele alındıktan sonra, çalışma, bütün bu kavramsal tartışmanın farklı şekillerde içine yedirilmesi amaçlanarak, Marx, Keynes ve Simmel'in parayı toplumsal bir kategori olarak nasıl ele aldıkları üzerine yoğunlaşarak yürütüldü. Aralarında kesin bir yaklaşım benzerliği bulunması beklenmeyen bu yazarların bu konu üzerindeki katkılarını hem kendi içlerinde, hem de karşılaştırmalı olarak değerlendirdik. Bu karşılaştırmalı analizi yaparken, özgün bir yaklaşım geliştirme kaygısı gütmekle birlikte, bu yazarların fikir ve

tespitleri dışında ve üstünde yepyeni bir yaklaşım geliştirmek gibi zorlama bir aranış içinde olmadık. Nitekim, Marx ve Simmel'de, ele aldığımız konu itibariyle bize ışık tutan hayli önemli ve zengin bir yaklaşımın mevcut olduğu tespitini yaparken, Keynes'in kavramsal bir analize uzak olduğu sonucuna ulaştık. Dolayısıyla, yazarların kendi analizlerinin doğrudan sonucu diyebileceğimiz bir tartışmayla birlikte kendi özgün yaklaşımımızı geliştirme çabası belirli ölçülerde iç içe geçmiştir. Böylelikle, yazarların kendilerinde doğrudan bulunduğu iddiasında olmadığımız ancak onlardan bağımsız olarak kurulduğunun söylemenin de imkansız olduğu bir yaklaşım tarzı, Tez'in temel kurgusunu oluşturmaktadır. Bunun hedeflenen amaçlardan biri olmasının yanı sıra, yazarları belli bir kavramsal çerçeve içinde mümkün olduğunca birlikte ele almanın kaçınılmaz bir gereği olduğu da söylenebilir. Çünkü belirli bir kavramsal çerçeve, Tez'de de göstermeye çalıştığımız gibi aralarında kavramsal ve yöntemsel olarak derin farklılıkların bulunduğu yazarlara ilişkin karşılaştırmalı bir analizi mümkün olduğunca gerçekleştirmek için zorunluluk arz etmektedir.

Yazarların para olgusuna ilişkin doğrudan ya da dolaylı sayılabilecek tartışmaları ele alınırken, kaçınılmaz olarak kimi unsurlar göz önünde bulundurulmuştur. Bunlardan birincisi, ifade ettiğimiz gibi, gerek para özelinde, gerekse genel olarak, "toplumsal olan" ile "maddi olan" arasındaki kategorik ayrımdır. Bu kategorik ayrımın yapılıp yapılmadığı ve eğer böyle bir ayrım yapılmışsa bunun kavramsal açıklamasının nasıl yapıldığı, ele aldığımız yazarları karşılaştırmada ve değerlendirmede temel referans noktalarından birini oluşturmaktadır. Çalışmamız içinde gördük ki, böyle bir ayrım Marx ve Simmel'de konuyla ilgili yürüttükleri tartışmanın temel bir unsuru olarak yer almaktayken, Keynes'te böyle bir ayrıma doğrudan rastlanmamakta, ama kimi izleri özellikle felsefeye daha yakın diyebileceğimiz yazılarında bulunabilmektedir. *Genel Teori*'de yer alan, "birimlerin seçimi", "hasıla ve gelir" gibi kimi kavramsal tartışmaların bu ayrımla bağlantılı olduğunu kabul etsek bile, bu tartışmaların, maddi olan ve toplumsal olan ayrımının ifade ettiği derinlikten uzak olduğunu düşünmekteyiz. Diğer taraftan, doğrudan iktisadi analizinde ve özellikle

paraya ilişkin tartışmalarında bu konunun yazarın gündemine girdiğini söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda, Marx ve Simmel'in, "iktisadi olan"ı öncelikle, toplumsal bir süreç olarak koyduklarını ve iktisadi analizi önceleyen bir kavramsal ve yöntemsel tartışmanın yaklaşımlarının temelini oluşturduğunu Tez'de göstermeye çalıştık. Keynes'te yine bu tür bir anlayışı, yani toplumsal olanı iktisadi olandan ayırmak yönünde bir düşüncenin ipuçlarını bulsak bile, bunun iktisadi analizinde önemli bir ağırlığa sahip bir yer tuttuğunu söylemek mümkün değildir. Bu da, esas olarak, sistemin işleyişine yönelik sorgulayıcılığının, sistemin kendisine yönelmemiş olmasının bir sonucudur.

Tez'de para olgusunu ele almanın zorunlu unsurlarından bir diğerinin, "parayı kendisi dışında bir şeyle ilişkilendirmek" şeklinde tarif edebileceğimiz bir husus olduğunu ileri sürdük. Para olgusunun maddi bir varlık olmadığı şeklindeki temel tespitimiz, para olma niteliğini, ifade bulduğu maddi varlık dışında, toplumsal ilişkiler içinde ele almayı gerektirmektedir. Para özelinde bu yaklaşımın sonucu, bize göre, para ile değer arasında bir ayrım yapmak ve bu iki kategorik unsur arasındaki ilişkiyi teorik olarak kurmaktır. Bu nedenle, değer olgusunun özgül bir başlık ya da tartışma konusu olarak ele alınıp alınmadığı konusu, bizim için, ele aldığımız yaklaşımların tartışıldığı bir diğer zemini oluşturmaktadır.

Değer tartışması bağlamında vurgulanması gereken ve Tez'de ifade edilen bir diğer husus da, değer ile fiyat (ya da mübadele-değeri) arasında bir başka kategorik ayrımın yapılıp yapılmamış olmasıdır. Tez'in temel argümanlarından birini, bu ayrımın yapılmadığı yaklaşımların, kavramsal bir analizden uzak olduğu görüşü oluşturmaktadır. Örneğin ana akım iktisadi düşünce içinde böyle bir ayrımın olmaması, iktisat öğretiminde ve iktisadi tartışmalarda bu anlayıştan farklı yaklaşımların öne çıkması gerekliliğinin nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Marx ve Simmel, bu açıdan temel nitelikte bir tartışma yürütmekte, değeri özgül bir kategori olarak ele almaktadırlar. Marx, değeri bir toplumsal ilişki olarak tanımlayıp, değer ilişkilerini açıklamak için kendi özgün kavramlarını geliştirirken (soyut emek), Simmel de, tartışmaya, değer kategorisini maddi süreçlerden ayırarak

başlamaktadır. Buna karşılık Keynes için, değer ile fiyat arasında bir ayrım söz konusu olmadığı gibi, kendisinde değeri özgül bir kategori olarak tanımlama uğraşına da tanık olmamaktayız.

Değer kategorisine özgül bir yer tanımlamak, kendi başına, para olma niteliğini paranın nesnesi dışında bir şeyle ilişkilendirme şeklindeki düşünsel çabanın en yalın göstergelerinden biridir. Tez'de kimi zaman örtük, kimi zaman açık bir şekilde ifade edilen bu argüman, Marx ve Simmel ile Keynes'i ayıran unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla buradan devamla, Keynes'te paraya, "para olma niteliğini" kategorize ederek geliştirilmiş bir yaklaşım mevcut olmadığı sonucu çıkmaktadır. Bu kavramsallaştırmayı açık ya da örtük bir biçimde ele alan Marx ve Simmel'in birbirlerinden ayrılan yaklaşımlar geliştirmiş olmaları ya da geliştirdikleri yaklaşımlara katılmamız ya da katılmamamız, bu açıdan ikincil önemde bir husustur.

Marx'ta "para olma niteliği"ne ilişkin tartışma, en özlü bir biçimde, "değerin basit formu" başlığı altında ele alınmaktadır. Marx burada, değerin "kendisi olarak" ifade bulmasının imkansızlığını ortaya koyarak, değerin ifade bulma biçimi ile değer arasındaki ayrımı kesin bir şekilde çizmektedir. Böylelikle, mübadele-değeri, değerin ifade bulma formu olarak, paraya kategorik bir varoluş mekanı teşkil etmektedir. Bir başka deyişle, değer bir toplumsal ilişki olarak gerçekleşirken, para, bu değerin belli momentlerde ifade bulduğu toplumsal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Para, *bu bağlamda* kendinde şey olarak bir gerçeklik ve maddi varoluş kazanırken, aynı zamanda kendisini ortaya çıkaran toplumsal ilişkilerden de kategorik olarak ayrılmış olmaktadır.

Simmel, değere, kendine özgü bir kategorik varoluş mekanı tanımlamış olmakla birlikte, bu mekan, esas olarak, bireyin ihtiyaçları ya da arzularıyla ilişkilendirilmektedir. Daha açık bir deyişle, Marx'a göre varoluşu toplumsal ilişkilerde tanımlı olan değer, Simmel'de, öncelikle birey ve nesneler arasında bir ilişki olarak tanımlanmaktadır. Bireyin, elde etmek için emek harcaması ya da mübadele etmesi gereken ürünlere, araya engeller girdiği için değer biçmeye başlaması, Simmel'in temel çıkış noktasıdır. Bu

değer atfetme olgusu, daha sonra, paranın, değerin bağımsız varoluş biçimi niteliğine dönüşmesiyle, farklı bir biçim kazanmaktadır. Ancak paranın giderek yalnızca bir sembolik varlığa dönüşebilmesinin koşulları, Simmel'in, değerin ontolojik zeminini, birey temelinde tanımlamasında yer almaktadır.

Bu açıdan, Marx'ın değeri bir toplumsal ilişki olarak tanımlaması ve bu ilişkiyi şu ya da bu momentte, şu ya da bu maddi varoluşa indirgememesi; insan ile ihtiyaçları arasında tanımlanabilecek nesnel ilişkiyi, bu ihtiyaçların karşılanmasının dolayımını oluşturan toplumsal ilişkilerden kategorik olarak ayırması, Tez'de benimsenen en temel görüşlerden biridir. Buna karşılık, bu ve benzeri bir tartışmanın Keynes tarafından yürütülmüyor oluşu, Keynes'te para kavramının bulunmadığı tezinin zeminini oluşturan esas unsurdur.

Tez'in kavramsal içeriği açısından bir diğer önemli husus, emek ürünlerinin kapitalist üretim ilişkileri içinde aldığı toplumsal formun karakterize edilmesidir. Emek ürününün bir ihtiyaç maddesi olması, bu ürünün belli bir bağlamda kazandığı toplumsal formu açıklaması mümkün olmayan bir olgudur. Hem emek faaliyetinin toplumsal niteliği, hem de ürünün üretim ilişkileri içinde kazandığı toplumsal nitelikler (değere "sahip olması", meta niteliğini kazanması gibi), emek ürününü yalın haliyle maddi ihtiyaç nesnesi olmaktan çıkaran özelliklerdir. Bu nedenle, kapitalist üretim ilişkileri içinde, paranın, mübadele edilmelerine aracılık ettiği bu ürünlerin nasıl karakterize edildiği, ürünler ile para arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğine ilişkin yürütülmesi gereken bir tartışma başlığı oluşturmaktadır. Ürünün toplumsal formuna ilişkin bir tahlil, ürünü kendi maddiliği içinde görmeyen bir yaklaşımı benimsemiş olmak demektir. Bunu Marx'ın "meta" analizinde belirgin bir şekilde görmekteyiz. Marx'ın "meta"nın, maddi ve toplumsal niteliklerin özgül kavramsal birliği şeklindeki tespiti, ürünü kendinde bir şey olmaktan çıkarıp, para ile ilişkilendirmede gerekli kavramsal temeli sunması açısından hayli önemlidir. Bu nedenle, meta kavramı ile para olgusu arasında doğrudan bir ilişki kurmak, paraya ilişkin kavramsal analizimizin temelini oluşturmaktadır.

Meta kavramı, para ile metanın ilişkilendirilmesi açısından göz ardı edilen, ancak hayli önemli bir meseleyi ortaya çıkarmaktadır. Tez'de tartıştığımız, "para değeri nasıl ölçer?" sorusu, iktisatçılarca genellikle göz

ardı edilmektedir. Oysa Tez'de ileri sürdüğümüz gibi, para ile meta arasındaki ilişki kavramsallaştırılmadığı sürece, paraya atfedilen niteliklerin tanımlanması imkansızdır. Para, bir metanın değerini, örneğin bir termometrenin sıcaklığı ölçmesinde olduğu gibi, dolaysız bir biçimde göstermez. İktisadi açıdan, para ile bir meta arasındaki (ya da metanın değeri arasındaki) ilişkinin niteliği, kavramsal analizin en temel unsurlarından birini teşkil etmektedir. Biz bilincine varmasak da gerçekte var olan bu ilişkinin kavramsallaştırılması, paranın "ne"liği sorunsalıyla bağlantılıdır: meta ile para arasında ortak bir nitelik ya da para ile metayı ilişkilendiren herhangi bir oluşum tanımlanmadığı sürece, paranın sadece sembolik bir varlık olarak alınmasına teorik olarak karşı çıkmanın hiçbir zemini kalmamaktadır. Oysa Tez'de, paranın herhangi bir şey, hatta sadece bir sembol olabileceği fikrinin yanlışlığı ortaya konularak, para ile meta arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılmasının hem bir zorunluluk, hem de kavramsal analizin olmazsa olmaz bir koşulu olduğu tespitine vurgu yapıldı. Bunda da Marx'ın "meta" tanımının, bu ilişkiyi kurmanın gerçek bir zeminini sunduğu ifade edildi.

Keynes'in, paranın temel karakteristiğinin "hesap parası" niteliği olması gerektiği fikrini savunurken, paranın "hangi hesabı *nasıl* yaptığı" sorusuna bir cevap arayışı içinde olmamasını, kavramsal analizden uzak oluşunun bir diğer göstergesi olarak görmekteyiz. Bununla bağlantılı olarak, Keynes'in, paranın bir devlet otoritesi ya da geleneklerle belirlenen bir varlıkta somutlaşması fikrinin, paranın aracılık ettiği iktisadi ilişkilerin ne olduğunu değil, en fazla iktisadi ilişkilerin belirli bir coğrafyadaki gerçekleşme biçimini açıklayan bir yaklaşım olduğunu benzer bir nedenle söyleyebilmekteyiz. Diğer taraftan, bu tür bir yaklaşımın, para miktarı ile metaların toplam değeri arasında bir ilişki olarak kurulması anlamına geldiği ve bu nedenle nispi fiyat yapılarını açıklama kapasitesinden kesin olarak yoksun olduğu, çalışmada kesin olarak ifade edildi.

Simmel'in, para ve değere ilişkin analizinde ilerledikçe, parayı zaman içinde içkin bir değeri bulunmak zorunda olmayan sembolik bir varlığa indirgemesi, pratik olarak kimi momentlerde karşı çıkılması mümkün olmayan

bir yaklaşım olarak kabul edilse de, sonuçta değer ilişkilerinin gerçekleşmesinde—metaların mübadele-değerlerinin belirlenmesinde—paranın sahip olduğu gerçek işlevi boşlukta bıraktığını söyleyebilmekteyiz. Simmel, bize göre burada, para ile değer arasında bir ilişki kurmak yerine, paraya içkin bir değer aramaktadır. Bu da, esas olarak, değeri nesnelerin faydalılığı ile ilişkilendirmek gibi yanlış bir temeli, analizinin çıkış noktası olarak almasıyla ilgilidir.

Paranın, belirli momentlerde sembolik her türden ifade biçimini alması, nihayetinde paranın nesnesiyle ilgili bir durumdur ki, bizim en baştan para nesnesi ile para olma niteliği arasında yaptığımız ayrım, paranın nesnesine bakıp da yöntemsel bir boşluğa düşmemizi engelleyen en önemli teorik dayanaktır. Paranın, özünde, bir meta olduğu şeklindeki kabulümüz ve bu bağlamda yaptığımız kavramsal ve yöntemsel tartışma, değeri ve değer ilişkilerini sembolik varlıklarla açıklama girişimlerinin boşluğuna işaret etmektedir. Parayı kavramsal olarak ele alan analizlerin, parayı, paradan ayrı bir olgu olarak değerle ilişkilendirmesi, bize göre bir zorunluluktur. Aksi takdirde, bir Simmel gibi parayı tamamen sembolik bir varlığa indirgemek; bir Keynes gibi, ekonomi tam istihdam seviyesinde dengeye geldiğinde paranın nötr olduğunu söylemek doğruluğundan kuşku duyulmayan tespitler haline gelmektedir. Keynes'in, ürünlerin ürünlerle değil, para ile mübadele edildiği tespitine dayanarak geliştirdiği parasal üretim teorisi, tam istihdam seviyesindeki denge koşullarında anlamını yitirmektedir. Oysa tam istihdam seviyesinde ürünlerin ürünlerle mübadelesi gibi bir şeyin gerçekleşebileceğini teorik düzeyde soyutlayabilmek, meta mübadelesini, üretim ilişkilerine dışsal bir olgu olarak görmek demektir ki, buna çalışmamızda mübadele süreci ile üretimin toplumsal niteliği arasındaki ilişkiyi göz ardı etmenin sorunları bağlamında dikkat çektik. Diğer taraftan "uzun vadede"—uzun vade, ne düzeyde bir soyutlama olursa olsun—paranın nötr olduğu ya da olabileceği kabulü, değer ilişkilerinin gerçekleşmesinde paranın gerçekleştirdiği dolayımı kavramamak, dolayısıyla "para kavramına" sahip olmamak anlamına geldiği de vurgulanmış oldu.

Oysa kapitalist meta üretim ilişkileri içinde parayı sembolik bir varoluşa indirgemek, nihayetinde paranın tek işlevinin ürünlerin mübadelesine aracılık etmek olduğunu ileri sürmek, para olmaksızın değer ilişkilerinin gerçekleşebileceğini düşünebilmek demektir. Biz, Tez'de, para ile değer arasında kategorik bir ayrım yapmakla birlikte, bir ilişki olarak değerin kendine dışsallaşmak, belirli momentlerde somut/dışsal bir ifade tarzı bulmak zorunda olduğunu açıklayarak, parayı bu gerçeklikte tanımladık. Değerin ifade buluş tarzının da, doğrudan değerin kendisi olarak değil, değerin formu olarak (mübadele-değeri ya da hesap parası cinsinden ifade edildiği şekliyle, fiyat) gerçekleştiğini ortaya koyduk. Böylelikle, paranın nötr olduğu kabulünün nihayetinde vardığı nokta, ürünlerin kendi bedenlerinde mübadele-değerini de içeriyor oldukları tespitinden başka bir yer olmamaktadır. Ürünlere, gerçekte sahip olmadıkları bu niteliği atfetmekle, paranın tüm metalar karşısında sahip olduğu zorunlu konumu yok saymak arasında herhangi bir dolayıma gerek bulunmamaktadır. Biz, bu yaklaşımın sorunlarını tartışarak, doğru olmadığını göstermeye çalıştık.

Ürünlerin ürünlerle mübadele edildiği şeklinde bir kavrayışın ya da ele aldığımız diğer türden yanılsamaların kökenlerinin insanların zihinlerinden kaynaklanmadığı fikri, çalışmamızın temel çıkış noktalarından biri olup, bizce nedenleri açıklanması gereken özgül bir durumdur. Bu tür yanılsamalara yol açan kavrayışlar, toplumsal üretim ilişkilerinin pratiğinden doğmaktadır. Kapitalist meta üretim ilişkileri içinde paranın sermaye formu dışındaki birikim ve kullanım şekli, nihai olarak harcama amacıyla tanımlıdır. Oysa sermaye formu altında para, üretim sürecinin başlangıcı ve bitiş noktasında toplumsal olarak özgül bir nitelik kazanmaktadır. Sermayenin, gerek genel olarak, gerekse parasal formu içinde ele alınışı itibariyle kavramsal bir analizini, yine Marx'ta bulmaktayız. Marx'ın üretim süreci içinde değerin büyümesi olgusunu, "soyut emek" kavramsallaştırması temelinde sadece toplumsal bir ilişki olarak tanımlaması, bu bağlamda bizim açımızdan bilimsel bir yaklaşım olarak görülmektedir. Basit meta mübadelesi ilişkileri ile kapitalist meta mübadelesi ayrımına yapılan vurgu, özellikle burada önem kazanmaktadır. Keynes'in bu çözümlemeye en çok yaklaştığı yerin "parasal üretim teorisi"

çözümlemesi olduğunu söylemek mümkünse de, parasal olarak ifade edilen değer büyümesi olgusunun herhangi bir açıklaması Keynes'te söz konusu edilmemektedir. Nitekim faiz kavramına ilişkin olarak Keynes'in *Genel Teori*'de yürüttüğü tartışma, en azından değer kavramı bağlamında da olsa, meta ile para arasında kategorik bir ayrım yapmadığını ortaya koymaktadır. Simmel'de ne toplumsal bir ilişki, ne de kavramsal olarak sermaye tartışmasına rastlanmamaktadır.

Sonuç olarak, paraya ilişkin kavramsal bir tartışmanın, bize dışsal nesnel bir varlığa dair bir tartışma olmadığı tespiti bu çalışmanın en temel argümanlarından birini oluşturmaktadır. Burada akla gelebilecek temel bir mesele, toplumsal bireylere dışsal olarak mevcut olmayan bir olgu üzerinde tartışmanın zeminiyle ilgilidir. Bir başka deyişle soru şudur: kavramsal bir analizin nesnesi nasıl tanımlanmalıdır? Bu tür bir tartışma, yalnızca para olgusuyla sınırlı değildir. Toplumsal olguların hepsi için aynı türden bir sorunsal tanımlanabileceği açıktır. Bu çalışmada iktisadi bir kategori olarak parayı ele almamıza karşın, yöntemsel yaklaşımımızın, tüm toplumsal olgular düzeyine gerekli değişiklikler yapılmak koşuluyla genelleştirilebileceğini düşünmekteyiz. Toplumsal olgulara yönelik bir sorunsal tanımı, kaçınılmaz olarak toplumsal ilişkilerin öznelerine ilişkin de bir sorunsal olmak durumundadır.

Ele alınan yazarlara yaklaşımımızı, özelde para olgusunu nasıl ele aldıklarına bakmanın yanı sıra, genel olarak bu düzeyde bir tartışmaya ne ölçüde olanak verdikleri sorusuna cevap arama kaygısı da belirlemektedir. Bu bağlamda özellikle Simmel'in "toplum nasıl mümkündür?" sorusu bağlamında bireylerin özneleşme sürecine ilişkin geliştirdiği tahlillerle; Marx'ın da meta fetişizmi kavramsallaştırması bağlamında toplumsal formların nasıl bireylere dışsal nesnelere dönüştüğünü tartışmasıyla önemli bir zenginlik sunduğunu kabul etmekteyiz. Buna karşılık Keynes'in kimi çalışmalarında bu bağlama yerleştirilebilecek kimi tespit ve analizlerin bulunduğunu kabul etsek dahi, sistemin işleyiş tarzına yönelttiği eleştirilerin, bizzat üretim ilişkilerinin kendisine yönelik bir eleştiriye dönüşmemiş olması itibariyle, verili öznelliği,

dolayısıyla verili kavrayış tarzını sorgulayıcı bir yaklaşıma sahip olmadığını düşünmekteyiz.

Bu Tez, en yalın haliyle, genel olarak *toplumsal* olguları, özelde ise para olgusunu kavrayışımıza yönelik yöntemsel bir sorgulama ve açıklama getirme girişimidir. Bu tür bir girişimin kaynağını, toplumsal bilimlerin metodolojisine yönelik bir tartışma yürütme gereğinde olduğu kadar, mevcut toplumsal ve iktisadi yapıyı anlama ve onun sorunlarına bir cevap bulma yönünde bilimsel nitelikte kişisel bir arayışta da bulmak mümkündür.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yılmaz; **Sermaye, Bölüşüm, Büyüme**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

ALTMANN, S. P.; "Simmel's Philosophy of Money," **The American Jorunal of Sociology**, Vol. 9, No. 1, 1903, s. 46-68.

ARNON, A.; "Marx's Theory of Money: The Formative Years," Jonh Cunning Wood (der.), **Karl Marx's Economics: Critical Assessments**, vol. IV, Routledge, Londra, 1988, s. 330-348.

ARNON, Arie, WEINBLATT, Jimmy, YOUNG, Warren (der.); **Perspectives on Keynesian Economics**, Springer, Heidelberg, 2011.

ARRIGHI, Giovanni; **The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times**, Verso, Londra, 1994.

ARTHUR, C. J.; "Dialectic of the Value-Form", Diane Elson (der.), **Value: The Representation of Labour in Capitalism**, CSE Books, Londra, 1979.

ARTHUR, C. J.; **Dialectics of Labour: Marx and His Relation to Hegel**, Basil Blackwell, Oxford, 1986.

ARTHUR, Chris J.; **The New Dialectic and Marx's Capital**, Brill, Leiden, 2004.

ARTHUR, Christopher J.; "Hegel's *Logic* and Marx's *Capital*", Fred Moseley (der.); **Marx's Method in Capital: A Reexamination**, Humanities Press, New Jersey, 1993, s.63-87.

ARTHUR, Christopher J.; "Money and Exchange", **Capital & Class**, No. 90, 2006, s. 7-35.

ARTHUR, Christopher J.; "Money and the Form of Value," Riccardo Bellofiore ve Nicola Taylor (der.), **The constitution of capital: essays on volume I of Marx's *Capital***, Palgrave, Houndmills, 2000, s. 35-62.

ARTHUR, Christopher J.; “The Concept of Money”, Andrew Chitty ve Martin McIvor (der.), **Karl Marx and Contemporary Philosophy**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2009, s. 159-173.

ARTHUR, Christopher J.; “Value and Money”, **Marx’s Theory of Money: Modern Appraisals**, MOSELEY, Fred der., Palgrave Macmillan, Houndmills, 2005, 111-123.

ARTHUR, Christopher J.; “Value, Labour and Negativity”, **Capital&Class**, No. 73, 2001, s.15-39.

ASIMAKOPULOS, A.;”Anticipations of Keynes's General Theory?”, **The Canadian Journal of Economics**, Vol.. 16, No. 3, 517-530, 1983.

ASIMAKOPULOS, Athanasios; **Keynes’s General Theory and Accumulation**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

BACKHAUS, Hans-Georg; “On the Dialectics of Value-Form”, **Thesis Eleven**, No. 1, s.99-120, 1980.

BACKHAUS, Hans-Georg; “Some Aspects of Marx’s Concept of Critique in the Context of his Economic-Philosophical Theory” Werner Bonefeld ve Komsak Psychopedis (der.), **Human Dignity: Social Autonomy and the Critique of Capitalism**, Ashgate, Aldershot, 2005, s 13-39.

BACKHAUS, Jürgen G.; “Money and its Economic and Sociological Functions: Simmel and European Monetary Integration,” **American Journal of Economics and Sociology**, Vol. 58, No. 4, 1075-1090, 1999.

BACKHOUSE, Hans-Georg; “Between Philosophy and Science: Marxian Social Economy as Critical Theory,” Werner Bonefeld vd. (der.), **Open Marxism, Volume 1: Dialectics and History**, Pluto Press, 1992, s.54-92.

BACKHOUSE, Roger (der.); **Keynes: Contemporary Responses to the General Theory**, St. Auguistine’s Press, South Bend, 1999.

BACKHOUSE, Roger E. ve BATEMAN, Bradley W (der.).; **The Cambridge Companion to Keynes**, Cambridge University Press, 2006.

BACKHOUSE, Roger, E. ve BATEMAN, Bradley W.; “John Maynard Keynes: Artist, Philosopher”, **Economist Atlantic Economic Journal** (2006)34:149-159.

BAKER, Wayne, JIMERSON, Jason B.; “The Sociology of Money,” **The American Behavioral Scientist**, Vol. 35, No. 6, 678-693, 1992.

BEAUD, Michel, DOSTALER, Gilles; **Economic Thought Since Keynes: A History and Dictionary of Major Economists**, Routledge, Londra, 1995.

BECKER, Howard; "On Simmel's *Philosophy of Money*," Kurt H. Wolff (der.), **Essays on Sociology, Philosophy and Aesthetics**, Harper Torchbook, New York, s. 216-232, 1965.

BELLOFIORE, Riccardo, TAYLOR, Nicola (der.), **The Constitution of Capital: Essays on Volume I of Marx's *Capital***, Palgrave, Houndmills, 2004.

BELLOFIORE, Riccardo, **Marxian Economics: A Reappraisal. Essays on Volume III of *Capital*. Volume 1: Method, Value and Money**, Macmillan, Hampshire, 1998.

BELLOFIORE, Riccardo; " 'Transformation' and the Monetary Circuit: Marx as a monetary theorist of production," Martha Campbell ve Geert Reuten (der.), **The Culmination of Capital: Essay on Volume Three of Marx's Capital**, Palgrave, Hampshire, 2002, 102-127.

BELLOFIORE, Riccardo; "The Monetary Aspects of the Capitalist Process in the Marxian System: An Investigation from the Point of View of the Theory of the Monetary Circuit," der. Fred Moseley, **Marx's Theory of Money: Modern Appraisals**, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2005, s. 124-139.

BERTOCCO, Giancarlo; "Money as an Institution of Capitalism: On the Relationship Between Money and Uncertainty from a Keynesian Approach," Università dell'Insubria Facolta Di Economia Working Paper, No. 2011/3, 2011.

BERTOCCO, Giancarlo; **The Characteristics of a Monetary Economy: a Keynes-Schumpeter Approach**, Università dell'Insubria Facolta Di Economia Working Paper, No. 30, 2003.

BHASKAR, Roy; **A Realist Theory of Science**, Harvester, Brighton, 1978.

BHASKAR, Roy; **Reclaiming Reality: A Critical Introduction to the Contemporary Philosophy**, Verso, Londra, 1989.

BONEFELD, Werner, HOLLOWAY, John (der.); **Global Capital, National State and the Politics of Money**, Macmillan Press, Londra, 1996.

BONEFELD, Werner, HOLLOWAY, John; "Introduction: The Politics of Money", Werner Bonefeld ve John Holloway (der.), **Global Capital,**

National State and the Politics of Money, Macmillan Press, Londra, 1996.

CAMPBELL, Martha, REUTEN, Geert (der.); **The Culmination of Capital: Essay on Volume Three of Marx's Capital**, Palgrave, Hampshire, 2002.

CATE, Thomas H.; "The Research Agenda that Emerged from the General Theory", **Atlantic Economic Journal**, No. 34, 2006, s.145-148.

CHASE, Richard X.; "The 'Fatal Flaw' of Classical Economics: Aspects of Keynes's Evolution from *The Treatise* to *The General Theory*", **Journal of Economic Issues**, Vol. XXVIII, No. 3, September 1994, s.847-875.

CHICK, Victoria; "Keynes's Monetary Theory: A Partial Survey", **Revista de Economia Politica**, Vol. 13, No. 4, 1993, s.125-134.

CHICK, Victoria; "Theory, Method and Mode of Thought in Keynes's *General Theory*", **Journal of Economic Methodology**, vol. 10, No. 3, 2003, s. 307-327.

CHICK, Victoria; **Macroeconomics After Keynes: A Reconsideration of the General Theory**, The MIT Press, Cambridge, 1991.

CHITTY, Andrew, MCIVOR, Martin (der.); **Karl Marx and Contemporary Philosophy**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2009.

CLARKE, Simon; "The Rationality or Irrationality of Money", Richard Westra ve Alan Zeuge (der.), **Value and the World Economy Today: Production, Finance and Globalization**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2003.

CLARKE, Simon; "The Value of Value", **Capital and Class**, No. 10, Spring, 1980, 1-17.

CLARKE, Simon; **Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State**, Edward Elgar, Aldershot, 1988.

CLARKE, Simon; **Marx, Marginalism & Modern Sociology: From Adam Smith to Max Weber**, İkinci basım, Macmillan, Houndsmills, 1991.

CLEAVER, Harry; "The Subversion of Money-as-Command in the Current Crisis", Werner Bonefeld ve John Holloway (der.), **Global Capital, National State and the Politics of Money**, Macmillan Press, Londra, 1996.

COHEN, Benjamin; **The Future of Money**, Princeton Uiversity Press, New Jersey, 2004.

CRESPO, Ricardo F.; "Keynes's Realisms", **The European Journal of History of The Economic Thought**, Vol. 15, No. 4, 2008, s. 673-693.

DAVIDSON, Paul; "Keynes and Money", **A Handbook of Alternative Monetary Economics**, der. Philip Arestis ve Malcolm Sawyer, Cheltenham, Edward Elgar, 2006, s. 139-153.

DAVIDSON, Paul; "Keynes's Serious Monetary Theory", http://econ.as.nyu.edu/docs/IO/8801/DavidsonKeynesMonetary.pdf, t.y.

DAVIDSON, Paul; **John Maynard Keynes**, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

DAVIS, John B.; "Keynes on Atomism and Organicism", **The Economic Journal**, Vol. 99, No. 398, December, 1989, s.1159-1172,.

DAVIS, John B.; **Keynes's Philosophical Development**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

DE BRUNHOFF, Susan; **Marx on Money**, Urizen Books, New York, 1976.

De VROEY, Michel; "Involuntary unemployment - the missing piece in Keynes's General Theory", **The European Journal of History of The Economic Thought**, Vol. 4, No. 2, 1997, s. 258-283.

DEFLEM, Mathieu; "The Sociology of Sociology of Money: Simmel and the Contemporary Battle of the Classics," **Journal of Classical Sociology**, Vol. 3, No. 1, 2003, s. 63-96.

DEUTSCHMANN, Christoph; "Capitalism as a Religion? An Unorthodox Analysis of Entrepreneurship," **European Journal of Social Theory**, Vol. 4, No. 4, 2001, s. 387-403.

DILLARD, Dudley; **The Economics of John Maynard Keynes: The Theory of a Monetary Economy**, Prentice-Hall, New York, 1948.

DIMAND, Robert W.; "Macroeconomics of *Treatise on Money*", **Eastern Economic Journal**, vol. XII, No. 4, October-December, 1986, s. 431-450.

DIMAND, Robert William; **The origins of the Keynesian revolution: the development of Keynes' theory of Employment and Output**, Stanford University Press, Stanford, 1988.

DODD, Nigel; “On Simmel’s Pure Concept of Money: A Response to Ingham,” *European Journal of Sociology*, *48*, 2007, s. 273-294.

DODD, Nigel; **The Sociology of Money: Economics, Reason and Contemporary Society**, Polity Press, Cambridge, 1994.

DOSTALER, Gilles; **Keynes and His Battles**, Edward Elgar, Cheltenham, 2007.

DOW, Sheila C.; **Money and the Economic Process**, Edward Elgar, Aldershot Hants, 1993.

ELSON, Diane (der.); **Value: The Represantation of Labour in Capitalism**, Humanities Press, Londra, 1979.

ELSON, Diane;”The Value Theory of Labour,” der. Diane Elson, **Value: The Representation of Labour in Capitalism**, CSE Books, London, 115-180, 1979.

ERCAN, Fuat; **Para ve Kapitalizm**, 2. baskı, Devin yayıncılık, İstanbul, 2005.

ERTÜRK, Korkut; “Why Keynes’s *Treatise on Money* might have greater relevance today than his *General Theory*?”, **METU Studies in Development**, 35 (June), 2008, s. 101-120.

EVANS, Trevor; “Marxian Theories of Credit Money and Capital,” *International Journal of Political Economy*, vol. 27, no. 1, Spring 1997, s. 7-42.

FACCARELLO, Gilbert; “Some Reflections on Marx’s Theory of Value”, der. Riccardo Bellofiore, **Marxian Economics: A Reappraisal: Essays on Volumee III of *Capital*** , Macmillan, Houndsmills, 1998, s. 29-47.

FERNANDEZ, Ronald; **Mappers of Society: The Lives, Times, and Legacies of Great Sociologists**, Praeger Publishers, Westort, 2003.

FINE, Ben, SAAD-FILHO, Alfredo; **Marx’s *Capital***, Pluto Press, Londra, 2004.

FLEETWOOD, Steve; “A Marxist Theory of *Commodity* Money Revisited”, der. John Smithin, **What is Money?**, Routledge, 2000, s. 174-193.

FOLEY, Duncan K.; “On Marx’s Theory of Money,” **Social Concept**, vol. 1 No. 1, 1983, s. 5-19.

FONTANA, Giuseppe ve REALFONZO, Riccardo (der.); **The Monetary Theory of Production: Tradition and Perspectives**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005.

FONTANA, Giuseppe; "Keynes's *Treatise On Money*", der. J. E. King, **The Elgar Companion to Post Keynesian Economics**, Cheltenham, Edward Elgar, 2003, s. 237-241.

FONTANA, Giuseppe; "Mr Keynes and the "Classics"' Again: A Methodological Enquiry, **Atlantic Economic Journal**, No. 34, 2006, s. 161-174.

FRISBY, David (der.); **Georg Simmel: Critical Assessments**, Volume I, Routledge, Londra, 1994.

FRISBY, David (der.); **Georg Simmel: Critical Assessments**, Volume II, Routledge, Londra, 1994.

FRISBY, David; **Fragments of Modernity: Theories of Modernity in the Work of Simmel, Kracauer and Benjamin**, MIT Press, Cambridge, 1988.

FRISBY, David; **Georg Simmel**, Routledge, Londra, 2002.

FRISBY, David; **Simmel and Since: Essays on Georg Simmel's Social Theory**, Routledge, Londra, 1992.

GALBRAİTH, J. K.; **Money: Whence It Came, Where It Went**, Penguin, Middlesex, 1976.

GERMER, Claus M.; "Monetaryy Economy or Capitalist Economy?", **International Journal of Economy**, vol. 27, no. 3, 1997, s. 6-3.

GERMER, Claus; "The Commodity Nature of Money in Marx's Theory," der. Fred Moseley, **Marx's Theory of Money: Modern Appraisals**, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2005, s. 21-35.

GUTTMANN, Robert; **How Credit Money Shapes the Economy: The Unites States in a Global System**, M. E. Sharpe, Armonk, 1994.

HAMOUDA, O. F.; **Money, Investment and Consumption: Keynes's Macroeconomics Rethought**, Cheltenham, Edward Elgar, 2009.

HARDT, Michael ve Negri, Antonio; **Dionysos'un Emeği: Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi**, çev. Ertuğrul Başer, İletişim, İstanbul, 2003.

HARRIS, Laurance; “The Role of Money in the Economy”, der. Francis Gren ve Petter Nore, **Issues in Political Economy: A Critical Approach**, Macmillan, London, 1979.

HARRIS, Laurence; **Monetary Theory**, McGraw-Hill, New York, 1985.

HARROD, Sir Roy; “Reassessment of Keynes’s Views on Money”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 78, No. 4, 1970, s. 617-625.

HARVEY, David; **A Companion to Marx’s *Capital***, Verso, Londra, 2010.

HARVEY, David; **The Limits to Capital**, Verso, Londra, 1999.

HAYES, Mark G.; **The Economics of Keynes: A New Guide to *The General Theory***, Edward Elgar, Cheltenham, 2006.

HICKS, John; “Mr. Keynes and the ‘Classics’”: A Suggested Interpretation”, **Econometrica**, Vol. 5, No. 2, April, 1937, s. 147-159.

HIRAI, Toshiaki; “How Did Keynes Transform His Theory from the Tract into the Treatise: Consideration through Primary Material “, **The European Journal of History of The Economic Thought**, vol. 14, no. 2, 2007, s. 325 – 348.

HIRAI, Toshiaki; **Keynes’s Theoretical Development: From the *Tract* to the *General Theory***, Routledge, Londra, 2008.

HIRAI, Toshiaki;”How, and For How Long, Did Keynes Maintain the Treatise Theory”, **Journal of the History of Economic Thought**, Volume 29, Number 3, September, 2007, s. 283-307.

HOLLANDER, Samuel; “Making the Most of Anomaly in the History of Economic Thought: Smith, Marx-Engels, and Keynes”, der. Arie Arnon vd., **Perspectives on Keynesian Economics**, Springer, Heidelberg, 2011, s.15-30.

HOLLOWAY, John; “The Abyss Opens: The Rise and Fall of Keynesianism”, Werner Bonefeld ve John Holloway (der.), **Global Capital, National State and the Politics of Money**, Macmillan Press, Londra, 1996

INGHAM, G.; “ ‘Babylonian madness’: on the historical and sociological origins of money,” der. John Smithin, **What is Money?**, Routledge, Londra, 2000, s. 16-41.

INGHAM, G.; “Money is a Social Relation,” **Review of Social Economy**, vol. 54, no. 4, 1996, s. 507-29.

INGHAM, Geoffrey (der.); **Concepts of Money: Interdisciplinary Perspectives From Economics, Sociology and Political Science**, Edward Elgar, Cheltenham, 2005.

INGHAM, Geoffrey; "Further Reflections on the Ontology of Money: Responses to Lapavitsas and Dodd," **Economy and Society**, vol. 35, no. 2, 2006, s. 259-278.

INGHAM, Geoffrey; "On the Underdevelopment of 'Sociology of Money,'" **Acta Sociologica**, Vol. 41, No. 1, 3-18, 1998.

INGHAM, Geoffrey; **The Nature of Money**, Polity Press, Cambridge, 2004.

ITOH, Makoto ve Costas Lapavitsas; **Political Economy of Money and Finance**, Macmillan, Hampshire, 1999.

JOHNSON, L. E., CATE, Thomas, "The Analytical Preconditions for Keynes' Theory of Money", **International Advances in Economic Research**, Vol. 6, No. 1, 84-94, 2000.

JOHNSON, L. E., LEY, Robert, CATE, Thomas; "Keynes' Theory of Money and His Attack on the Classical", **International Advances in Economic Research**, November, vol. 7, no. 4, 2001, s. 409-418.

KAERN, Michael, PHILLIPS, Bernard S., COHEN, Robert S. (der.); **Georg Simmel and Contemporary Sociology**, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1990.

KAMOLNICK, Paul; "Simmel's Legacy for Contemporary Value Theory: A Critical Assessment," **Sociological Theory**, Vol. 19, No. 1, 2001, s. 65-85.

KAY, Geoffrey; "Abstract Labour and Capital", **Historical Materialism**, Vol. 5, No. 1, 1999, s. 255-279.

KENNEDY, Peter; "A Marxist Account of the Relationship between Commodity Money and Symbolic Money in the Context of Contemporary Capitalist Development" , der. John Smithin, **What is Money?**, Routledge, 2000, s. 194-216.

KEYNES, John Maynard; **A Treatise On Probability**, MacMillan, Londra, 1921.

KEYNES, John Maynard; **The Collected Writings of John Maynard Keynes, The Economic Consequences of the Peace, Volume II**, Macmillan, London, 1921.

KEYNES, John Maynard; **A Tract on Monetary Reform**, Macmillan and Co. Londra, 1923.

KEYNES, John Maynard; **A Treatise On Money**, cilt 1, Macmillan, Londra, 1930.

KEYNES, J. M.; **The General Theory of Employment, Interest and Money**, MacMillan and Co., Londra, 1936.

KEYNES, John Maynard; **The Collected Writings of John Maynard Keynes, Volume XIII**, Macmillan, Londra, 1971.

KEYNES, John Maynard; **The Collected Writings of John Maynard Keynes, Essays in Persuasion, Volume IX**, Macmillan, Londra, 1972.

KEYNES, John Maynard; **The Collected Writings of John Maynard Keynes, Volume XIV**, Macmillan, Londra, 1973.

KICILLOF, Axel, STAROSTA, Guido; "On Materiality and Social Form: A Political Critique of Rubin's Value-Form Theory", **Historical Materialism**, Vol. 15, No. 3, 9-43, 2007.

KINDLEBERGER, Charles P.; **Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises**, Basic Boks, New York, 1989.

KLIMAN, Andrew J.; "Marx's Concept of Intrinsic Value," **Historical Materialism**, 6, Summer 2000, s. 89-113.

LAIDLER, David ve Nicholas Rowe; "Georg Simmel's *Philosophy of Money*: A Review Article For Economists," **Journal of Economic Literature**, Vol. XVIII, March, 97-105, 1980.

LAIDLER, David; **Fabricating the Keynesian Revolution: Studies of the Inter-War Literature on Money, the Cycle, and Unemployment**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

LAPAVITSAS, Costas; "Money as Money and Money as Capital in a Capitalist Economy," der. Alfred Saad-Filho; **Anti-Capitalism: A Marxist Introduction**, Pluto Press, Londra, 2003, s. 59-72.

LAWSON, Tony; "Keynes and Conventions", **Review of Social Economy**, No. 51, 1993, s. 174-200.

LAWSON, Tony; **Economics and Reality**, Routledge, Londra, 1997.

LERNER, Abba; "From *The treatise on money* to *The general theory*", **Journal of Economic Literature**, Vol. 12, No. 1, Mar. 1971, s. 38-42.

LEVINE, David P.; "The Structure of Marx's Argument in *Capital*", der. Riccardo Bellofiore, **Marxian Economics: A Reappraisal: Essays on Volumee III of *Capital***, Macmillan, Houndsmills, 1998, s. 16-28.

LIPIETZ, Alain; **The Enchanted World: Inflation, Credit and the World Crisis**, Verso, Londra, 1985.

LLOYD, Christopher; **The Structures of History**, Blackwell, Oxford, 1993.

MACEDO E SILVA, Antonio Carlos; "Missing Details and Conspicuous Absences: From the *Treatise* to the *General Theory*", **Jorunal of Post Keynesian Economics**, Winter 2008-9, vol. 31, no. 2, 2009, s. 325-344.

MARX, Karl, **Theories of Surplus Value,** 3 cilt, Progress Publishers, Moskova, 1962.

MARX, Karl; **A Contribution to the Critque of Political Economy**, Çev. N. I. Stone, Charles H. Kerr & Company, Chicago, 1904.

MARX, Karl; **A Contribution to the Critique of Political Economy**, çev. S. W. Ryazanskaya, International Publishers, New York, 1970.

MARX, Karl; **Grundrisse**, çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, Middlesex, 1973.

MARX, Karl **Capital**, cilt I, Çev. B. Fowkes, Harmondsworth, Penguin, 1976.

MARX, Karl; **Grundrisse**, çev. Sevan Nişanyan, Birikim yayınları, İstanbul, 1979.

MARX, Karl; **Kapital**, cilt 1, çev. Alaattin Bilgi, Sol yayınları, Ankara, 1986.

MARX, Karl; "The Value-Form," der. Simon Mohun, **Debates in Value Theory**, St. Martin Press, New York, 1994, s. 9-34.

MATTICK, Paul; **Marx and Keynes: The Limits of the Mixed Economy**, Merlin Press, Londra, 1980.

MATYAS, Antal; **History of Modern Non-Marxian Economics: From Marginalist Revolution through the Keynesian Revolution to Contemporary Monetarist Counter-Revolution**, Akademiai Kiado, Budapeşte, 1980.

MEANEY, Mark E.; **Capital as Organic Unity: The Role of Hegel's *Science of Logic* in Marx's *Grundrisse***, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2002.

MELLOR, Mary; **The Future of Money: From Financial Crisis to Public Resource**, Pluto Press, New York, 2010.

MELTZER, Allan H.; "Keynes's *General Theory*: A Different Perspective", **Journal of Economic Literature**, vol. 19, March, 1981, s. 34-64.

MELTZER, Allan H.; **Keynes's Monetary Theory: A Different Interpretation**, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

MESSORI, Marcello; "The Theory of Value Without Commodity Money?" **International Journal of Political Economy**, Vol. 27, No. 2, Summer 1997, s. 51-96.

MILÀ, Natalià Cantó; **A Sociolocigal Theory of Value: Georg Simmel's Sociological Relationism**, Transaction Publishers, New Brunswick, 2005.

MILIOS, John; "Rethinking Marx's Value-Form Analysis from an Althuserrian Perspective", **Rethinking Marxism**, Vol. 21. No. 2, April 2009, s. 260-274.

MILIOS, John; "Theory of Value and Money. In Defence of the Endogeneity of Money," Sixth International Conference in Economics Economic Research Center, METU, Ankara, September 11-14, 2002.

MINSKY, Hyman P.; **John Maynard Keynes**, Columbia University Press, New York, 1975.

MOHUN, S.; "Abstract Labor and the Value-Form", der. John Cunningham Wood, **Karl Marx's Economics: Critical Assessments, Second Series**, Routledge, Londra, 1993, s. 68-83.

MOHUN, Simon; **Debates in Value Theory**, St. Martin Press, New York, 1994.

MOSELEY, Fred (der.); **Marx's Method in Capital: A Reexamination**, Humanities Press, New Jersey, 1993.

MOSELEY, Fred (der.); **Marx's Theory of Money: Modern Appraisals**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005.

MOSELEY, Fred, CAMPBELL, Martha; **New Investigations of Marx's Method**, Humanities Press, New Jersey, 1997.

MOSELEY, Fred; "Introduction," der. Fred Moseley, **Marx's Theory of Money: Modern Appraisals**, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2005.

MURRAY, Patrick; “Money as Displaced Social Form: Why Value cannot be Independent of Price,” der. Fred Moseley, **Marx’s Theory of Money: Modern Appraisals**, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2005, s. 50-64.

MURRAY, Patrick; “The Necessity of Money: How Hegel Helped Marx Surpass Ricardo’s Theory of Value,” der. Fred Moseley, **Marx’s Method in Capital: A Reexamination**, Humanities Press, New Jersey, 1993.

NAPOLEONI, Cladio; “The Enigma of Value,” **International Journal of Political Economy**, vol. 28, no. 3, 1998, s. 35-51.

NELSON, Anitra; “Marx’s Objections to Credit Theories of Money”, der. Fred Moseley, **Marx’s Theory of Money: Modern Appraisals**, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2005, s. 65-77.

NELSON, Anitra; **Marx’s Concept of Money: the God of Commodities**, Routledge, Londra, 1999.

NIKAIDO, Hukukane; “Transition from the Classical to the Keynesian Perspective”, **The European Journal of the History of Economic Thought**, vol. 8, no. 4, Winter, 2001, s. 526-546.

O'DONNEL, Rod; “The Epistemology of J. M. Keynes”, **The British Journal for the Philosophy of Science**, Vol. 41, No. 3, September 1990, s. 333-350.

O'DONNEL, Rod; **Keynes: Philosophy, Economics and Politics: The Philosophical Foundations of Keynes’s Thought and their Influence on his Economics and Politics**, MacMillan Press, Hampshire, 1989.

ÖZEL, Hüseyin; **Piyasa Ütopyası**, BilgeSu yayıncılık, Ankara, 2009.

PATINKIN, Don; **Keynes’s Monetary Thought: A Study of Its Development**, Duke Universtiy Press, Durham, 1976.

PATNAIK, Prabhat; **The Value of Money**, Columbia University Press, New York, 2009.

PILLING, Geoffrey; **Marx’s ‘Capital’: Philosophy and Political Economy**, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1980.

PILLING, Geoffrey; **The Crisis of Keynesian Economics: a Marxist View**, Croom Helm, Londra, 1986.

POGGI, Gianfranco; **Modern Mind and the Money: Georg Simmel's *Philosophy of Money***, University of California Press, Berkeley, 1993.

POLANYI, Karl; **The Great Transformation**, Beacon Press, Boston, 1963.

POSTONE, Moishe; **Time, Labor, and Social Domination: A Reinterperetation of Marx's Critical Theory,** Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

PYYHTINEN, Olli; "Ambiguous Individuality: Georg Simmel on the ''Who'' and the ''What'' of the Individual," **Human Studies**, Vol 31, 2008, 279-298.

ROBERTSON, D. H.; "Mr. Keynes' Theory of Money", **The Economic Journal**, Vol. 41, No. 163, September, 1931, s. 395-411.

ROBLES-BAEZ, Mario L.; "On Marx's Dialectic of the Genesis of the Money Form", **International Journal of Political Economy**, vol. 27, no. 3, Fall 1997, s. 35-64.

ROCHON, Louis-Philippe, ROSSI, Sergio (der.); "Introduction", der. Louis-Philippe Rochon, Sergio Rossi, **Modern Theories of Money: The Nature and Role of Money in Capitalist Economies**, Edward Elgar, Cheltenham, 2003, xx-lvi.

ROCHON, Louis-Philippe ve ROSSI, Sergio (der.); **Modern Theories of Money: The Nature and Role of Money in Capitalist Economies**, Edward Elgar, Cheltenham, 2003.

ROSDOLSKY, Roman; **The Making of Marx's 'Capital,'** 2 cilt, Pluto Press, Londra, 1977.

ROSIER, Michel; "The logic of Keynes' Criticism of the Classical Model", **The European Journal of the History of Economic Thought**, Vol. 9, No. 4, 2002, s. 608-643.

ROTHEIM, Roy J.; "Keynes' Monetary Theory of Value", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol. 3, No. 4, Summer1981, s. 568-585.

ROTHEIM, Roy J.; "Marx, Keynes, and the Theory of a Monetary Economy," der. G. A, Caravale, **Marx and Modern Economics**, Edward Elgar, Vermont, 1991.

ROWE, Dorothy; "Money, Modernity and Melancholia in the Writings of Georg Simmel," der. Nicole Bracker ve Stefan Herbrechter (der.), **Metaphors of Economy**, Rodopi, Amsterdam, 2005, s. 27-38

RUBIN, I. I.; **Essays on Marx's Theory of Value**, Black and Red, Detroit,1972.

RUBIN, Isaac I.; "Abstract Labour and Value in Marx's System," der. Simon Mohun, **Debates in Value Theory**, St. Martin Press, New York, 1994, s. 35-72.

SAAD-FILHO, Alfred; **The Value of Marx: Political Economy for Contemporary Capitalism**, Routledge, Londra, 2002.

SAAD-FILHO, Alfredo (der.); **Anti-Capitalism: A Marxist Introduction**, Pluto Press, Londra, 2003.

SARDONI, Cladio; "Some Notes on the Nature of Money and the Future of Monetary Policy", **Review of Social Economy**, Vol. 46, No. 4, 2008, s. 523-537.

SARDONI, Claudio; **Marx and Keynes on Economic Recession: The Theory of Unemployment and Effective Demand**, Wheatsheaf Books, Sussex, 1987.

SASSATELLI, Roberta; "From Value to Consumption. A Social- theoretical Perspective on Simmel's Philosophie des Geldes," **Acta Sociologica**, Vol. 43, No. 3, 2000, s. 207-218.

SAYER, Derek (der.); **Readings From Karl Marx**, Routledge, Londra, 1989.

SAYER, Derek; **Marx's Method: Ideology, Science and Critique in *Capital***, The Harvester Press, Sussex,1979.

SCHUMPETER, J.; **History of Economic Analysis**, George Allen & Unwin, Oxford University Press, Londra,1954.

Searle, John R.; **Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind**, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

SEARLE, John R.; **The Construction of Social Reality**, The Free Press, New York,1995.

SEKINE, T. T.; "A Uno School Seminar on the Theory of Value", der. John Cunningham Wood (der.), **Karl Marx's Economics: Critical Assessments, Second Series**, Routledge, Londra, 1993, s. 84-95.

SIMMEL, Georg; "How is Society Possible", **American Journal of Sociology,** vol. 16, 1910-11. http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/simmel/society

SIMMEL, Georg; “Sociology of Society,” der. Christopher Adair-Toteff, **Sociological Beginnings: The First Conference of the German Society for Sociology**, Liverpool University Press, 2005, s. 45-56.

SIMMEL, Georg; **Bireysellik ve Kültür**, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

SIMMEL, Georg; **On Individuality and Social Forms: Selected Writings**, der. Donald N. Levine, University of Chicago Press, Chicago, 1971.

SIMMEL, Georg; **The Philosophy of Money**, Routledge, Londra,1990.

SIMMEL, Georg; **The Sociology of Georg Simmel**, der. Kurt Wolff, The Free Press, Illinois, 1950.

SMELT, Simon; “Money's Place in Society,” **The British Journal of Sociology**, Vol. 31, No. 2, 1980, s. 204-223.

SMITH, Tony; **The Logic of Marx’s *Capital*: Replies to Hegelian Criticisms**, State University of New York Press, Albany, 1990.

SMITHIN, John (der.); **What is Money?**, Routledge, Londra, 2000.

SMITHIN, John; **Money, Enterprise and Income Distribution: Towards a Macroeconomic Theory of Capitalism**, Routledge, Oxon, 2009.

SOHN-RETHEL, Alfred; **Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology**, MacMillan Press, Londra, 1978.

SWEEZY, Paul M.; “John Maynard Keynes”, Singh, V. B. (der.), **Keynesian Economics: A Symposium**, People’s Publishing House, Delhi, 1956, s. 19-27.

TAYLOR, Nicola; “Reconstructing Marx on Money and the Measurement of Value,” der. Ricardo Bellofiore ve Nicola Taylor, **The Constitution of Capital: Essays on Marx’s *Capital***, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2004, s.115.

TILY, Geoff; “The policy implications of the *General Theory real-world economics review*, issue no. 50, 8 September 2009, s.16-33, http://www.paecon.net/PAEReview/issue50/Tily50.pdf

TILY, Geoff; **Keynes’s *General Theory*, The Rate of Interest and ‘Keynesian’ Economics: Keynes Betrayed**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2007.

TURNER, Bryan S.; “Simmel, Rationalization and the Sociology of Money,” der. Bryan S. Turner, **Max Weber: From History to Modernity**, Routledge, Londra, 1992, s. 163-183.

TURNER, Bryan; **Classical Sociology**, Sage Publications, Londra, 1999.

UCHIDA, Hiroshi; **Marx’s *Grundrisse* and Hegel’s *Logic***, der. Terrell Carver, Routledge, London, 1988.

VANDENBERGHE, Frédéric; **A Philosophical History of German Sociology**, çev. Carolyn Shread, Routledge, Londra, 2009.

VASUDEVAN, Rama; “From the Gold Standard to the Floating Dollar Standard: An Appraisal in the Light of Marx’s Theory of Money,” **Review of Radical Political Economics**, Volume 41, No. 4, Fall 2009, s. 473-491.

VILAR, Pierre; **A History of Gold and Money, 1450-1920**, New Left Boks, Londra,1976.

WANDERER, Jules J; **Interpretative Origins of Classical Sociology: Weber, Husserl, Schutz, Durkheim, Simmel**, Edwin Mellen Press, Lewiston, 2005.

WEST, David; **An Introduction to Continental Philosophy**, Polity Press, Cambridge, 1996.

WESTRA, Richard ve ZUEGE, Alan (der).; **Value and the World Economy Today: Production, Finance and Globalization**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2003.

WOLFF, Kurt H. (der.); **Essays on Sociology, Philosophy and Aesthetics**, Harper Torchbook, New York, 1965.

WOOD, Ellen Meiksins; **The Origins of Capitalism: A Longer View**, Verso, Londra, 2003.

WRAY, L. Randall; **Keynes's Approach To Money: An Assessment After 70 Years**, The Levy Economics Institute Working Paper No. 438, 2006.

WRAY, L. Randall; **Theories of Value and the Monetary Theory of Production**, The Jerome Levy Economics Institute Working Paper No. 261, January, 1999.

WRAY, Randall L.; “Veblen's *Theory of Business Enterprise* and Keynes's Monetary Theory of Production, **Journal of Economic Issues**, Vol. 41, No. 2, 2007s. 1-8.

ZELIZER, Viviana A.; **The Social Meaning of Money**, Basic Books, New York, 1994.

ZELİZER, Viviana A.; “The Social Meaning of Money: ‘Special Monies,’” **The American Jorunal of Sociology**, Vol. 95, No. 2, 1989, s. 342-377.

ÖZET

ASLAN, Vedat Ulvi. Para Kavramı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: Marx, Keynes, Simmel, Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Bu çalışmada Marx, Keynes ve Simmel'ın teorik katkıları çerçevesinde paraya ilişkin kavramsal bir analiz geliştirilmiştir. Paraya ilişkin kavramsal analizin temel çıkış noktalarından birini, "para nedir?" şeklindeki kavramsal soru oluşturmaktadır. Bu soru bu Tez'de nesnel bir varlık olarak para ile bir toplumsal ilişki olarak para arasındaki kategorik ayrım temelinde tartışılmıştır. Böylelikle para verili bir nesne olarak alınmak ya da görünüşteki işlevselliği içinde değerlendirilmek yerine, parayı ortaya çıkaran toplumsal ilişkiler analiz edilmiş, para kavramsal bir olgu olarak tanımlanmıştır.

Ele alınan yazarların, özelde parayı ve genel olarak iktisadı nasıl kavramsallaştırdıkları tartışması, bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Bu analiz kavramsal ve yöntemsel bir içerikte yürütülmüş olup, bir yandan yazarlar karşılaştırmalı olarak ele alınırken, diğer yandan da özgün bir yaklaşım geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

1. Para
2. Marx
3. Keynes
4. Simmel
5. Metodoloji

ABSTRACT

ASLAN, Vedat Ulvi. A Comparative Anlaysis on the Concept of Money: Marx, Keynes, Simmel, PhD Thesis, Ankara, 2011.

In this study a conceptual analysis of money has been developed with respect to the theoretical contributions made by Marx, Keynes and Simmel. The fundamental question “what is money?” is one of the basic starting points of a conceptual analysis of money. In this Thesis this question has been discussed on the basis of the categorical distinction between money as an objective being and money as a social relation. In this discussion money, therefore, is defined as a conceptual being and viewed within the social relations in which it has developed, instead of being taken as a given object or seen in its functionality in which it appears

The way in which each theorist has conceptualised economics in general and money in particular constitutes the essence of this study. As the way of analysis adopted in this study is both a conceptual and a methodological one, an original aprroach to the concept of money is aimed to be developed while the theorists are analysed in a comparative manner.

Key Words:

1. Money
2. Marx
3. Keynes
4. Simmel
5. Methodology